

3027

ՄԱՄՈՒԼԻ ՄԷՋ ՏՊՈՒԱԾ
ԵՒ ԱՆՏԻՊ
ԵՐԿԵՐ ՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

ՎԱՀԱՆ ԹԷԲԵԱՆԷՆ

ՊԵՏՐՈՒԹ

1987

THE
JOURNAL
OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

CONTENTS

THE
JOURNAL
OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

ՄԱՄՈՒԼԻ ՄԷՋ ՏՊՈՒԱԾ
ԵՒ ԱՆՏԻՊ
ԵՐԿԵՐ ՈՒ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

ՎԱՀԱՆ ԹԷՐԵԱՆԷՆ

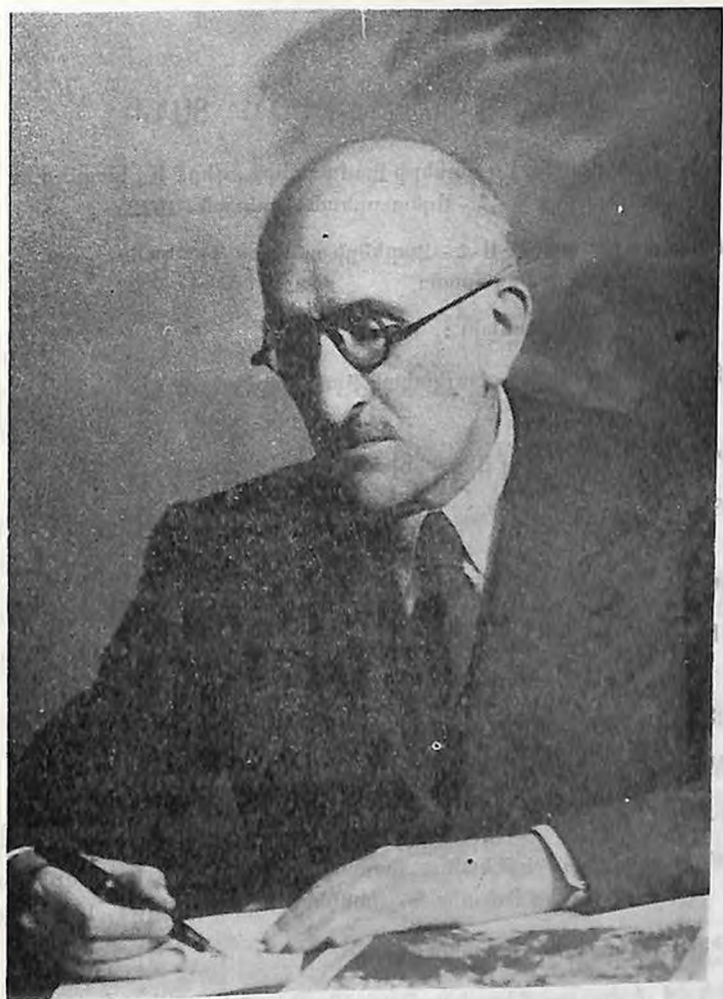
ՀԱՒԱՔԵՅ ԵՒ ԾԱՆՕԹԱԳՐԵՅ
ԴՈԿՏ. ՎԱՋԷ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՒԹ

1987

ԵՐԱՆՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՄԲ՝
ՈՒՍՈՒՑԻՋՆԵՐՈՒՍ ԵՒ ԴԱՍԱԽՕՍՆԵՐՈՒՍ:
Վ. Ղ.

ՆԵՐԿԱՅ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ ԼՈՅՍ ԿԸ ՏԵՍՆԷ
ՄԵԿԵՆԱՍՈՒԹԵԱՄԲԸ ՏԻԿԻՆ ՔՆԱՐ ԳՈՒՆ-
ՏԱՔՃԵԱՆ – ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆԻՆ՝ ԻՐԵՒ ԶՕՆ
ԹԷՔԷԵԱՆԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՐԿՐՊԱԳՈՒ-
ՆԵՐՈՒՆ ԵՒ Ի ՓԱԹԱԻՈՐՈՒՄՆ ԱՆՋՈՒԳԱԿԱՆ
ՔԵՐԹՈՂԻՆ ԱԶԳԱՅԻՆ-ՀԱՅՐԵՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՍԿՋՐՈՒՆՔՆԵՐՈՒՆ:

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՑԱՆԿ

ԱԳՆ — «Արեւմտահայ գրողների նամականի», գիրք Ա, կազմեց եւ ծանօթագրեց Գ. Հ. Ազնաւորեան, Երեւան, 1972:

ԳԱԹ — Հայկական Ս.Ս.Հ. Չարեցի անուան Գրականութեան եւ Արուեստի քանգարան:

ԿԱ — Կեդրոնական արխիւ:

ՀԲԸՄ (Հ.Բ.Ը.Մ.) — Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր միութիւն:

ՀՅԴ (Հ.Յ.Դ.) — Հայ Յեղափոխական դաշնակցութիւն

ՀՊԳ — Հայկական Ս.Ս.Հ. Միասնիկեանի անուան Պետական գրադարան:

ՀՊՊԱ — Հայկական Ս.Ս.Հ. Պատմութեան Պետական արխիւ:

ՀՍՌԿ (Հ.Ս.Ռ.Կ.) — Հայ Սահմանադրական Ռաւկաւար կուսակցութիւն:

ՄԿՖ — Միջայէլ Կիւրնեանի ֆոնտ:

ՌԱԿ (Ռ.Ա.Կ.) — Ռաւկաւար Ազատական կուսակցութիւն:

ՍԴՀԿ (Ս.Դ.Հ.Կ.) — Սոցիալ Դեմոկրատ Հնչակեան կուսակցութիւն:

ՎԺՆ — «Վահան Թեֆէեան — նամականի», կազմեց, խմբագրեց եւ ծանօթագրեց Աւետիս Գ. Սանեան, Լոս Անճելըս, 1982:

ՎԹՖ — Վահան Թեֆէեանի ֆոնտ:

ՎՀԿ (Վ.Հ.Կ.) — Վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութիւն:

ԱՅՍ ԺՈՂՈՎ ԱԾՈՒՆ

Վահան Թեֆէեանը մահացաւ առանց իրականութեան վերածելու կարգ մը ծրագիրներ, որոնց կ'ակնարկէր «Սէր» եւ «Հայերգութիւն» հատորներուն ու իր յորելեանին առիթով լոյս տեսած գրքոյկին մէջ:

Բանաստեղծին կողմէ առանձին հատորներով լոյսին չտրուեցան «Մանկութեան պարտեզէն» շարքը, «Կեսարիա» ուղեւորական ուրբերը, իր վէպը, վիպակն ու պատմութեաները, յուշագրութիւնները, հրապարակագրական յօդուածներու ընտրանին, «Հովահար հոգւոյ» խորագրով արձակ թէ ոտանաւոր երգիծագրութիւնը, նոր քերթուածներու «Ձօն եւ լալօն» ժողովածուն:

Աւելին՝ քերթողին յուգաշխարհը արեկոծած կարգ մը ապրումներ մնացին մասնակիօրէն միայն յանձնուած թուղթի կամ յղկուած:

Իր ծայրայեղ բծախնդրութեամբ ծանօթ Թեֆէեանը հաւանաբար վերահրատարակելէ առաջ պիտի վերամշակէր կամ հպումներու ենթարկէր իր ստեղծագործութիւնները՝ ինչպէս վարուած էր «Հայերգութիւն» անունին տակ խումբած բանաստեղծութիւններուն մէկ մասին հետ:

Բայց... իջաւ վարագոյրը:

Թեֆէեանին մահէն ետք, անոր անտիպ գործերը հրատարակելու նպատակով Գահիրէի մէջ կազմուած յանձնախումբը (Միքայէլ Կիրնեան, Սարգիս Սահակեան, Արշամ Տատրեան, Ժագ Ս. Յակոբեան, Սահակ Պալըզնեան) հրատարակութեան կրցաւ յանձնել վեց հատորներ միայն՝ ի հաշիւ նախատեսուած տասնեւհինգ հատորներուն, որոնք պիտի ընդգրկէին՝ տպագրեալ եւ անտիպ բանաստեղծութիւններ (հատոր 1-6), վէպը (7), պատմութեաններ եւ քատրերգութիւններ (8), արձակ ու ոտանաւոր երգիծանք (9), դիմաստուերներ եւ յուշեր (10), մամուլէն ընտրեալ

յօդուածներ (11-13), Թէֆէեանին անդրադարձող ուսումնասիրութիւններ (14), Արշակ Ալպօյանեանին աշխատութիւնը Թէֆէեանին մասին (15)*:

Բանաստեղծ Արշամ Տատրեանին մասը կանցուց ամբողջական իրագործումը նպատակադրուած հրատարակութեան:

Լոյս տեսած հատորները կրեցին նշանները շտապողականութեան եւ անփութութեան: Անոնց պարփակած ստեղծագործութիւնները հիմնականին մէջ փառուած էին մամուլի հաւաքածոներէն, տրուելով նոյնութեամբ: Միայն «Մարֆ Ֆուրքուհի արկածը» ինֆնակեմսագրական կիսաւարտ վիպակին աւարտին՝ հրատարակիչները աւելցուցած էին բովանդակութիւնը քանի մը ձեռագիր քերթերու, որոնք ըստ երեւոյթին գրուած էին 1922-ին. բայց մութին մէջ մնացած՝ «Բարձրավանք» հանդէսին խափանման հետեւանֆով:

**

Ներկայ ժողովածուն *Վորձ մըն է սատարելու Վահան Թէքէեանին ամբողջական երկերուն գիտական հրատարակութեան*: Անհրաժեշտ գործ մը՝ որ կրնայ եւ պէ՛տք է իրագործուի մեր մայր հայրենիքին մէջ, մանաւանդ երբ նկատի ունենանք թէ Պերքոյին հիմնական արխիւը հանգրուանած է Երեւանի Եղիշէ Զարեմցի անուան Գրականութեան եւ Արուեստի քանգարանը: Տակաւին չենք մատնանշեր Երեւանի մէջ առկայութիւնը նման գործի մը համար կենսական մամուլի հարուստ հաւաքածոյին:

Հոս մեր ժողովուրդին աչքին կը բացուին ամբողջովին անտիպ կամ միայն մամուլի մէջ լոյս տեսած նամակներ եւ չափածոյ թէ արձակ գործեր, որոնք դուրս մնացած են վերոյիշեալ վեց հատորներէն ու Փրոֆ. Աւետիս Սանեանին կազմած նամականիէն**:

Ամմիջապէս, սակայն, նշենք թէ այս հաւաքածոյով չ'ամբողջանար Թէֆէեանին գեղարուեստական գրականութիւնն ու նամականին:

Հոսկէ կը բացակային մեզի անձանօք թէ անհասանելի մնացած անտիպներ (առաւելաբար նամակներ) եւ այնպիսի գրութիւններ, որոնք իրենց բնոյթին կամ բովանդակու-

* - «Արեւ» օրաթերթ, Գահիրէ, 1950 Յունուար 14:

** - Վահան Թէքէեան, «Նամականի», կազմեց, խմբագրեց եւ ծանօթագրեց Աւետիս Գ. Սանճեան, հրատարակութիւն՝ Թէքէեան Մշակութային Միութեան, Լոս Անճելըս, 1983, 711 էջ:

թեան քերումով չէին կրնար մոտոֆ գործել աշատեղ (ինչպէս՝ կուսակցական նամակներ. «Ակումանեակ» թատերագույններ եւլն.) :

Կը բացակային նաեւ՝ մամուլի մէջ լոյս տեսած «Ոսկի բանալի ժողովուրդին գործածութեանը համար» թատերախաղը, «Արեւանկար»ները (դիմաստութիւններ), զանազան արձակ ստեղծագործութիւններ, նամակներէ քաղւած պատասխաններ: Անոնց մեզի ծանօթ-ցուցակին ընթերցողը կրնայ ծանօթանալ յետագային՝ երբ հրատարակուի Թէֆէեանին կենսամատենագիտութիւնը:

Հրատարակուող նիւթերուն մեծագոյն մասը ձեռք բերած ենի վահան Թէֆէեանին երեւան գտնուող արխիւէն, օգտուած ենի նաեւ Գահիրէի «Արեւ» օրաթերթին հաւաքածոյէն, Ռամկալար Ազատական կուսակցութեան Կեդրոնական արխիւէն, Հայկական Ս.Ս.Հ. Միասնիկեանի անւան Պետական գրադարանին եւ Պէյրութի Հայկազեան քոլէնի Հայագիտական գրադարանին մամուլի բաժիններէն:

Թէֆէեանին վաստակին ու դիմագիծին վրայ յաւելեալ լոյս սփռող այս ժողովածուին նիւթեր տրամադրելով թէ այլապէս իրենց բարեացակամ օժանդակութիւնը բերած են ԳԱԹ-ի տնօրէն Ստեփան Ալաջաջեանը, հանգուցեալ Գոհար Ազնաւուրեանը եւ ԳԱԹ-ի արտասահմանեան երկիրներու հետ կապի բաժնի վարիչ Սուրէն Նադրեանը իրենց աշխատակիցներով, ինչպէս նաեւ ՀՊԳ-ի տնօրէն Արազի Թիրապեանը իր գործակիցներով (Երեւան), իրաւաբան Շաւարշ Սեւոյեմեանը (Լոզան), «Արեւ»ի խմբագրապետ Դոկտ. Աւետիս Եափուրեանը. «Արեւ»ի աշխատակից Մարօ Սագայեանը, Մօ. Եղուարդ Յակոբեանը եւ առաջնորդ Գերշ. Զաւէն Արք. Զինչիմեանը (Գահիրէ), իրաւաբան Ստեփան Շահպազը (Ադեֆսանդրիա), Հայկազեան քոլէնի գրադարանապետ Ժիրայր Դանիէլեանը (Պէյրութ), «Յառաջ»ի խմբագիր Արիիկ Միսաֆեանն ու Նուպարեան մատենադարանի տնօրէն Արտաշէս Գարտաշեանը (Փարիզ) :

Հրատարակուող անտիպներուն մէջ խիստ հագուադէպ են մեր կողմէ կատարուած ուղղագրական եւ կէտադ-

րական միջամտութիւնները: Բնագրերը ընթերցողին ներկայացուցած ենք կարելի առաւելագոյն հարազատութեամբ, ի հարկին ճշելով ստորագրութիւնները եւ արխիւային թուահամարները:

Պէտք է ճշել թէ կարգ մը ստեղծագործութիւններ եւ կարեւոր թիւով նամակներ գուրկ են թուահամարներէ, որովհետեւ այն շրջանին (1981-82) երբ մենք կ'օգտուէինք անոնցմէ, տակաւին չէին թուագրուած անոնք՝ նոր հասած ըլլալով Նրեւան:

Նոյնպէս պէտք է ճշել թէ այս ժողովածուն կազմելու գաղափարը ծագեցաւ Փրոֆ. Սաննեանին կազմած «Նամականի»-ին ազդեցութեամբ: Նախապէս չէինք մտածած այդ մասին: Այլապէս ծանօթագրութիւններու բաժինը կ'ըլլար շատ աւելի հարուստ՝ ուսումնասիրութեամբը նաեւ պատասխան-նամակներու կամ Թէֆէեանին գրածներուն դրդապատճառ-գրութիւններուն: Ծանօթագրութիւններու բաժինն աղբատութեան ուրիշ պատճառ մըն է Լիբանանի մէջ մանաւանդ մամուլի համապատասխան հաւաքածոներու չգոյութիւնը կամ՝ գոյութեան պարագային՝ անմատչելիութիւնը...:

**

Եւ հիմա հարցումը՝ որ կը յարուցուի նման հատորներու լոյս աշխարհ գալուստով — Պէտք կա՞յ հրատարակելու գրողի մը բոլոր անտիպները՝ յաջող թէ անյաջող:

Առանց գառածելու բաւիղներուն մէջ այս հարցումին պատասխանին, յայտնած ըլլանք թէ Վահան Թէֆէեանին բոլոր անտիպները, — որքան ալ անոնց մէկ մասը հեռու կամ գուրկ ըլլայ գեղագիտական հափոյժ արթնցնելէ, եւ որքան ալ անոնք ըլլան թերաւարտ, — իբրեւ վաւերաթուղթ առնուազն նպաստ կը բերեն Քերթողին աշխարհըմբռնողութեան առաւել բացայայտման եւ անոր կեանքին ու գրականութիւնը աւելի ամբողջականօրէն պեղելու, նանչնալու ճիգին: Ա՛յսֆանով ալ անոնք կը գտնեն արդարացումը մամուլի գլաններէն իրենց անցքին:

Դուկտ. ՎԱՉԵ ԴԱԶԱՐԵԱՆ

Ա.

ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՐՁԵՐ

(ԱՆՏԻՊ)

Հանրապետության կառավարության հրամանով 1998 թ. 12.15
համար 12-Ն հրամանով սահմանված կարգով և ժամկետով
ստորագրված է:

ԾԱՆՈԹ.— Այս բաժնին բոլոր գրութիւնները առնուած եմ ձեռագիր տես-
րէ մը. որ կը կրէ ԴԱԹ-ՎԹՖ, Խ/ւ. 1 քուսիսմարը: Թէ՛հէնանը մոյմ տնտրէմ
քանի մը գրութիւններու տեղ տուած է իր ամդրամիկ «Հոգեր» հատորին մէջ՝
դուրս ձգելով այս փումըը և քանի մը ուրիշներ — Վ.Ղ.:

ՄԺԵՂՆ ՈՒ ԵՍ

Յոգնած, ծանրացած գլուխս ավիտ մէջ հանգչեցուցած, պատուհանէն դուրս կը նետեմ նուաղկոտ նայուածքս...: Ո՛հ... Երկայն ու չոր ոտքերով ճիւղ մը, սեւ, դադրելի, որուն խոշոր աչքերուն մէջ ժանտ ու կատաղի նայուածք մը կայ, հոգւոյս խորը կը նայի: — ՄԺեղի մը հետքն է պատուհանիս ապակիին վրայ դրոշմուած, զոր անցեալ օր կատաղութեան վայրկեանի մը մէջ, մատի մէկ հարուածով սպաննած էի:

Ասոր պէս զիս ալ, աղուոր աղջիկ, սպաննեցիր քու մատնե-րուդ շուշանին մէկ հարուածովը ու պատկերս, կեանքիդ պատուհանին ապակիին վրայ աչքերուդ զիմաց կը փռուի հիմա', չորցած, ճգմուած, բայց ոչ երբեք կատաղի նայուածքով մը:

Իմ հոգիս անհուն հրճուանք մը պիտի գրայ, եթէ՝ տեսնելով մեռած, չորցած պատկերը դիակիս՝ խղճի խայթով մը անցեալին մէջ վերադառնաս:

26 Յունիս 1892

ՀՈՎԵՐՈՒՆ ՄԷՁ

Հովերում մէջ բընութեան
Որք մեր չորս դիմ միշտ փըչեմ,
Երբեմն անամկ շունչեր կամ
Որ ծաղիկը կը խամրեմ:

Սէրերում մէջ մեր սըրտին
Որք հովի պէս կը փըչեմ,
Մերք ցաւեր կամ դառնագին
Որք սիրտն ամբողջ կը խամրեմ:

29 Դեկտ. 1892

ՅՕՂԵՐ

Մարգարտի պէս կաթիլ մը ցօղ
Գոգը ծաղկին է պահուըտել,
Երբ արեգին շողմ արքընցող
Կու գայ զանի հալեցընել:

**

Սըրտերու խորն՝ ծաղիկ անգին՝
Թափչած մեկիկ սէրերն մատաղ
Կ'ոչնչանան ու կը հալին
Համբոյրի մը շունչէն, յաճախ:

11 Յունուար 1893

ԻՄ՝ ՍԻՐՏՍՍ

Իմ սիրտս չէ հայելի ուր մայածիդ պէս
Յուլանայ դէմքըդ յըստակ ու փայլուն,
Ուր նազանքներով պատկերդ կը դիտես
Այլ երբ հեռանա ջընջըլի իսկոյն:

**

Սիրտս լուսանկարչի մութ սենեակն է այն
Ուր իր գըծերով դէմքդ նըկարի,
Եւ ուր կը մընայ անջինջ, յաւիտեան
Մինչեւ ապակին ջախջախի, կոտորի:

24 Յունուար 1893

ԱՄԱՌ՝ ԳԻՇԵՐՆԵՐ

Քեզ հետ քեւ քեւի, լուսնին տակ գգուող
Ամառ գիշերներ շըրջէինք յաճախ,
Մեր լափերն յառած լուսնին լուսաշող
Որ մեր սէրին պէս կը վառէր ամծուխ:

**

Լուսինը քանի քանի անգամներ
Մեռաւ ու ծընաւ այն օրէն ի վեր ,
Բայց մեր սէրն , ակսո՛ւ , յաւէտ մարեցաւ ,
Տիեզերքին մէջ անհո՛գ ու անքա՛ւ :

24 Ապրիլ 1893

ՀԱՄԲՈՅՐԸ

Երէկ շէշեր , անկողնիս մէջ , համբուրեցի զայն : Ախո՛ս , ի՞նչ
տխուր բան է . երազ էր :

Երթունքներս որ չեն յայտնած իրեն վանկ մը իմ սէրէս , չըր-
թունքներս զղացին ամբողջ քաղցրութիւնն իր այտերուն :

Այտերուն վրայէն կը սահէին չրթներս . կեանք կ'ըմպէի այդ
հրաշալի ծաղկէն :

Ձէի կշտանար . . . : Հետզհետէ կը թաղուէին չրթունքներս այդ
ծաղկին մէջ , անոր նեկտարէն արըշիւ :

Ա՛խ , չէ՛ , չէ՛ : Այս չրթունքներս որոնք զեղեցկութեան կա-
տարելութիւնը ճաշակեցին , չպիտի կրնան զեղեցիկ նկարագրել զա-
նոնք :

5 Հոկտ . 1893

ՀԱՄԲՈՅՐԸ

Շըրքներս կ'այրին համբոյրի մը կալստով .
Ինձ քնոչուն մը կը քրփի այն վայրայած ,
Խեղճ քնոչուն մ'որ կը քնոչլտի մարդկանց քով ,
Եւ որ երբեք շըրքանցս վրայ չէ քառած :

Երբեմն միմակս , երբ կը խորիւիմ ես , տըխու՛ր ,
Անոնց վըրայ գորս սիրեցի հին , շատ հին
Ժամանակ մը երբ սիրտըս նոր կը գարթնուր ,
Համբոյրով մը շըրքունքս բացուին ու զոցուին :

Երազիս մէջ մերթ- կը տեսնեմ դէ՛մս , կանգո՛ւն ,
Մէկը գոր ես շատ ու խիստ շատ սիրեցի .
Կը մօտեման շըրքներս անոր այտերուն . . .
Բայց հա՞րադրին չեմ ըզզար համն պաշտելի :

Կուրծքերնին բաց , աղուսը դէմքով , մերք , կամանց
Կը հանդիպիմ տուփերու վրայ լուցկիի .
Ձըգիտեմ ինչ ըզգացումով մ'անքափանց
Անոնց վրայ կը դնեմ համբոյր մը պըզտի :

Իր լուսանկար պատկերը օր մ'ինն տըլաւ
Նա՝ որ մոռցաւ յետոյ սիրել զիս սակայն .
Շատ անգամներ կ'ը պագնեմ զայն սիրագրաւ . . .
Եւ ա՛յդ համբոյրն է ինն միայն իրակամ :

10 Հոկտ . 1893

ՄՈՒԹ ՍԷՐ

Քեզի նայելով , ով սերն իմ սրտիս ,
Լոյսն աչքերուս մարեցաւ .
Քեզ փընտոելով , ո՛վ կեանքն իմ կեանքիս ,
Ուժըս ցամփեցաւ :

Սըրտիս մէջ ավառու՛ , դեռ չըժագեցաւ .
Լոյսը իմ սերիս .
Հին ծառ՝ ես կ'իյնամ , ա՛ն չըհասկըցաւ
Թէ ծաղիկն էր իմ կեանքիս :

29 Հոկտ . 1893

ՊԵՐՃԱՆԻՔ

Կար իլներէն արցունքներուս
Ես մանեակ մը շարեցի ,
Ու ծընրադիր մօտենալով
Լանջին վրայ իմ սիրելւոյս
Կապեցի :

Ու սիրելիս՝ միշտ անվըրդով՝
Պանծա՛ց սնուով :

Յաւած սըրտիս հառաչներէն
Հիւսեցի շըղարշ մը նըրքին ,
Ու սիրելւոյս գլուխն հոգեքով

Շըղարշին մէջ առի անդէն
Դողդղացին :

Ու սիրելիս՝ միշտ անվըրդով՝
Պանծա՛ց անով :

Իմ արիւնիս շիջերէն չոր
Կարմիր բուստեր շինեցի,
Ու երակներս քամելով
Ամբողջ մարմնոյն վըրայ անոր
Սըրսկեցի :

Ու սիրելիս՝ միշտ անվըրդով՝
Պանծա՛ց անով :

28 Նոյ. 1893

ՇՈԳԵՆԱԻԻՆ ՄԷՋ

Մի ծածկեր դէմքդ աչքերէս .
Ա՛խ, ի՛նչ կ'ըլլայ, տաս վայրկեան
Շատ շատ կէս ժամ արքեցնես
Պիտի հոգիս դուն, միայն :

Դաշնակութիւնն խօսքերուդ՝
Աղօթքի մը պէս վըսեմ,
Զերդ ծըվանք մը տարտամ, մութ,
Հոգւոյս ուժովն կը լըսեմ :

Եւ ժըպիտներդ, քու շըրքանց
Բռնութուն վըրայ փալփըլող,
Ես կը ժողովեմ իբր ծաղկանց
Թերթեր պըզտիկ, լուսաշող :

Վեզ չեմ մանչնար, իրաւ է,
Բայց մայուածքիդ մէջ անհուն,
Բան մը կայ որ յիշեցնէ
Մըտերմութիւն մը քաֆուն :

Թո՛ղ շոգեման քեզ տանի
Հանդարտ ծովուն ջուրց վըրայ .

Ե՛ս՝ կը քալեմ սիրտս առլի
Յիշատակովդ մերօրեայ :

Ա՛հ , դուն գընա՛ , անկասկած
Տըղուն վըրայ հիմակուն .
Ե՛ս՝ մինչ գիշեր ըզմայլած
Պիտի յիշեմ դէմքդ այն :

Գիշերն , քերես , երագիս
Մէջ երեւնաս պիտի դուն ,
Քու հըմայճովդ ցընցես զիս ,
Խընդա՛ս ժըպտովդ սիրուն :

Եւ , ա՛լ ոչինչ : Բայց երբեմն
Այս աշխարհէն ես դըժգոհ ,
Պահ մ՛երագել երբ ուզեմ ,
Եւ յուշերու մէջ անգոյ

Երբ դառնայ միտքս իբր անիւ .
Ու քափառի սիրտս անսէր ,
Գոցելով աչքըս մեղմիւ ,
Պիտի յիշե՛մ քու պատկեր :

17 Դեկտ. 1893

ՀՐԵՇՏԱԿՆԵՐԸ

*Ձմեռուն ցուրտ զիշերները , երբոր երկինք մութով լեցուն ,
կը կծկտի , կը պահուրտի մեր աչքէն , ու մերթ ընդ մերթ սենեակին
մշուշապատ ապակին սրբելով , կը նայինք դուրսը տեղացող մեծ մեծ
ծիւնի <փաթիլներուն> , որոնք ամէն կողմ կը զիզուին ,*

*Ես՝ աղքատներէ՛ աւելի , որոնք իրենց խրճիթին մէջ անապաս-
տան ու անօթի կը զողան ,*

*Կը խորհիմ երկնքի հրեշտակներո՛ւն վրայ , որոնք ան ցուրտին ,
մերկ , իրեւ. զգեստ իրենց շղարչ-թուերն ունենալով միայն , որոնց
մէջ ուժով պլլումս , աստղերու մօրած լսպտերներուն առջեւ , ակ-
ռաներնին կոտրելու չափ ուժ-զին զարկերով , կը զողա՛ն ու կը դո-
ղա՛ն . . . :*

30 Յունուար 1894

ՀԱՄԱՌՅՐԸ

Ձմեռուտն մէջ ինչպէս զետին հոսուն ջուրերը կը սառին, անոր վրայէն թլթլեւ գոյգերը սահեցնելու համար,

Այնպէս ալ, Տէրը հրեշտակներու ոգիէն քու փայլուն ողորկ երեսներդ շինեց, իմ համբոյրներս անոնց վրայէն սահեցնելու համար:

11 փետր. 1894

ՊՏՈՅՏ

Թեւըդ՝ իբրեւ ոսկի շղթայ,
Անցուցած մէջքիս,
Լուսնի շունչին տակ սիրելիս,
Ըգբօսցնենի մեր սէրն սըղայ:

Գլուխդ հակած ուսիս վըրան
Մինչ մագերդ գըգուեն
Նրեսս, շըրքներս՝ պըտըտցնեն
Հակոտիդ վըրայ համբոյր մը լայն:

Ու քող քալենի երկար ատեն
Այսպէս անկասկած
Շընչելով միշտ շունչը միմեանց
Դեռ գիշերուան, չպաղած հովէն:

... Եւ արեւին շողերն ծագին
Ու քող փախցնեն
Մտքիս տուփին մէջը նորէն
Ըստուերները մեր երկուսին:

11 փետր. 1894

Մ'ՇՈՒՇԸ

(Հնչեակ)

Կախէ՛, աշուն, մըշուշներուդ
Թըքած ցանցը օդին մէջ.
Վարագոյրովդ գոյշ ու գէն
Պատուհանս արբէ՛ մութ:

Ի՞նչ կը սիրեմ երբոր այսպէս
Հորիզոնը կը նեղնայ .
Կը քաղուի՜ աչքս ու կը մընայ
Անոր ալեաց մէջ անտես :

Երբ կու գաս դուն ամէն անգամ
Ամփոփուելով ես կը զգամ
— Մըշուշներուդ մէջ , աշո՛ւն ,—

Քիչ մ'աշխարհէն անջատում
Քիչ մը կարծես անհունութիւն
Քիչ մը երկինք վար իջած . . . :

24 Մարտ 1894

ՇԱՀՊՐԱԿ

(ոտնաէլ)

Կարմիր , ներմակ ու դեղին
Շահալըրակաց բոյրերով
Սիրտս կը բացուի ի գորով
Ու կը քրքռայ հեշտագին :

Ինքզինքս կը զգամ երագին
Հեշտութեանց մէջ հոգեբով ,
Կարմիր , ներմակ ու դեղին
Շահալըրակի բոյրերով :

Վշտերս ամբողջ կը քափին
Փայփայանֆին տակ այդ գով ,
Հոգիս կ'անցնի քրքռումով
Խաւերուն մէջ երկնֆին ,
Կարմիր , ներմակ եւ դեղին . . . :

10 Ապրիլ 1894

ԱՆՐՁԱՆՔ

Եթէ տային երկինքն ինձի
Աստղէ գիրով հոն գրելու
Համար սիրոյս վէպը երկար ,
Երկինքն ինձի քիչ պիտի գար :

Աստղերն ինծի , չիտեմ ինչո՞ւ ,
Կը փողփողին ճար մէկ լոյսով
Անկէ ի վեր որ կապուեցաւ
Ազատ սիրտըս արտիդ ամբաւ :

Պարապ մը կար , տեսակ մը սով ,
Անսպաստ մը քեզմէ առաջ .
Տենչանք չունիմ ալ սրտիս մէջ ,
Յորդ կը խըմեմ սէրէս անվերջ :

... Տենչանք չունի՞մ , ա՛խ , միշտ հառաչ
Մը պիտի գա՞յ եւ պըղտորէ
Քաղցրակարկաչ ջուրերն առուիմ
Որոնք յստակ կ'ընթանային :

Մինչ ես այսպէս , միտքըս հուրէ
Ցանցի մը մէջ կը տոչորի ,
Ու օրն յիսուն , հարիւր անգամ
Երագեղով քեզի՛ կու գամ ,

Հիանալու դէմքիդ բարի
Յուրիմ վըրայ , ա՛հ , դուն , անդիմ
Անգէտ՝ ամէն այս բաներուն
Անգէտ՝ տուած սիրոյդ անհուն

Զես գիտեր թէ տըղու մ'հոգին
Կը հետեւի ամէն վայրկեան
Քու ֆայլերուդ ու միմիայն
Ատով գոհ է , գո՛հ յաւիտեան :

31 Յուլիս 1894

Վ ԵՐԱՓԹԹՈՒՄՆԵՐ

Կը խորհիմ լուռթեան մէջ ծնած ու մեռած սիրոյ մը վրայ :
Կը յիշեմ այն ամէն անուշ բաները որոնք կրնայի ըսած ըլլալ
իրեն , ու չըսի :

Կը զղամ հեշտանքը դպրանքներուն իր մորթին վրայ , որուն
չգպայ :

Կը գոչեմ անոր հեշտանքովը ճակտին վրայ համբոյրի մը , զոր
չառի :

Օ՛հ , իրարու չմօտեցա՛ծ զլուխներ որոնք թերեւս միեւնոյն

մտածումը ունեցան . . . :

Օ՛հ, իրարու չփարած կուրծքեր որոնց տակ թերեւս միւսնոյն
զղացումը արտփեց . . . :

29 Ապրիլ 1895

ՄԱՀՈՒԱՆ ՏԵՆՁԱՆԲ

Նայուածքիդ տակ մեռնիլ ես կ'ուզեմ, եւ կ'ուզեմ որ նայուածքդ
ըլլայ սպունդը որ կամաց կամաց կեանքս ծծելէ ետք, զերեզման տլ
պիտի ըլլայ :

Ծնրազիր քու տռջեւդ, ու ձեռքերս ծոնկիդ վրայ միացուցած,
կ'ուզեմ որ մատներդ կեանքը քաշող մազիսները ըլլան, ու մարմ-
նոյս վրայ յուլօրէն պատուհարի՛լ զանոնք, մորթիս ծակտիքներէն չունչ
առ չունչ ժողովես, քաշես կեանքս :

Կ'ուզեմ որ համբոյր մը, մերկ ուսիդ վրայ արուած միտկ համ-
բոյր մը մէկ խլուածքով առնէ կուրծքէս ամբողջ ԴԷՍՆԵՔս ու մարմ-
նոյդ վրայ փէջ՝ զայն :

14 Ապրիլ 1896

Մարտէլ, 26 Հոկտ. 1898

Լողանք մը առի, առողջարար, փրկարար լողանք մը հողի-
երկու ժամէն աւելի հայերէն թերթեր ու զիրքեր կարգացի ու երկու
արդիւնք ունեցաւ առիկա վրաս. նախ շատ մը ազգային տեղեկու-
թիւններ ստացայ, ու յետոյ՝ այս անկեալ վիճակին մէջ իսկ՝ զեռ
որչա՛ր մտածող ու արտայայտող հայ գանուիլը տեսնելով՝ կոտրեցի
այն հպարտութիւնը զոր կը խպնիմ բռնիւ, առնէ մը ի վեր ստացեր
էի՛ նորանոր զազաւիարներու մտքիս մէջ ամենօրեայ թափանցումս-
յլ՝ որոնց սակաւաթիւ հայ ընդունարաններէն մին կը կարծէի ինք-
զինքս :

Եւ ընդհակառակը այդ անձնահաւանութիւնս տեղի տուաւ հի-
մա տիրութեան, ինքզինքիս վրայ կարեկից տխրութեան մը, մտա-
ծելով որ ամէն տեղ քիչ թէ շատ հայերը բան մը կ'ընեն կոր ու ես
միակն եմ որոճալու առտուընէ մինչեւ իրիկուն, տեսակաւորէն ո-
րոճալու գեղեցիկ տեսութիւնները : Ոչ իսկ գործնական գաղափար մը
կայ մտքիս մէջ, որեւէ գործողութեան մը երազը զոր դարձնեմ, յար
դիտեմ ամէն կողմերէն՝ իր գործադրելի ձեւը տալու համար : Ո՛չ,

որուան, ժամին, վայրկեանին մանուածքին ձգեր եմ թելը կեանքիս ու օրը զայն կը մանէ հաստ կամ բարակ, իր քմահաճոյքին համեմատ . . . :

Ահ, դիտեմ, ու ատով կ'արդարացնեմ ինքզինքս. իմ երիտոսարդութեանս անհանդիստ տարիքը :

Յարատեւ պայքար մը զոր կը մղեմ ինքզինքիս դէմ, մէկն վայրկեան, երբ մարդերու մէջ մտնեմ : Պէտք կ'ըլլայ բռնի դարձնել նայուածքը քաշող կանկներէն ու կեղծել : Ժպիտը որ բնականօրէն պիտի դար երեսիդ վրայ՝ դեռ ճամբան՝ մտածումին թոյնովը դառնացած կը տարածուի պալարումով մը պրկել դիմադժերդ, ու կ'անցնիս, նշմարուած գեղեցկութեան մը քովէն՝ զոյճ չգտնելու անոր : Որչափ անդամներ կատուելով՝ բազուկ վերցուցած եմ ինքզինքիս դէմ, մէկ հարուածով ճգմել մեռցնելու համար օձը որ կուրծքիս տակ ծներ է ինծի հետ : Յետոյ, համակերպութեան շրջանը եկա՝ որուն մէջ կ'ապրեմ հիմա . ընդունելու ինքզինքս աշխատ ինչպէս որ եմ, դո՛ւ ըլլալով պղտիկ երջանկութիւններէն որոնք կը կայանան խուսափուկ նայուածքի մը կամ վախկոտ գեղերումի մը մէջ : Յաճախ երազել, երազել մանաւանդ ահապին ցաւով ու հեշտութեամբ հին պատանութեան օրերը՝ ուր այս զգացումները ներելի էին դեռ, որոնք իրենց զոհացումը ունեցան ձեռքի տակ ու երբեք չօգտուեցան անկից : Ահ, ինչպէս առաջին ծաղկին խորը ծծելէ ետք կաթիլ մը նեկտարը, հիմա մեղուն պիտի խոյանար հրաշագեղ բաժակներու վրայ առանց կարօտովը աշրուելու խոնարհ < > որոնց իր փեթակէն զուրս առաջին անգամ հանդիպեցաւ :

Բ.

**ՄԱՄՈՒԼԻ ՄԷՋ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ
ԱՐՁԱԿ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**

«ՀԱՐԱՄ»

ՄԵԼԻՔՈՆ ԱՍԱՏՈՒՐԻՆ

Մուռ քանակէն շիտակ գիծ
չեղիւր : (Ժողով . ասաց .) :

Ա .

Այս պատմութիւնը ցաւազինօրէն իրական է : Զայն պատմեցին ինձ եօթն տարի առաջ, օր մը երբ հիւանդ էի . դայն անմիջապէս նօթադրեցի ու նօթը թուղթերու մէջ մոռցած էի, երբ պատահամբ ձեռքս ինկաւ ու կ'ուզեմ ա- նոր պատմութիւնը դրի առնել քեզի համար, սիրելի բարեկամս, որ դերեզ- մանատուններու մէջ կ'դեպերիս, մահուան արտմութեան եւ սիրտ ճանկոյ դրայնութիւններու ի խնդիր : Կեանքի զրուադ մը, միամիտակ, առանց մահու սոսկումին, իր լոյսի եւ խաւարի օրերուն զառանցումովը բաւական կսկծալի ու սարսուցեցիւ չէ՞ արդէն, ու մեռեալստանէն արտաչնչուող բուրումնե- լուն ամէնէն տիրականն ազատագրումի եւ անխռով խաղաղութեան մը ա- պահովութիւնը չէ՞ :

Պոլիս, Սկիւտար կ'ընակէի : Այն օրն հիւանդ էի ու դուրս չէի ելած : Կէս օրէն վերջը դրացի, տարիքոտ տիկին մը ինձի այցելութեան եկած էր : Թաղկերակս զննելէ, լեզուս իրեն ցոյց տալու ստիպելէ եւ աւելի կամ նուազ խորհրդաւոր ու անխորհուրդ հարցումներ առողջապահական վիճակիս եւ սո- վորութիւններուս վրայ ինքնարերարար ընելէ ետքը, դարմաններու տարափ մը կ'տեղացնէր զլիւսուս, որոց ամէնքն ալ քառնեւջորս ժամուան մէջ զիս պողպատէ մարդ մը դարձնելու պղտիկ յաւակնութիւնն ունէին :

Նոյն միջոցին փողոցէն պատահանիս քսուելով անցաւ Զարուհին, որ ծրարի մէջ արդուկուած չապիկներս կ'ըրէր ինձ : Սղաւորի չփակին տակ ա- ռատ ու լայն կուրծքը նայուածքս վառեց ու երկվայրկեան մը հաճոյքով նա- յեցայ ետեւէն : Դրացուհիս չկորսնցուց չարժումս, ու առիթէն օգուտ քա- ղելով մրմնջեց, գլուխն ալէն ձախ ողբալու նման չարժելով .

— Խեղճ աղջիկը : Տունը, անեակին մէկ անկիւնը, մայրն հոգեվարք պատկած է, միտ կողմը ինք երկաթը կ'քսէ ու կ'քսէ, որպէս զի բժիշկին ու դեղագործին ծախքերը վճարէ, ու եթէ բան մը մնայ անով ալ հոս առնէ ու ապրեցնէ երկու պղտիկ քոյրերն ու եղբայրը . . . Ի՞նչ ալ աղուոր ու տանտիկին

աղջիկ, եթէ մայրն այնպէս չըլլար, մինչեւ հիմա շատո՞նց ամուսնացած էր... Ա՛խ, այն կնիկը, դէ՛շ խօսիլ չըլլար, արդէն Աստուած պատիժը տուաւ անոր, իր ըրածին փոխարէնը դտաւ ահա, բայց այն անմեղ պղտիկները, այս լոյսի պէս աղջիկը, անոնք ալ իր կրակովին այրե՛ց... :

Տեսնելով որ իր անթիւ հին ու նոր պատմութիւններէն, որոց ապահով ու միշտ տաք թխսարանն էր իր միտքը, մէկը տեղաւորել կ'փափաքէր, հարցոցի .

— Ի՞նչ ծանր մեղք դործած էր խեղճ Մէօհրիւպէն :

— Մի՛ հարցնէր, տղայ, պատասխանեց աչուընէրը դոցելով՝ ան կնկանը կեանքը բոժան է : Անոր հիմակուան խեղճութեանը մի նայի՛ր դուն . անիկա ատեն եղած է որ սպասուհիներ եւ ստնտու մը ունեցած է դէժը, սամոյրէ մուշտակովը փողոցէն անցած ատենը՝ անոր քիթէն ինկածը տասը կտոր կ'ըլլար : Բայց իր ըրա՛ծը սխալ էր, ծուռ քանակէն շիտակ դիժ կ'ելլէ՞ : Գէտք էր որ Աստուած անոր վերջը այսպէս ընէր, որպէս զի զինք ճանչցողներն իր Արդարութենէն չյուսահատին :

... Մէօհրիւպէն շատ համեստ ընտանիքի մը աղջիկ էր : Տառնեւիկ տարու էր երբ ծնողքը քարակոյտի մը հետ ամուսնացուցին զինքը : Յամառ կերպով աշխատող դործաւոր մ'էր Յակոբ ապան, որ կնոջը վրայ կ'դուրդուրար, եւ իրարու ետեւէ երբ երկու մանչ եւ աղջիկ մը ունեցան, մարդը՝ խնայեցնոր, որպէս զի իր ընտանիքը չզրկէ, քրտինքի կայլակներ հոսեցնելով երեսներէն վար՝ չուտ չուտ կ'զարնէր մարմարիտնի վրայ բրէշը, կամ կ'գաշէր սղոյը անոր խոշոր հատուածներուն մէջ, յողնութիւն չզգալով բնաւ : Մէօհրիւպէն ալ իր կողմէն, երբոր քիչ մը մեծցան տղաքները, օգնելու համար իր ամուսինին, սկսաւ տունին մէջ պանդուխտի ճերմակեղէններ առնել եւ լուալ : Իւսկիւտար կ'ընակէին, երեք սենեակով պղտիկ տուն մը որուն, ամառ մը, մէկ սենեակը վարձու տունին դաւառացի սեղանաւորի մը, որուն բժիշկը, օգափոխութեան համար, Իւսկիւտար բնակիլ յանձնարարած էր : Այդ երեք հասոյթներուն միացումովը ընտանիքը դէ՛շ աղէկ կ'ապրէր եւ անշուշտ այդպէս պիտի տեսէր միշտ, եթէ տարօրինակ պատահար մը պատճառ չըլլար անոնց ամէնուն կեանքը հիմնովին փոխելու : ... Այդ ամառը Գուգիկունճուքի մեծ հրդեհը պատահեցաւ : Դուն չես կրնար յիշել : Այն ատենը, մեք իճատիյէ, զառիվերին վրայ տուն մը կ'ընակէինք : Կէս գիշերին փողոցին մէջ վազողներու աղմուկէն յանկարծ արթնցայ . սննեակս լոյսերու մէջ կ'չողար . նախ կարծեցի թէ լուսինն էր որ բայ վարադոյրէն ներս սպրդած, իր պայծառութեամբ՝ սննեակս կ'լեցնէր : Բայց մայրս որ ինծի հետ միեւնոյն ժամանակ արթնցած էր, ցատկեց իր անկողնէն ու բոսիկ պատուհանին առջեւ վազելով,

— Կրակ կա՛յ, Խուզղունճուխը կերի կոր, պոռաց :

Շղթայներս, վայրկեանի մը մէջ հազուած, այրողներուն օգնութեան փութացին : Մեք, թէպէտ հրդեհը մեզմէ շատ հեռու, բայց նորէն ժողուրդուեցանք քիչ մը . երեք հատ սնտուկ, տունին մէջ եղած ամէնէն աւելի արժէքաւոր նիւթերով լեցուցինք, ու գրանը ետին, չուաններով կապուած պատուրաստ սպասուցինք : Տանիքին վրայ մարդ հանեցինք, ինչպէս նաեւ թոյլերով ջուր, եւ տունին երեսը թաւ գորգերով ծածկեցինք, որովհետեւ վարէն թռած

կայծեր, հրթիռներու պէս, օդը կ'ձեղքէին ու սուլելով տուներուն վրայ ինչպէս կռաւորներն, Ահուրի վայնասուն մը, հրդեհէն փախչող կիներու ու տղաքներու, խառնուած ջրանկիրներու գոռում գոչումին, եւ այրուող տուները պարպելու պարսպած Հրեաներու ճիւղերը՝ ձորէն վեր կ'արձրանային, բոցերուն վրայ կ'սաւառնէին՝ կարմիր մխի կոտորի մը վրայ ինկած ճանճերու հրէշային բղղիւնի մը պէս: Վերնայարկի պատուհանէ մը սարսափահար կ'նայէինք: Խոցերուն լուսաւորութեանը մէջ, վաղու մարդոց ստուերները կ'զծուէին, կիսախանձ տուներուն յարկերն իրարու վրայ կ'փլէչէին, կարասիներն անոնց մէջ յատակօրէն կ'որոշուէին, եւ կ'յիշեմ որ այդ քարացած սարսափելի վիճակիս մէջ չկրցայ խնդալու դապել աթոռի մը տեսքին, որ չորս կողմէն փլնող գերաններուն մէջ ամբողջ հինդ վայրկեան, մէկ ոտքէն կախուած մնաց՝ դինք լափիլիզող բարձրացող բոցերուն հնոցին վրայ...: Հրդեհը Մէօհրիւպէին բնակած տունին ճիւղ ջրով փողոցէն էր ծաղած: Իր հեւ ի հեւ խուճապին մէջ հազիւ կրցած էր, տղաքները հագուեցնելէ ետք, օժիտին սնտուկն ազատել, որոնց հետ շնչասպառ մեր տունը նետեց ինքզինքը: Ծամբան ուրիշ վախ մ'ալ կրած էր, վայրկեան մը փախչողներուն ընդհանուր խուճապին մէջ կորսնցած էր հետքը բեռնակրին, որ առջեւէն իր սնտուկը կ'ուանէր: Ետքէն, բարեբախտաբար կրցած էին դայն գտնել:

Այն դիշերն եւ մէկ քանի օր ալ մեր տունը մնացին: Հրդեհին յաջորդ օրը, առաւօտուն, Մէօհրիւպէ ուղեց սնտուկէն բան մը առնել: Դիպուածով քովը կ'դռնուէր երբոր բացաւ դայն: Յանկարծ զարմանքի բացադանչութիւն մ'ունեցաւ,

— Քա՛, իմ սնտուկս չէ եղեր, պոռաց բնադրմամբ: Բայց ինձի պէս տեսաւ հարսանեկան սպիտակ շրջադեպտի մը վրայ, քողքին, նարնջածաղիկներու ու բանուած ճերմակ կօշիկներու մէջտեղ, դանաղան գահարներու փողփողումն, եւ իսկոյն սրբապրեց խօսքը:

— Իմս է, քուրուկ: Խնձր մնաց զլուխս երէկ գիշերուքնէ ի վեր: պսակիս Ֆիստանը մոռցեր էի տուպային քէօչէն. մէկէն միտքս ինկաւ, դոց սնտուկը բացի, ինչպէս ձեռքիս եկաւ նէ անանկ վրան նետեցի: — Դեռ ուրիշ մանրամասնութիւններ կ'հնարէր, դիւ համոզելու աշխատելով:

Բ.

Ես՝ իրեն հասկցնելու համար որ չէի խաբուեր, այսչափ ըսի միայն.

— Խնչպէս աղէկ պահեր եւ պսակիդ ֆիստանը:

Կարմրեցաւ, եւ երկվայրկեան մը զգացի որ դիւրիս պիտի նետուէր, պիտի լար, պիտի պոռթկացնէր իր յանկարծական բաղդին առթած անդուսպ ուրախութիւնը: Սակայն ինքզինքը դսպեց եւ ա'լ մէյ մ'ալ չխօսեցաւ սնտուկին վրայ, ես՝ միայն մօրս պատմեցի եղելութիւնն եւ մայրս յանձնարարեց ինձի.

— Մարդու բան չըսենք. ի՞նչերնուս պէտք. Աստուած թող անոր դատաւոր ըլլայ: Ասկէ մէկ քանի օր ետքը, աճապարանքով փոխադրուեցան մեր ետեւի փողոցէն պարսպ տուն մը, ուր հետեւեցաւ նաեւ իրենց վարձակալը՝ զաւառացի սեղանաւոր Գրիգոր աղան:

*** Գրեկոսը ազա Չարըզեանը Ակնցի վաշխառու մ'էր: Երկայնահասակ, չոր եւ տփուոյն, 35 տարու հազիւ կար, բայց իր կազմուածքովն եւ արտայայտութիւնովը տեսողին մտքին մէջ տարիքի որ եւ է զազաւար չէր արթնցնել: Կարելի չէր երեւակայել որ անիկա երեք երկասարկ եղած ըլլար: Ֆէսը երկար, կոնակը ծուռ, ամառ եւ ձմեռ իր պաղած-զեղնազոյն փերակուէին մէջ, երկու որոշ պատկերներու մարմնացումն էր ան.— սինձի պէս անուշ ու կաշուն՝ մինչեւ այն վայրկեանն ուր շահ մը կ'ոպասէր մէկէն եւ հառու, կարծր, թթուերես՝ երբ ալ շահը կը զագրէր: Տառն տարիէ ի վեր իր հօրն յաջորդած էր Պահչէ-Գափուի պղտիկ ազատ փերայարկի զբասնեկի մէջ, որուն խորը, փայտէ մերկ սեղանի մը առջեւ կ'նստէր հիմա Գրեկոսը ազան: Իր ետեւը, երկու ազատ կարմիր վարպետներ, պատին մէջ հաստատուած զբամարկը կ'ծածկէին: Լոյսն առաստաղէն կ'ընթացէր, սակայն այն անկիւնը ուր Գրեկոսը ազան կ'նստէր՝ երեք չէր լուսաւորուել: Դուրսէն առաջին անգամ ներս մտնողը զժուարութիւն կը կրէր զինք դռնէլ, մինչ-դեռ ան իսկոյն իր սուր նայուածքը նորեկին վրայ ուղղած՝ զայն կ'զատէր եւ վայրկենաբար կ'որոշէր տնոր ընդունելութեան յարմար եղանակը:

Չարըզեանները ժամանակաւ շատ հարուստ եղած էին: Հօրեղբայրը Պոլիս եւ հայրն Ակնի մէջ յաջող գործեր տեսած էին: Ակնէն իւրաքանչիւր սուրհանդակ՝ Պոլիս Չարըզեան Նշան աղային հասցէին կ'ընէր տրցակով մուրհակներ՝ որոնք նկզը մնացած զիւզացիներու ստորագրութիւններով զարդարուած էին: Երբեմն ստորագրութեան տեղը խաշ մը կար միայն, անձաւակ մատներու քաշած միամիտ խաշ մը որուն տեսքը սակայն կ'ընէր զոչ հանելու ասպին Պոլսոյ մէկ խանին անկիւնը մղող բեռնակրին կամ խոհանոցի մը մէջ կրակին առջեւ ճենճերող խոհարարին խեղճ սիրտը: Հետո՛ւն, քաղաք է) ծերունի հայրը կամ միակուսի հարսը Չարըզեանէն 10 մէծիտիւնէ փոխ առած է եւ ստորագրած թուղթ մը 15ի, 18ի եթէ ոչ 20ի համար: Օրին մէկը, հոս պանդուխտին լուր կուգայ. «Քաղաքէն բօլսու եկած է»: Աղետաւոր բառն է ա՛ն որ կ'իծիկէ գժրախտին սիրտն եւ նորօրինակ Սէգալ՝ բանալ կուտայ զողջողաքող մասներուն առջեւ կաշիէ քէմէրն, որուն խորը կարծես իրենց գլխուն զալիքին երկիւղով քով քովի ու վախկոտ շարուած են պանդուխտին նիւար խնայողութիւնները: Բօլսը սարսափելի է, բօլսը՝ անմեղ թուղթի կտոր՝ իր մէջ կը կրէ արհաւիրքը ամէն զէջ բաներուն, զբաւում տան, կտոր մը հողին, զմէճներուն եւ արօրին. աճուրդով վաճառում քառորդ զնով, այն տարուան հունձքին, հարսին եւ զուկներուն անպատասխար, անօթի թափառումը փողոց փողոց, ձմեռը ցուրտին, եւն. Էւն: Ուստի բօլսը պէտք է վճարուի եւ պանդուխտը կ'վճարէ զայն, նոյն իսկ երբ խնայողութիւնները չեն հասնիր անոր դամարին, պարտք ընելով ասպին՝ եւ ազատելով այն թուղթի զիւրային կտորը...: Հայրը Գրեկոսը աղային՝ Չարըզեան Նշան ազան, սակայն, փառասէր ու շահագէտ, ինչպէս իր երկրացիները՝ չզոհացաւ իր «Հաստաւ» դործին % 100 բերող շահովը, եւ Քոնստանտինոպոլսու մէկ քանի հազար «չինեկէն» ետքը, անոր քառասպատիկը կորսնցուց: Ակնի եղբայրը եղելութիւնն իմացաւ եւ իսկոյն Պոլիս վաղց: Կացութիւնը կարգադ-

րեց, մաքրեց եւ քաղաք վերադարձաւ եղբօրը հետ: Ամէս մը հաքը Պոլիս կ'հասնէր Նշան աղային տղան՝ Գրիգորը՝ 22 տարեկան երիտասարդ մը, որ արդէն իսկ ընտանիքին մէջ խոհական ու բանդէտ տղու համբաւն ունէր եւ զոր՝ հօրը գլխուն հասած վերջին փորձանքը բոլորովին փորձառու ըրած էր հիմա:

*** Գրիգոր աղան Մէօհրիւպէին համար փնտռուող եւ չլսնող բանսիօնէրն էր: Կռկիկ, ձայնը ձունը չեւտող, աղէկ կ'վճարէր եւ ի փոխարէն կ'պահանջէր որ իրեն քիչ խօսին եւ իր սովորութիւնները յարդեն:

Մէօհրիւպէ թաղին մէջ եղբայր մը ունէր՝ ոսկերչութենէ զարժած ուսուցիչ մը, որ հիմակ հարուստներու աղաքները շոյկելով՝ ծնողքներուն եւ ընտանիքներուն կ'շահագործէր: Ժարպիկ մարդ մը ճանչցուած էր, եւ Մէօհրիւպէ չվարանկցաւ խնդիրը բանալու եղբօրը, որուն խորհրդովն որոշեց իր նորաղիւտ գանձէն օգտուելու համար զայն յանձնել բանսիօնէր Սարաֆ Գրիգոր աղա Չարըզեանի:

Այս խնդիրը կարգադրեցին ու մաքրեցին՝ այն միջոցին երբ սնտուկին իրական տէրերը՝ նոր ամուսնացած զոյգ մը, երեք օր իրարու ետեւէ մօռնեւտիկ պոռալ կուտային Սկիւտարի փողոցներուն մէջ թէ սնտուկ մը գտած են զեղնապոյն ու թիթեղէ չըջանալիներով եւ միջին մեծութեամբ, թէ տէրը կրնար զայն պահանջել իրենցմէ: Յետոյ տեսնելով որ այդ ճարպիկութիւնն ապարդիւն էր, երեք օր դարձեալ մօռնեւտիկը կ'ծանուցանէր թէ սնտուկ մը կորսուած էր, այն ինչ պոյնով ու չափով, թէ տանուլին մեծկալ պարգև մը կ'սպասէր:

Գրիգոր աղան ընդունեց տաղարկութիւնը: Գոհարները եւ արծաթեղէնները տարաւ խոհեմութեամբ եւ մէկիկ մէկիկ Ոսկերչներու Ծուկան «բարա ըրաւ», հաշիւ մը տուաւ որ հազիւ խարդախուած էր եւ որուն համեմատ զուտ արդիւնքը 785 լիրա եւ 26 դրուշ եւ 15 փարա, յանձնել կ'ուզէր «մալտէք»երուն: Մէօհրիւպէ աղաչեց պաղատեցաւ, որպէս զի Սարաֆը հաճի զայն իր քովը պահել՝ օրինական տոկոսովը, զոր վերջինն առանց զժուարտութեան ընդունեց:

Ըսի՞ թէ Յակոբ աղան, ամուսինը, արժանի չէր դատուած այս դադունիքին մասնակից ըլլալու: Արդէն տարիէ ի վեր, մէկ կողմէ ընտանիքին յարաճուն բեռը, եւ միւս կողմէ արհեստին անդհադուցիչ զնացքը՝ խեղճ մարդը կ'պահէին շուարած վիճակի մը մէջ, զոր կ'աւելցնէր Մէօհրիւպէ իր ամէն օր, ամէն ժամ կրկնուող անարգութեան պանդաներովը: Հիմա Մէօհրիւպէ ա'լ յարմար առիթն եկած համարեց բոլորովին թոթուելու իր ամուսնոյն լուծը՝ քանի որ պէտք չունէր ա'լ անոր ձեռքը նայելու, եւ զայն լքեց կէս մը, սնոր երկրորդական տեղը տալով իր խնամքին ու մտածումներուն մէջ, առաջինը վերապահելով Գրիգոր աղային: Այդպէս, միեւնոյն յարկին տակ, ապրելով ամենօրեայ մեղսակցութեան մը մէջ, ծածուկ խօսքեր ունենալով իրարու ըսելու՝ որոնք ամուսինը պէտք չունէր գիտնալու, ամէն օր քիչ մը աւելի Գրիգոր աղա եւ Մէօհրիւպէ մօտեցան իրարու: Այնչափ իրարու կեանքին մէջ մտան, որ օր մ'ալ այնքան ծածուկ խորհուրդներ բաժնելէ հաքը, աւելորդ ու անհեթեթ պատան աւելի չմտերմանալը: Այլ տարկա դարմանք չպատճառեց:

Առաջին ժամանակները, ամուսնոյն առթած քիչ մը երկիւղը քաղցրացուց ու ամբարցուց իրենց միութիւնը։ Սակայն ան հետզհետէ կարծես աւելի անտարբեր, չտեսնելու կ'ըսէին շուրջն անցածը։ Այն բաղդատական ճոխութիւնը, որ մտած էր տունին մէջ՝ իր հետաքրքրութիւնը կը դըլուէր քիչ մը, բայց չէր համարձակեր կնոջմէն հարցնել անոր աղբիւրը՝ վախճալով անկէ ընդունիլ սա կերպով պատասխան մը։

— Ինչ պիտի ըլլայ, Աստուած օրեր տայ էրկանս, կ'աշխատի, կ'դատի քի թէք զաւկները չգրկէ, կնիկը սէտիւրին քէօշէն ըրահաթ ընել տայ։

Կ'լքէին զինքը, բայց ի՞նչ հոգը։ Օրականը — երբոր պատահամբ կ'աշխատէր — մեծ մասով զրպանը կ'մնար եւ կ'մխիթարուէր, յաճախ քէֆ ընելով անով, իր ըմբռնած եղանակովը վերադառնալով դէպ ի դինետուն, որուն միշտ նոյն իսկ ամուսնութենէն ետքը քիչ մը խանդաղատանք պահած էր սրտին մէջ։ Գիշերներ եղան որ շատ ուշ, լոյսի եղած տուն եկաւ, եւ բացին դուռը։ Ուրիշ անգամներ անիկա անողորմաբար պոց մնաց իր դէմը, եւ երկարօրէն հայհոյեւ, քրթմնջեւ ու զուռը ծնծեւ վերջը, զինետուն դարձաւ հոն առտու ընելու։

Այդպիսի դիւշերուն մը յաջորդ օրն էր որ Մէօհրիւպէն բացէ ի բաց պոռաց ամուսնին երեսին։

— Ինծի նայէ, ա'լ դարձ չունիս դուն տունս։ Մեխանան դնա, խմէ', պառկէ', ելի՛ր, ինչ կ'ուզես ըրէ, հոս մի դար։ Զաւկներուս դէշ էօրնէկ կ'ըլլաս կոր, քեզի պէս հար թող չունենան։ Ա'լ աս էշիկէն ներս կ'ոխես նէ ոտքդ կ'կոտորեմ, զիտցած ըլլաս...։

Մարդը կ'սպասէր անշուշտ ասոր, որովհետեւ չբարկացաւ եւ չպոռաց։ Հազիւ քիչ մը բողբոջեց, ներողութիւն խնդրեց, խոստացաւ ա'լ ադ դէհիրը բերանը չդնել։ Մէօհրիւպէն լսել չէր ուղեր դայն։ Գնաց պահարանէն ժողլեց անոր ունեցած մէկ քանի կտոր պրեստներն ու ճերմակեղէնը, եւ ծրար մը ընելով թւին տակը խօթեց եւ ուսերէն բռնելով դուրս ըրաւ դուռնէն...։

Մէկ քանի անգամ վերադարձաւ ան։ Դուռը զարկաւ, բայց չբացին։ Նստեցաւ սեմին վրայ ու սպասեց դաւկներուն զպրոցէն դարձին, որք դժկամակելով թող կուտային անոր որ զիրենք համբուէր։ Անգամ մը, պզտիկ մանչն հազիւ հինգ տարու, զոր իրեն կ'կանչէր ըսելով։

— Ծօ', հոս եկուր, Միքէ։ Հայրիկդ եմ, մոռցա՞ր ինծի։

Պատասխանեց իրեն՝ ետ ետ փախչելով։

— Դուն աղուոր հայրիկ չես, դուն բիս հայրիկ ես։

Ատիկա վերջին հարուածն եղաւ որ խղեց, միանգամայն, զինքը կապող վերջին կապն եւ հեռացաւ Յակոբ աղան ու մէյ մ'ալ չերեցաւ...։

Ատով Գրիգոր աղային ու Մէօհրիւպէին յարաբերութիւնները վերջնապէս, կարելի է ըսել կանոնաւորուեցան։ Տղաքն հայրիկ կ'կանչէին իրենց մօրը հոմանին, եւ անիկա վերջապէս իբրեւ տէր ճանչցուած ու հաստատուած տունին մէջ, խղունջին պէս, որ արեւին տակ պատուհանէն դուրս կ'անախ դուռը, կ'քաղցրանար, ինքզինքը կ'յանձնէր Մէօհրիւպէին հոգածութեանը, եւ բանալով քսակը կ'ծախսէր այնպէս, ինչպէս երբեք չէր կրցած ծախսել երազել։

Իրենց միութենէն երեք դատակներ ծնան : Պէտք էր Մէօհրիւպէն այդ աղաբերքներուն առեն տեսնել : Այլիօնին ազջիկն անանկ նաղ, կոտորուք չէ ըրած : Կարծես նորէն նոր—հարս կ'ըլլար : Կաթնառու բռնեցին , լահոր շաւեր , աղաքներուն բանուած մանթօները , բան մը պակաս չեղաւ : Նօխապութեանը զինքը տեսնելու պայր . սամուր քիւրքը կոնակը , պողոլանքը ասանկ ասանկ կ'ջարդէր , խօսքս ամօթ սոք տոնելու համար : Գէշ խօսիլ չըլլայ մեղքը ճիւղ . Աստուծոյ վախնալ չունէր , Աստուած ալ պէշան հասցուց :

Տղաքները պոյ պոյ մեծցան : Սարաֆը իրեններուն հետ միւսներն ալ հաւասարապէս աղուոր աղուոր կ'հոգար : Բանի մը պէտքութիւն չունէին , զիւղին մէջ մատով կ'ըցունէին Մէօհրիւպէն , իբրեւ երջանիկ կնիկ եւ ամէնէն շնորհքովները հիմա՝ կ'տեսնուէին հետը : Ոչ մէկը կարծես ա'լ կ'յիշէր անոր սուտ կացութիւնը :

Չորս տարի առաջ օր մը սոսկայն Գրիգոր աղան մէկէնիմէկ հիւանդացաւ : Հիւանդութեան ինչ ըլլալը չգիտցուեցաւ , լեզուն բռնուեւր է ըսին , բայց կաթուած չէր , սրովհետեւ մինչեւ ետքը խեղքը զլուխը մնաց , Հինդ օր տեսեց հիւանդութիւնը որո՞ւ միջոցին Մէօհրիւպէն չգուշակեց մօտալուտ վախճանն եւ վախնալով որ զայն չժանրացնէ իր անխորհուրդ առաջարկութիւնովը , չհամարձակեցաւ անոր խօսիլ իրենց նիւթական վիճակին մասին : Յետոյ , մեռաւ . մարդը եւ խելայեղ սեւ չքաւարութեան առջեւ՝ Մէօհրիւպէն եղբօրը գիմեց նորէն : Վարժապետն եւ իր քոյրը գլուխ դէնի տուած՝ գիշեր մը մտածեցին եւ որոշեցին մեակը երկու օր ետքը յայտնել եւ այդ ամբողջ ժամանակամիջոցին , շինեցին ու վիայեյ տունին կեղծ կտակ մը , որուն համեմատ Գրիգոր աղան իր ամբողջ հարստութիւնը Մէօհրիւպէնի կ'թողուր : Դիակը հոտեցաւ , եւ երբոր վերցնել եկան սարաֆին պաւառացի բարեկամները , գործը կտահեցին ու կտակին շինծու ըլլալն յայտնելով՝ սպառնացին եղբւրքները պէտք եղած տեղն իմացնել : Այն առեն , քոյր ու եղբայր վախցան աւելի պնդելու , զոհացան զիշերանց քանի մը կտոր կարասի փախցնելով երեք սենեակով տուն մը , որուն մէջ զլուխը խօթեց Մէօհրիւպէն : Մէկ երկու կտոր աղամանդ , զոր վրան կը կրէր , ծախելով ստակ ըրաւ : Սարաֆին բնտանիքն եկաւ դատակն , անոր ամբողջ գոյքն ու ստացուածքը գրաւեց : Մէօհրիւպէն շատ աշխատեցաւ գտնէ անտուկին արգիւնքն եղող 750 ոսկին ապատելու , անօգուտ տեղը : Այն առեն ճարահատ եւ տկամայ , անթութենէ չմեռնելու համար , աշխատիլ սկսաւ նորէն : Մեծ տղաքներն իրենց ապրուստը կ'հանէին հիմա : Սարաֆին մահէն ետքը տունէն ալ հեռացան , թեթեւցնելու համար բազմաթիւ բնտանիքին բնար : Մէօհրիւպէն լաթ կ'աւնէր եւ կ'լուար , եւ ազջիկներէն մեծը , բան ամուսնէն ունեցած ազջիկը , կ'օգնէր իրեն արգիւնքիլ եւ չապիկներ օտլայելով :

Չորս տարի է որ այսպէս օրն օրին կ'ապրէին : Գիշեր եղած է որ ակոսներուն տակը դնելու չոր հաց չեն ունեցած եւ Մէօհրիւպէն պաղտուկ մեր զուրը վարկած է «հաց մը փոխ տանելու համար» : Տարի մըն է որ ցորեկները տունէն գտար շինքեր , վրան զլուխն այնքան պէշ է :

Վերջացուց եւ իրարու գէմ նստած արամաութեամբ կ'մտածէինք աշփերնուս առջեւ պարզուած այդ ամբողջ թշուառութեան վրայ : Յանկարծ փո-

շոգէն անցաւ լալով ու վաղելով պղտիկ լէւոնը՝ Մէօհրիպէին ամէնէն փոքր տղան .

— Զարո՛ւկ, Զարո՛ւկ, կ'սրտաւ փաղելով :
կանչեցինք .

— Լեւոն, հոս եկո՛ւր, ի՞նչ կայ, ի՞նչ եղաւ :

— Զարուկ, Զարուկ, կ'հեծկլտաւ ու կ'սրտաւ պղտիկը, աչքերը սարսափով լայն բացուած ու պիչ պիչ... Զարո՛ւկ, մայրիկս մեռաւ... :

Մարտէյլ

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ
(«Ռիւզանդիոն», 1901, р. 1342-44)

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ՆԻՒԹԵՐ

ՄԵԿՀԱՏԻԿԸ

Մեր տանը ճիշտ զիմացն էր իրենց տունը : Ամառ իրիկունները գործէ վերադարձիս, փողոցին մէջտեղը կ'դռնէի պղտիկ Գրիգորիկը, իր կապոյտ կրծկալին մէջ, զբաղած իր զեղձի կուտերն իրարու քով շարելու, զրանը սեմին վրայ նստած մեծ-մօրը հողած ու նայուածքին տակ :

Զիս հեռուէն տեսնելուն ընտանեկաւ առջեւս կ'վազէր ու թոթով տաճկերէն ընդունով կ'հարցնէր .

— Թութը Լփեցա՞ր :

Գիտէր թէ թթենի մը ունէինք մեր պարտէզը, որուն անհամբեր պտուղներուն հասունանալուն կ'սպասէր : Գիտանք մը կուտայի Երեսին ու կ'առաջարկէի քանի մը օր ալ սպասել, որպէս զի «թութերը բոլորովին եփին», ուրկէ ետքը կ'խոստանայի զինք ծառին տակը տանիլ եւ թոթուել զայն իրեն համար :

● Կեսարացի ընտանիք մ'էր սր մեր զիմացի տունը կ'ընակէր : Քառասունի մօտ էր Յակոբ ազա Իյնէճեան, երբ հինգ տարի առաջ այլ տունին մէջ ամուսնացաւ իրեն հայրենակից խոթունիկ, սիրուն աղջկան մը հետ : Դիժ մը ատեն առաջ արդէն, զործերուն յաջողութենէն քաջալերուած, Կեսարիայէն բերել տուեր էր իր ծերունի մայրը, ու թողլով, վերջապէս, Վալիտէ խանի սենեակն ուր մինչեւ այն ատեն կ'ընակէր, այլ պղտիկ տունը վարձէր ու կահուորել սկսեւ էր :

Պատանեկան հասակին Պոլիս Լկած էր Յակոբ ազան : Շարաթական քան զընտով սկսած էր իրբւս խանութի աշկերտ աշխատել կտաւի պղտիկ վաճառականի մը քով : Խանութին մէջ կը պտտէր ու տարիներով իր կերակուրը բաղկացած էր՝ ցիբեկը՝ հացով ձիթապտուղ, հացով պանիր, հացով հէլվա կամ հացով խաղող, եղանակին համեմատ : Գիշերը կ'հանէր ծրարին մէջէն ապուխտը զոր մայրը կ'դրկէր իրեն ու ջարդելով զայն բարակ ու երկար, անյապօրէն կ'լափէր պատառները : Երբեմն երկու հակիթ «կը կտարէր»

սպառնալից լինելու վրայ և. այն ատեն ճշմարիտ հասցեկրոյթ մ'էր դուր կ'թուէր ինք-
զինքին ընծայել :

Ինչ քիչ, սակայն, չարաթականն աւելցած էր. անոր համեմատութեամբ՝
խնայողութիւններն ալ : Քոստն զրէ. չահած ժամանակէն իսկ, արդէն, հինգը
մէկ կողմ կ'դնէր : Յետոյ, չահարելու տալ զիտէր իր դրամը, գոհարեղէնի
վրայ փոխառութիւններ կ'ընէր՝ առարկաները գնահատել տալէ ետք ու-
կերթիչներու շուկան, և Պոլսէն գնելով կ'զրկէր Կեսարիա, հօրեղբորորդւոյն,
որպէս զի հոն ծախէ, դարդի զանազան սոկիներ :

Յերեկին առժանելի էր իր աշխատութիւնը, ինքն էր որ կտաւ ծանր
հակերը կ'ընէր և կ'հանէր, մթերանոցէն դուրս կ'ըրէր զանոնք, ուսին
վրայ, զլիարայ փողոցներէն անցնելով : Երբեք սակայն տրտունջի բառ մը
չէր դար չըթունքին վրայ՝ նոյն իսկ երբ վարպետը՝ գնահատելով հանդերձ
իր աշխատին եռանդն ու աշխատութիւնը՝ պարտք կ'համարէր, խթանելու
համար զայն, օրը մէկ քանի անգամ, աննշան դէպքերու տոթիւ, բարկանալ
ու սլուալ անոր երեսին, զայն որակելով իր ամէնէն նկարագրեց հայհոյու-
թիւններովը : Այդպէս, տասներկու տարի ետքը, երբ հարիւր սոկի ունէր,
ու բաժնուէրով վարպետէն՝ Չարմաքճըրարի վրայ իրեն փոքր խանութ մը
բացաւ : Նախ տեղւոյն վրայ կ'դնէր ու կ'ծախէր, յետոյ Մանչէսթըրէն ուղղակի
բերել տալ սկսաւ. սպիտակ կտաւ : Այդ միջոցին, պատահամբ ականջին
դպաւ. կտաւ մեծ վաճառականի մը հետեւեալ գիտը : Կ'յանձնարարէր իր
Մանչէսթըրի տանը՝ կտաւ իւրաքանչիւր ծրարը շինել տալ կէս կանդուն
պահաս՝ վրան նշանակուած շտիկն : Յակոբ ապա վայրկեան մը մտքէն չան-
ցուց այս լուրը տարածելով արդիւի վաճառականին բացառիկ շահը : Ընդ-
հակառակն, տոնոց ձայն հանելու, իր կողմէն զրեց ինքն ալ իր Մանչէսթըրի
թղթակցին, որպէս զի մէկ կտրտա պակաս կտամէլ տայ իր ծրարները : Բա-
ւական ժամանակ տեւեց այս պղտիկ խարդախութիւնն, որ երբ օր մը երեւան
եղնելով ա'լ անկարելի դարձաւ, մեծ վաճառականը կալուածներ շինել տուած
էր, ու Իյնչճեան Յակոբ ապա իր զրամագլուխը նշանակելի կերպով աւել-
ցուցած :

Առաջին անգամ, երբ երկրէն մայրը բերել տալով տուն տեղ ըլլալ
սկսաւ, չիտթեցաւ ու զգացաւ բացած անհամար ծախքի նոր դուռներուն առջեւ :
Մայրը, սակայն, կարելի եղածը կ'ընէր որդւոյն բնոյթ թելելու զարձնելու :
Հոն որ կարելի էր Գով ընել, 10 շէր ծախսեր : Ամենամանր քուրճի ու կեր-
պտան կտորները ժողովել ու դործածել գիտէր : Չնաքովը կարեց ու կախեց վա-
րագոյրները՝ ապուն խանութէն բերած սպիտակ կտաւով, սպառնջի նմոյշ-
ներէ ծածկոցներ շինեց ու վերձակի պարտեր. բազմոցին երկու անկիւնները
զարդարեց երկու միմտէրներով նոյնպէս սպառնջի, որոց մէկուն վրայ ինքը
սեւ վարսակովը յարդարած թօս-թօս կ'ըլլար ու կ'նստէր՝ կ'սպասէր
ապուն որ շտկայէր դարձին, զիւրեանոցն ու մուշտակներ կ'հագնէր ու կուգար
անոր վրայ, կանակը բարձին, իր մարմինն խոնջիքը տարածել :

Հիմա, կ'մնար հարս մը բերել տալ նոյննոր ու մաքուր տունին մէջ :
Յակոբ ապա մօրն յանձնեց զայն գտնելու հոգը : Մերտնի կիներ իր պատաս-
խանատուութեան գիտակցութեամբ, զիտնալով թէ իր ու ապուն երջանկու-

Թիւնն իր ձեռքն էր՝ որոշումի մը յանդիւլէ առաջ՝ բաւական ժամանակ հարցոց ու փնտռեց : Իրենց պէտք եղածն հարուստի ազնիւի մը չէր — հարուստը մեծամիտ ու պահանջկոտ կ'ըլլա՛յ — Պոլսեցի ազնիւի մ'ալ չէր — Պոլսեցին Կեսարացիի մալը կ'ուտէ ու քիթին կ'իյնայ — Իրենց ճիշտ յարմար հարսընցուն դուռ, վերջապէս, շատոնց Պոլիս դադթած իրեն հայրենակից Միւրտիւմեան անուն ընտանիքի մը մէջ, յանձին չարքաչ եւ խելօք ազնիւի մը՝ որուն՝ Մարկեային՝ նմաններուն համար անշուշտ Պոլսական առածը կ'ըսէ «բերանը ազ դիր ու մորթէ» :

Հարսնիքը պարզօրէն կատարեցին : Յակոբ աղային նտիկին վարպետն իր կնքահայրն եղաւ : Մայրն այն օրուան համար պատրաստեց իր խմորեղէններուն ամէնէն համեղները : Պաքլաւային քոփը սարքըլը պաւլման թանձր չաքարին փաւրլումին տակ իր եփուն կարմրութիւնը կ'ցոլացնէր : Ճաշն սկսաւ մածունախառն մանքըռով, որուն համար խոսոյն ներկաներուն կողմէ լիարեւան դովեստներ բարձրացան : Ասլուխաւ, այն օրը, չեմ դիտեր ինչ խղճահարուածեամբ մը, վտարուած էր : Գինի չխմեցին : Մէկ երկու գտաթ օղի միայն, սիկիդին, իրարու ձեռքէ ձեռք անցուցին, մրմնջելով միասին քանի մը բարեմաղթութիւններ հարսին ու փեսին հասցէին «իրարու ինք տեսնելու» :

Յաջորդ տարին, նոյն պահուն, Մարկեայ աշխարհք կ'երեւր մանչ մը, որուն իր ամուսինը ձեռքովը գրածի պէս կ'սպասէր արդէն : Կեսուրը, իր դուրդուրանքին նոր առարկայ մը գտած ըլլալուն դոհ, հազար խնամքով կ'ընթացատէր մայրն ու տղան, մեծ-մայր ըլլալուն հպարտ, առջի օրէն աչքի չի դալու համար, կտրելով սղտիկին զլխանոցին վրայ սխտոր մը եւ կապոյտ յուսութ մը : Գրեղոս կռչեցին սղտիկը, մեծ-հօրն անունով : Օրօրոցին մէջ թեւերն ու սրունքները սեղմօրէն կապուած, Գրեղօրիկ իր լացերուն ու ճիշերուն վրայ լսեց մեծ-մօրը միօրինակ ու աւելի լալկան մեղեդիները, որք երբեմն կ'րարձարնային, կ'չեչտուէին տիրապետելու համար մանկան ձայնին, որ կարծես ինքն ալ հետզհետէ աւելի կապուելով, սոնձարեկ կ'կանչուրուէր :

Գրեղօրիկ, այգպէս, մօրմէն աւելի մեծ-մօրը գրեկին մէջ մեծցաւ : Ան էր որ կ'հանուեցնէր գայն ու կ'հաղուեցնէր, ա'ն տեսակ մը նախնաճով կը ձեւէր կ'կարէր անոր չըջաղկտանները : Միակ բանը գոր չէր կրնար եւ որուն համար կ'ստիպուէր իր մօրն յանձնել սղտիկը, անոր կաթ տալն էր :

Հարսն անձայն տեղի կուտար իր կեսուրին առջեւ : Անոր դէմ բողոքի մը համար — նոյն խոկ փաղաքաւ — պէտք եղած համարձակութիւնն ա'ն չէր տուած եւ ինք չէր տուած : Յետոյ, Մարկեայ դժուհ ըլլալու իրական պատճառ մը չէր գտներ. բողոքատական հանդուստեթեան մը տիրացած էր հիւսմ, հարս գալով այս տունն ուր մօրը լուծէն սպաս, զիրք մը ու անուն մը ստեղծուել էր իրեն : Կնոջային պոպոյսմաներուն առաջին թափովը սիրեց իր ամուսինը, սիրեց գայն հիացումով ու երախտալիտութեամբ, մաքէն չանցընելով երեք թէ կրնար օրիշ պոպոյսմ մ'ունենալ անոր տեղ եւ ամուսնին կողմէ որ եւ է փոխադարձութեան չսպասելով ու չտեսնելով գրեթէ : Յակոբ աղան ալ, սակայն, իր կողմէն հետզհետէ կ'զրարուէր կնոջը հրապոյրէն ու խնամքներէն, երկար առեն զոց մնացած իր աշուրները կը բացուէին գորո-

վին վրայ եւ կնոջն հետ տառնձին գտնուած վայրկեաններուն այնքան նոր ու քաղցր բառեր եւ շարժումներ կ'գտնէր որ ինքն իսկ կ'զարմանար ատոր կարող ըլլալուն :

Գրիգորիկը չորս տարեկան եղած էր հիմա : Ծնողքն ու մեծ-մայրն իրենց երեք խանդավառանքներուն միացած կէտին տակ, զայն ձեռքէ ձեռք անցընելով, անոր վրայ զարկութեամբ ու զոգալով, արդէն կ'ըլլային իր ազատ աճումին : Հակառակ ամէն խնամքներուն՝ հաստ հալուստներուն որոցմով զայն կ'ուսուցնէին ու ազգէ կերակուրներուն որք կ'ստիպէին որ ուտէ՝ պղտիկը տփուսն ու ջրուկ կ'մնար : Մեծ-մայրը զայն կ'ըսողջատէր թաղեցի ուրիշ տղաքներու՝ որք կայտատ ու գունդեղ՝ կ'վազվազէին փողոցն ու սեղ-մեկով իր թոռը կուրծքին վրայ, կ'ըսէր անոր .

— Ե՞րբ անոնց պէս պիտի խաղաս դուք ալ որ տեսնեմ. դէս լո՞նջ ընեմ որ քիչ մը երեսիկ դոյն դոյն, հէ՞, ե՞րբ պիտի վրայ գաս քիչ մը :

Գրացուհիներուն որք կ'շարցնէին Մարկեային թէ ինչո՞ւ եղբայր մը կամ քոյր մը չէր տար Գրիգորիկին, կ'դատաւխանէր ան ամէնալով .

— Յակոբ աղան չուզեր : Կ'տէ որ մէկ հաստ մը տնինք՝ այնչափ խնամքներով հապիւ կ'յաջողինք կոր մեծցնել, ուրիշ մ'ալ եթէ ունենանք՝ հողերնիս պիտի աւելնայ՝ հանդրառութիւննիս պիտի աւրուի . ոչ մէկուն պիտի հասնինք, ո՛չ միւսին :

Իրենց կեանքին մէջ միակ խնդիրն էր այս որուն մասին ամբողջովին համակարծիք չէր ամուսնին : Ինք, իր երիտասարդ կնոջ զորովին մէջ, ունէն ու պէտքը կ'զգար նոր կեանք ստեղծելու, նոր սէր տալու. եւ ամուսնին ար-դիւքն այս պարագային մէջ կ'վիրասրէր իր սիրտը՝ անոր թաքուն ծաղիւ-րուն, խոր ու անբացատրելի բնազդներուն մէջ :

Այն ձմեռն աղետալէ եղաւ պղտիկին : Հարբուխ մ'ունեցաւ որ երկար ժամանակ մնաց վրան : Նոյն իսկ երբ բժշկուեցաւ, հալ մը, թեթեւ, անընդիւ, շարունակեց ցնցել անոր տկար մարմինը : Նիհարութիւնն հիմա աչքի կը զար-նէր զինք ծածկող բարդ պղտնեկուն տակ : Խօսած տունն ձայնն հասնում մէկը, սեւ աչքերն արտասովոր կերպով կ'փայլէին, ու ակտրժակը կը փախ-չէր հետզհետէ : Ծաքարեղէնէ դատ ուրիշ ամէն բան կ'մերժէր, եւ արդարօրէն խոտլուած իր ծնողքին մէջտեղ որ զինք կ'շրջապատէին՝ Գրիգորիկ կը լքէր ինքզինքն ու անոնց վրայ կը պտտցնէր իր ազատ աշուրներուն նայուածքը, որ հիմա, կարծես, աւելի կը քաղցրանար : Առտու մը, կամովին չուզեց ան-կողմնէն ելնել : Խօսիլ, թեւեւ երկարել, զլուխը դարձնելն անգամ զինք կ'յոգ-նեցնէին : Բժիշկը զոր բերին՝ անոր ինքնութիւն վճռեց եւ անկողնարար զեղեր ու մօր հիւթ պատուիրեց : Ամառան մը անդալար ու անձնուէր խնամքներէ ետք, որու միջոցին երեք զմայիտ կանչելը տարտամ զխաղկութիւնն ունէին ի-րենց սիրոյ առարկային ամէն օր քիչ մը աւելի պակսելուն, աստիճանարար իրենց ձեռքէն փախչելուն, օր մը, ցերեկ տունն, երբ մեծ-մայրն անոր սնա-րին քով նստած, խաղալիքները կ'չարէր առջին ու քիչ մը փախ բերելու համար անոր սպասած զիմպոզիթիւնը վրայ՝ զուարճալի պատմութիւն մը կ'դատմէր անոր, սարսափած յանկարծ նայուածքին անշարժութենէն ձեռքը վերմակին տակ տարաւ ու պղտիկ սասորները բռնեց . պաղ էին, ականջն ա-

նոր բերնին մօտեցուց, չունչ չէր ելներ: Բազմաթիվները, կուրծքն ու ճակատը շվեց, երկարօրէն շփե՛ց: Շրթունքները բացաւ ու մէջը վռչեց, զայն վերցուց ու սրտին վրայ մոլեգնարար սեղմեց, բայց անօգուտ:

Վայրկեան մը յետոյ հարսը սենեակէն ներս կ'մտնէր: Դրանը սեմին վրայէն նախազգացմամբ կուհեց աղետալի եղելութիւնն ու աստիճի վայնասուենով մը դաւկին զիսկին վրայ նետուեցաւ...:

● Դրացի Տիկինները զայն մխիթարելու համար կ'ըսէին.

— Երկուքդ ալ երկտասարդ էք դեռ, Աստուած նորէն կ'չէնցնէ տուներնիդ:

Բայց տունն անգամ մ'ալ չէնցաւ: Այր ու կին առար համար շատ աշխատեցան սակայն: Յակոր աղան մասնուտրապէս կ'զլար որ իրն էր յանցանքը եթէ իրենց ծերութիւնը զսւրկ պիտի մնար զաւկի մը մխիթարութենէն: Իրիկունն երբ տուն կ'դառնար, իրեն ընդ տառջ եկող կնոջն աչքերուն մէջ չէր համարձակեր նայիլ, վախնալով անոնց դադոնի յանդիմանութենէն: Վեց տարի անցաւ այն օրէն ի վեր ուր թռչուն մը փախաւ իրենց վանդակէն: Մեծ-մայրն որ ա'լ մեծ-մայր չէ եւ մայրն որ ա'լ մայր չէ, երբոր օրտան մէջ մինակ կ'մնան, իրարմէ դադոնի կ'երթան դարակին խորէն հանել Գրի-դորիկին մանկական շրջադրասոր, անոր սրտիկ կօշիկները, անոր խաղալիկները, ու իրենց սիրոյ կարօտը կը խորեն զանոնք անվերջ կերպով դարձնելով ու զգուկելով:

Մարտի 1

ՎԱՀԱՆ ԹԵՓԵՆԱՆ

(«Բիւզանդիոն», 1901, р. 1360-61)

ԲՆԿԵՐԱՅԻՆ ՆԻՒԹԵՐ

ՄԱՅՐԱՊԵՏ ՄԸ

Ա.

Ռատուոյի Ս. Խաչ Թաղը, երկյարկանի սրտիկ տան մը մէջ, ծերունի մօրը հետ մինակ մնացեր էր Բիշնիչենց Սուրբիկը: Հետզհետէ մեռեր էին հայրն ու երկու եղբայրները. յետոյ, անդրանիկ քոյրը Պոլիս գացեր էր, ու հիմա հօրենական այդ խորխորած տնակին մէջ մայր ու աղջիկ զէշ աղէկ կ'ապրէին, երկուքն ալ աշխատելով, ամառը՝ այգին ու մնացած տանը ծխախոտի «Ֆապրիքայ»-ին մէջ, որ իրենց պաշտօնն էր երկար հատու գանակով մանրեւ ծխախոտի թերթերը:

Թաղեցի Ալթըրարմաք Սերորը Սուրբիկին նշանածն էր: Սերորը յաղթանգամ կտրիճ մ'էր, հիմա քսանըվեցին մէջ, որ զայն ընտրեր էր անոր սրտի զոյզող գեղեցկութեանը համար, անոր արտամ ու երկչոտ աչքերուն,

անոր աղքատութեանն ալ համար : Իրաւ է թէ Սերորը ինքն ալ հարուստ մը
չէր, իր ջիւղտ բազուկներուն աշխատութիւնը ձմերուկի արտերուն մէջ՝ մին-
չեւ հիմա հազիւ կրցեր էր ապրեցնել մայրն ու երեք քոյրերը : Այլ պատ-
ճառաւ երկու տարիէն անցուկ նշանած էր ու զեւ չէր որոշեր ամուսնութեան
թուականը : Սուրբիկին մօրը՝ Թուրքանտային՝ ստիպումներուն կ'պատաս-
խանէր միշտ

— Աստուած տայ տէ պօստանը աղէկ ըլլայ մէ՛, ալ առ սօն-պահարին
կ'կարգուինք :

Այդպէս երկու աշուններ անցեր էին ու երրորդ մ'ալ կ'սպառնար անոնց
վրայ աւելնալ, առանց բերելու կատարումը Սուրբիկին հեռաւոր ու ազոտ
յոյսերուն :

Բ.

Շարաթ զիշեր մ'էր : Մօրը հետ զէմ զիմաց իրենց «նիհար ճաշը»
ընցնելէն վերջ՝ Սուրբիկ անոր անկողինը ձգելով զայն պառկեցուցեր ու
դուրս ելեր էր սենեակէն : Խոհանոցը, յաջորդ օրուան համար պատրաստու-
թեան մը զբաղած միջնոցին, միաքը մտածումներու հոյլով մը պաշարուեցաւ
ու քիչ քիչ ձեռքերը թուլնալով՝ մէկ կողմ դրաւ գործն ու եկաւ նստիլ պա-
տահանին զէմ ցած աթոռակի մը վրայ :

Այս զիշեր, ցնորային յաճախանքով մը, Պոլիս միայցած իր քրոջ պատ-
կերն էր որ կ'ներկայանար Սուրբիկին աչքին : Զայն կ'տեսնէր հինգ տարի
տառջ երբոր հարս կ'երթար Պոլիս, հայրենակից երիտասարդի մը որ կօշկա-
կար էր հոն : Զատակն որուն ծննդեան աւետիսն ասդին հրճուանքով ողջուններ
էին, հազիւ տարիի մը կեանք ունեցեր էր : Յետոյ, լսեցին թէ ամուսինը լքե-
լով Վարդուկը՝ յոյն կնոջ մը հետ կենակցիլ սկսեր էր : Վարդուկը համա-
կերպելով բախտին, կարի մեքենայ մը գներ ու պատրաստ գլեխտեղէնի խա-
նութներու համար բաճկոնակ կարել եւ կեանքը շահիլ փորձեր էր : Ղալա-
թիոյ դատիվերին վրայ Գուլէ-Գարուի կողմնակի նեղ փողոցներէ մէկուն մէջ
սենեակ մը կ'ընակէր, բսեր էին : Ազկէ ասդին ոչինչ որոշ կերպով իմացեր
էր Սուրբիկ, բայց քօղարկուած նախապատթիւններ, դրացիներու ցաւակից
նայուածքներն ու մօրն յաճախակի ընդհատուած ու զսպուած արցունքը կոռ-
հել տուեր էին իրեն ահուկի ճշմարտութիւնը : Վարդուկը զինք շրջապատող
մոլութեան եռուղեխումին, անոր դաղջ ու զգլխիչ արտաբերմանը մէջ, չէր
կրցեր կանգուն մնալ, ու մտիկ բրեր էր մարդու մը որուն հետ կենակցու-
թիւնը — հազիւ երկու ամիս տևած — իր յոյնացոյնն ու միայնակ կեանքին
մէջ իրբեւ օրհնենք մը, երջանկութիւն մ'ընդուներ էր(!) : Յետոյ ուրիշ մը
յաջորդէր էր անոր, եւ աստիճան առ աստիճան իջնելով լարծուն ու ցեխոտ
սանդուղէն՝ հանրակի՛ն եղեր էր : Բաւոր Ռոտոսդօ հասնելով սարսափէն
քոտմնեցուցեր ու լուս-գիշերներ լացուցեր էր մայրն ու քոյրը :

Առաջին զէջ լուրերուն՝ ձերունի Թուրքանտան իր ամուրի քրոջը՝ էլ-
մաս աղլային հետ Պոլիս վազեր էր : Գանելով իր Վարդուկը այդ ներսութեան
մէջ՝ արիւնը զլուր ցատկեր էր, ու զեւ բառ մը չըսած՝ անոր վրայ նե-

տուներ, դայն աստակեր, ծեծեր, երեսները ճանկրտեր ու ոտքին տակը քաշելով անհամար հարուածներ տեղացուցեր էր մարմնոյն վրայ: Վարդուկը, սղտիկ աղջկան մը պէս, թող էր տուեր որ ընէ, առատօրէն լալով ու ատեն ատեն հեկեկանքներուն մէջէն պոսալով միայն.— «Աման մարիկ... տ'յ կ'օգտէ մարիկ... մարի՛կ, մարի՛կ...»:

Յետոյ, մայրն իր կտառադաթիւնն յաղեցնելէ ետքը, դէմ առ դէմ, երկուքը միասին երկարօրէն լացեր էին: Աղջկանը պոստ չըջաղցեստները ձեռքով մէկիկ մէկիկ աչքեր էր ու չկրնալով դայն իրեն հետ «քաղաք» վերադարձնել, Պոլսոյ կողմն իրենց հայրենակից միջնորդ Զանապանին տանը մէջ տնենակ մը վարձեր ու հոն հաստատեր էր, ապրուստի ու դայն պրազեցնելու համար՝ նախկին կարն հայթայթելով անոր:

Երկուք չէր տեսած սակայն այս խաղաղ կեանքը, ուրիշ ձանձրանալով որ մը Վարդուկ Բերտ փախած էր, ու տ'լ չէր երեւցած:

Ատիկա հուսի հարուածն եղաւ որ վերջնականապէս ծուկ մօրը մէջքը: Օրերով հիմա կուլար ան եւ Սուրբիկ չէր համարձակեր ոչ անոր տղիւ քրոջը վրայ խօսիլ, ոչ ալ դայն միտթարելու ջանալ:

Այս իրիկուն, իր զգայուն երիտասարդ աղջկան ընազդն տակի քան երբեք յատկօրէն ըմբռնել կուտար իրեն իրենց աղէտին ամբողջ ծանրութիւնը: Վարդուկին մոտծումն իր վրայ կ'շարժէր, ու այս պայմաններուն մէջ կ'հարցնէ ինքզինքին թէ կրնա՞ր պարկեշտօրէն Սերսիին հետ ամուսնանալ: Անշուշտ Սերսը դիտէր իր քրոջը կեանքը, եւ դեռ երէկ զիչեր, երբ լուսնակ լոյսով անանուխ ժողովելու համար գուրս ելած էր Սուրբիկ, անիկա մօտեցեր էր իրեն ու ձեռքը բռնելով՝ սիրոյ անուշ ու կրակոտ խօսքեր բեր էր էր:

Հիմա, խոհանոցին անկիւնը, ցած աթոռակին վրայ նստած, ձեռքերը ծունկերուն վրայ, նայուածքը պատուհանէն դուրս ուրիշ լուսնի ճատաղաթով մը կ'երկարէր մինչեւ հողէ պետինն եւ իր խորհուրդներուն եթեւային ճանապարհ մը կ'ընանար, Սուրբիկ փոխն ի փոխ կ'խորհէր իր քրոջը վրայ, Սերսին վրայ ու ակամայ մերձեցում մը կ'ընէր անոնց երկուքին մէջ: Ամուսնանա՞լ ու լքուի՞լ դուցէ՛. մայր ըլլալ ու կորսնցնել զատակը, կորսնցնել յետոյ պատիւն ալ, նախ չկրնալով դայն պաշտպանել, յետոյ զտուրելով անգունդէ անգունդ, առանց փրկութեան փափաքի, առանց մաքուր, չզոհացած տնէշանքներուն երջանկութեան...:

Այսպէս, շարաթ իրիկուն մ'է, վերի սենեակը կ'անոնէ Վարդուկը իր քովը ծնրադրած «Եկեացէ՛ր» համար, առթիւ իրենց մօրը՝ մինչ մէջտեղի խնկամանէն ծուրը կապոյտ ու թխեւ կը ժապաւնին, դէպի բաց պատուհանը, տարածուելով իրիկուտն հանդարտ մթնոլորտին մէջ: Իրենց մայրը, տարաբախտ կին, ամուսնին կանխահառ մահէն ետքն ամէն կիրամուտքի աջ խոնկը կ'ծխէր ու դաւիններուն հետ միասին այդ աղօթքը կ'իրկնէր: Սուրբիկ կ'յիշէր երբ քրոջն հետ միեւնոյն անկողինն մէջը կ'պառկէին, երբ իրեն պէս սղտիկ աղջիկ, վերմակին տակ իրարու կ'փաթթուէին ու զերար վախցնելու համար «աղապուծուիք» ձայներ կ'հանէին: Քոյրն ինչպէ՞ս բարեւ էր իր սղտիկ քրոջն համար. դայն կ'զրօսցնէր, քուրջի կտորնէրէ անոր պուպրիկներ կ'չի-

նէր. ինքն էր որ առտուն քրոջը մտղերը կ'սանտրէր, զոյն կ'շոյնէր, կ'համ-
բուրէր՝ մօր մը պէս: Յետոյ, քոյրն հարս զնայ ու բաժանումն արիւնկայ իր
սիրտը, քրոջը դաւաղը զոր չէր տեսած՝ մեռաւ ու ինք ողբաց անոր վրայ:
Ազկէ ասդին, լուրերն աւելի տարտամ ու ահուկի կ'դառնան: Իր զիւզացի
ազջկան ամբողջ անարատ պարկեշտութիւնն ընդգլած է «ղէչ» քոյր մ'ունե-
նալու դադափարին ու վայրենի թափով մը զոյն կատաղօրէն ատած, անի-
ծած է, անունը կրունկին տակ ատած ու հայհոյած, թքած է անոր վրայ:

Այս զիշեր սակայն, առաջին անգամ, գութը կ'ողողէ իր սիրտը: Լու-
սինն հիմակ ամբողջովին իր վրայ ցաթեր է: Խեղճ Վարդուհին այս վայրկի-
նիս արդեօք ո՞ր սեւ ու օտար անկիւնը, իր զժողքի կեանքին մէջէն որ զինք
կ'ըռնէ, վար կ'քաշէ ու ալ թող չի տար՝ կ'երագէ իր մօրն ու քրոջը վրայ ու
կուլա՞յ:

Հիմա, առաջին անգամ, արդարացումներ կ'դտնէ անոր. — Վարդուհի՛նն
էր յանցանքն եթէ էրիկը ձգեց զոյն: Պսիւս զլիւէ կ'հանէ տոանձին մնացած
պարկեշտ կիները:

Անցեալէն ու քրոջմէն միտքը ներկային կ'դառնայ: Սերսբը: — Սերսբը
կ'սիրէ՞ր զինք. — Անշուշտ: — Ինք: — Ինքն ալ Սերսբը կ'սիրէ. զոյն մանկու-
թենէն ի վեր սիրած է, նախ քոյր ու եղբօր պէս. յետոյ, երբ երկուքն ալ մեծ-
ցան, երսօր նշանեցան, իրրեւ անոր ապաղայ կ'ինը: — Անոր կի՞նը: Ատեն մը
կար ուր այս դադափարը միայն սիրտը դող կ'հանէր, զլիսուն պատյոտ կու-
տար: Սերսբին վրայ զմայլանքով ու նախանձով կ'նայէին թաղին ուրիշ աղ-
ջիկները: Բօքսալը մաքուր կ'հագնէր ան միշտ, իջած դեղին միակողմէր եւ-
մէնիներուն վրայ: Կոնակն ուրբուն մետաքսով բանուած շէլէրկէն անոր լայն
իրանն ամբօրէն կ'կաղապարէր: Երկար, սեւ Փէսն յօնքերուն վրայ հակած
որոց ներքեւ աչուքները թուի ու խորունկ էին, պիտե՞րք՝ բարակ ու բերա-
նը՝ մեծ, Սերսբին պատկերն իր կուսութիւնը խռոված, իր արիւնին մէջ հե-
տութեան սարսուռներ վաղցուցած էր: Այս զիշեր ինչո՞ւ տրամութեամբ, ա-
ռանց յուզումի, հեռացումով կ'մտածէր անոր վրայ: Ինչո՞ւ քոյրը կ'կանդ-
նէր իր ու անոր մէջտեղն ու յաւիտեան կ'լսածնէր զերենք իրարմէ: Չոյն
կ'տեսնէր մութին մէջ կանդնած, ցուցամատով ինքզինքը ցոյց տալով, ինքը
տժոյցն ու հիւծած, մոլութեան մէջ փճացած, ու ըսել ուղեւով:

« — Իմ օրինակս չի՞ բուր քեզի, պզտիկ քոյր: Կ'ուզես զժրա՞խտ ըլլալ
ինծի պէս: Հանէ՞ մտքէդ ամուսնութեան մէջ երջանկութեան ամէն երայ:
Հսկէ՞ անմեղութեանդ վրայ ինչպէս թանկադին զանձի մը եւ եթէ ճշմար-
տապէս կ'սիրես՝ իսկէ՛ սէրը սրտէդ: Որչափ ալ ցաւադին ըլլայ առիկա՝ ու-
չինչ է այն ցաւերուն քով որ կ'սպասեն յետոյ քեզի, ամուսնութեանէն վերջ:»

Գ.

Յաջորդ առատօտուն, Կիրակի, Ս. Խաչէն դարձին, Սուրբիկ երեւցաւ
դրանը սեմին վրայ՝ երեսնէ վար սեւ երկար քող մը ձգած: Սեւ քողն աչ-
խարհէ հրաժարումի, յաւիտենական կուսութեան նշանն է: Մայրը հասկցաւ
ու լալով ազջկանը փաթթուեցաւ: Բաս մը չունեցաւ զոյն ետ կեցնելու հա-

մար իր խորհուրդէն: Ընդհակառակը, մօրաքոյրերն ու դրացիները՝ երբ իմացան՝ աշտչեցին, զայն համոզել ջանացին, բռնացան անոր վրայ: Սուրբիկ զիտէր որ ամէն անգամ երբ մանկամարդ աղջիկ մը, իրենց քաղաքին մէջ, այդ ոբոշումը կուտար, անոր զէմ միշտ նոյն միջոցները կ'որոժաւորուէին, միշտ ապարդիւն սակայն, որովհետեւ անգամ մը քօղ առնելէ հոքը, մեծագոյն անպատուութիւնն էր իր ուխտը դրժել:

Այդպէս, իրենց զրկից Շալճիկն իսկուհին երկու տարի առաջ մայրապետ էր դարձեր: Իր ընկերուհիներէն ժրաջանը և Ջիւմրիւթը ինչպէս դեռ ուրիշ շատեր քաղաքէն՝ մայրապետ ըլլալէ հոքը, Պոլիս գացած Հայ տուններու մէջ իրեւն սպասուհի կ'ծառայէին:

Սերոր չհաւատաց նախ պատահածին. ուղեց զայն տեսնել ու անոր բերնէն հաստատուած իմանալ եղելութիւնը: Բայց Սուրբիկ շարաթներով տունէն դուրս չէլաւ ու չերեւցաւ Սերորին երբ անիկա տուն դալով հարցախորձեց մայրը:

Ալ վախճալիք րան մը շունենալով Պոլսէն, զինուած անոր զէմ իր ուխտին զրահով՝ միտքը զրաւ ուրիշներուն պէս սպասուհի երթալ Պոլիս: Ծերունի մայրը համոզեց, իր ամսականներուն արդիւնքով բարեկեցիկ կեանքի մը հեռապատելերը չողացուց անոր աչքին, ու առաւ մը, միջնորդ կնկան մը հետ, Պոլիս մեկնող շողենաւ մտաւ Սուրբիկ:

Գ.

Մայրապետն երեք տարիէ ի վեր միեւնոյն ընտանիքին քով կ'ծառայէր: Առաջին օրերը քիչ մը զժաւարութիւն կրէր էր վարժուելու, բայց յետոյ կամաց կամաց, զիտակից իր պարտքին, հլու և անխօս՝ որեւէ զխտուութեան տեղի չէր տար ու Տանտիկինն ու ինք փոխադարձաբար իրարմէ զոհ էին:

Մայրը տարին անգամ մը Պոլիս կուգար. շարաթ մը Մայրապետին քովը կ'մնար ու Ռոտոսդօ կ'դառնար նորէն:

Սեպտեմբրի մէջ իրիկուն մը, ճաշէն հոքը, տան երիտասարդ տղան որ օրուան լրադիրը ձեռքն ունէր՝ երբ Սուրբիկ սուրճը կ'րերէր, հարցուց անոր

— Զեր գեղէն Սերովրէ Ալթըրարմաքեանը կ'ճանչնայի՞ր:

— Կ'ճանչնէի, պատասխանեց տոանց վարանկու:

— «Առջի օրուան փոթորիկին առնել, Ռոտոսդոյէն ձմերուկ բնոցած նաւակ մը որուն մէջ կ'դտնուէր նաւ. ապրանքին տէրը՝ Սերովրէ Ալթըրարմաքեան՝ չկրնալով ալիքներուն սաստիկութեան զիմադրել՝ Սիւլիւրի բացն ընկղմած է: Հակառակ եղերքէն փութացուած օգնութիւններուն, կարելի չէ եղած ապստեղ զժբարխտ երիտասարդը, որ ծովամոյն խղղուած է:»

Մայրապետը՝ երեսին զոյնը պառ կտրած, յանկարծ ժողովիլէ հոքը սուրճին գաւաթները, խոհանոց իջաւ:

Սերորը խեղդուած . . . Այդ մէկէ րաւը նշգրտակի հարուածով մը հիմա բրտօրէն կ'ըսնար սրտին հին վէրքը: Անոր ցաւն այնչափ սուր էր որ

փոխանակ զինք ընկճելու կ'մոլեղնէր, կը փրփրէր զինքը՝ ցուլին պէս զոր իր սրբունին տեսքը կ'կատուէր։ Այս էր իր զոհողութեան ամբողջ պատճառը... Ս'հ, տխար զործը, քանի որ զժրասիրտութիւնն այսպէս թէ այնպէս, ամէնուն ծայրն էր, քանի որ կեանքն այսքան վաղանցիկ ու քմահաճ էր՝ դայն ընդունած չըլլա՞ւ ամբողջովին իր ցաւի ու հրճուանքի գումարովը։ Սէրը վաղած սրտին մէջ, մայրական բնույթը մեղուցած, անձնուիրութեան պաշարը կղզւած հոգիին հետեւ՝ իր ուխտը վատութիւն մը կ'երեւէր հիմա իրեն, սիրուած էակ մը կեանքին մէջ մինակ ձգած ըլլալուն վատութիւնը։ Ղի թերեւ Սերորը չմեռնէր եթէ ինք անոր կինն եղած ըլլար։

Հեղ ու հանգարտ Մայրապետն այլափոխուած, ինքնիրմէն դուրս ելած, խոհանոցին մէջտեղ կ'երթար կուզար ջղազրկու շարժումներով... Աչքին դէմը, քարայրատակին վրայ պռուկած կ'տանէր խեղդամահ իր սիրելին։ Բիրերն հետզհետէ առաձգանալով, պիչ ու անշարժօրէն զայն երկու վայրկեան զիտելէ հտքը, ձեռքերը զլիտուն դարկաւ, ու մազերը քաշելով, ահուկ վայնաստեմով մը գետին նետուեցաւ...։

Մարտէյլ

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ
(«Բիւզանդիոն», 1901, քիւ 1377)

ՏՈՒՆԸ

Ա.

Անուշ երազներ ձեռքերէս բռնած զիս կը տանին յաճախ փողոցն ուր Անիկա կը բնակի։

Բայց չեմ ճանչնար իր տունը, եւ յուզումով կը նայեմ տանց ճակատներուն, փնտռելով նշան մը որ իրենը յայտնէ ինձի։

Ձեմ ալ զիտեր թէ ինքը հո՞ն է հիմայ, եւ զողջապող հոգիիս նայածքով պատուհաններու շրջանակներուն մէջ իր սիրելի դէմքը կը փնտռեմ։

Բ.

Գիտեմ հիմա իր տունը, եւ զիտեմ թէ հո՞ն է՛ ինքը։

Բայց նորէն անուշ երազներ ձեռքերէս բռնած կ'առաջնորդեն զիս հոն։

Այն, բարեկամ սրտակից մըն է այդ տունը, որուն դրանն առջեւի լապտերին լոյսին մէջ կեցած, զիչերուան մտքին մէջտեղ մտերմութեան ամբողջ ժամեր կ'անցընեմ։

Գրեթէ նոյնն ենք քեզի հետ, ո՞վ տուն. բայց չեմ զիտեր թէ սրերնիտ աւելի երջանիկ է, դո՞ւն որ զրկած եւ զինք եւ իր շունչէն ու հոգիէն մաս մը կը պահես, թէ ե՞ս՝ որ միմիայն իր սէրովն եմ լեցուն։

Տեսալ զինք տունէն դուրս տեղ մը: Յարաճուն պեղեցկութեան այս տաճարը զոր երկու սմբէն ի վեր այդ տաճարածին համար կը դարդարէի, զգացի որ կը ցնցուէր յանկարծ այդ տեսքին մէջ:

Հաւատալ չուղեցի, զինքն այդպէս չտեսած բլլալ ուղեցի, մտքին առջեւ բերելու աշխատելով միշտ հին օրերու իր պաշտելի պեղեցկութիւնը: Բայց այդ ամբողջութեամբ մէկ քանի օրերէն ետք, արդահատանքի արցունքը, անձրեւին պէս որ ճաթած պատերուն վրայ ներգլործելով կը քայքայէ զանոնք, եկաւ ինկաւ անոր վրայ, եւ փրցուց տաճարը սրուն սիւները Յոյսեր էին, որուն զմբէթը Գորովով էր հիւստում եւ խորանր սմբողջ Սէրով լուսալուստում էր:

Ի՞նչ փոյթ. սմառ զիշերները նորէն պիտի երթամ յաճախ, զբանր զէմի լապտերին լոյսէն հետո՝ մութին մէջ ծածկուած՝ զիտելու տունն ուր բնակեցաւ եւ կամ կը բնակի Ան: Հոն, պիտի աշխատիմ յիշել այն մոռցուած երգը զոր ատեն մը միշտ կ'երգէի: Պիտի երթամ կիթափա տւրտում թիւրուն վրայ նուագելու այն հին, հի՛ն եղանակը զոր ատեն մը, սմէն զիշեր, այդտեղ լապտերին լոյսին տակ կը զարնէի...

Ա՛յ, Սէրը չպիտի դառնայ, զիտեմ, բայց զիշերուան մութին մէջ ինծի շատ անուշ պիտի ըլլայ խառնել հին սիրտին յաշքը յիշատակի այն մասնիկներուն որ այդ տունին չուրջը կը ծփան:

ՍՈՒՐԵՆ ՏՐԱՆՍԵԱՆ

(«Ամսօր», 1947, քիւ 1, էջ 4)

ԳԵՐԱԳՈՅՆ ՎԱՅՐԿԵԱՆԸ

ԲՐՈՋՍ ՅԵՇԱՏԱՎԵՆ

Երբ հիմա նորէն, տարիներ ետքը, զէմ առ զէմ կուգամ երբեմնի շտապելու Ուրուականին, դաժան Հեծողին որուն ահեղ մանդաղը անգամ մըն ալ սրտիս շատ մօտ խառնեցաւ՝ ձեռքս արհաւիրքով աչքերուս չեմ տանիր ու ցաւի տարածերժ, երկար ճիշին հիմա կը խառնուի կակաղումը մտքին անընթեռնելի սատար զիւրքի մը առջեւ որուն զաղտնիքը յանկարծ քիչ մը աւելի պարզուած կը թուի, որովհետեւ կա'յ մըն ալ, զինքը հոգին կապող, խղուեցաւ հիմա: Այդ զինով է թերեւս ամբողջական փրկութիւնը ու վերջին մարդը անշուշտ, միայն Խորհուրդին անձնատուր, պիտի ամբողջական ճշմարտութիւնը տեսնէ:

Կեսնքը յաճախ նմանցուցած են ճամբորդութեան մը, բայց մինչդեռ ճամբու մը տեսողութեանը միջոցին միշտ ժամանումին կը մտածենք ու կը պատրաստուինք՝ կեանքին մէջ մահուան մտածելէ կը խուսափենք, կը քշենք, կը մերժենք անոր զաղապարը անհուն հեռաւորութիւններու խորը եւ իրօք,

անմահի պէս կ'ապրինք։ Պատճառը անշուշտ այն է որ որոշ օրը չենք գիտեր ժամանումին, բայց կը դադրե՞ր, տոտր համար, ժամանումը ստոյգ ըլլալ է մահը մաս չի կադմե՞ր կեանքին։ Ինչպէս նաւահանգիստը ուր կը հասնինք մասն է ճամբորդութեան։ Օր մըն ալ, անոնց մէջէն որոնք միացուցեր էր ճակատագիրը իրարու, մէկը, լոկ մ'ընկ, կ'անհետանայ։ Ան հասեր է զեր, չէինք գիտեր եւ կը փնտնենք զինքը դեռ։ Այս գաղտնիքը չենք հասկնար, այս իրաւունքն ու պարտքը մէկուն, զոր մեղի կ'որոտստ կ'արձանագրենք ու դառնորէն կը զանգատենք եւ կ'ողբանք։

Հիմա կը գտնեմ սակայն թէ միայն Մահն է մեծ, ընդհանուր, տիեզերական. կ'ընդունիմ զայն իբրեւ միջոցը ձեւափոխութեան որ կը կազմէ միշտ ու միայն ինքը, աստիճանները սանդուղին ուրկէ տիեզերքին ուժը կը բարձրանայ հեռացնուէ մինչեւ Աստուած։ Մարդկային կեանքը այդ անհրաժեշտ ամբարձումին մէջ վիճակ մըն է միայն, թերեւս վերջին վիճակը։ Ինչպէս կազեր ովկիանոսին խորէն կը բարձրանան յամբօրէն մինչեւ ջուրին եւ լեռը, այնպէս երկիրը կաշուող ու ապրեցնող զօրութիւնը, իր մթնոլորտին, հողին, բոյսերուն ու կենդանիներուն միջոցաւ որոնք անգիտակից փոխադրիչն են անոր, կ'անցնի, կը մտնէ մարդուն՝ երկրին գերազոյն արտադրութեանը մէջ որուն տրուած գիտակցութիւնը նախադուռն է իր աստուածութեանը։ Այդ կարողութիւնն է միայն որ, կը կազմէ ամբողջ գերազանցութիւնը մարդուն, որուն ֆիզիքապէս տարբերութիւնը միւս սոսնաորներէն անշուշտ աւելի քիչ է քան տարբերութիւնը որ կայ անոնց եւ կենդանական ուրիշ կարգի մը, օրինակ, թռչուններուն մէջ։

Մարդուն տրուած այդ յատկութիւնը, կ'ըսէի, ձգտումն է զէպի Աստուած որուն մօտաւոր միացումի մը յոյսն ու խտրվքը՝ միայն ինքը ունի։ Եւ տեսէ՛ք, ինչպէ՞ս մարդը, որովհետեւ գեռ նիւթ է ու փաւշած նիւթին՝ երբ փոխանակ հագուստն՝ նիւթով է որ կը զրազի, իր միտքը որ կ'արշաւէր անհօրիզոն միջոցներու մէջ՝ կը զանգաչէ ու կ'իյնայ։ Իր քայլերը փոսէ ի փոս կը նետեն զինք։ Երկու տարբեր կեանքեր են, հագուստն ու նիւթին կեանքերը որոնց երկուքովն ալ զրազիրը միակ զժրագղութիւնը կը կազմէ մարդուն։ Բայց մինչդեռ առաջինը կը հեռացնէ, կը տարածէ մտածումը, ինչպէս կեղրանախոյս զօրութիւնը, ու միշտ զէպի աւելի բարձր ու հեռուն կը լայնցնէ իր ըմբոստման շրջանակը՝ մօտեցնող՝ զինքը ամէն օր քիչ մը աւելի զերազոյն զօրութեան, Աստուծոյ, երկրորդը՝ կեղրանաձիգ զօրութիւնն է որով զստնալով կէտի մը շարքը՝ որչափ մօտենանք անոր, այնչափ կը նեղնայ մեր տարածութեան եւ յոռաջգիւծութեան շրջանակը։

Ամէն մարդ կը զգայ մահը իբրեւ անխուսափելին ու երբոր կը հասնի գերազոյն վայրկեանը, չէ՛, չի վախնար անկէ։ Բայց կեանքը որուն մէջէն կ'անցնի, հաղարտւոր հեռքեր կը ձգէ իր վրայ որոնց հաշիւը պիտի տեսնուի իրեն մահուան օրը։ Ինչպէս արդէն օրերուն մահն է որ ուրիշ օրեր կը չինէ եւ երէկուան երջանկութիւնն ու զժրագղութիւնն են որոնք այսօրուանինները չինեցին՝ նոյնպէս այս օրերը ամբողջ պիտի յանդին մեծ վազումն՝ Մահուան՝ որուն մէջի զժրագղութիւնն ու երջանկութիւնը բնականօրէն կեանքն է հայթայթած։

Վայրկեան մը կայ ուր միտքը մահուան սեմին վրայ կոխելով կը վերադառնայ յանկարծական թափով մը զէպի ետ, անցեալին մէջ ու կը վերապարի կեանքը զոր սպրեցաւ, գէշ՝ եթէ վայն իր յանցանքովը զէշ ըրաւ, ազէկ՝ եթէ խիզճը՝ բարիին օրէնքը որ կը գտնուի ամէն հոգիի խորը չամբաստաններ զինքը: Անոնք որոնք տեսած են մահը մօտէն, շատ մօտէն ու հրաշքով մը միայն ճողոպրած անոր տիրապետութենէն, ինչպէս լեւոյն մը դադաթէն գլորողները, ինչպէս ալիքներու մէջ խորատոյգ ընկզմողները, կը պատմեն ետքէն թէ տեսած են, որոշակի տեսած, իրենց մանկութեան օրերէն մինչեւ արկածային նախորդ վայրկեանը ամէն զլստուր պատահարները, ամէն գաթան կամ անուշ տեսարանները իրենց կեանքին: Ի՞նչպէս կարելի է, պիտի հարցուի, քանի մը երկվայրկեանի մէջ կեանքի մը ամբողջ շրջանը վերապարի: — Ի՞նչպէս կ'ըլլայ, պատասխանենք, որ կէս ժամուան քունի մը միջոցին, երազներ կը տեսնենք որոնց զործողութիւնը ժամեր, օրերու մէջ կ'անցնի: Բացատրութիւնը սա է որ քունի մէջ — մահուան նախափորձը — ինչպէս մահուան սեմին վրայ, միտքը կը խզի իր կոտորը ժամանակին հետ որ Աստուծոյ կողմէ մարդուն վրայ զրուած փականքն ու չափն է. ինչ որ մեր նայուածքովը երկվայրկեան մը կը թուի, մեռնողին այդ պահուն յաւիտեանակաշիւթինն է իրօք: Ի՞նչ հաճոյք ուրեմն հանդարտ խիզճին, բարիին համար յիշել իր կեանքը անվերջ, հանդարտ ու լուսաւոր կերպով եւ շարին համար ի՞նչ տատալանք՝ խզճահարիլ յաւիտեան: Արքայութիւնն ու զօրքը ուրիշ բանե՞ր են արդեօք եւ այն որ առաջին անգամ անոնց երկրպագ չեղանք մարդուն մահուան շատ մօտը զայսոյ ու վերապարձող մը եղած չէ՞: Ուրեմն եթէ մարդ այդ երկրպագ միշտ իր սրտին մէջը ունենար՝ պիտի սպրէր բաթութեամբ իրեն ու իր նմաններուն հանդէպ:

Համայուրիլ

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ
(«Ծաղիկ», 1903, քիւ 11, էջ 129)

ԱՐՁԱԿ ՔԵՐԹՈՒԱՆՆԵՐ

Ասիկա իմ հին, հին մանկութեան մնացած պատկեր մըն է որ այսօր սաստկօրէն կը յանախէ միտքս քու յիշատակիդ հետ սիրելիս:

... Պզտիկ տղայ մը, պարտեցի մը մէջ, աւագանին վրայ հակած, անվերջ, ջուրին մէջ փայտի կտոր մը ընկղմելու կ'աշխատի: Պզտիկ տղան, ջուրին մէջ ցոլացած իր պատկերին վրայ, միշտ կը հրէ իր փայտի կտորը որ միշտ վեր կը ցատկէ եւ իրեն կը դառնայ:

... Ու ես այդ պզտիկ տղան եմ, սիրելիս, որ քու յիշատակդ մոռացումին մէջ միշտ ընկղմել կ'ուզեմ, քու յիշատակդ որ միշտ երեսս ի վեր եւ աչքերուս մէջ կը ցատկէ...:

Գիշեր մը, քեզ երազ տեսայ... Մոլորակ հեռաւոր արեւմտ հորիզոնին վրայ, հասակդ, շատ պզտիկ բայց շատ յստակ, ամբողջ գողար յստակութեամբ իր շրջագծերուն, երեւցաւ ու դէպի ինծի գալ սկսաւ...:

Գիշեր մըն ալ, քեզ ուրէն երազ տեսայ... Մութին մէջ, պառկեր էի գետափին վրայ: Գետը ինչպէս ձայնովդ կը մըմնջէր ու մըմնջելով՝ կը փախէր կ'երթար...:

Այս երկու երազները, օրերով, հիմա դեռ կը տեսնամ:

**

Ամառ գիշեր մըն է եւ լուսնկային լոյսը ցաքեր է մեր փողոցին մէջ, մեր գիւղական տունին առջեւ: Վարօք, դիմացէն ինկած պատի մը շուքը լուսնալոյսի այս կալուածին շեղ սահման մըն է գծեր: Եւ քեզի հետ, միեւնոյն ատեն նոյն խորհուրդը ունեցած, կըսկսինք «վագել-խաղալ»՝ պայման դնելով միայն դուրս չելլալ այդ բնական սահմանէն: Կը խաղանք, երկար ատեն՝ դուն զարնելով ինծի, ես քեզի զարնելով, փախչելով իրարմէ ու մօտենալով իրարու, երբեմն դուն աշխատելով զիս բռնել երբեմն ես՝ զքեզ...: Ուրախութեամբ կը վագենք, կը քրտնենք, կը հեւանք...:

Բայց ինչո՞ւ խաղը կը դադարանայ հետզհետէ. հիմա աւելի շուտ շուտ կը բռնուինք երկուքս ալ, ու փոխանակ ծիծաղի վանկերուն որոնք առաջ կը քռէին մեր վագէին հետ, հիմա գայլագին լուրջին մը կը կնքէ մեր բերանները...:

Եւ յանկարծ, զիրար այնքան հալածելէ, այնքան անզամ գիրար գրկելէ եւ զիրար գրեքէ ծեծելէ վերջ՝ կը կենանք, ա՛լ անկարող շարժելու:

... Լուսինը մեկնեք է ու դիմացի պատին ստուերը մեծցնել, յորդեր է մեր տունին առջեւ: Եւ վայրկեան մը դեռ, ուշակորոյս, ինքզինքնուս վրայ կատաղորէն դառնալէ ետք, կ'անհետանանք խաւարին մէջ:

**

Եւ նորէն ցերեկ մըն է ու ընդարձակ, զարնանազարդ բարձր մը մէջ, նեղ, ստուերոտ ու դարձադարձիկ արահետէ մը, միմակս կ'երթամ: Մեծ սօսիներուն ու ցարասիներուն տակէն մտասոյզ կ'երթամ՝ երբ դիմացէն, փափով ստուեր մը, պզտիկ ծաղկած ծառ մը կարծես, դէպի իմ կողմս կըսկսի շարժիլ...:

Նուրբ դէմք մը, յարդէ գլխարկին տակ ստուերաքոյր. մտպուկ հասակ մը, նազննի ու նրկուն, որ մինչդեռ ես՝ սա՛, կապոյտ մտաւարանին կը մօտենամ ու կը յենում անոր՝ դանդաղաբայ կուգայ կ'անցնի առջեւէս:

Ու երկար քարքեւաններով կաղնեգոյն, համարձակ աչքերը ինծի կը նային. ու իր կարմիր ու խօսուն, բացխփիկ շրթունքները պիտի պատասխանեն կարծես՝ իմ սրտագին ու ինքնարուստ բարեւիս...:

Բայց բերանս, երկիւղով դողողագին, անխօս կը մնայ. աչուրներս միայն, կը հոսին ետեւէն, գինք գրկելու ու լեցուցելու համար իրմէ ծաւալած

հրապոյրով :

... Գիմացս, ծառին վրայ, որ կարծես կըսպասէր անոր, կարմրալանջ մը կուգայ վալրկեան մը քառիլ, նոսրողել ու քոչիլ նորէն :

Եւ կը խորհիւմ. ես այս ծառն էի որ չկրցայ քոչունը քեւերուս մէջ, կուրծքիս վրայ բռնել...

Տասնընիւց տարեկա՛ն... : Յայտնուրիւնը կ'ունենամ յանկարծ քէ ստ է քու տարիքդ, քէ տասնընիւց տարու, տասնընիւ՛ց տարու ես... Ու ան-
ւանման խանդաղատամք մը կը լեցնէ սիրտս : Թեքեւ գգտանքներ կուգան
ձեռքերուս մէջ ու մաքուր համբոյրներ՝ բերնիս վրայ : Կ'ուզեմ մեղմիւ քեզի
մօտենալ ու հեզածայն ըսել քեզի .

— Գիտե՞ս քէ տասնընիւց տարու ես... Ի՛նչ աղուոր է տասնընիւց
տարու ըլլալ... կը կասկածի՞ս քէ անգամ մըն ալ պիտի չըլլաս գայն . մտա-
ծէ՛ս ասոր վրայ եւ այս մտածումը քոյ շնորհք մը աւելի դնէ այտերուդ վրայ,
աչքերուդ ու շարժումներուդ մէջ... Ասիկայ տարիքն է վարդի սպիտակ կո-
կոններուն, որոնք իրենց նորաքոյս կուրծքերը կը պըսլուէին ձեր պարտէզին
պատին վրայ . մանիշակներուն, որոնք գաղտնաբար իրենց անուշ հոգին տե-
րւներուն մէջ կը ծաւալեն . քրաշուշաններուն որոնք ջուրերուն վրայ իրենց
սրբածին հասակները կ'օրօրեն... : Տասնընիւց տարու՛ . ինծի կը քուի քէ
այս տարիքով երեւցար դուն աշխարհի վրայ . քէ լեռնային այրի մը մէջ,
մինչեւ երէկ, փոխնիփոխ այծեամի ու սոխի վրայով սնար եւ մէկուն
շնորհքն ու քեքեւաշարժութիւնը, միւսին վեհուրիւնն ու անվեհերութիւնը
ստացած՝ այսօր կուգաս մեր մէջ, մեր հրնուսնիւնն ու մաքրագոծումին հա-
մար...

... Դու տասնընիւց տարիներուդ . որոնք աչքերուդ մէջէն կը յորդին
եւ մատներուդ ծայրէն կը կտրին, իմ անբաւարար օրհներեմն ու արտասուա-
խառն պաշտո՛ւմն, տղա՛ս...

Աշխարհի մէջ, ես ամենէն շատ մարմնական գեղեցկութիւնը սիրեցի :

Ես սիրեցի զանոնք որ գեղեցիկ էին եւ եղան որ զիս սիրեցին, երբ գեղեցիկ էի :

Բայց երբե՛ք ես չըսի սիրելիս անոնց մէկուն գոր կը սիրէի, եւ չսիրեցի
անոնցմէ մէկը որ զիս սիրելն ըսաւ ինծի :

Ու իմ գեղեցկութիւնս անցաւ . ու անոնցն ալ գորս սիրած էի . բայց
երկիրը միշտ ծնաւ գեղեցիկներ, գորս ես մի՛շտ սիրեցի :

... Հիմա, հրապուրիչ ու անճնալստահ ըլլալ կ'ուզէի, անփորձ նորս-
գայք տղոց քով սահելու ու անոնց ականջէն վտր փսփսալու համար նոր ու
անուշ բաներ, խոսքիչ բաներ . անոնցմով դուռներ բանալու համար իրենց
սրտին առջեւ, դուռներ որոնց մէջ առաջին անգամ ի՛մ պատկերս տեսնային,
ու իշնայի՛րն իմ քեւերուս մէջ, իրենց սպասող իմ մայրական փայփայտ քե-
ւերուս մէջ...

**

Տեսայ աշխարհի արցունքը — այս մերկապի՛ւնը հոգւոյն — երբ գիշերուան մէջ, քեզ կրող շոգեմաւր յամրաբար եզերքէն քաժնուիլ սկսաւ :

Յետոյ, գիշերուան մէջ, սեւ զանգուածը ծանրօրէն հեռացաւ, հեռացնելով ու մաքելով «մնաք—բարով» յօշոտիչ ձայնդ իրեն հետ :

Ու յորդեցաւ ծովը այն երկու կաթիլ արցունքներէդ, եւ անկէ ի վեր, երբ «մնաք—բարով»դ կուգայ միշտ արիւնել սիրտս՝ արցունքներդ միշտ կուգան լուալ գայն . . . :

6.

**

Օ՛հ հրաշալի վերջալոյսը, այս իրիկուն, լինին վրայ :

Հերմակ ու ցած, առանց կայմի շոգեմաւակները կը սահին ջուրին երեսէն : Պզտիկ մաւակներու մէջ, երիտասարդներ կը քիտվարեն աղջիկներու դիմաց . . . Ու մուրը կը ծանրանայ քիչ առ քիչ. ավունքէն՝ լոյսերը կը վառին ու դեղին քրքռուն ծոպեր կը կախուին ջուրին մէջ : Եկեղեցեաց աշտարակները, մուրքին ու վերահաս մշուշին տակ, կը կորսնցնեն իրենց շրջագծերուն որոշուքիւնը ու կը հալին, կը խտոնուին երկնքին մէջ՝ անկէ կարծես դուրս կ'ելլան, կրկնքեւոյթային հեռաւոր պատկերներու պէս : Եւ կ'անցնին մարդիկ, որոնց քայլերուն հանդարտ ու ծանր արձագանգը կը լսեմ քովէս՝ ինչպէս արձագանգն ալ ջուրին վրայէն եկող, հանդիպակաց եզերքին ձայներուն, իրիկուան յատուկ դաշնակութեամբ լուրջ ու հնչական ձայներուն . . . :

Եւ կարապետները, որոնք ստուերազօծ ջուրերուն երեսէն հեգօրէն կը մօտեման ավունքին՝ այդ լինին մէջ ջրամոյն կորստած սիրողներու հոգիներն են կարծես որոնք իրիկուան այդ ժամուն, ուրուային տեսիլքին դէմ եկեղեցեաց, անմրմունջ աղօթելու կուգան . . . :

**

Նորէն, սէրն է հիմա, մեղմ, ու հզօր, ու ընտանի, որ, ինչպէ՞ս, ցատկեց կտրծփա վրայ ու վարդազոյն եղունգները ամէն վայրկեան քիչ մը աւելի ներս մխելով՝ հիմա կը մտնէ սիրտս՝ հեշտութեամբ գայն կը մահացնէ :

Սէրն է, անսանձ ու առոյգ նժոյգը, որ անցաւ վրայէս ու գետինն եմ դեռ, քապլտկելով փոշիին մէջ ու չուզելով ոտքի ելլալ, սպասելով որ նորէն գայ ու կոխտէ զիս :

Ա՛հ, սէրն է, անորոշ, անհամարձակ ըզձամք. քաւշապատ մուրն որ քունքերս ծեծեց ու լսեցի իր աղմուկը եւ սիրեցի հարուածները՝ աչքերս պարապին մէջ սեւեռած, սպասումը անհամբեր, երանաբե՛ր վայրկեաններուն . . . :

Կը փարկոծեմ հիմա ինքզինքս՝ ըրած խեղութեանս եւ չըրածներուս ալ համար :

Կ'ողբամ իմ կեանքիս վրայ որ իրմէ զուրկ սպրեցայ մինչեւ հիմա, ու կը խանդադատիմ իր հասակին վրայ որ զարնանային պարտէզի մը նման՝

վաղանցիկ գեղեցկութեան տրամուրիւնովն է օծուն :

Նորէն, սէրն է հիմա . . . :

ԻՍԿՈՒՀԻ ՀՈՎՆԱՆ
(«Շիրակ», 1905, քիւ 7, էջ 46-50)

ՕՐԱԳՐԻ ԷՋԵՐ

Ամբոխին եւ ամբոխէն վեր բարձրացող անհատին իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնները կ'ստեղծեն ամէնաուր անյայտ, անկասկածելի տոամեներ, մարդկային կեանքին ամենէն յուզիչները, խորունկներն ու վսեմները : Ամէն տեղ եւ ամէն ժամանակ բնութեան յօրինած անհաւասարութիւններուն բրդացումն է զոր կը տեսնենք այստեղ : Դաշտ մըն է ամբոխը, հարթ, կանաչ, ակնախտիղ եւ արդասարեւր դաշտ մը . բարձրագոյն անհատը, հոն, այդ դաշտին մէջտեղ, լեւան մը սկէս կը խորխորացուի յանկարծ, — ինչպէ՞ս, ինչո՞ւ եւ ո՞վ զիտէ ո՞ր ստորերկրեայ դարասուր յամբ աշխատանքին արդիւնքով . եւ ահա ձորերն ու անդունդները կ'ստեղծուին, կոյր անդունդները որոնք դադաթիւնը չեն տեսներ, սէգ դադաթիւնը՝ որոնք անդունդին չեն նայիր եւ երկինքին կը յատին, երկինքին մէջ կը մխրճուին . . . :

Բարձրագոյն անհատը գերազանցօրէն զրկեալն է մարդոց մէջ . օգը զոր ան կը չնչէ, սարերու ջինջ ըայց անօր օդն է, ուրկէ՞ երբ կը վճռէ խօսիլ՝ լսելի ըլլալու համար սփռալ կը ստիպուի եւ շուտով կը տեսնէ ատոր անկաբեկութիւնը եւ կը լռէ ու կը մեռնի . . . :

Երանի՛ իրեն՝ որ չիճաւ ու չլղրճեց, չպղտիկցուց ինքզինքը ամբոխին հետ չփռելով եւ անոր իրբեւ ճարակ բաժնելով իր հողին փոքր առ փոքր, եւ . . . երանի՛ անոնց ալ՝ որ աթոռի մը, հողադէշի մը կամ խրճիթի մը տանիքին վրայ բարձրացած, ինքզինքնին «բարձրագոյն անհատ»ին «չքեղ մեկուսացում»ին մէջ կը դաւանին . . . :

*
**

Պարզ դէպք մը . — Այսօր, ցերեկին, ստկարանին սրահին մէջ կեցած՝ կը ծխէի ու կը խօսէի մէկուսն հետ : Սիկանէթս ձեռքս էի բռնած, երբ մարդ մը աճապարանքով քովէս անցած պահուն՝ ձեռքը սիկարէթիս կրակին քսեց ու ալբեց : Յաւի սղտիկ ճիւղ մը արձակեց, կեցաւ, ինծի նայեցաւ, յետոյ քանի մը անգամ ձեռքը շփեց եւ անցաւ դնաց : Հապի՛ հեռացած էր, երբ դժուարաւ զսպուած խնդուք մը, բնազդական, անխորհուրդ, անդիմադրելի կերպով, սրտթկաց կուրծքէս, ու խնդացի քանի մը վայրկեան, երջանիկ ծիծաղով մը, ու մինչեւ հիմա ալ կը գուարթանայ միտքս երբ կը յիշեմ այդ դէպքը, չեմ գիտեր ինչո՞ւ . . . :

Ինչպէ՞ս ճշմարիտ է որ մարդու մը դժբախտութիւնը ուրիշի մը երջանկութիւնը կը կազմէ ճակատագրապէս, ատանց երկիրորդին ուղեւուն եւ յաճախ գիտնալուն իսկ : Ինչպէ՞ս ճշմարիտ է դարձեալ, որ Զարը եւ Բարին

երկու հզօր ուժեր են որոնք մենէ ամէն մէկուն մէջ կը բնակին: Բնորոշին, տարբերէն Ձարի այն ի՞նչ գեղեցիկ մէկ արտայայտութիւնն էր այն խնդուքը որ զիս ցնցեց յանկարծուստ, իմ պատճառաւս զպացուած ցաւի մը ի տես...: Ու կը հաւատամ որ այս միշտ ալսպէս պիտի ըլլայ եւ մենք միշտ պիտի սիրենք ուրիշին տրուած ցաւով մը ուրախանալ, կը բաւէ որ, ինչպէս իմ պապազալս, ասոր պատասխանատուութեան տաղտուկը չունենանք...:

Այս հաստատումը թերեւս չզգուէ մեր քաղաքակրթութեամբ մարդու սնապարծութիւնը, բայց միւս կողմէ ինչպէ՞ս օգտակար է ճանաչումը Ձարին ու Բարիին մեր կեանքին մէջ եւ մեր կեանքէն անդին՝ տիեզերքին մէջ՝ ինքուսնակալ տիրապետութեան: Այդպէսով կը դադրինք մեր երջանկութեան մէջ փքանալէ եւ զժախտութեան առջև: զլուսն կը ծոենք, խորհելով թէ մէկը միւսին հակահարուածն է պարզապէս, մերթ ուրիշին եւ երբեմն մեր իսկ կրած մէկ հարուածին (լաւ կամ գէշ) հակահարուածը, ինչ որ նաեւ բաւական արամարանութիւն կը մտցնէ տիեզերքին մէջ եւ մարդերն ալ իրարու կը կապէ բաւական վստահ եղբայրական կապով մը...:

**

Հանճարեղ է բարեկամս, բայց խնդ է միտնդամայն, խեղ մեղի համար, մեր սովորական չափով զատելու մարժուած մտքին առջև, խեղ զիս վախցնելու չափ, ինչպէս վախցուց այս զիշեր իր խորունկ խորհրդաւոր խօսքերով զորս ինծի համար, ինծի համար միայն, ըստ զաղտնաբար, խափ. պատուիրելով ուրիշին շայտնել զանոնք...:

Հանճարը ուրեմն, միաստակար է կեանքին: Բայց ո՞րն է օգտակարը եւ ո՞րը՝ միաստակարն հանդէպ անհունին, որուն մէջն է եւ մաս կը կազմէ կեանքը, ուր կը շարժի սակայն շարժմամբ մը զոր իրը կը կարծէ մինչ անորն է ամբողջովին, անոր ծայրը հասնելու եւ անոր տիրելու յիմարական մղումով մը՝ որ անորն է զարձեւել եւ անկէ զուրս ոչինչ գոյութիւն չունի...: Բայց կը զստանցեմ անշուշտ...: Բարեկամս ինծի շատա՞ւ արդեօք այս զիշեր, ակամայ, ինչպէս կը յայտնէր այդ մասին իր խղճահարութիւնը, խնդութիւնը անհունին որ կը տատապեցնէ զինք, երջանիկ տատապանքով մը...:

Սակայն հոն ուր ես կը տարակուսիմ՝ բարեկամս կը հաստատէ անպըզուելի հիմերու վրայ, եւ ասոր համար է որ իր միտքը ինծի կ'երեւայ լեցուն ահարկու մոռյով մը, կենալով մեծ պատերու առջև որոնցմէ անգին չի կրնար անցնիլ եւ ետ չի կրնար դառնալ՝ երբ ես կը ցատկեմ կ'անցնիմ անոնց վրայէն...:

Այսպէս, ան կը հաւատայ, օրինակի համար, — եւ ասիկայ խարխալն է իր հաւատքին — թէ մինչդեռ աշխարհի վրայ կայ Արդարութիւն մը որ բնականօրէն կը տրամադրէ Անարդարութեան մըն ալ գոյութիւնը, աշխարհէ անդին կայ միայն Սէր, բացարձակ Սէր, աստից հակարածին: Հասնելու համար Սիրոյ, պիտի անցնինք Անարդարութեան ճիրաններէն...: Որպէսզի կարենանք ճանչնալ արդարութիւնը, պէտք է անարդարութիւնը գործէ, գործածէ մեզ, տատապեցնէ ու մեռցնէ մեզ տոյտեղ...: Մենէ իւրաքանչիւրը

միեւնոյն ատեն անոր մէկ զոհն է և ուրիշներու վրայ իր զարկած հարուածներուն համար անոր մէկ զործիքը: Այն քիչ մը ազատ կամքը զոր ունինք յաստիս, ուրիշ բան չէ բայց եթէ նուազ զործիք և աւելի զոհ, նուազ մուրճ և աւելի սալ ըլլալու կարելիութիւն մը: «Առաջինը չըլլալու համար՝ ևս վերջինն և՛ ահա, ու չեմ գտնուար, մինչև իսկ երջանիկ և՛ ատով...» ըսաւ բարեկամս, որ աւելցուց ընդմիջաբար:

— «Գաղտնիք մը տուիր ինձի. ի փոխարէն քեզի բան մը պիտի հաղորդեմ զոր մինչև հիմա ոչ մէկուն ըսած եմ, զոր միայն եղբորս պիտի ըսէի՝ եթէ եղբայր մը ունենայի.— Ես քուսուտրուած եմ, բարեկամս...: Այն օրէն ի վեր ուր այս բանը պատահեցաւ, օրուան մէջ քանի մը անգամ մահը առջիւ կը տեսնեմ. դայի ինքզինքս բժշկներուն ցոյց տալ. անոնք զիս ծաղրելով վնասեցին. բայց անոնք չհասկցան իմ վիճակս և ևս լաւ գիտեմ թէ թունաւորուած եմ...»

Սոսկումով նայեցայ բարեկամիս աչքերուն մէջ: Ո՛չ, կատակ չէր ընել բայց ծանրախոհ տղան, որ բառերը միշտ կ'ընկնէր կ'արտաբերէր, որուն դիմագծերն ու շարժումներն այնչափ հանդարտութիւն, իր դոյութեան ներդաշնակութիւնը չխանգարելու այնչափ բնական փափագ մը կը յայտնէին: Եթէ կատակ չէր ընել՝ ուրեմն... ինչո՞ւ էր ան: Այդ վայրկեանին սրտապէս ունեցայ այս մտածումը և ցաւով ու վախով խառն ակնարկ մը կ'ուզէի վրան՝ երբ կարծես հասկնալով զիս, ըսաւ, աւելի մեղմ ձայնով մը, որ հծծիւնի մը չափ ցած էր ու ինձի երգ մը թուեցաւ աւելի քան խօսք մը:

— «Եթէ իմ ներքին կեանքս ճանչնայիր՝ պիտի տեսնէիր թէ ինչպէ՞ս աշխատած եմ արդարութեամբ ապրել ու չկրնալու համար ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս տառապած եմ հոգիով ու մարմինով...»

Այս նախադասութիւնը արտասանած պահուն պատահեցաւ տարօրինակ, հրաշալի բան մը զոր մինչև հիմա յոյզմամբ կը յիշեմ զեռ. բարեկամիս դէմքը փոխուեցաւ յանկարծ. ոչ միայն նայումս ալ զիմացածութիւնը՝ ամբողջովին՝ ուրիշ եղան, բոլորովին հալեցան և լուծուեցան ուրիշ նայածքի մը և գէմքի մը մէջ, անսահման քաղցրութեամբ, տառապանքին քաղցրութեամբը օծուեցան և եթերային լոյսով մը լուսաւորուեցան, որուն առջև սիրտս խորապէս զգրուիլ և աչքերս արցունքով լեցուիլ միայն կրնային...:

Ա՛հ, ինչո՞ւ է արդեօք բարեկամս...:

Այս իրիկուն բարեկամս բոստ դարձեալ:

— Հոս մենք երկու իրարմէ անջատ կեանքեր կ'ապրինք միաժամանակ, ֆիզիքական կեանքն և հոգեկան կեանքը: Առաջինը մինչդեռ մեզ կը պահէ հոգին, երկրորդը միշտ անկէ դուրս, անկէ վեր կը մղէ, կը նետէ մեզ: Անոնք կը ներկայացնեն մեր մէջ, իբրեւ տիեզերքի մէկ հիւլէին մէջ, կեդրոնաձիգ և կեդրոնախորյա զօրութիւնները: Աշխարհի վրայ մեր դոյութեան ընթացքին՝ առաջինը — ֆիզիքական կեանքը — միշտ գէպի կեդրոն մը կը

քաջէ մեղ, եւ թէպէտ կը չարունակենք միշտ յառաջանալ՝ բայց մեր ընթացքին ծիրը կը նեղնայ հեղահեղ, ու ասկէ՝ յողնութիւնը որ կը պատէ մեզ ու օր մըն ալ կը կտակցնէ: Երկրորդն — հոգեկան կեանքը — ընդհակառակը միշտ կ'ընդլայնէ իր շրջանակը, միշտ աւելի կը մօտեցնէ, կը խառնէ մեզ անհունութեան, սրմէ կը հետեւի թէ՛ այն օրն ուր դադրինք Փիղիքական կեանքով ապրելէ՝ հողին պիտի չարունակէ, եւ աւելի արագ, անհունութեան մէջ իր բոլորաձեւ դնացքը: Հողին զոյաւթիւն ունի ամբողջ տիեզերքին եւ մէջ իր բոլորաձեւ գնացքը: Այստեղ, երկրի վրայ, անիկա տակաւ բարձրանալով հողէն, բոյսերէն եւ կենդանիներէն՝ հասած է մարդուն մէջ իր բարձրագոյն խաւին, սրմէ ալ վեր կը թռի ու կը ձգտի՝ մեղք համար անտեսանելի աստիճաններով՝ Բարձրին եւ Բացարձակին: Ինչպէս ծովուն խորունկ խորութիւններէն յամբօրէն կազեր կը բարձրանան մինչեւ ջուրին եւ լիւսը, այնպէս ալ հողին, տարրերուն մէջէն երբ կ'անցնի, զտուելով եւ մաքրուելով կը զիմէ ու կը հասնի Աստուծոյ...:

Ինքզինքնիս որչա՛փ կը զեղէնք՝ ապրիլ կարենալու համար...: Եթէ մարդոց կարենայինք ըսել բոլոր ինչ որ կը խորհինք ու կը զգանք իրենց համար, մեր ատելութիւնը, մեր տրհամարհանքը, մեր դայրօթը եւ երբեմն մեր զթութիւնը, որչա՛փ լատպոյն, որչա՛փ աւելի հարազատ եւ ամբողջ պիտի ըլլայինք...: Բայց, չէ՛, պէտք է միշտ պահել, եղծել ու կեղծել, պէտք է մեր հողիին բուն զիրքը ուրիշի մը հանդէպ՝ ծածկել միշտ...: Ամէնօրեայ նուաստացում մըն է այս, զոր կեանքը կը հարկադրէ անխտիր ամէնուն, նուաստացում մը որ նուազում մըն է կեանքի, կեանքը որ նուաստացումն եւ նուազումն է արդէն հողիին...:

Արուեստն է միայն՝ որուն հանդէպ կրնանք ամբողջական, անզիջ հիացում մը ունենալ: Բնութիւնը, իր ծագման խորհրդաւորութեամբ, կը խուսափի մեր ըմբռնումին շրջանակէն, եւ երբ չենք կրնար բան մը լաւ ըմբռնել՝ չենք կրնար նսեւ անոր վրայ լաւ հիանալ: Բնութիւնը կը շփոթեցնէ, կը տեսլահարէ մեր միտքը, մինչ հիացումը կը ծնի բազդատութենէ, մենէ զուրս անանուած արդիւնքի մը եւ մեր մէջ զլացուած կարողութեան մը բազդատութենէն. ուրիշ բառով՝ մենք կը հիանանք բանի մը վրայ զոր պիտի ուզէինք մենք արտադրած ըլլալ, զոր կ'ըսենք թէ պիտի կրնայինք մենք արտադրել քանի մը լրացուցիչ պայմաններով եւ նպատաւորագոյն պարագաներու մէջ: Ասոր համար՝ արուեստին վրայ մեր հիացումը կ'օգուտրէ ու կ'ազնուացնէ մեզ, մինչ յաճախ ամուլ է բնութեան առջեւ հիացուած: Ասիկա ամէնէն մաքուր եւ ամէնէն անհոսական յայտնութիւնն է մեր մէջ: Ես ինչ հոգիս ունիմ եւ ուրիշ եսի մը, առանց այդ երկուքին դէմ յանդիմանութեան, եսին նուիրումն է ուրիշ եսի մը, առանց այդ երկուքին դէմ յանդիմանութեան անպատեհութիւններուն եւ վրէպներուն, ինչպէս անխուսա-

փեղծօրէն եւ դրեթէ միշտ կը պատահի լաւագոյն լաբեկամութիւններուն մէջ իսկ, երբ անոնք իրարու դէմ կուզան, իրարու կը խառնուին եւ կը բազմին իրարու... :

*
**

Շատերն են որ միեւնոյն սիրոյն մէջ իրար կը դռնեն : Շատերը կան , նոյնպէս , որ միեւնոյն ատելութիւնը կ'ըզան : Բայց ասոնցմէ ոչ մին եւ ոչ միւսը , առանձինն , տեւականապէս կը կապէ մարդիկը իրարու : Բարեկամները անոնք են որ միասին կ'ատեն եւ միասին կը սիրեն նոյն բաները... Եւ որովհետեւ աշխարհի վրայ չկայ այսպէս երկու մարդ , երկու ճշմարիտ բարեկամներ ալ դոյուլութիւն չունին :

*
**

Մինչեւ քսան տարեկան , մարդուն Տենչանքն իր դոհացումը իր մէջ կը դռնէ : Չափահասութեան շրջանին , Տենչանքը , առանց դոհացումի , կը զայրացնէ մեզ : Ծերութեան մէջ , հին դոհացումի մը յիշատակը նոր Տենչանքի մը չափ անուշ ըլլալու է... :

ՎԱՀԱՆ ԹԵՒԷՆԱՆ

(«Վերածնունդ» , 1912 , քիւ 7-8 , էջ 4-9)

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՐՈՒԵՍՏԻ ՎՐԱՅ

Բանաստեղծութիւնը նախ զգացում մը , յետոյ գրական կտոր մը եւ գրական սեռ մըն է : Կեանքը նախ այն ուժն է որ էակը կ'ապրեցնէ , յետոյ այն ժամանակաշրջանը որ էակին ծնունդէն մինչեւ անոր մահը կը տեսէ : Եւ ինչպէս բանաստեղծութիւններ կան առանց բանաստեղծութեան , այնպէս ալ կեանքեր կան՝ զրեթէ առանց կեանքի... :

Բանաստեղծութիւն-զգացումը կեանք-ուժին մասն է , անոր ամէնէն հեռահաս , թափանցող եւ միեւնոյն ատեն իւրացնող , տիեզերական կեանքը թափանցող եւ իւրացնող մասը :

*
**

Արուեստը այն գործիքն է առանց որու բանաստեղծութիւնը չի կրնար շինուիլ : Միանգամայն այն նախանիւքն է արուեստը՝ առանց որու չի կրնար մարմնանալ բանաստեղծութիւնը : Երեւեակեցէք աղամանդը որ աղամանդով միայն կը յզկուի , աղամանդ որուն մէջ երկրի մութ ընդերքները իրենց ամենաջինջ մաքրութիւնն են գրած՝ բանաստեղծութիւնը... : Արուեստ-գործիքը արուեստ-նախանիւթէն կազմուած է , եւ նախանիւթ-արուեստը պէտք է գոյութիւն ունենայ մարդուն մէջ , հոն դոյութիւն ունե-

յող բանաստեղծութեան շուրջ՝ որպէսզի մարդը արուեստագէտ ըլլայ: Ձուտ բանաստեղծութիւնը արտայայտելի չէ: Խօսքը, հոս, կը վերաբերի բոլոր գեղարուեստները ոգիացնող բանաստեղծութեան, կը վերաբերի բոլոր գեղարուեստները մարմնացնող արուեստին անշուշտ:

Արուեստն ալ, ուրեմն, բանաստեղծութեան եւ կեանքին նման, երկու է. արուեստ-նախանիւթ եւ արուեստ-դործիք: Կեանք-ուժը կեանք-տեսողութիւնը կը ստեղծէ եւ, միեւնոյն ատեն, բանաստեղծութիւն-զգացումը: Բանաստեղծութիւն-զգացումը կը ստեղծէ բանաստեղծութիւն-զրական սեռը, եւ ապահովարար ինքն է նաեւ որ կը ստեղծէ արուեստ-նախանիւթը: Իսկ արուեստ-նախանիւթը, իր կարգին, արուեստ-դործիքը կը ստեղծէ, որմէ ալ կը սերին գեղարուեստները — որոնց ամէնքին էական տարրերն են, հետեւարար, կեանք, բանաստեղծութիւն, արուեստ:

Իսկ գեղեցկութիւնը: Ի՞նչ է իր էութիւնը: Տա՞րբ է ան՝ թէ ստորուղելիք: Բանաստեղծութեամբ՝ թէ արուեստի տարր կամ ստորագիւղիք: Ե՞րբ կը ծնի, ի՞նչպէս կը ճանչցուի: — Խոսովիչ հարցումնէ՛ր, ամէնքը, որոնց պատասխանել կը փորձէ հետեւեալ նախնական օրինակը:

Մայր մը օրօրելով կը քնացնէ իր երախտն: Իր սէրը զայն կը տեսնէ մեծցած: Մեծցած եւ տողջ կը տեսնէ զայն, ինչ որ կեանքի փոխանցման, անոր տեսականացման ընտղոյն է իր մէջ եւ հասարակաց է ամէն մօր: Բայց, մայր կայ որ իր զաւակը ապաղախին մէջ կը տեսնէ բարութեամբ, քաջութեամբ եւ տաղանդներով օժտուած, ամէնքէն սիրուած ու յարգուած, եւ մայր ալ կայ որ զայն կը տեսնէ միայն հարուստ, հարուստ վաճառական մը, սեղանաւոր մը կամ կալուածատէր մը զարծած, ճոխութեան մէջ ապրելու եւ ապրեցնելու համար զինք՝ իր մօրը: Արդ, բանաստեղծութիւն-զգացում է տոաջին մօր սէրը, որովհետեւ գեղեցկութիւն կայ իր մէջ, մինչ երկրորդ մօր սէրը զուրկ է բանաստեղծութենէ, որովհետեւ չի շարունակուիր, չի պապար գեղեցկութեամբ: Առաջին մօր սնուցած բանաստեղծութիւն-զգացումն է, որ գեղեցկութիւն կը զնէ իր զուարթ վրայ երգած օրօրին մէջ, գեղեցկութիւն որ կ'անցնի իր արուեստ-նախանիւթին մէջ, մինչ արուեստ-դործիքը ունէ միջամտութիւն չ'ընէր հոն: Ի փոխարէն, արուեստ-դործիքը պիտի չթաշտոյէր սեւէ գեղեցկութիւն տալ երկրորդ մօր օրօրին:

Նորութիւն չէ, նոյնիսկ մաշած հնութիւն մըն է ըսել, թէ արուեստագէտները մայրեր են եւ իրենց գեղարուեստական գործերն՝ իրենց զաւակները: Դիւցնող եւ օրօրող մայրե՛ր, մերի մայրերէն մէկին կամ միւսին նման: Ոմանք բանաստեղծութիւն-զգացումով, ուրիշներ շահ-զգացումով տարուող մայրեր: Ոմանք, հետեւարար, գեղեցկութիւն եւ ուրիշներ տգեղութիւն արտադրող, — խօսքը չ'ընելով «չոր ստնտուներուն», որոնք նոյն-

պէս երգ կը ստեղծեն, կամ ստեղծել կը կարծեն . . . :

*
**

Ամէն աղուոր բանի խորը սէր է, բանաստեղծութիւն-սէր: Բնութիւնը աղուոր է. բնութիւնը սիրով՝ բանաստեղծութեամբ եւ արուեստով ստեղծուած է. բնութիւնը ստեղծող սէրը աստուածային սէր մըն է. ուրեմն Աստուած կայ, բանաստեղծ-արուեստագէտ Աստուած մը . . . :

ՎԱՀԱՆ ԹԵՒԵՆԱՆ

(«Ձուարքնոց», 1929, քիւ 6-7, էջ 243-44)

ՆՂՈՒՆԳՆԵՐԸ

Եղունդ կը կտրեմ: Անկիւնները ի՞նչ շուտ կը կազմուին: Ո՛րքան եղունդ կտրած է ու կը կտրէ մարդկութիւնը ամբողջ: Ի՞նչ զէպ՝ եթէ պահուէին անոնք, ի՞նչ կուտակու՞մ զէնքի կտորուանքներու . . . :

Եղունդնե՛ր, մեր բնական, կենդանական զէնքերը: Եթէ ձեզ այդպէս չկտրէինք քանի դուք կը շինուիք՝ պիտի չերկարէիք այսքան բայց պիտի կարծրանայիք, պիտի ըլլայիք ինչ որ է մարդիլը արծիւին, ճանկը առիւծին համար: Եւ եղա՛ծ էք ատեն մը այդպէս եւ մենք, կամայ կամայ այլ եւս պէտք չունենալով ձեզի, կտրեցինք, կտրեցինք, կտրեցինք ձեզ, եւ դուք, որ կը զոհէիք, հիմա դարձած էք մշտական զոհերը ձեզ փոխարինող երկաթին . . .

Եղունդնե՛ր, լսեցէ՛ք: Մենք պէտք չունինք ձեզի՝ որովհետեւ բռնած են, մեր մէջ, ուրիշ աւելի սուր, աւելի կարծր եղունդներ: Անոնք բռնած են մեր ուղեղին ու մեր սրտին մէջ, երկարած են մինչեւ մեր լեզուին ծայրը, մեր աչքին երեսը: Անոնք կը բռնեն, կը ծակեն ու կը հերկեն աւելի խոր քան ինչ որ դուք կ'ընէիք: Անոնք՝ ոչ թէ տասը այլ հազար՝ կը ցցուին կեռ ու սեւ, ու մենք խնամով կը ծածկենք զանոնք, դարձած լուով այն ատեն միայն երբ մարդ չի սպասեր անոնց . . . :

Եղունդնե՛ր, թողէ՛ք կտրեմ ձեզ խորունկ, խորունկ . . . :

ԱՍՈՒՊ

(«Արեւ», 26.6.1931)

Գ.

ԱՆՏԻՊ ԱՐՁԱԿ
ԳՐՈՒԹՒՆՆԵՐ

ԾԱՆՈԹ. — Այս բաժնին բոլոր գրութիւնները առնուած են ԳԱԹ-վճ.Ֆ-էն, երբ տակաւին չէին քուտարուած — Վ. Ղ.:

ԾԱՌԹ. — Էջ 70-72-ի երեք տեղերէն զտրութիւնները կու գան «Տաղա-րան» ֆերքողագիրքին ծնունդ տուած յուզաշխարհէն ևւ քուղքիմ յամձնուած են «Տաղարան»ին քամաստեղծութիւններուն մարմնաւորման ժամանակաշրջանին — Վ. Ղ.:

Երէկ վերջին օրս էր դպրոցական... :

... Հոն՝ երջանկութիւնը ամբողջ. երջանկութիւնը՝ որ վայելուած ատեն, խաղտոտ հիւրի մը պէս, հազիւ երեւցած ու փախած էր, նոյն իսկ իր այցելութիւնը չզրացնելով : Հոն՝ Սէրը, որ իբրեւ քնարի մը ալաղան լաւերուն վրայ, ալաղան շեշտելով թրթռաց սրտիս մէջ. Սէրը՝ մեղմ ու պղզտիկ սէրը որ դպրոցին պազը մթնոլորտովը ծլեցաւ ու մեծցաւ սրտիս մէջ, ու կարճ կեանքերով ապրեցաւ ու մեռաւ, կրկին ու կրկին անգամ :

1894 Փետր. 24 (Մարտ 6)

ԿԱՐԱՊԻՆ ՄԱՀԸ

Ծառերուն իրիկուան ստուերներովը ծանրացած լճին մէջ նարկիսներն իրենց մթնցած պատկերները կը դիտէին : Անոր անկանոն սփռնները եղբւրդ խիտ սէղերը, լքուած դիւրաթեքութիւններով իրենց սուր ծայրերը կը դողդողացնէին անոր թափանցիկ երեսին վրայ :

Յոգնած շուշանները իրենց յաղթ հասակը կը ճկէին, իրիկուան ստուերներուն տակ խոնարհումի ամփոփումի պէտքով մը, եւ տեղ տեղ լճին կուրծքին վրայ բարձրացած վայրի բոյսերու մուգ կանանչին մէջէն տեսակ տեսակ լալն տերեւները իրենց մեղմ կորութիւններովը օդին մէջ տարածուող հանդարտութենէն թուլցած կը թուէին :

Ջրատուներու կղզիները իրարմէ դատող փոքր ջրանցքներուն մէջ մեղմ ալիքներուն յանձնած իրենց թեթեւ սպիտակութիւնը, կարապետները կը սահէին, այնչափ յամբօրէն որ իրենց մարմիններուն անդրադարձումը իրենց հետ կը սահէր ջուրին խորէն : Մերթ ընդ մերթ իրենց վիզը կը մխրճէին ջուրին մէջ եւ պզտիկ շարժում մը ընելով այնտեղ, վեր կը դարձնէին գլուխին :

Եղբւրքէն անդին տարածուող անտառին ճիւղերուն մէջ սարեակները ու սոխակները հետզհետէ կ'ընդհատէին իրենց երգերը : Գորտերը կը սկսէին իրենց կոկորդային կռիւան մեղեդիներով հմայիլ անտառը :

Յանկարծ մեծ սպիտակ կարապ մը փոթուեց իր լալն թեւերը, մութ ջրափոշի մը ասղնտեց իր շուրջի հանդարտ մակերևոյթը : Կարապը ուղղեց իր կոր վիզը եւ սեւ կտուցը բանալով մաքուր հունչ մը նետեց օդին մէջ : Գորտերը վախցած պզտիկ ճողփիւններով ջուրին մէջ ցատկեցին : Եւ կարապն սկսաւ իր երգը, նախ կամայ, յետոյ քիչ քիչ իր ձայնային ոլորումներովը լեցնելով ամբողջ ծառերը : Ջուրին մէջ տերեւները իրենց հեշտութենէն կը կծկուէին, նարկիսները աւելի եւս կը հակէին, մինչ թռչունները, թռվումս՝ մտիկ կ'ընէին անոր : Կարապը հետզհետէ կը բորբոքուէր. մերթ ձայնը կ'իջեցնէր՝ լճին մակերևոյթին վրայ տարածելու փշելու համար զայն, մերթ կ'ուռնուէր, կը հնչեցնէր պէպի երկինք ուղղելով գլուխը : Սէղերը կը սարսուռային անոր շեշտերէն եւ իրենց սուր ծայրերը վայրկեան մը բարձրացնելով

Շուրին մէջէն պզտիկ արցունքներ կը թափէին :

Այսպէս կարապը երգեց երկա՛ր, երկար ստեն . անտառին մէջէն ստուերները հեռո՛հեռո՛ք կ'ողողէին լճին երեսը : Զայնը հիմա կոկորդին մէջ կը հատկըտար, չիթերու պէս վար կ'իյնար : Յանկարծ վերջին ուժով ճիչ մը նետեց օդին մէջ եւ վիզը յամր անկումով մը կուրծքին վրայ դարձաւ . . . : Գորտերը գլուխներն ջուրէն դուրս հանեցին . եւ տերեւները՝ շարմելով լաց-իւցան կարծես շունչ մը առնելու համար :

Մութը տիրած էր լճին վրայ, եւ կարապին անշունչ մարմինը իր սպիտակ արատը կը սահեցնէր, կ'անցընէր ջրանցքէ ջրանցք, բոյսերուն անորոշ մթութեանը քովէն . . . :

17 Ապրիլ 1896

ԱՂՈԹԻՔԸ

Աշխարհիս վրայ մարդիկ կան որ կը հաւատան, մարդիկ կան որ չեն հաւատար : Ես անոնցմէ եմ որ կը հաւատան : Հիմա՞ միայն կը հաւատամ եւ միթէ՞ այսօր սկսայ աղօթել : Կրնամ ըսել թէ կեանքիս մէջ օր մը չէ եղած որ շաղօթեմ : Այս աշխարհիս մէջ այնքա՛ն անիրաւութիւններ կան եւ այնքան խեղճ է մարդս, որ մեր ներսը գտնուող արդարութեան զգացումը եւ մեծութեան զգացումը մեզի կը սորվեցնեն թէ այս աշխարհը անցք մը չէ միայն, կամուրջ մը :

Անուրանալի է մարդկային բանականութեան համար որ ամէն արդիւնք պատճառ մը ունի : Երբ կը տեսնէք այս աշխարհը, եւ երբ մանաւանդ տեսութեան աչքով կը տեսնենք այն աշխարհները որոնք անհունապէս կը փոքրանան, եւ որոնք կը կազմեն այն դրոշմաւոր տիեզերք կը կռնենք, երբ կը տեսնենք այն դարմանալի ներդաշնակութիւնը եւ կարգը որոնցմով կը վարուի այս տիեզերքը, նոյնիսկ մեր բանականութիւնը կը հռչակէ մեզի որ ամենակարող զօրութիւն մը ու ամենազէտ իմացականութիւն մը այս մեծ շինուածքին ճարտարապետն է եղած :

Այլ եթէ անտեսանելի ըլլայ այս տիեզերքը մեր պարզ աչքերուն, եթէ չըլլայ այս տիեզերքը մեզի համար, կը բաւէ որ կայ ու կը լսենք, ու կը զգանք ներքին ձայն մը որ կ'ըսէ թէ՝ «Այս բանը գէշ է, մի՛ ընեք», եւ՝ «Այս աղէկ է, ըրէ՛ք» . ներքին ձայն մը որ կ'ըսէ մեզի թէ՝ «Մտեց՞ող մը ունիս» . եւ այդ ձայնը մեզի կ'ըսէ . «Աղօթէ՛ ստեղծողիդ, եւ գառաւորիդ առջեւ արեւն՝ քու խոստովանութիւններդ եւ զղումներդ» :

Ես այս ձայնը միշտ լսած եմ իմ ներսիդիս, եւ զօրաւորացոյն հնչած է իմ մէջն ամէն անգամ որ այնպիսի դարձ մը կատարելու վրայ եղած եմ, որ ծանր հեռանալով պիտի ունենայ կեանքիս մէջ : Աւա՛ղ, միշտ հնազանդած չեմ այդ ձայնին, եւ ազէտներս միշտ այդ անհնազանդութիւններէն առաջ եկած են :

Մարդիկ կան որ կը խեղդեն այս ձայնը իրենց սրտին մէջ, կամ կը դռնացնեն իրենց ականջն ու սիրտը այս ձայնին դէմ : Ես բնաւ չեմ խեղդած

զայն, և աստուածային արդարութեան և զթթութեան առջև ա՛յս միայն իրաւունքս մնացած է:

Մարդս.....

*
**

Մեկնումի պահուն մտնուկը արթնցեր էր՝ երբ Կոյսը, էջուն վրայ, զայն առաւ Յովսէփի թեւերէն:

— Կը քնանա՞յ, հարցայ քիչ ետք ատաղձագործը:

— Օհ, այո՛:

— Խեղճ փոքրիկ, ատկէ աղէկ բան չէր կրնար ընել:

Կը յատաջանային, ոչ շատ ոչ քիչ լուսաւորուած լուսնի առաջին մաս-
հիւէն: Աստղերը կը տեսնէին անոնց անցքը, և աստղադէտ մը իր գործիք-
ներով անսովոր բան մը պիտի չնշմարէր ամբողջ երկնակամարին մէջ:

Յովսէփ վախցեր էր որ Մանուկին զլուրը չըջապատուած չըլլայ, ճամբորդութեան ընթացքին, լուսապսակով մը, ինչպէս էր մտաւրին մէջ: Բարեբախտաբար անկէ ոչինչ կը փայլէր: Աստուած կը հաւանէր այս ծա-
ծուկ տեղափոխութեան: Հրեշտակները տարօրինակ վերապահութիւն մը կը
յայտնէին: Խօսք չկար իրենց կողմէ չքախումբի մը և ևթէ մերթ ընդ մերթ
կը տեսնուէր հրեշտակաձեւ ամպ մը երկինքին մէջ՝ այնպիսի զգուշութեամբ
մը կը կատարուէր որ արդար պիտի չըլլար ամբաստանել հրեշտակները:

Այդը թեթեւօրէն կը սրբէ հորիզոնը: Ոչ ոք կայ ճամբուն վրայ:
Միայն խեղճ չորցած արմաւենի մը:

«Աւելի լաւ, կ'ըսէ Յովսէփ, կը կոսկածիմ մինչեւ իսկ բարեմիտ շա-
տախօսներէն:»

Երբ կ'անցնին ծառին առջեւէն, ան կը ծալէ իր միակ ծունդը և փո-
շիւն մէջ կ'երկրպագէ:

Այս շարժումը կը խնդացնէ Մանուկը, զոր արեւին առաջին ճառագայ-
թը արթնցուցած է: Եւ Կոյսը շատ սիրուն կը դանէ տեսարանը:

— Բայց ամենալուսնայաւո՛ր, կը բացադանէ Յովսէփ, ձայնով մը
զոր ի զուր խեղդել կը ջանայ: Եթէ ծառերը մեզ ողջունել սկսին, երկու ժա-
մէն աւելի չեմ տար Հերովդէսին որ մեզ գտնէ:

— Աստուած մեզ կը պաշտպանէ, կ'ըսէ Կոյսը: Լուսապսակին բացա-
կայութիւնը ատոր ապացոյցն է:

— Հասկցանք, կը պաշտպանէ: Բայց ո՛վ ի՛նչ կրնայ ընել եթէ ուղե-
ղապուրի ծառեր մեզ ամէնքին ուշադրութեան առարկայ դարձնեն:

Եւ հորիզոնին վրայ ամբողջ պուրակ մը կտր մեծիկակ աւանի մը մօտ՝
որ մտահոգութիւն կը պատճառէր բնածնիքի պիտին: Այդ ծառերը պիտի
կենայի՞ր իրենց տեղը՝ թէ յանկարծ դուրս պիտի ելլէին յայտնելու համար
հիացում մը որ մահացու կրնար ըլլալ:

Երբ պուրակին առջև հասան, Մանուկը սկսաւ դիտել արմաւենիները
քիչ մը շարաճելութեամբ, կտրձեւ մղելու համար զանոնք որ իրենց երկիւ-

դաժ ընկերոջը օրինակին հետեւին :

— Վերադիտելի տա՛կ պահէ Մանուկը , մըմոսց Յովսէփ :

Մարիամ մտիկ չըրաւ , վստահութիւն ունէր : Ոչ մէկ ծառ չարժեցաւ : Միայն երեք աղանձներ , որոնք իրենց ծայրայեղ սպիտակութեամբն իսկ կասկածելի կը դառնային , քիչ մը տեղ ընկերացան Սուրբ Ընտանիքին :

«Հանդարտութիւն չկայ , խորհեցաւ Յովսէփ : Եթէ մօտերը չար լեզու մը գտնուէր , բանը բուրդ էր Մանուկին» :

Եւ այդ միջոցին Անմեղները դէզ-դէզ կը ջարդէին , յուսալով որ Յիսուսն ալ անոնց մէջ կ'ըլլայ :

Երկուքով կամ երեքով , Հերովդէսի զործակալները կը մտնէին առաներէն ներս , ուր իրենց ընկեր առած էին շատ վայրատ տղաքներ որոնց պաշտօնն էր երեւան հանել իրենց տարեկիցները : Ըստ երեւոյթին անշուշտ այցելութեան մը ծայրը , տեղն ու տեղը կը ջախջախէին ձեր մանուկը՝ իբրեւ թէ իժ մը ըլլար : Եւ կը մեկնէին , չես զիտեր ինչ քսամենի շնորհակալութիւն մը սպասող նայուածքով : Հերովդէսի մէկ տղեկը , որ Բեթղէհէմ ստնտուի քով կը գտնուէր , փայննուեցաւ նոյնպէս , որպէսզի իր հօրը հրամանը տեղը երթայ :

Անգամ մը որ դահիճները ճանչցուեցան , սկսան ուրիշներ դալ որոնք ծպտուած էին իբրեւ մուրացիկ կամ հովիւ , իբրեւ վաճառական կամ բարեգործ տիկին :

Տուներուն մէջ խնամով կը պահէին ամէն ինչ որ կրնար մանուկները մատնել , խաղալիկ , սրբոյիկ հաղուսա , սրբոյիկ կօշիկ : Այս ատարկաներէն ամենադժուրն հետք մը թողուլը հոմանիշ էր ըսելու . «Անմիջապէս մեռցուցէք զաւակս , խնդրեմ :» Եւ զորացիները անխառն չէին երբ կ'ըսէին . «Ձե՞ս ամչնար , մարդասպան» այն անփոյթ ծնողներուն որոնք չէին տեսներ իրենց զրան առջեւ թողուած վայտէ՝ ձին կամ փոքրիկ չեփորը : Իշխանութիւնները խաբելու համար , յաճախ մայրերը մեծ մարդու հազուստ կը հազցնէին իրենց զաւակներուն : Տեսնուեցան մինչեւ իսկ տասնօրեայ տարու վախկոտներ՝ որ կեղծ մօրութեամբ փակցուցին երեսներն , եւ աղջիկներ՝ որ արդէն բաւական կուրծք ունէին բայց դեռ կ'աւելցնէին վրան , երբ ոչ մէկ խելքը-գլուխը մարդ պանոնք մանուկի տեղ պիտի դնէր :

Գիշեր ցերեկ կը ջարդէին : Եւ սրտաճգիկ բան էր տեսնել այդ շատ թարմ արիւնը որ կը թափուէր անխոր րոնութեամբ մը , եւ կը թողուր պղտիկ մարմիններն առանց ծրարի եւ առանց յիշատակի , ահաբեկ վէրքերու պատճառաւ որոնք տղու մը համար տասնապատիկ մեծ էին :

Այս ամէնը կոյսը եւ Յովսէփի գիտէին : Ուրիշ բանի վրայ չէր խօսուեր Յուդայի երկրին ճամբուն վրայ , ուր ամէն մէկ մատաղ մանուկ ուշադրութիւն կը դրաւ ինչպէս ահեղ աւազակ մը :

Եւ Յովսէփի կ'աճապարէր Եղիպտոս հասնիլ կողմնակի ճանապարհներով :

Այդ միջոցին հողին Լեզան , որ մեռեր էր , կը փախչէր գոմին լուսանքէն , զրուշանալով անցնիլ մեծ գոտնէն որ Ընտանիքին թոյլ տուեր էր հեռանալ :

Դուրս ելածին պէս՝ ան ըսաւ ինքնիրեն. «Այլեւս ոչ գլուխ ունիմ ոչ ոտք, ես հողին եմ այն եղան որ էի»։ Եւ քիչ ետքը. «Նման եմ երկիրքին մէջ զեփրաի մը։ Այլ պէտք չկայ ոչ ճարակելու ոչ քնանալու»։ Ծիչդն ըսելու համար, ան զեւ չէր գիտեր թէ ի՞նչ ընէ իր այս ամբողջ հրաշալի թեթեւութիւնով։

Հողինքը որ օդին զիմարութեան շէն հանդիպիր՝ կրնան շատ աւելի արագ շարժիլ քան մարմինները։ Եղան հողին շուշտացաւ ճանապարհին վրայ գտնել Կոյսը, Յովսէփը, Մանուկն ու էջը, որոնք զեւ տխրած էին գոմին մէջ իրենց ձգել ստիպուած կենդանիին կացութեան համար։

«Հոն են, ըսաւ եղբ ուրախութեամբ։ Անոնք են, իրենց սովորական անդամներովն իրենց ճիշդ տեղին։ Օ՛հ, ի՞նչ սիրուն կ'երեւան ճամբուն վրայ, բոլորովին նման ինքզինքնուն, առոնց սեւէ նուագումի, առանց նաեւ ուռեցումի։ Այս տեսած ըլլա՛ւ։ Բոլոր ցաւերս փոխարինուեցան»։

Եւ կ'երթար անոնց մէկէն միւսին, զանոնք հաշուելով եւ իր շատ լոկի կղանակովը զանոնք դատելով։ Բայց, շուշտով հանդերձ մեղ առաջ անցընել՝ կու գայ վայրկեան մը ուր կը փափաքինք զիտցնել թէ գոյութիւն ունինք, թէ կը տեսնենք ու կը լսենք։

Դառնալով էջուն շուրջ, ան կը մտածէր. «Մենք իրար այնքան լաւ կը ճանչնանք՝ որ բացարձակապէս անկարելի է որ զիս չգիտնայ»։ Բայց էջը եւ զական բան մը չի նշարար իր շուրջը։ Այն ատեն եղբ, ինչպէս ամենաթեթեւը թուէր, Պղտիկին ուսին վրայ կը թափէ։ Ան ուրիշ բան չէ բայց եթէ օդին մէջ օդ եւ գուրկ ամենափոքր փաստէ։

«Ինչ ալ ըլլայ, չեմ կրնար միտթարուիլ, կ'ըսէ Կոյսը Յովսէփին, գոմը ձգած ըլլալուս այդ այնքան տկարացած կենդանին»։ Թերեւս, կը խորհի եղբ, ասիկա վերջնաօրութիւնն է խօսակցութեան մը որուն վերջը պիտի գտնեն զիս։ Բայց Կոյսը կը շարունակէ. «Ոնկըճ հիմա մեռած, ի սպառ մեռած ըլլալու է։ Եթէ միայն՝ այդ շատ ողորմած կենդանին ալ հողի մը շուն էր»։

— Խենթ բաներ մի՛ ըսեր, խեղճ կնի՛կ։

Եւ Յովսէփի աւելցուց իսկոյն. «որովհետեւ սուրբերուն զղջումը շատ լաւ կ'ըլլայ. «Ներողութիւն ինձի բաներուն համար»։

— «Ոնկըճ կնիկ»ին համար ալ, ըսաւ Կոյսը։

Յիսուս Մանուկը Լերեմն գլուխը կը դարձնէր կարծես ճամբուն վրայ եղբ փնտռելով, մինչ իր առջեւն էր անոր մնացորդը։ Եւ եղբ կ'ըսէր ինքնիրեն. «Երբեք պիտի չկրնամ իրենց հասկցնել թէ հոս եմ։ Ա՛հ, թերեւս լաւ է որ այսպէս ըլլայ։ Մեռելները տարբեր, ողջերը տարբեր։ Մեռել մը պէտք է գիտնայ իր տեղը ծանր մնալ եւ փորձ չընել անկէ զուրս գալու շարունակ։ Օղջեմնք որ մոռնան զիս։ Ինքնաստուերացումը կրնայ քաղաքավարութեան եւ ողորմածութեան լաւագոյնն նշանն ըլլալ։ Բայց ի՞նչքան զժուար է նոյն տեղը կենալ երբ հողի մըն եւ միայն։ Միշտ ենթակայ հովի մը, որոտումի մը ցնցումին, մանաւանդ այս երկրին մէջ ուր փոթորիկները յաճախադէպ են։ Անշուշտ, անխորտակելի եմ հիմա, բայց այնքան թեթեւ՝ որ ճամբորդներու ամենաթեթեւ շնչառութիւնն իսկ զիս հոն-հոս կը տանի կը բերէ եւ պահ մը

առաջ քիչ մնաց որ էջը զիս ներս առնէր քիթը քաշած առին։» Եւ ինչպէս կրնար հզաղդին, որ միշտ կողմնակից եղած է չափաւորութեան ու մինչեւ անգամ որոշ ծանրութեան մը, նման իր ցեղակիցներուն, ինչպէս կրնար չտխրիլ այս մտահոգելի զնա-հկուրէն։

Եւ նոյն առէն Կոյսը, զոր տակնույրայ ըրեր էր Բեթղէհէմէն յանկարծակեան մեկնումը, չէր կրնար իր ուղածին պէս գիւցնել Մանուկը։ Իրաւ է թէ չէր լար Յիսուս, բայց զաղանաբար իր բթամատը կը ծծէր, յայտնի էր։ Եւ աղարակէ մը կաթ ուղելը ամենամեծ վտանդներ կը ներկայացնէր. վտանգ կար որ խնոյն փորձուէին ձէր երախտն փնտռել զսյգերնուզ մէջ։

Եզը մէկ ճամբորդէն միւսը կ'երթար ինչպէս սայլին ճանճը։ Ուղու-թեանը այնքան տառապեր էր Պղտիկին համար բան մը չկարենալ ընելուն եւ հիմա մահուան մէջ նոյնը կը սկսէր։

Երբ այսպէս զաշտին մէջ կը թափոտէր առանց իր տեսողութեանն կոր-սնցնելու ուղեւորները, տեսաւ. կտփիկ մը որ հեռուէն իր ուղաւորութիւնը գրաւեց տարօրինակ ոստոսութեամբներով։ Մօտեցաւ անոր, խորհելով որ իր ցեղէն մէկը թերեւս աւելի աղէկ հասկնար զինք, եւ զպայ որ կ'ըսէր անծա-նօթուհին ականջն ի վար. «Կտփիկ, ինծի չե՞ս օգնէր փոքրիկ ապաստարան մը գտնելու։ Մորթիդ տակ ինծի պզտիկ տեղ մը բա՛ց։ Գեղ չեմ ցաւցներ։» Եւ սահմոկեցաւ լսելով որ կտփը կ'ըսէր իրեն. «Բայց դուն ո՞վ ես։»

— Ես հղան մը չհանդէս հոգին եմ։

— Եւ ինչո՞ւ ես պիտի ըլլամ ճիշդ, ես որ երբեք տեսած չեմ քեզ, իմ մորթին ներքեւ քեզի տեղ տուողը։ Գիտցիր, ե՛ղ, որ ամբողջ տեղը ես ինքս գրաւած եմ։ Իմ մորթս բոլորովին անձնական սրահարան մըն է զոր լաւա-յոյն բարեկամիս փոխ չեմ տար։

— Իմ ներկայութիւնս չե՞ս զգա՞ր անգամ։ Յետոյ, կրնաս մէկու մը պէտք ունենալ։ Երբեմն շատ միմակ կ'զգանք մեր մորթին մէջ։

— Ո՛չ, ո՛չ, այդ ամէնը չհանդէս հոգիներու պատմութիւններ են։ Եզ, ճամբադ զնա՛։ Գոնէ ցուլի հողի մը ըլլայի՛ր։ Յիշատակներ կ'ունենայիր։

Կտփը կ'սկսէր տեղի տալ։ Եզը մտածեց որ կրնար պինչերուն կողմէ փորձ մը ընել։ Օգտուելով այն բողբոջներէ որ անիկա օգ կը շնչէր, առանց ու-րիշ ձեւակերպութեան որոճացողին զլխէն ներս մտաւ։

— Օ՛հ, գիտեմ թէ հիմա իմ մէջն ես, ըսաւ կտփը։ Բայց քեզի կ'աղ-ղարարեմ որ եթէ ոեւէ չափով զիս անհանդիստ ընես՝ խնոյն դուրս կը վանեմ քեզ։

«Այնքան ալ գիւրդին չէ թերեւ» խորհեցաւ հոգին մէկուսի։ (Բայց մէկուսի կարելի՞ էր այսուհետեւ։) «Ես ոգի մըն եմ մարմնոյ մը մէջ որ իմա չէ։ Կը տեսնենք։»

Եզը.....

Բսել, ոգի, նկարագրիկ սէրերը, ըսել առանց, առաջն ղերապահու-

թեան, առատօրէն, փնտռելով երբեմն լառը որ մինչեւ իր արմատները կը լուսադրէ զդացումը, եւ առանց փնտռելու՝ դտնել արդէն զոյնը, ձեւերը, շարժումները, մթնոլորտը սիրուած առարկային՝ ի՞նչ երջանկութիւն ո՛չ այնչափ զրազէտի որչափ մարդու, ի՞նչ միխթարութիւն, ի՞նչ դաստիարակութիւն նաեւ սրտին որ կը վերագառնայ ատով իր լաւագոյն անցեալին մէջ, ինչպէս թռչուն մ'որ կը դառնայ իր թափած փետուրներով դեռ տաք ու կալուղ բոյնին մէջ...

Այն պատճառաւ կը հաւատամ մանաւանդ սիրելուն փրկարար ներգործութեանը՝ որ երբեք չեմ զղջար սիրած ըլլալուս ռեւէ քան մը՝ անասուն մը, տեսարան մը, կամ մարդ մը։ Մինչդեռ ատելութիւններս կը սրբադրեմ երբեմն, անարգար կը գտնեմ այն օրուան համար իսկ ուր արտադրուեցան անոնք, երբեք չեմ դատապարտած ինքզինքս սիրած ըլլալու համար, որովհետեւ, թերեւս, սէրը շնորհ մըն է, այնքան լուսաւոր եւ այնքան հագուստդէպ որ առարկան կը ծածկէ իր ներքեւ, զայն կը կերպարանափոխէ հիմնովին ու մեր երախտիքն ու յիշատակը այդ շնորհին համար են, ինչպէս զարնանային օդի մը յուշքը փողոցին մէջ ու զաշտերուն ու հովիտներուն վրայ է, որոնք առանց այդ օդին պիտի չտեսնէինք այսօր այնպէս՝ ինչպէս կը տեսնենք։

**

Յեղերը ոչ միայն կը յիշուին իրենց արուեստով, այլեւ կ'ապրին անով։ Արուեստը սրբան կ'արտայայտէ անոնց հոգին՝ նոյնքան ալ կը կազմէ զայն, եւ կը տարածէ, եւ հաղորդակից կ'ընէ տիեզերքի, մարդկութեան ու ժամանակի հոգիին։ Ինչ որ ալ ըլլայ արուեստի էութիւնը՝ իր բնկերային արդիւնքը վիճելի չէ։

Եւ քանի որ կայ ինքնուրոյն հայ, ուրեմն կայ, կամ պէտք է ըլլայ եւ զարգանայ տեղ մը ինքնուրոյն հայ արուեստ մըն ալ։ Փռչերու եւ աւերակներու մէջ։ Բուսնոց, արեւելքէն եւ արեւմուտքէն տարբեր փոխ առած, մէկուն խորհուրդը եւ միւսին պայծառութիւնն ունեցող, ձեւով աւելի արեւելեան ու հոգիով աւելի արեւմտեան...

Հայ արուեստը՝ բանաստեղծութիւն, ճարտարապետութիւն եւ երգ է զլիաւորարար։ Ես չեմ հաւատար թէ սմբողջ ժողովուրդ մը հաւաքաբար կը ստեղծէ իր արուեստը։ Երբեմն անանուն անհատներ, այո՛, բայց անհատներն են միշտ՝ որ ձեւ կու տան հոգիին...

Հայ արուեստը միշտ, միշտ փուլերու եւ աւերակներու մէջ աճած է ու կ'աճի։

Երգն ու Գրականութիւնը (Երգը՝ Երաժշտութիւնը եւ Բանաստեղծութիւնը միասին) աժան, դիւրաստեղծ եւ դիւրատարած արուեստներ են։

Այն դիրքերը կ'ապրին, որոնց մէջ ցաւը եւ յոյսը ամենամեծ տեղը կը գրաւեն:

Արուեստի շատ սահմանումներ տրուած էր: Այս ալ անոնցմէ մէկը թո'ւ ըլլայ, եթէ կ'ուզէք. — Արուեստը կարգ մը հոգիներու՝ անծանօթ հոգիներէ սիրուելու դերադոյն պահանջին արտայայտութիւնն է:

Զեմ երեւակայէր, արդարեւ, որ արուեստագէտ մը ինքզինքին համար միայն կ'աշխատի, ոչ ալ կ'ըմբռնեմ որ «արուեստը արուեստին համար» միայն կրնայ ըլլալ: Հոգեկան այն պահանջը որ արուեստի դործ մը երկնել կուտայ եւ անոր աւարտումով դոհացած կ'ըզայ, ուրիշ կերպով չի կրնար բացատրուիլ եթէ ոչ համակրութիւն, բարեկամութիւն, սէր դտնելու բնադդին՝ միջոցի եւ Ժամանակի ընդարձակ, անորոշ տարածութեան մը մէջ ծաւալումովը: Առարկան զոր արուեստագէտը կ'ստեղծէ, իրեն կը թուի թէ ինքն իսկ է: Իրականութիւն կամ պատրանք՝ ան կը կարծէ թէ անոր յարուցած համակրական յուզումը իրեն կ'ուզողուի, իրեն կը հասնի: Զայն կը խնամէ, կը դեղեցկացնէ ու կը կատարելագործէ՝ այնպէս ինչպէս սիրահար մը իր անձը, իր շարժումը, իր խօսուածքը: Խանդավառութիւնն է միայն — որուն ներշնչում եւ սրբազան կրակ անուններն ալ կու տանք — որ կարելի կ'ընէ ունէ արուեստի ստեղծում, — եւ ամէն արուեստ ստեղծում է, նոյնպէս թարգմանութեան արուեստները, ինչպէս դերակատարութիւնը, երգչութիւնն ու նուագածութիւնը: Եթէ ամէն խանդավառ՝ արուեստագէտ չէ, սիրող ոգի մըն է անպատճառ, Երբ անոր սէրը միակ էակի մը վրայ կը կեդրոնանայ, երբ անոր խանդավառութիւնը այդպէս կը ծնի կամ անոր կը յանդի, երբ ան միակ էակէ մը կը քաշուի, կը գրաւուի ամբողջապէս, այն ատեն արուեստը չի ծնիր անոր մէջ, կամ՝ անորոշ սիրոյ շրջանին ծնած՝ ա'լ չի դարդանար ու մեծնար, ա'լ չի դեղեցկանար արուեստագէտին ամէնէն տաք եւ ուժեղ շունչէն սնանելով: Այս պատճառաւ՝ արուեստագէտը զրեթէ միշտ պէշ սիրահար մը կամ ամուսին մըն է՝ որմէ լաւագոյնները շատ կան իրմէ շատ նուազ զգայուն սովորական մարդոց մէջ, նոյնիսկ դաւակ, եզրայր կամ հայր մըն է բազմաթիւ աշուկ, եւ այն պահուն իսկ ուր իր արուեստին մէջէն իր կինը, իր ծնողը, իր քոյրը կամ եղբայրը եւ իր զաւակները կը կարծէ պանծացնել սիրելով՝ ան կը սիրէ եւ կը պանծացնէ բազմաթիւ անծանօթ կիներ, ծերունիներ, երիտասարդներ ու մանուկներ, որոնք կնութեան, ծնողութեան, եղբայրութեան ու զաւակութեան մտատկաւորներն են իրեն համար: Արուեստը նախանձոտ զիցուհի մըն է, եւ իրաւունք ունին այն սիրող կիները, որոնք իրրեւ կենդանի էակէ մը՝ կը նախանձին իրենց սիրահարը կամ ամուսինը:

Երբեմն ալ հողիս իր տռանձնութիւնը կը զգայ յանկարծ . կարծես ճամբորդ մըն է որ երկար ու մտադրաւ քալելէ ետք՝ կը կենայ, շուրջը կը նայի եւ անապատային անծայրութիւններու մէջտեղ ինքզինք մոլորած ու լքուած կը տեսնէ, անբացատրելի սարսափով մը :

Հողիս իմ մէջն կը մեռնի, իմ կեանքիս բեռին տակ կը կքի :

Բնազդը չմոռցնենք, որովհետեւ թարմութեան, բնականութեան աղբիւր է ան : Բայց բանական մարդուն մէջ, բնազդները զգացում, զգացումները զազափար կ'ըլլան հետզհետէ : Բնազդէն մինչեւ զազափար՝ ճամբան երկար է ու ո՛րչափ զարճարճիկ յաճախ : Զգացումի հանդրուանին վրայ, մեկնակէտը կորսուած, հասակէտը անտեսանելի, մենք ամէնէն աւելի ենթակայ ենք սխալելու՝ բացառութիւն՝ բանաստեղծական զգացման համար, որ բնազդ է :

Կա՞յ աւելի անյոյս փորձ մը՝ քան արտասահմանի Հայութեան մէջ մտաւորական կեանք, մտաւորական գործ ստեղծելու փորձը, հիմա՛ մանաւանդ :

Կը դանդատինք մեր անմիաբանութենէն, բայց ինչպէս ուրիշ ամէն տեղ՝ հոս ալ հետամուտ չենք իրականութեան թափանցելու, զիտնալու թէ ի՞նչի մէջ կը կայանայ այդ անմիաբանութիւնը :

Հայը վերլուծող միտք չունի, ո՛չ վերլուծող եւ ոչ ալ համադրող, բնականաբար, ու ասկէ կը ծագին իր բոլոր գծրախտութիւնները : Հաւասարապէս ճիշդ է ասիկա թէ՛ անհատական եւ թէ՛ հանրային կեանքին մէջ՝ գործերու եւ ղէպքերու նկատառման համար :

ՎԿԱՅԱՐԱՆ *

Ահաասիկ որ զիտակցութեան կը հասնի արդէն սերունդ մը, որուն համար մեր պատմութեան մեծագոյն ողկտը անձնական յիշատակ մը չէ :

* — Նախապէս մեր կողմէ հրատարակուած է «Նիրակ» ամսագրին 1983-ի Ապրիլի քիւլ, էջ 2-3 — Վ. Ղ. :

Այս մտածումը ինծի կը հրամայէ որ հոս վկայեմ, ոչ թէ Ադէտին՝ այլ անոր ստեղծած ցնցումին եւ թողած աւերին մասին հոգիի մը մէջ որ տարբեր չէ ուրիշ բաղմամբիւ հոգիներէ, որ անոնցմէ շատերուն հետ այսօր ենթակայ է թմրելու՝ եթէ ոչ մոռնալու եւ որ, մաքառելով այդ վարակիչ թմրութեան դէմ, կը փափաքի այս էջերուն մէջ բիւրեղացած պահել միլիոն մը հայ զոհերու հաւաքական պատկերը՝ ամբողջ ազգի մը հաւաքական յոյսին եւ յուսախաբութեան, անոր անանուանելի ցաւին անկարող կատաղութեան, ինքնամոռաց, դուշէ ամբարիշտ ուրախութեան եւ յետոյ վերստին սուղի ու վերստին — այս անգամ բռնի — ուրախութեան պատկերին հետ:

Ո՛րչափ կ'ուզէի որ այս աշխատութիւնը ուրիշներ կատարած ըլլային, փոյթ չէ թէ ոչ ամբողջովին իմ փնտռած եւ սպասած, այսօր իմ կատարել ձեռնարկած իս նման, այլ դոնէ մերձաւոր նկարագրով մը: Ես պիտի հրաժարէի, ինչպէս վերջին երեք-չորս տարուան ընթացքին հրաժարեցայ, շատ մը պատճառներով, որոնց մէջ եթէ տեղ ունի բոլոր վերը յիշուած զգացումներուն վերջ ի վերջոյ ստեղծած անհուն կոտորուածքը, տեղ ունի նաեւ այն գիտակցութիւնը թէ ուղղակի մասնակցած չըլլալով դէպքերուն՝ իմ վկայութիւնս պիտի մնար էական կէտի մը մէջ պակասաւոր, պիտի չըլլար ինչ որ ուրիշ մը, նոյն տեսակէտէն առաջնորդուող բայց դէպքերուն խառնուած եւ անոնց մէջէն կենդանի դուրս եկած, պիտի կրնար բերել աւելի հարազատ, աւելի բարախոն: Բայց ահաւասիկ որ այդ մէկը չյայտնուեցաւ մինչեւ այսօր: Թերեւս՝ ան չէր կրնար յայտնուիլ: Ծառերը կը ծածկեն անտառին տեսարանը եւ Ֆապրիս տէլ Տոնկոն⁶ — որուն փորձագութիւնը կը մնայ ամենէն ճիշդ օրինակը այսպիսի պարագաներու մէջ — Ուսթերլոն կը պատմէ պղտիկ անկիւնէ մը միայն, ուր գտնուած էր դիպումածաւ եւ անկէ դուրս ուրիշ բան տեսնելու, ճակատամարտին միւս մասերը եւ հետեւաբար անոր ամբողջութիւնը ըմբռնելու կարելիութիւնը չունէր: Մասերու նկարագրութիւններ են ինչ որ ունինք մինչեւ հիմա հրատարակուած Մեր մեծ Ադէտին վերաբերմամբ: Մերթ քնարական, մերթ լուսանկարչական նկարագրութիւններ, որոնց մէջ պակաս չէ նաեւ կողմնակցի (partisan) մտահոգութիւնը՝ որ բոն մը արդարացնելու եւ ուրիշ բան մը դատապարտելու նախամտածումէն կը մեկնի: Ասոնք, ամէնքը, կրնան դրուելիք պատմութեան ատաղձները հայթայթել, բայց դեռ չէ հասած, կը կարծեմ, այդ պատմութիւնը գրելու ժամանակը եւ, ամէն պարագայի մէջ, այս էջերը դեռ չեն ձգտիր այդ նպատակին՝ այլ սոսկ ծնունդն են, մէկ կողմէ՝ հայ մարդու մը ինքզինք ահաւոր բեռէ մը ազատադրելու պահանջներն, եւ միւս կողմէ՝ հայ նոր սերունդները իրենց անմիջական ժողովրդութեան տէր դարձնելու, իրենց միակ սեփականութիւնը, միակ հարստութիւնը — Հայ մեծ էջերը — ճանչնալ եւ արդիւնաւորապէս վկայել տալու մեծ փափաքին:

Թէ ո՛րքան պիտի յաջողիմ այս առաջադրութիւնը իրականացնել, տեղի ալ պիտի կրնանք ըսել, երբ «Ղ.Լ.Բ» բառը դնեմ այս վկայարանին ծայրը, նախ ես, յետոյ այն հաղուսպէս մէկ քանի անձերը, որոնց կարծիքը արժէք

* — Սքեմտալի «Փարմի Մեմաստամը» վեպին փառատեմչ հերոսը — Վ. Ղ.:

մը ունի ինծի համար եւ յետոյ այն նոր տղաքը, որոնց ակնարկեցի եւ որոնք պիտի կրած ըլլան տնկէ ճիշդ տպաւորութիւնը անոր պարունակած խորհուրդներուն եւ զբացումներուն :

Փառասիրութիւն մը պիտի ըլլար ըսել թէ ասոնցմէ զատ ուրիշ փառասիրութիւն չունիմ :

**

Մտիկ ըրէ, շատ բարի ու քիչ մը անդուծ եւ դուն, անդուծ կամ անգլտակից նոյնն է, իմ քեզի համար սիրոյս, իմ քեզի սպասումիս :

Ամբողջ հաւաքածոյ մը ունիմ՝ արդէն՝ ի դերեւ ելած սպասումներու, պատուհանէն դուրս նայելով, զէպի դուռը նայելով, ոտնաձայներդ լսել յուսալով կրուած երկար սպասումներու, որոնք կը մեռնէին ի վերջոյ, անչքօսէն եւ տրամօրէն, կամ կը պարպուէին աղուսը զուսպեղ պալօններու նման՝ որ կը մնան անձեւ ու տխուր, ֆլոթիսներու նման :

Ահա այն առաջին կիրակին, որուն համար զրած էի քեզի բայց չեկար։ Աստուած իմ, ինչպէս յուսացի որ կու գաս :

Անոր յաջորդ կիրակին՝ խոստացած էիր ու եկար ճիշդ է, բայց մինակ չեկար. ի՞նչ փոյթ սակայն օրը աղուսը անցաւ երեքով, ու գիշերը եղաւ Պրախտի գիշեր։ Ապերախտ չեմ, հագար սպասում կ'արժէր ան։

Բայց վերջէն, երեք ամբողջ օր իրարու վրայ եւ ի՞նչպէս սպասեցի քեզի, հետզհետէ աւելի յուսահատ, ի՞նչպէս տառապեցայ քեզով։

Յետոյ՝ զիրակի մը, Միառի, ուր դացեր էի որովհետեւ հոն պիտի ըլլայիր եւ չեղար եւ ուր միւս մինակ հալեցայ եւ տնդեցայ։

Ու մէկ ալ, այսօր, կիրակի նորէն, իմ սենեակիս մէջ, արթուն էի, ժամը 6-էն ի վեր ու պատրաստ՝ 7-էն ի վեր։ 8-ին՝ ըսի թէ՛ Վրնայիր դալ ալդպէս <.....> մէջ եւ անով անակնկալ մը ընել... Ու անակնկալներուն դառնալոյն հոգալ մինչեւ այս վայրկեանը՝ 11½ չերեւալդ, կտոր-կտոր սպաննելը յոյսս որ կը վերածնէր, ծեծելը, ճղմելը սիրտս, որ կուլար ներսէն, խոտունկէն... ահ, ի՞նչու չեկար, ինչպէս չեկար գուն եւ այն ամբողջ առաւօտը՝ էջ մը իսկ չկրցայ կարդալ ամէն վայրկեան սպասումով տանջուող սիրոյս մէջ՝ տող մը իսկ չկրցայ գրել ու բացի, ամէնէն վերջը, այս խելահոթեան տողերէն որոնք ըլլալու չէին.....

15 Օգո. 1943

Անոր այսպէս պիտի ըսէի եթէ փոստէ ըլլայի թէ կ'ուզէ կամ կրնայ զիս հասկնալ. թէ մտիկ կ'ընէ ինծի... :

«Աւերբոյ կամ անհետեւի պիտի նկատես ըսելիքս, անհամբերութեամբ զիս պիտի լսես.— թերեւս, եւ եթէ այդպէս ընես, իրաւունք պիտի ունենաս, անհունօրէն իրաւունք։ Բայց դո՛ւն պիտի չըլլաս այդպէս ընելով... :

«Եւ որովհետեւ կը մտածեմ թէ դո՛ւն դո՛ւն եւ միշտ, կը փորձեմ քեզի

հասկացնել, առանց տրտունջի և զսոսանքի ալ իբրեւ իմ հոգեկան վիճակս որ քեզ պիտի շահադրուէ, ահա քեզի հասկացնել կը փորձեմ՝ թէ ա'լ այնպէս երջանիկ չեմ ինչպէս առաջ ու կ'սկսիմ նոյն իսկ զժախտաւ ըլլալ քիչ մը :

«Դժբախտ՝ որովհետեւ ոչ թէ դուն չես սիրեր զիս այլեւս, այլ որովհետեւ չես պատասխաներ իմ սիրոյս անոր արտայայտութեան պահուն, զայն յաճախ արգիլել, խափանել կ'ուզես նոյնիսկ և կը կոտրես անոր բացուած ու դէպի քեզ եկող թեւերը, զայն պետին ձգելով ու երբեմն կոխելով իսկ անոր վրայ :

«Օհ, դիտեմ բոլոր նիւթական, ժամանակային պատճառները ատոր, ու դիտեմ նաեւ թէ ինչպէս ուրիշ ատեններ սիրալիւ կ'ըլլատ զարձակ, թէ ամենազօնակալ պահուն անգամ կ'ուզես բոտով մը, Ժպիտով մը կամ շարժումով մը սփռիլ և յուսադրել զիս, — բայց ինչո՞ւ սիրտս (ոչ ուրիշ բան) հակառակ այդ ամէնուն կը մնայ անսփոփ, կ'ստանայ հետզհետէ աւելի՝ տըխրութեան տրամադրութիւն մը, տխրութեան համոզում մը կարծես՝ որ քննէ հեռու մանաւանդ, կը սպրդի մտածութիւն մէջ և կ'իշխէ անոր վրայ :

«Շնայնապէս է որ կ'ըսեմ ինքզինքիս, թէ սիրողը, զս'հ սիրուելէն, սիրողը՝ որ քիչ մը կը սիրէ զիս իր շա՛տ սիրուելուն և նախ քան իր ճանչցուիլը արդէն սիրուելուն համար, որ իմ մեծ և մշուշոտ և տառապայոյց սիրոյս աղաղակներուն մէջ իրեն ուղղուած կոչ մը լսելով ինծի եկաւ հեռուէն, այդ սիրողը որ դուն ես, կ'ըսեմ սակայն ինքզինքիս՝ թէ ծարաւ եւ անօթի կը զաւարեցնէ սիրտս այն պատճառով, որ իր սէրը վը պահէ ինձմէ, զայն չի յայտնէր՝ բառով մը զոնէ այն պահուն ուր իմ կ'երգէ կամ կը մայէ, ուր փոխադարձօրէն անուշ, տաք բառի մը կամ դժուարի մը պատասխանին պէտք ունի յաղենալու, կապուելու և զուարթանալու, այո՛, զուարթանալու ալ համար, ինչպէս զուարթացաւ առաջ՝ երբ քեզ նոր գտաւ :

«Հիմա հեւք մը կը մնայ մէջս՝ մինչ առաջ հանդարտութիւն մը կը տարածուէր ու մինչեւ մեր յաջորդ հանդիպումը կը մնար : Հիմա վախ մը, մինչեւ անգամ, կը գողայ այդ հեւքին կշռոյթովը, վախ մը թէ գուցէ յոգնած ես զիս տեսնելէ, զիս լսելէ ու ինծի խօսիլէ... :

«Շեւ այս ամէնը որ կը խորհիմ ու կը դրեմ հոս, ո՛րքան քիչ համապատասխան են, այնպէս չէ՞, քերթուածի մը որ կ'սկսի ըսելով

Սիրէ՛ սիրով բայց մատ. հանդիսական լրջութեամբ...

«Հանդիսական», «լրջութիւն»... բայց մարդ գիտէ՞ մօտէն սիրելէ առաջ, թէ այս բառերը չեն երթար բնա՛ւ, բայց բնա՛ւ, սէրին հետ... :

Ուրբաթ, 21 Ապրիլ 1944

Ոտանաւոր թէ արձակ. — արձակ, արձա՛կ, արձա՛կ : Ոտանաւորին մէջ միշտ քիչ մը խաղ կայ, այսինքն արուեստ, այսինքն յապաւում կամ յաւելում, մինչ արձակը կրնայ (և պիտի ուզեմ որ այս արձակը ըլլայ) շատ պարզ, իր ըսելիքը միայն ըսող և ճիշդ ըսող արձակ մը ըլլալ ու կանոց առնել անկէ վերջ :

Կ'սկսիմ ուրեմն ու կը յայտնեմ՝ որ երբ վերջնեթեր անգամ միասին

ևղանք ու խօսեցանք Երկար, ու լաւ խօսեցանք, ու բաժնուեցանք իմ տանն մօտ՝ metroյով ուղեկցութենէ մը հտք, ևս տուն մտայ ու բաւական ժամանակ ինքզինքս զլացի դրեթէ այնպէս՝ ինչպէս անցեալ տարի այս ատեններս, երջանիկ այն վստահութեամբ որ հոգիդ մօտ է իմ հոգիին ու կ'ուզէ միշտ մօտ մնալ անոր, բացի այն վերանորոգուած վստահութենէն որ միշտ շատ գործովոտ, նուրբ ու ազնիւ հոգի մըն էր հոգիդ: Կը յիշէի, յետոյ, մեր «լացի գիշերք» ոչ շատ առաջ, և կը խորհէի թէ այսուհետեւ ինձի կարելի պիտի ըլլայ, քիչ մը զուգուեցեալ ևս մնալով մանաւանդ հոգեկան հաղորդակցութեան մէջ միայն, ապա մեր մտերմութեան իր հին քաղցրութիւնը, զիս անհունօրէն ախօփող ևս զոհացնող ու քեզի համար ոչ անհաճոյ — ինչպէս կը հաւատայի վերստին — իր ամենաքաղցր բնութիւնը:

Բայց ... վերջնութեան յաջորդեց մեր երէկուան վերջին կարճ տեսակցութիւնը, և անոր ալ քու այսօրուան բացակայութիւնդ: Ու ևս կը խորհիմ, ինչպէս երէկուան քու խօսքերուդ ևս լռութիւններուդ ու այսօրուան՝ փախուստիդ, նոյնպէս նախորդ օրուան, մեր «լաւ օրուան» մէջ տեսած պզտիկ մէկ բանիս զոր խեղդեր ու թաղեր էի «լաւութեան» ալիքներուն տակ եւ որ ողջ ողջ վեր կ'ելլէ հիմա, աչքիս առջեւ կը ցցուի ու միտքս — ևս սիրտս ալ՝ թերեւս — կը ճանկնուի պարզապէս՝ իր յայտնութեամբը հին զաղտնիքի մը՝ զոր եթէ յայտնած ըլլայիր ժամանակին, ան պիտի չունենար իր ներկայ վնասակարութիւնը, մինչ պահուած ըլլալով կ'ստանայ յարձակման ևս վերաւորման ուժ մը զոր ուրիշ ոչ մէկ բան պիտի կրնար ունենալ իմ սրտիս համար: Եւ ըսել թէ ևս երջանիկ էի երկու օր առաջ ու դուն ճիշդ մը ըրած էիր ատոր համար, զիս խարկ ուզած էիր, եղած էիր պարզօրէն քու հոսթեանդ ոչ թէ միայն մէկ կողմը կամ մէկ մասը այլ իր ամբողջութիւնը՝ գերծ իր մէկ երկու փոքր բացերէն, այդ բացերը լեցուած յանկարծ ևս դուն հետեւաբար կատարեալ նորէն, ինչպէս խորհած ու ըսած ու զրած եմ քեզի առանց վարանելու՝ երբ նոր դրեթէ կը ճանչնայի քեզ:

Ու այդ բացերն է որ հիմա կը տեսնեմ, հիմա, զբանեղանիս առջեւ, կը դանեմ տարածուած զիմացս, զքեզ յուսալէ հտք մինչեւ քիչ մը առաջ, յուսալէ հտք որ կուգաս առաւել խնդրեց ու կը յաջողիս վանել մինչեւ իսկ յիշատակը անոնց երէկ իսկոյն երևցած ու նախորդ օրը հաղիւ տեսնուած ու մոռցուած բայց վերջէն խոր փորուած փոսերուն...:

Ի՞նչ ընել այսօր, ի՞նչպէս ընել, հիմա որ չկաս ու հիմա որ ևս կը մնամ ծանրացած նորէն բայց քեզմէ եկող այս ընկճող մտածումէն ու զգացումէն թեթեւեալու մեծ փափաքով մը:

Ահա ի՞նչ. — Ա՛յլ բան մը չսպասել քեռէ, ա՛յլ շանդրադառնալ անցեալին, ա՛յլ զգուշանալ հետդ ամէն մտերմութենէ ու երբ այսուհետեւ մենք հանդիպինք իրարու՝ քեզ ընդունիլ իրեն և իրտասարդ այցելու մը զոր կրնամ լսել և որուն կրնամ խօսիլ առանց ձանձրութիւն, հաճոյքով, բայց թոյլ չտալով որ վերաբժարի կրակ մը որ եթէ զիս չայրեր կը խանձէ սակայն ու ևս կարող չեմ անոր ցաւին ալ հանդուրժել հիմա՝ իմ ուրիշ ցաւերուս հետ...:

Ահա՛ ինչ, — ահա թէ ի՞նչ պէտք է, որոշելէ հտք վաղը յայտնեմ քեզի, ևս ինձի դէմ անդթօրէն, անդթօրէն զօրացած...:

Գ.

**ՄԱՄՈՒԼԻ ՄԷՋ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ
ԶԱՓԱԾՈՅ ԳՈՐԾ ԵՐ**

— 105 —

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲՈՒՆԻՔԱԿԱՆ ԳԵՂԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԳԵՂԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐԱԼ ԿՈՄԻՏԵ

ԾԱՆՈԹ. — Էջերուն մերձի կը հանդիպին տողերը կամ բառերը այն
բանաստեղծութիւններուն, որոնք ունեցած են տարբերակներ, միշտ նշումովը
տարբերակի ազդիրին — Վ. Ղ.:

Ս Օ Ն Է

ԵՐԱԶԻՍ մէջ դեռ չը դըպած ֆու ձեռքիդ
Դեռ նայուածքիդ չը կալանած շաղաշոյտ
Թիթեռն ոսկի, երազիս մէջ անքնքիք
Ես կը խորհիմ վաղորդայնին շուտափոյթ

Որ կը հասնի, ապերասան երիվար,
Փռշի մէջ քաղած քամքիկն իր հըպարտ...
Վերելֆէն ետք ինքը տըրտում լեռն ի վայր,
Իւրաքանչիւրն իր նամբէն, լուռ եւ հանդարտ:

Զի ես՝ շատոնց սըրբագործող ֆահանայ,
Ո՛վ սըրբուհի, երբոր այսօր ծընդադիր
Քեզ պատարագ մատուցանել, ի խընդիր

Շընորհիֆներուդ կուգամ, գիտեմ որ չը մնայ,
Վառի՛ պիտի բուրվառիս մէջ խունկն անոյշ...
Ի անոր համար աղօթքիս մէջ կուլամ յոյժ:

Մարտէյլ

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ

(«Մասիս», 1899, Թիւ 16-17, էջ 533)

ԱՆՑԵԱԼԻ ԿԱԹՈՒԼՆԵՐ

Զերդ աւագէ աշտարակ մը գոր տըղաք ծովափին
Վըրայ կանգներ ու յետոյ, լըֆեր, մեկնե՛ր եմ իսպառ՝
Սիրտըս տըկար է այսօր՝ տըկար, խարխուլ ու քշուառ
Ու անցեալի կաթիլներ սուգով վըրան կը քափին...:

Ամբան արօ՛տ մը այրած, ուր նախիրը ֆայլ առ ֆայլ
Ցառաջ կ'երթայ կըրծելով նիհար շիւղերը յետին...
Համակերպէ՛, ո՛վ հոգիս, ա՛յ այս է վերջն արօտին.
Ահա՛ ծայրը կեանքին ուր, պէտք է դիմես անայլայլ...:

— Ինչո՞ւ սակայն կատարը փլչելու մօտ իմ սրտիս,
Աղուոր աչքե՛ր, սեւ աչքե՛ր, միակ աչքե՛ր աղջրկան,
Ձեր շատոնցուն հեռացած նըշոյլները արդ կուգան
Ոսկեգօծել, տափցրնել — խըղիահարել նորէն գիւ... :

Խաղաղութիւնը միայն, միայն ձեր բովն էր, գիտեմ,
Դո՛ւք որ հիմա յաւիտեան ա՛լ ուրիշ կողմ էք յառած,
Ո՛վ աղբիւրներ, արօտներ, ուր տենչանքներս հեզարած
Պիտի երբեք չըկոխեն, պիտի մեռնի՛ն անոնց դէմ... :

1902 Հոկտ.

ՎԱՀԱՆ ՏԻՐԱՆԵԱՆ
(«Շիրակ», 1905, Թիւ 4, էջ 2՛9)

ՅԻՇԱՏԱԿԸ

«Պարապ մաքուր յիշատակ մը...»
ԷՌՆԷՍԹ ԼԱԺԷՐՆԷՍ

Պարա՛պ մաքուր յիշատակ մը, ա՛յս, այո՛,
Կեանքին մէջ ա՛ն միշտ կը մընայ բաղձալի,
Ան միայն, ջինջ աղբիւրի մը պէս անգոյ
Ուր կ'ուզէիր խըմած ըլլալ՝ համբուն լի

Գինիներուն, պըտուղներուն մէջէն բիւր:
Ան կողքին է որ առտու մը, մըշուշին
Մէջ երեւցաւ ու ջնջուեցաւ գերդ փրփուր.
Եւ սրտիդ մէջ ձայներ քեզի փսփսացին

Որ հոն միայն պիտ' ասլըէիր երջանիկ...
Պարապ մաքուր յիշատակ մը, բայց անի
Կը բաւէ լոկ գունակերպել քու պզտիկ,
Դու դատարկ կեանքդ, ու երբեմն երբ ծածանի

Անշուտութեան սեւ դըրօշը գլխուդ վրայ
Ու անցեալիդ մէջ ա՛լ ոչինչ պահելու
Արժան դատես, եւ կրակին տաս անխընայ
Թուղթ ու ծաղիկ, յանկարծ փող մը մեղմ ու հլու

Պիտի հընչէ կամարին տակը սրտիդ
Եւ սըրահին խորէն, մութին մէջ հալած,

Պիտի տեսնես անցնիլը խրոխտ, անբըթիք,
Պաղատանքիդ մրմունջներուն մէջէն ցած,

Անոր որուն երբեք օր մը չըդըպար,
Որուն երբեք չըխօսեցար, գոր երբեք
Զընանչցար իր հոգիին մէջ. յամբարար
Բայց տիրաբար ան իր պատկերը բեկբեկ

Հաստատած էր խորը մտփառ. անուշ էր
Զինքը տեսնել անցնիլ իր սէգ փայլածով
Մինչ հեռուէն սիրտըդ անոր կը փալէր
Եւ՝ հեռացած՝ դեռ կը մընար անոր փով:

Տարին անցաւ ու տարիներն իրարու
Յաջորդեցին ու թողուցիր առյաւէտ
Այն ավտոմատները սիրելի. ահարկու
Հով մը ցրուեց պատանութիւնդ ծաղկաւէտ

Ու անեցար, ու մարդ եղար, ու հիմա
Ատեն չունիս կանգ առնելու համբուն մէջ
Ունկնդրելու երգը սիրուն հոգեհմայ
Սրտիդ անմեռ փոքր սարեակին, բայց անշէջ

Կը նըշուկեն երբեմն մտփառ մէջը դեռ
Իր աչքերը որոնք ըզքեզ չըհանչցան.
Ու երկիւղով կը դառնաս մերթ անունդ դեռ,
Զեռփդ կուրծքիդ, երգելու փու սէրդ անձայն...

ՎԱՀԱՆ ՏԻՐԱՆԵԱՆ

(«Անահիտ», 1900, թիւ 4-5, էջ 128)

ԱՂՈՒՈՐՆԵՐԸ ԿՍՆՑՆԻՆ

Անճրեւէ՛ք թո՛ղ ու փողոցները թո՛ղ գարշ,
Թաղծոտ ու գէն փապուղիներ թող դառնան
Անցորդներուն մէջ կը տեսնեմ ես որոշ
Անոնք որոնց գլխուն վերեւ սարփինան

Կանանչ ու թարմ ու արեւոտ տենչանքիս
Իր հովանին կը տարածէ...: Հեռուէն
Կուգամ մեղմիւ ու կը հանչնան յանկարծ զիս.
Ու փոխանակ հագուստներուն վատօրէն

Իրենց կաշոդ՝ պատմութեաններ բեհեզէ,
— Միակտուր, ոսկեքել ու ծանրածալ
Պատմութեաններ — միտքս անոնց վրայ կը նետէ :

Ու երբ կուգան փոփէս անցնիլ դաշնափայլ
Բեհեզին նեղքը կը բանան վերէն վար
Լոյս մարմիննին ցուցընելու ինձ համար...

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ
(«Մասիս», 1903, թիւ 6, էջ 563)

ՍԻՐԵՐԳ

Գեղեցկութեանն համար չէ՝
Բայց դիմացէս գալուն պէս,
Աղաղակ մը հոգիէս
Լըսեց որ զինք կը կանչէ :

Զըսիրելուն համար չէ՝
Բայց նիշդ շաքաթ մը յետոյ
Իր մեկնումովն, երեկոյ
Մուգեց որ սիրտըս նըչէ :

Զըկրնալուն համար չէ՝
Բայց տարիներ ետքն, հիմայ,
Դեռ չեմ ծըխած ցաւիս վրայ
Մոռացումը հաշիշէ :

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ
(«Ծաղիկ», 1903, թիւ 32-33, էջ 378)

ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Առ T... C...

Կէս գիշերին սեւ՝ շոգեմաւ մը դաւանան
Քեզ հեռացուց դանդաղօրէն
Եւ հրաժեշտի կոչերդ հիւանդ երկարեցան՝

(1) - ՏԷԾ

(2) - Եւ հրաժեշտի տըխուր կոչերդ երկարեցան

Մեր անցեալին կարծես խորէն,
Կոչե՛ր ինկող ջուրին վըրայ, քոյլ ու տրտում,
Որոնց հոգիս պատասխանեց
Ընդհատ—ընդհատ, արտասուեալ ինքն ալ խըխում,³
Բարամբունքին մարմինըս⁴ յեց... :

Ու դարձայ ետ, մութ աշխարհին մէջ առանձին,
Փողոցներէն՝ մահու չափ լուռ,
Սիրտըս ամբողջ, միտքըս ամբողջ յանձնած ծովին
Եւ հծծելով⁵ դուռնէ ի դուռ
Մինչեւ քու տունդ իւրաքանչիւր սալաքարի
Թէ յետ այսու բընա՛ւ, բընա՛ւ⁶
Պիտի չըզգան քու քայլերուդ շողքը բարի,
Թէ ծովը քեզ առա՛ւ, տարա՛ւ... :

Յետոյ հասած՝ տունիդ առջեւ՝ պահ մը կեցայ
Ու նայուածքովս ըսի անոր.
— Խեղճ բարեկամ⁸, ա՛լ չողողուիս պիտի հիմա
Իր տեսիլովն⁹ այգաշընորի.
Իր աղմուկին¹⁰ ա՛լ արձագանգ պիտի չըտաս.
Պիտի չելլէ սանդուղներէդ
Իր բոյրն անուշ, ու հայլիներդ պիտի անմաս
Իր խնջոյքէն¹¹ մընան յաւէտ... :

Երբ ի վերջոյ մըտամոլոր՝ տունըս գացի¹²
Յոյս մուրալով լապտերներէն,
Սենեակէս ներս մտայ ինչպէս եկեղեցի
Մեռելներուն հետ կը մտնեն.

(3) – Ընդհատ—ընդհատ, խեղդըւողի ձայնով խըխում,

(4) – Թեւեբըս

(5) – Մըմնջելով

(6) – Թէ ալ ասկէ յետոյ այլեւս բընա՛ւ.

(7) Եւ հասնելով

(8) – տուն,

(9) – Իր շողերէն

(10) – Իր դայլայլին

(11) – Իր տեսիլքէն

(12) – Երբ ի վերջոյ, մըտամոլոր, տունըս գացի

Անկողնիս քով վառեցի մոմս ու նստեցայ
Ու իր աղօտ լոյսին ներքեւ՝
Անկողնիս ալ ինձ երեւցաւ նաւ մը հսկայ,
Որ կը տանէ՛ր քեզ հեւ ի հեւ...:

Համպուրկ 1903

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ
(«Անահիտ», 1932, թիւ 3-6, էջ 19-20)

ԱՇՆԱՆ ԻՐԻԿՈՒՆ *

Քահանայի մը ինչպէս փանցքը լայն սրբամիտ,
Վաստակաբեկ գլխուս վրա իրիկւան մուքը կ'իյնա,
Հարկադրելով մեղքերուս մինչեւ օղակը յետին
Քակել լալով, ողբալով, անվերապահ, անխընա...

Նախ մանկութեանս յոյսերուն կը յիշեմ շնորհքը ոսկի.
Այդ լուսաւոր օրերուն ես ի՞նչ ըլլալ չուզեցի.
Ինչպէ՛ս մաքուր էր հոգիս ու Բարիի ու Մեծի
Ի՛նչ կարօտ մը ունէի, ի՛նչ ծարաւ մը Գեղեցկի...

Յետո ինչպէ՞ս քիչ առ քիչ, երբ Տենչանքներս անյազ
Կ'ըսպառէին, կ'այրէին սիրտս ու մարմինըս անբաղդ,
Ինչպէ՛ս մոռցա, լքեցի, չունեցա ուժ ու փափաք
Ուղղել փայլերս կքոտ դէպի Գործին լեռը յաղթ...

Ո՛վ Տէր, ո՛վ Տէր, ա՛լ անդարձ գորութեանս հետ հիմա,
Գոնէ գրկած ըլլայիր յիշատակին գիւ յայլքէն...
Տե՛ս, աչքերն իսկ իրիկւան՝ խոստովանցնող քահանա
Անճրեւի գաղջ կաթիլներ վրաս՝ յուզած՝ կը կաթին...

Վ. ԹԵՔԵՆԱՆ

1903

(«Բանբեր գրականութեան եւ արուեստի», 1904, էջ 120)

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 60)

* - Այս եւ յաջորդող երեք ֆերբուածները, պէտք է Ոչել, «Բանբեր...»-ին մէջ լոյս տեսած են կէտադրական քէ ալ կարգի սխալներով, որոնց համար ալ տեսնիմ, առիթով մը, Թէքէեանը յայտնած է իր դժգոհութիւնը — Վ. Վ.:

ԽՈՍՏՈՎԱՆԱՆՔ

Այս առաջին անգամ կու գամ սրտիս մէջ
Մնջել անունդ. ինչո՞ւ. հիմա, չեմ գիտեր.
Առաւօտէն իվեր անձրե՞ւն է անվերջ
Դուրսը իջնող որ աչքերուս դէմը վեր

Լոյսէ պատկերդ կը բարձրացնէ... կամ հոգիս
Քնարի լա՞ր մըն է հնչուն որ մութին
Մէջ ձգտեցաւ, սպասելով որ դպչիս
Նայածֆովդ՝ օր մը դարձող քիչ մ'ապրին...

Խոստովանիլ կու գամ այսօր քէ աչքերդ
Ալուրներու մէջ ալուր եմ ամենէն.
Նայածֆդ՝ ոսկի քել ու քոչող ծաղկի քերք՝
Երբոր կ'անցնիս, առաւօտնե՛ր կը բուրեն...

Խոստովանի՛լ, ըսե՛լ քեզի ասիկա.
Ըսել նաեւ քէ մեծցեր ես ու ալուր
Մընացեր միշտ. քէ օդը շուրջդ կը քրքռա,
Թէ կը դողա՛ վրայ իմ սէրս հեռաւոր...

Վ. ԹԵՔԵՆԱՆ

(«Ֆաները գրականութեան և արուեստի», 1904, էջ 121)

ԳԱՐՈՒՆ

Գարո՞ւն նորէն... կը քողուս, սի՛րտըս հիմա,
Մեր մանկութեան դէպի վայրերը դառնալ.
Ինձ կը ներես վազել քեքեւ, ու կամաց՝
Թաց խոտերուն մէջ սայթափել հեղ մըն ալ:

Մեր տան դէմի նշենիներն արքնցան,
Ու հագւելէ առաջ կանանչ ֆողերով
Սարսաղցին իրենց մարմնով վարդացան,
Անցնող անուշ գեփի սնեքուն ներքեւ գով...

Դէպի բլուր տանող համբուն բովն երկու,
Հողի Խերկւած կոշկոռներուն մէջտեղէն
Գարին մեղմիւ ու ժպտելով կը յառնու:

Կը ժպտին, սի'րտս, երիցուկները նորէն.
Օդը թեթեւ է ինչպէս շունչ մը մանկան.
Տե'ս, ընդառաջ մեզ գառնուկները կու գան:

1903

Վ. ԹԵՓԷՆԱՆ

(«Ֆանրեր գրականութեան և արուեստի», 1904, էջ 122)

ՀԵԹԱՆՈՍ ՍԷՐ

Եւ կը դադրի բողոքին ձայնը խոպոտ,
Անմեղութեան երդումներն ալ կը փախչին.
Խորաններուն կը մարի լոյսը առջին,
Մինչ փայլակներ կ'այրեն երկինքը թխպոտ:

Հիմա անհուն, աշխարհակալ տենչանքներ,
Հիմա մոլուցքն արշաւներուն աննահանջ,
Գինովութեան բաժակներու բիւր պահանջ,
Հիմա սիրու անմիջական հրաւեր...

Կ'անցնի մրրիկ մ'եղէգներուն մէջ անդորր.
Յորդած յանկարծ գետին ջուրերը պղտոր
Կը խորտակեն ներմակ թումբերն ավերուն...

Եւ թեւաբաց կ'իջնա որսին վրա արծիւ
Մինչ անձնատուր իր երկիւղին ու հեշտիւ՝
Գառնուկը գիրգ կը թաւալի սարսուռն...

Վ. ԹԵՓԷՆԱՆ

(«Ֆանրեր գրականութեան և արուեստի», 1904, էջ 123)

ԴԱՐՁԻՐ, ԱՆԻԻ

Ռուսական երկու գրահաւոր ճարտար-
ներէն ուրակոծուած, հրեք պատերազ-
մանաւ՝ գրաւուած:

(Այսօրուան լրագիրներ)

Դարձի'ր, անիւ: Արդար վրէժներ կը կառչին
Ատամներուդ ու կը քաշեն ըզքեզ վար:
Երկաթեղէն իր թաթերուն վրայ՝ արջին

Սայթափումն է, երերումը բռնավար
Տեղատուութիւնն, պատուհասը առաջին:

Արիւնկըզակ հսկային դէմ՝ զանանին
Որ հողին վրայ երէկ հագիւ կ'երեւար,
Սէգ պատգամն է, հին վէպերու իբրեւ ճիշ,
«Դարձի՛ր, անիւ:»

Աչք ունէիր մեր հինաւորց սուրբ խաչին.
Վանգերէ ներս սփռեցիր ողբ ու աւար,
Իջեցուցիր հոգիներուն մէջ խաւար...
Սեւ մաղթանգներ արդ սրտերէ կը թռչին.
— Ըլլա՛ր երէկ մեծութեանդ օրը վերջին...
Դարձի՛ր, անիւ...:

10 Փետր. 1904

ՎԱՀԱՆ ՏԻՐԱՆԵԱՆ
(«Ազատ բեմ», 1904, թիւ 37)

ՄԻՋՕՐԷՆ

Ի՛նչ շուտ, Աստուա՛ծ, ի՛նչ շուտ ցերեկ է եղած.
Արշալոյսին թռչուններուն դայլայլին
Դեռ կը կարծեմ մըտիկ ընել երկիւղած,
Դեռ լեռներուն վըրայ աչքերս կ'ըզմայլին...:

— Ի՛նչ փոյթ թէ շուտ՝ եթէ ջինջ է միջօրէն,
Եթէ արեւն իր նիզակներն հըրաշոյ
Կը քափէ շուրջդ՝ հալածելով տխրօրէն
Ըստուերիդ հետ անոր քու սէրըդ մաշոյ...:

Հիմա անօդ դէմըդ փամբան կ'երկարի,
Ճերմակ փամբան դէպ ի դա՛շտն այն առաջնորդ
Ջոր կ'ողողեն Ուժին կարմիր գետերն յորդ:

Ու կը տեսնե՞ս կամաւորները արի,
Ջերդ հրդեհի ծուխ մ'այն փամբուն վրայ, հեռո՛ւն...
Փութա՛ւ հասնիլ անոնց անմահ փայլերուն:

ՎԱՀԱՆ ՏԻՐԱՆԵԱՆ
(«Ազատ բեմ», 1904, թիւ 43)

ԵՍ ՈՒ ԴՈՒՆ

Ես ու դուն ինչո՞ւ օր մը չիմըտանք
Արահետին մէջ մըքին անտառին.
Ինչո՞ւ չիտըւաւ սարեակ մ'արձագանգ
Մեր կոչերուն գոր հովերը տարին...
Ինչո՞ւ լընակին բովը չստինք կանգ:

Ինչպէ՛ս փորէինք պիտի սէրը՝ հանք
Թաղուած մեր ոտքին ներքեւ այն տարին
Ինչպէ՛ս անոր խորն անգամ մը չիջանք
Ես ու դուն:

Ինչո՞ւ դէմ առ դէմ գալու չըրինք ջանք.
Ինչո՞ւ մընացինք խորը խաւարին
Ու չերգեցինք Ն՛րգը տաղաւարին.
Արցունքներն ինչո՞ւ չի կազմեցին յանգ
Սիրոյ քերթուածին գոր հիմա կ'ողբանք
Ես ու դուն...:

ԱՍՈՒՊ

(«Ազատ բեմ», 1904, Սեպտ. 23)

ՏԱՂ ՄԻՏԻԼԼԻ ԿՂԶԻՈՅՆ

Ո՛վ պատիկ կղզի, պատիկ ձեւերով
Որոնց վրայ մանուկ ես կը հեծնայի՝
Կը հեծնան վրադ հիմա, ասյաւով,
Մե՛ծ պետութիւններն եւ դուն, առ ահի,
Կը ծռես գըլուխդ եւ կը քողուս որ
Քեզ սիրեն, այսպէս, մերք ձեռքեր հըզօր...:

Կը յիշե՞ս, Լեւսոս, երբ կ'ապրէր Սափփով
Եւ ընկերու հեացը հետ գեղանի
Կուգար արեւուն վրայ արեւը
Ածել միասին քրնար... լեզուանի.
Օ՛հ. դժբաղդ Լեւսոս, պե՛տք էր որ այսօր
Քարքաւէր, միայն, վառօդը հըզօր...:

Ճամբու վրայ, գուցէ, քեզ միշտ գտնելով,
Կուգան արդ, նաւագ, գինուոր, հրետանի՝

(Անցնելով նեղուց, ովկեան ու ծով,)
Իրենց դասական սիրոյն պատանի
Ընծայել քեզի առհաւատչեան զոր
Կը կըրէ՛ս անձայն, տարփուհի՛ հրգօր... :

Այր մը ունիս՝ գիտեմ, անառակ, գինով
Որուն պատնառաւ, կ'իջնան ողբալի
Աղէտֆները այս գլխուդ անգըստով...
Ամուսնալուծում ուզէ՛, Միտիլի՛,
Եւ ա՛լ ասկէ ետք ու հանապազօր
Կոչուէ՛ վերստին «Լեւոն, կոյս հրգօր...»:

ԱՍՊԱՏԱԿ

(«Լուսարեւ», 1905 Սեպտ. 12, թիւ 155)

Աղչանկար

ՊՕԱՊՆԵՐԸ

Գիշերական խորհուրդով
Եւ լըռութեամբ լայնագգեստ՝
Սերովբէ՛ն է անվրդով
Մեր դուռներուն հաստաքեստ:

Ամէն տան մէջ համանոյն,
Համաշուրթ եւ համատի՛,
Դըբան ետին է իր բոյն
Եւ ինք իսկիսն է արդի:

Հագիւ հաւու քուն ունի
Եւ կը քըլի ինծի ան
Ըլլալ մի քիչ ներքինի՛
Երբ մութին մէջ գիշերուան

Այր մ'եւ կիւն մ'իւր առջեւէն
Կը մտնեն ներս հապըշտապ
Եւ երբ, առտուն, կը թօթուն
Սաւանն իրենց սիրատապ

Կանախ գլխուն վրայ իրեն... :
Ի տղոց տիոց անգըստին

Դըրան ետին կը նիբհեն
Դըրան մ'առջեւ կը նստին՝

Ուր, օրուան մէջ, կ'ընդունին
Այցելուներ բազմաթիւ
— Ծառաներէն գատ տունին —
Եւ կը զգենուն փառք, պատիւ:

Առտու, ցերեկ, օրն ի բուն,
Ամսագլխին մանաւանդ,
Վարձակալաց բանիբուն
Կուտան բարեւ մ'արգաւանդ.

Մեր նոր-տարին՝ նոր-տարի.
Պայրամն իրենց՝ է Պայրամ...
Զեռքը անվերջ կ'երկարի
Դէպի դըրան կամ դըրամ...:

Գիշերական խորհուրդով
Եւ լըռութեամբ լայնագգեստ՝
Սերովբէ՛ն է անվրդով
Մեր դուռներուն հաստաբեստ...:

ԱՍՈՒՊ

(«Աղստ խօսք», 1906 Սեպտ. 22, էջ 294-95)

ԳՈՎՔ

Մարմընով նո՛ւշ նորահաս,
Մինչ երեսներդ՝ վարդագոյն
Փափուկ ծաղկունք նըշենւոյն՝
Դարձունն հոգւոյս կը բանաս:

Կարծես բոյնէն մանկութեան
Այս քրոհչդ է առաջին.
Դայլերդ մեղմ են այնքան
Երբոր հողին կը դաշին:

Դեռ գգուանքէն մայրենի
Մագերուդ մէջ, մորթիդ վրայ
Փայլ մը կարծես կը սուրայ,
Կը մընայ խորշ մը գաղտնի:

Աչուրներէդ, փառածքէդ
Ի՛նչ հոսանք է սիրալիր
Որ կը վագէ, չի՛ հատնիր
Ու վըրայէս կ'անցնի գէթ:

Եւ կը խորհիմ. . . Աստուա՛ծ իմ
Եղա՞յ արդեօք քեզի պէս.
Եւ կ'երագեմ, կը խորհիմ
Ու կ'արտասուեմ գաղտնապէս. . . :

ԻՍԿՈՒՀԻ ՀՈՎԵԱՆ

(«Նոր ժամանակներ», 1906, թիւ 1, էջ 5-6)

Եգիպտականք

ԹՈՒՐԻՍԹՆԵՐԸ

Երկար, նիհար, խարտիշահեր՝
Մէկ կաղապար մը լոկ կարծես,
Երբ կը ստեղծես զանոնք, ո՛վ Տէր,
Անոնց համար կը գործածես:

Երբ կը ստեղծես զանոնք՝ իսկոյն
Կը պատուիրես անոնց. . . շրջիլ.
Կուտաս ըզգեստ մը մոխրագոյն
Եւ գրալաննին՝ . . . ոսկիներ ջիլ:

Ինչպէս խոշոր գաղթող թռչնոց,
Երբ անդին օդը, Տէ՛ր, ցրտէ՝
Ձեռն հագցըներ ծանրը կրկնոց
Կամ գուլպաներ հաստը բուրդէ. —

Այլ կը դրկես զանոնք Բուֆին
Եւ տոմսակով մ'երթու-դարձիկ
Կուտաս նամբորդ մէն մի գոյգին
Շոգեմաւի մէջ մէկ խըցիկ:

Կուգեն անոնք արեւը նախ,
Յետոյ Բուրգերն. եւ ըՍփինֆսին
Դիմաց կանգնած՝ կանայք. . . չքնադ
Կուգան գըտնել ինքըզնին:

Կ'ըսեն — ինչե՞ր բայց չեն ըսեր
Գեղակայտաւ քարգլանի հոսեռս —
Թէ ուրիշ կարգ մը «մեծ» յոյսեր
Ունին «էնոնի» դիմելով հոս... :

Դ աշդպէս, ճմրան ըսկիզբն ահա
Ամէն պանդոկ ի Գահիրէ
Կը ցնծայ եւ «ցնծալ» կուտայ.
Թուրիսք-էրի՛ն հոն կը տիրէ... :

Զի ո՛չ միայն ծեր «Նեդոսին
Լոկ մէկ պարգեւն է եզիպտոս»՝
Այլ քուրիսքաց ալ որք հոսին
Ոսկեմըմուննչ... եւ անգլիախօս... :

ԱՍՈՒՊ

(«Ազատ խօսք», 1907, Հսկւ. 23, էջ 9-10)

ՈԳԻՔ ԴԻԻՅԱԶԱՆՑ՝

Այս տարտամ հօտն, որ կը քրւի ոչխար եւ՝ այծ,
Լեռնադաշտին երեսն անվերջ, մինչ հորիզոն,
Կը տարածուի աստեղջ լոյսին՝ ներքեւ առկայծ
Եւ կ'արածի խաչափայտից՝ մէջ մահաճօն... :

Մեղկ բուրումներ ծոթորներու եւ թիւմերու
Կը թեւածեն այս տեսիլին վըրայ մեռած...
Ո՛չ մէկ հովիւ, ո՛չ մէկ շըշուկ, ո՛չ այցելու
Այդ վայրերուն քայլ մ'անցորդի գետնագընաց... :

Կէս-գիշերին՝ սակայն՝ սրբինց մը մեղմասույլ
Հեռուներէն ալիք ալիք մօտեմալով,
Կը սրփուրի դաշտին երեսն... — Եւ ամէն ուլ,
Գառն, ոչխար, այծ կ'անշարժանայ ոգեխըռով... :

(1) — Թէքէկանը յետոյ «Հոգեփոխութիւն» վերանունած իր այս ստեղծագործութեան վրայ ջնջումի դիւ ջաշած է :

(2) — ու

(3) — հուրիւն

(4) — բլուր խաչերու

(5) — Առտըւան դէմ

Ի՛ ահա՛ մեղմիւ կամարն ի վար լոյս մը կապոյտ՝
 Յորդ կը մաղուի... :⁷ Եւ այդ լոյսին մէջէն ահա՛,
 Բարախեթով քեւերն իր լայն՝ այերածուփ
 Արծիւ մը մեծ յամբօրէն վար կը խոյանայ... :⁸

Կը մօտենայ... Եւ կ'սպասէ հօտը հըլու .
 Եւ մեծ արծիւն իր քեւերուն մէջ կը գրկէ
 Անոնցմէ մին . ու կը տանի արածելու
 Երկնից անծայր դաշտերուն մէջ ադամանդէ... :⁹

Կը լըռէ սոյլը սըրինգին... Եւ մի առ մի,
 Ամէն գառնուկ, Եւ ամէն ուլ, այծ Եւ ոչխար
 Կը դառնայ Կո իր խաչին ֆով, Եւ կ'անհետի...
 — Եւ¹⁰ կը ծածկէ մութը նորէն տարբողաբար

Անո՛նք որոնք խեղալի մը համար հող,
 Այդ քարճունգին ելան կատարն ու հո՛ն մեռան,
 Եւ որոնց հին հոգիներէն պայծառապօտ՝
 Յաւերժութիւնը կ'ընտրէ նո՛ր իր ռահվիրան :

1907

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԵՆԱՆ

(«Ամէնուն տարեցոյցը», 1909, էջ 90-91)

ՈՏՔԵՐԸ

Ոտերն անվերջ կ'երկարին
 Կ'անցնին ոտերն անշշուկ
 Մ'աֆուր օդին մէջ երբեմն
 Ու կը փալեն անոնք միշտ
 Կեանքի համբուն մէջ երկար

Կօշիկներու տակ մըքին
 ինքնիրենց մէջ ամփոփուած
 աղօտ բոյրեր կը զգացուին
 կ'երթան յառաջ յամբընքաց
 կօշիկներու տակ մըքին :

- (6) - Եւ երկնքի մէկ անկիւնէն լոյս մը կապոյտ
 (7) - Կ'երկարի վար ,
 (8) - Արծիւ մը մեծ կը խոյանայ հօտին վըրայ... :
 (9) - Այս տունն ամբողջութեամբ Թէքէկանին կողմէ ջնջուած է :
 (10) - Մինչ

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 7)

Ձընանչցուած ոտուրներ
Ծակերէ դուրս կը նային
Ու կ'անցնի ո՛տքը, կ'երթայ
Ու կը քալեն ոտուրներն՝
Ձընանչցուած ոտուրներ

Երբեմն ոտք մը անցորդ,
Կըրունկին մէջ կը շարէ
Բայց տեսիլքը կ'աւրտի
Խոնջէնքը ալ աւելի
Երբ կ'անհետի ոտքը այն

Քարը քարին ետեւէն
Ու ա՛լ չեն գար ոտքերն այն
Կօշիկին տակ ուր կռակեայ
Միայն կօշիկը տեսան
Քարը քարին ետեւէն

Ներքանն ինչ շո՛ւտ կը մաշի,
Միայն կոշտը չմեռնիր
Սեղմումներու գերդ գաւակ
Բաղխըւելով խութերուն
Ներքանը շո՛ւտ կը մաշի,

Ոտքերն անվերջ կ'երկարին
Կ'անցնին ոտքերն անշշուկ
Անոնց անցած տեղերէն
Ու կը քալեն անոնք միշտ,
Կեանքի նամբուն մէջ երկար,

Բովէն կ'անցնին անտարբեր,
Շգլուպայուած մատուրներ
Ու բուրումը կը մարի
մինչդեռ առանց դադարի
Բովէն կ'անցնին անտարբեր:

Գուպայի տակ լուսանցիկ
յոյսի պար մը ոստոստուն,
ու կօշիկին մէջ մեմիկ
կը մըլխէ փուշ ոտքերուն՝
Գուպային տակ լուսանցիկ:

կը թաւալին նամբաներ,
թերեւս անցան թափթափուր
իր աչուրները հակուր
սը փոքր ոտքերն կը ծածկէր
կը թաւալին նամբաներ...:

Երեսն ինչ շո՛ւտ կը նաթի,
չարչրկելու համար գայն.
մատներուն վրայ կը բուսնի
որոնք իր դէմը կու գան...
Երեսը շո՛ւտ կը նաթի:

Կօշիկներուն տակ անհուն
ինքնիրենց մէջ ամփոփուած
բարկ բուրումներ կը յառնուն
ո՛հ կը քալեն յամբընթաց
կօշիկներու տակ անհուն...:

ԱՍՈՒՊ

(«Աղաւթ խօսք», 18 Յունուար 1908, էջ 14-15)

ԽԱՒԱՐԻ ՊԱՀԵՐ

II'

Պարտէզներու մէջ, կը մեռնի հոգին
 Օրուան լուսահեղձ,
 Կը վառէ երկինք, ի նըշան սուգին,
 Ջահերն իր աստեղց,
 Եւ արագօրէն, դաշտներուն մէջէն
 Սահելով լըռիկ՝
 Մայր-խաղաղութիւնը գոր կը կանչեն
 Վիշտերն անառիկ,
 Կը դիմէ քաղաք, իր քողերուն տակ՝
 Ծածկելու մեղմի՝
 Կոթողներն եսին, եւ անոնց քանդակ՝
 Պարծանքներն անքիւ՝,
 Քաշելու յուշիկ բաժակը Յաւին՝
 Շրթներէն կարկամ,
 Տալու աչքերուն, լացող տակաւին
 Քիչ մը քուն տարտամ,
 Հագուեցընելու խեղճութիւնը մերկ՝,
 Եւ ցանցընելու
 Ոլիսին, վըրէժին վրայ արիւնաներկ՝
 Իր մոխիրն աղու...

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՍԱՆ

(«Ոստան», 1911, թիւ 4, էջ 855)

(1) - Այս քերթուածին վերամշակեալ օրինակներուն կը հանդիպինք Թէոդիկին «Ամէնուն տարեցոյցը»ին 1924-ի հատորին 22-րդ էջին վրայ, «Կասթուրի (Գօրֆու) 16 Ապրիլ 1923» ծանօթութեամբ, ինչպէս նաեւ ԳԱԹ-ՎԹՖ թիւ 3-ի 5-րդ էջին մէջ:

(2) - Քըղանցքներուն տակ (Թէոդիկ)

(3) - Տակաւ (ԳԱԹ...)

(4) - Անբաւ (ԳԱԹ...)

(5) - Այս տողէն սկսեալ, կարդալ ալսպէս՝

ԹԵՂԻԿ

ԳԱԹ

Հագուեցընելու խեղճութիւնը մերկ,
 Եւ ցանցընելու

Ոլիսին աչքերուն վրայ արիւնաներկ
 Ու աղբըսարկու

Աչքերուն սիրոյ՝ քիչ մը քուն քարի... վրայ լացող քիչ մը քուն քարի...

Հագուեցընելու խեղճութիւնը մերկ,
 Եւ ցանցընելու

Ոլիսին, վըրէժին վրայ արիւնաներկ
 Ինչպէս խեղճարկու

Երէկ նստայ ու լացի՛.....:
 Ո՛հ, ի՛նչ խռիւմ, խելացի,
 Իր լրջութեան մէջ կայուն,
 Օրհնեալ ազգ մ'է ա՛զն հայուն:
 Բոլոր աշխարհի անխընայ,
 Անդուլ յառաջ կ'ընթանայ,
 Իսկ արգելիքներ, խուք, խափան,
 Կը խընդդէմ մեր նամբան
 Երբ որ մենք
 Մեր ընթացքը կը մեղմենք:

*
**

Անխոնջ վագֆով տիտանի
 Յորձանք գմեգ կը տանի
 Դէպի մըռայլ, ապիրատ,
 Ոչնչացման խորխորատ,
 Որուն պատրուկ եզրին վրայ
 Վառ գոյներով կը քրքռայ
 Ազատութեան վէտ ի վէտ
 Կարմիր դրօշն յուսաւէտ
 Երբ որ մենք
 Մեր տաք սուրնը կը խըմենք:

*
**

Բռնութեան լուծն ահագին
 Լիկեց մեր սիրտն ու հոգին
 Հալածական, հէգ, անտէր
 Մենք լեցուցինք մութ բանտեր,
 Ու բիւր հայեր ցիր ու ցան,
 Մեռան, կորան, փրկացան...
 ... Եւ, ի՛նչ հեզմանք բարբարոս,
 Կ'ուզենք կոչուիլ մեծ հերոս,
 Երբ որ մենք
 Զնշին լո՛ւ մը կը նզմենք:

*
**

Ո՛չ ոյժ ունիմք, ո՛չ օրէնք,
Եղունգով հո՛ր կը փորենք,
Կը փնտռենք խունկ ու քրծինք
Եւ ոչինչով կը պարծինք:
Միշտ կարմատես ու քեթեւ,
Ամէն հովի պարգած քեւ,
Կը թողունք որ մեր սառչի
Առիթներ գան ու . . . փախչի՛ն
Երբ որ մենք
Ամպերն ի վեր կը ճեմենք:

Ազգասէր ենք, ո՛րչափ որ
Հանգիստ ու կուշտ է մեր փոր,
Եւ որչափ որ մեզ վրտանց
Զսպառնար որ դըրամ տանք:
«Մամիկոնեան Քաջ Վարդան,
Կեցցե՛ն Հայն ու Հայաստան,
Կեցցե՛ն անոնք որ ազգին
Կ'այրին սիրովն անձկագին . . .»
Երբ որ մենք
Մեր քակը կը սեղմենք:

Հըպարտ ենք մեր «Մասիս»ով,
Զարդ ու քալան, սո՛ւր ու սով,
Քուրդին վառ կիրքն ու կըրակ,
Կ'ընեն մեր տունն աւերակ.
Կ'ընկըղմի նաւն մեր անդէկ . . .
— Ի՛նչ փոյթ, երբ հոս, գէշ աղէկ,
Դադրած են հողմ, փոթորիկ,
Եւ, ժըպտադէմ, անդորրիկ,
Երբ որ մենք
Ժողովք ու նիստ կը կազմենք:

Արթուն վարիչ, քաջ տրիբուն,
Պարկեշտ կոյեր բանիբուն,
Պետ, առաջնորդ անձնըւեր
Մեր մէջէն փա՛խ են տըւեր . . .

Խեռով, փէնով սին ու ցած,
 Ատելութեամբ ուռեցած
 Կ'ուղղենք եղբօր մեր կուրծքին
 Մեր հարուածն ու գէնքն ուժգին
 Երբ որ մենք
 Դէպի ... յառաջ կը դիմենք:

*
 **

— Աստուած հրգօր եւ արդար,
 Խաչիդ փարած, քրսան դար,
 Հայն եւ իր հէգ Հայաստան,
 Ապրեցան քե՛զ ապաստան,
 Բա՛ց մեր առջեւ՝ անփապար
 Փրկութեան լոյս նանապարհ,
 Քե՛զ կ'աղերսենք, մի՛ տար քով
 Որ մեզ ցնցէ մահուան դով
 Երբ որ մենք
 Մեր դագա՛ղը կը գամենք...

Ա...

(«Ժամանակ», Պոլիս, 14 Յունիս 1912, Թիւ. 1124)

1913

Ի՞նչ, այդ դո՞ւն ես, Նոր Տարի,
 Զոր մարդկութիւնը համայն
 Կ'ողջագութի օրհնաճայն՝
 Ըսելով «Գալըդ բարի»:

Պզտիկ անմեղ երախտա՛յ,
 Որուն դէմքն է վարդագոյն՝
 Վարդի քերքի մը հանգոյն
 Եւ աչքին մէջ կը խաղայ

Հառագայք մը արեւի...
 Այդ ի՞նչ շորեր են սակայն
 Փակած մարմնիդ, պատած գայն,
 Գոյնով արեան, շարաւի...:

Վիրակապեր, օ'հ Աստուած,
Խանձարուրբդ եմ, խեղճ տըղայ,
Մինչդեռ օրրոցդ ալ ահա'
Ոսկորներով է հիւսուած...

Ու այս որքա՛ն տաքօրէն
Խաղալիքներ քեզ նուէր
Բերեր ու շուրջդ եմ շարեր
Աշխարհի չորս կողմերէն...

Սուր, հրբացան, քնդանօթ,
Ռումբ, գնդակ եւ շրոաքնէլ
Եկած եմ քեզ պաշարել՝
Անգղի մը հետ մահաքօթ,

Որպէս զի երբ երկարես
Թաքիկներդ դեռահաս՝
Իսկոյն անոնց հետ խաղաս,
Մահ սփռելով դէն ու դէս...

Ի՛նչ փոյք, սակայն... : Կը սիրեմ
Ես քեզ այդպէս, Նո՛ր Տարի,
Ու սիրտըս քեզ կը փարի՝
Թէպէտ քուիս սոսկադէմ.

Ձի կը լըսեմ այս անգամ
Ծընունդիդ մէջ շանթորոտ՝
Հեռաւոր ձայնը աղօտ
Աստուածի մը քարեկամ... :

ԱՍՈՒՊ

(«ՍԷԼ Կատու», 1912, Թիւ 5, էջ 2)

ՀԱՅ ՀԱՐՈՒՍՏԸ

Հայ հարուստն է ան, բացէ՛ք գլխարկնիդ,
Կամ գետնէն ըրէ՛ք իրեն *Թէմէննահ*.
Լեռնէն ջուր խրմոդ, ամպին ուղղած փիթ,
Քալած ատենն իսկ նստած է ի գահ :

Հարուստներէն է. այդքանը միայն
Կ'ուզէ գիտցընել. անով կը ցանկայ

Որ զինքը յարգէ աշխարհ ամենայն,
Ուր որ ալ ըլլայ՝ ժամ, ժողովք, շուկայ...

Հարուստ է, ուստի նաեւ խելացի.
Ազգասէ՞ր, օ՛հ շատ. խոհեմ, հեռատես.
Է՛ն անպէտն անգամ լաւ փաղափացի,
Լաւ խորհրդատու՝ որչափ որ ուզես:

Հարուստին սիրտը ոսկի է յաւէտ,
Այսինքն՝ ոսկւով լեցուն, այնչափ որ
Հոն չիկայ ոչինչ ոսկիներուն հետ,
Տեղ չիկայ, չիկա՛յ ըզգացման փըտոր:

Միշտ մըտիկ կ'ընէ երբ ըսէք իրեն
Թէ իրն են միայն *Իրաւէք, ուքաղք*,
Երբ օրինակ տաք սարէն ու ձորէն
Թէ հարուստներուն է լոկ ազգ մը ազգ...

Տըւէ՛ք միշտ իրեն խումկ, փառք ու պատիւ,
Բընաւ չէ՛ չըսեր. տուէ՛ք, բայց երբեք
Մի՛ ուզէք որ ան ո՛ր եւ է առքիւ
Սրտէն բան մը տայ, օ՛հ, այդ մի՛ ուզէք:

Հայ հարուստն է ան, չէ՞ք տեսներ, կ'անցնի.
Էն նիհարն անգամ կարծես ուռեցած
Այն խորունկ ու քանձր հաւատքով գաղտնի՝
Թէ զինքը ուրի՛շ ըստեղծեց Աստուած:

Իրօք որ ուրիշ, խեղճ երջանիկ մարդ,
Արժանի գութի եւ ոչ նախանձի,
Որուն հոգւոյն մէջ ո՛չ մէկ լոյս-զըւարթ
Կը քրքոյայ երբեք, եւ որ կը խանձի

Ու կը տոչորի, յաւիտեան, միայն
Աւելի ու նոր դըրամի տենչով...
Հայ հարուստն է ան, բարեւեցէ՛ք գայն
Բայց մի կենա՛ք՝ զի... կը մըսիք իր ֆով:

ԵՐՈՒՍԱՂԵՄ

Երուսաղէմ... ամէն կողմ պատ ու պարիսպ ու գըմբէք
Եկեղեցւոյ, մզկիթի.

Կը գտնուէիս ամէն ժամ, նակտէդ, կողէդ, կոնակէդ,
Աստուծոյ հետ քիթ քիթի:

Մէկ կործանած Տահարի փոխան քանի՜ քանիներ
Ծըլած, բռնած գետինէն.

Վըրընուրած փերեգակն իր ոխը լաւ է առեր
Այս տահարներն իրե՛նն են:

Վանառական նոյն ինքն է եկեղեցւոյ քահանան,
Լի եռանդով ու խանդով.

Պատարագի եւ շահու սեղանն է այդ նոյն սեղան.
Ան կը գործէ անվրդով:

Ատաղճագործ Յովսէփին դատարկապարտ դուն տըղան,
— Այսօր այսպէս քեզ կոչեն

Պիտի նորէն՝ եթէ զաս եւ քու հին միտքդ երեւան
Հանես դարուց ընդմէջէն —

Ըսէ, խնդրեմ, կ'արժէ՞ր որ այնքան տանջանք կրէիր
Այս արդիւնքին համար լոկ,

Փարիսեցիք երբ նոյնն է, երբ դըպիրը նոյն դըպիր
Եւ Շալլօֆն է միշտ Շալլօֆ:

Քեզ հրեաները մէկ հեղ, ո՛վ Մարգարէդ Հըրէից,
Խաչին վրայ մեռուցին.

Փուշէ պըսակ նակատիդ եւ կողերուդ տըւին կից,
Քեզ քաղեցին. Միածի՛ն...

Մինչ քուկիւններդ այսօր կը պագնեն խաչդ երկիւղիւ,
Ըգգեզ կ'երգեն, կը գովեն,

Կոխած ամէն տեղերուդ ու խտի կուգան՝ բազմաթիւ
Խումբեր լեռնէն ու ծովէն,

Եւ ամէն օր, ամէն ժամ, հոս ու այլուր. ամէն տեղ.

Քեզ կը խոցեն չարաչար,
Պատկերներուդ առջեւ միշտ կը վառեն մոմ ու կանթեղ
Բայց հոգիներն է խաւար...

... Կ'ըսեն քէ օր մը նորէն պիտի դառնայ երկրի վրայ...

Միտք մը ունէր ան գուցէ.

Ամէն ամէն ասեմ ձեզ. եկող գացող ա՛լ չըկայ.

Յիսուս իսպառ զգուած է:

ԹՐԻՕԼԵՆԵՐ

Ի ՊԱՏԻԻ * * * ՍՐԲԱԶԱՆԻՆ*

Այս մէկն եղաւ Պատրիարք,
Կուստիկ, հարպիկ ու զըւարթ.
Երբոր սնդիկն ունէր յարգ՝
Այս մէկն եղաւ Պատրիարք.
Նախանձեցան եւ ծծմարք
Իր շընորհաց խորանարդ...
Այս մէկն եղաւ Պատրիարք
Կուստիկ, հարպիկ ու զըւարթ...:

Դիւանագէտ քան Պիզմարք
Համիտ Բ.ին լարէր կարթ.
Մեզ ջարդէի՞նք քիւրտ եղբարք —
Դիւանագէտ քան Պիզմարք՝
Ինքն ալ, ի լեռ կամ ի մարգ,
Խորտիկներու կուտար ջարդ...
Դիւանագէտ քան Պիզմարք՝
Համիտ Բ.ին լարէր կարթ...:

«— Ունի ամէն բան իր կարգ»
Կը կափկափէր շրթամբք... վարդ.
«Պռչըդ կտրած սիրամարգ,
«— Ունի ամէն բան իր կարգ.—
«Փակցո՛ւր, կուտան քեզ նոր վարկ...
«Երէկ ինկար, կ'ելլես արդ...
«Ունի ամէն բան իր կարգ»
Կը կափկափէր շրթամբք... վարդ...:

Եպիսկոպոսը այս «արք»
Էր Պոլիսին փայլն ու գարդ.
Զոհողութեամբ մ'արտակարգ՝
Եպիսկոպոսը այս «արք»
Զեզի ընկեր, ո՛վ սուրբ հարք,
Ղրկեց Պոլիսը կախարդ...
Եպիսկոպոսը այս «արք»
Էր Պոլիսին փայլն ու գարդ...:

* — Թէճէեանը նկատի ունի Օրմանեան սրբազանը — Վ. Ղ.:

Իրն եմ արդ վանքն ու ամբարք.
 Հեշտին է գործն, ուղին հարթ...
 Պիտի դընէ կարգ ու սարք
 — Իրն եմ արդ վանքն ու ամբարք —
 Երբ հասնին նոր դարք ու բարք...
 Կ'ոստայնէ այժմ իբրեւ սարդ,
 Իրն եմ արդ վանքն ու ամբարք,
 Հեշտին է գործն, ուղին հարթ: (*)

* — Մանաւանդ հիմա՝ որ Ազգ- ժողովի ներկայացուցիչը հոն չէ եւ աշխարհացունց պատերազմին պատճառաւ երուսաղէմով գրադող ալ չկայ... : (Ծ. Խ.)

(«Հայկէլի», Ա. Ամատունի, 1915, Աղեքսանդրիա, էջ 53-58)

ԹՈՉՈՒՆ ՄԸ ԿԱՐ

Թռչուն մը կար, որ հագիւ
 Բացած աչքերը լոյսին,
 Ամբողջ երկրի ու ամբողջ
 Երկնքի սէրն իրարու

— Առ երկիրը երկինքէն՝
 Տեղատարափ արեւով
 Ու անձրեւով ու շանթով
 Եւ երկիրէն առ երկինք՝

Բուրումներով իր ծաղկանց,
 Անտառներուն մրմունջով,
 Ծովուն անվերջ ծփանքով,
 Հրաբուխներով լեռներուն —

Իր մէջ ըզզաց իբրեւ ուժ,
 Իր աչքերուն, կոկորդին
 Ու թեւերուն մէջ ըզզաց
 Հեծկլտագին, մոլեգին... :

Ամէն մութի խորը լոյս,
 Ու լրոտութեան ծոցը երգ
 Ու փրտութեան մէջը կեանք
 Տեսաւ, լըսեց ու շնչեց...

Եւ կանուխէն՝ խենդի պէս
Ուզեց թըռիլ, տարածուիլ,
Յանձնել ինքզինքը հովին
Եւ գերդ հալած աղամանդ՝

Լոյսը հովին մէջ խըմել.
Ուզեց երթալ, սըլանալ
Կապոյտին մէջ վեր. շա՛տ վեր
Եւ հոն հատնիլ. կորսուի՛լ...:

Թռչուն մը կար... եւ թռչունն
Որ այդքան մեծ սիրտ մ'ունէր,
Անդամալոյծ թռչուն մ'էր,
Թըռչիլ երբե՛ք չըկրցաւ...:

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ

(«Ժողովուրդի ձայնը», 1921 Մարտ 13, Թիւ 736)

ԿՈՒՋԵՄ ԱՅՍՊԵՍ...

Ես մերկանալ ու պառկիլ կ'ուզեմ՝ անշարժ, անխըլիրտ,
Առանց ո՛չ ցուրտ զգալու, ո՛չ ալ տափէն բարձիս վըրայ
Գըլուխս այլեւս այրելու. ո՛չ երագէն վախճալով.
Ո՛չ ալ վաղուան գարթնումէն. անցեալս ինձմէ պարպւած՝

Ինչպէս աղիքը ձուկին, հիւրը ձուին կը պաշպեն.
Անցեալս ինձմէ պարպւած, ես անցեալին մէջ մըտած,
Հողը կերած գիւ վաղուց, հովը անունըս ցրուած,—
Ա՛յսպէս կ'ուզեմ որ արդէն ես ըլլայի այս պահուս...:

Անէութիւն, լըռութիւն... ուր էութիւնըս սակայն
Հիւլէներուն մէջ նախկին գուցէ գտնէ՛ր դեռ ինքզինք,
Գուցէ ըլլա՛ր անվախճան՝ մա՛ս ամբողջով թաքաւուն:

Եթէ այդպէս է՝ ո՛վ Տէր, ամբողջներու դուն Ամբողջ,
Տո՛ւր հիւլէիս թափառիլ արեւներու մէջ ուրիշ,
Եւ չը յիշել աշխարհէն, ոչինչ, ո՛չ մարդ եւ ո՛չ բան...:

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ

(«Ժողովուրդի ձայնը», 1921 Մարտ 20, Թիւ 742)

ՍԵՐ

Սէր չեմ ուզեր, գոնէ ոչ
Այն սէրը որ ինձ կուգար՝
Հիւանդ հոգի, հիւր անկոչ,
Եւ զիս կ'ընէր մեռագար...

Կ'ուզեմ յուզումն որ ինծի
Էական անուշ պիտի տայ,
Իր մարմինէն աղածրի
Պիտի տեղայ մարմնոյս վրայ...

Կ'ուզեմ ծովին պէս խաղաղ՝
Ժպտիլ, խաղալ, խտրտալ
Հովին հպման ներքեւ նախ...

Հետզհետէ քող հովն ալ
Խորը ծովին քափանցէ,
Թո՛ղ սէրը սիրտըս սարսէ...

ՎԱՀԱՆ ԹԷՔԵՍԱՆ

(«Ժողովուրդի ձայն», 1921 Ապրիլ 3, թիւ 754)

ՀՍԿՈՒՄԻ ԳԻՇԵՐ

Մութ կամարին տակ ժամուն
Ո՛վ հոգիներ, հսկեցէ՛ք...
Կանթեղներու պլպլում
Լոյսին ներքեւ՝ դողացէ՛ք...
Եկեացէ՛, եկեացէ՛...:

Անցնող շունչէն աղօթի՝
Եղէգնուտի մը նըման
Խոնարհեցէ՛ք... ու ոտքի
Ելէ՛ք՝ ցօղովը ներման...
Եկեացէ՛, եկեացէ՛...:

Խառնուեցէ՛ք, հոգիներ,
Հոգիներուն հետ անոնց՝
Որ այս տաճարը կերտեր,
Ի Տէ՛ր փոխուեր են շատոնց...
Եկեացէ՛, եկեացէ՛...:

Նաեւ անո՛նց՝ որ առանց
հաշի, մոմի քաղուեր են.
Բայց իրենց ուժը անանց
Դեռ այսօր ձեզ կը դրկեն...
Եկեսցե՛ք, եկեսցե՛ք...:

Ու հսկեցե՛ք դուք հիմա
Հոգեշաղուած անունց հետ՝
Որպէսզի Տէ՛րը գըթա՛յ
Ժողովուրդին բազմադէտ...
Եկեսցե՛ք, եկեսցե՛ք...:

Որպէսզի Տէրն սփռփէ՛
Որբերուն վիշտն անսահման.
Սուրէ, սովէ ու ցաւէ
Զանոնք փրկէ յաւիտեան...
Ա...

(«Ժողովուրդի ձայնը», 19-6-1921)

ԶԱՌԱՆՑԱՆՔ

Ազատօրէն, աչքդ ինծի՛,
Աչքերուս մէջ մըխըրնէ՛.
Բռնեմ ձեռքերդ՝ որպէսզի
Զանցնի՛ արեւըդ ինձմէ:

Արեւ, անձրեւ միասին,
Ծիածանով քաթաւուն,
Վըրաս կարծես կը հոսին՝
Երբ կը նայիս ինծի դուն:

Երկի՞նք է այդ՝ թէ անդունդ,
Կ'իյնա՞մ այնտեղ՝ թէ կ'ելլեմ,
Եւ ո՞վ ես դուն, ի՞նչ՝ անունդ,
Դո՛ւն, մարմարէ օծեալ վէ՛մ,

Որ բոցերով զիս կ'այրես...
Կ'ուզեմ գաղտնիքն այս գիտնալ.
Ձեռքերըս քո՛ղ. կ'ուզե՛մ ես
Հոգիդ, աչքերդ, շրթո՛ւնքդ ալ...:

1919

ԱՍՈՒՊ

(«Ժողովուրդի ձայնը», 1921 Նոյ. 13, թիւ 943)

ՏԱՂ ԱՌ ԻՏԱԼԻԱ*

ԻՏԱԼԻԱ՛, երկի՛ր ուր հին բոցը դեռ
Հոգիէ հոգի ցատկելով կ'անցնի
Եւ այս գիշերին մէջ Քե՛զ՝ լուսայեռ
Լ՛անեակ մը կ'ընէ կուրծքին աշխարհիլ:

ԻՏԱԼԻԱ՛, ուր հին Հրոսկմն իր Ոգին
Դարեր վերջ նորէն կը տեսնէ զարթուն,
Ուր Ուժը կ'ըլլայ ըստրուկը Կարգին
Եւ կարգն՝ ընդունուած իշխանը մարդուն:

ԻՏԱԼԻԱ՛, արտիդ մէջ քաղուած սերմեր
Կը ծըլին, հիւղեր կ'արձակեն ահա.
Նոր անտառ մը խիտ՝ ֆու երկինքդ ի վեր,
Փլչող հողերուն քումը, շրնորի կ'ըլլայ:

ԻՏԱԼԻԱ՛, միլիոն ու միլիոն հոգի՛
Մէ՛կ հոգի ես արդ՝ Մէ՛կ մարդու հոգւով,
Որ Քեզ կը փրկէ հոգին տիեզերքի,
Օրէնքներն անոր՝ մեծ. հիշդ, ապահով:

ԻՏԱԼԻԱ՛, մէջէն ֆու հոգւոյդ, ողջո՛յն
Տիեզերքի անմահ, անխոտոր հոգւոյն:

1905

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ

(«Ամէնուն տարեցոյցը», 1928, էջ 305)

* — Այս բանաստեղծութիւնը Թէֆէեանին ծննդեան 100-ամեակի նշման օրերուն իր վրայ հրաւիրեց ուշադրութիւնը գրասէրներու, երբ «Բագին» ամսագիրն իր 1979 Սեպտեմբերի քիւնով ուզեց անոր մէջ գտնել «Փաշիզմը գովերգած» բանաստեղծ մը. իսկ Գեղամ Յեմերեանն ու Անդրանիկ Մատուկեանը «Նայիրի»ին 15 Յունուար 1980-ի քիւնով փորձեցին լուսաբանել խնդիրը: Զեմէ ծանրանար անոնց վրայ. միայն մեր կողմէ կ'ուզեմք ընդգծած ըլլալ նաեւ քէ՛վահան Թէֆէեանը մեծ ակնկալութիւններով կը մօտենար զօրաւոր անհատներու, զանգուածները զեկաւարելու առակ անհատներու, եւ սփիւռքի անհիշխանական վիճակը նկատի ունենալով՝ առաւել եւս իր մէջ կը խլրտէր համալրանքի պէս բան մը հանդէպ Մուսուլմին, որ կրցած էր իտալական հողերն ու ժողովուրդը միաւորող ուժը դառնալ...: Թէֆէեանին համակրանքը կ'երբար զօրաւոր անհատին, ոչ թէ այդ անհատին մարմնաւորած գաղափարախօսութեամբ: Այս բանը կը հաստատէ նաեւ «Արեւ»ին 25 փետր. 1928-ի քիւնով լոյս տեսած «Մարդ մը եւ ազգ մը» խմբագրականը, ուր Թէֆէեանը կ'անդրադառնայ Մուսուլմինին — Վ. Ղ.:

ՆՈՐԱՇԷՆ ՏՈՒՆ ՄԸ

Կը շինուի տո՛ւն մը այստեղ, տո՛ւն մը հոն, տուն մը՝ հեռուն...
Հսկայախտէ բոնըւած մանկիկներ են՝ փաթաթուն
հանձարուրի մէջ փայտէ, ամէն օր թիզ մը մեծցող,
Ծընած հողին եւ մտքին միութենէն, մի՛տք եւ հո՛ղ... :

Եւ մինչդեռ տունը այսպէս,² դեռ բոնըւած չորս կողմէն,
Ոտքերուն վրայ կը կանգնի, կը բարձրանայ յամբօրէն՝³
Իր անթարթիչ աչքերուն մէջ կ'երեւի հոգիին՝⁴
Կազմակերպումը տակաւ եւ իր անո՛ւմը ներքին... :⁵

Բաժանումներ՝ սահմանուած մէն մի պէտքի եւ սահման,
Հոն կը գծուին քիչ առ քիչ, հաղորդակի՛ց իրարու,⁶
Եւ սանդուղներ՝ որ ճիգն են գետնին երկինք հասնելու... :⁷

Երբ աւարտի վաղը ան ու ներկրւի ու իյնան⁸
Կապերն ամբողջ, պիտի գա՛յ զինք գըրաւել բոնաբար՝
Ու մաշեցնել զինք ներսէն՝ բընակչութի՛ւն մը օտար... :¹⁰

1925

ԱՍՈՒՊ

(«Որհէ», 28. 4. 1928)

- (1) – մ'ալ
- (2) – Եւ մինչ տուները այնտեղ,
- (3) – Ոտքերնուն վրայ կը կանգնին, կը բարձրանան յամբօրէն՝
- (4) – Ես անթարթիչ աչքերնուն մէջ կը տեսնեմ հոգիին
- (5) – Կազմակերպումը իրենց, տակաւ աճո՛ւմը ներքին... :
- (6) – Այնտեղ արդէն կ'երևին եւ կը կցուին իրարու,
- (7) – Մինչ սանդուղներ՝ որ ճիգն են գետնին վեր կ'ընելու... :
- (8) – Բայց երբ շինուին այս տուներն, ու ներկրւին եւ իյնան
- (9) – Բոլոր կապերն իրենց չորս, հոն պիտի գան յայտնարար
- (10) – Ապրիլ մարդեր եւ մուկեր, հոգեր ծածուկ բռնել պար... :

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ. 3, էջ 22)

ԳԻՒՏԵՐ

Այս ֆառասուն տարուան մէջ ֆանի՛ Գիւտեր եմ տեսած,
Հըրաշալի, դիւթական՝ ժայթ ֆած մարդուն ուղեղէն...
Դեռ դեկ չունէր Օդանաւն՝ Օդապարիկ այն ատեն.
Հիմա ունի, կը քըռի... սակայն «պարիկ»ն ո՞ւր մընաց:

Հեծելանիւր անգամ՝ զոր արաք լանը հիմա՛
Կը վարէ մերկ ոտքերով, ծընաւ տըղու աչքիս դէմ,
Պատկերագարդ քերքերու վըրայ առաջ՝ կը յիշեմ,
Յետոյ «միտով ոսկորով», Պոլսոյ մէջ, օր մը աղուոր:

Այսպէս նաեւ ինֆնաշարժն, այսպէս վերջէն Սինէման՝
Որ չըզըտաւ տակաւին իր հայերէնը պատշան,
Եւ Ջայնագիրը պզտիկ եւ Հեռախօսն անսահման՝
Որ այժմ Անթել է արդէն ու կը խօսի բարձրաւաչ:

Եւ իմ օրովըս Րատիոմն արձակեց շողն առաջին,
Յաղթըւեցաւ փըրանկախտն ըմբիշէն վեց-հարիւր-վեց,
Եւ Սուգանաւը ֆալեց տակէն ջուրի գանգուածին,
Եւ Թրֆուհին լոյս աշխարհ եկաւ ու ֆօղն իր նետեց...²

Խոնարհեցէ՛ք դուք դարե՛ր անցեալ, դարուս այս առջեւ.
Ի՛նչեր զըտաւ մարդն ու դեռ պիտի գտնէ ան անշուշտ...
Բայց քէ այսֆան նոխուքեամբ դեռ անօթին չեղաւ կուշտ,
Դեռ ոնիրնեք կան անթիւ, կան չարիքներ մշտատեւ,

Բայց քէ մարդիկ միմեանց դէմ, ազգեր հանդէպ իրարու,
Աւելի գէշ են գայլէն, հեղձուցիչ կազ են ու քոյն՝
Պատնառը այն է հարկաւ՝ որ այս Գիւտերն իր հոգւոյն
Ծընունդը չեն, այլ միայն իր ուղեղի՛ն ահարկու...:

1926 <22 Մարտ>

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ

(«Հայաստանի կոչնակ», 1937, թիւ 17, էջ 403)

(1) – այսօր

(2) – Եւ Թրֆուհին լոյս աշխարհ գալով իր քօղը նետեց...:

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ Յ, էջ 113)

ՊԵԹՀՈՎԷՆ

Պեթհովէ՛ն... Ո՛վ Լեո՛ւ, բա՛րձր ու մըռայլ՝
Ամպը կատարիդ եւ մըշուշ եւ մէգ...
Մինչդեռ կողերէդ ահա լուսափայլ
Կ'իջնեն աղբիւրնե՛ր գիշեր ու ցորեկ...

Աստղերուն, լուսնին, արեւին ներքեւ,
Մերթ կապոյտն ու մերթ մութը տանելով՝
Կ'իջնե՛ն աղբիւրներն, յամբ ու հողմաթեւ,
Ժայռեր փշրելէն եւ ժայռերուն քով

Սողալէն հեզիկ. կ'ըլլան ահագին
Ուղիսեր, ջրվէժներ, եւ մոլեգնացայտ՝
Կը նետեն երկինք լուռ լեռան հոգին...

Պեթհովէ՛ն... Սրտէդ մասնիկներ անգայտ՝
Հորիզոններուն մէջ ծըփուն, քրքռուն,
Համանչն են հիմա հորիզոններուն...

1927

ԱՍՈՒՊ
(«Արև», 27-8-1927)

ՄԵՆՈՅՇ ԷՒ ՏԱՐՓԻՆ (★)

(ԳԻԻԹԱՆԱԳ ԵՐԵՎ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ)

Ա. ԱՐԱՐՈՒԱԾ

Անտառի մը մէջ: Երբ վարպետը կը բացուի՝ զեռ մութ է: Հետզհետէ
կը թափանցէ լոյսը և նախ թռչուն մը, յետոյ ուրիշներ կ'սկսին երգել: Բե-
մին ձախ կողմը, առջեւօք, պտերներուն մէջ պառկած՝ յաւերժահարս մը, աչ-
քերը շփելով, երեւոյթով և կէս մը շողուելով, կը զիտէ լուսուորուող ծա-
ռերը: Կը խօսի ինքնիրեն, ի սկզբան զանդաղ և վերջէն աւելի արագ, յա-
վըշտակուած շեշտով ու երեսոյթով:

* — Մեզի ամծամօք պատմառ(ներ)ով անուարտ մնացած է այս դիւքախաղը, որուն մա-
սին Միք. Կիրանեանը նամակի մը մէջ (ԳԱԹ-ՎԹՅ, քիւ 122 ք.) ըսած է. «Մեր գրականու-
րեան մէջ ամնախնայեաց պիտի ըլլայ» ... — Վ. Ղ.:

ՄԵՂՈՅՇ

Օ՛հ, արշալոյս է արդէն: Ի՛նչ շուտ գիշերը անցաւ:
Դեռ քիչ առաջ էր կարծես՝ որ խոտերուն մէջ խոնաւ
կը պարէինք խմբովին: Լուսնալոյս էր: Ծառերէն
Հոսող սօսափը քեքեւ մեզ կը յուզէր քաղցրօրէն,
Մեր ոտներուն կ'ըլլար չափն ու քեւերուն մեղեդին:
Փռնուռները միայն ըզմեզ տեսնել կրնային
Բայց շըլացած ու դիւքուած՝ իւրաքանչիւրը հազիւ
կը բանար աչքն ու իսկոյն կը գոցէր գայն: Ի՛նչ հրեիւ՝
կայքեւ գաւ-գաւ ու յանկարծ քաղխրելով իրարու,
Իյնալ վըրայ վըրայի՝ նըման ներմակ վարդերու
Եւ ցատկել վեր ու փախիլ՝ քիթեռներով պէս ներմակ:
Մինչեւ որ խոնջ՝ ամէն մէկս իր հասած հոսակ քուփին տակ
Մընաց անշարժ, քարքափեց արտեւանունքն ու նիրհեց...

*(Նախածքը կը հանդիպի բեմին աջակողմի խորը, կանաչներու
մէջ թաղուած սպիտակ թեւն մը.)*

Հոն է քուրիկըս Տարփիկ՝ խնկենիին գլուխը յեց...

(Ծափ դարձելով.)

Տարփի՛կ, Տարփիկ, հէ՛յ Տարփիկ. առաւօտ է, արքնցի՛ր,
Փայտահատները կուգան հիմա եւ վա՛յ եք է իր
Կոշտ ձեռներով անոցումէ մէկը հըպի մեր մարմնոյն.
Փախուստ չըկայ, այդ հըպումն ըզմեզ կ'ընէ մարդ իսկոյն.
Մընա՛ք բարով, ատկէ վերջ, մեր քըռիչները անտես,
'Իէպի աղբիւր մեր վագճերն՝ ուր կը լոգնանք գաղտնապէս
Ու մեր մընալը առկախ, մարդոց գլխուն ի վերեւ,
Կատակելով անոց հետ մեր քօղերովը քեքեւ...
Շո՛ւտ, շո՛ւտ, Տարփի՛կ, ըսքափէ եւ ձայն տուր հող միւսներուն՝
Բընացողներ եքէ կան...

(Ձայներ՝ իրարու յաջորդող)

Մանո՛ւշ... Զըւա՛րք... Օրօ՛րո՛ւն...

ՏԱՐՓԻԿ

*(Որ կատարելապէս արթնցած է եւ ժպտելով Մեղոյշին՝ վարտե-
րուն մէջէն չիզէր ու տերեւներ դուրս կը թափէ, յանկարծ ձա-
խակողմի նըրանցքին մէջ կը նայի եւ սարսափահար կը պոռայ)*

Մեղո՛յշ, փախի՛ր, մարդ կայ հոն, վըրադ կուգայ, քեզ պիտի...

(Խօսքը չամբողջացած՝ նըրանցքէն դուրս կը ցատկէ ՀՈՒՐԻԿ)

իշխանը, հաղիւ քսան տարեկան, դեղեցիկ եւ ճոխազգեստ, որ թեւերովը կիսաշրջանակ թուժր մը կը շինէ Մեղոյշին դիմաց՝ արդիւն լեւով անոր փախուստը)

ՄԵՂՈՅՇ

(Սուր եւ երկար ճիչ մը կ'արձակէ ու տապալկակելով՝ ընդհատուած կը խօսի)

Ա՛յ... Օգնութի՛ւն... Փրկեցէ՛ք... Տարփի՛կ, ֆուրի՛կ սիրելի,
Մի՛ քողուր որ մարդ ըլլամ, գարշանք կ'զգամ, կը սոսկամ...

(Հուրիկին.)

Զը մօտեմա՛ս, հեռացի՛ր... վա՛տ, անօրէ՛ն, անգգա՛մ...

ՏԱՐՓԻԿ

(Խոտերն ու ճիւղերը ձեռքերովը ետ հրելով կը վազէ բեմին մէջտեղը. Այդ պահուն՝ աջ նրբանցքէն ներս կը մտնէ ԶՕՐԱ, փայտահատ մը, կացինը ուսին եւ մախաղը ուսընդանուր, որ Տարփիկին հետ դէմ առ դէմ դալով՝ կը մնայ չփոթած ու չլացած.)

Հո՛ն, հո՛ն, Մեղոյշ ֆուրիկս է... Ես պէտք է գայն ազատեմ...
Օգնէ՛ ինձի, բարի մա՛րդ... Բայց մի ցցուիք ինձի դէմ,
Ու մի՛ դըպիր, մի՛ դըպիր, ինձի չըլլայ որ դըպիս,
Ոչ ալ անոր...

ԶՕՐԱ

(Կացինն ու մախաղը վար դնելով)

Կ'աշխատիմ մինչեւ իսկ ծայրը մատիս
Զըդայցնել... Բայց վախճամ դժուա՛ր ըլլայ այդ ձեռով...

ՄԵՂՈՅՇ

Տարփի՛կ, հասի՛ր, օգնէ՛ ինձ, գոնէ կոուիմք ֆովէ ֆով...

ՀՈՒՐԻԿ

(Ողբերգ)

Բաւական է. դուն իմս ես, պիտի ըլլաս իմըս դուն.
Ահաւասիկ կը բռնեմ քեզ՝ երկնքի փայլածուն...

(Այս պահուն Տարփիկ ու Զօրա, մէջերնին հեռաւորութիւն մը պահէլով, մօտեցած են Մեղոյշին՝ զոր Հուրիկ բռնած է մէջքէն.)

ՄԵՂՈՅՇ

(Նուաղկոտ ձայնով, հանդարտած ու փոխուած.)

Յաւերժահարս չե՛մ ալիւս... Մեռայ, Տարփի՛կ, մա՛րդ եղայ...

(Յուզուած՝ կը նայի մէյ մը Մեղոյշին, մէյ մը Զօրային, և լճոտարար կը դռէ.)

Քեզ առանձին չեմ քողուր, կը հետեւիմ քեզ ահա...

(Կը փաթթուի Զօրային և յանկարծ ինքն ալ Մեղոյշին կրած փոփոխութիւնը կը կրէ)

ԶՕՐԱ

Աւելի լաւ է այսպէս... Ես չըղբայ քեզի, չէ՞...

Դո՛ւն ուզեցիր որ ըզքեզ մայրըս իր հարսը կոչէ,
Մինչ ես ալ քեզ կ'անուանեմ ահա սրտիս քագուհին...

ՀՈՒՐԻԿ

(Զմայլած՝ Մեղոյշին հրեւը նայելով.)

Բոլոր աստղերը պիտի քեզ տեսնելով խաւարին...

(Թեմը հետզհետէ կը մութնայ՝ ինչպէս փոթորիկի մը պահուն : Երաժշտութիւն : Բազմաթիւ յաւերժաւարտեր կ'երեւին մութին մէջէն և իրանի ու թեւերու թեքումներով կ'երդեն ողբաձայն)

ՀԱԻՆՐԺԱՀԱՐՍԵՐ

Մեղո՛յշ, Տարփի՛կ... վո՛ւյ, վո՛ւյ, վո՛ւյ... ծառեր, քուփեր,
ողբացէ՛ք...

Պիտի գանոմք — վո՛ւյ, վո՛ւյ, վո՛ւյ — ա՛լ չըտեսնէք դուք
երբեք...

(Վարազդոյրը յամբօրէն կ'իջնէ յաւերժաւարտերու երգին ու շարժումներուն վրայ)

(Վերջ Ա. Արարուածին)

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՅԱՆ

(«Փունջ», 1936, թիւ 22-23, էջ 292-294)

ԿՈՌԻԻ ՏԵՆՁ

Փողոցի լանը արաբ, լա՛նը որուն՝ իրաւ-սուտ՛,
Կա՛մ իրաւունքն են կերեր մարդիկ², տղաք իրմէ մեծ,
Կամ բռներ են գողութիւնն ու քաջեր՝ սանկ՝ քիչ մը ծեծ
— Կարելի չէ որոշել, կ'արձակէ նո՛յն ճիշդ «գուտ» —,³

Սեւցած, պատռած շապիկովն ու տըփիկովն իր քիթեղ
— Միմիակ ինչքը իրեն, իր ամբողջ գա՛նձն երկրի վրայ —
Այնպէ՛ս⁴, այնպէ՛ս բազմութեան մէջ տեղ կ'եփի, կը պոռայ,
Կը յարձակի, կը գարնէ, կը նետուի ետ, տեղէ տեղ,

Կը գըլորի մայքէ մայք ու աներկիւղ, անվըհատ՝
Կուգայ նորէն բռնունցքով, բազուկներով, կիցերով
Հեղքիլ պատնէշն ու բանալ իր ոխին անցք մը ազատ... ,

Որ սահմոկած ըզմայլած կը մնամ հոն, խումբին քով,⁵
Փափաքելով ունենալ այդ անխտուն ո՛ւժը միայն՝
Ձայրոյթս այդպէս գոռալու եւ պարպելո՛ւ համար գայն... :

1937

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ
(«Արև», 6.8.1938)

ՊԱՏԱՍԽԱՆ ՏՂՈՒ ՄԸ

Դուն խենդ հոգի՛, խենդ տղայ, ո՞վ խենդեցուց քեզ, ի՞նչպէս...
Երէկ խելօք ու խաղաղ առուակն էիր գիւղակին,
Ո՞վ այդ հեղեղը պղտոր յանկարծակի խառնեց քեզ,
Առուակը գետ մը ըրաւ եւ ջրվէժներ ահագին... .

Թումբերդ ամէն կը քանդես, փունքդ ամբողջ կ'ողողես,
Մինչ ջուրբերուդ մէջ փրփրոտ՝ որ հողին գոյնը ունին
Եւ գոյնն հալած աչքերու, կը նշմարեմ ահա ես
Նաւաքեկեալ քու սէրերդ ու հաւատքներդ, յոյսերդ հին... .

(1) — սուտ, իրաւ

(2) — մարդեր

(3) — — Կարելի չէ որոշել, կ'արձակեն նոյն ճիշդ «լուտ» —,

(4) — Հիմա

(5) — Որ սահմոկած, ըզմայլած եւ կը մնամ խումբին քով,

(ԳԱԹ-ՎԹՅ, քիւ 3, էջ 109)

Կը հանդարտի՛ս բայց դուն ալ կամ կը յորդի՛ս առաւել...
Քու հին հունիդ մէջ նորէն կը պարփակէ քեզ Աստուած,
Եւ կամ հեղեղըդ կ'երթայ դաշտերուն մէջ կորսւած...

Իսկ այն հոգին զոր վազփիդ մէջ կը դառնաս ողջունել,
Խելօքցածի իմ հոգիս որուն հոգիդ կը բանաս՝
Քու քառսիդ քիչ մը լոյս կը մաղքէ միշտ, ով տղաս...

Վ. Թ.
(«Արև», 5.6.1943)

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԱՌ ՌՈՒՍԻԱ(*) (Թարգմանութիւն)

Իբօք «սրբազա՛ն Ռուսիա»,
Որ կ'երագէիր, ինքնամփոփ, տափաստաններուն մէջ,
Եւ կը կռուէիր, կատաղի, քաղաքները.

Ռուսիա՛, որ հերկերուն մէջ կը դատէիր տաժանփով՝
Դուրս բերելու համար ամենուն անհրաժեշտ ցորենը,
Եւ նակատդ երկնքի պատառով մը կը սրբէիր.

Դուն որ միեւնոյն ուժգնութեամբ մրնահարեցիր,
Զանոնք հրացայտ դուրս քաշելով հնոցէն,
Թէ՛ մետաղն եւ թէ՛ մտածումը.

Դուն որ, իբրեւ ընդարձակ պատ մը, նախ խախտեցար,
Եւ, իբրեւ անսահման անտառ մը, նամբայ ելար ետէն՝
Շաւիրելու յարձակիչներդ.

Նայէ՛, ով Ռուսիա — քու զաւակներուդ՝ որ քեզ կը պաշտպանեն,
Կը միանան, եղբայրաշունչ, ուրիշներ զոր դուն պաշտպանեցիր
Եւ որոնք քեզմով այսօր ինքզինքնի՛ն կը պաշտպանեն.

* — Այս ընտանացածութիւնը, որ գրուած է Ֆրանսերէնով, առաւելագէս գրաւորներու ծանօթ եղած է արեւելահայերէն թարգմանութեամբ... մինչդեռ ինքնին իսկ զայն տառնին թարգմանած էր արեւմտահայերէնի — Վ. Ղ.:

Նայէ՛, վաղեմի Հայաստանը, քու շնորհիւդ
 վերագտած իր ուժն ու իր հանճարը,
 Մարտին մէջ գոր քու քովդ կը մղէ,
 Անոր էն տաք բռնակին կը դառնայ դէպի քեզ, ո՛վ Ռուսիա,
 Եւ, մօտէն ինչպէս հեռուէն, կ'աղաղակէ քեզի. — Շնորհակալ եմ:

ՎԱՀԱՆ ԹԵՐԵՆԱՆ
 («Արեւ», 12.7.1944)

ԱԽԱՂ ԿԵՆԱՅՍ ԱՆՅԱԽՈՐԻ

Հագար հոգի հագար անուվ կամ քէ նոյն՝
 Կրնան ըսած ըլլալ՝ այս խօսքն հասարակ.
 Կ'ըսեմ եւ ես՝ զի ոչինչ կայ խորագոյն
 Քան հուսկ խորհուրդն այս՝ կեանքի հուսկ լոյսին տակ:³

Աւա՛ղ, անոր,՝ ինչ ալ եղած ըլլայ ան,
 Լեցուն կամ ոչ, ցաւցընող ո՞րն աւելի,
 Լեցո՞ւնն՝ որմէ պէտք է գատուիլ յաւիտեան,
 Թէ ոչ՝ պարա՛յն, որ պիտի ա՛լ չըլեցուի...:

Աւա՛ղ՝ միակ այդ ծանօթին, ընկղմող
 Անծանօթին մէջ՝ որ, ինչպէս ալ կոչեն,
 Է նախ, յետոյ ալ գուցէ լոկ՝ ավի մը հող...:⁵

Ուստի աւա՛ղ անոր, աւա՛ղ կրկնօրէն՝
 Երբ գընաց շատն ու կը մընայ քիչն հիմա,
 Երբ կ'երթամ ես ու կեանքը ինք կը մընայ...:

<7-4-1944>

ՎԱՀԱՆ ԹԵՐԵՆԱՆ
 «Աւան»

(1) — ... ձեւով եւ կամ նոյն՝

(2) — Կրնան ըսել անշուշտ

(3) — Քան այս վերջին խօսքը վերջին լոյսին տակ...

(4) — Աւա՛ղ կեանքիս՝

(5) — Է նախ կենացս յետոյ ալ լոկ ավի մը հող.

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 20, էջ 58)

ՁՄԵՌ ՀԻՄԱ

Ձըմե՛րն հիմա՝ իր ցուրտով
Ու կարևութեամբն օրերուն,
Տափե՛ն, լոյսե՛ն ետք անհուն...:

Համբանե՛ր գոց, սա՛րն ու սո՛վ...
Ու ա՛լ բընաւ ո՛չ գարուն,
Ո՛չ ամառ այս աչքերուն...:

Օրացոյցին հակառակ՝
Ամա՛ռ, գարո՛ւն էր երէկ
Այս հոգիին համար հե՛ք...:

Բայց ան կատակ էր, կատա՛կ...
Հիմա ձըմե՛րն, երեկո՛յ...
Ու մեծ գիշերը յետոյ...:

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ
(«ՍԵՆԱՆ»)

ՀՆՁՆԱԿ

Սիրտ մը խաւար,
Խաւար ու գէջ,
Իր Բանտին մէջ,
Կը հեւար...:

Սիրտն այդ տըկար՝
Մեծ ելեւէջ
Մը՝ անընդմէջ
Կ'ունենար.

Դէպի երկինք
Ան մեղմիւ վեր
Կը սահէր.

Եւ հողը զինք
Վար, անհամբեր

Կը բերէր... :
(Կը քաշէր) :

Հեղուան 4-2-45

ՎԱՀԱՆ ԹԻՔԵՆՍԱՆ
(«Նոյեան աղանի», 1950, թիւ 1, էջ 20)

*
**

Ե.

ԱՆՏԻՊ ԶԱՓԱԾՈՅ ԳՈՐԾԵՐ

Բնութիւնը հայելի մ'է սոսկ, որուն
կեանքի պատրանք կուտայ ցոլքը մեր կեանքին,
Փռքորկոտ ծովը պատկերն է մեր սըրտին,
Որ կը կռուի յար դէմն իր նեղ ամբարտնա՝

Եւ մեր սրտէն է որ կ'առնէ փոխ գարուն
Ամբողջ թովքը վարդերուն ու սոխակին,
Այգուն հմայքն, արեգին ալ հուր ոսկին
Տժգոյն ցոլքերն են մեր սրտին յոյգերուն:

Եւ քէ այնքան մեզ կը յուզէ անանուն
Սարսուռով մը գաղտնիք մութ երկինքին,
Այն է որ նա կը ցոլացնէ մեր հոգին
Լեցնող, տանջող խորհուրդը խոր ու անհուն:

1907

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 24, էջ 3)

ԲՈՒՐԱՊԱՏՐԱՆՔ

Սենեակս է լեցուն բոյրովդ, հոգի'ս.
Կամ իմ ունեցեալս են, ուղեղս է ամբողջ
Յագեցած անով... Եւ երբ կը ծագիս
Մտիս մէջ հիմա, քու նորարարոյ
Գեղիդ ըզզլիսիչ տեսիլքովը հո'ս
Այս չորս պատին մէջ խուցիս բախտաւոր,
Երբոր հայելիս, կընկա'յ պերնախօս,
Կ'ըսէ քէ տեսաւ մերկութիւնդ աղուոր,
Երբ առարկաներն ալ բոլոր կուգան
Ինձի մի առ մի պատմել քէ գիտեն
Քու սրունքներուդ կորութիւնն երկայն
Ու կռնքիդ, զիստիդ փայլը քաւշեղէն.
Երբ խելացընոր շուքիդ կը փաթիմ
Ու կուտամ քեզ քիւր գգունման ու համբոյր
Ես գիտե'ս, կ'առնեմ հոտն ալ մըտերիմ,
Մագերուդ, շունչիդ, մորթիդ ծաղկաբոյր...

<1918 - 9>

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 15, էջ 10)

(1) Որ կ'ողորժ դէմն իր բանտէ պատերուն:

Սէրը այնքան է անելի բուռն, որքան ճա-
նաչողութիւնն է անելի որոշակի :

Վ. ԻՆՁԻ

Յոգնած բոլոր խօսքերէն ու ձեւերէն ըսպառիչ
Որ չեն թողուր ոչ մէկ խորք, ոչ մէկ աղբիւր երագի
Ես կը դառնամ խորհուրդին որուն մէջ լուռ կը յածի
Տենչանքն եւ ուժ կ'ստանայ եւ կը մեծնայ քիչ առ քիչ

Կը գոհանամ նայուածքի մը խոստացած երկինքով
Եւ այդ խոստամբ երջանիկ՝ գայն կ'ըմբռնէս նեմ գաղտնաբար
Անոր յանախ կը նայիմ ըզմայլանքով մը երկար
Եւ երագուած այդ սիրոյն կ'ըլլամ գինւովը գինով :

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 15, էջ 11)

ՍԱՆԴՈՒՂ

Դուն միայն զիս ըսփոփել՝
Կրնաս կեանքի սուր ցաւէն,
Դո՛ւն, իմ համբուս մէջ անել
Դէպ ի վեր ելքը արդէն...

Ամպերէն վեր, անելի՛
Մինչեւ աստղերը տանող
Դուն, ով սանդո՛ղ երագի,
Ստեղներով լուսաշող...

Եւ երագի մէջ ինչպէս
Մենք սահելով կը թռփնք՝
Կ'իջնեմ – կ'ելլեմ ես երկինք,

Թեթեւօրէն, հովի պէս,
Հոս ու հոն՝ լուկ նայուածքով
Վըրադ երբեմն կոխելով...

1922

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 35)

(1) Դուն միայն զիս դուրս հանել

Միմիայն դուն իմ անցաւոր, ախտաւոր
Սէրերու տեղ ինձ կրնաս
Բարձունքներու ներշնչել սէրը հրգօր,
Եւ ցօղել գութդ իմ վերաս...:

Վեզմէ եկած սիրով մ'որ քեզ ուղղուէր
Ես դիմէի միշտ քեզի
Ու խօսէիր ինձի այնպէս, ինչպէս, Տէ՛ր
Հայրը որդւոյն կը խօսի...:

Բայց այս շրնորին, այս բախտը ի՞մն է արդէն
Ինձ կը քըւի, Աստուած իմ,
Որ աղօթքիս լուսաստիճան սանդուղէն
Յամբօրէն քեզ կը մատչիմ...:

1924

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 60)

Մեքենան մեծ է մարդէն, ըսե՞լ քէ ոչ... կը խորհիմ...¹
Կրնա՞մ վնոել՝ այդքան շուտ՝ այնքան օտար ու հեռու
Ապրած իրմէ, հունեցած ոչ մէկ շրփում մըտերիմ
Իր քեւերուն ու լանջփին, իր՝ ազդրերուն հետ հուժկու...:

Սակայն կ'ըսեմ ես ահա,⁴ մեքենան մեծ է մարդէն...
Բիւրապատիկ իր ուժովը, իր ճշգրտիտ, ճշդապահ՝
Աշխատանքով ու անհուն արդիւնքներովն ա՛լ իրեն՝⁶
Ան մարդէն մեծ է, անոր տէրն ու տիպարն է հսկայ...⁷

(1) ... ոչ, չըսի դեռ, կը խորհիմ...

(2) Ինչպէս ըսեմ

(3) Իր թեւերուն ու փորին ու

(4) Կ'ըսեմ ես զայն ահա ձեզ,

(5) Բազմապատիկ իր ուժով, չարժուամներով ճշդապահ

(6) Արտադրութեամբ իր առատ՝ որոնք անշուշտ զայն կ'ընեն

(7) Մարդուն տիպարը հսկայ

Ի՞նչպէս, հոգի չունի՞ ան,— բայց տըղաք, լաւ մը տածենք՝
 Իրաւ է, ձեռքը մարդուն զանի շինեց բայց հոգին՝
 Եկաւ դուրսէն անոր մէջ՝ ինչպէս մանկան մ'որուն մենք¹⁰
 Եղանք պատճառ կազմութեան, խաւարին մէջ, մարմինին...»

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 15, էջ 6)

- (8) Շինուած մարդէն, անհոգի՞.— չաճապարենք, ով տըղաք
 (9) Իրաւ է թէ միտքը զայն կազմեց նիւթով, բայց, կ'ըսեմ,
 (10) Եւ (11) Այս տողերը կը բացակային տարբերակէն:

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 37)

ՀԱՅՐՍ

Իմ տարիքիս հայրըս ծեր՝ մարդ էր արդէն,
 Մեռա՛ւ երկու տարի վերջ,
 Շրջապատուած գաւակներէն, թռոններէն,
 Իր անկողնին, իր տան մէջ...:

Սիրտը կարծեմ թէ խաղաղած էր վաղուց.
 Բէն պահած չէր բախտին դէմ
 Եւ երբ գլխուն մահը իր լախտն իջեցուց՝
 Ծըռեցաւ հեզ, ծանրադէմ...:

Ան չորս գաւակ, սիրով, նիգով ու յոյսով
 Շատոնց ոտքի հանած էր՝
 Երբ պէտք եղաւ ուղղել լեզուս ալ թոթով,
 Ինձ սորվեցուց աղօթքներ...:

Ո՛չ տուն, ոչ կին եւ ոչ գաւակ ունիմ ես,
 Ունիմ դեռ սիրտ մ'անհամգիստ.
 Հա՛յր, եթէ՞ գիս վաղը քու դէմքդ գտնես՝
 Դուն ալ ինձ մի՛ նայիր խիստ...:

1936

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 237)

- (1) մեծ
 (2) երբ

(«Յուշարար-Միութիւն», 1965, թիւ?, էջ 31)

ԿՏՐԵԼ – ՆԵՏԵԼ

Կտրել – նետել... : Այս նիւղը չի ծաղկիր ալ...
Կամ ծաղկի իսկ՝ ա՛լ պըտուղ չի տար երբեք...
Եթէ էին իր ծաղիկները անցեալ՝
Մէգէն խամրած, են այժմ ինքնին անոնք մէգ...

Կտրել – նետել... : Ալ չըսպասել, չըյուսալ
Այս մութին մէջ քալող սրտին յոգնաբեկ՝
Լոյս պատուհան մ'ու ետին խորշ մ'հիւրընկալ...
Վա՞ղը. — միայն աւելի գէշ քան երէկ... :

Կարօտ. ինչ փոյք : Հիւծո՞ւմ, հաւոնո՞ւմ, որո՞ւ հագ...
Անցնի՞ր աշպէս՝ առանց բընաւ ոչ մէկ հեղ
Կարենալու ըմպել ակէն այն դիւքեղ... :

Ըլլա՞ր միմակ ի մի մարմին երեք մոգ,
Աստղը տեսած՝ նըւէրներով բեռնաւոր,
Զո՞ւր քափառիլ ու դառնա՞ր ետ գլխիկոր...

— Այո, աշպէս, աշպէս հիմա, աշպէս լռի... :

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 39)

Սըրտիս պատկերն ես ով դարաւոր ծառ
Որ դէպի կապոյտ
Երկինքն ու դէպի արեւը պայծառ
Կը ձգտիս հոգւոյդ
Ամբողջ քափովը, ով դարաւոր ծառ .

Իդձերով < >, նրման ճիւղերուդ
Սիրտս կը ձրգտի վեր,
Դէպ երջանկութեան երկինքը կապոյտ,
Բացած քեւերը
Դէպ անմատչելի իտէալն անգույր

Եւ մինչ կը ձրգտիս դէպի արեւն հուր,
Անդունդը խաւար,
Քեզ կը կաշկանդէ արմատէդ ամուր
Եւ, լռի, հողմավար,
Երգըդ կը հասնի անոր, երգդ տրխուր

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 21, էջ 23)

Ահա կը խօսի իմ մատաղ մուսան
Կ'ըսէ «Բընարդ առ,
Զե՞ս տեսներ, գարնան օրերը հասան,
Ել, երթանք անտառ».

Այլեւս չը փըչեր քամին ձիւնաբեր,
Տես, ալ անոք տեղ
Զեփիւռը կ'օրրէ բիւր ծաղկած թուփեր,
Գոյներով շքեղ».

Ճամբուն եզերքը մանուշակն արդէն
Բեզի կը կանչէ,
Եկուր, որ անոր շունչը քու սրբտէն
Թախիծը ջնջէ».

Եկուր, մըրմունջը լուսէ <առուակին>
Անուշ խօսքերով
Պիտի ամոքէ քո մըռայլ հոգին
Բու հոգին յըրոով:

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 21 . էջ 21)

Կ'ՈՒԶԵՄ ՀԻՄԱ ՆՇԴՐԱԿՈՎ...

Կ'ուզեմ հիմա նշոյրակով
Մը սլարսլել սիրտըս քենէ,
Զի ալ գիտեմ ապահով՝
Թէ սլիտի ան վերք հանէ...

Հասած դըրանդ՝ ահաւոր
Աղէտ մը հոն «կը յուսամ»...
Ու կը գարնեմ ես անոր.
— Մի', մի' բացուիր դուն, Սէզամ...

Եւ այս է էն սոսկալին՝
Որ քանի ետ կը փախիմ
Այնքան մօտէն, մըտերիմ

Աչքերդ ինձի կը նային,
Այնքան անուշ դուն կ'ըլլաս...
— Փլչէ, ով դուռ, իմ վըրաս...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 20)

Հիացումով ու տենչով
Քեզ կը դիտեմ հեռուէն...
* * * * *
Աչքերս արդէն ձեռքեր են...

Դէմքիս վըրայ ի՛նչ տաք հով...
Իմ ծաքաւիս հաւասար՝
Քու ալ ծաքաւըդ ըլլար...

Իբր աղբիւրէ մը կցուած
Ժայթքէ՛ր համբոյրըդ յանկարծ
Փռչէ՛ր իր շէնքը վըրաս...

Ու ես երկար կը բանամ
Սիրտըս յոյսիդ այս տարուամ
Մինչեւ որ յուշ մը կ'ըլլաս...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 62)

I

Իմ հայրըս, մայրըս ու քոյրս՝ որոնք միայն սիրեցին
Յըվերջին շունչ, երկրի վրայ իմ կերպարանքս մարդու,
Եթէ գային՝ հոգեւոյս՝ երկինքէն վար, այս առտու,
Ուզել հաշիւը ինձմէ իրենց սիրոյն, խընամփին,

Իրենց կաթին ու հացին, օ՛հ ես ի՛նչպէս իմ երկու
Ձեռքիս մէջ դէմքըս գոցած՝ պիտ' ըսէի ողբագին
Որ գիս քողուն իմ ցաւիս հետ առանձին ու մեկնին
Ձրկրնալով ոչ բուժել ոչ հանչնալ ցաւս ահարկու...

... Իմ հայրս ու մայրս ու իմ քո՛յրս, բայց կը տեսնեմ ահա ձեզ,
Բայց՝ դուք կեցեր էք դիմացս ու կը դիտէք զիս այնպէս
Ինչպէս գաւաղ մ'որ դաւեր է իր արեան հարագաւ:

Օհ, գրքուքի՛ւն, գրքուքի՛ւն. զիս պատժեցէ՛ք, ծեծեցէ՛ք,
Բայց մի՛ նայի՛ք ինձ այդպէս. մեղաւոր չեմ ես երբեք
Ոչ մէկ չարիք ոչ ոքի ես գործած եմ ինձմէ գատ...

II

«— Արդ կը բաւէ, ըսաւ հայրս: Ժառանգըւած պապերէս՝
իմ կեանքի սէրըս խորունկ, հաւատքս ու յոյսս առ Աստուած
Քեզի համար էի ես մօրդ ըսկիհին մէջ դրած.
Ի՞նչ ըրիր գայն եւ որո՞ւ պիտի աւանդըդ յանձնես:»

«— Աւելցուցի ես ինձմէ, յարեց իմ մայրս երկիւղած,
ինչ որ տըւած էր ինձ գարմս ու պահպանած էի ես,
Կարողութիւն չար բախտին ցուցընելու
Կորով եւ ուժ անսպառ... մինչ քու կրակդ է մարած...»

Եւ ըսաւ քոյրըս մեղմիւ. «Ես մայր չեղած՝ մօր նըման
Քեզ սիրեցի, ու ետէն՝ գաւկըներուս հաւասար
Խընամեցի ես ըգգեգ... <Բայց դուն> ինչո՞ւ գէշ մեծցար...»

Եւ երեքնին միասին՝ դառնութիւնով մ'անսահման
Իրենց նայուածքը գիտուն իմ վրայէս դարձուցին
Ու հեռացան՝ ձգելով զիս աւելի առանձին...:

III

Ձեզ կանչեցի՝ գիտնալով թէ ձեր վնիռն է դաժան
Բայց ան իջաւ իմ վըրաս գերդ հարուած մը մտրակի
Որուն ներքեւ խիղնս ահա կ'ըմբոստանայ, կը քստմնի.
Կը պաշտպանէ զիս ձեզի ու բախտին դէմ դըրուծան:

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, Թիւ 5, էջ 23)

Ես եղած չէի, եղայ ու չըլլամ պիտի վերըստին.—
Ինչ որ եմ հիմա... գիտեմ այս միայն: Իսկ եթէ, ով Տէր,
Կերտելէդ ի վեր տիեզերքը սա՝ եկան ու գացին
Հոգիները նոյն հագած միմիայն մարմիններ տարբեր...,

Եթէ հին հոգւոյ մը համար, ով Տէր, մարմինըս միայն
Նոր ըգգեսաւ մ'եղաւ դատապարտըւած հիմնալ նետուելու,

Ու եթէ նորէն հոգիս դուն գատես, պահես պիտի գայն
Ու պիտի դրկես օր մ'երկրի վըրայ

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 20)

Վաթսունեւչորս տարու մա'րդ, դուն այն մա'րդն ես որ հեռուն,
Երեսունէն շատ առաջ կ'ընէր խօսքը մեռնելուն.
Երբոր նեղուած իր կեանքէն ու այս երկրէն՝ կը ցանկար

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 21)

Պիտի երբեք չըխօսինք բայց մըտածենք պիտի յար,
Ու մըտածումը մեր մէջ պիտի տակաւ վերածուի՝
Կուտակուելով, դիզուելով, հագարաւոր ձի-ուծի
Որ լեռն անգամ իր տեղէն պիտի շարժէր, առնէր վար:

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 39)

Երբ պատանի եղայ ես
Մէկը ինձ պէտք է ըսեր
Մեղքընալով, ականջիս,
Թէ սուրբ է մի'շտ ամէն սէր.

Եւ ամսոս է, ամսո՛ս որ
Վախը իյնայ սրտիս մէջ
Եւ քէ շատ մեղք կ'ըլլայ ինձ
Եթէ պատէ վախը ժանգ
Սիրտըս՝ անօթ մը պըղինձ

Ես այն ատեն քաջաբար
Պիտի տայի աշխարհին
Ինչ որ ինձ սէրը կուտար....

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 39)

*
**

Ծաղիկներէն ու ծառերէն, արմատներէն
Ալ նաեւ վար՝ կենդանութիւն մը կայ անհուն,
Կենդանութիւնն անհաշուելի մեռելներուն՝
Որ կը խորհին ու կը խօսին ու կը գործեն
Մեր շուրջն ու մէջն եռուզեռուն ու միշտ արթուն:

Անոնց աչքով երկինքն ի վեր մենք կը նայինք
Ու ականջով՝ չորս ծագերուն մենք կ'ունկնդրենք

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 15)

*
**

Ահ դուն թեւերն ես հըրեշտակի մը պանդուխտ
Թեւերն անբիծ, հըրաշարոյս, անըսպառ,
Ու քեզ Դեւերը թերեւս կը կըտրտեն միշտ, ով թուղթ,
Ըստիպելով որ հանդուրժես ամէն բառ,

Ամէն լորցումք, ամէն կեղտ, ամէն շարաւ, ամէն մաղձ
Զոր կը քափէ մարդը վըրադ իբրեւ գիր

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 60)

Ի ԼՈՒՐ Ն.Խ.Ի ԱՆՁ. ՄԱՀՈՒԱՆ

Երիտասարդ, ընկե՛ր, եղբա՛յր. վանեցի՛
Կրնամ կոչել քեզ արդ այսպէս, պարգօրէն —
Մահըդ խորին վշտով, յուզմամբ լըսեցի,
Լացի վըրադ մտքիս, սրտիս խորերէն...

Խելֆով, կամֆով, բայց մանաւանդ հաւատֆով
Հայ հողին վրայ դուն մրդեցիք քեզ առաջ
Բարձրացուցիր քեզ վեր

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 56)

*
**

Անանամուտ՝ երկինքին մէջ, այս գիշեր,
Կարմիր լուսնին վրայէն
Ամպերն այնպէս արագ արագ կը վազեն՝
Որ ետեւնէն կարծես թէ մէկը վազէր...

Լիալուսի՛ն՝ ծառերուն մէջ, գետին վրայ...
Մերթ՝ ամպերէն դուրս ելած
Կըլոր լուսինը կ'երեւի վերն յանկարծ
Ու ջուրին մէջ կը լողայ...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 4)*

Երբեմն ալ դուն կը հարցնես (վստահ եմ, մի՛ ուրանար)
Դեռ ի՞նչ կ'ուզէ. տըւածս չէ՞ բաւական,
Բաւականէն աւելի: Ինք որ յանախ սիրահար՝
Զեղաւ սիրուած ո՛չ մէկէն, չանուանուեցաւ սիրական

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 34)

Եկաւ, եկա՛ւ երեկոն: Հագիւ թէ քան մը սորված
Օգտակար քեզ, ուրիշին՝ պէտք է թողուլ ու երթալ...
Այդպէս ամէնքն են ըրած, պիտի ընէ տղան ալ
Որ կ'սկըսի նոր քալել, կը քալեցնէ զայն Աստուած...

Տըզայ՝ երէկ էիր դուն, երիտասարդ պահ մ'եղար
Պա՛հ գոր անվերջ կարծեցիր ու թողուցիր որ անցնի
Առանց

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 16)

* - Նայնին տարբերակը՝

Անանամուտ: Երկինքին մէջ այս գիշեր
Լիալուսնին վրայէն
Ամպերն այնպէս կը վազեն
Որ ետեւնէն կարծէք թէ մէկը վազէր...

Լիալուսին ծառերուն վրայ, գետին մէջ
Ու միշտ ամպերը երկար

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 74)

Ձեռ խոնարհիր բայց գիտե՞ս թէ կը կոտորի՞ս վերջապէս...
Դուն ինքնիրենդ եւ առանց դոյզըն հովի կը կոտորիս,
Թէ կոտորած ես արդէն իսկ ու միայն ա՛յժըմ գիտես
Թէ աւելորդ չէր նեցուկ մ'ունենալ քեզ, ծա՛նր հոգիս...

Ձըլտորհեցար, ի՛նչ յանցանք, թէ կրնայիր օր մը գալ
Համբուն եզերքն հիւղակէդ ու ձեռք բանալ ու նորէն
Ձըգտնել մէկն որ փանչնար գոնէ ըզքեզ եւ ոչ ալ

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 26)

Եթէ ժայռին համար այդքան
Սիրտս ըզգացած ըլլար սէր,
Վստահ եմ թէ ժայռը լեքան
Կը կանանչնար, կը ծաղկէր:

Եթէ այսօր սէր քափէր
Անձրեւի տեղ ժայռին վրայ
Մինչեւ անգամ ժայռն հիմա
Կը բուսցընէր ծաղիկներ...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 15, էջ 5)

Ահ, անշուած անշուած, դուն նորէն շա՛տ անշուած
Հայու հոգի, իմ կուրծքէս եւ շրթներէս պայթէ գէթ
Ըսպասելով որ պայթիս օր մը խորունկ ընդերքէդ
Հակատագրին դէմ որուն ըզքեզ մատնելի է Աստուած...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 15, էջ 4)

Տես, յիշատակն ու երազն որ կ'երթան միշտ հակառակ
Համբաներով, պահ մ'առաջ հանդիպեցան իրարու
Ստուերին մէջ հոգիիս, իրար առանց փանչնալու
Ցաւի տրմոյն լոյսին տակ...

«Վայրկեան մը, ա'հ, մընացէ՛ք եւ իրարու աչքի մէջ
Գըտէ՛ք իրար ու առէ՛ք քիչ մ'ը սփռփռանք, գորութիւն...»
Ըսի անոնց քայց ի գուր։

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 65)

Սէր ու կիրք, գիտեմ թէ շատ տարբեր են,
Բայց ինչո՞ւ յաճախ սէրը կիրք կ'ըլլայ
Եւ մերթ ալ ի՞նչպէս ցըլագլուխ կիրքէն
Տակաւ, քաղցրօրէն, սէր կը գոյանայ...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 229)

Երբ յիշատակդ հոգիիս մէջ կ'արծարծի
Կ'զգամ որ դեռ եւ էն շատ քեզ կը սիրեմ.
Մըք-ագնեցիր դուն իմ արեւս աղարծի՝
Կ'ուզեմ սակայն քեզ միշտ բերել աչքիս դէմ։

Վերջին ժամուս գոնէ ըսել կ'ուզեմ քեզ՝
Թէ յուզեցիր իմ ամբողջ կեանքս քեզմով.
Հակատագրին առջեւ ծըռած լուս ու հեզ՝
Կ'ուզեմ իյնալ ես այդ ցաւով միշտ գինով։

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 58)

Սէրերը զոր կրնայի ես ունենալ, որ եղան
Պահ մը այնքան ինծի մօտ, յաւերժաբար ցանկալի
Ու յաւիտեան ալ աղուոր հոգիիս մէջ կը մընան,
Խնջոյ քնեքո՛ւ պէս որոնց ես միշտ պատրաստ ըլլայի...

Անոնք որ դէմք մը միայն, յետոյ հասակ մը նրբին
Քաղցրութիւնով մը անհուն

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 68)

Քանիներո՛ւ ես տեսայ օր մը շեղիլը նամբէն
լերան ուրկէ կ'ելլէին եւ անհետիլը տակաւ
Մացառուտի կամ ժայռի եւ կամ ձորի մը խոնաւ
Քողին ետեւ ուրկէ դուրս պիտի երբեք ալ չելլեն...

Օհ, քանիներ՛որ որ արեւ իրենց աչքին ու հոգւոյն
Մէջ ունէին, մըթընցան գերեզմանի մը նըման,
իրենք իրենց մէջ կարծես անվերջօրէն նեխեցան՝
Մինչ < > աշխարհի լոյսը եւ բոյրն ըլլալուն...

Քանիներո՛ւ խաբուեցայ նայուածքն ու շեշտը ձայնի
Հագումվ լեցուն եւ սրտով, մտքով գեղուն կարծելով
եւ այդ յոյսով ալ ի գուր մերթ յամեցայ անոնց հով...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 72)

Որպէսզի երգըդ անկեղծ, հաւատարիմ քեզ ըլլայ
Պէտք է վանես խստօրէն սիրոյ բառերը բոլոր
Որ կ'այցելեն քեզի դեռ ու հաւաքես լույս հիմա
Մութացկանին տոպրակէն ելած հացին նըման չոր,
Անոր պէս գորշ այն բառերն ու այն ռները ամէն
Որոնց մէջ քեզ եւ քեզի պիտի սընունդ դուն գտնես...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 15)

Քերթողը պէտք է ինքզինք նախ քան ուրիշ բան սիրէ...
Ըզգայարանքը իրեն, ինչպէս որ միտքն ու հոգին,
Իբրեւ ուղի արքայիկ, տանող պալատ կամ բազին,
Ան պէտք է միշտ նորոգէ եւ յարդարէ, զարդարէ...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 12)

Ծովուն առջեւ, հովուն մէջ, բըլուրներու տակ դալար
եւ ժայռերուն ալ մէջտեղ կենդանակերպ, մարդաճեւ
Անապատէն եկողին շարժեցաւ սիրտն այս ամառ,
Թըռաւ մինչեւ հորիզոն, դարձաւ ալեաց ի վերեւ...:

Մերք աւագին մէջ ջերմիկ կծկըւեցաւ, քաղուեցաւ,
Մերք ուստոստեց՝ հըսանցիկ խիւնի մը պէս՝ ջուրին վրայ...
Անապատէն եկողին քարացած սիրտն, որ տակաւ
Հոգի կուտար իր ձեռքին ու շրթունքին ալ ահա...

Մինչեւ որ օր մը յանկարծ՝ յիմարութիւն ահագին,
իր ծերութիւնը մոռցած, ինքզինք կարծած հայելին

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 56)

Եթէ աչքերս կրնան քեզի նայիլ եւ կրնան
Լըսել ըզքեզ ականջներս, ինչո՞ւ ձեռքերս ալ, ըսէ՛,
Ձըկարեման քեզ բռնել եւ աչքերուս ուղիղ նըման
Քեզ չըսաւին իրենց մէջ անհուն վայրկեան մը գոնէ...

Ինձ կը քըւի այս խորհուրդն հիմա այնքան բընական
Որ ան արդէն վագելով մատներուս մէջը կ'իջնէ
Ու այտերուդ հըսումէն անոնք ահա կը խայտան,
Ու չեն վախճար ծոծրակիդ ու վըզիդ վրայ մընալէ...

Հիմա ռնգունքս ու շրթունքս են որ կ'ըլլան անհամբեր,
Եւ ձեռքերուս ետեւէն կը մօտենան քիչ մը քեզ՝
Քեզ անյազուրդ շնչելու, համբուրելու խեղդի պէս...

...Ի՞նչ փոյթ քէ ան կարելի չըլլայ, միայն քէ անցնէր
Սըրտէս տենչանքն ասոր պէս տենչանքներու զգլխիչ

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 29)*

* - Նոյնին տարբերակը՝

Եթէ աչքերս կրնան քեզի նայիլ ու կրնան
Քեզ ականջներս լըսել, ինչո՞ւ ձեռքերս ալ, ըսէ՛,
Ձըկարեման քեզ բռնել եւ աչքերուս ուղիղ նըման
Քեզ չըսաւին իրենց մէջ պահ մը, վայրկեան մը գոնէ...

Եւ կը քըւի այս խորհուրդն այժմ ինձ այնքան բընական
Որ ան արդէն ուղիղէս ավերուս մէջը կ'իջնէ, —
Թէ այտերուդ հըսումէն մոտենէրս կը խայտան
Սարսուռներէն կոկերուդ չաղուած քարէ եւ հուրէ :

ՓՈՔՐ ԿՏԱԿ (Բ.) *

Ունեցածէս, չունեցածէս
Ահա՛ բաժին կը հանեմ ես
Արարածոց որոնք անչցայ՝
Օրերուս մէջ ամպոտ, անամպ...
Ամէնուն ալ ես հանութեամբ
Հիմա կուտամ մէյ մէկ ընծայ,
Եւ քանկագին է աւելի
— Գիտցած ըլլայ քո՛ղ ամէն ոք —
Ան գոր սրտիս մէջ ունիմ լոկ՝
Քան ինչ որ ձեռքես լոկ ունի...

Քեզի՛, իմ շատ հին բարեկա՛մ,
Գառլօ՛, է՛ն հին յուշըս կուտամ
Որուն մէջ կաս եւ գոր պահեր
Եմ՝ քանկագին քարի մը պէս...
Կրօնի մէ՛ «լուրջ» ուր կը զարնես
Ինձ, ես ալ քեզ, ուր փետուրներ
Բարձի՛ օդին մէջ կը նետուին.
Ուր կը գլորինք իրարու վրայ.
Եւ քիչ յետոյ կ'ըլլանք ահա
Առաջունան պէս հա՛շտ վերքստին...

Քե՛զ, Ռեփեկա՛, յո՛ւշն համբոյրին
Զոր մագերուս մէջը դըրին
Քու դեռահաս կոյսի շրթներդ,
Բայց որ, տղայ՝ զիս բարկացուց...
Օ՛հ, զղջացած եմ ես վաղուց
Այդ շարժումիս համար, ու մերթ.
Կ'ոգեմ ըզքեզ՝ ծեր կամ մեռած
Գուցէ հիմա, որպէսզի քեզ
Յայտնեմ զղջումս, ու քեզ որպէս
Զի տա՛մ համբոյր մը փոխադարձ...

*Յետոյ ոնգունքս ու շրթներս են ուր կարդի կը մտնեն
Եւ ձեռքերուս ետեւէն կը մօտենան հիմա քեզ,
Քեզ կը ջնջեն խօլաբար ու կը պապեն խենդի պէս...*

* Այս բանաստեղծութեան Ա. մասը «Թող ոչ ոքի մահս չտայ տխրութիւն» սկզբնատու-
ղով՝ գրուած 1942-43-ին, արդէն լոյս տեսած է Թէֆէնաճին «Ամբողջական երկեր»ու Դ. հատո-
րին մէջ, «Կտակ» խորագրով — Վ. Ղ.:

Գիտեմ, թորգո՛ւմ, յուսացիր դուն
 Երե՛ք տարի, ասկէ յիսո՛ւն
 Տարի առաջ, որ օր մը ա՛լ
 Ներեմ քեզի՝ քիչ մը կռալիտ
 Յնցմանն համար քու արմուկիդ
 Որ կրցաւ ինձ խոր վիշտ մը տալ...
 (Որով կրցար դուն փախուստ տալ...)
 Կը ցանկայի մեր հաշտութեան
 Դեզ պէս ես ալ. սակայն չառի
 Դայլ մը՝ ամբո՛ղջ երեք տարի...
 Վերջին ժամուս՝ ահա՛ եւ ան...

Բաւական է այսֆա՛նն հիմա...
 Օր մը եքէ ուժ ունենայ՝
 Կը պրպըտէ միտքըս նորէն
 Խորքը իր հին մեծ դարակին
 Եւ կը հանէ ուրիշ անգին
 Նիւթեր որոնք հոն կը նիրհեն...
 Իսկ թէ ըլլայ որ չըպարպած
 Զանոնք՝ մարմինըս պարպըւի
 Ու չաւանդեմ ես ոչ ոքի,
 Թող անոնց տէրն ըլլայ Աստուած...

<1944>

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, ԲԻւ 17, էջ 37)

ՎԱՍՆ ԵՐԱԽՏԵԱՅ... *

ա.

Ո՛չ թէ վաղը այլ վայրկեանին մոռցի՛ր դուն
 Սիրով, սրտով ըրած բարիքդ մէկուն,
 Զի գուցէ շուտ ատոր համար ան քննէ
 «Վրէժ լուծէ» եւ քեզի ցաւ պատճառէ...

բ.

Ծառայութիւնը կը կապէ՞ մեզ միմեանց.
 — Ո՛չ, երկուքէն միմիայն մէկը միւսին,
 Տըւո՛ղն որ սիրտն էր տըւածին մէջ դըրած,
 Եւ առնողին համար այդ է խորշելին...

* — Այս եւ յաջորդող բոլոր աւարտում թէ ամաւարտ անտիպները առնուած են ԳԱԹ-ՎԹՖ-էն՝ երբ չէին քուտարուած տակաւին — Վ. Ղ.:

Գ.

Ահա թե ի՛նչ պէտք է ընել. — տալ սրտով :
Տո՛ւր կշռելով մտքիդ հաստատ նըժարէն .
Նըժարն իսկոյն կուգայ իր տեղը նորէն՝
Ո՛չ իր տըւածն, ոչ ալ առնողն յիշելով . . .

դ.

«Աջին տըւածը ձախէն միշտ պահեցէ՛ք
«Ու չըզիտնա՛յ աջը ձախինը երբեք . . .»
Գիտէ՞ք ինչու. — Որ միայն մէ՛կ ձեռք գոնէ
Բըռունցք ըլլայ եւ իր խեղճ սիրտը ծեծէ :

Տըկարութիւն, տըկարութիւն, տըկարութիւն .
Քեզ գորութեան վերածելու համար որքան
Պէտք է քափել համբուն վըրայ արիւն
Եւ մեր աչքէն որքան արցունք պէտք է իյնան :

Որքան հաւատք մացառներուն վրայ շուրջի,
— Կաթնափրփուր, ձիւնամաքուր գեղմ ըսպիտակ —
Պէտք է խուզուի մեր հոգիէն եւ հոն կառչի,
Պէտք է ծըփայ գերդ պարտութեան ներմակ դրօշակ

Ճամբան շիտակ այնուհետեւ կ'երթայ յառաջ,
Կը բարձրանայ կ'ըսեն համբան, ու իր վըրայ
Խըրթխտաբար հեռացող մարդն որ կ'երեւայ,
Եւ կ'երթայ ուր, մարդն է կ'ըսեն ու ժեղ ու քաջ

Տըկարութիւն, քեզ կը կոչեմ կորով ու սէր,
Երագ եւ յոյս, արցունք, ծիծաղ շատ բաներու,
Իմ իսկ վըրաս, եւ կը դառնամ քեզի հըլու,
Միայն թէ քեզ կեանքն արժանի դեռ քեզ ընէր :

Իր ուժին նոր գիտակցած, իր շընորհին անգիտակ,
Լոյսով նակատը օծուն մինչ նայուածքին մէջ շիտակ
Կը բարձրանայ բոցն արու ըստորերկրեայ արեւին
Ահա ուժեղ ու անմեղ, ու հոյագեղ պարմանին . . .

Շընորհն իրեն իբրեւ գարդ ու իբրեւ գէնք գերագոյն,
Ամէն շարժման շարժելով, յարձակելով ու իսկոյն
Փախուստ տալով լըռութեանն ու շիկնումին իր ետեւ,
Պարմանուհին ալ ահա հովի, լոյսի պէս քեքեւ...

Եւ ոչինչ մեծ է այնքան, ոչինչ այնքան կենսալից
Որքան այդտեղ, առանձին էակներուն այդ անբիծ
Քօղամերկումն հոգիին ու մարմինին ալ տակաւ:

Աղջիկն ի՛նչպէս կը պոռայ ու ի՛նչ հըպարտ է տըղան...
Տըղան ի՛նչպէս կը հեւայ եւ ի՛նչ վառք է աղջըկան
Գիտնալ քէ իր «անկումով» տըղուն նոր կեանք մը տըլաւ:

Վառնա, 26.12.1922

*
**

Եթէ միայն գիտնայիր,
Ո՛վ դուն, այնքան դեռ տըգէտ,
Իմ ցաւըս սուրբ ու <զագիր>
Ինձ գըքայի՛ր պիտի գէք...

Ու քոյլ տայիր պիտի որ
Բեզի բսեմ, ձայնով ցած,
Կեանքիս կննիոն ահաւոր՝
Աչքըս աչքիդ մէջ սուգած...

Իմ մութիս մէջ շիք առ շիք
Պիտի ցօղէր քու հոգիդ
Պայծառութիւնն իր անհուն...

Ա՛հ, գիտնայիր դուն եթէ
Հոգւոյս կապանքն երկաթէ
Վըրսաւ լայիր պիտի դուն...

ՏՌՓԱՆՔ

Ան է նորէն քոտին հարբ,
Սա մառին մէջ իրիկւան,
Իր նդլակով տարվատարփ
Փակած սրտիս նակաճան:

Թերաֆամիկ կուրծ քս ահա,
Խըրախին մէջ անարդիլ
Թալուն, թասուն կը հեւայ
Եւ կը ցանկայ հոն մղակիլ...

Ով հարբ, այս ի՞նչ բորբ պատու
Եւ կը դընես ի՞նչ նըխանք
Թառանջիս մէջ հեշտագանգ...

Ի՞նչ ֆաղցր՝ այս ցուցն ալ ծածուկ
Զոր կ'առաքեմ իբր ըստաշխ
Առ րէն բարի, բարեբաշխ...

Լութրաքի, 1923 Ապրիլ 3

ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ՀԱՅ ՆՈՐ ԿՈՌԻԻՆ Նախերգանք

Ինչ փոյթ ինծի թէ ի՞նչ պըտուդ տըւաւ ան,
Ես կը խորհիմ առաւօտուն այն գարնան
Ուր հին նիւղէն իր նոր թերթերը ծըլան:

Ես կը խորհիմ թռիւթոհին գետնին տակ՝
Որուն մէջէն խուժեց աւիշն անառակ
Եւ բարձրացաւ եւ դողացուց ծառն համակ...:

Ես կը խորհիմ ճննդուկներու նըւոցին,
Սոխակներու երկար երգին ցաւագին
Որ դարերով անոր զարթումն ոգեցին:

Ես կը խորհիմ հարուածներուն բազմաթիւ
Որ բունին տակ քրքրեցին հողը հեշտիւ,
Ոգորեցան պգտիկ յոյսով մը հագիւ...:

Եւ մի՛շտ ու մի՛շտ նիւղերուն գորշ մոխրիէն
Ծաղկած, թրուած ծաղիկներուն համօրէն
Որ մութին մէջ իմ աչքերուս դեռ լոյս են...:

Եւ այդ լոյսով առաջնորդուած՝ ես կ'ուզեմ
Կանգնել ընդդէմ ֆակաւագրին մահադէմ
Հայ կռիւին համապատկերը վրսեմ...:

Իրիկուն է: Մութն ու լոյսը սեւ, հերմակ.
Հօտերու պէս կու գան ընդդէմ իրարու,
Խաղաղ համբուն վըրայ, խաղաղ երկնից տակ
Ու կը մընան, պահ մը առանց շարժելու...

Կարծես վերէն քափած կաթիլ մը մեղան՝
Մութը կու գայ լոյսի ջուրին մէջ անբաւ,
Տարրալուծուիլ, ու տարածուիլ, — մինչ կ'իյնան
Կաթիլներ նոր սեւցնելով գայն տակաւ...

Երկինքն ըլլար քափանցիկ քաւ մը կարծես
Գոցուած երկրի վըրայ բերան բերանի.
Դուրսէն անվերջ գորշ ծուխերով կը լեցուի...

Որոնց մէջէն, հեռուն, այնտեղ, ահա, տես,
Կայծեր մէկ մէկ կը սըլանան ու բիրեղ
Կ'ըլլան պատին փակած՝ գարդերն իր շըքեղ:

Տըղա՛ք, Նոր Տարի ու բարի Կաղանդ
Կը մաղքեմ ձեզի: Ունի՛ք խանդ, եռանդ,
Կը ցանկամ նաեւ որ շատ ունենա՛ք
Խելք ու Բախտ, տըղա՛ք:

Խելք ու Բախտ յաճախ նոյնը չե՞ն արդէն.
Բայց չէ՛ք օգտուիր մէկէն եւ միւսէն
Եթէ անոնց մէջ չէ՛ք խառնած յետոյ
Խըմորը Սիրոյ:

Տարին մէկ անգամ, Կաղանդի՛ն միայն
Խորհեցէ՛ք Բախտին ու կանչեցէ՛ք գայն.
Մընացեալ ամբողջ ժամանակը դու՛ք
Խելքին տուէ՛ք ու

Ըրէ՛ք գայն լապտերն, որուն դու՛ք պիտի
Հայք այթէ՛ք, ուսմամբ, իւր կանթեղի,
Որպէսզի ան լոյս տայ ձեզի անվերջ
Կեանքի համբուն մէջ:

Որպէսզի վաղն ալ աշխարհէն առնէ՛ք
Իրաւունքը ձեր, զոր չի տար երբեք
Մեր աշխարհին աւա՛ղ, օրէնքովն իր հին
Զայն չգիտցողին :

Բայց ձեր հոգիին գոհութեան համար,
Բայց.....

ԾԵՐ ԳԱՅԼԸ

Կար ու չկար մեծ գայլ մը կար
Ակումներով սուր ու երկար
Որ իր խածածը անպատուառ
Կը փրցընէր, չէր խօսեր նառ :

Ծերացաւ գայլն ու օր մըն ալ
Լըսեց որ իր վըրայ խնդալ
Փորձեր էին հովիւ, քոթոթ
Մինչեւ անգամ մաքին բրդոտ :

Վերջին անգամ մը այն ատեն
Իր մեծ քայլերը առնելէն
Ծեր գայլն եկաւ եզրն անտառին

Ու ձրգեց ձայնն՝ որուն ի լուր
Սարսըռացին ձոր, դաշտ, բլուր
Փախան ոչխարք ու հովիւներ... :

ԴԸՆԱԼԸ

Հոս խաղաղ է ամէն բան... Եւ կը նստիմ առանձին
Հողին վըրայ այս կղզւոյն որուն դիմաց կը սուգին
Ծովուն ծաւի ու անծալ անապատին մէջ անհուն
Բոսորագոյն ու բարակ նառագայթներն արեւուն...

Կը բարձրանան իրիկուան ըստուերները տունկէ տունկ
Դէպի կատարը լեռան... Միջոցին մէջ իբրեւ խունկ
Կը տարածուին բուրումներ բոլոր ծածուկ խոտերէն
Մինչ այծերու բռնածներ միջոցն ամբողջ կ'օրօրեն...

Կը մարակի ինձմէ վեր, ցըրիւ, այդ հօտը անտես
Հեռանալով քիչ առ քիչ, եւ իրիկուն մէջ ինչպէս
Եկեղեցւոյ մը զանգակը թրթռալով յամբասպէս...

Այս իրիկուն արեւմուտքին մէջ աղօտ
Երկար ու ձիգ խռպան դաշտի մը վըրայ
Ամօք ապատ զլզլեակներու մէջ հողոտ
Հին սէրերուս դանդաղ թափօրը տեսայ...

Մարած՝ աչքերն ու քայլածքները առոյգ
Կը քաճ, հիմա, բեռի մը տակ ահաւոր,
Իմ նայուածքիս առջեւ՝ լըռիկ ու գոյգ գոյգ
Կը հեռանան մղուած Զեռէն բռնաւոր

Եւ մինչ աղօտ արեւմուտքի խորքին՝ անյայտ
Կ'ընկալուի սեւ թափօրին հետքը յետին
Արեւելէն երգը բերնին խայտ ի խայտ
Եւ անգիտակ կը հասնի վեհ պարմանին:

Ես իր նամբուն վրայ ծունկի եմ ահա
Եւ տանելով ձեռքըս կուրծքիս դողահար
Կ'ըսեմ. « Թող գայ, օհ, ան թող շուտ երեւայ
Իրն է հոգիս եւ ես կ'ապրիմ իր համար... »:

2000-ին

2000-ին դուն երկրի վրայ
Դեռ պիտի ըլլաս, դուն պիտի շնչես
Այս օդն, ով տըղայ,
Մինչդեռ ես շատոնց մեկնած աշխարհէս
— Երանի՜ մեկնած ըլլալի իրօք —
Պիտի չունենամ օդի պէտք բընաւ
Եւ պիտի ծածկէ զիս քիչ մը հող լոկ,
Քիչ մը հող խոնաւ...:

2000-ին դուն իմ այժմու նիշդ
Տարիքս ունենաս պիտի, ով տըղայ
Որ չունիս ոչ վիշտ

Եւ ոչ ոեւէ յիշատակ հիմա
Եւ որ քիչ առաջ կառփիդ մէջ պզտիկ
Երբ կը ճշուէիր ժպտեցա՛ր ինծի
Եւ այդ պատմառաւ քեզ սրտիս մօտիկ
Այսօրան ըզզացի... :

2000-ին, սակայն, ի՞նչ աշխարհ
Եւ կեանքն ի՞նչպէս կեանք մը պիտի ըլլայ :
Հոգ չէ թէ դժուար՝
Հասած հոն, ով դուն, որ ալ չես տըղայ
2000-ին դեռ պիտի տեսնե՞ս
Շուրջդ.....

ՊԱՏԵՐԱԶՄ

Հեռուն, հեռուն մարդիկ իրար կը կոտորեն
Իրարու վրայ կ'իյնան կանգուն աշխարհներ,
Կարծես փամբայ ելած դարուց խորերէն
Երկու ռաթս մարդկութիւններ են տարբեր :

Անճուկ ու սուգ երկրի վրայ համօրէն,
Թնդանօթի որոտն աստղերն է բռներ,
Հին բարբարոս ահա դարերը նորէն

*
**

Կ'երագէի հանդիպիլ մաքուր ու քարմ, մանկունակ
Ճակտի մ'ետին, շրթանց վրայ, աչքերու խորն երագուն
Մատաղ ու փաղցր հոգիի մ'որ դեռ սիրոյ անտեղեակ
Զայն նախագգած, փնտրուէր պիտի ողորդ այդ պահուն :

Ինծի համար մեծագոյն պիտի ըլլար բախտն ինծի
Որ ուրիշ բախտ չեմ յուսար, դիտել յուզումն իր անհառ,
Եւ ամպտիլն աչքին մէջ իր հոգիին աղարծի
Եւ իր երկիւղն ամէնուն աղաղակելն անբարբառ...

*
**

Անգլիա՛, երկիր որ հին բոցը դեռ
Հոգիէ հոգի ցատկելով կ'անցնի,
Եւ այս գիշերուան մէջ քեզ, լուսայեռ
Մանեակ մը կ'ընէ կուրծքին աշխարհի :

Անգլիա՛, որ հին աշխարհն իր հոգին
Դարեր վերջ, նորէն կը տեսնէ զարթուն,
Ու Ուժը կ'ըլլայ ըստրուկը կարգին
Եւ կարգն ընդունուած իշխանը մարդուն:

Անգլիա՛, արտիդ մէջ քաղուած սերմեր,
Կը ծըլին նիւղեր, կը ժայթփեն ահա.
Նոր անտառ մը խիտ փու երկինքդ ի վեր՝
Փլչող հողերուն թումբ, շընորհ կ'ըլլայ:

Անգլիա՛, միլիոն եւ միլիոն հոգի,
Մէկ հոգի են արդ՝ մէկ մարդու հոգւով,
Որ քեզ կը փրչէ հոգին տիեզերքի
Օրէնքներն անոր մեծ, նիշտ, ապահով...

Անգլիա՛, մէջէն փու հոգւոյդ՝ ողջո՛յն,
Տիեզերքի անմահ, անխոտոր հոգւոյն...:*

Նախնեաց քանի՞ գերեզման, քանի՞ մեռել եմ արդեօք,
Երբ կը խօսիմ, կը քալեմ, կը մըտածեմ, կը նայիմ,

Սառած համբոյրդ է հիմա, մինչ կուրծքիդ տակ ծանրահեւ
Կը բըխին տաք աղբիւրներ, օհ, տանջանքն է անապառ,
Հոգիացած մարմինին գոր կ'այրեն միշտ հուր ու սառ:¹

ՅԱՐԳԱՆԱՌՆ ՍԵՐ

Թող ցամփի ծովը, ինչ փայլք,
Ես գետակն եմ ու կ'երթամ:

Գերեզմանէն դուրս քըռած
Ահաւասիկ ան է ան,

(1) Հոգի – մարմնոյն գոր կ'այրեն յաջորդաբար հուր եւ սառ:

* – Այս քերթուածին աւարտուն տարբերակն է «Տաղ առ Խոսիլաջմ» լոյս տեսած ներկայ ժողովածուին 103-րդ էջով... — Վ. Ղ.:

Հողասփոդուած, մինչ Աստուած,
Զինքը պահեց այս օրուան
Համար, կէս-փուն, կիսաշունչ,
Իր հողին մէջ մայրական,
Պահեց անշարժ, պահեց մունչ

Մեծագոյն գործը կեանքին հետ յարմարիլն է անշուշտ,
Կա՛մ շոյելով եւ մէկտեղ ընկերաբար փախելով,
Կա՛մ ըլլալով շատերէն աւելի կարծր ու անկուշտ

Սիրելիներըս ամէն
Կամ հեռացան կամ մեռան,
Կամ ծերացած են այնքան
Որ գիս հագիւ կը յիշեն՝
Սիրելիներըս ամէն:

Ա.Ն.Ին

Քեզ սիրեցի բայց գուցէ չըհասկըցայ բաւական
Քու պահանջող, խստացող ու գայրացող քու հոգիդ՝
Որ մերք <պայք-ման> իր ներքեւ, մերք իր ժպտին հեգնութեան
Կը պահէր շեշտ մը գուրջի, գորովի շեշտ մը վընիտ...

Զըհասկըցայ, չըլլալով կեանքն հասկըցած լիովին
Կեանքն՝ ըսպաննիչ լաւագոյն բողբոջներուն հոգիի

ԱՍՏՈՒՆՈՅ

Գիտես սակայն, գիտես դուն ալ, Աստուած իմ,
Որ քու սիրոյդ արեւը գիս չը տաճուց-
Որ հոգիի մը գործովին մըտերիմ
Նըշայլն ալ ինձ մերժըրեցաւ ի հընուց...

Գիտես սակայն, որ սիրեցի ես շատ բան,
Քու ստեղծած լոյսդ ու խաւարդ նաեւ,
Բոլոր ձեւերն, ամբողջ խորհուրդն էութեան,
Յայտնըեալու անոր տաժանքն յարատեւ.

Մարդոց մէջ ցաւը հոգիին ու մարմնին,
Անհուն շրնորիւ տըղայոց ու կանանց,
Եւ այս ամէնը սարսուղին, վշտագին
Ես մնջեցի՝ օրրելով վիշտը ոմանց...

**

Հիմա ամէն մէկ տարի, երբեմն ամէն մէկ ամիս
Զոր կը կարծես թէ կ'ապրիս
Կ'ըզգացնէ քեզ միայն կեանքիդ խրլումն աշխարհէն
Իր չորացումը արդէն:

**

Տառապանքով աստուածացած մա՞րդն ես դուն
Թէ ոչ՝ Աստուած գքուքիւնով մարդացած.
Քու ձեւդ ձեւն է մարդուն,
Կը խորանայ քու խորհուրդիդ մէջ Աստուած...

**

Պարմանութիւնս վիրաւոր ծերի մը պէս կ'երագէր,
Ամառ ատեն, կը հաւտար առուակներու խորհուրդին
Եւ կը պառկէր...

**

Ահ, քիչ մը յոյս. քիչ մը յոյս
Յաղթանակի ու սիրոյ,
Աստուած իմ, պէտք է հոգւոյս

**

Բայց իմ քառսը լոյս է Քեզի համար, ով Ծընող
Արեւներու բիրաւոր...

Ա՛լ ոչինչ չես ըստեղծեր, ըստեղծել չես կրնար ա՛լ
Բացի ծակոյ քեզ շարունակ փուշերէ

Դանիններու տեսայ մեռնիլն իբրեւ գգուանք
Ձեռներու մէջ, շրթունքիս վրայ իբրեւ համբոյր,
Կուրծքիս ներքեւ իբրեւ տրոփում, հմայք, քովչանք :

Գանգատելու ոչ մէկ պատճառ ունիմ ալ,
Պատճառներէս գատ ներքին.
Ես ինծի հետ ցանկացի միշտ ունենալ
Տըղոց պայծառ, բորբ հոգին

Ահա կու գայ, ահա եկած է ինծի.
Ու կը կարծեմ մերթ հիմա
Թէ ան է որ շուրջքս մեղմիւ կը յածի
Եւ ինձ եռանդ դեռ կու տայ...

Հայրենիքի կարօտը ի՞նչ գիտէք դուք
Տըղաք որ հոս ծընած եւ հոս մեծցած էք,
Մենք նոյն անունն ունինք խոցոտ, վեհաշուք
Բայց ոչ նոյն ցան, ոչ ալ նոյն սէրը երբեք :

Ձեզի յաւէտ պիտի մընայ անծանօթ
Վիշտն այս — ոտքին ձեր ներքեւէն եւ քերնին
Դէմէն բանին ամենալաւ՝ հող եւ օդ,
Յանկարծ խլման, առեւանգման, կորուստին...

Ձեր աչքերուն, ուղեղին մէջ չեն մրխար
Տեսարաններ որ բացին օր մը գանոնք
Եւ գոցուելով...

Իմ ձեռներովքս շաղուել կարենայի թէ բզեք
Նրկարօրէն, հացի պէս, ով հաց հոգի, ա՛հ ի՛նչպէս

Պիտի տայի քեզ շատ բան, զոր անկասկած չունիմ ես,
Բայց...

*
**

Անուշ, աղուոր ցընորքներ, որ անիմաստ այս կեանքին
Կ'ըլլաք խորհուրդը յանախ, եւ զայն հողին վրայ սողուն
Կը քոցընէ՛ք դէպի վեր, կը տանիք խորն ամպերուն,
Ինչպէս ձեզի կը փարիմ, ձեզ կը սիրեմ վերստին

*
**

Կ'ուզեմ ուղղել սըգաւորի սեւածիր
Թուղթով մը գիրն այս քեզի
Արտասուաքոր, հեծեծուն գիրը քանզի
Դուն սըքախ մէջ մեղցուցիր.
Ինչ որ սիրով ես ընդերկար սընուցի,
Ինչ որ այնտեղ կը պահէի քաղցրօրէն,
Սէր եւ հաւատք քեզի համար, ու սիրոյ
Համար նոր սէր, ու յետոյ
Մեծ հաւատքին համար հաւատք մը նորէն
Ինձի տըւեր էիր դուն,
Անսպասին ինչպէս հեղեղ մը գետին

*
**

Քանի՞ քերորդ անգամն եմ ծովուն վըրայ, նաւուն մէջ,
Նըքալով տեղ մը նորէն, բայց չերթալով մէկուն քով
Քաշքըշելով շարունակ կեանքին անուրը անվերջ,
Մերք զայն կոտրել ու գելով եւ մերք ոչինչ ու գելով:

Ու ժամանակը հիմա, իմ երագիս պէս դատարկ,
Իր վայրկեանները բոլոր համբել, կըրել մի առ մի,
Դատել կուտայ տխրութեամբ ու չի բանար ոչ մէկ վարկ
Հանդիպումին, դիպումին՝ սիրոյ, յոյսի, պատրանքի:

Այս բազմու թիւնն է այնքան ինձի օտար ու ծանօթ,
Իմանօք՝ իմ ուժս անունց մէջ մըխրքնու ելու . լողալու...

*
**

Օհ, քեզի փառք, զոհուքիւն եւ օրհնութիւն, ո՛վ Աստուած...
Դալարեցիր եքէ՛ գիս տենչանքներու մէջ անիւ

Անոնց անհուն կսկիծէն յետոյ տուիր վայելել
Երջանկութիւնն ստեղծման՝ (տաղերու մէջ դաշնակուած...))

*
**

Նըման է սիրտս աղփատին որ հարուստ էր ատենօք .
Ան կ'որոնէ բայց ոչինչ չեմ գտներ հին գանձերէն .
Սին կապարի են փոխուեր իր ոսկիները ամէն

*
**

Դուն չես գիտեր, գիտեմ ես, ով մանկունակ կերպարանք,
Թէ հոգիիդ մէջ ինչեր, շրփոք, անձեւ, անանուն,
Կը բազմանան օրէ օր, կը խրլըրտին, կ'առնեն կեանք,
Քեզ մարդ կ'ընեն խրլելով շրնորին ու շուքը տըղուն:

*
**

Ով պզտիկ տըղաք ամէն ցեղէ
Որ այնչափ նըման էք իրարու,
Սա մէկը ձեռնէ վաղը ինչո՞ւ
Միւսն ազգայնօրէն պիտի ասէ:

*
**

Յիսունըվեց ու եօթին՝ քիչ մընացած վաթսունին
Քանի մը մատ: Այդ ե՞ս եմ: Ե՞ս որուն մէջ պատանին
Դեռ անձկագին կը նայի ու կը յուսայ տենչալից...

*
**

Ով ալ ըլլաս եւ ինչ կապեր ալ քեզ կապեն,
Յեղի, երկրի, աղփատութեան, անգիտութեան,
Տըղա՛ս, տըղա՛ս, պէտք է կամիս հոգւոյդ խորէն
Կոտորել կապերն եւ ըսպաննել մէջըդ տըղան...

Պէտք է մեռնի տըղան, այո՛, ու դիակէն
Անոր յառնէ, քալէ, երթայ մարդն յաղթական՝
Մարդը հեծնել կեանքին վըրայ ու բրտօրէն
Աւելնալու համար
Երթայ գտնել լեռը կեանքին

*
**

Իմ պարզութիւնըս տըղու, քեզ կը կանչեմ այս գիշեր
Եւ բարձրացող իր մէջէն՝ հաւատքիս բոցը պայծառ,
Կը փնտրունմ քեզ հիմա, քառսին մէջ որ տիրեր,
Դիզուեր է շուրջս ու մութին՝ որ կը նստի անըսպառ...

*
**

Խեղճ հրնուամբներս, ի՞նչպէս ցանցառ, կարճատեւ
Իմ կեանքիս մէջ փայլեցաք,
Ի՞նչպէս վախկոտ, եւ ի՞նչպէս խեղճ արդարեւ
Կեցաք ցաւին դէմ անյագ...

Յոյսեր յանալս, միայն յոյսեր եղաք դուք,
Յոյսին նախանշը միայն
Որուն վըրայ օրն իր քողով չարաշուք
Իջաւ, ծածկեց իսկոյն զայն:

*
**

Ո՛վ բարեկամ, մանկութեան, պատանութեան բարեկամ,
Զոր իբրեւ անձրս գիտեմ, որ զիս գիտէ իբրեւ քեզ,
Այս օր անգամ մ'ալ քեզի քոյլ տուր որ սիրտըս բանամ,
Եւ զիս լըսէ բարութեամբ, համբերութեամբ, եղբօր պէս...:

*
**

Պատիկ աղջիկ ու տըղայ, ինչ որ ունի լաւագոյն
Մարդը դուք էք, աշխարհի ուրախութեանը համար.
Դուք էք վայրկեանն որմէ ետք կ'իջնէ խաւարը իսկոյն
Եւ ալ նորէն չի լուսնար...:

*
**

Կը հեռանամ հոսկէ ալ, այն երջանիկ կղզիէն
Որ իր կուրծքին վրայ այնքան դժբախտ կեանքեր կը կըրէ,
Հայե՛ք նորէն ու նորէն՝
Հալածական հոս ինկած, նոյն հոգիներ յօրրանէ
Դըրռմըւած անէծքով մ'որ կը ճգմէ հայ տըղան
Եւ այս դըրախտն իսկ կ'ընէ անոր համար տանջարան:

Եւ որպէսզի հեգնութիւնն ըլլայ սաստիկ, կատարեալ,
Բընակարանը անոնց վերը պալատ մ'է շըֆեղ,
Կայսրուհիի, կայսեր մ'ալ
Որոնք ճանճրոյթը իրենց պտըտցուցին ու այնտեղ
Եկան հանգչիլ խոնջէնֆէն իրենց դիրքին, պաշտօնին
Ու փափաքները իրենց միշտ հըրաւման մըն էին: (*)

*
**

Նորէն ի՞նչպէս այս օրն ալ, այս առաւօտն արեւոտ
Կ'իյնայ մութին մէջ հոգւոյս, գայն լընալու անկարող,
Կ'զգամ դէմֆիս վրայ կարծես հովն անցեալիս մահահոտ
Եւ կը նստի ապագան ուսիս գերդ բռն մը ընկնող...

Ահ, քիչ մը լոյս կար երէկ ու լոյսին մէջ խըլըտում,
Այս ճահիճէն դուրս ու վեր, երկինքն ի վեր ելլելու,
Մինչ կը գտնեմ աւելի զիս մըխըրմած ու տրտում,
Խորը մեղքին քանճրութեան, իր բռնութեանը հըլու...

Պահ մը առաջ վերստին, ես փորձեցի, Աստուած իմ,
Յոյսին լըծակը շարժել ու ինկայ վար ուժասպառ...

*
**

Մարմինն այսօր յագեցած՝ բայց անօթի է հոգին...

*
**

Բըլուրներէն այս բոլոր հեշտիւ հցնող դէպի քեզ
Ի՞նչ կը յուսաս: Ի՞նչ կընան անոնք բերել երկինքէն
Քու ծարաւիդ եւ տանիլ դէպի երկինք գաղտնօրէն
Քու գալարուող աղօթ քէդ գոր հոս ի գուր կ'սպաննես:

*
**

Մինչեւ հոս գէշ աղէկ ապրեցանք, իսկ յետոյ
Մենք ինչպէս, ով հոգիս, ծերութիւնն անցընենք:

(*) Յստակ է քէ այս տողերը գրուած են Գորգու, 1923-ին, իայ որբերու դժբախտու-
րեամ ի տես — Վ. Ղ.:

Անոնք մոռցած են հիմա, անոնք համար ալ չկամ,
Ես կը յիշեմ ամէն մէկ բոսկին ու ձեռն անոնց
Երբոր իմ մօտըս եղան:

Քեզ, ով եռանդ մարդկային, այս պղպըջակն ես կ'ուզեմ,
Քեզ, որ կ'առնես զայն հողէն եւ հողը զայն արեւէն,
Ես արեւէն...

Սուտ է որ քեզ Ադամի հողէն կազմած է Աստուած,
Մոլորակէ մը ուրիշ օր մը դուն հոս ես ինկած,

Մարդ էակին գըքուքի՛ւն: Ծանր է ապրիլն իբրեւ մարդ,
Դժուար՝ քալելն անդունդի մ'եզերք երկինք նայելով...

Սիրոյ փշրանք մը, ով Տէր... Առանց անոր կ'ապրիմ ես,
Ի՞նչպէս կ'ապրիմ չեմ գիտեր, օրըստօրէ ծիրելով,
Եւ կանչելով զայն անվերջ, մօտենալով գողի պէս,
Եւ փախչելով վերստին, հազիւ հասած անոր բով:

Սիրոյ փշրանք մը միայն, նոյն իսկ եթէ զայն նետեն
Ողորմութեան պէս ինծի ու խնդալով իմ վրաս...

Ինչ աղուոր է, ինչ աղուոր, կ'ըսեմ, յաճախ ինքզինքիս,
Եւ կը լսեմ սրտիս զարնելը ընդոստ:
Բան մը կարծես կը դողայ ու կը ցնցէ յանկարծ զիս
Երբ այս խորհուրդը թռչուն կը սըլանայ մտքէս ոստ:

Ինչպէս սակայն, կը խորհիմ, գեղեցկութիւնը անոր,
Իմ խաւարիս եղաւ լապտերն ոսկեվառ,
Ինք անգիտակ, ես անյոյս, ինչ պարգեւ էր ու շքնորի,
Զոր կեանքիս մէջ ես գըտայ իսկի մը պէս անըսպառ

*
**

Այս տասնամեակը վերջին հարիւր տարի ծերացուց,
Մաշեցուց սիրտս ու հոգիս, յոյսէ ի յոյս, սէրէ սէր
Թաւալելով այդ խեղներն ու մարմինս ալ խոցէ խոց

*
**

Կինըս, ո՞ւր ես, ով կին, ծընած
Ինծի համար ըստեղծուած:

*
**

Փառք այս օրին, Աստուած իմ, գոր աչքովնիս մենք տեսանք.
Հայու բագուկը գէնֆով իր հայրենիքն առաւ ետ,
Հայու հոգին մըթողող հիմա դաշտ մ'է լուսաւէտ:

*
**

Կը փնտրուեմ քեզ ամէն մէկ խորշին մէջ հոգիիդ
Ու եթէ չեմ գտներ միշտ գոհ եմ նորէն քեզի հետ
Գտնըւելուս, ու կ'ըլլամ երբեմն այնքան միամիտ
Որ մերձեցում կը կարծեմ ինչ որ փախուստ է յաւէտ:

*
**

Սէրն ու վայելքն իրարու շատ քիչ անգամ սրտիս մէջ
Հանդիպեցան...

*
**

Գեղեցկութիւն, Տրամուրթիւն, երկու Սէրերն իմ եղաք,
Ձեզ միասին միշտ մանչցայ,
Նայն աղբիւրէն ըմպեցի ձեզ ծարաւով մը անյագ,
Իբր ինձ պատիժ եւ ընծայ...:

Գեղեցիկին չափ, ահ վաղուց ես Տըլտուրն ալ սիրեցի
Ու թըւեցաւ ինձ արդէն
Թէ միմիայն կը ժպտէր Գեղեցկու թիւնը ինծի
Տխրանըշոյլ աչքերէն:

*
**

Ամենուրեք ուր եղայ եւ ուր կրկին կը դառնամ
Կ'ըզգամ սրտիս գէշ բուժուած վերքի մը պէս վերստին
Թարախոտիւն ու բացուիւն ու ցաւիլը միւս անգամ
— Ահ, արիւնիս մէջ կ'ըզգամ քէ կը քալէ քոյնը հին:

Հին տենչանգներ, երազներ, հին հին կիրքեր այս օդին
Մէջ շնչելով, անցնելով այս մայք երուն վերայէն...

*
**

Սիրտս այս գիշեր կը խնդրէ իր մեռելները բոլոր
Մեռելաքաղ խրնայած, ով Յիշատակ, բահըդ առ
Եւ բաց ամէն դամբաններս: Եմ բաւական զօրաւոր,
Ահեղագոյն տեսիլքէն անգամ այսօր չեմ վախնար:

Գիտեմ, փոշի եմ հիմա այն մարմինները աղուոր
Եւ ալ ոչինչ կը մընայ աչուրներէն այն պայծառ,
Ինչ փոյթ, կըմախքն ալ անոնց կ'ուզեմ տեսնել ես այսօր...

*
**

Վերադարձիր ժամանա՛կ, եւ գիտեմ չես դառնար դուն,
Ժամանա՛կ խենդ յոյսերու հետապնդման, վայելման.

*
**

Ես կընայի հանոյքին գետը խըմել այս գիշեր
Զոր ան կընար եւ ուզեց եւ ըստասեց ինծի տալ,
Մինչ կարկամած, շղթայուած՝ անցայ անոր քովն ի վեր
Եւ եղաւ վիշտ մ'իրական այդ հըւպանցիկ երազն ալ:¹

Հանոյքին գետը մինչդեռ պիտի վարէր, տանէր զիս
Եւ հոգիիս վըրայ բուսած կանանչ մամուռը մաքրէր՝
Անոր ըղձամբը հիմա կ'այրէ մարմինս ու հոգիս...

*
**

(1) Եւ եղաւ վիշտ մ'իրական այդ երազի ըստսւերն ալ:

Ինձմէ յետոյ՝ կ'զբաղի միտքս ամէնէն շատ քեզմով,
Իմ գաղտնիքէն վերջ կ'ուզէ քափանցել քու գաղտնիքիդ
Ով մարդկութիւն.....

*
**

Վայրագութիւնը մարդուն՝ ակռաներէն, ճանկերէն
Հոգիին մէջ է անցած, խօսք է շրթանցը վրայ.
Նայուածքէն դուրս կը ցայտէ ու դարանած գաղտնօրէն՝
Շարժումներուն մէջ բոլոր՝ ան տեղէ տեղ կը սուրայ:

*
**

Կը ջախջախէ ցաւը զիս. ի՛նչ փոյթ պատնաւը անոր,
Յաւս անյոյս է ու անհուն, ամբողջապէս զիս պատած
Էութեանս մէջ է մըտած 'ւ ամէնօրեայ լոյսը նոր
Միմիայն ցաւ է ինծի, միայն արկած ու հարուած,

Սիրտս վերք է, վերք մը մեծ. որ կը կոտտայ անդադար

*
**

Սիրոյ զարթումն առաջին դուն ինձ տրւիր, սիրելիս,
Դուն որ հիմա ինծի պէս գլխուդ եղեամբ քիչ մ'ունիս
Եւ սրտիդ մէջ շատ մը ձիւն, դուն որ ինծի պէս այնքան
Ջարմրեցար քարէ քար՝ փնտրելով միշտ ճամբան
Համբան անյայտ որ հեռուն երջանկութեան կը տանի,
Դուն որ սէրէն՝ աւելի վերք քան շոյանք ստացար

*
**

Շա՛տ զգալով, սիրելով ու դողալով, սէրն իբրեւ
Երկիւղ եւ հեւք ճանչնալով միշտ, անդադար, — ան չզգաց
Իր ծերանալն ու հասար հուսկ հանգրբւանը մինչեւ՝
Ուր ամէն ինչ ձեռքիդ տակ միայն մոխիր է յանկարծ:

Բխող ակէ մը խորունկ՝ իր սէրն այնքան էր անուշ
Որ կ'արբեցար ինք անով եւ կ'սփոփուէր ալ երբեմն
Ջայն չկրնալ ցոյց տալէն...

*
**

Գիտե՞նք արդեօք ուրիշներ, ես փայլակով մը հիմա
ձշմարտութիւնն այս տեսայ,
Ամէնութեք է Աստուած, այդ պատճառաւ իմ մէջս ալ
Եւ գԱյն ի գուր է յուսալ

Դուքսէն, տեղէ մը ուրիշ, միջոցներէն անվախնան
Ի գո՛ւր երթալ կաղն ի կաղ
Եւ երկնքէն Շընորհեաց, հորիզոնէն փրկութեան
Զայն փնտըռել անսրւալ

Սպասել հացը անոր եւ չըզըտած շատ անգամ
Գահավիժիլ. ջախջախուիլ,
Կամ ոշմարել զայն հագիւ ու մընալ...

Տէ՛ր, ի՞նչ խնդրանք, աղօթք կրնամ ուղղել Բեգ
Գտնե՞նք անհոգ ու անվիշտ
Կեանք մը հեռուն, հանգչի՞նք քէ ոչ՝ վրիժակէզ
Այրիքն եւ ետ մային միշտ...

Տըդու մը պէս, որ, աւա՛ղ, մրագարանն իր պզտիկ
Իբրեւ խաղալիկ
Գործածելով անխընայ,
Զայն կը կոտրէ ու կ'արտասուէ անոր վրայ,

Այնպէս եւ ես սրտիս հետ քեյքեյ օրէն խաղացի.
Այնպէս ես ինծի
Տըւի անով հանդէսներ
Եւ ճայն չունի ան հիմա եւ կոտորել է ու ինկեր:

ՍԻՐԱԿԱՐՕՏ ՀՈԳԻ*

Ահ պարտէզներն ու դաշտերն ու անտառները կանանչ
Ինչպէս, ինչպէս կը մտնեն աչքերէս ներս, կը գգուեն

* Այս ամառաւ ստեղծագործութիւնը մեր կողմէ լոյսին տրուած էր «Շիրակ» ամսագրի
նոյն 1983-ի Սեպտեմբերի քիւով. էջ 46 — Վ. Դ.:

Հոգիս սիրով, ու ինչպէս ծովուն վըրայ լայնալանջ
Սիրտըս կ'երբայ ծըփալով անհունութիւն խըմելէն:

Ով տիեզերք, ով արեւներ մշտագեղ,
Մըշտակորուստ, ու մշտական, մշտագեղ .

Կ'զգամ յառախ քէ աշխարհին ամբողջ տրուած է ինծի,
Իմ վայելիքս իբրեւ տարր, երջանկութեանս իբրեւ նիւթ,
Եւ առնելու համար զայն ինծի միայն կը պակսի
Սիրտ մը ուրիշ

ԾԱՆՈԹ. — Յաջորդող չորս քանաստեղծութիւններն ու երկու ֆառատողերը երկնուած են «Տաղարան»ին շունչով, ու անոր համար, քայց մեզի ամծամօք պատճառ(ներ)ով ջնջուած կամ դուրս մնացած են Թէֆէեանին կողմէն Խրատարակուած վերջին ֆերքողագիրնէն՝ «Տաղարան»էն — Վ. Վ.:

ՓՈԽԱՆՈՐԴԱԲԱՐ

Երբ հեռացանք մենք բռնեմք՝ ըզգացինք այնքան նրկուն,¹
Յետոյ այնքան մենք ըզմեզ լիուած գըտանք կեանքին մէջ՝
Էինք ա՛յնքան շըւարած՝ որ մէկ քանի ամիսներ՝
Մեր սիրտը, միտքն ու հոգին կը սանջէին մեզ անվերջ

Ապաշընո՞րհ, ասերա՞յստ էինք արդեօք — ձայն մ'այսպէս
Ներսիդիէն մեր կ'ըսէր մեզի եւ մենք զաղտնապէս՝
Կ'ըլլայինք քիչ մը քէեւ այդ ձայնին հետ համաձայն՝
Բայց կը խօսէր ուրիշ մ'ալ ու սիրելի էր մեզ ան։⁶

Ձա՛յնն էր կեանքին՝ որ կուգար ամէն կողմէ մեր վըրայ
Որ կը գոռար եւ որուն կը լըսէինք ակամայ,
Վախով անշուշտ՝ բայց նաեւ նշմարտութեա՛նն իր վստահ... .

Խաղաղեցա՛ւ, մարեցա՛ւ այդ երկունութիւնը տակաւ... .
Մենք կեանքին մէջ ենք հիմա, դէմ չենք ձայնին անիրա՛ս՝
Ան մեզ յղկեց ու կշռոյ՞ր ու չափ հոգւոյն մեր տըւալ։

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 20, էջ 8)

*
**

Թէեւ յանցանք չունիս դուն
Բայց սիրտըս խոր խոցեցիր
Եւ հեծեծուն, նըւաղուն՝
Ահա այստեղ նիշը իր... .

Յանցաւոր ես եմ միայն՝
Նորէն ու միշտ, միա՛յն ե՛ս,

-
- (1) ... էինք այնքան մենք նրկուն,
 - (2) Գըտանք այնքան մենք ըզմեզ միմեկ լիուած կեանքին մէջ
 - (3) ... որ այդ երկար օրերուն
 - (4) Ներսիդիէն մեզ կ'ըսէր ու մենք թէեւ համաձայն
 - (5) Կ'ըլլայինք քիչ մը անոր, բայց ուրիշ ձայն մը կարծես
 - (6) Մեզ կը խօսէր զաղտնորէն ու սիրելի էր մեզ ան։
 - (7) Քիչ մը վախով
 - (8) ... հիմա՝ բայց բոյնին չենք անիրաւ

9-7-1943

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 17, էջ 14)

Որ մոռնալով զիս ա՛յնքան՝
Դէմքս տեսայ միայն քեզ...

Եւ մեղաւոր եմ ուրիշ
Մեղքով մ'ալ մեծ, ահաւոր՝
Ծընած մեղքէն այս խոշոր։—

Իմ մեծ սիրոյս՝ ակնապիշ
Ու արքշիռ քեզ պաշտելուն
Ես կը քաւեմ մեղքն անհուն...

1-2-1944

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 20, էջ 53)*

* Թէ՛քեանը ջնջումի գիծ քաշած է այս բանաստեղծութեան վրայ — Վ. Ղ. :

ԳԻՏԵՄ, ՍԻՐԱԿԱՆ *

Գիտե՛մ, սիրակա՛ն, ի՞նչպէս կրնայի
Զըգիտնա՛լ՝ թէ դուն ալ զիս կը սիրես
Եւ այս գիտութիւնը, ահա ըսեմ քեզ
Քիչ ուրախութիւն եւ փառք չէ ինծի...

Թէ ի՛նչ եմ, ի՛նչպէս եմ՝ արդէն մոռցայ,
Մոռցուցիր ինձ գայն... կը տեսնեմ ես քեզ
Մտփիս, սրտիս մէջ... ու յետոյ ալ մեզ
Քովէ քով ու այս կը քաւէ հիմա...

Շա՛տ թէ քիչ՝ փոյթ չէ, ուրի՞շ կերպ՝ ի՞նչ փոյթ.
Կը սիրե՛ս դուն զիս... եւ ես քու սիրոյդ
Շընորհիւ կ'ուժովնամ իրապէս. այո

Կը կասկածէի՛ սէրէդ, ու կասկածն
Այդ յանցանք մըն էր դէմքդ գործըւած
— Կրնայի՞ր մընալ քովս առանց սիրոյ...

31-5-1944

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 20, էջ 46)

* Այս ոտանաոտը եւս ջնջուած է Թէ՛քեանին կողմէ — Վ. Ղ. :

Մի՛ սիրեր հոգիս, երբոր ծերանաս
երբ սիրոյ տարիքն անցած է արդէն՝
Ու սարդաստայններ դէմքը կը պատեն՝
Ես սիրեցի, դուն մի՛ սիրեր, տըղաս :

Մի՛ սիրեր, հոգիս... զի եթէ տիրես՝
Ան, հետաքրքիր, քերես բարի ալ
Պիտի յօժարի մերթ քերի գըթալ՝
Բայց պիտի երբեք ան չըսիրէ քեզ... .

Պիտի տայ պատրանքն — ունենալ գայն դո՛ւն
Պիտի մանաւանդ ուզես — քէ կուգայ
Քեզի սիրելով, մինչ կ'ըսեմ ահա՛,

Իր նըպատակն էր քենէ սիրուելուն
Գտնել մանաւանդ ապացոյցը նոր
Գոհանալ միայն, տեսնովր անոր :

9-12-1944

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 20, էջ 39բ.)

Դուն մէկ հոգի չես միայն, այլ հոգիներ հոգւոյդ վրայ
Շալկած՝ կ'երթաս աշխարհէս, <անգիտակ կամ կէս գիտակ>
Որոնց կ'ըլլաս մերթ օրրա՛ն ու մերթ դամբան տարօրէն՝
Օրօրելու սէր մ'երէկ, քաղելու սէր մը հիմա... .

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 20, էջ 59)

Ես կը յիշեմ, դուն եղար պահ մը ամէն բան ինծի,
Կրնայի ես կեանքս տալ՝ ամէն բանին համար այդ,
Որպէսզի ան դեռ ինձմէ չհեռանայ, չըպակսի,
Մընայ բանտիս մէջ խաւար իբրեւ լոյսի փառագայլ... .

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 20, էջ 59)

2.

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ՊԱՐՏԷԶԵՆ

ինչպէս նախապէս ակնարկած ենք, վահան Թէֆէեանը ծրագրած էր հրատարակութեան տալ «Մանկութեան պարտէզէն» անունով առանձին շարք մը: Ան քաղկացած պիտի ըլլար հնչեակներէ:

Հոն քերթողը քուղիին յամձնած պիտի ըլլար ապրումները իր մանկավարժական տարիներուն՝ առանց առասպելականացնելու գամոնք...:

Եւ ժամանակի ընթացքին, հետզհետէ, յատկապէս «Արեւ» քերթին միջոցով յոյսին եկած են մի քանիսն այդ հնչեակներէն, որոնց մշակումը քաւարարն կատարած է հաւամարար Թէֆէեանը:

Շարքին հնչեակներէն մի քանին, սակայն, մնացած են բոլորովին անտիպ, իսկ ուրիշներ ըստ երեսյարիս քնաւ չեն տրուած քուղիին: Օրինակ, չենք համղիպած ամուր «Վերջաբան»ին, որ մաս կտգմած է Թէֆէեանին մտայղացումին:

Մեր ունեցած տուեալները հմարաւորութիւն չեն տար յստակ պատկերացում մը կազմելու շարքին աւարտուն վիճակին մասին, եւ պէտք է ավստաւ միայն որ Թէֆէեանին կանխահաս մահը քերթողին առիք շտուաւ վերջին հպումներով մեր գրականութեան ընծայելու եղակի իրագործում մը, քայց եւ այնպէս յարմար դատեցինք պայմանականօրէն հնչեակներուն կցել նաեւ այս բաժնին վերջին հիմց ստեղծագործութիւնները՝ Յկատի առնելով անոնց աղերսը Թէֆէեանին մանկավարժական ապրումներուն հետ:

Վ. Ղ.

ՆԱԽԱԲԱՆ

Ահա առիկ ոտանաւոր կ'սկըսիմ
Գրել իմ վէպս, ոտանաւոր՝ ռապէսգի
Դժուար բլլայ ու մերքեւ հռանդս կ'աւսի
Յանգի, վանկի պատկէշներուն դէմ հղհիւմ...

Ռապէսգի երբ պահ մը կ'ենամ վարանոտ,
Երբ կ'եցընեմ գոյգ սանձին մէջ մատներուս
Գրչին արշաւն, հոգի ասպետը քերուս
Ձիէն իջնէ ու գինի ըզգայ հոգին մօտ...

Ոտանաւոր, այսինքն մերքեւ փառսարուի
Եւ մերքեւ մեղմիւ դըրոտելով՝ ես կ'ուզեմ
Որ մանկութիւնս, եւ գեղեցիկ եւ նըսեմ,

Ներսէն Կրեսոս, դուրսէն աղփատ իբրեւ Յոք,
Հոս երեւի ու անհետի էջ առ էջ,
Հնչեակներու օճապտոյտ համբուն մէջ:

(ԳԱԹՎԹԾ, քիւ 3, էջ 77)

ԾՆՈՒՆԴ

Այն փաղափէն ուր ծւռն, ծաղիկ շատ քիչ կան,
Ուր Արգէտսն իր քանձը ու կարծրը կարծփին՝
Ձեռով կ'երկնէ մաշդոց մարմինն ու հոգին՝
Նրխոսասարդ իմ հայրս ու մայրըս եկան:

Ու ծերացած՝ օր մ'ալ անոնք զարմանաճով
Ու երկիւղով տեսան իմ զալըս աշխարհ...²
— Հին արմատէն այս ծիւն ինչո՞ւ³ կը պոռթկար,
Կու գար, գերդ ծաղր օրօրտրկուիլ կոնդին քով...⁴

(1) — *կողին* :

(2) — *Եւ չըւարժամբ տեսան զալըստրս աշխարհ* ,

(3) — *խնչպէս*

(4) — *ինչո՞ւ, կու գար չարժիլ, օրբիլ կոնդին քով...* :

[*Կ'օրօրտրկուէր՝ ծաղրի մը պէս, ինձդին քով...*]

Եւ միայն սուգ, հիւանդութիւն, յոգնութիւն
Տեսայ իմ շուրջս՝ աչքըս հագիւ քէ բացուած,
Եւ ըզգացի քէ զիս զրկեմք էր Աստուած... :

Կը նայէի ես դըրացի փոքրերուն՝
Հրնուա՛նքն իրենց մօրկան եւ փա՛ռքը անոր,
Նստած ծունկին, ելած ուսին իրենց հօր... :⁶

(«Արեւ», 21 փետր. 1942)

**

Ծովեզերեայ տան մը մէջ աչքըս լոյսին եմ բացած...
Քոյրըս մօրմէս աւելի, ծովն աւելի քըրոջմէս
Ինծի օրօր եմ կանչած իրենց ճայնով դաշն ու ցած,
Ու խոր ու խառն այդ ժըխորն է մէջս անցած յամրապէս...

Վասփորը հոն, կապոյտի իր գեղխութեամբն աչքիս տակ,
Իր անդադրում հոսանքով, վէտվէտումովն իր երկար,
Եւ վըրայէն սահանցող գայլզներով ըսպիտակ
Նայուածքս իր մէջ լոզցուցած ու տարած է մեղմավար...

Յետոյ մանուկ տակաւին, տարուած միւս ափը անոր,
Ապրած եմ վրան բըլուրի մ'որուն ներքեւ, որմէ վեր՝
Ծովը եւ լեռն եմ եղած ամենամօտ ինձ ընկեր...

Եւ վասփորէն Չամլընա — Չամլընայէն ալ Վասփոր՝
Հոգիս քեւերն իր բացած ու մեծցած է թըռելով,
Հովահարուած ու հանգչած անոնց շունչին մէջը գով...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 79)

(5) - զրկած :

(6) - Նստած ծունկին, ելած ուսին վրայ անոր... :

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 78)

ՄԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

Իմ մահնակալս էր պգտիկ՝ երկու ֆովէն ցանկափակ.
Կը դընէին անոր մէջ զիս գրկելով ու կէս-ֆուն.¹
Ես հոն՝ նստած կ'ըսէի աղօթքս ամէն իրիկուն
Եւ երագիս մէջ յանալս ես կ'ըլլայի հըրեշտակ... :

Ոտքըս գետին զարնելով ես ահա վեր կ'ելլէի,
Հետըզհետէ հողէն վեր, վե՛ր մարդերէն, աշխարհէն,²
Ու կ'երթայի՛ր նեղֆելով օդը մեղմիւ, յամբօրէն՝³
Առանց զարմանքի ըզգալու եւ առանց դո՛յզըն նիգի... :

Ինձ կը քըւէր այդ շարժումն՝ այնքան, այնքան բնական,
Որ հագիւ աչքըս բացած արեգակին՝ առտըւան՝
Ես կ'ուզէի՛ր զայն կրկնել, սահելով վար անկողնէս... :

Ինչ որ դիւրին էր այնչափ՝ անկարելի՛ էր դարձած.⁴
Կ'ըմբռնէի զայն իսկոյն... Եւ այդպէս է, ո՛վ Աստուած,⁵
Որ երագին ու կեանքին տարբերութիւնն ուսայ ես... :¹⁰

(«Արեւ»)

ՕՀԱՆՆԵՍ

Օհաննէսն է, խոհարար, Ալիւր գիւղէն, ինչ որ զիս
Բառախաղի կը մըղէր՝ իմ առաջի՛նքս քերելու...
Տարիք չունէր, կարճուկ էր, ուր տարեկան մանուկիս
Աղա կ'ըսէր ու գաղտուկ կը փայփայէր մերք մագերս...

(1) - Կը դընէին զիս զրկած աշնտեղ, կէս-քուն, կէս-արթուն,

(2) - Աշնտեղ

(3) - վե՛ր պարտէզին պատերէն

(4) - Ու կ'երթայի ծրուկով մէկ աջ, մէկ ձախ, մեղմօրէն,

(5) - այս միջոցն

(6) - արեւին դէմ

(7) - Կ'աշխատէի

(8) - Ինչ որ դիւրին էր աշխատի՝ Լզած էր աշժմ անհրճար...

(9) - Հոգիս աշպէս առաջին պատրանքն իրեն կը ճանչնար,

(10) - Աշպէս Երազը միայն կ'սկսէի սիրել ես... :

[Որ Երագին ու կեանքին առաջին փորձն ըրի ես...:]

Կին ու գաւակ ունէր հոն, եւ տուն մը, արու մը նաեւ .
 Իր նամակները կարդալ, գըրել կուտար միշտ ինծի .
 Մտքով մեկնած՝ անուինն ի լուր կուգար հեւ ի հեւ .¹
Բողբջայէն կը վախճար ու կ'երագէր *սիւսյի** . . . :

«— Քառսուն փարա օրական որ ունենամ գիւղիս մէջ,
 Այ Սքամալօյն ի՞նչ ընեմ . . . » քերէն քոած էր մէկ օր՝²
 Երբ ես քառսուն փարայով գընէր էի հոլ մը նոր . . . :³

Գընաց երկիր ու դարձաւ, կարծեմ երկու տարի վերջ . . .⁴
 Օտար էր ա՛յ . ցաւեցայ . միայն գիշեր մ'եղաւ հիւր . . .⁵
 Օհաննէսն էր՝ խոհարար, գիւղին անունն էր Ալիւր . . . :⁶
 1926⁷

[* — Սիւս՝ վերադարձ հայրենի տուն:]

(«Արեւ», 4 Մայիս 1929)

ԶԷՆՔԱ

Այտային ձագն էր Զէնֆան: Այտան սեւ էր, ան ներմակ:
 Այտան բերա մընացած, Զէնֆան եկած Իւսկիւտար՝
 Մեր շընիկն էր որ եղբօրս ու ինծի հետ կը խաղար,
 Ունէր դեղին ջինջ աչքեր եւ սրունքներ շատ բարակ . . . :

Ինչո՞ւ քըրօջս պարտէզն ու ոչ մերինն՝ որ կից եմ .
 Սալորենու՞յն համար մեծ . քոյրս հոն տանտէր ըլլալո՞ւն
 Համար արդեօք, — այդ ծառին ներքեւ Զէնֆան վառվըռուն,
 Մենք սնտուկով մը փայտէ հանգչեցուցինք փափկօրէն . . . :

Յիսո՞ւն տարի . . . : Այրեցան տունն ու ծառերն ալ, աւա՛ղ .
 Ես հոն ծաղիկ մըշակած, եղած էի հոն ուրախ,
 Հոնկէ քըռած փոքորկին՝ քողով աշխարհի խաղաղ . . . :

(1) — Մտքով հեռուն՝ իր անուան ի լուր կուգար հեւ ի հեւ . . .

(2) — անոր

(3) — Օր մը, երբ ես աղքատով դընէր էի հոլ մը նոր . . . :

(4) — Գընաց երկիր ու դարձաւ երկու կամ մէկ տարի վերջ:

(5) — Զարմա՛նք . օտար էր կարծես . մընաց գիշեր մ'երբեւ հիւր:

(6) — Այլ չհրեցաւ: — Օհաննէս . . . : Գիւղին անունը՝ Ալիւր . . . :

(7) — 1925

(ԳԱԹՎԹՖ), քիւ 3, էջ 134)

Զէնֆան քաղուած կը մընար խոյ՛շ մտփիս՝ ուր կուգան
Անցնիլ ա՛յնֆան ուրիշներ որ սիրած չեն զիս այնֆան...
Պարտէզն այսօր ծաղկեցաւ ու կ'ոստոստէ՝ հոն Զէնֆան... :

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 133)

Հինգ տարեկան էի երբ առաջին մարդը մեռաւ :
Ան շա՛տ ծեր էր իմ աչքիս, միայն քեքեւըս վաքսուն,
Մուրատ աղա կը կոչուէր, կ'անցնէր ամէն իրիկուն
Մեր փողոցէն, կը պագնէր զիս պիտերուն մէջէն քաւ... :

Մեռա՛ւ ըսին, եւ գիտեմ այսօրուան պէս տեղն ու ժամն
Ուր լըսեցի ես այդ խօսքն ու խորհեցայ նոյն ատեն՝
Թէ առաջին մարդն էր ան ինծի ծանօթ մարդերէն
Որ *կը մեռնէր*, քէ իրմով ես մահն հիմա կը նանչնամ... :

Ու կ'ըսէի ինքզինքիս՝ դեռ համոզուիլ ուզելով,
«Մուրատ աղան ասկէ վերջ պիտի երբեք չըտեսնեմ .
Մահը այս է, չըտեսնե՛լ, նորէն չըգա՛լ դէմ առ դէմ...» :

Ոչ մէկ յուզում կամ սոսկում . ծանօթութիւն մ'ապահով,
Մեծ մըտածման դուռ կարծես՝ որ կը քողուր զիս հանդարտ ,
Կը մեծցնէր զիս մէկէն, կ'ընէր մարդոց մէջ զիս մարդ... :

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 24)

ՏՐԴԱՏ

Երբ տարու կար չկար՝ մեռա՛ւ Տրդատն այն ատեն :
Անունն ինձմէ էր առած զայն մկրտող քահանան՝
Գրկէս մարմինն առնելով : Էի ես ուք տարեկան,
Կ'ըլլար յիսու՛ն ան հիմա : — Ահ, սրբապի՛ղծ, անօրէ՛ն,

Ի՞նչպէս կրցար մըտածել . Տրդատը ծե՞ր քեզի պէս .
Տրդատն անբիծ՝ մեղքի մէջ քեզի նըման քաւ խըւա՞ծ .
Տրդատն անյո՞յս յաւիտեան՝ ինչպէս որ դուն հիմա ես,
Հոգին նեխո՞ղ իր մարմնոյն գերեզմանին մէջը քաց... :

(1) — Նոր գիտութիւն մը կարծես որ կը թողուր զիս հանդարտ ,

(ԳԱԹ-ՎԹՖ)

Ուրեմըն պէ՛տք է մեռնէր՝ որ սիրէի զինքը միշտ
Ես որ միակն եմ այսօր յիշող, սիրող տակաւին՝
Վաղուց անցած, ջնջուած ստուերն այդ մա՛տ մ'էական... :

Աստուած իմ, ո՛չ, կը թօքուեմ այս մտածումն ամբարիշտ...
Մինչեւ քսան տարեկան թո՛ղ ան մեծնար քովս ի վեր,
Յետոյ երթար ու ըլլար ինչ որ, ինչպէս որ կ'ուզէր... :

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 124)

ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ

Ես տասներկու տարեկան, ան տասներէքոս. դըրացի
երկու մաքուր տըղաքներ՝ որ կոուեր են շատ անգամ,
Որ մեծցեր են միասին, ընկե՛ր խաղի, դայրացի...
Ես համարձակ, ան խրտչոտ, մեզ կ'անուանեն բարեկամ... :

Օ՛հ, բարեկա՛մ... : Եւ ահա՛ դուրսէն տըղայ մը ուրիշ,
Ան ալ իրմէ՛ քիչ մը մեծ, հետզհետէ այդ ամառ
Կը գըրաւէ իր հոգին ու ինք երկա՛ր, ակնապի՛շ՝
Կը մընայ քովը անոր, զիս մոռնալով յամբաբար... :

Ի՛նչպէս տակաւ, օրէ օր, ան կը փոխուի իմ աչքիս.
Ինձմէ՛ հեռու՝ կ'ըլլայ նոր, անծանօթ դէմք մը կարծես՝
Որուն կ'ուզեմ մօտենալ բայց արգիլուած կ'զգամ զիս... :

Գիշերը զի՛նք կ'երագեմ ու ցերեկին՝ գաղտնապէս
Զինք կը դիտեմ հեռուէն ու կը փախիմ ալ իրմէ...
Առաջին մեծ տրտմութիւն մը հոգիիս մէջ կ'իջնէ... :

(«Արեւ», 30-1-1943)

Նաեւ՝

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 33, էջ 220)

ՀԱԻԱՏՔ

«Մանանթիսի հատի չափ հաւատք եթէ ունենաս
Կ'ըսես լեբան, լե՛ռ, ելիր հոտկէ, կեցիր ուրիշ տեղ,
Եւ կը լքէի լեռը քեզ»։ Աւետարանն այս վըրաս
Ինկած, հզմած էր իմ միտքս իր նշտութեամբը ահեղ... :

Եւ մեր տունէն Վասիորի բըլուրներուն նայելով
Քանի անգամ ցանկացած էի ես խօսքն այդ ըսել,
Անհունէն վախ մ'առաջին կը յուզէր սիրտս անվրդով,
Շարժէր՝ սոսկում, չըշարժէր՝ նորէն սոսկում, ի՛նչ անել . . . :

Բայց օր մ'ըսի վերջապէս, կամ խորհեցայ միմիայն,
Սրտատրոփ ու գամած աչքս հեռուի բարձունքին,
— Արդեօք շարժա՞ծ էր — ես գուցէ չէի տեսած գայն:

Վերջին անգամ մ'ալ այդ փորձն ես կրկնեցի անձկագին,
Ուրեմն հաւատք չունէի մանանելսի հատի չափ,
Զիս կ'զգայի յանցաւոր, էի տըլսուր, յուսախաբ:

1930 Ապրիլ

(ԳԱԹ-ՎԹՖ)

ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ

Իմ լաւագոյն ընկերոջս, օր մը, գաղտնիք տալու պէս
— Տարիքս տասն էր — ըսի՝ քէ կ'ուզեմ մեծ ըլլալ ես,
Այնքան որ զիս մահէս ետք մարդիկ յիշեն յաւիտեան
Դարէ ի դար յիշելով եւ ինծի փառք, պատիւ տան . . . :

Գործածեցի բառը իսկ, ահագին բառը՝ Անմահ,
Թէեւ իսկոյն զոջացի եւ նեղուեցայ, ամչցայ
Զայն տեսնելով ինձմէ դուրս այնքան խոշոր ու տարբեր,
Մինչ հոգւոյս չափն ունէր ան երբ դեռ այնտեղ պահւած էր:

Մըտածելով մէկ րոպէ՝ ընկերս յարեց լրջօրէն.
«Ինծի ի՛նչ փոյթ քէ անունս ու յիշատակըս տեսն՝
Երբոր մեռած ըլլամ ես ա՛լ . . . », — ինչ որ գըտայ տարօրէն . . . :

Յիսուն տարի ետք, այսօր, ինչո՞ւ փափաքն այդ յիմար,
Ու պատասխանն այդ խելօք՝ միտքս կ'իջնան անդադար,
Իբրեւ քէ զիս ցաւցընող հիմա ուրիշ բան չըլլար . . . :

(«ԱրԼ», 29—3—1941)

Նաեւ՝

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, Թիւ 3, էջ 172)

Տըղայ էի, կը յիշեմ, ամէն տըղու պէս տըղայ...
Ամէն տըղու՞. ո՛չ քերեւս: Ինձ կը քըւէր այն ատեն՝¹
Թէ քիթեռնիկ մը ինչպէս կուգայ նստիլ ծաղկին՝ վրայ,
Այնպէս եկած է հոգիս մարմինիս մէջ, հեռուէ՛ն...:

Եւ կը յիշեմ, կ'ունկնդրէր հոգիս բոլոր յոյգերուն,
Թրթռումներուն, դողերուն՝ որ կ'անցնէին մարմինէս...
Հոգիս կ'ասպրէր առանձին՝, իր պատեանին մէջ քափուն,
Փախչող գիշերը միայն, առտուն դարձող գաղտնապէս...:²

Տըղայ էի ու մարմնով կարօտ սիրոյ, գգուանքի,
Մինչդեռ հոգիս՝ ամէնուն բաւելու չափ ինքզինք՝ լի
Կը գտնէր լուռ նըւիրմամբ, գորովանքով ու գութով...:³

Կ'զգայի շուրջըս մեղմիւ յածող ուրիշ հոգիներ,⁴
Ձոր կ'ուզէի գրկել ես, եւ որոնցմէ կը փըչէր՝⁵
Երբեմն հով մը վըրաս,— արփայուքեա՛ն քերեւս հով...:⁶

(«Արեւ», 7 Մարտ 1942)

ԶԱՄԼԸՃԱՆ

Իրիկունն է կիրակի...: Զամրնայէն կը դառնանք,
Կառքերու մէջ, ընտանեօք...: Թօփհանդիլի—օղլուէն՝
Կէս մը քմրած կը մընամ, աչքըս լեցուն սփանչանք.
Հովէն, լոյսէն գինովցած, քիչ մը տխրա՛ծ ալ արդէն...:

(1) — Կը խորհէի այն ատեն՝

(2) — Քառիւ թուփին

(3) — ու կ'աճէր

(4) — Փախած դիշերն ու առտուն վերադարձած գաղտնապէս...:

(5) — սիրտըս

(6) — Կը զգար գութով, գորովով, <.....> երկիւրած...:

(7) — Ու ինձի մէրթ կը թըւէր թէ մարմնոյս ծառը պղտիկ,

(8) — Մատուտ մըն էր պեանին վրայ եւ հոգիս՝ խեղճ թիթեռնիկ

(9) — Կը թայթլար, թեւապուրկ, փուշերուն մէջ բռնրւած...:

(ԳԱԹ—ՎԹՖ, քիւ. 3, էջ 196)

Պաղլար—Պաշի... : Կը փախի գերհզմաննցը ճախիս... :
Մուք ու փոշի գիրկընդխան... : Դարձած պահուն՝ կառքն
յանկարձ

Թաւիշի մը մէջ կը խըրի ու կ'ելլէ վեր... : Լուռ հոգիս,
Քաղաքին դէմ ընդվզած, հո դէպի լե՛ռն է քըռած... :

Տունը ինձ նեղ կը քըլի. ամէն ինչ նեղ ու սըգեղ...
Ձայնիս, ձեւիս մէջ անշուշտ ըմբոստ ու ծոյլ բան մը կայ.
Եւ կը չախէ մայրքս զիս... ու պատժըւած եմ հիմա... :

Օհ այն գիշերը ի՛նչպէս կատաղօրէն՝ ես այնտեղ
Ատեցի մայրս, ատեցի ես գինի ընդդէմ բընութեան...
Բայց յանցաւոր չեի՛ր ես, յանցաւոր էր Ձամլընան... :

(«Բնդարձակ տարեցոյց», 1931, ՀՋ 95)

Ան չորս տարի մէկը միւսին ետեւէն
Այցի եկաւ մերին դրկից տուներուն...
Համբան բացաւ Տիգրան եղբայրս (երեսուն
Տարու՝ մինչդեռ ես ութն էի այն ատեն) :

Յետոյ գընաց Տրդատն՝ երեք տարեկան
Որ վերջինեկն էր իմ քըրոջս ու անոր
Յաջորդեց հայրս իր վաթսուին մէջ հալւոր.
Ֆեռայրս յետոյ հիւանդ ու ծեր բաւական... :

Վերջինէն ետք մըտածեցի ես այսպէս...
— «Մեռաւ նախ իմ եղբայրս, յետոյ՝ Պետրոսին,
Իմ հայրս նախ, յետոյ իր հայրը տարին...»

Դպրեցական՝ կը գուրցէի դեռ մտքէս,—
«Տիգրան, Տրդատ, «տիւն» տառով կ'ըսկըսին,
Գալուստ, Գէորգ՝ «գիւ»ով...» եւ զի չըկային

Ուրիշ գոյգեր՝ վախ չունէի ես այլ եւս... :

(ԳԱԹ—ՎԹԳ)

Մահն երբ էակ մը կը տանէր մեր տունէն
Կը խորհէի,— Այսօր կուլանք, վաղն արդէն

Ջինգը նուազ պիտի յիշենք, եւ ապրինք
Պիտի այնպէս, երբոր մեզի հետ էր ինք...

Կը ճաշէինք մինչեւ անգամ մահուան օրն,
Այս էր սրտիս համար դաժանն, ահաւորն...
Եւ կը գոչէր միտքս ետեւէն գացողին,
Որ մեզ ներքէ իր բաւիղին մէջ մըթին...:

Մեռելին դէմ ինձ կը թըւէր գերագոյն
Անգըթութիւն՝ քաղումէն ետք իր մարմնոյն
Հիմա ջնջումն իր հետեւերուն իր տան մէջ...
(Մեր ճիգը զինք մեր մտքին մէջ թաղելու):

Կը ցանկայի որ միշտ խօսինք իր վըրայ,
Որ իր պատկերը ամէն կողմ երեւայ,
Որ մեր շունչով ապրեցընենք զինք անվերջ...:
(Որ իր հոգին ապրի մեր մէջը անվերջ):

(ԳԱԹ-ՎԹՖ)

Մանուկ եւ կամ պատանի՝ չըսիրեցի մեքենան
Ոչ մէկ, երբեք մեքենայ: Երկաթուղի. շոգեմաւ՝
Մին իր վագֆովը արագ, միւսն իր տեսքովը միայն
Կը յուզէին պահ մը միտքս, եւ ոչ կազմովը բընաւ:

Խեղճ մեքենան իսկ կարի՝ եւ կ'ատէի գրեթէ
Իր աղմուկին համար նախ, եւ զի չէի հաւաներ
Որ կոյր անիւ մ'ուշադիր մատնեքուն գործը տեսնէ,
Ու չուզեցի գիտնալ մէջն ու այսօր չեմ գիտեր դեռ:

Բայց թէ շերամը ի'նչպէս անշունչ հունտէն՝ արեւին
Մէջ կը փոխուէր մրջիւնի, յետոյ որդի, թէ ի'նչպէս
Կ'ուտէր, շապիկ կը փոխէր եւ կ'ըլլար մեծ իմ մատէս:

Ի'նչպէս բոժոժ կը շինէր, կը կորսըւէր լիովին
Եւ դուրս կ'ելլէր թիթեռնիկ եւ կը մեռնէր հուսկ ապա,
Ինձի համար մեծագոյն խորհուրդը այդ էր ահա...:

27-5-1931

(ԳԱԹ-ՎԹՖ)

*
**

Խելօք մանուկ մը եղայ, խելօք ու լուռ չափազանց,
ինչպէս ըսին ինձ անոնք որ մանկութիւնըս տեսան
Եւ որոնցմէ շատ քիչեր, հագիւ հինգ վեց տարեց անձ
Դեռ կը մընան որ յիշեն ներմակ. ներմակ այդ տըղան... :

Ձէի մարդիկը դիտեր, կը լըսէի ակամայ,
Խօսիլ չէի սիրեր շատ ու կ'երգէի քիչ անգամ,
Ինձ կը քըւէր քէ ամէն ինչ որ աչքիս կ'երեւայ
Եւ տեսած եմ ատենօք, տեսիլներու մէջ տարտամ :

Կը զբօսնէի հիւսելով փուշէ շղթայ ու պըսակ,
Խաղա՛, կ'ըսէր վարժուհիս, ես երագել կ'ուզէի,
Կը մընայի ընդերկար իրիկունան լուռ շունչին տակ...

Իմ նախակեանքն արդեօք, անիւններէն խաւարի
Կը շարժէր մէջըս մեղմիւ, քէ ոչ կ'այրէր, կ'սպառէր
Իմ առկայծ լոյսս ու տակաւ հոն կ'իջնէին ստուերներ...

25. 5. 1931

(ԳԱԹ-ՎԹՖ)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՅԸ

Բառը զարմանք ու սոսկում կ'ազդէր մեզի՝ Կըռապա՛շտ...
Կը ներէինք ազգերու որ գայն եղան հին ատեն.
Յոյներուն՝ շատ (Արամազդ), պարսից՝ ճըւազ (Զըրադաշտ),
Բաբելացոց՝ հագիւ հագ, զի կատու, շուն կը պաշտեն...

Այսօր դեռ շատեր կային... Սակայն ի՞նչ են Թուրքն, Հրեան՝
Որոնք Աստուած կը հանչան քէեւ, բայց ոչ Քրիստոս,
Եւ մեռնել վերջ պիտի Արքայութեան դուռն երբեք
Բայց ներս երբեք չըմտնեն՝ զի Քրիստոնեայ չեղան հոս...

Լուսաւորչին Գըրիգոր, Մամիկոնեան վարդանին
(Երկուքն ալ սուրբ) պարտական էինք միւռօքն մերին՝
Որ մեզ կ'ընէր հաւասար եւրոպացոց, անոնցմէ

Մինչեւ իսկ քայլ մը առաջ՝ Արքայութեան համբուն վրայ...
Եւ կ'ըսէինք մենք մեզի.— Անո՞նք ու մենք քրիստոնեայ՝
Պիտի անշուշտ քոյլ չըսան որ ըզմեզ քուրքը ճնշէ

1934

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 22)

ՄՕՐՍ ԵՐԱԶԸ

Մայրս, ուր-սուննոց, ըսաւ ինձ.— Քեզմով յըզի էի ես,
Քառսուն տարու, ամըջցած... Գիշեր մ'երազըս տեսայ՝
Որ ծըներ ես ու նստած մինչ քեզ կ'օրքեմ՝ ետեւէս
Մարդու մը շուքը յանկարծ եկաւ ինկաւ դէմքիդ վրայ... :

Գլուխս այն կողմ դարձուցի. բարձրահասակ — (քեզի շատ
կը նըմանէր անիկա), պարտնուտու էր, հօրըդ հայրն,
Վաղուց մեռած այն ատեն, որ անաղմուկ ու հատ հատ
Քայլ փոխելով՝ մօտեցաւ եւ օրրոցիդ կեցաւ ծայրն... :

Մէջքէն քակեց հնդկական շալէ շինուած իւր գօտին՝
— Նըշանը իր մեծութեան, կշռեց կարծես, ու յետոյ
Լայն շարժումով մը ձըգեց վրան օրրանիդ կամարին,

Եւ հեռացաւ՝ ուղղելով քեզի նայուածք մը սիրոյ...
Ես՝ դողահար արթընցայ եւ ոչ ոքի բան չըսի.
Հիմա ծեր եմ, քուկդ է ան՝ սիւս կ'ըսեմ զայն քեզի... :

1930

(«Ամբողջական Կրկեր», հտ. Գ., էջ 69)

Նաեւ՝

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 5, էջ 28)*

ՄԱՆԿՈՒԹԵԱՆ ԳԻՐՔԷՆ

Ի՞նչպէս այս իդան էր ծըներ... Կ'ուզէի սո՛ւրբ ըլլալ ես,
Բայց նշմարիտ, իրական, սրբոց շարքին մէջ դասուած,
Սպրած կեանքով մը սուրբի, նահատակուած սուրբի պէս,
Սո՛ւրբ մը՝ գացող ու տեսնող Արքայութեան մէջ զԱստուած... :

* Հոն կը կրէ «Մեծ հայրս» խորագիրը եւ նախատեսուած է մօտ կազմելու «Մանկու-
քեան պարտեզէն» շարքին:

Եւ կ'ըսէի թէ միակ մեղք մը գրկէ՛ր պիտի զիս
Սուրբ ըլլալէ եւ այդ մեղքն էի գործա՛ծ ես գուցէ՛
Այն ատեն ո՛ւր տարեկան... Ու գոցած ձեռքս երեսիս՝
Օր մը, դասի միջոցին, հեծկլտացի՛ր յուզումէ... :

Եւ ուրիշ օր մը մինչդեռ կոյր մուրացիկ մը հացի
Տոպրակը կախ իր ուսէն՝ մեր տանը դէմն էր կեցեր,
Շիտակ գացի իր վըրայ, քաշեցի ձեռքն ու պագի... :

Կ'աղօթէի՛ր հօրըս հետ ամէն սուտու եւ գիշեր...
Կը խորհէի անընդհա՛տ՝ բազմուքեան մէջ, մինակս ալ...
Տըղայ էի, կ'ուզէի՛ր ես այն ատեն սուրբ ըլլալ... :*

1925

(«Արև»)

ՄԵՐ ԿԱՏՈՒՆ

Մեր կատուն ձագ էր բերեր, չորս ձագը մէ՛կ անգամէն...
Առտուն տեսայ, զամբիւղին մէջ խլրտող հագիւ հագ,
Խայտաբըղէտ, կիսախուփ աչքով որդերն այդ ամէն,
Ծիծերուն տակ իրենց մօր՝ որ պառկեր էր ծանրանագ... :

Վերջէն ուրի ելաւ ան, բայց կը քալէր լրջութեամբ,
Կը դառնար շուտ մը, նորէն, փռուիլ խումբին երկայնքին,
Կը լզուընտէր մերք- զանոնք եւ մերք՝ աղբի՛ւր կենսաջամբ՝
Անոնց բերնին կը քամէր մինչեւ իր շիքը վերջին... :

«Պահե՛նք երկուքն ու խեղդե՛նք միւս երկու հաւը» կ'ըսուէր...
Աղաչեցի, գայրացայ, որոշեցի ընչ չըսալ՝ —
Երբ յաջորդ օրը տեսա՛ր օտար կատու մը եկեր,
Խածե՛ր էր վիզն երկու քիւն՝ որոնք չէի՛ն շարժեր ա՛լ... :

Երկա՛ր լըգեց, վազվըգեց, պռուց, լացաւ, նայեցաւ...
Մըտածեցի թէ գիտէր ան մեր խորհուրդն ու ըսի. [միշտ միա՛ն,

* Այս գրքուածը «Մանկութեան իդո մը» անունով. «Աստուածեղութիւն» ընդհանուր
խորագրին տակ. յոյս տեսած է «Հայերգութիւն» հատորին մէջ (Գաւիթէ, 1943), էջ 172 —
Վ. Պ. :

— «Մա՛յր, հասկընա՛ր թէ մենք չենք...» Ան, սուր ձայնով,¹
Միա՛շ կ'ոռնար տունին մէջ: Ես՝ կուլայի մեկուսի...:

(«Փռնջ», 1931, թիւ 13, էջ 183)

ՄԱՅԻՍ ՄԷԿ

Ես ութին մէջ, ան տասնին, իմ աչքն ան կը բանայ
Մերինին կից երմոնեան վարժարանին աղջըկանց,
Հոն յանախոդ շատ սիրուն փոքր աղջըկան մ'ալ վըրայ...
Զոր միասին կը սիրեմք մենք նոյն սիրով աննախանձ...:

Ան աւելի քան թէ ես. կ'ըսէ թէ հ'րբ եւ ի՛նչպէս
Վերջին անգամ զայն տեսաւ, նայեցաւ ինքը անոր
Եւ ան իրեն. թէ ի՛նչպէս էր բոլորէն ինք աղուոր
Եւ թէ պէտք էր խօսէինք օր մը անոր՝ ինք ու ես...:

Մայիս մէկ... Սեւ տալտակն է եգերուած վարդերով:
Տախտակին վրայ գրուեր է զարդագիր ձօն մը գարնան
Զոր մեր աչքերն ու շրթներն յափշտակմամբ կը կարդան...
Որուն առջեւ այդ առտու մենք կը շարուինք քովէ քով

Ու կը մեկնինք դէպի լեռ, աղջիկ ու մանչ միասին...
Մենք հոն հում կաթ կը խըմենք, «գլտոր-մայիս» կը խաղանք...
Եւ, մինչդեռ ես մարգին վրայ կը գլորիմ՝ — ի՛նչ հրեւանք՝
Հօ՛ր վըրայէս կը ցատկէ մերին սիրած մանկուհին...

«Սուտ ես» ընկերս կ'ըսէ ու կը հըրէ գիս անդին...:

15. 2. 1944

(ԳԱԹ-ՎԹՖ)

ԼԵՒՈՆ

Դպրոցական, ու տարիքս է միմիայն տասներմէկ...
Այդ ե՞ս էի ու ե՞ս ալ այդ տարիքն եմ ունեցած...
Խելօք, խոհուն այդ տըղան դասարանին մէջ, տեսէք,
Ամառուան օր մը՝ քէնոտ, իր սեղանին առջեւ ցած...

(1) — «Քայց մենք չըրինք, մենք չըրինք...» Ան, սուր ձայնով,

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 3, էջ 162)

Իր ընկերոջ հետ ֆոլի սրդողած է, չի խօսիր.
Ան իր «կրծող»ն է հիմա ու ինք անորը անշուշտ.
Կի՞ց մը տըւած է իրեն՝ քէ ըսած բառ մը գազիր,
Որուն իմաստը ոչ ինք եւ ոչ ալ ան գիտեն, «բ...շտ»...:

Եւ այդ ընկերը հիմա, կարծես դիտմամբ, մի առ մի,
Տետրակներէն, գիրքերէն վերջ կը հանէ կը շարէ՝
Իր սահմանէն փչ մ'ասդին՝ իր նոր տուփը կարկինի,
Իր ներկի տուփն ու ֆանակն, էֆէռն ու քէն ալ փայտէ...

Փա'փփ... Լեռնին ամբողջ գանձն, հըսարտութիւնն ու հոգին
Փըլաւ, գետինն է հիմա... Ես, ցնցըւած, կը նայիմ
Ու ծըռելով կ'աջակցիմ ժողվըտուքի իր ջանքին.
— «Նորէն կրծեց» կ'ըսէ ան: Իր «կրծող»ն եմ, ան ալ՝ իմ...:

1926

«Աղբարար» (?)

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, ԹԻՒ 3, էջ 135)

ԿԱՂԱՆԴ

Օրեր առաջ ես գիտէի
Թէ ան մամբայ ելած կուգար՝
Նուէրներով ձեռքերը լի,
Խոստումներով անհամար:

Կուգա՛ր երգով ու աղմուկով
Առջին ձրգած լսքեռնաներ
Եւ աննշմար բայց ապահով՝
Մեր տունէն ներս կը մտնէր:

Փողոցն ի՛նչպէս կը քրքոսը
Չայնէն՝ «գուշլար-գոււմրուլար»,
Նրգէն՝ «Հայո՛ց աշխարհին»:
Գոռ արձագանգ մ'ան կու տար:

[Մինչ պառկած փոքր անկողնիս մէջ
Ձէի կրնար տեսնել սակայն
Թէ ինչպէս ներս կու գար ան]

Ինչո՞ւ բայց քուն կ'ըլլայի ես՝
Երբ գեղեցիկ Նոր Տարին
Սահած կ'ըլլար տունէն ներս :

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 16, էջ 75)

Պզտիկ խոհուն այդ տըղան,
Այն տարիքին ուր տըղաք
Աւելի շատ կը խաղան
Կենդանեաց հետ՝ մերք ծուղակ

Թռչուններուն լարելով,
Մերք բռնելով քիթերներ՝
Ինք Լափոնքէն ու Քրիլով
Խորասուզուած քաղ կ'ընէր... :

Եւ կը մընար երազուն՝
Ի տես մըջնոց քափօրին
Որ, շիքեր սեւ եւ հոսուն,
Պատերն ի վար կը գլորին,

Կը բարձրանան պատերէն
Եւ երբ կուգան դէմ դիմաց
Կարծես կուտան գազսնօրէն
Փամուն «ողջոյն»ը միմիանց :

Պզտիկ խոհուն այդ տըղան
Կենդանեաց վերայ նայելով
Կ'առնէր դաս մ'ալ լրոտութեան...
— Ո՛չ Լափոնքէն, ոչ Քրիլով

Ունէին խօսք մ'այնքան խոր
Որքան աչքերը լուսնին,
Խոր, մեծ աչքերը անոր
Երբ իր վրայ կ'իյնային...

(ԳԱԹ-ՎԹՖ)

(1) - Յափշտակուած քաղ կ'ընէր

(2) - Եւ գլխահակ կը ծընար

(3) - Ընդդէմ մըջնոց քափօրին

(4) - Վերջակէտներ տնհամար

(5) - Որք պատերէն վար կը գլորին

(ԳԱԹ-ՎԹՖ, քիւ 13, էջ 3)

ኔ.

ኔ ለ ሆ ለ ላ ለ ኔ ስ

Դիր ողջունի, սիրոյ եւ զործոյ ի ներկայացուցէ տանն եղբայրա-
կան ճիւղանեան, յԱղեփամոլորիա, առ Սիրեցեալ Հայր մեր եւ
պատուական աշխուրհալ գրադէտն ազգիս՝ Արփիարեան Արփիս,
ամէն: (Նմանողարար) Վ. Թէֆէեան

Սիրելի (նորէն) Արփիար,

Գրարար սկսած ըլլալուս՝ գրարար շարունակել՝ խնեղութիւն մըն է եւ
զիւցադնութիւն մը որուն ինքզինքա կարող չեմ գլար, այս պահուս մանա-
ւանդ՝ ուր մութը կոխած է, լամբաս մատող մը չկայ եւ ես աճապարանքի մէջ
եմ պիւրոյն տեղ ծառայող խաւար ու խոնաւ նկուղէս վայրկեան մը առաջ
ինքզինքա դուրս նետուելու. ընդունէ՛ ուրեմն՝ պատպա աշխարհաբարով նամակս՝
քանի որ անպատճառ գրարար գրելու դուրս ընող մըն ալ չկայ եւ քանի որ, ինչ-
պէս արդէն ըսած եղայ, նպատակ չունիմ «Հայկ Դիւցազն»ին՝ «Վահան Դիւ-
ցազն»ով մը մրցակից ըլլալու:

Ուրեմն, առանց քու «Երթաս-բարովիկ» Աղեքսանդրիա հասայ. Սի-
րարփիկն ալ հասաւ՝ եւ երկու անգամ՝ փոխանակ մէկի, ու անշուշտ իր
ԵՐԱՆ՝* եւս՝ լուրեր տուաւ վրաս՝ ինչպէս սովոր էր, էր երբեմն, այստեղա-
ցի ուրիշներուն վրայ մեղի տալու. հաստատ՝ անոնց որչափ որ պէտք է եւ
դուն ջանա՝ միայն ու շարունակէ՝ «Լուսարեր» ընթերցողներու հաստա-
ցընելու. ինչ որ հովր խնդրի փշէ:

Այսօրուան «Լուսարեր» կարգացի. հայ ըմբռամարտիկին մասին գրածդ
աղագային պրացումներս ոտք հանեց՝ ... «Իրը յառաժողուն». Pauvre Armé-
nien**! արդարեւ. բայց ինչո՞ւ այդ տխուր, տխուր նկարագրութիւնը
չխնայել խեղճ հայութեան, որ այս միջոցին ուրիշ կողմերէ այնչափ ջախ-
ջախուած, ընկճուած է արդէն. ինչո՞ւ կը հրատարակես առանկ յողուած մը՝
փոխանակ միւլիթարական, որախ լուրեր տալու մեղի, ինչպէս [Աղեքսան]
Արդուեանի ձերբակալութիւնը, որուն հովհար*** կարծեմ փորը պիտի մնայ,
քանի որ կ'իմանամ քէ գաղտնի Պոլիս մտած է նորէն, հոն յեղափոխական
կարեւոր գործի մը ձեռնարկելու համար:

Այս առթիւ՝ կը փութամ յայտնել քեզ՝ թէ [Լեւոն] Լարենցը, վերջին
անգամ ասկէ անցած տուն, զօրաւոր կազմակերպութիւն մը՝ ըրած է եւ իր
հրահանգներուն համաձայն՝ հոս լուրջ ջանքերու սկսուած է [Մկրտիչ] Ա-
ղաւունի վրդ-ը համոզելով կամ բռնի հրաժարեցնել տալու եւ տեղը [Ղեւոնդ]

* — Գլուխէն (փրմս.):

** — Խեղճ հայ (փրմս.):

*** — Փափաք (բրբ.):

Մարդու կէսեանը առաջնորդ ընտրելու համար : Իմ մասին շատ չեմ յուսար որ յաջողին . իսկ դժուին :

Այս տողէն սկսեալ՝ նամակս զործի նամակ կ'ըլլայ , անմիջապէս գտի՛ր եւ շրկէ՛ «L'homme qui Assassina» հատորը , Claude Farrère-ի , սա՛ Պոլսոյ վրայ գրուած գիրքը զոր պոչէն դէպի վերջը կարդացիր . զեւ ինչ գիրք որ ունիմ՝ զատէ՛ եւ կամայ կամայ ճամբորդներու հետ զրկէ՛ . ասիկա շատ լուրջ է . կը հասկնամ :

Mercure-ները ինչ կ'ըլլան կոր . կ'առնեն՝ կոր . եթէ այո՞ . ինծի ալ շրկէ՛ որ կարգամ . ուրիշ կարգալիք բան չունենալով՝ ստիպուած երբեմն «Լուսարեր» եւ Réforme կը կարդամ կոր :

[Արփիարեան] Փիլիկին շատ բարեւ . ինտօր է . նոյնպէս բոլոր ճանչ- ուր ընտանիքներուն եւ ամուրի այրերուն : [Միքայէլ] Կիւրճեանէն քեզի բա- րեւ :

Քոյդ շատ սիրով

Վահան

2. — ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Գահիրէ , 20-12-1907

Մեծայարդ

Տիար Միհրան Տամատեան

Աղեքսանդրիա

Սիրելի Տիար Տամատեան ,

Որչափ որ կրցայ՝ հետամուտ եղայ բան մը իմանալու ծանօթ դէպքե- րուն մասին . գծարխտարար իմացածս մեծ բան մը չէ եւ կը սահմանափակուի միայն սըւոր մէջ որ «Լուսարեր»ի Վարչութիւնը գփզոհ եղած է յայտարարու- թիւնը իրենց թերթին մէջ [Արփիարեան] Արփիարի ձեռամբ հրատարակուած տեսնելով , ըսելով թէ ծանօթ զրամուշորթներու քով «Հանթաթիաթ»ներու աղ- նարկութիւնը իրենց ուղղուած է՝ «Ինչպէս Պ . Տամատեան Աղեքսանդրիա ը- սած է Պ . Ճէպէճեանին» : Ճէպէճեանին հետ Զեր տեսակցութիւնը գիտէի եւ այդ տեսակ բան մը ըսած չըլլալնից նոյնպէս գիտեմ . այս պարագային քիչ մը զարմանալի է ասոնց այդ աղնարկութիւնը իրենց վրայ առնելու փութիւտ- տութիւնը , բայց պէտք չէ ծայրայեղ հետեւութիւններ հանել , որովհետեւ կրնամ բաւական որոշապէս ըսել թէ՛ եթէ Հանթաթիաթներու ծայրը [Միքայէլ] Անդր[անիկեան]ին հասնի ալ՝ Անդրանիկեանը եւ այս խումբը իրարու հետ կապ չունին եւ նոյն իսկ հակառակորդ են իրարու : Անդրանիկեան նոր ֆերթ մը հրատարակելու իր ծրագրերը իրականացնելու վրայ է՝ . «Լուսարեր»ը իրեն առաջարկած են եւ չէ ընդունած . այս եւ ուրիշ պատճառներով իրարու հետ աղէկ չեն :

Շանթաթիաթներու ինդորոյն Զեր տուած կարեւորութեան կէսը անգամ հոս տուող չկայ . ընդհանրապէս այն համոզումը կը տիրէ թէ ամբողջ գործը

լարենցի եւ ընկերներուն զրդումովը ստեղծուած է . Ձեր այդտեղ ձեռք բերած տեղեկութիւններուն հետեւութեամբը ստիպան՝ անկարելի չէ որ այդպէս սկսած ըլլալով հանդերձ՝ շանթաթիւթները փորձած ըլլան (եւ դուցէ մասամբ ալ յաջողած) Անգլոսախեղանքը դործին մէջ խառնել, կրկնակ շահու նպատակաւ : Այս ամէնուն մէջ, ինչպէս կը տեսնէք, յստակ ոչինչ կայ . բայց միայն սա՝ թէ դործը ինքնին շատ կարեւոր չէ եւ եթէ այդ քիչ կարեւորութիւնը գիտնայիք՝ թերեւս յայտարարութիւնը տարբեր կ'ընէիք կամ ընաւ չէիք ընէր : — «Լուսարեւր»ի վարչ[ութիւն]ը առարկած է նաեւ որ այդ գրութիւնը ստորագրութիւն կամ կնիք չկրկնուի՝ կրնայ կեղծ ալ ըլլալ :

Եթէկ իրիկուն եւ այսօր բաւական երկարօրէն տեսակցեցայ Միւթեան-Արմենականներու² պատգամաւոր պարոնին³ հետ : Վերակ[ազմեալ] եւ Հին Հնչակեաններու համերաշխութիւնը գինք enchante չէ ըրած* եւ ատկէ արդեւնք մը կը նախատեսէ Վերակ[ազմեալ]ներու եւ իրենց միւթեան համար : Վերկիւրոյ կերպով տեղեկութիւն տուի դոյացած համերաշխութեան մասին եւ ջանացի բացատրել թէ ընդհակառակը նպատաւոր միայն կրնայ ըլլալ ընդհանուր յեղ[ափոխական] դործին տեսակէտով : Կարծեմ բաւական համոզուեցաւ, բայց իրենց գլխաւոր վտիւր այն է թէ Հին Հնչ[ակեան] կեդրոնը ատեն մը Մուրատի ժողովրդականութիւնը շահագործելէ ետք՝ պիտի ձգտի միայն 'իսլանդիկութեան ոտքը առնել' ինք դործադրելով նոյն սիւթէմը եւ նոյն abusները** . «Հնչակ»ի վերջին թիւերը զժաղդաբար իրաւունք կուտան իրեն : Հարցուց նաեւ՝ թէ դուք՝ որ պիտի բանակցիք իրենց հետ, կը ներկայացնէ՞ք ամբողջ Վերակ . Հնչակ . Կուսակցութիւնը՝ թէ ոչ միայն եղիպտոսի եւ Ամերիկայի չրջանակները, աւելցնելով որ, բացի Արդուեանականներէն (որոնց թիւին ու կարեւորութեան վրայ ալ վերջապէս վստահ չէ) Երկրի կարեւոր չրջանակներ ներկայացնող Արշաւիրը դանտիցականներուն միացած է : — Ի պատասխան, կարելի եղածին եւ գիտցածին չափ հասկցուցի իրեն՝ թէ որքան որ առժամանակեայ վիճակ մըն է Ձեր Վարչութիւնը, բայց երկրի հետ Ձեր յարաբերութիւններուն եւ երկրի չրջանակները ներկայացնող պատգամատրի մը հոգ Ձեզի հետ գտնուելուն պատճառաւ՝ ոեւէ բանակցութիւն կատարելու լիովին ձեռնհասութիւն ունէիք, որոնց աւարտելէն ետք բնական կը գտնէի որ ընդհանուր պատգ[ամաւորական] ժողով մը դումարաւէր՝ վաւերացնելու համար կատարուած իրողութիւնը : Ինքը առ այժմ սպասողական դիրք մը բռնել յարմար տեսած է եղեր, բայց մեր խօսակցութենէն վերջ՝ հարցուց թէ Գահիրէ կուդայի⁶ տեսակցութեան համար . ըսի որ լատիոյն էր իր հոգ պալը, որուն համոզուեցաւ եւ յոյս յայտնեց մօտերս կարենալ դէպի հոգ մեկնելու :

Այս նկարագրութենէն գուցէ ենթադրէք որ քիչ մը շատ «վրան ինկած եմ» . իրողութիւնը ստիպան աշիպէս չէ . ես ջանացի միայն կրցածիս չափ զինք լուսարանել . գիտէի որ միւթիւնը փութացնելու եւ անմիջապէս վերջացնելուն մէջ մասնաւոր շահ մը կամ օգուտ մը չկայ : Կը յուսամ միայն որ տուած

* — Զէ հմայած (փրմս.) :

** — Զեղծումները (փրմս.) :

լուսարանութիւններս անպատեհ չեն :

Պրն. պատգամաւորէն (որուն անունը չեմ յիշեր կոր հիմա) իմ կրած տպաւորութիւնս նպաստաւոր եղաւ. վանեցի մըն է, [Մկրտիչ] փութուբալ-եանի աշակերտ, վերջին տարիներս Դաւրէթի մէջ ուսուցիչ որ Կովկասէն անց-նելով յուլիսին Պուլկարիա եկած եւ քանի մը ամիս հոն մնալէ վերջ, չէ կըցած Ռուսաստանի ճամբով Պարսկաստան դառնալ եւ հոս եկած է մինչեւ դարուն մնալու համար : Իր յայտնած փափաքին վրայ՝ խոստացայ Զեզի գրել* իմա-նալու համար բանակցութեան համար Զեր որոշելիք վայրը եւ տրամադրու-թիւնները :

Պ. Նորիկեանին միայն անպամ մը փողոցը հանդիպեցայ, երէկ զիշեր պիտի տեսակցէինք, բայց զինք չգտայ լսարանը :

Տոքթորը⁴ (որուն հետ Թանթա քանի մը ժամ անցուցի) ինծի պաշտօն յանձնեց [Երուանդ] Աղաթոնին հարցնել թէ իր նամակը ստացած է. Պօղոս [Նուպար] փաշայի տարիէն* եւ իր տունը մէկ քանի անպամ փնտռեցի բայց չկըցայ գտնել. դուցէ այս պատճառաւ, քիչ մը՝ կասկածեցաւ ալ. Տոքթորին դրեցի որ ինք ուղղակի նամակով հարցնէ, թէպէտ, իմ մասիս, քիչ մը աւելի մօտէն ճանչցած ըլլալով Աղաթոնը, նամակին հետեւութեան մասին շատ հաւատք չունիմ, հակառակ յաջողութեան մեծապէս ցանկալուս :

Սիրալիւր բարեւներ Պ. [Յակոբ] Փափաղեանին եւ ամէնուր :

Զերդ. սիրով եւ յարգանք

Վսեհան Թէֆէեան

C/o Givanian Bross
P.O.Box 722, Cairo

Յ. Գ. Մոռցայ ըսելու որ «Լուսարեք»ի մարդոց մօտին դրածս զուք միայն զիտնալու էք. այսինքն ատանկ բան մը լսած ըլլալնիկ իրենց երբեք յայտնելու չէք, ոեւէ ձեռով :

3. — «ԼՈՒՍԱՐԵՐ»ԻՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

<Աղեփսանդրիս, Ապրիլ 1908>

Կր խնդրեմ Զեր յոռաջիկայ թիւով յայտարարել՝ թէ «Լուսարեք»ի խմբագրութեան ոեւէ մասնակցութիւն չունիմ եւ բացի հոն ստորագրու-թեամբս հրատարակուած յօդուածներէն մինչեւ հիմա միայն դրած եմ ան-ստորագիր, Արփիարի յուղարկուորութեան հանդէսին նկարագրութիւնը¹ եւ «Արփիար ու արտասահմանի հայ մամուլը» խորագրով մէկ քանի կտորները : Իսկ ամսագրութիւն սկսեալ, արդէն Աղեփսանդրիս կր գտնուիմ :

Վսեհան Թէֆէեան

* — Պաշտօնատունը (բրք.) :

Թոյլ տուէք նախ՝ որ շնորհակալ ըլլամ Ձեր նամակին համար :

Այս քաղաքավարութիւնը կը նմանի այն ձեռքի սեղմումին ուրկէ՛ վերջ դատեմարտիկները կուրը կ'սկսին: Գօտեմարտի մը հեռապատկերը չեմ դիտեր ինչպէս կը ժպտի Ձեզի այս տաքին՝ բայց ես վճռած եմ ամբողջ ուժովս, ամբողջ անկեղծութեամբս մաքառիլ Ձեզի հետ :

Շատոնց է որ արժանաւոր հակառակորդ մը կը փնտռէի այն դանազան բանակներէն որոնք նոյնքան հարուածելի կը նկատեմ: Պիտի ըստի թէ Ձեր անանուն «մեծ»ութեան հետ չփուկելով՝ անձնասիրութիւնս մասնաւորապէս փայտալուծ կ'ըզամ: Եթէ ատ ճիշտ է քիչ մը, անձնասիրութիւնս պատմելու համար հանդիսաւորապէս ահա՛ կը խոստանամ յաջորդ անգամուն վիճաբանիլ Հայկական Սրճարանի Հետորոններէն մէկուն հետ, երբ անոնցմէ մին ճամբուս վրայ դռնէլ բաղդաւորուիմ...

**

Ուրեմն, որոշած ըլլալով անկեղծութեանս ամբողջ ուժովը կոռելի Ձեր փաստերուն դէմ, ո՛չ մէկ զիջողութիւն պիտի ընեմ Ձեզի, որովհետեւ անհասկացողութիւնը կը շարունակէ Ձեր նամակէն վերջն ալ, անոր մէջ աւելի չեղտուած կերպով, եւ քովնտի բացատրութիւններով, քաղաքավարական ու յարգանքի դարձուածքով չէ որ պիտի փարատէր ան :

Երբ ես շատ աղէկ կը հասկնամ Ձեզ, պատճառ մը չունիմ ենթադրելու որ դուք ալ նոյնքան աղէկ դիս հասկնաք: Այս պատճառաւ, կը կարծեմ որ մինչեւ հիմա տեսող անհասկացողութիւնը քիչ մըն ալ «ուզուած» կամաւոր անհասկացողութիւն մը կ'ըզմէ :

Արդարեւ, մենէ ո՛չ ոք մեր յեղափոխական գործունէութիւնն ու գործիչները խմբովին արդարացուցած, սրբացուցած չէ: Աւելորդ է հետեւարար զանոնք մեր զլխուն դարնել՝ արժեցնելու համար Ձեր քաղաքականութիւնը, զոր կը փափաքիք տեսնել Ա զ Գ ի ն քաղաքականութիւնը:

Բայց եթէ չենք արդարացներ՝ չենք ալ կրնար շարունակ եւ միայն ու միայն դատաւարտելով ժամանակնիս անցնել: Ատոր պատճառը այն է՝ որ նախ, ո՛չ գործը ո՛չ ալ գործիչները առանց բացառութեան դատաւարտելի եղած են անցեալին մէջ. երկրորդ՝ որ այդ ժխտական գործունէութենէն ներկային համար ա'լ մեծ բարիք մը չենք սպասեր: Անշուշտ, այսօր ալ, երբ վնասակար գործ մը տեսնենք, անխնայ կը քննադատենք ու պէտք է քննադատենք, բայց կրկին ու կրկին քննադատել անցեալը, եղած—լմնցածը՝ ի՞նչ ժամավաճառութիւն, մեզի պէս անհամբեր մարդոց համար մանաւանդ :

Որովհետեւ անհամբեր էք Ձեր ճշմարիտ նկատած դադափարները ազդէն ընդգրկուած տեսնելու, եւ Ձեր անհամբերութեան մէջ, «անհասկացողութեան» կոնակը կը բեռցնէք անոնց դեռ ամենքէն ընդունուած չըլլալուն մեղքը, մինչդեռ, եթէ ինքզինքնիդ զաղտնարար հարցաքննէք, պիտի ճանչնաք որ մեծ բան մըն ալ ըրած էք անոնց տարածումին համար — դուք եւ Ձեր զադափարակիցները :

Կը փութամ աւելցնել թէ ոչ միայն բան մը ըրած էք, այլ եւ չէիք

կրնար բան մը ընել, որովհետեւ Ձեր տեսութիւնները չէին համապատասխաներ իրականութեան, որովհետեւ՝ հիրնոսացած իրականութեան մէկ կողմովը, դայն չէք տեսած, չէք ընդգրկած իր ամբողջութեանը մէջ։ Ահաւասիկ թէ ո՛ւր է Ձեր եւ մեր միջեւ բո՛ւն անհասկացողութիւնը։

Իրականութիւնը այն է՝ որ եթէ ոչ Յեղափոխութիւնը, գէթ յեղափոխական Ողին օր մը ծնաւ մեր ժողովուրդին մէջ, եւ գեռ կ'աղբի մինչեւ այսօր։ Ձեռ կրնար նոյն իսկ ըսել՝ թէ Յեղափոխութիւն չունեցանք, որովհետեւ ո՛վ կրնայ ճշդիւ սահմանել դայն եւ հաւաստել՝ թէ հոս, հարիւրաւոր դիւզերու եւ քաղաքներու մէջ երեսան եկած ընդվզումի շարժումը յեղափոխութիւն չէր՝ չյաջողելուն պատճառաւ, մինչ անդին, շատ աւելի փոքրաթիւ անձանց կողմէ պալատի մը կամ բերդի մը դրաւումը յեղափոխութիւն է՝ պարզապէս նպաստաւոր արդիւնքով մը վերջաւորելուն համար։

Կը հարցնէք. «Գործելէն առաջ ո՛ւր էր խելքերնին որ դրամ պէտք էր, որ յեղափոխական ողի պէտք էր, որ աղղին միարան ամակցութիւնը պէտք էր... փերեղակութիւն էր ընելիքնին, որ օրը օրին զալիք հասոյթին վրայ զնէին իրենց յոյսը...»։

Ես ալ կը հարցնեմ Ձեզի. «վաճառականութիւն էր ընելիքնին, պանքա՞» էր բանալիքնին՝ որ դործելէ առաջ Բ ս մ ա ն տ ի թ է բներ* փնտոէին, ա ք ս ի օ ն է բներու** դրամը եւ ձայնը ժողվէին, իմ եւ Ձեր հաւանութեան ենթարկէին «օրը օրին», այո՛, տեղի ունեցող յեղափոխական ողւոյն պոռթկումը, անոր անխուսափելի, անսահանջելի արշաւը, անոր իւրաքանչիւր հայտնի մէջ բռնկցուցած սխրալի անձնութիւններու, հերոսական անձնադրութիւններու կրակները՝ որոնց առջեւ դատափետումի բառ մը անպամ սրբապղծութիւն է ըստ իս, որովհետեւ դեղեցկութեան մէջ մեռնելու իրաւունքը ամէն ապրողի ամենէն մեծ իրաւունքն է...»։

Գիտեմ որ դուք ալ «այս ամէնը եւ աւելին դիտէք»։ Գիտեմ նաեւ որ աւելի աղէկ դիտէք պատկերին միւս կողմը, ամէն սխալները, ամէն զեղծումները, ամէն ոճիրները որոնք սակայն ամբողջութեամբ կը վերաբերին երէկւոր անցեալին՝ քանի որ իմ առաջարկս, «մեծերու եւ պղտրկներու միջեւ անհասկացողութեան փարատումին եւ դործակցութեան» մասին՝ ներկային համար է։ Ես հրաւիրեք էի Ձեզ եւ Ձեր զաղափարակիցները միտնալ, մեզի հետ՝ Նոր Պատմութիւնը դաստակերտելու համար։

*
**

Անշուշտ ներկային համար է որ կ'ըսէք — կ'արտատպեմ բառ առ բառ Ձեր խօսքերը — «նախ, մի անգամ ընդ միշտ պէտք է համոզուիլ թէ Հայոց մէջ հակայեղափոխական չկրնար գտնուիլ. այնքան ընական է այդ որ այնպէս կարծել եւ պնդելը՝ անպատճառ նպատակաւոր զրպարտութիւն մըն է։»

«Հակայեղափոխական» չըլլալը ըստ իս կը նշանակէ կա՛մ «յեղափոխական» ըլլալ եւ կամ ըլլալ այն տեսակ բան մը որ արժանի չէ ոչ մէկ յարգանքի, որովհետեւ ոչ մէկ դոյն ունի, ոչ դուրս ունի, ոչ պոչ, ոչ թռչուն է

* — փոխատումք (փրմս.)։

** — Բաժնեկիցներու (փրմս.)։

ոչ մուկ։ Հարկւր անդամ նախամեծար կը համարիմ որոշ «հակայեղափոխական» մը քան այն՝ որ «հակայեղափոխական չեմ» յայտարարելով ոչ ստղին կը հակի ոչ անդին, յեղափոխութիւնը կը դատապարտէ առանց դատապարտելու, հակայեղափոխականութիւն կ'ընէ առանց հակաառաջի՝ բառը եւ դադարը խոտովանելու։

Աւերմն, զձեզ կ'ենթադրեմ սկզբունքով, սրտով, ողբով յեղափոխական մը, բայց երբ յեղափոխութեան մէջ գործակցելու հրաւերիս կը պատասխանէք ցոյց տալով Հայկ. Բարեկ. Բնիչ. Միութիւնը, որ «գերազանցօրէն բարեբար եւ քաղաքակրթիչ հաստատութիւն» մը ըլլալով հանդերձ՝ կը յայտարարէք թէ «քաղաքականութեան հետ գործ չունի»՝ զձեզ չեմ հասկնար, կամ կը հասկնամ թէ չէք ուզեր դիմ հասկնալ, ինչ որ նոյնն է։

Այդ միութիւնը առաջին օրէն ջատագովույ մը եղած եմ, բայց առաջին օրէն ալ զայն անբաւական եմ գտած։ Անբաւական ոչ միայն ինք իր մէջը, իր առաջադրած գործին հանդէպ իրբեւ հայ «մեծերուն» հաւաքական մէկ ձեռնարկը, այլ մանաւանդ անբաւական՝ ընդհանուր հայկական իրականութեան պահանջքին հանդէպ, որովհետեւ բարեկցործութիւնը ոչ մէկ ժամանակ արդէն «ամբողջական» գործ մըն է, եւ աւելի քիչ՝ բոնակալութեան ներքեւ հեծող, մահացող ազգի մը համար։

Բարեկ. Բնիչ. Միութիւնը՝ շատ բարդիկ, շատ օլտակար, շատ կարեւոր քայլ մըն է, հարկաւ։ Բայց կը հաւանիմ բնելու թէ մեր «մեծերէն» միեմակ մէկ հատն ալ — եւ ոչ առաջիններէն — կրնար ընել ա'յնչափը զոր ան ընելու վրայ է։

Եւ յետոյ, ո՞վ ըսաւ թէ դրամով տմէն բան կը ըմնայ, թէ մենք Ձեր դրամներուն համար միայն կ'ուզենք Ձեզի հետ հասկացողութեան գալ։

Ո՛ր։ Մենք պէտք ունինք Ձեզի՝ նախ ինչպէս պէտք ունինք անխտիր տմէն ազգակիցի։ Եւտոյ, իսկ Ձեզի արդէն, թէ «մեր մեծերը» անուանելով՝ կը տեսնէինք Ձեր մէջ «գիրքի, տարիքի, խելքի եւ փորձառութեան մեծութիւնը»։

Եթէ յայտարարած ըլլայի՝ «եկէք մեզի միացէք՝ դրամնիդ մեզի տալու համար... որովհետեւ մենք չենք ուտեր», այն ատեն պիտի կրնայիք պատասխանել թէ «ասիկա առաւելն կրնայ իր պատրուակ ծառայել քիչ մը դրամ քաշելու համար»։

Ահաւասիկ ինչ որ կ'ըսենք, ընդհակառակը. «Միացէք մեզի հետ՝ Ձեր եւ մեր դրամին ալ ամբողջ մատակարարութիւնը դուք ընելու պայմանաւ։ Միացէք՝ կատարելու համար գործ մը որ, եթէ կ'ուզէք, դէ՛հ կատարուեցաւ մինչեւ հիմա, կատարելու համար աւելի ազէկ՝ դուզահետարար բարեկցործութեան որ մինակը, պակասաւոր գործ մըն է, քանի որ արդէն Ձեր Միութիւնը քաղաքականութեան շի խոտնուիր, իսկ քաղաքականութեան խոտնուող միութիւն մըն ալ անհրաժեշտ է։

Եթէ հարցնէք — անհասկացողութեան պատճառաւ — թէ ի՞նչ քաղաքական գործ է կատարելիքնիս՝ կը պատասխանեմ Ձեզի՝

— Յեղափոխական գործ, աշխատի ինչպէս դուք կ'ըմբռնէք զայն, այսինքն «փորձառու» անձերու ձեռօք կազմակերպութիւն մը, որոշ հիմերու վրայ

և և հասուն կերպով ուսումնասիրուած ծրագիր մը, կանխաւ պատրաստուած ժողովրդական սլոժ մը, մանաւանդ նիւթական մեծ մթերք մը, ունեցող յեղափոխական գործ: Քանի որ այս ամբողջը պայման կը նկատէք՝ աշխատինք պանոնք պատրաստելու և շարժումին նշանը տանք այն օրը միայն, ուր ինքզինքնիս պատրաստած կ'զգանք: Մինչև այն օրը, ձեռք բերած օգուտնիս գէթ այն կ'ըլլայ որ ազգը քնացուցած, մահուան դիրկը լքած չենք ըլլար և Լեթէ առանց իր ուղեկուն՝ իր վրայ նոր յարձակումներ գործեն, գոնէ գէշ-աղէկ ազգը ինքզինքը պաշտպանելու վիճակին մէջ կ'ըլլայ...

Իսկ Եթէ, ի վերջոյ հարցնէք ինձի — Երկարեցի և այդ մասին կը տեսնեմ Ձեր անհամբերութիւնը — Թէ «մենք ըսելով արդեօք իմ աճառ կամ Ձեզի անձանթ կուսակցութիւն մը կ'ականարկեմ»՝ ատոր ալ կը պատասխանեմ .

— «Մենք» ըսելով առ այժմ ինքզինքս միայն կը հասկնամ, բայց վաղը, Եթէ Ձեր քննարկով վերջ գտնէ «Ձեր ու Ձեր զաղափարակիցներուն» ու մեր միջև անհասկացողութիւնը այս «Մենք»ը — կրնամ վստահօրէն ըսել — պիտի ըլլայ տաճկահայ յեղափոխական երիտասարդութեան ու ժողովուրդին ստուար մեծամասնութիւնը, որ ա'լ կը ծառանայ իր անունով գործուող սխալներուն և ոճիրներուն դէմ, և որ, այս պահուս, վերջապէս միացած կամ համերաշխած յեղափոխական կուսակցութիւններու մէջ կամ անոնցմէ դուրս՝ ակնկառոյց կ'սպասէ Ձեր՝ «մեծերու» ընկիւք շարժումին...

Վահագն Թէքէեան

Ծ. — ՏԻՖԻՆԱՆ ԶԱՆԿՆԻՆ

«Երկրի Ձայնը» կը գրէ — և ևս կ'արտասուեմ հետևեալը :

«Եզրպոտոսում հրատարակուող «Լուսաբեր» Թերթը, Արփիար Արփիար-Լանի ողբերգական մահից յետոյ, դժբաղդութիւնն ունեցաւ ենթարկուելու Վահան Թէքէեան ստորագրող մի պարոնի «հրապարակաստական» արշաւանքին :

«Այդ պարոնը, իր առաջ լայն բացուած գտնելով «Լուսաբեր»ի էջերը, եզրպոտոսայերին զեկամարելու մեծամոլութեամբ հարբած, ճառում է ամէն բանից՝ անողոք ապլօմբով*, իր տիպին յատուկ թեթեամտութեամբ...

Եւ «Երկրի Ձայնը» կուտայ պէտք եղած ապացոյցները :

Բայց նախ, պէտք է ըսեմ թէ «Երկրի Ձայն»ին խմբադրապետն է Պ. Տիգրան Զաւէն, որ բաւական Երկար ժամանակէ ի վեր, այսինքն զպրոցին զբաւեղաններուն վրայէն, կը ճանչնայ «Վահան Թէքէեան ստորագրող մի պարոնը» և որ, աւա՛ղ, գիտէ թէ ան ալ զինք կը ճանչնայ :

Իմո՛ւ չէ յանցանքը՝ Եթէ Պ. Տիգրան Զաւէնը Երբեք չեմ կրցած լուրջի տունել: Պ. Զաւէն ինձի Երեւցած է միշտ իբր մէկը, որ ահագին կորով կ'սպասէ ներկայանալու համար տառնապատիկ աւելի քան ինչ որ է, աչ-

* — Համարձակութեամբ (փրմս.) :

խորհրդ տախտակայ կ'ընէ դրողէտ, հրապարակագիր կոչուելու, բանդիտացող ձեւանալու համար, եւ երբ ինքզինքը ոմանց «կլլեցնել» կը յաջողի՝ կ'սպասէ որ ամէնքը, մէկը ըլլալով զինք մօտէն գիտցողները, հաւատան թէ պատահած է :

Այս գոհացումը դժբաղդարար երեք չեմ կրցած տալ Պ. Զաւէնին. ընդհակառակը, «էկլլել» իրեն զպայուցած եմ յաճախ խօսքով եւ անդամ մը «Շիրակի» մէջ, քանի մը ձաղկիչ տողերով՝ «Մուրճ»-ի իր տղէտ գրախօսականներուն առթիւ : Պարտնը, որ քինախնդիր է, ատիկա չէ ներած ինծի եւ հիմա վայրկեանը հասած կը համարի այդ սղտիկ անցեալին վրէժը հրապարակաւ լուծելու : Թերեւս կը կարծէ, նաեւ, որ բաւական ատենէ ի վեր աչքէ հեռու ինկած եւ կովկասաւոր «ըջութեան» նոր մօրթ մըն ալ հազած ըլլալուն՝ կրնայ ինծի իսկ imposer ընել*... : Բայց, անգամ մը եւս, ի՞նչ է յանցանքը՝ եթէ չեմ յաջողիր զինք տեսնել այլապէս քան ինչ որ է իրօք, եւ իրեն ամէն հանդիպումներուս ինծի պատճառած ներքին ծիծաղովը զուարթացած՝ չեմ կրնար մինչեւ անգամ իր ներկայ անաղնիւ յարձակումին առջեւ քիչ մը խոժոտիլ, քչիկ մը բարկանալ... :

Զեմ գիտեր թէ կրնամ «անողոք ապումբիս եւ թեթեամտութեան» վրայ տրուած ապացոյցները կշռել ուղի՝ երբ զանոնք դրող մարդը այնքան թեթեւ կը կշռէ պահառութիւն նժարին մէջ :

Պ. Զաւէն բորբոքած է «կաթողիկոսութեան սկզբունքը»¹ յողուածիս մէջ «Երկրի Զայն»-ի անունին յիշատակութենէն :

Այս յիշատակութիւնը փաղաքիչ չէր, իրաւ է, բայց ոչինչ ունէր նաեւ վիրաւորիչ ո՛չ թերթին, ո՛չ խմբագրին համար : Կ'ընէի թէ «առաջին անգամ ինք թուրքահայ համերաշխութեան գիտը ըրած ըլլալու կասկածելի վառքէն զինովցած» «Երկրի Զայնը» իրբեւ նախատինք կը նետէ հիմա «աղայ-նական» բառը մեղի պէս մտածողներու երեսին :

Պ. խմբագրապետը, որուն մաղձը դարձեր է այս բառերէն՝ անոնց խօսքը չ'ընէր սակայն եւ կ'անցնէր առաջին օրինակով մը ցոյց տալու իմ «թեթեամտութիւն» : Այդ օրինակը խեղաթիւրումի ամենէն կատարեալ նմոյշն է որուն հանդիպած եմ մինչեւ այսօր, կամաւոր, գիտակից խեղաթիւրում մը, որուն ի տես թէպէտ նորէն բան մը չեմ ըլլար, բայց կը խորհիմ թէ իրաւունք չունիմ աւելի «ըջութեամբ» չփերաբերուելու տոտ'ր — եւ ա՛յդ աստիճան — կարող խմբագրապետի մը հանդէպ... :

Ահաւասիկ, «Դեւսպանութեան մը առթիւ»² այլ յողուածի մը մէջ, [Մաղաքի] Օրմանեանի թեկնածութեան դէմ ելլելով՝ ի փոխարէն [Մաթէոս] Իզմիրլեան սրբազանին կաթողիկոսացումը ջատագոված էի՝ զանազան պատճառներով եւ նկատումներով ընդդէմ մէկուն եւ ի նպաստ միւսին, որոնցմէ վերջն ալ ըսուած էր. «Հայրիկ՝ հազիւ միայն քանի մը տարի երեսնադէմի աքսորին մէջ մնաց. Իզմիրլեան սրբազան տասներկու տարեկէ ի վեր կը հեծէ այդ նոյն տեղը եւ Օրմանեան պատրիարքին թեկնածութիւնը կը նշանակէ

* — Պարտադրել (փրկել) :

սարգապէս իր նախորդին կապանքները պրկել ու սեղմել:» Ու կ'աւելցնէի.

«Սրմանեան պատրիարք սլտի հասկնա՞յ այս ազգային եւ մարդկային նկատումները:»

Մարդկային նկատումը վերջինն էր. «ազգային»ները միւսներն էին որոնք կը կողմնէ արդէն գրոթեան դիմաւոր նիւթը:

Արդ, «Երկրի Զայնը», թեթեւ սրտով եւ կոյր աչքով՝ իր ընթերցողներուն կը տեղեկացնէ. «Այդ պարոնը խորհուրդ էր տալիս ընտրել Իդմիր-լեանին... որովհետեւ երկաթ է պատրիարքը զտնուծ է աքսորում»: աւելցնելով. «Ուրեմն կաթողիկոսական աթոռի գոյութեան ամբողջ իմաստը ամփոփում է եղիպտոսացիների համար, Երուսաղէմ աքսորուած հուդեորականների կապանքն երբ քանդու ազգային եւ մարդկային... գործում:

Ասկէ վերջ հետեւցուցէք ինչպէս որ կ'ուղէք Պ. Զաւէնի մասին՝ որ մանկամիտ ղեկավար մը չէ միայն, այլ նաեւ... չարամիտ:

**

Իսկ դալով «կաթողիկոսութեան սկզբունքը» գրուածին Պ. Զաւէն, որ կողմնակի մէջ սրամիտ ալ ըլլալու սկսեւ է, անջատ եւ անկապ հատուածներ կ'արտայայտէ անկէ, զորս կը համեմէ բացաղանջութիւններով, զարմացականներով եւ սրահականներով մէկզմէկէ տակի սիրուն եւ իմաստալից: Ուրիշ՝

Եւ այս պատմութիւնը ունի վերջարան—բառաջարան մը, զոր պատմելու հաճոյքին չեմ կրնար զիմադրել:

«Երկրի Զայնը», ի վերջ իր պարսառազրին, կը յայտնէ, թէ ինձմով դրաղուելուն միտի պատճառը միայն ա'յն եղած է՝ որ «Մշակ»ը վերոյիշեալ երկու յոդուածները — մին ամբողջութեամբ եւ միւսը մասամբ — իր էջերուն մէջ արտատպեր էր: — Ուրեմն «Մշակ»ին պատճառաւն է որ Պ. Զաւէն իր սոսկալի հարուածը կ'իջեցնէ գլխուս:

Արդ, ասկէ ճիշդ երեք տարի առաջ, երբ «Շիրակ»ը հրատարակել ձեռնարկեցինք՝ կ'ուղէինք, Կիւրճեան եւ ես, զանազան հայաշատ կեդրոններու մէջ փոթակից-գործակալներ ունենալ: Ի բացակայութեան լաւադոյնին՝ իմ կողմէն խորհեցայ Թիֆլիզի մէջ Պ. Զաւէնին, որուն այդ մասը նամակ մըն ալ գրեցի, Պ. Զաւէն, ամբարտաւան տիմարութեան հրաշակերտ քարթով մը զոր պահած եմ, պատասխանեց՝ թէ այդ պաշտօնը չպիտի կրնայ ընդունիլ, որովհետեւ... այդ միջոցին «Ազատ բեմ»ի մէջ Տօթթ. [Կարապետ] փաշայեանի ղեմ մեր մղած պայքարը «թիւր չէր պալիս Մշակում»:

Փամանակը ապացուցուց թէ Տօթթորին մասին գրուածները որքա'ն իրատուի էին. իսկ դալով «Մշակ»ին ու եւ չգործի մասին կարծիք մը յայտնած պահուս, ո'չ անոր ո'չ ուրիշին զայն «թիւր բերելու» պէտք մը չզգալով՝ ալլապէս մտահոգ չեղալ այս սպառնալիքէն:

Իսկ տեսէ՛ք ճակատադրին խաղը իմ մէկ յոդուածիս «Մշակ»ին «թիւր չզալուն» համար փշոտող Պ. Զաւէնը, ինծի հակառակորդ կը դառնայ... այս անգամ «Մշակ»ին «թիւր պալուս» համար:

Վահան Թէֆէեան

Սիրելի Տիգրան

Այսօր երեք[արթի] է. նախ քարթղ առի. ասիկա միւսին զոյդն է. եւ կը փութամ ըսել թէ ա'լ կրնաս զառնալ. հոս [Ջարեհ] Գոչեանի խնդրով եւ պատգ[ամատոր]ի ընտրութեամբ զլուխ քերելու ժամանակ չունինք. [Ատոմ] եարճան[եան]ին զիրն ալ տոի, լոյս խերս անիծուեցաւ մէջէն ելլալու համար. եթէ Բաղուճ[եան]ը զեռ հող է, բարեւներ. Տիրանը շատոնց մեկնած է եւ մօտերս անշուշտ հող կ'ըլլայ:

Քոյդ
Վահան

Միւս քարթս թերեւս հող, թերեւ Lausanne զրկած էի. Թորգոմը ողջ է՝ բայց ան ալ Մաքսուտէն ելաւ. ես շատոնց՝ բայց երբեմն կ'երթայի. զեռ զործս չկարգադրուեցաւ, աւա՛ղ:

7. — ԵՐՈՒԱՆԻ ԶԱՒՈՒՇՆԱՆԻՆ

Պոլիս, 20/2 Հոկտ. 1908

Պ. Զատուշեանի քրքրած խնդիրները երկու տարի է ի վեր օր արեւով արտասահմանի մէջ քննուած, վճռուած եւ գիտցուած բաներ են: Եթէ կան զանոնք հոս, այսօր վերաբարձեալ փափաքողներ՝ մենք ո՛չ ատար պէտքը կ'զլանք, ո՛չ ալ ատար ծուղակը կ'իյնանք:

Կը ցաւիմ որ Պ. Զատուշեանի անդիտութենէն օգտուելով՝ իրեն ըսել կուտան բաներ, զորս պիտի չըսէր այլապէս:

Իմ մասին արտասահմանէն զիս գիտցողները եւ Վերակազմաւ Հնչակեան կուսակցութիւնը զիս են թէ եւ ինչ կ'զած եմ. իսկ ծանօթ խմբակին՝ զիս վարկարկելու համար ուշացած ճիւղերը ինծի համար պատիւ մը կը համարիմ:

Վահան ԹԷԲԷԿԱՆ

8. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԷԼՆԵՆԻՆ

Կ. Պոլիս 15/28 Նոյ. 1908

Սիրելի Տիգրան,

Զուգելուս համար չէ, այլ չկրնալուս...: Կը զիտեմ որ ամիս մը եղեր է նամակիդ զրութիւնը(*) եւ ես տակաւին չեմ պատասխաներ: Քանի մը օր առաջ ալ քարթղ ստացայ որ իղճի խայթս սաստկացուց. եկա՛ւր տես որ Պոլսոյ օրերը Եղիպտոսի օրերուն ճիւղ կէսն են մանաւանդ այս եղանակին, եւ

* - Այս նամակը սկսած էի գրել Նոյ. 3-ին:

ևս նորէն պիտի չկրնամ ուզածիս պէս նամակ մը գրել այսօր, որ բոսթայի ալ օր է եւ. զույցէ արդէն այս տողերը բոսթային չհասնին: Եթէ կարելի ըլլար *télépathien*^{*} խօսիլ՝ շատ բաներ ունէի ըսելիք, բայց ես չըսած ալ՝ դուն կը հասկնաս արդէն, որ սիրտով հեռու չեմ բնաւ. եւ ինչպէս ինծի՝ քեզի համար ալ անցեալին վերակոչումը անչուշտ աւելի մտերմական կ'ընէ ներկայի մեր լուռ վերարկումը իրարու հանդէպ, լուռ՝ որով զերծ ներկայութիւններու անխուսափելի բաղխումներէն, որոնք որչափ ալ անվնաս եղած ըլլան մեր մէջտեղ, դարձեալ անմխիթարելի կը մնամ անոնց համար՝ ճանշնալով ի՞մ յանցանքս այդ մասին եւ պիտնալով որ կրնային յուսահատիլ տանոնք: Այս անմխիթարութեան քով՝ մեծագոյն մխիթարութիւնս է սակայն ասդին անդին քեզի պէս քանի մը «հոգի»ներու հանդիպած ըլլալ, որոնց բարեկամութիւնը — զուտ անձնական, շատ անգամ անխօս եւ մութի մէջ — աւելի մեծ զնահատութիւն մըն է իմ աչքին ինքզինքիս՝ քան բոլոր հրապարակային գնահատումները որոնք կրնամ օր մը ունենալ: Ասիկա շատ անկեղծ, որոշ ու վերջնական կերպով կ'ըսեմ՝ թղթակցինք ալ չթղթակցինք ալ՝ միանգամայն միշտ հասկցուած ըլլալու համար:

Աճրագործ խմբակը՝ զորքի վրայ է այստեղ եւ մասնաւորապէս իմ վրաս կը թափեն կոր զօտերնին: Մամուլը շատ ազդեցիկ եւ ժողովուրդը շատ վատ է այստեղ, որով անոնք ալ քաջալերուած՝ ամէն բան կ'ընեն կոր ու պիտի ընեն: [Աւելցնան] Արզումանը եկեր եւ ուշքը կտրելով յաղթական ընդունելութիւն մը ըրեր եւ տօնի օրը. պատկերը «Ձայն Հայրենեաց»ի ճակատին է այս շարթուէ՝ եւ երկու փառարանական յօդուած կայ իր վրայ, մէկը՝ [Արշակ] Զօպանեանէ հին յօդուած մը, արտատպուած:

Մեզի³ թերթ մը պէտք է հոս, բայց Պոլսէն դրամը գտնել անկարելի է. յոյսերնիս Եղիպտոսի եւ Ամերիկայի վրայ դրած ենք. նայինք բան մը պիտի կրնա՞նք ընել:

Հ.Ա.Ռ.Կ.ը յաջողելու համար նոյնպէս թերթի եւ դրամի կը կարօտի. դուն ալ մէջը մտեր եւ եղեր, իմացայ. ժամանակն է — եթէ երես ունիս տակաւին՝ չորս ամսուան ետեւոյն փախուստէդ ետք — կարապետ [Մեյլոնեան] ազայէդ՝ կարեւոր նպատակ մը փրցնելու. ասանկ բաները երբեմն չյուսացած տունդ կը յաջողին:

Երբեք ալ գիտարութիւններու բաղիւս է. թերեւս ամիսէ մը կամ տարեկան իրին կարելի ըլլայ հրատարակել՝ եթէ օրաթերթ մը չունենանք:

Յակոբովիչին, Թորգոմին, Տիգրան աղային, Սեդրակին, Հայկին, Նորիկեանին եւ այլոց շատ բարեւ. [Ատոմ] Եարճանեանն ալ քեզի շատ բարեւ կ'ընէր... նամակդ ստացած ատենս. անչուշտ հիմա ալ կ'ընէ:

Կատնակին հիմա՞ դուն ինչ բարեւ րրէ եւ եթէ ինծի դէմ քիչ մը վըշտացած է՝ ըսէ՛ թէ շատ ցաւեցայ մեկնած օրերը զինք չտեսնելու համար. ինչեւէ՝ թող քարթ մը գրէ եւ պարըշինք**:

«Համով»ին⁵ բարեւ. քարթին վրայ այդ բառէն միայն հասկցայ թէ

* — Հեռագրացութեամբ (ֆրմս.):

** — Հաշտութիւն (քրք.):

դրողը ինքն էր :

Ահ, երեսփոխանութիւնս . յիշեցի որ ատիկա շնորհաւորեր էիք և շնորհակալութիւն կը պարտիմ ատոր համար . բայց տեղեկագիրը դեռ չեն դրկած հոսկէ , որով ժողովին դեռ չմասնակցեցայ . երբոր ամէն բան լմննայ եւ ժողովականի աթոռս ճարեմ՝ այն ատեն նորէն շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ ձեզի՝ աւելի համոզումով :

Ձեմ գիտեր դեռ ինչեր ունէի գրելիք . ինծի մի՛ նայիր եւ ատեն ատեն նամակ-քարթ տեղացո՛ւր դուն . Յերֆիմ եւ արտաքին լուրեր ատուր Գահրէէն . չաս կը հետաքրքրուիմ , գիտես :

Քոյդ սիրով եւ համբոյրներով

Վահան

9. — ՏՈՒՔԹ . ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԹԻՐԵԱՔԵԱՆԻՆ

Կ . Պօլիս , 7-20 Մարտ , 1909

Մեծայարդ

Տոքթ . Յ . Թիրեաքեան իման

Նիւ Եորք

Մեծայարդ Տէր ,

Բարեկամիս Միքայէլ Ս . Կիրճեանի յանձնարարութեամբ , համարձակեցայ Ձեզ զրկել Շիրակի ցարդ լոյս տեսած թիւերը , խնդրելով միանգամայն որ հաճիք Ձեր թանկագին աշխատակցութիւնը նուիրել այս հանդէսին :

Կիրճեանէ եւ [Սուրէն] Պարթեւեանէ առաջ՝ որ նոյնպէս հիացումով խօսեցաւ ինծի Ձեզ հետ վերջին անգամ տեսակցելէ ետք , կը վստահեցնեմ Ձեզ թէ առանց անձամբ Ձեզ ճանչնալու պատիւն ունենալու՝ իրական յարգանքով եւ համակրութեամբ յիշած եմ միշտ Ձեր անունը , իբրեւ ազգային արդիւնաւոր եւ հեղինակաւոր ամբասիր զործիչի եւ իբրեւ հմուտ մատենագրի : Թեւեւ , եթէ հաճիք յիշելու յոյնութիւնն առնել , բոլորովին անծանօթ մը պիտի չըլլամ Ձեզի՝ դէթ ծնողացս կողմէ , որոնք Կիսարացի են Ձեզի պէս . հայրս [Թէքէեան] Գալուստ աղան էր եւ մայրս քոյրն է Արզըւան Սանուկ աղային :

Այսքան ստուար յանձնարարականերով քաջալերուած կրնամ արդեօք իբր ընդունուած նկատել աջակցութեան խնդրանքս եւ անցնիլ . . . Թեւադրութիւններ ընելու այդ մասին : Ամէն պարագային մէջ , յարգանքիս չափովը ներողամտութիւն ունեցէք եւ լսեցէ՛ք խնդրանքիս մանրամասնութիւններուն :

Բացի Ձեր բանասիրական աշխատութիւններէն , որոնք իրենց արժանաւոր տեղը պիտի ունենային եւ մեծ պակաս մը պիտի լրացնէին Շիրակի մէջ՝ կը խնդրեմ որ նկատի առնէք մեր ազգ . սահմանադրական վերաբացում կեանքին մէջ Լօթը ամիսէ ի վեր տիրող խառնաշփոթութիւնն ու խաղբուրթիւնը — որոնց մասին ականատես մը , աւա՞ղ , ակամայ մասնակից մը՝ ինչպէս եւ եմ իբր ազգ . երեսփոխան՝ այլապէս ազգու տեղեկութիւններ պիտի

ստոր Զեղ քան Պոլսոյ օրադիրները — եւ ըստ այնմ հաճիք ուղղութիւն տալ
այս ինքնակորոյս ժողովրդին, որուն անխոհեմ խլրտումները կառավարական
կարգերուն դէմ եւ այս օրերս Բիւզանդիոնի դէմ տեղի ունեցող յիմար ու
աղտոտ պայքարը ստացոյցներ են մեր գիտակցութեան եւ մեր բարոյական
ընկրկումին: Ձեր ձայնը պիտի օգնէր թերեւս սթափեցնելու դէթ անոնք ու
րոնք անկեղծ են եւ պիտի օգնէր Շիրակին՝ որ այդ անհրաժեշտ դործին պիտի
լծուի, անմիջապէս որ իր զոյութիւնը քիչ ու շատ ապահովէ...:

Այս վերջին նկատումով ալ կը խնդրեմ որ հաճիք Շիրակը յանձնարարել
տեղւոյդ մէջ Ձեր ծանօթներու շրջանակին. բեռը որուն տակ կը զտնուիմ
բաւական ծանր է սոսայթս ուր զեռ մինակ եմ. կը յուսամ սակայն որ Նդիպ-
տոսի եւ Ամերիկայի բարեկամներու պիտի փութան մօտերս թեթեւցնել զայն
ինչպէս խոստացած են սիրայօժուր:

Վերստին կը խնդրեմ Ձեր ներողամտութիւնը եւ կը ներկայացնեմ, Մե-
ծայարդ Տէր, իմ անկեղծ ու խորին յարգանքներս:

Վահան Թէֆէեան

10. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԵԱՆԻՆ

Կ. Պոլիս, 10/23 Մարտ 1909

Սիրելի Տիգրան,

[Արփիարեան] Արփիարի քարթղ շատ աղուոր էր. Չայկանի մասին
նամակդ՝ աւելորդ, բայց հոգ չէ, տեսակցութիւն մը ըսել է. անկէ ետքը դեռ
երկու. նամակներդ ալ առի (Աագարի* չիլաս. պոալօ՝, Տիգրան, այս փութ-
կոտութեան եւ իշքահին** համար) որոնց տառջինին մէջ զաւառի հասցէ-
ները կային որոնց այսօր 1-5 թերթ գրկեցի եւ որոնցմէ Սանտալեանին գրեցի
քարթ մը՝ ըստ յանձնարարութեանդ... Կը տեսնես որ ես ալ ամբողջ աշխոյժ
կտրած եմ՝ սա՛ Շիրակը յաջողցնելու, կամ դէթ առ այժմ տակէն ելլելու
համար...:

Իսկ վերջին նամակդ հիմա առի. Տիկ. Պիլէգիկճիի տալիք լուսագոյն
կտորէն (ձեռագիր) եւ լուսանկարէն դատ՝ — եթէ զեռ տուած չէ — պիտի
խնդրէի որ հրատարակուածներէն ալ հաճի մէկ-երկու կտոր բան տալ՝ որ-
պէսդի complet*** եւ digne**** կերպով ներկայացնել կարենամ զինքը հոս
ուր շատ-շատեր կ'անդիտանան իր զոյութիւնը: — «Պրալօ» մըն ալ պիտի
ըսեմ՝ երբ այս գործը կրկնապէս յաջողցնես:

Հա՛, Սուտան Կարապետ Փափաղեանին թերթ կը գրկեմ կտր, 5 օրի-
նակ, առաջին թիւէն սկսեալ. բայց սեւէ լուր չառի մինչեւ հիմա. շատ վստահ

* — Աչքի (բրբ.):

** — Ախարժակիմ (բրբ.):

*** — Ամբողջական (փրմս.):

**** — Արժանի (փրմս.):

չէմ թէ ես ալ բան մը զրկեցի թէ ոչ իրեն. — իմ ալ խեղճ ընաւ գլուխս չէ, եւ քիչ մը իրաւունքով, կարծեմ :

Այս Ծ-րդ թիւը ամբողջութեամբ զրկեցի մեր պ. Աւագեանին միջոցաւ որ այսօրուան խորհականով² կը մեկնի. բացի դատ-դատ մինչեւ հիմա տրուած հասցէներէն (որոնց դատ-դատ պակտ³ զրուած է), քեզի եւ [Միքայէլ] Նաթանեանին 25-ական հատ զրկեցի վարձեալ⁴ ձեռքէ ծախելու համար անձամբ (Ֆասլրիքան⁵ եւլն.) կամ Յովակիմի միջոցաւ. հաճեցէք ճշդել (յոգնակին քեզի համար չէ) թէ այսուհետեւ քանի⁶ հատ քեզի, քանի⁶ հատ Նաթանեանին եւ քանի⁶ հատ իսաղուղեանին (Յովակիմին համար) պիտի զրկուի. այս անգամուան բաքէթնիրը⁷ բոլորը մէկ իսաղուղեանին խանութը պիտի յանձնուին :

Հ.Ս.Ռ.Կ.ի ծրարները անշուշտ վաղը-միւս օր կը ստանանք. քոյդ սիրալիբ համբոյրներով

Վահան

Տիրանին, Գառնիկին Լւին. Լւին. չատ բարեւներ :

11. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃՐՆԵԼԵԱՆՈՒՆ

<Պոլիս>, 31/13 Ապրիլ 1909

Սիրելի Տիրքան,

Թէպէտ քաղաքը ապստամբական վիճակի մէջ է այսօր՝ բայց նորէն Շիրակի ապագայովը մտահոյ՝ քարթեր կը տեղացնեմ Նդիպտոս, դրամի համար: Գահիրէէն դեռ ոչ մէկ միլիէմ ստացած եմ. տարօրինակ չէ՞ աս. բաժանորդադին, ձեռքէ ծախուած, Ակումբին յատկացուած դրամ, ամէնքն ալ նախամեծար կը համարին կարծես Նդիպտոսէն չբաժնուիլ՝ անշուշտ հոգ աւելի հանդարտ կեանք մը անցընելու համար: Պէտք է սակայն զօրաւոր ձեռքով մը խել վանոնք իրենց տեղերէն, որովհետեւ հոս անձկութեամբ իրենց սպասող մը կայ, Հա՛, Յովակիմին հետ դէ՛ մի՛ վարուիր. մէկ օրինակ իրեն ձրի ձգէ՛. անկէ աւելի աղէկ ծախող մը չկրնար գտնուիլ: — Այս թիւը (Ծ-րդ) չկրցայ զրկել այսօր՝ որովհետեւ թէ՛ տպարոնը եւ թէ՛ «վաճառման կեդրոնաւորին» վախերէն գոցուել են. չատ բարկոցայ, բայց ի՛նչ բնիկ... Տիրքան-Երկաթին գործն ալ՝ որչա՛փ ձգձգուեցատ... Բայց տակէ աւելի՛՝ զրամին ձգձգուիլն է վնասակար. չարէսիմէ վէ ինսպլմս պազըն, <Եախոտ> պազըն-սըն, րէնա իտէրիմ, միւսիս^{***}:

Սիրով եւ համբոյրներով,

Քոյդ Վահան

* — Երկ (Փրմս.):

** — Գործատուներ (Փրմս.):

*** — Երարներ (Փրմս.):

**** — ձարիմ եւ դարմամին մայեցէ՛ք, <եւ կամ> քոյ մայուի, կ'աղաչեմ, տիւրք (քրք.):

Սիրելի Տիրաւ,

25-ական հատ Շիրակի կը զրկեմ կոր քեզի. անհրաժեշտ է որ շուտով ասոնք տեղաւորուին բաժանորդներու եւ դրամները հասցուին ինծի. ըսածս շատ լուրջ է. խորհրդակցէ՛ [Միքայէլ] նախանեանին հետ (որ 25 կ'ստանայ նոյնպէս) [Վահան] Մալէղեանին հետ եւլն. եւ դիւրացուցէ՛ք սա հերակլեան աշխատութիւնը որուն տակը մտայ այնքա՛ն թեթեւօրէն: Տպագրիչս ալ դրամ կ'ուղէ կոր հիմա. բոսթային ծախքը՝ ամէն շաբաթ՝ սարսափելի է եւ ես ասոնք բոլորին փոխարէնը պիտի հանեմ թերթէն. ձեռքէ ծախուածները 500-ի չափ են, որ մեծ յաջողութիւն մըն է եղեր Պոլսոյ համար. բայց սա ծախքին կէսն ալ չէ. պէտք է արտասահմանէն եւ դաւառներէն բաժանորդագրներու զօժ տալ. լրջօրէն (եւ շատ) կը հաշուեմ վրայ:

Քոյդ համբոյրներով

Վահան

Յ.Գ. Տիրաւ—Երկաթին եղբայրը տե՛ս եւ ֆրանսերէն թերթերու մէջ (Ֆիկառո եւլն.) հրատարակուած կամ անտիպ էջ մը ուղէ իրմէն Շիրակին համար, որուն մէկ թիւը ամբողջովին պիտի նուիրուի մօտերս Տիրաւ—Երկաթին. նաեւ այն սիրուն լուսանկարը ա՛ռ եւ զրկէ, զոր լսարանին մէջ կարծեմ ունէինք: Մի՛ մոռնար խնդրեմ:

13.— ՍՈՒՐԵՆ ՊԱՐԹԵՒԵԱՆԻՆ

Կ. Պոլիս 21/3 Ապրիլ 1912

Սիրելի [Պարտիզպանեան] Սիսակս,

Հոսանքիդ վերջին երկու թիւերը (9-10) այսօր առի ու հիմա վերջացուցի ընթերցումը: Արդ որչա՛փ տխուր նորութիւն՝ երկու շաբթուան միջոցին՝ Եղիպտոսի Հայոց կեանքին մէջ որուն ինքզինքս կապուած կ'զգամ հակառակ չորս տարուան հեռաւորութեանս, եւ ուր պատահած ամենէն աննշան դէպքն ալ դիս կը շահագրգռէ տակաւին, իրելս թէ քնակած փողոցիս եւ աւելի քան եթէ յաճախած ընկերութեանս մէջ պատահէր: — [Օհանեան] Բարսեղը կտրուածահար, [Հաճընլիսան] Տիրաւը Սուտան փոխադրուած եւ Վարդան ինկիլիզեան՝ մեռա՛ծ, ահա լուրեր որոնք անձկութեամբ կը սեղմեն սիրտս ու իրենց յարուցած յիշատակներովը կը վրդովեն, կը տապալուեցնեն զիս...: Եւ դեռ չեմ յիշեր [Աղեքոսանդր] Շաքլեանին հիւանդութիւնը զոր քանի մը շաբաթ ատաջ իմացեր էի հոս եւ որուն ապաքինումը վայրկեան մը յուսալէ ետք Հոսանքի բովանդակութիւնը միայն կարգաւոր, շուտով յուսալիաբ եղայ եւ այս պահուս նորէն չեմ գիտեր թէ ինչպէ՛ս է մեր սիրելի ու դմայլիկի բարեկամը:

Մենք ալ այստեղ մեր սուղը ունեցանք, զոր քիչ ետքը պիտի բսեմ որ—

պէս զի արձադանդ ըլլաւ Հաւանքի մէջ, բայց ատիկա չըսած, ձգէ՛ որ վայր-
հեան մը անդրադառնամ միւրի լուրերուդ վրայ, եթէ ոչ ուրիշ բանի՝ դոնէ
անոնց մասին զրեւով, ինքզինքս սիրտիւս եւ խաղաղեցնելու համար: Ասիկա
միակ միջոցն է որ ինծի միշտ յաջողեր է տղայութենէս ի վեր, եւ հիմա ա-
մենէն քիչ հնարաւորութիւնը ունիմ զայն փորձելու, ան ալ այսպէս նամա-
կով միայն:

Բարսեղը կաթսածահա՛ր. ու տիրական դիմաստուերին՝ մէջէն զոր
դէկը էր եւ սրուն ինք օղներ էր իր հիւանդ ձեռքին տողած քանի մը բառե-
րովը, տեսայ իմ աղցականս՝ նոսի ոյնպէս ինչպէս էր ութ տարի առաջ երբ
ոտքս Աղեքսանդրիա զնելով կը հանդիպէի իրեն, եւ յետոյ այնպէ՛ս ինչպէս
նկարեր է ինքզինքը, նոյն Աղեքսանդրիոյ թաղապետական պարտէզին մէջ,
արեւին տակ նստած: Մէկ-մէկուկէս տարուան հերոսական չըջան մը ապ-
րեցանք միասին, ես՝ իմ հեռաւոր երազողի տանձնութեանս մէջէն յանկարծ
փոխադրուած եւ ինքզինքս քովիկը դառն այն երկու յաղթահասակ պայքա-
րողներուն որոնք Բարսեղն ու [Թաշճեան] Ոննիկն էին այն միջոցին: Հրա-
պուրուելով անոնց ուժի եւ քաջութեան խիզախ ցուցադրումէն, անմիջապէս
կ'ողեւորուէի, կը հաւատայի եւ կը հետեւէի անոնց²: Խանդավառութեան ա-
ռաջին դեղեղնիկ օրերս տպրած եմ անոնց հետ, հանրային դործի մէջ, եւ եթէ
այսօր քիչ մը *bonsens*³ ու քիչ մըն ալ անվախութիւն իմ միակ առաքինու-
թիւններս են այդ նոյն գործին մէջ՝ առաջինն անուղղակի եւ երկրորդն ուղ-
ղակի կը պարտիմ այդ չըջանին, ու մանաւանդ Բարսեղին օրինակին...: Ի-
րաւ է թէ անկէ ետք զէպերս պատահեցան, ծանրակշիռ դէպքեր՝ որոնք
պատճառ եղան որ Բարսեղն ու ես դժուար իրարու հետ³ — ու այնպէս ալ
մնանք մինչեւ այսօր — եւ որոնք պահ մը մեզ հրապարակաւ իրարու դէմ իսկ
կանգնեցուցին երկու ատելալիս. թշնամիներու պէս, բայց անկէ ի վեր որ-
շափ բան, որքան զիրքեր փոխուեցան, եւ ինչպէ՛ս հեռու, հեռո՛ւ կը թուի
այսօր այդ անցեալը ինծի, մինչ կը յիշեմ երէկուան պէս մեր զինակից բա-
րեկամի ու աղցականի միասիրտ, միտքանջ գրոհը այն ատենուան պայքար-
ներուն մէջ: Միայն՝ իսն մը կայ զոր պիտի չներեմ Բարսեղին, եւ ան ալ
սա՛ է թէ՛ իր խօսքը չրոնեց: Մեր ամենասերտ մտերմութեան օրերուն ան
կ'ըսէր ինծի. «Եթէ օր մը քեզ ատեմ. ամպատնառ պիտի սպաննեմ քեզի...»:
Կ'սպասէի սառոր, երբ Արփիարի կողքին կեցած. իրեն եւ զեւ այն ատեն իր
գործակցած խումբին գէժ՝ զարձուցի զէնքս, եւ ասիկա Բարսեղին մասին քիչ
մը յուսալար բրաւ. զիս... Արփիօք զեւ կ'ատէ՞ զիս, կամ արդեօք ընա՞
տաւ՝ չէ... եւ այն ատե՞ն...:

«Իմաստուեր»դ հիւանայի էր, ինչպէս Բարսեղինը՝ նոյնպէս Տիգրա-
նինը. Այդ տղան, Տիգրանը, իրաւ որ դանձ մըն է, եւ չես գիտեր ինչ յու-
սահատ վայրկեաններու միխթարութիւնս եղած է հոգ. Գահիրէի մէջ, իր ա-
նըստաւ բարութեամբն, աշխուժութիւնովն ու զուարթութիւնովը:

Ճիշդ է որ այդ մեծ քիթը մեծ սիրտ մըն է, ինչպէս բսեր է [Վահան]
Մալեղեանը, եւ ընե՞մ քեզի խոստովանութիւն մը, անիկա է որ զիս մասամբ

* — Շրջահայեցութիւն (փրմս.):

հաշտեցուցած է իմ ցեղակիցներուս՝ Կեսարահայերուն հետ, որոնց դէմ ահաւոր ակոսայ մը սնուցած էմ մանկութենէս ի վեր, դուցէ ամենէն աւելի զիրենք, քան ուրիշ տեղի մը Հայերը, մօտէն ճանչցած եւ անհաճախողութեան ու բանաստեղծականութեան զարհուրելի պակաս մը հաստատած ըլլալուս համար իրենց վրայ: Տիգրանը, ընդհակառակն, մարմնացումն է զոհողութեան ոգիին, եւ այն խանդավառութիւնը որ զինք կը գրաւէ, կը մղէ, կը վազցնէ իր բոլոր հանրային ու բարեկամական յարաբերութիւններուն մէջ, միթէ հողիի եւ մօրէ բանաստեղծականութիւնը չէ՞ պարզ ու պարկեշտ մարդոց քով, զործօն բանաստեղծականութիւն մը, լաւագոյնն ու գեղեցկագոյնը բոլորին:

Ուրիշ Կեսարացի մըն էր Վարդան ինկիլիզեանը որ, խեղճ տղայ, աչքերը փակեր է Հէլիոթլիսի սպիտակ աւտոյներուն ու քարերուն մէջտեղ: Ան ալ ազնիւ ու բարի տղայ մըն էր, թէպէտ շատ մօտէն յարաբերութիւն ունեցած չեմ հետը, եւ զլիսասոր տպագրութիւնը զոր կրած էմ իրմէ, այն էր թէ՛ ինչպէ՛ս դաւառի մը անկիւնէն Եզիպտոս եկած՝ կրցեր էր այնչափ շուտ ինքնապատշաճիլ իր դռնուած եւրոպական միջավայրին, անզլիացի ճէնթլմէնի* մը արտաքինն ու մինչեւ իսկ ղիմադճութիւնը, հանդարտ ու պայծառ ղիմադճութիւնը ստանալով: Աչքիս առջին է իր զորշ կախող զլիսարկը լայն ժապաւէնով մը դօտեւոր, ինչպէս իր լայն à carreau** հաղուստները որոնք այնչափ աղէկ կը վայելին իր շնորհալի դէմքին եւ առողջ երեւոյթով մարմնին: Յետոյ, կը յիշեմ որ Պանք Ակրիքօլի պաշտօնեայ մնալով հանդերձ, սկսեր էր ինքնիրենը իրաւագիտութիւն սորվիլ որպէս զի օր մը փաստաբան ըլլա՞յ՝ կամքի ուժով մը որուն ապացոյցը նորէն մեր Կեսարացիներն են որ կուտան ուրիշ ամէն դատարի Հայերէ աւելի: Չեմ գիտեր — զի այնուհետեւ թողուցի Եզիպտոսը — թէ յաջողեցա՞ւ իր այդ ծրագիրն իրապո՞ծել, զնա՞ց արդեօք Եւրոպա, ինչպէս մտադիր էր, իրաւագիտական վարժարանէ մը վկայութեամբ համար, թէ ոչ, հիւանդութիւնը կամ ուրիշ պատճառ մը արդէք եղան ատոր եւ իր այդ փափաքն ալ սրտին խորը, հոգին տակ մտաւ իր երկոսասարկութիւնը...:

Հիմա որ, իբրեւ revue*** մը անցուցի — աւելի ինքզինքիս քան քեզի համար — այն տրամութիւնները զորս Հոսանքը հաղորդեց հողւոյս, կ'անցնիմ պատմելու սուղը զոր հոս կրեցինք այս շարթու եւ որ, վստահ եմ, քուկդ ալ սիրտի ըլլայ, որովհետեւ Գատըղիւզէն կը ճանչնայիր Յակոբ փափաղեանը, խեղճ ձէյմսը, զոր թաղեցինք այս կիրակի, ամբողջ Գատըղիւզցւոց եւ մեր՝ Ռամկավարներուս, վշտին ու արցունքին մէջտեղ:

Կ'աղաչեմ, գրէ՛ Հոսանքին մէջ, զատ տեղ մը, կորուստը զոր ըրինք յանձին այդ ծանրազուլտ, բարեմոյն ու յանկուցիչ երիտասարդին, որ Պէրպէրեանէ չըջնաւարաւ, երկար տարիներ Անզլիա տարած եւ անզլիական նկարագրով մը մերադարձած Պօլիս, ընկերական եւ հանրային կեանքին մէջ՝

* — Ազնուակամի (անցի):

** — Քսոսակուսիով (փրմս):

*** — վերաբաղ (փրմս):

որուն կը մասնակցէր այս վերջին տարիներս, սոսկ աղնուութեան եւ շիտակութեան ton* մը կը գնէր իր ժպտուն դէմքին ու կոկիկ շարժումներուն ներկայութեամբը։ Արամեան վարժարանի Հոգարարձութեան անդամ եւ ազգ. երեսփոխան ընտրուելէն ետքը, մեր մէջ տօնը գինը եւ 6-7 ամիսէ ի վեր Ռամկավարի Կեդր[ոնական] Ակումբին անդամ ու միանդամայն զանձապետն էր, հէ՛ք տղան, որ վերջերս, իր հետզհետէ բնդարձակուող հանրային շրջանակին մէջ, չչփոթուելու համար ուրիշ շատ մը Յակոբ Փափաղեաններու հետ, շրջաբերականով մը կը յայտնէր թէ այսուհետեւ իր անունին պիտի կցէ իրենց հին ընտանեկան մականունը ու պիտի կոչուի «Յակոբ Մութաֆ-Փափաղեան»։ Որչա՛ր կարճ ժամանակի մը համար... Եւ ո՛րչափ աւելի դուն եւս պիտի ողբաս մեր բարեկամը* երբ դիտես թէ ան հաւանորէն չմեռնէր՝ եթէ քիչ մը աւելի զդուշութիւն եղած ըլլար իր շուրջը։ Արդարեւ, տասնըհինգ օրէ ի վեր ժանտատենդով վարակուած ու պոսկած, մահուանը օրը անիկա բաւական լաւ կ'ողջայ ինքզինքը եւ անկողինէն ելելէ ետք՝ ինքնիրենը կ'ածիլուի ալ։ Ապահովարար՝ այլ յոյնութիւնը մէկէն ի մէկ սաստկացուցած է իր տենդը, որ պակասած էր նոյն առտուն։ Ասոր վրայ delire** մը կ'ունենայ եւ ինքզինք մինակ դռնակով սենեակին մէջ, կը բանայ պատուհանը եւ երկրորդ յարկէն վար կը նետուի։ Մայրը վերջին բուպէին միայն վրայ կը հասնի եւ զիւրեղուն քրտնոտ ձեռքերով կտոր մը միայն կը մնայ ձեռքը։ Ժամուկէս վերջը մեռած էր ձէյմսը, առանց ինքզինքին դալու...։ Ահա՛ տոմար, որ չես զիտեր ինչ աւելորդ տրամութիւն մը եւ զայրոյթ մը խառնեց մեր ցաւին։

Ամբողջ Գառըդիւղ գինը լացաւ, ըսի։ Մեծ բաղմոթիւն մը կը հետեւէր իր զապաղին, շատ մը ստակներ դրուած էին եւ հինգ դամբանական խօսակցաւ վրան, որոնց մէկը իմ կողմէս՝ յանուն Ռամկավարի Կեդր[ոնական] Ակումբին։

Եւ այն պահուն ուր իր բաց փոսին առջեւ քանի մը պարզ ու յուզուած բառերով կ'ըսէի մեր եւ բովանդակ Ռամկավար ընկերներու վիշտը այս անակնունքի ու ծանր կորուստին հանդէպ, այդ պահուն կը յիշէի յանկարծ թէ գոյութեան սա՛՛ հազիւ երեքուկէս տարուան ընթացքին մեր կուսակցութիւնը իր բաժնին չափադանց շատ ունեցիւր էր կորուստներ, իր վարիչ Եղիշէն մասնաւորապէս...։ Սեւ շարքը կը բացուէր Իգմիրի մէջ Բէշիշեանով եւ Հալաճեանով — զոհեր եղրայրասպան ատելութեան՝ զորս չենք մոռցած ու անհրաժեշտօրէն կը յիշենք ամէն անգամ որ դորձ ունենանք իրենց մահուան պատճառ եղողներուն հետ, ինչպէս անշիջիւ կակիծով մը կը յիշեմ միշտ [Արփիարեան] Արփիարը, — յետոյ Չոլուր Եղիպտոսի մէջ, յետոյ Տօթ-Գալուստեանը՝ Ատանա, եւ հիմա ալ Յակոբ Փափաղեանը՝ այստե՛ղ...։ Կը մտածէի այն գծախտութեան վրայ որ կարծես կը հալածէր մեզ, եւ կը հարցնէի թէ արդեօք ասիկա մաս չէր կազմեր Հայուն ճակատագրին՝ որ զայն խմբովին հարուածելէ ետք, առանձնապէս ալ կը խլէր անոր ամենէն անշահախղիւր, աղնիւ ու լուրջ ծառայողները...։

* - Շեշտ (փրմս.)։

** - Խելացմորութիւն (փրմս.)։

Ձէի ուղեր նամակս վերջացնել աշխարհ սեւ մտածումի մը վրայ: Կ'ուզէի զոնէ ընտրութեանց զործին եղերագուէշտը պատմել եւ ինքզինքս ու քեզ distraire ընել* քիչ մը: Ահազին նիւթ կայ, բայց ոչ սիրտ ունիմ ո՛չ ժամանակ զրեւու, մանաւանդ որ երկու ամիսէ ի վեր ա՛լ մինչեւ կոկորդս լեցւած՝ դրեթէ հիւանդ եմ անոյ: Ուրիշ ատեն թերեւս:

Համբոյրներով քոյդ

Վահան Թէքէեան

14. — ԱՐԱՄ ԱՆՏՈՆԵԱՆԻՆ

<Պալիս>, 9 Մայիս 1913

Տէր,

Կը տեղեկանանք թէ Վեհափառ Բնութեան կառավարութիւնը մօտերս իր Պոլսոյ մեծ դեսպանին միջոցաւ խիստ բողոքալիւր մը պիտի ներկայացնէ զեղարուեստի երբեակ զաշնակցութիւնը կազմող պետութիւններուն. — Նկարչութեան, Գրականութեան ու Երաժշտութեան, — վերաւորած այն յարգանքի պակասութենէն, զոր այս վերջին պետութիւններու պաշտօնատարները ցոյց կուտան Վեհ. Բնութեան հանդէպ:

Այս արդար բողոքը կանխելու համար, մենք ոտորագրականիս, խորհեցանք, պատգամաւորութիւն մը կազմել, որուն պաշտօնն ըլլայ Վեհ. Բնութեան ներկայանալ, եւ իրր յարգանքի նշան, ձիւնասպիտակ ու փափկամարմին զառնուել մը զո՛ւ մատուցանել իրեն:

Վեհ. Բնութեան կազմէ ունենդրութեան վայր որոշուած է ՔեփՊօլՏ-Խիկէի ձորը, մայիս 23ին, Համբարձման հինգշաբթին:

Պատգամաւորութիւնը կը մեկնի այդ օրը, ԱՌՏՈՒԱՆ ԺԱՄԸ 9ին, նկարիչ Պ. [Փանոս] Թէքէմէզեանի բնակարանէն, Վեհ. Բնութեան իր հպատակներուն տրամադրած սեփական ճեպընթացով... ոտներթացով:

Պատգամաւոր ըլլալիք անձերէն կը խնդրուի, մատուցանելի զո՛ւն ու անոր յարակից նուիրական արարողութիւններուն համար, 20 դահկանոց մէկ մէկ արծաթ զրկել Շամքերու կեդրոնատեղին Պ. Մերութան Պարսամեանի, (Վալաթիւ, Պաղտատ խան), ոտ առաւելն մինչեւ 16 մայիս, որմէ ետք ցանկը կը զոցուի:

Եթէ երբէք Վեհ. Բնութիւնը, ինչպէս երբեմն կը պատահի, նոյն օրը հարբուխի պատճառով ի վիճակի չըլլայ պատգամաւորութիւնը ընդունելու, ունենդրութիւնը կը յետաձգուի ուրիշ օրուան մը:

Պատգամաւորութիւնը պիտի վարեն փոխն ի փոխ Պ. Պ. Դիպրածն ու երբեքն մը: Բայց անդամներն ալ պէտք է կանխաւ միջոցներ ձեռք առնեն անհատապէս՝ պատգամաւորութեան պաշտօնը վստահելու և կերպով կատարելու:

* — Զբաղեցնել (փրնս):

Համար . այսինքն Հետերնին բերելով միայն ու միայն առատ զուարթութիւն , խանդ , եւ սիրալիր վերաբերում :

Ձեր բարեհաճ ու հնչուն հաւանութեան սպասելով կը մնանք յարգանքով

Ի դիմաց ինքնակոչ մասնախումբին

Վահան Թէֆէեան
Ժագ Սայապալեան
Մեյրուժան Պարսաւեան

15. — «ՅՈՒՍԱՐԵՐ»-ԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

<Աղեփսանդիւր , 15 Յունիս 1916>

«Յուսարեր»ի զրպարտիչ խմբագրութիւնը , Նպաստամատոյցին հանդէպ իր դիրքը ճշգրիտ պէտք զրացած պահուն , առանց ուրիշ ունէ պատճառի եւ առանց այդ Մարմնոյն հանդէպ «Արեւ»ի դիրքը քննադատող բաւ մը կարեւոր ըսելու՝ սա խօսքը սպրդեցուցած էր . «Մենք Էթէ երբեք չատ սուր կերպով քննադատած ենք այդ Մարմինը՝ պարզապէս անոր համար , որ տպարանական ոչ մէկ շահ ունենալով խնամելիք եւ ամսականի յաւելւում ոչ մէկ հետապնդում արեւին տակ . . . » : Պահանջեցինք որ «Յուսարեր» հաստատէ՝ ոչ թէ միայն Նպաստամատոյցի առիթով մեր «ամսականի յաւելման հետապնդումը» , որ կրնար միայն արդարացնել իր այդ տողերը , այլ ունէ ազդային դործի առիթով մեր կողմէ աջակիսի հետապնդում մը , որ մեր շահախնդրութիւնը հաստատելով՝ արդարեւ կրնար ազդային խնդիրներու մէջ մեր բռնած ուղղութեան անկեղծութիւնը կասկածի տակ ձգել , ինչպէս եւ ռուս առիթով աջակիսի հետապնդման մը իրողութիւնը , որովհետեւ ազդակիսի բան մը աշխարհի ոչ մէկ կողմը ոչ ոքի համար մեղադրելի եւ վարկաբեկիչ ըլլալով հանդերձ՝ իրողութիւն չէր , զոյուրթիւն ունեցած չէր մեղի համար :

«Յուսարեր» ամբողջ վեց օր , անցեալ շաբաթ առաւօտէն մինչեւ երէկ՝ հինգշաբթի երեկոյ , ընդունելէ ետք իր զրպարտիչ մը ըլլալը , երբ մեր վերջին թիւով վերջնականապէս հաստատուի էինք իր լուրջեամբը բրած այդ խոտտովանութիւնը , ահա՛ կ'ելլէ , այսօր , ըսելու թէ «հուզեր իր այդ նկատուիլ» եւ կ'աւելցնէ . «մեր ստացած տեղեկութեանց համաձայն [Լեւոն] Մկրտչեան եւ Ընկ . վերջընթեր ընդհանուր ժողովը ամսական 3 ռսկի յաւելում մը բրած է «Արեւ»ի խմբագրատնիսի , դոհացում տալով անոր պահանջին եւ ի վարձ բարեք ծառայութեան » :

Ի պատասխան — եւ որքան ալ պատասխանի պատիւին արժանի չըլլայ այլեւս — կ'ըսենք թէ «Արեւ»ի Հրատարակչական Ընկերութեան վերջընթեր ընդհանուր ժողովը ամիսներ առաջ տեղի ունեցաւ , մեր ներկայութեամբ եւ աջակիսի պահանջ մը չգտաւ իր առջեւ որպէսզի դոհացում տար անոր : Իսկ եթէ «վերջընթեր» «վերջին» կը նշանակէ «Յուսարեր»ի պատուարժան խմբ-

բազրութեան համար, ան Տ օր ոտաջ գումարուեցաւ ի Գահիրէ, մեր բացուկայութեանը, բայց ոչ մենք ամասկանի յաւերման պահանջք ըրած էինք, ոչ ալ մինչեւ այս վաղըկեանս ունէ մէկը բերանացի կամ դրաւորապէս հաշորդեց մեզի թէ ընդհանուր ժողովը այդպիսի որոշում մը տուած է: Մեր աշխատութիւնը չափազանց թեթեւ մեր ամասկանը՝ 12 օսկի՝ արդէն դրեթէ նախարարակա՛ն ամասկան մը ըլլալուն, մեր միտքէն չէր անցնէր ու չ'անցնիր «Արեւ»ի պիտօճէին վրայ նոր բեռ մը աւելցնել, ու նոյնիսկ պատրաստ ենք, «Յուսարեր»ի ազնուասիրտ պարտնէրուն զոհացման համար, ատոր ալ կէսէն չ'րաժարելու...:

«Իսկ եթէ երբեք սխալ եմ մեր ստացած տեղեկութիւնները՝ կ'ըսէ «Յուսարեր»ի գերագնի խմբագրութիւնը — մենք սիրով ետ կ'առնենք մեր խօսքը քայքայ անոր տեղ կ'ըսենք որ Պ. Վ. Թէֆէեան ամաւակնի մը փոխարէն '«Արեւ»ի եւ ընկերութեան վարձու տուած է իր գրիչը, եթէ ոչ իր սիրտը՝ դատի մը համար՝ որուն իրը չ'ըլլալը իր գրած ամէն մէկ տողէն կը կաքկքէ յանախ:»

Փախուստի միջոցին արձակուած այս վերջին նկարին անունը տալ չենք ուզեր, միտքերը չ'ափոթեցնելու համար: Այս կարգի ընդհանուր յարձակումները մեզ անտարբեր կը թողուն: Թէ ամասկանի մը փոխարէն «Արեւ»ի խմբագիրը իր գրիչը «վարձու տուեր է», զէպք մը չէ այդ դոր պէտք ունենալ ճշգրէտ: Ընթերցողները կ'ընան ատկեա հասկնալ ու կ'ը յոտանք թէ հասկցած են՝ ա՛յսչափ առնէ, ա՛յսչափ տարիէ ի վեր, յորմհհտէ լրագրութեան, ժողովականութեան եւ ուրիշ ազդային պաշտօնականութեան մէջ միշտ «վարձու տուեր ենք» մեր գրիչը, մեր խօսքը եւ մեր աշխատութիւնը — թողո՛ւնք սիրտը որ զոյաթիւն չ'ունի — եւ ասորե՛ր ենք անոնց վարձքովը...:

Ալէկ պիտի ըլլար, «Յուսարեր»ի եւ ուրիշ կարգ մը ազնիւ մարդոց համար, որ չ'ապրէինք: Բայց ապրէր ենք... վարձքով: Այսուհետեւ ալ, եթէ Սատուած կեանք տայ, նոյնը պիտի ընենք... եւ «Յուսարեր» չ'առ դժուարահաճ պիտի ըլլայ եթէ չ'ընհանայ այս «խոտտոյանութեամբ»...:

Վ. Թ.

16.— ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Բ[on] Սայիտ 25/4/1918

Սիրելի Տամատ[եան]

Այս երկտողը՝ միմիայն հաստատուելու համար որ ութուկէսօրեայ ծովագնացութենէ մը յետոյ երէկ զիշեր ապահով հասանք Բօն-Սայիտ, Դեռ նաեւն զորս ելած չենք այս առտու: Մալթա մէկ զիշեր միայն կ'եցանք. ուրիշ ոչ մէկ տեղ հանդիպեցանք. 1 անդլ[իական] բեռնարարձ եւ երեք թնդանօթակիր ունէինք հեռերնիս մինչեւ Ադեքս[անգրի] ոյ բացերը ուր երէկ առտու բեռնարարձն ու թնդանօթակիրներէն մին զատուեցան մենէ: Ծովը ատեն-

ստեղծական յուզումն էր, բայց իր յուզումը չփոխանցեց ինծի՝ ընդդո՛ւ-
հայի ահն ու յուզումն արդէն հաստատուած գտնելով սրտիս մէջ:

Թէ ինչեր պատահեցան ցամաքի վրայ այս 9 օրուան միջոցին՝ բա-
ցարձակապէս ոչինչ գիտեմ. պատերազմը, ինչպէս ամբողջ աշխարհը, ինծի
համար սահմանափակուած էր Australianի տողերուն մէջ. ոչ խախտ Action
Francaiseը կը յիշէի ու կը փնտռէի առատները. աւելորդ է ըսել Թէ հոգս
էէր նաեւ որ Voix de l'Arménieի 7-րդ թիւը ելա՞ւ Թէ ոչ, [Պօղոս Նուպար]
փաշան վերադարձա՞ւ Թէ ոչ, կրկնած Chartistի աղջիկները ցերեկ եւ գիշեր
իրենց հրապոյրներուն դանդաղութեամբ կը շարունակէին քեզ «հրճուեցը-
նել» Թէ չէ, եւ ինչ. եւ ինչ: Հիմա, սակայն, հասած ենք, եւ քիչ վերջը պիտի
վերադառնամ ազգային եւ միջազգային մտահոգութիւններուս, այնպէս ինչ-
պէս եթէ այս 9 օրը ապրած չըլլայի: Բաւական բօնաֆ* sensation** մըն է
ասիկա, զոր հակառակ բաղմամբիւ անդամներով ճամբորդութիւններուս՝ այս
անգամ միայն կ'ունենամ:

Սիրալիւ բարեւներ ամէնուր, Օր. Երէցեանին (որուն պէտք է զրեմ),
Արտուազդին, [Կարապետ Փաշայեան] իմանին, Աթալեանցին, Թաշճեանին,
Տէր-Յակոբեանին եւ այլոց:

Համբոյրներով քոյդ

Վստահ

Յ.Գ. Խնդրեմ զրէ ինծի Աղեք[սանդրի] ոյ հասցէիս. Բարիդի կեանքէն
մէկէնիմէկ errer մի՛ ընե՛ր*** զիս. ես ալ նսրէն կը զրեմ:

17. — ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Բաքիզ, 23 Մայիս 1919

9, rue du Boccador, VIe

Սիրելի Տամատեան,

Նամակներդ առի. [Արամ] Աւստընը զրկած էր իտալիացէն՝ ուր ինքը
մնացեր է. ես, շատ առաջ, նամակ մը գրած էի քեզի, ֆրանսերէն, զոր չեմ
գրկած. ներփակ կը զրկեմ՝ Թէպէտ ուշացած, մէջի մէկ քանի տեղեկութիւն-
ներուն համար. մէջը ծանուցումն նամակները (Պոլսի) այս միջոցիս քովս
չունիմ. հաւանօրէն հոգ ուղղակի զրկած են արդէն. ես ալ 1-2 օրէն կը
զրկեմ: — Ի փոխարէն ներփակ Ամերիկայէն ուրիշ նամակ մը: Ամերիկայէն՝
Պատգ[ամաւորական] Ժողովի ատենագրութիւններ եւ Նաչ[անգային] Վար-

* — Տարօքիմակ (քրք.):

** — Ազգամուրիւն (ֆրմս.):

*** — Միջոցեցմներ (ֆրմս.):

չ[ութ] հան շրջաբերականներ² ալ եկան հասցէիդ. անոնք ալ տունն են : — Կոստակցութեան ձեռնարկը հոս յառաջ տարուելու վրայ է. 8-10 օրէն հաւաքոյթը տեղի պիտի ունենայ. չէղոքները մեր ծրագրին վրայ պիտի կազմակերպուին ուրիշ առժամեայ՝ անունով մը՝ յայտնելով որ վերջէն պիտի միանան մեզմով եւ ուրիշներով կազմուելիք մեծ բարձրին³ :

Պատ[ուիրակութիւնը] սրուցեց ընտրել քեզ ներկայացուցիչ Կիրիկիոյ. նամակը 1-2 օրէն կ'ստանաս. խմբադրուելու վրայ է. ամսականդ՝ Ապրիլէն :

Այսօր անապարհաօք կը դրեմ մասնաւորապէս յանձնարարելու համար քեզի եզրօրոյրդիս՝ Գալուստ Թէքէեան, Camp Prisoner of War, Tura, № 69351. Պաղտատէն հոյ բերուած է. շուտով ազատուելու եւ Պոլիս ըրկուելու է. [Թօրոյմ Գուշակեան] Առաջնորդին ալ գրեցի այսօր. 200 ֆրանքը իրեն կը յատկացնես. ինչդրեմ Գահիրէ Ազգ[ային] Միութեան ալ գրէ որ զիմումը շուտով ընեն. իսկ ազատուէն վերջ հոյ բե'ր անպատճառ. եթէ չկրնայ իսկոյն Պոլիս մեկնիլ՝ [Արմենակ?] Կամարականէն խնդրէ՝ որ յանուն իմ զինքը հոգայ. վերջապէս իմ կողմէն որ հայրութիւն ընելու պարտաւոր եմ՝ հօրեկրայրութիւն ըրէ իրեն : — Ի՞նչ եղաւ [Տամատեան] Շաքէին դործը :

Մերով բարեւներ ամէնուդ, Տիկինին, [Փափաղեան] Յակոբին, Տէկ. Փափաղեանին եւլն. , եւլն. :

Քոյդ. համբոյրներով

Վահան

18. — ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Փարիզ, 31 Մայիս 1919

Սիրելի Տամատեան,

Պատուիրակութեան պաշտօնական նամակը պիտի ստանաս միաժամանակ այս նամակին հետ :

Որպէսզի այսքան յապաղումէ ետք նոր յապաղում տեղի չունենայ՝ երէկ Պատ[ուիրակութիւնը] հեռագրեց քեզ, ծանուցանելով որ Յունիս 3-ին Մարսէյլէն մեկնող Մէնսթրերի նաւը առնես Բօր-Սայիտէն՝ երթալու. համար Սիւրիա-Կիրիկիա : Հեռագրին մէջ աւելցուեցաւ, որ նոյն նաւով մեկնող Տօքթ. Մանկոյեան (նոր անդամ կիրիկեան րժշկ[ական] միսիօն^{*}) քեզ պիտի յանձնէ պաշտօնագրերու հետ՝ նաեւ 50,000 ֆր[անքն] ոց չէք մը Բօր-Սայիտի վրայ եւ Ապրիլէն Յունիս քու Էռասեայ հատուցումդ : Ըստ այսմ մտաւ եւք թէ պատրաստուած կ'ըլլաս եւ օր առաջ Բօր-Սայիտ կը գտնուիս. հաւանօրէն չողենաւ 3-4 օր պիտի մնայ Բօր-Սայիտ, ինչ որ քեզի ժամանակ պիտի տայ դանձումներ ընելու եւ տոմսակ, անցագիր եւլն. առնելու՝ եթէ աւելի կանուր առնել կրցած չըլլաս :

* — Առաքելութեան (ֆրմս.) :

Պատուիրակութեան երէկի նիստին՝ ինծի պաշտօն տրուեցաւ այս միւս-
նոյն թղթատարին հասցնել քեզի ուղղուած համառօտ *aperçu** մը կիլիկիոյ եւ
Սիւրիոյ մէջ ներկայիս տիրող կացութեան եւ խնդրոյ վիճակին վրայ՝ ինչ-
պէս այստեղ մեզի ծանօթ է, մեր տեսակէտներովը միասին: Ահաւասիկ այդ
*aperçu*ն:

Ա.— Հայկ[ախան] Լեգէոն.— Պրանս[ախան] հրամանատարութեան
ծանօթ պահանջման՝ վրայ՝ *effective*ներու** կէսէն աւելին *libéré* ըլլալ*** ու-
ղած են. այս մասին Ապրիլ 12-ին գրուած նամակ մը միայն ունինք ձեռքեր-
նիս եւ չենք գիտեր թէ *libération***** տեղի ունեցած է թէ ոչ. այսուհան-
դերձ Պատ[ուիրակութիւն]ը կը փափաքի որ մէկ կողմէ մեր տղոց հասկցնես
թէ քաղաքական այս վիճակին մէջ քիչ մը եւս համբերելով ու ապագայ դուռ
հայկ[ախան] ընտանիքի անդնելու կողմ ու պատրաստ ստատելով մինչեւ հիմա
իրենց մատուցածէն աւելի մեծ ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլան ազ-
դին, եւ միւս կողմէ Փրանս[ախան] իշխանութեանց մօտ պէտք եղածը ընես
որպէսզի բարեացակամօրէն շարունակեն իրենց արդիւնաւոր զորքը, ինչ որ
Ֆրանսայի հանդէպ հայկ[ախան] երախտագիտութիւնն յաւերժացնելու եւ ա-
պագայ Հայաստանի մէջ Փրանսայի ազդեցութիւնը բարոյապէս եւ նիւթապէս
ալ ամրացնելու միայն կրնայ ծառայել:

Բ.— Քաղ[ախան] կացութիւն.— Վերջերս կացութիւնը բաւական
խառնակ դարձած էր. մասնաւորապէս Փրանս[ախան] թերթերէն շատեր
թուրքիոյ ամբողջութեան պահպանումին մէջ կը տեսնէին Փրանսայի հին ազ-
գեցութեան շարունակութիւնը Արեւելքի մէջ. այս մասին յոյսեր ունեցան
Պիքտինիի իսլամ մահաբաճային եւ Պ. Մոնթալիւի ծանօթ գիմումին² հետե-
ւանքով. միւս կողմէ Մորիլիւթաուի եւ Րոպէրթ Գոլէճի տնօրէն Տոքթ. Կէյս-
թի հնչեցուցած նոր եղանակը Ամերիկայի ստանձնելիք մասնա[յ]ին**** տա-
րածութեանն ու բնոյթին մասին³ մեզ մտահոյ ընելու պատճառներով Լեցուն
էր: Թարեախառարար մեր այս մտահոյութիւնները մեծ մասամբ ցրուած են
հիմա. եթէ ամբողջ թուրքիոյ ճակատագիրը վճռուած չէ դեռ եւ աւելի կամ
նուազ մեծ «զուտ» թուրքիոյ մը վրայ աւելի կամ նուազ «իրական» թուրք
իշխանութեան մը գոյութիւնը դեռ վէճի առարկայ է, հաստատիւքներ ունինք՝
սակայն՝ թէ Հայաստանը անպատճառ պէտք է անջատուի այդ թուրքիայէն եւ
Ամերիկայի Մերակոյտին մէջ 2/3-ի մեծամասնութիւն մը փափաքող է որ
Միաց[եալ] Նահանգները այս կամ այն ձեւով օղնեն հայկ[ախան] պետու-
թեան վերականգնումին. մութ կէտը Կովկասն է տակաւին. *Entente*ին****
Քուլաքը ճանչալու համար դրած պայմաններուն մէջ «Կովկասի հանրապե-

* — Ամփոփագիր (ֆրմս.):

** — Գործօն գիմնուորակներու (ֆրմս.):

*** — Զիմարակուիլ (ֆրմս.):

**** — Զիմարակուիլ (ֆրմս.):

***** — Հագաւարութեան (ֆրմս.):

***** — Համաձայնութեան (ֆրմս.), այսինքն՝ Համաձայնական պետութեանց:

տութիւններուն *autonomie*ն* յարկելու» խօսք մը կայ որ յստակ չէ: Դաւով Կիլիկիոյ՝ վստահ գիտենք որ Ամերիկայի մէջ եւ Դաշնակիցներուն սկզբամբ ընդունիլ տուած են Հայաստան մը հանդերձ Կիլիկիայով: Փրանս[ական] ազգայնական մամուլը նոր բայց անօգուտ փորձեր կ'ընէ Կիլիկիոյ վրայ Ֆրանսայի «Հին իրաւունքները» արժեյնելու համար: Մենք կը մնանք *corrects*** , վեհաժողովէն³ սպասելով արդար վճիռը:

Գ.— Գաղթականական խնդիր.— Առանհայէն եղած դիմումի մը վրայ, որով գաղթականներու բողոքութիւնն ու կարօտութիւնը կը յայտնուէր, որոշած էինք Գալուստ Կիլիկիականի երկրի համար նուիրած 50.000 Փր[անք]ը հոն դրկել: յարմար նկատեցինք քու միջոցովդ կատարել այդ առաքումը՝ քեզի յանձնելով նաեւ բաշխումը տեղւոյն Աղզ[ային] Միութեան եւ Առաջնորդարանի հետ խորհրդակցարար: Կը լսենք թէ Փրանս[ական] իշխանութիւնը Սիւրիոյ գաղթականները Պէյրութէն եւ անպիլականք Միջագետքէն՝ Կիլիկիա կը դրկեն: Միւս կողմէ երէկ Գահիրէի Աղզ[ային] Միութենէն հեռագիր մը առինք որ կը յայտնէ թէ մեծ թուով գաղթականներ կը դառնան ոչ-հայկական կեդրոններ եւ կը խնդրէին որ Պատ[ուիրակութիւն]ը հրահանգ տայ գաղթականներուն ապագայ Հայկ[ական] Պետութեան սահմաններուն մէջ կեդրոնանալ: մենք թէեւ նկատեցինք որ կարելի չէր Առաքաղարցին եւլն. արդիւն իրենց տեղերը գտնալէ, մանաւանդ որ բաւական դրամ չունինք Կիլիկիա դրկելու եւ հոն դիրենք հողալու համար, բայց դուն կարելին կ'ընես դոնէ մասամբ այդ տեղերը հաւաքելու համար Հայերը, դէթ անոնք որ իրենց տեղերը դառնալու ստիպողական հարկը չունին:

Մնացեալը տեղւոյն վրայ կը լսես եւ կը գիտնաս. հոսկէ անշուշտ Պէյրութ եւ Իսկէնտէրուն հանդիպելով ու այնտեղի գինուորներու եւ գաղթականներու վիճակն ալ տեսնելով Մերսին-Ատանա պիտի անցնիս: Եթէ մեզի խորհրդապահարար զերեւիք բաներ մը ունենաս՝ միջոցը կը գտնես կամ ճամբորդի եւ կամ օտար իշխանութեան *courrier*ին** հետ նամակներդ զրկելու:

Սիրալիւր բարեւներ ամէնուոյ,

Քոյդ

Վսիւան Թէֆէեան

Կը յանձնարարեն որ քեզի բարեւին զրեմ Պպ. Նելվուզ, Դաւիթ բեկ, Զօրպաճեան եւլն., եւլն.:

[Միքայէլ] Պապաջանեանը Պսիւս հասեր է. [Օղանեան զօր.] Անդրանիկը՝ Աւետիկ. չուտով հոս կ'ըլլան:

Պուլէն Ռամկապար Կեղըր[ոնեական] Խորհուրդէն ([Դաւիթ] Տէր Մովսէսեան — Յովհ[աննէս] Յակոբեան) նոր ընդարձակ նամակներ առի. կուս[ակցութիւն]ը³ տարածուելու վրայ է. օրաթերթը³ մօտերս պիտի հանեն

* — Ինֆնաւարտ քիւնը (ֆրմս.):

** — Պարկեշտ (ֆրմս.):

*** — Թղթատարիմ (ֆրմս.):

եղեր. քու մասիդ հարցնելով կը փափաքին որ կովկաս կամ Կիլիկիա երթաս. — կ'ըսեն թէ Կիլիկիայէն ընկեր մը զրկած են որ ընդարձակ տեղեկացիր մը բերած է (ֆոքին* զրկած են) եւ կը յայտնէ թէ Հայերը չառ զոհ են անդէլիական] վարչութեանէն :

Յ. Գ. Կաղաչեմ [Լեւոն] Մկրտիչեանին իմացուր որ [Գաբրիէլ] Նորատունկեանին (Լույան) Արեւը շարունակէ զրկել. 30 ֆր[անք] բաժնեգինը հոս վճարած էր ինծի. նոյնպէս թերթ մը թող զրկէ ինծի, եւ ուրիշ մը՝ հին բաժանորդ Պօղոս Էսմէրեանին (Բարիդ) որ հոս սլիտի վճարէ բաժնեգինը ինծի: Մէկ-երկու օրէն իրեն ընդարձակ պիտի գրեմ:

19. — Հ. Ս. Ռ. Կ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՆԱՀԱՆԳԱՅԻՆ ՎԱՐՁՈՒԹԱՆ

Բարիդ, 10 Սեպտ. 1919

Հայ Սահմ[անադրական] Ռամկավար Կուսակցութեան
Եգիպտոսի Նահ[անգա]յին] Վարչութեան.

Միրելի ընկերներ,

Ժամանակին ոտուցած եմ Ձեր նամակը:

Ձեր յարուցած խնդիրը՝ այսուեղ երկար եւ մանրամասն խորհրդակցութիւններու առարկայ է: Այս միջոցին Բարիդ կը գտնուի նաեւ Ամերիկայի Ռամկավար Նահ[անգա]յին] Վարչութեան առնապետ Բոֆ. [Մարտիրոս] Անանիկեան որ յատկապէս եկած է այդ եւ յարակից խնդիրներով զրադելու համար: Դեռ վերջնական որոշում չկայ. բայց հարկ կ'զգամ յայտնելու թէ հոս կազմուած Աղատ[ական] Միութիւնը նախաձեռնարկ եղած է ընդհ[անուր] համագումարի մը յառաջիկայ Նոյ[եմբեր]ի համար ի Բարիդ: Հրաւիրագիրը Եգիպտոս Առթ[ամեայ] Կեդր[ոնական] Վարչութեան ալ զրկուած է, ինչպէս Ամերիկայի եւ Պոստոյ մեր Մարմիններուն եւ Վեր[ադարձ] Զնչակեանին յԱմերիկա եւ Ժողովրդականին³ Կովկաս: Այս վերջինները Սեպտ. 7-ին պիտի ունենային իրենց Համագումարը այնուեղ. Պ. [Միքայէլ] Պապաջանեան կը փափաքէր որ ընդհ[անուր] համագումարը տեղի ունենայ Երեւան, որու ներկայ կացութիւնը սակայն այդ կարելիութեան յոյսը չի տար. զուք կ'ուզէք Կիլիկիա. Ամերիկա խորհած են Եգիպտոսի մասին եւ թուականն ալ աւելի ուշ, Դեկտ[եմբեր]—Յունուարին: Որոշումէ մը տուա՞՞նք՝ անհրաժեշտ է որ Աղատ[ական] Միութիւնը պատասխաններն ուտնայ: Թէպէտ նախաձեռնութիւնը նոյնքան մենէ, այսինքն Ձենէ է՝ որքան Աղատականէն, բայց այս վերջինին հետ համաձայնելու է մանաւանդ անոր համար որ վերակազմակերպ մօտ յաջողելու հ[ա]մ[ա]ր ան աւելի յարմար է եւ մեր Ամերիկայի ընկերները արդէն չեն ուզեր որ մեր կողմէ նոր գիմում մը ըլլայ անոնց՝ վերջին բանակցութեանց ձախողումէն վերջ: Իրաւ է թէ մերինները վտանդ մ'ալ կը նշմարեն անոնց մասնակցութեան մէջ, բայց դիմումը անհրաժեշտ է. եթէ ընդու-

* — Պատճէճը (ֆրմս.) :

նին եւ գտնել՝ պէտք է աշակուրջ դնուիլ Համադումարին մէջ, իսկ եթէ չգտնուի՝ միւսները իրենց պարտքը կատարած կ'ըլլան եւ կրնան վերջէն աւելի ազատ խօսիլ: Գործը բաւական կենտոն է, ինչպէս կը տեսնէք, բայց բանակցութիւններով կրնայ հարթուիլ՝ յոսամ. այս՝ մէկ կէտ:

Երկրորդ՝ Ռաֆիկալարի իրեն յատուկ Համադումարին դալով, եւ ամիսի մը չտի տուա՞յ կարծիք յայտնեցի Ամերիկայի Նահ[անգային] Վարչութեան հարցումներուն ի պատասխան՝ թէ միւսին հետ նոյն տեղը, 1-2 շաբաթ անկէ առաջ պէտք է դումարել: Բրոֆ. Սնանիկեան կ'ըսէ թէ ներկայիս իրենք չափ ալ անհրաժեշտ չէին գտնել այդպիսի մեծածախ ժողով մը եւ առաջնութիւն կուտային Ժող[ովրդական]ի հետ միացման, հզօրացման եւ այլ խնդիրներու: Վերջապէս եւ չեմ երկարեր հոս, որովհետեւ այս գիշեր իսկ Պ. [Եւան] Տէր Ստեփանեանի հետ կը մեկնիմ Խաղվոյ ճամբով Երևան՝ Ազգ[ային] Պատ[ուիրակութեան] կողմէ ծանօթ պաշտօնով: Կը յանձնարարեմ որ Զեզ գրեն ուղղակի: Զեմ գիտեր թէ ընկեր [Լեւոն] Մկրտիչեան որ մեկնել է Եղիպատսէն հոս պիտի գա՞յ թէ ոչ. դեռ իրմէ ոչ մէկ լուր կայ. եթէ հոս ըլլայ՝ անտարակոյս խնդիրները աւելի կը պարզուին ու կը գլխաւորան:

Ընկերական սիրալիր բարեւներով

Վսահան Թէֆէեան

20. — ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Փարիզ, 21 Փետր. 1920

Սիրելի Տաճատեան,

Գրաբերս Պ. Մարտիկ Զամիչեան իմ հին պարոյակեան ընկերներէս է, երկար տունէլ ի վեր Ֆրանսա հաստատուած, որ Կիլիկիա կուգայ Ֆրանսայի Հայ Ճարտարագէտ-ճարտարապետներու Միութեան կողմէ ուսումնասիրութեան մը համար: Կը խնդրեմ որ հաճիս ամէն կարելի օժանդակութիւն ընծայել իրեն իր հայրենասիրական նպատակը գլխաւորելու համար. ինք պէտք ունի միայն բարոյական օժանդակութեան:

Եւ 18-20 որ առաջ վերադարձայ Երևան-Պուլէն:

Այսօր հասաւ Տ. Զաւէն [Եղիպատսէն] Պատրիարքը Պ. Զայեանի հետ. վաղը կը մեկնի [Երևան], ուր կը գտնուին արդէն [Պօղոս Նուպար] փաշան եւ Պ. [Աւետիս] Ահարոնեան. վճռական օրեր են:

Այդ կողմերու կացութիւնը մօտաւորապէս գիտեմք եւ այդ պատճառաւ չափ մտահոյ ենք. բազմաթիւ գիմումներ կատարուեցան. Պատրիարքը ամսուն 12-ին Պուլէն մեկնած է եւ կարգ մը գրութիւններ բերած է հետը (կիլիկեան կացութեան վերաբերեալ) որոնք սակայն դեռ չկրցանք կարդալ: Ասոնց մէջ քու տեղեկագիրդ ալ կայ:

Անցեալ շաբաթ ստացանք եւ կարգայինք Պ. Ա. Սասունի[ի] միջոցաւ

դրված տեղեկությունը ալ. Պ. Սասունի ինծի հետ խօսեցաւ, բայց պատուիրականութեան հետ ոչ դեռ :

Քոյդ սիրով

Վահան Թէֆէեան

21. — ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Մտերմական

Փարիզ, 15 Ապրիլ 1920

Մեծայարդ տիար Մ. Տաճատեան,
Լիազօր ներկայացուցիչ Հայ Ազգ[ային] Պատուիրակութեան

Սիրելի Տաճատեան,

Կիլիկիոյ հայոց ահաւոր կացութեան մասին մեզի գրկած տեղեկաւորներդ ու նամակներդ ստացած ենք, ինչպէս եւ Տիկ. [Զապէլ] Եսայեանի տեղեկագիրը: Պատրիարքարանը հաղորդեց մեզի այն տեղեկագիրները եւ վաւերաթուղթերը որ իրեն գրկուած էին քու եւ Առանայի Ազգ. Միութեան կողմէ: Ստացած ենք նաեւ, ալտեղ եւ Լոնտոն, Իզմիրէն եւ Կիպրոսէն տրուած հեռագիրները: Մօտ երկու ամիսէ ի վեր Կիլիկիոյ անցուցած եղբարկան տաղանակին մէջ մասնաւորապէս քու, ինչպէս նաեւ քեզի գործակցողներուն թափած անձնուէր ջանքերը եւ բնդհանրապէս Կիլիկիոյ բոլանդակ հայութեան դժբեհակ ու քաջարի ոգորումները մեր աչքին առջեւ ամէն վայրկեան պատկերացնելով՝ սրտով միշտ ձեզի հետ եղած ենք եւ մեր կողմէ այստեղ բրած ենք բոլոր կարելին, որպէս զի զբաղան եւ շուտափութ օգնութիւն հասցուի այդ տեղ: Յրանա[ւական] կառավարութեան եւ քաղաքական անձնատրութեանց, անդլ[իական] կառավարութեան, ինչպէս եւ ամերիկեանին, ու Գերագոյն Խորհուրդին մօտ ըրինք բազմաթիւ դիմումներ: Մարաշի աղէտին առաջին լուրերը զաւէն յետոյ, Պատուիրակութեան դիմումներուն վրայ՝ Գերագոյն Խորհուրդը Լոնտոն երկու նիստ յատկացուց Կիլիկիոյ կացութեան: Այդ նիստերուն մէջ որոշուեցաւ Պոլսոյ դատարմը՝ իբր Միլլի շարժումը զսպելու եւ Կիլիկիոյ Հայոց սպառնացող վտանդին վերջ դնելու անուղղակի կերպով նպաստող միջոց, իսկ նոյն ինքն Կիլիկիոյ մէջ ունէլ զինուորական գործողութիւն ձգուեցաւ Յրանասայի: Անգլիացիք իրենց մօտ եղած ամէն զինամի պատասխանելին (նոյնիսկ մարտանաւեր գրկելու խնդրանքին) — «Յրանասայի զօնն* է հօն, ըստ 1916-ի դաշնագրի պայմաններուն, Ֆրանսացիք պիտի ընեն հօն պէտք եղածը»: Յրան[սական] կառավարութիւնը քանի քանի անգամ կրկնեց Պատուիրակութեան, [Զաւէն] Ս. Պատրիարքին եւ վերջերս Սոյ [նապայեան Սահակ] ՎԼՀ. Կաթողիկոսին, թէ ամէն միջոց ձեռք առած է Հայերը պաշտպանելու համար, Անձկութեամբ եւ ցաւով կը տեսնենք որ կա—

* — Գօտիմ (ֆրմս.):

ցութիւնը բարեփոխուեալ տեղ հետզհետեւ կը դէշնայ. Պատուիրակութիւնը կը շարունակէ իր գիթումները հոս, Լոնտոն եւ Ամերիկա: Որոշ գիթում ալ եղած է՝ Ատանայի սպառնացող վտանգի պարագային՝ կիներն ու երախաները Կիպրոս փոխադրելու մասին, ղիթում թէ՛ մեր եւ թէ՛ մեր անդլիացի բարեկամներուն կողմէ. պատասխան մը դեռ չէ տրուած այս խնդրանքին: Աւելորդ է ըսել թէ մեր ըրած ղիթումներուն մէջ միշտ մասնաւորապէս շեշտեցինք հայ ժողովուրդը ղինելու անհրաժեշտ պէտքին վրայ:

Ազգ. Պատուիրակութիւնը, մօտ երկու ամիս առաջ, քեզի ղրկեց ղրեթէ ամէն ինչ որ ունէր, 100,000 Ֆրանք: Նոյն ատեն հեռաղրեց Ամերիկա, [Օդանեան] Զօր. Անղլանտիկ կազմած հանդանակիչ մասնախումբին, խնդրելով ղրկել իսկոյն քեզի մեծ գումար մը: Կիմանանք որ մասնախումբը ղրկել է տեղւոյդ ամերիկեան նպաստամատոյց մարմնոյն 40,000 տալար՝ որուն վրայ Ամերիկայի Relief Fundը աւելցուցած է նոյնքան գումար մը: Ատկից դատ Լոնտոնէն հեռաղրի մը տրուեցաւ Պատուիրակութեան կողմէ՝ [Պօղոս] Նուպար-Աւետիս Ահարոնեան ստորագրութեամբ՝ Ամերիկայի Ազգային Միութեան, առաջարկելով որ մասնաւոր հանդանակութիւն մը բացուի Կիլիկիոյ Հայոց ինքնապաշտպանութեան գործին օգնելու համար եւ արղիւնքը իսկոյն ղրկուի քեզի:

Ազգային Պատուիրակութեան միջոցները բոլորովին սպառած են դժբախտաբար: Զօր. Անղլանտիկ ամիսներ առաջ Անղլիոյ մէջ բացած էր հանգանակութիւն մը ի նպաստ Կովկասի հայ կաթախանաց եւ մեր բանակին, որով Պատուիրակութեան Անղլիայէն ունէր սանթիմ շեկաւ: Զօրովարը վերջէն Ամերիկայի մէջ եւս իր բացած հանգանակութեան արղիւնքը որոշեց յատկացնել 40% Հայ Հանրապետութեան, 30% Պոլսոյ Պատրիարքարանին, 20% Կիլիկիոյ եւ 10% Եղիպտոսի Բարեկործականին: Կիմրոնեա ուրեմն թէ ի՞նչ նեղ ղրութեան մասնուած է Պատուիրակութիւնը, որ իր ղրաւնաղլտական առաքելութեանց, բրորականտի եւ այլ անմիջական ծախքերը ղոցելու իսկ միջոցներէն գորկ է այս միջոցիս: Ինչ ինչ ղիթումներ բրած ենք եւ կը յուսանք որ Պատուիրակութեան այս նիւթական տուղնապր մօտիկ սպաղայի մէջ քիչ մը թեթեւնայ: Կացութիւնը այս բլլալով, հեռաղրեցինք Ամերիկայի հանդանակիչ մասնախումբին, առաջարկելով որ սպրիլ ամիսէն սկսեալ Ատանայի հիւանդանոցին, ինչպէս նաեւ այդտեղի բոլոր այլ ծախքերը իրենց միջոցներով այլ-եւս հոգացուին:

Կիլիկիոյ, ինչպէս եւ հայ Տէրութենէն ղուրս մնալիք բոլոր հայ հողամասերուն, քաղաքական բախտը ղեռ չէ որոշուած: Տիկ. Եսայեանը տյստեղէն մեկնած պահուն՝ աշպէս կը կարծուէր թէ այդ բոլոր հողամասերը պիտի ղրուէին Ֆրանսայի հովանաւորութեան տակ՝ Աղլերու Ընկերակցութեան կողմէ mandatով, եւ մենք, «Ամբողջական» Հայաստանի մը կաղմաւորման անկարելիութեան յայտարարութիւնը եւ «Կիլիկիոյ մասին Ֆրանսայի հետ համաձայնեցէք» խորհուրդը Լօրտ Բրրղրնի բերնէն իսկ ըսելէ յետոյ, ցաւ ի սիրտ ստիպուած եղանք մեր քաղաքականութիւնը յարմարցնել այս նոր կացութեան, ընդունելով որ Հայ Տէրութենէն ղուրս մնալիք հողամասերը ղրուին Ֆրանսայի պաշտպանութեան տակ՝ միշտ այն հասկացողութեամբ թէ

անոնց Հայկական Հանդամանքը պիտի ճանչցուի Գերադոյն Խորհուրդէն և անոնց պիտի տրուի ինքնավար բէժիմ^{*} մը, Թուրք տիրապետութենէն բոլորովին ազատ: Ի՞նչ պիտի ըլլայ Գերադոյն Խորհուրդին վերջնական որոշումը այդ մասին, ղեռ չենք ղիտեր: Կը յուսանք որ Սան-Րէմոյի մէջ քիչ օրէն այդ որոշումը կը տրուի: Շատ հոգի պատճառներ կան որ մեզի վստիմալ կուտան թէ Թուրք վարչութիւնը պիտի պահպանուի Կիլիկիոյ և Հայ Տէրութեան չկցուելիք Հայ Հոգամասերուն վրայ: Ֆրանս[ական] խորհրդարանի Commis-sion des affaires extérieures-ի** է՛ն կարևոր անդամներէն ոմանք մեզի յայտնեցին թէ՛ Ֆրանսոյի փափաքն է որ ֆրանսական զօնը սահմանափակ ըլլայ Հայ Տէրութեան, և այդ ամբողջ զօնին մէջ Սուլթանին ղերիշխանութիւնը լոկ անուանական ըլլայ՝ վարչութեան ղեկը գտնուելով Ֆրանս[ական] իշխանութեան ձեռքը: Բայց երբ Կիլիկիոյ և Սուրիոյ պաշտպանութեան դործին մէջ այնքան թոյլ կը յայտնուի Ֆրանսոյն, ի՞նչպէս պիտի հաստատէ ան իր իշխանութիւնը մինչև Խարբերդ, Տիարպէքիր ու Սըլապ, Միւս կողմէն, Լորտ Գըրզըն, Լոյս ձորճ և Պ. Ասքուիթ խորհրդարանին մէջ վերջերս արտասանած իրենց ճառերով յայտարարեցին թէ Կիլիկիոյ մահմետական երկիր է, թէ հոն մահմետականները խոշոր մեծամասնութիւն կը կազմեն և թէ Հայերը ազգաբնակչութեան հազիւ 1/3-ը կը ներկայացնեն, և ասիկա՝ հակառակ այն բոլոր ֆօքլորին որ Պատուիրակութիւնս իրենց զրկած էր: Վերջին պահուն կ'իմանանք թէ Ֆրանս[ական] կառավարութեան և խորհրդարանին մէջ կայ կեղու հոսանք, մին՝ կ'ուզէ հրաժարիլ Կիլիկիոյն և Սուրիոյն՝ ուրիշ տեղ փոխարինութիւն ստանալով, միւսը՝ կ'ուզէ որ Ֆրանսա մնայ հոն: Ֆրանսայի հոն մնալու պարագային ի՞նչ բէժիմ պիտի հաստատուի, որոշ չեն ըսեր և: Հայկական ինքնավար բէժիմի մը խօսքն անդամ չկայ: «Կիլիկիոյ բոլոր ազգայնութեանց իրաւունքները պիտի յարգուին»- այս է բանաձեւը զոր կը լսենք Quai d'Orsay-ի մէջ: Զափազանց մեծ հաւանականութիւն կայ որ Թուրք ղերիշխանութիւնն ու վարչութիւնը պահպանուին, ուրեմն, Կիլիկիոյ և միւս Հայ Հոգամասերուն մէջ, Մենք կը վստիմանք նոյնիսկ որ այդ ղերիշխանութեան պահպանումը անխուսափելի ըլլայ, ֆրանսական controle-ին*** տակ՝ ե-թէ Ֆրանսացիք հոն մնան: Մենք մինչև վերջը պիտի պնդենք որ Հայ Տէրութեան չկցուելիք Հայ չըջանները Թուրք տիրապետութեան տակ չձկուին, այլ Ազգերու Ընկերակցութեան հովանաւորութեան տակ զրուին: Այս ըլլալով կացութիւնը՝ հոյ ուրեմն մեզի կը մնայ անոր պատճեններէն ձեր զիրքը: Ֆրանս[ական] իշխանութեանց հանդէպ բոնուած լեզուն ըլլալու է համեստ և ճաշդուկ, քանի որ անոնց ձեռքն է առաջմ՝ Կիլիկիոյ պաշտպանութիւնը: Մահմետականաց հանդէպ ոչտք է զուրչանալ յարձակողական ունէ քայլէ, շատանալ ինքնապաշտպանութեամբ յարձակմանց ոչմ, մնալ չէզոք ամէն անգամ որ կարելի է՝ զուր արինահանգութեան տեղի չտալու համար: Մէկ խօսքով, ամէն ջանք ընելու է որպէսզի յարաբերութիւնները լաւ ըլլան Ֆրան-

* - վարչաձեռ (ֆրմս.):

** - Արտաքին Գործերու Յանձնախումբի (ֆրմս.):

*** - Հսկողութեան (ֆրմս.):

ս[ախան] իշխանութեանց հետ, եւ մահմադականաց հետ ալ *modus vivendi** մը գտնէք:

Այս նամակը, շատ համառօտ, կը փութանք զրկել օգտուելով ամերիկահայ սպայ Պ. Խաչատուրեանի մեկնումէն: Մենք որոշած էինք զրկել Կիւլիկիա, իբր քեզի օղնական, Թահմազեանը եւ Սասունին, բայց նիւթական անձկութեան պատճառաւ չկրցանք այդ որոշումը զործադրել: Տոքթ. [Յովհաննէս] Արթինեան հոս է եւ պիտի մեկնի Մայիսի սկիզբները, որով Կիւլիկիա կ'ըլլայ մայիս 15-ի առնոյնները: Հաւանական է որ Պ. Ա. Սասունի մեկնի դէպի Կիւլիկիա ապրիլ 21-ի շոգենաւով:

Ներսիսի քեզի կը զրկենք օրինակութիւնը այն հեռադրին զոր երէկ Պատուիրակութիւնն ուղղեց քեզի: Տիկ. Եսայեանի նամակով ուղուած որոշ համաձայնախօսով հեռադրիւր մինչեւ երէկ անկարող էինք տալ՝ այս կամ այն ձեւով, վերջնական բան մը ըսելու ի վիճակի չըլլալով. այս նամակին մէջ պարզեցինք քեզի կացութիւնը Կիւլիկիոյ ապագային մասին դիտողաձեւերուն վերաբերմամբ, եթէ քիչ օրէն վճռական որոշում մը տրուի եւ իմանանք՝ քեզի կը հեռադրենք հեռադրով՝ հետեւելով Տիկնոջ առաջարկած համաձայնախօսին:

Կը մաղթենք բոլոր սրտով որ այդտեղ տիրող զարհուրելի կացութիւնը չուտով վերջ գտնէ:

Կը բարեւենք շատ սիրով քեզ, Տիկ. Եսայեանը եւ ձեր զործակիցները:

Վահան Թէֆեեան

Տոքթ. Նեվրուզ

Ա. Զօպանեան

Յ.Գ. Վերջին պահուն նախընտրեցինք այս նամակը զրկել Համագումարի՞ անդամ Տոքթ. [Աւետիս] Ալթունեանի միջոցաւ՝ որ ամսոյս 19-ին կը մեկնի ուղղակի Պէյրութ, մինչ Պ. Խաչատուրեան Պոլիս պիտի մնայ քիչ մը ժամանակ:

Նոյնֆ

Ի տեղեկութիւն կը յայտնենք որ Կաթողիկոսը նախորդ զիշեր տրուած հացիկերոյթի պահուն ստացաւ 50,000 Փրանք՝ ներկաներէն հանդանակուած: Հանդանակութիւնը դուրսն ալ պիտի չարունակուի. դումարը կրնայ մինչեւ 80,000-ի բարձրանալ:

22.— ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Կ. Պոլիս, 8-12-1920

Սիրելի Տաճատեան,

Մեր առաջին նամակին հետ կը զրկեմ սիրալիբ բարեւներ:

Ինչպէս կը տեսնես՝ զլուխս կապեցին, հակառակ փափաքիս եւ դի-

* — Համակեմսաճեւ (լասիմ.):

մաղբութեանս՝ Այսու հանդերձ, ընդհանրապէս քաջալերական էին պատղամաւորական ժողովի մէջ յայտնուած տրամադրութիւնները, և եթէ մենք մնանք ու աշխատինք այս ուղիով՝ յուսալից եմ որ կուսակցութիւնը կ'ունենայ մեծ բարգաւաճում: Պիտի ըսես թէ քիչ մը ուշ է, բայց նորէն կան փրկուելիք բաներ ու շինուելիք բաներ, զիտես թէ ի՞նչ:

Խնդրեմ առանձին ալ զրէ՛ ինծի որքան հնար է շուտ և շատ: Ընենք ինչ որ կրնանք զործիլ օգնելու համար: Ղուին ալ անուղղակի օգնէ՛ աղտեղ կուսակցութեան, որ [Սեդրակ] Կէպէնյեանի հոս մնալովը անգլուխ մնացեր է»:

Սիրալիբ համբոյրներով քոյդ

Վահան Թէֆէեան

Յ.Գ. Գիւտցի՛ր որ [Լեւոն] Մկրտիչեանը փարիզի մէջ հին Մկրտիչեանն է, ամբողջովին հլու հիացող և հպատակ [Պօղոս Նուպար] փաշային: Խրն՝ զիր մը ունեցայ փաշային հետ, որո՛ւ մէջ զգուելի զիրք բռնեց:

Վ. Թ.

23. — ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Կ. Պոլիս, 8 Դեկտ. 1920

Եարդելի Պ. Միհրան Տամատեան
Ատանա

Սիրելի ընկեր,

Այսօր մեկնող չուկնաւով Ատանա կուղայ պատղամաւորական ժողովի՛ աւնդամ ընկեր Մարտիրոս Տէր Ստեփանեան և մենք առթէն կ'օգտուինք աճապարանօք ուղղելու: Ձեզ այս գրութիւնը, նախ քան Ձեզի ժամանումը պատղամաւորական ժողովի աշխատութեանց շրջաբերական տեղեկագրին:

Նախ կը փութանք Ձեզ հակիրճ կերպով տեղեկացնել որ ամսոյն 3ին փակուած պատղամաւորական ժողովը, ի շարս այլ հարցերու, երկարօրէն զբաղեցաւ կիլիկեան հարցով և լսելէ յետոյ կիլիկիոյ պատղամաւորներու ներկայացուցած մանրամասն տեղեկագրութիւնները և նկատի առնելով ստեղծուած կացութիւնը, յանդեցաւ հետեւեալ եզրակացութեանց:

Ա.— Կիլիկիոյ ինքնապաշտպանութեան գործը զօրացնել ամէն կարելի միջոցներով:

Բ.— Հետեւելով Յրանաւայի հանգէպ բարեկամական քաղաքականութեան մը, ջանադիր ըլլալ միւս ազգաբնակչութեանց հետ համաձայնութեամբ կիլիկեան ինքնավարութիւն մը ստեղծելու:

Պատղամաւորական ժողովը ընտրեց որոշ իրաւասութիւններով կուսակցութեան կեդքոնական վարչութիւնը:

Այն պահուն, ուր ընտրուած կեդք[ոնական] վարչութիւնը հիմնուած

իր ստացած ուղեցոյցներուն վրայ պիտի ներկայացնէ ուսման վար չըջանները եւ վարէ կուսակցութեան քաղաքականութիւնը, ա՛ն կը տեսնէ վերջին տխուր դէպքերու հետեւանքով հայ քաղաքական իրաւունքները վերին աստիճանի անմխիթար դրութեան մէջ: Հայաստանի մէջ թիւրքերու եւ հայերու միջեւ կնքուած է Բ. ղինադադար մը², որուն պայմանները իրենց մանրամասնութեամբ թէեւ ծանօթ չեն մեզ, բայց հատուկօրէն լուրեր մեզ կասկածիլ կուտան, որ կարեւոր չափով դէնքերու յանձնում տեղի պիտի ունենար, եթէ չէ եղած արդէն, որ Կարս եւ Ալեքսանդրոպօլը դեռ թիւրքերու ձեռքն են, իսկ սահմաններու մասին որոշ լուր մը չունինք: Բօլշեւիկներու միջամտութիւնը կը թուի թէ թիւրքերու նոր առաջխաղացութիւնը արդիւլեւու նպատակով եղած է միայն, զուցէ եւ կը սպասեն անգլիացիներու հետ իրենց քաղաքականութեան ընթացք տալու համար, կամ զուցէ կը սպասեն անգլիացիներու Պոլսոյ կառավարութեան միջոցաւ քէմալիստներու հետ հաշտութեան ձեռնարկի ելքին, վասնզի Անգլիա երկու ճակատի վրայ ալ ջանքեր կը թափէ, թէ Ռուսիա եւ Վիէ Անգլիա քէմալիստներու քով ուժ կը տեսնային, դժբախտաբար դաշնակց[ական] կառավարութեան անտնկունութիւնը քէմալիստներու ուժին արժէքը կարեւոր չափով բարձրացուց, ինչ որ պատճառ դարձաւ, որ Աղզերու Ընկերութեան մէջ այս անգամ ոչ թէ հողատարութեան կամ պաշտպանութեան մասին մտածեն, այլ մէջտեղը դնեն թիւրքերու եւ հայերու միջեւ միջնորդութեան մը հարցը, որ մեծապէս կը հակասէ Սէվրի դաշնագրի ոգւոյն:

Այս հանգամանքը, ինչպէս նաեւ Հայաստանի սահմաններու վրայ տեղի ունեցող տխուր փաստերը գրեթէ անելի մը մէջ դրած են մեր հարցը: Աղզերու Ընկերութեան ժողովին մէջ շատ համակրանք յայտնուեցաւ հայերու համար, աւելի շատ խօսուեցաւ գործնական օգնութիւն մը ընծայելու դժուարութեանց մասին: Արդ Հայաստանի վերջին դժբախտ անցքերը եւ ներկայի դժուարին դրութիւնը մեզ մտածել կուտան թէ՛ այն պարագային, երբ թուրքահայերու յոյսերը անէանան հայկական բարձրաւանդակի վրայ, արդեօք նպատակադարձար չէ՞ Սէվրի դաշնագրի վերաքննութեան առիթն, ինչպէս նաեւ զանազան աղջերու համակրանքէն օգտուիլ՝ գործնական օգնութիւն մը ստանալու ատակ միջոցաւորի մը — Կիլիկիայի — մէջ: Կեդր[ոնական] վարչութիւնս հետապնդելով հանդերձ Սէվրի դաշնագրով ստացուած իրաւունքները, որպէս նախնջի դիմ՝ կը խորհի աչքի առաջ ունենալ սոյն հաւանականութիւնը, եւ այն բոլորին, երբ Հայաստանի լուրերը վճռական դառնան, գործնական քայլեր առնելու համար՝ մեզ հարկաւոր է նախ իմանալ Ձեր տեսակէտը արժարժուած հարցերու վերաբերմամբ: Յետոյ, ըստ որում, այս խնդրի վերաբերմամբ կուսակցութեանս հետապնդած քաղաքականութեան գլխաւոր գործիքը Աղզային Պատուիրակութիւնը պիտի լինի, Ձեր լուսաբանութեան կ'ենթարկենք հետեւեալ հարցերը:

1. Օգտակար կը համարէ՞ք Ձեր գլխաւորութեամբ Կիլիկիոյ բոլոր տարրերէն կազմուած յատուկ պատուիրակութեան մը Փարիզ երթալը կիլիկեան ինքնավարութեան դադափարը պաշտպանելու նպատակաւ:

2. Աւելի օգտակար է՝ ք համարեր Ձեր ներկայութիւնը փարիզի մէջ, որպէս Ազգային Պատուիրակութեան անդամ, երբ ան ընտրէ Ձեզ անդամակից վերջին համագումարին իրեն տրուած իրաւասութեամբ:

3. [Սիսի] Կաթողիկոսի եւ Ա[րշակ] Զօպանեանի Կիլիկիա դատնալէն վերջ յարարեալեան ի՞նչ վիճակ ստեղծուած է, ի՞նչպէս վերջացաւ Կաթողիկոսին Ազգային Խորհուրդ մը կազմելու ձեռնարկը եւ ի՞նչ փոփոխութիւն առաջացած է Ձեր գերին եւ գիրքին մէջ:

4. Ձեր Կիլիկիայէն հեռանալը ի՞նչ բացասական արդիւնք կուտայ եւ ի՞նչպէս կարելի է փոխարինել Ձեզ:

5. Ի՞նչ տեսակ փոփոխութիւններ կը նշմարուին ժողովուրդի տրամադրութեան մէջ:

6. Ի՞նչ փոփոխութիւն կ'ըստ է գրացի քրիստոնեայ ազգերու մտայնութեան, ինչպէս նաեւ թիւրքերու տրամադրութեան մէջ:

7. Ի՞նչ փոփոխութիւն կայ Ֆրանսական քաղաքականութեան մէջ:

Աւելորդ է ըսել, որ Կեղը[ոնական] վարչութիւնն ստանձնած ըլլալով կուսակցութեան քաղաքականութեան պատասխանատուութիւնը, ո՛չ միայն կը սպասէ վերոյիշեալ հարցերու պատասխանին, այլ կը սպասէ անմիջապէս իմանալ Ձեր մասնաւոր ծանօթութիւնները, ինչպէս նաեւ տեղեկութիւնը (ի հարկին հեռագրական) կատարուող ղէպերու եւ փոփոխուող դրութեանց մասին, կարենալ որոշելու համար իր դործունէութեան ընթացքը, որուն պիտի հետեւին կուսակցական ջրփանները:

Կեղը[ոնական] վարչութիւնն Ձեր մասնաւոր ուշադրութեան կը յանձնէ Կիլիկիոյ ջրփանին մէջ կուսակցութեան կազմակերպական վիճակը, որ, ինչպէս կը ըսենք, ընկեր Ս[եղրակ] Կէպէնլեանի բացակայութենէն ի վեր աղբն-կալուած յաջողութիւնը չունի: Այս օրերուն առաւել քան երբեք մեր կուսակցութիւնը պէտք է ցուցադրէ իր կենսունակութիւնը, հայութեան լինել չլինելու այս բախտորոշ օրերուն իր պարտքը կատարել կարենալու համար:

Ինչպէս պատգամաւորական ժողովի գիւտնը պաշտօնապէս հաղորդած է Ձեզ՝ ընտրուած էք Կեղը[ոնական] վարչութեան փոխանդամ: Թէեւ ժողովի փափաքն էր Ձեզ անմիջապէս հրաւիրել վարչութեան անդամակցութեան պաշտօնին, բայց նկատի ունենալով Ձեր պաշտօնը ընտրեց իւր փոխանդամ, յոյս ունենալով որ երբ ի վիճակի ըլլաք, պիտի յօժարեք բերելու Ձեր գործօն մասնակցութիւնը կուսակցութեան գերադոյն մարմին: Ընդամին վարչութիւնն իր պարտականութիւնը կը համարէ յայտնել Ձեզ իր պատրաստակամութիւնը իր ունեցած նիւթական եւ բարոյական միջոցներով Ձեզ օժանդակելու, որպէսզի անվհատ շարունակէք Ձեր անձնուէր գործունէութիւնը:

Կեղը[ոնական] վարչութեան հոռոյն նամակադրութեան համար հետեւեալն է՝

V. Mirakian, Bible House, Constantinople,
pour Mr. H. Vartanian,

իսկ հեռագրի համար առայժմ «Ժողովուրդի Ձայն[ը]»ի հասցէն:

Սոյն դրութեան մէջ արձարծուած այն հարցերը, որոնք ծրագրային բնոյթ ունին, համարելու էք կուսակցութեան գաղտնիք:

Կը խնդրենք որ Զեր նամակները ունենան թուահամար եւ նախորդ նամակին որու միջոցաւ զրկուիլը յիշատակէք յաջորդող նամակին մէջ :

Ընկերական բարեւանքով՝

Ի զիմաց կեղը [տնական] վարչութեան

Առեւտրային

Առեւտրային

Գ. Ս. ՓԱՓԱՋԵԱՆ

ՎԱՀԱՆ ԹԵՔԵՆԱՆ

24. — Ռ.Ա.Կ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՎԱՐՉՈՒԹԵԱՆ

Կ. Պոլիս, 3 Նոյեմբ. 1921

Խաժկաւար Աղատական Կուսակցութեան

Եղբայրոսի Շրջանային Վարչութիւն

Աղեքսանդրիա

Սիրելի ընկերներ,

Կիլիկիոյ պարպումը անդառնալի իրողութիւն մը կը թուի, ինչպէս նոյնքան ստոյգ՝ անոր խիստ աղէտալի հետեւանքները Կիլիկիոյ մեր ժողովուրդին համար : Պէտք է ընել մարդկային բոլոր կարելին տրուած հանդամանքներուն մէջ :

Կը մտածենք որ ընկեր [Միհրան] Տամատեանի ներկայութիւնը զոնէ Կիսրոսի մէջ, շատ օգտակար պիտի ըլլայ իբր հաղորդակցութեան պիծ ընդմէջ Կիլիկիոյ եւ արտասահմանի ժողովուրդին : Այս մասին կը զրենք իրեն ալ, խորհրդակցեցէք իր հետ եւ պորձադրութեան դրէք այս ծրարիլը :

Ընկերական բարեւանքով

Առեւտրային

Առեւտրային

Հրաչ Երուանդ

Վահան ԹԵՔԵՆԱՆ

25. — ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Կ. Պոլիս, 3 Նոյեմբ. 1921

Մեծայարդ Պ. Միհրան Տամատեան

Աղեքսանդրիա

Սիրելի ընկեր,

Կիլիկիոյ պարպելու որոշումը այս անգամ անդառնալի կը թուի. անհրաժեշտ է կարգ մը նախադրուածութիւններ ձեռք առնել ժողովուրդի պաշտպանութեան համար :

Կիլիկիոյ եւ արտասահմանի միջեւ հաղորդակցութիւնը տարակոյս չկայ որ պիտի ընդհատուի եւ կարելի պիտի չըլլայ բնական ճամբով օգնութիւն եւ.

խորհուրդ հասցնել: Կը մտածենք որ խիստ դործնական ու օգտակար պիտի ըլլայ, եթէ դուք փոխադրուիք Կիպրոս եւ ըլլաք հաղորդակցութեանց պիծը ընդմէջ Կիլիկիոյ ժողովուրդին եւ արտասահմանի: Կիպրոսէն դուք կը յա-
ջողիք ստեղծել միջոց ներս մտցնելու դուրսի օժանդակութիւնները:

Այդպիսի Պատուիրակութեան մօտ կայ 10,000 Ֆրանք Կիլիկիոյ ինքնա-
պաշտպանութեան համար, 15,000 Ֆրանքի դումար մըն ալ, նոյն նպատակով
կը մնայ Ամերիկայի Կիլիկեան Յանձնախումբին մօտ: Պիտի աշխատինք որ
այդ դրամները առաջին առիթով իսկ փոխադրուին ձեզի Կիպրոս, ինչպէս
նաեւ հետզհետէ ուրիշ գումարները գործածուելու համար ժողովուրդի ֆի-
զիքական պաշտպանութեան նպատակին:

Կը խնդրենք որ այս մասին խորհրդակցիք Եղիպտոսի մեր Շրջանային
Վարչութեան հետ, եւ երբ դրական որոշումի մը յանդիք՝ հետագրով մեզի
հաղորդէք, որպէս զի մենք ալ այդ ուղղութեամբ տեղեկացնենք Այդ[ային]
Պատուիրակութեան եւ Ամերիկայ:

Մեծ դժբախտութիւն մըն է որ այսքան տաղնապալի շրջանի մը մէջ
Կիլիկիոյ ժողովուրդը մնացած է առանց լուրջ ու կորովի առաջնորդներու:
Կիպրոս փոխադրուելով դուք հնարաւորութիւն պիտի ունենաք շարունակելու
ձեր սրտին այնքան մօտ գործը, ձեր սիրած ժողովուրդին համար:

Ընկերական սիրալիր բարեւներով

Ատենադպիր	Ատենապետ
Հրաչ Երուանդ	Վահան Թէֆէեան

26. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԵԱՆՆԻՆ

Վառնա, 21 Փետր. [1]Պ23

Սիրելի Տիգրան,

Անցեալ ամառ, եթէ չեմ սխալիր, քարթ մը ստացայ քենէ, չեմ դիտեր
ուրիշ: Ասիկա չորս տարուան մէջ քու միակ կեանքի նշանդ եղաւ: Ի՛հ, կը
բաւէ որ կեանքը ըլլայ, նշանները չառ չենք փնտռել՝ քանի կը ծերանանք.
քիչը հիշին* քով շատէն շատ է:

Կեանքի նշան մը՝ այս անգամ ինձմէ՛: Երեք ամիսէ ի վեր այս ծակը
ինկած եմ՝ Պոլսոյ խափանէն՝ ինքզինքս հագլիս դուրս նետելէ ետք: Գիտե՞ս
արդեօք որ Սեպտեմբերէն ի վեր Կեղրոնականի տնօրէնն էի ու այդ գործին
փարած էի բոլոր սրտովս ու տարիներուն աւելցուցած բովանդակ լրջութեամբ
ու ... ինծի յատուկ, իմ կարողութեանս մէջ գտնուած իմաստութեամբը:
Խախտը չուզեց որ այդ ուրախութիւնս երկուքուկէս ամիսէն աւելի տեւէր
ու զիս՝ հոս եւ տղոց մէկ կարեւոր մասը ասդին անդին նետեց: Մինչեւ հիմա
սպասեցի որ ետ դառնալու կարելիութիւն մը ծաղի, բայց կ'երեւայ ի դուր,
որովհետեւ թուրքը, զոնէ առենի մը համար, ուզածը պիտի կրնայ ընել եւ

* — Բնաւիմ (քրք.):

այդ ուղածին մէջ մեղի համար աղէկութիւն պիտի չդռնուի անշուշտ : Վերջի-վերջոյ, Էրթալը տեղս է կամ Բարիդ կամ Եղիպտոս :

Ատկէ առաջ, սաղայն, քանի մը օրէն Գորֆու կը մեկնիմ, ահա՛ թէ ինչո՛ւ : Կեղքոնականի մէջ 40-ի չափ որբեր ունէինք, ինամատարութեան որբերէն, 15-18 տարու, մեծ մասամբ վերջին կարգերուն մէջ, և զրեթէ ամէնքն ալ լատաղոյն աշակերտները զպրոցին, խելքով և նկարապրոյ : Յաւի բովէն անցած, զոռած ու զատուած հոգիներ, որոնք ժամ առաջ սորվիլ և անծանօթ ապագային մէջ հետզհետէ աւելի մեծ ուժերով մխրճիլ միայն կ'ուզէին, զիրենք կանուխէն ճանկած զժրախտութենէն աղատելու և գոնէ գլտնալու ու մտքով աշխարհի տիրելու և նուազ զժրախտ ըլլալու լուսաւոր պահանջքն զղացեր էին, և որոնք, ուրիշ չառ մը որբերու հետ, նետուեր են հիմա Գորֆու ուրկէ կը զրեն ինծի թէ ի՞նչպէս երկրորդ անգամ և աւելի ահաւոր կերպով որբացած կը գտնեն ինքզինքնին՝ լքուած և ամէն բանէ զրկուած, ամերկիացիներու պաղ նայուածքին և անոնց իրենց երկարած հաղիւ չոր հացի մը շերտերուն հետ : Պիտի Էրթամ Գորֆու, չէի կրնար չերթալ, տեսնելու համար թէ ի՞նչ կարելի է ընել այդ խեղճ աղոց :

Կարճ. ևս քիչ մը զրամ ունիմ և անկէ պիտի ծախեմ՝ անմիջական պէտքերու համար, բացի ասպպայի պէտքերէն՝ որոնց ուսումնասիրութենէն վերջ թերազրութիւններ, աշխատութիւններ պիտի ունենամ հարկաւ ընելիք : Անմիջականին համար է որ կը զրեմ քեզի, ու քննէ զատ միայն Յակոբ Փափաղեանին Աղեքսանդրիա, այն պատճառաւ որ չէք կասկածիր զուր ինձմէ և իր արժէքովը կրնաք բմրոնել պարագան, որ գուք սիրտ ունիք և միասին՝ քիչ-չառ միջոցներ անոր խորհուրդին համաձայն գործելու, որ վերջապէս կարծրացած չորցած չէք շատ ուրիշ նախկին-պապոյններու նման, ձեզի՛ որ պէսդի 200 կամ զոնէ 100 անգլ. ոսկի մը հայթաղթէք ինծի՝ առանց ձեռն գալիքին սպասելու անմիջականօրէն իմ ընկելք օդնութեանս փոխարէն, զոր չեմ կրնար վերջնականօրէն ընել և որ՝ արդէն՝ չի կրնար բաւարար բան մը ըլլալ : Այս օրերուն, անգործնական գատես պիտ կամ ոչ, ևս պիտի ընեմ այդ զոհողութիւնը, ձեր վրայ վստահելով : Ղրկեցէք զրամը Աթէնքի վրայ չէք քերով, զուր գատ և Յակոբը գատ, Աթէնք Տոքթ. Հայկ Վառլառեանի անունին և ուղղակի անոր ծանուցանելով թէ ինծի համար է, և ինծի ալ յիմաց տալով սա՛ հասցէիս :

Palais Impérial «Achilleon»
de Gastoury
Corfou (Grèce)

Խաբեկամներուն բարեւներ. սիրով և համբոյրով

Քոյդ

Վահան Թէֆէեան

Աղեփսանդրիա, 28 Յուլիս 1923

Գեղարուեստագէր Հայուհեաց Միութեան
Պատուարժան Վարչաթեան
Աստ

Ազնիւ Տիկիններ,

Շնորհակալութեամբ ստացայ Ձեր հրաիրագիրը ներկայ գտնուելու
այն մտերմական հաւաքոյթին զոր կազմակերպած էք ի պատիւ Տիկին Զ[ա-
րուհի] Տամատեանի՝ իր քաղաքէս մեկնումին առթիւ:

Կը ցաւիմ որ յառաջիկայ Երկուշաբթի հոս պիտի չգտնուիմ՝ իմ ալ
յարգանքիս տրիտուրը բերելու համար Տիկին Տամատեանի: Կը փափաքիմ ը-
սել, սակայն, թէ ամբողջապէս կը մասնակցիմ Ձեր զգացումներուն եւ թէ
ինծի համար եւս ցաւ մը պիտի ըլլայ խորհիլ որ [Միհրան] Տամատեանէն ետք
Տիկին Տամատեանն ալ այսուհետեւ պիտի չըլլայ Ալեքսանդրիոյ մէջ՝ որուն
աղբային եւ ընկերական կեանքը այնքան ոգեւորութիւն եւ շնորհ կը պարտին
իրենց: Եթէ պատահի որ իմ թափառումներուս մէջ վերստին Ալեքսանդրիա
իյնամ՝ իրենց պակասը պիտի զգամ ամէնէն աւելի, ըլլալով իրենց բարեկա-
մութիւնը ամէնէն բարձր զնահատողներէն մին:

Ձերզ խորին յարգանքօք

Վահագն Թէֆէկեան

28. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃՐՆԱԵԱՆՆԻՍ

Պէյրուք, 28 Օգոստոս [1]923

Սիրելի Տիգրան,

Չորս օր թափառելով չորս օր առաջ Պէյրութ հասայ. վաղը Դամասկոս
կը մեկնիմ, հոնկէ Հալէպ, հոնկէ Իսկէնտէրուս եւ կը յուսամ Սեպտ. 20-ի
ատենները Բարիզ ըլլալ:

Երէկ՝ առտու կանուխ մինչեւ իրիկուսան ժամը 7 օթօմօպիլով* մերթ
ծովեզերքը եւ մերթ լիւսները սուրացինք: Տեսայ ամերիկացոց (ինչպէս նաեւ
Ուրախնամին) զրեթէ՛ բոլոր սրբանոցներն ու արհեստանոցները: Բարեկոր-
ծականինը, որ քաղաքին մէջն է, այցելած էի նախապէս, երկու անգամ, վեր-
ջինին հոն ճաշելով եւ ժամ մը տոյց խօսելով: Չեմ վերտեր ինչու, Բարե-
կործականի որբանոցին կրթական մակարդակը, որ արդէն բարձր չէր, աւելի
եւս իջնցուցեր էք: Բըլիֆիններէն՝ ոմանք ձերինէն աւելի բարձր են: Այսպիսի
խնայողութիւններ մահացու հարուած կուտան զործին: Բարեկործականը, որ
հիմա միայն սրբախնամ մարմին մը եղած է, եթէ հոյ չտանի իր պահած

* — ինքնաշարժով (ֆրնս.):

1500 որբերուն (որու կէտ ծախքն ալ Րըլիֆէն կ'առնէ) աւելի բան մը ընել քան ամբերկացիները եւ նախնական կրթութիւն մը իսկ ամբողջ չտայ անոնց, չեմ հասկնար թէ ա'լ ինչպէս կրնայ իր դժած եւ իրմէ սպասուած ազգային ծառայութիւնը կատարած ըլլալ: Կարելի չէ այսպիսի հաստատութիւն մը վաճառականի ոգիով վարել. պէտք է աւելի լայն եւ զաղափարական շունչ մը մտցնել անոր մէջ. հսկառակ պարագային, ես որ արդէն շատ խանդավառ մը չեմ այլ տրամաբանութեամբ համակրութիւն մը ունիմ միայն իր մասին սկիզբէն ի վեր, խաչը պիտի քաշեմ անոր վրայ վերջնականապէս:

Այստեղի ամբերկեան որբանոցներէն ոմանք բաւական լաւ են՝ դատելով երեսոյթէն: Ազգային ոգին մեռցնելու ջանք չկայ, ինչպէս կ'ըսուէր: Տղաքը առողջ եւ զոհ դէմքեր ունին: Միայն՝ հոս ալ մեծ թիւով որբեր դուրս թողւած են խնայողութեան համար եւ բաւականաչափ աղջիկներ կը դռնուին օտարներու մօտ: Գոնէ ազգային կազմակերպութիւն մը ըլլար եւ հոգածութիւն ցոյց տրուէր անոնց հանդէպ. բայց այս ալ չկայ...:

Եւրոպա երթալիք տղոց մէկ մասը, 6-7 հոգի, հիմա Աթէնք հաւաքւած ըլլալու է. նամակ առի Տքթ. [Տիգրան] Էնֆիէճեանէն որ կ'ըսէ թէ մինչեւ իրենց մեկնումը խնայողաբար հոն ապրելու մասին կարգադրութիւններ ըրեր է: Այս մասին պիտի խնդրեմ քենէ ա. — Որ 500 ոսկի նուէրիդ մէկ մասը իսկոյն Փրանս[ական] Փրանքի վերածես, այսինքն Բարիդի վրայ չէք մը առնես օրուան Փրանքի ինկած սակով եւ Ազգ[ային] Պատուիրակութեան հասցէին Թարիդ իմ անունիս զրկես. բ. — Գործը չքննարկելու համար՝ այդ Փոնտին նոր նպաստողներ զոնես եւ «Արեւ»ին միջոցաւ հրատարակութիւններ րնել տաս յաճախակի:

Առջի օր Հալէպ զայցի, Կարապետ էֆ.ն եւ [Սերոբեան] Մուշեղը տեսնելու. առաջինը հիւանդացի էր քանի մը օր առաջ բայց իմ դացած օրս բաւական աղէկ էր: Մուշեղը իրեն խօսած չէ դեռ եւ կարծեմ խօսելիք չունի...

Քոյզ սիրով

Վահագն

29. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԵԱՆՆԵՐ

Բարիկ, 9 Հոկտ. 1923

Սիրելի Տիգրան,

Պէյրութէն քեզի նամակ մը զրած եմ. կը յուսամ թէ ուտացած ես:

Վեց որբ Աթէնք հաւաքուած են: Երբ շարաթ մը առաջ հոս հասայ՝ նամակ մը զտայ Տքթ. [Տիգրան] Էնֆիէճեանէն՝ որ կ'ըսէր թէ իրեն ձգած 30 ոսկինոց չէքս (քու առաջին տուածդ) ծախած եւ փոխարժէքովը հոգացած է այդ տղոց պէտքերը (հայուստ, կօշիկ, ճաշ, բնակարան): Իր քով կը մնայ եղբր 1600 տրախմիի մօտ զոմար մը, որ անբաւական է անոնց մինչեւ Թարիդ ճանապարհածախսին. պէտք է, կ'ըսէր, 20 ոսկի մըն ալ եւ կ'աւելցնէր որ

ևթէ հետագրեմ, ինք կը վճարէ ու կը դրիէ տղաքը: Այդպէս ալ հետագրեցի, բայց նամակը գրուելէն ի վեր ամիս մը անցած ըլլալով՝ կարծեմ 30 ոսկի պէտք է պակասածը լրացնելու համար: Ըսի որ Եզրիպոտօն, քենէ, պիտի ստանայ այս գումարը: Կը խնդրեմ, հետևարար, որ խիստյն այդ 30 ոսկին Տօքթ. Տ. Էնֆիէճևանին (Pharmacie Grand Bretagne, rue du 3me Septembre, № 12, Athens) և 120 ոսկի ալ հոս ինծի (c/o Délégation Nationale Arménienne, 9, rue du Boccador, Paris (8°)) գրիկես. երբ տղաքը հասնին՝ պէտք է զերենք ընդունիլ ու տեղաւորել. կարծեմ 2-3 օրէն հոս կ'ըլլան. այս պատճառաւ՝ եթէ դրամը հետագրով հանես աւելի լաւ կ'ըլլայ. եթէ ոչ՝ այս նամակը ստացածիդ պէս:

Ազգ[ային] Պատուիրակութեան ընդհանուր Պ. Հայկ Պէրպէրեանէ, Կեդր[ոնական] Վարժ[արան]ի նախկին ուսուցիչ և պատրիարքարանի պաշտօնակա Պ. Առաքել Չաքըրեանէ և ինձմէ բաղկացած 3 հոգինոց պզտիկ յանձնախումբ մը պիտի դրադի այս տղաքներով առ այժմ՝ հաւանօրէն գիշերօթիկ լիսէ մը պիտի զննեք զիրենք, որպէսզի քէ՛ լեզուին լաւ մը վարժուին և թէ պատրաստուին դալ տարուան իրենց հետեւելիք ճիւղին: Ասկէ դատ՝ լիսէն, որուն ամսականին վրայ կրնանք կարեւոր զեղչ մը ձեռք բերել, աւելի աժան պիտի դայ քան զուրքը սեւէ ձեւով ապրուստը իրրեւ ուսանող: — Յառաջիկային ուրիշ աւելի ճշգրիտ տեղեկութիւններ կուտամ:

Բայց ի՞նչ եղաւ, ո՞ր մնաց այս գործին շարունակութիւնը Եզրիպոտսի մէջ: Կեանքիս ամենամեծ և ամենամոքուր ուրախութիւններէն մէկը պատճառեցի ինծի՝ այն իրիկունը երբ [Փափազեան] Յակոբին ներկայութեան ուրուսմդ յայտնեցի: Բայց ատով ամէն բան չէր վերջանար, ու խնդրեցի, պահանջեցի քենէ՝ որ դայն ամբողջացնես՝ Յակոբին և [Թորգոմ Գուպեկեան] Սրբազանին հետ աշխատելով սկսած գործիդ տարածման: Եթէ ատրկա չըլլայ՝ դալ տարի խաղճ կ'ըլլանք և տղաքն ալ թշուառ կը մնան Ֆրանսայի մէջ: Անոնց իբրեւ մարդ և իրրեւ հայ դաստիարակման, նկարագրի և սրտի կրթութեան համար ահագին աշխատանք կայ կատարուելիք, ճբաղիրներ ունիմ մտքիս մէջ՝ որոնք զսրծադրել կարենալու համար գիտնալու եմ թէ մարդիկ կան ետիս՝ որոնք ուժ կուտան ինծի և զիս պիտի չլքեն կէս ճամբան: — Այս մտքը Սրբազանին ալ գրեցի երէկ. խնդրեմ դուն ալ Յակոբը և ուրիշները զրզէ՛ ու ըրէ՛ք պէտք եղածը՝ ամէնուս պատիւը փրկելու և իրապէս գործ մը ցոյց տալու համար ազգին:

Իմ մասին՝ նայելու վրայ եմ թէ ի՞նչ կրնամ ընել հոս: Երկու գործ կայ, զբաղաճառի խանութ մը բանալ կամ քօմիսիօնի գործ մը հիմնել՝ բնկերովի: Երկուքն ալ ըլլալիք և շահաւոր կ'երևան, բայց իմ պզտիկ դրամազլուխս անբաւական է, տեսնե՛նք:

Քոյդ չատ սիրով

Վահան Թէքէեան

ՍԻՐԵԼԻ ՏԻԳՐԱՆ,

Երէկ «Արև»ին մէջ կարդացի եղբորդ մահը: Իր բարութեան, եկեղեցասիրութեան և ազգասիրութեան մասին քեզմէ զատ լսած էի նաև [Թորդոմ Գուշակեան] Առաջնորդէն, ու ասիկա կ'աւելցնէ քեզի համար զգացած ցաւս: Եթէ հոգ դառնուէի և կամ եթէ հիմա շատ ու չըլլար՝ ևս ալ բազմաթիւ բարեկամներուդ նման պիտի մասնակցէի հրապարակաւ կատարուած համակրանքի արտայայտութիւններուն, Առանց ատոր՝ նոյնքան և աւելի անկեղծ ընդունեցէք, դուք, իր կիներն ու գաւակները, ձեզի հետ իմ վշտակցութիւնս:

Կը յուսամ թէ վերջին նամակիս համաձայն մինչև հիմա Աթէնք 30 ոսկի և հոս ալ գումար մը զրկած ևս: Աթէնքի մէջ այս միջոցիս 7 տղայ կ'սպասեն. իսկ մէկը հոս է արդէն և Հարաւային Ֆրանսայի մէջ երկրագործական վարժարան մը պիտի երթայ՝ անմիջապէս որ դրամը դայ: Ինչպէս կը տեսնես, 12-ի տեղ 8 տղայ միայն վերջնականապէս ընտրած եմ առ այժմ, թէև ուրիշ արժանաւոր աշակերտներ ալ ունիմ որոնց յոյս տուած եմ թէ իրենց համար ևս բան մը պիտի կրնամ ընել: Իսկ վերը յիշած 8-իս 1-ը Ջակադիկի գաղութին և միւսը Գահիրէի Ազգային Սրահին սաներն են, որովքու բնույ առ այժմ միայն 6 տղայ է: Նորէն կ'աղաչեմ. Ջակադիկի և Ազգային Սրահի գրամները գանձեցէք, նոր պաշտպաններ գտէք և դրամ զրկեցէք՝ որպէսզի երբ վաղը-միւս օր տղաքը հոս հասնին (ինչպէս կ'սպասեմ) ո՛չ ևս նեղուիմ ո՛չ իրենք:

Միհրան աղա Ղազարոսեանը տարօրինակ զիրք մը բռնած է ինծի դէմ. ամէն տեղ և անցեալ օր ժողովի մը մէջ իմ ներկայութեանս, զիս կ'ամբարտաւանէ Բարեկործականէն անկախօրէն այս զործին աշխատելուս համար: Եւ որպէս թէ Բարեկործականի գործիչ ըլլալ կ'ուզեմ եղեր և չըլլալուս համար այսպէս շարժիր հմ...: Ասիկա անբարոյութիւն է. որովհետև մտքէս իսկ անցած չէ թէ կրնամ Բարեկործականի պաշտօնեայ ըլլալ և այսուհետեւ ալ պիտի չփախաքիմ երբեք, նոյն իսկ եթէ ևս պէտք ունենամ և ինծի առաջարկուի այդ բանը: Եթէ Միհրան աղան հիւանդ եղած չըլլար՝ պիտի չզոպէի ինքզինքս. իսկ անցեալ օր ամէն ճիւղ բլրի չպատասխանելու համար և չպատասխանեցի:

Այստեղ գաղթականներու և որբերու թիւը հետզհետէ կ'աւելնայ. նիւթապէս շատ պղտրի կազմակերպութեամբ մը ամենաշնչին օգնութիւն մը միայն կը կատարուի. իսկ բարոյապէս՝ ոչինչ կ'ըլլայ և ասիկա վաղուան համար մեծագոյն դժբախտութիւնն է ձեզի համար: Եթէ միջոցներ ունենայի, բանախօսութիւններով, հաւաքոյթներով և յատուկ թերթով մը պիտի ջանայի այդ պակասը լրացնել: Թերթը թերեւս նորէն հրատարակեմ:

Բարեկներ Տիկին [Հաճընլեան] Աքչալոյսին, բարեկամներու, և համբոյրներ քեզի:

Քոյդ Վահագն

Սիրելի Տիգրան,

Ստացայ 18 Հոկտ[եմբեր]ի նամակդ՝ ներիտակալ 120 սթերլինի չէքոյլ: Նշանակեցի նաև որ 30 սթերլին ղրկած ես Աթէնք Տքթ. [Տիգրան] ինֆրէճեանին: Սրտանց merci^o:

Աւելորդ է ըսել թէ քու կողմէն ունէ յապաղում չկայ եւ իմ կողմէս ո'ւնէ տարակոյս, նոյն իսկ ամենազոյն չափով, զոյութիւն ունեցած չէ՝ թէ ուղղուած վայրկեանին պիտի չհասցնես պէտք եղած զուամարը: Ես էի որ տղոց բուն մեկնումին թուականը եւ մեկնողներուն թիւը չզիտնալով՝ կանխաւ դրամ ուզած չէի, եւ երբ դործը ծայրը ծայրին հասաւ՝ աճապարեցի նախ դրելու եւ ապա, անցեալ չարթու, հեռազրեւոյ թէ սուաքը հաստն ու խնդրելու որ հեռազրաւ դրամը ղրկես: Իսկ [Թորդոմ Գուշակեան] Առաջնորդին դրեցի մասնաւորապէս՝ որովհետեւ վրդովուած էի Արեւին մէջ բան մը չկարդալով մեր դործին մասին չարաթնեղէ ի վեր, եւ դրդելով զինքը ու խնդրելով որ ղրդէ նաև քեզ ու [Փափաղեան] Յակոբը՝ որպէսզի մղում տաք ատոր: Հեռադիրը տալուս յաջորդ օրը նամակդ եկաւ, չէքոյլ միասին, ու չէքէն աւելի՝ իր սրտապնդիչ վերջին տողերով, որուն համար նորէն եւ նորէն ուրախացած եւ յուզուած եմ:

Վերջին նամակիս մէջ գրած էի թէ [Ղազարոսեան] Միհրան աղան ո՛րքան դայրացած է ինծի դէմ եւ թէ ամէն տեղ այդ դայրոյթը յայտնելով ի՛նչպէս կ'ամբաստանէ եղբւր զիս իրրեւ. Բարեկործանի միասող եւ եղիպտահայութեան նպաստները չորցնող...: Ատկէ վերջը իմացայ հետեւեալը.— Հաճնէանի 500 ոսկին իր նպատակին զործածուելու համար յանձնուած է կամ պիտի յանձնուի Բարեկործանին. նոյնպէս՝ Այդ[ային] Սրահին եւ Զակաղիկի յանձնառութիւնները պիտի գործադրուին Հ.Բ.Ը.Մ.ին միջոցաւ: Հաւատա՛ երբոր ըսեմ՝ որ միմիայն Միհրան աղայէն յաղթուած ըլլալու ցաւը զգացի, եւ այն ալ վայրկեան մը միայն: Քեզի հանդէպ՝ ոչ մէկ սրտնեղութիւն, թերն ու դէմը խորհելով՝ ինձմէ բնո մը եւ պատասխանատուութիւն մը կը վերնար, որուն համար դո՛ւ էի. բայց Բարեկործանը պէտք եղածին պէս հող պիտի տանէ՞ր ազոյ, պիտի հսկէ՞ր վրանին, պիտի առաջնորդէ՞ր անոնց, — այդ մասին կասկածի մէջ էի եւ կը սեղմուէր սիրտս: Բայց առանց ունէ խօսքի՝ պիտի մոխանցէի դործը ո՛րի սր ուղէիք, անմիջապէս որ ղրէիք...: Բայց կը տեսնեմ որ այս բոլոր մտածումները ի զուրբ են եղբւր ու ես պարտաւոր եմ, հիմա, աւելի մեծ եռանդով ու խնամքով աշխատիլ նպատակին զործադրութեանը:

Իսկ ատիկա լաւազոյն կերպով կատարելու համար՝ որոշեցի հետեւեալը.— Յանձնարումը մը պիտի ունենանք այստեղ, բաղկացած Տ. Վոսաճապուհ Ծ. Վրդ. Քիւրաբեանէ (որուն այսօր խօսեցայ եւ սիրով ընդունեց նախադաճութեան համար իրեն ըրած առաջարկս), Պ. Հայկ Պէրպէրեանէ

* — Շնորհակալութիւն (փրմս.):

(Աղղ. Պատ[ուիրակութեան] ընդհ. քարտուղար), Պ. Առաքել Չաքրըրեանէ
և. Պ. Լեւոն Կրիմլիշկերտանէ: Պէրպէրեան և. Չաքրըրեան նոյնպէս ընդու-
նած են, իսկ Կրիմլիշկերտանի՝ որ Պատրիկ Կիւլպէնկեանի փեսան է և Բա-
րիզի ջոջերէն, պիտի առաջարկեմ դանձապետութիւնը. Վոսաճապուհ վրդ.
վաղը պիտի խօսի նախ իր կնոջը և միւս օրը՝ ևս զինք պիտի տեսնեմ և խօ-
սիմ: Այս կերպով, դրամական մասին ամբողջովին թեթևացած կ'ըլլամ, և
մնացեալին՝ կ'աշխատիմ ընկերներով: — Չէքդ շփոխեցի, որպէսզի դանձա-
պետին յանձնեմ:

Եկողները չորս հոգի են. հաս մըն ալ հոս է արդէն. իսկ Երեք հոգի՝
հաւանօրէն ճամբան են: Այսօր Հոնր[ային] կրթ[ութեան] նախարարութիւն
դպր. խոստացան դատարի մէջ գիշերօթիկ վարժարանի (lycée) թոշակին
կէսով միայն ընդունիլ մեր տղաքը և. Ecole Primaire մէջ՝ ընդորովին ձրի:
Երբ տսիկա վերջնականապէս ճշդուի, մեր ծախքը պիտի պակսի ու պիտի
կրնանք տղոյ թիւը աւելցնել:

Կարօտի սիրալիր բարեւներ,

Քոյդ համբոյրներով

Վահան Թէքեան

32. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆՆԻՆ

Բարիկ, 21 նոյ. [1]923

Սիրելի Տիգրան

Անպատասխանի մնացած երկու նամակ ունիմ վրադ. հոգ չէ, գիտեմ որ
սրտով մէկտեղ ես, բայց առեն-ատեն եթէ «քաջալերական» մըն ալ լսէի քեռէ՝
դէշ չէր ըլլար:

Հիմա ուրախութեամբ կը ծանուցանեմ որ անցեալ չարթու 7 տղայ
տարի տեղաւորեցի Chartres-ի լիսէն: Երեք օր առաջ նախ դպր. տեսեր էի
դպրոցն ու տնօրէնը, և երկուքն ալ վրաս լաւ տպաւորութիւն թողած ըլ-
լալով՝ ինծի տրուած Բարիզի մօտակայ չորս քաղաքներու լիսէներուն ցան-
կին մէջէն տսիկա ընտրեցի վերջնականապէս: Երէկ նամակ մը առի Տնօրէ-
նէն՝ որ կ'ըսէ թէ դո՛ւ է մեր տղաքներէն և դասարանի ու այլ խնդիրներու
մասին տեղեկութիւններ տալով կը յանձնարարէ գիմում բնիկ այստեղ նա-
խարարութեան և բացառիկ արտօնութիւն մը ստանալ՝ տարի մը շահեցնելու
համար: Այսօր դպր. նախարարութեան բայց chef de bureau* հոն չըլլա-
լուն պատճառաւ չկրցայ խօսիլ. վաղը նորէն պիտի երթամ:

Տղաքը փափաքեցան քեզի նամակ մը գրել. եթէ ստանամ՝ կը զրկեմ:

Կարճեմ գրեցի արդէն թէ լիսէի տարեկանը (առոնց մտած բարձրագոյն
դասարաններուն մէջ) 2350 Փր[անք] է՝ 9 ամսուան համար. նախարարու-
թիւնը խոստացաւ կէսը միայն պոհանջել և ատիկա ալ տարուան մէջ 3 ան-

* — Գրասենեակի պետը (փրես.):

զամէն պիտի վճարուի, առաջին եռամսեային կէսն ալ՝ $1\frac{1}{2}$ ամիս ժամանակ անցած ըլլալուն պատճառաւ, զեղչելով: Այդ վճարումը զեռ չեմ ըրած ուկայն, որովհետեւ պաշտօնական ձեւակերպութիւնները զեռ վերջացած չեն: Միայն թէ շատ ծախք ըրինք, մօտ 6000 Փր[անք], 8 հօգիւր օժիտը կազմելու, «ին» մինչեւ Chartres երթալը հոս բնակութեան եւ ուրիշ մանր մօտեր բաներու համար: Իրենց մեկնումին նախորդ զիշերը եկեղեցւոյ խորհրդարանը, Տ. Վոամչապուհի եւ Յանձնախումբի միւս անդամներուն ներկայութեան հաւաքեցի զիրենք եւ ազդին ու բարերարներուն կենացը մէյ մէկ զաւաթ զինի լոմելով ու քանի մը պիւքիւթ կերցնելով՝ խրատներ տուինք իրենց եւ բացատրելէ վերջ ստորագրել տուինք իւրաքանչիւրին յանձնառագիր մը որուն մէկ պատճէնը ներփակ կը գրկեմ քեզի՝ յանձնարարելով որ կարդաս եւ կարծիքդ յայտնես:

Թորոզմ [Գուշակեան] Ս.ին երէկ դրած ցաւակցական նամակիս մէջ կրկին յիշեցուցի Ջակադիկի եւ Այգ[ային] Սրահի 50 ոսկիները դանձելու անհրաժեշտութիւնը: Ուրիշ 8-10 տղայ կայ, որոնք նոյնպէս լաւ կը ճանչնամ եւ արժանի են օգնութեան ու շարունակ կը զխմեն ինծի՝ ինչդրելով որ զիրենք ալ հոգամ եւ սակայն չեմ կրնար բան մը ընել, որովհետեւ չեմ գիտեր թէ ի՞նչ դումար պիտի ունենանք ձեռքերնիս: Կրնանք զոնկ 5-6 տղայ Ecole primaire supérieure դնել գիշերօթիկ եւ ձրի 9 ամիսը, բայց առ ալ ընելու համար դրամ պէտք է որ պիտի ծախսուի բացօթի, ճամբորդութեան (ոմանք Մարտէյլ եւ, ուրիշներ՝ Յունաստան) եւ մանաւանդ հաղուստ-կապուստի ու ամառուան 3 ամիսներու բնակութեան եւ ուտեստի: Այս բաներուն վրայ՝ մտածէ՛. մի՛ գոհանար դրամ գրկելով միայն, թէ եւ մաս մը դրամ ալ (100-150 ոսկի) գրկէ՛ նորէն, որովհետեւ հոս 3000 Փր.ի չափ մնաց միայն, եւ ատկէ պիտի վճարուի թէ՛ առաջին եռամսեային կէսը եւ թէ՛ Յունվարի սկիզբը՝ երկրորդ եռամսեան: — Տօքթ. [Տիգրան] Էնֆիլէճեանը զրկած է իր հաշիւը, որմէ կ'երեւայ թէ $30 + 30 = 60$ ոսկին ամբողջովին ծախսելէ զատ՝ 8-9 ոսկիի յաւելումական դումար մը ծախսած է զբալանէն: Այս դումարը կ'ուղէ որ Փրանքի վերածեմ եւ իրեն գրկեմ, ինչ որ մօտեւս պիտի ընեմ:

Կ'ուզեմ երկու բառ ալ իմ մասին գրել քեզի: Կարծեմ ըսած էի այդտեղ՝ թէ 15,000 Փր[անք]ի մօտ պզտիկ հարստութիւն մը ունիմ, որով կը յուսամ դործ մը ընել եւ ապրուիլ Բարիդի մէջ: En attendant* որպէս թէ կուտակեցութեան Կեդր[ոնական] Վարչութիւնը (որուն անդամն ու ատենապետն եմ) Մարտէն ի վեր պիտի վճարէ ինծի, բա՛ն մը դոր մերժած էի 1922 Յունիսի ընդհ[անուր] ժողովին մէջ եւ դոր ընդունեցի Վառնայէն մեկնած պահուս, ընկերներուս ստիպմամբ: Բայց մինչեւ հիմա միայն 600 Փր[անք] ստացած եմ, ճամբու ծախքի 50 ոսկիէն զատ՝ որմէ տւելին ծախսած եմ գրպանէս, եւ հիմա մեծագոյն փափաքս է ուրիշ դործով մը աշխատել եւ ոչինչ չառնել կուտակութենէն՝ որ շատ նեղն է արդէն: Միայն թէ, 15,000-ով դործ չ'ըլլար կոր. գրալաճատի խանութ մը կայ ծախու եւ հայ բարեկամի մը հետ ընկերակցութեամբ կ'ուզենք զնել զայն, բայց իմ բաժնիս 25,000 Փր[անք]

* - Ի պէպ (փրմս.):

պէտք է զննել զործին մէջ և ևս չեմ կրնար : Եթէ Թէֆլիփս խամ* է՝ չեղեալ համարէ՛, եթէ ոչ՝ պատասխանէ՛ : Թէ կրնա՞ս 200 ոսկիի առեւտրական փոխառութիւն մը բնակ ինծի, առով զիս անմիջապէս դործի գլուխ անցընելու եւ մտահոգութենէ ազատելու համար : — Ամսական 6-700 Փր[անք] և՛ս կը ծախսեմ հոս և 50 օսմ[անեան] ոսկի՝ (500 Փր[անք]) մօրս կը զրկեմ Պոլիս : այս պատճառաւ՝ 10,000 Փր[անք]ի տեղ, 200 ոսկի հաշուեցի պէտքս :

Ամէն բանի համար գրէ՛, աղալութիւն մը՝ ընկր (?) և ա՛յս սիրալիր համբոյրս

Զ՝ՅԴ

Վսեհան Թէֆէեան

Յ.Գ. Ապանիականը՝ Լճրս պիտի քաշուի : Շո՛ւրջդ բարեկներ :

33 — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԿԱՆՈՒՆ

Բաբիգ. 28 Դեկտ. [1]923

Սիրելի Տիգրան,

Ստացած և՛ 10 Դեկտ[եմբեր] թուակիր յանձնարարեալ նամակդ՝ ներփակեալ 100 անգլ[իական] ոսկինոց չէքով, զոր Ծնունդի նախորդ օրը յանձնեցի գանձապետ Պ. Լևոն Կիւմրիչկերտանի : Պանքաները երեք օր զոց էին. եթէ երէկ, կամ աւելի լատ՝ առջի օր ծախեց պանքային, շանթի քուռը** 86 Փր[անք]էն աւելի էր. այսօր քիչ մը ինկեր է, 85 գրուած էր թերթին մէջ. տղոց բախտն է որ անգլ[իական] ոսկին այսպէս բարձրացաւ. պիտի կրնանք հանգիստ չարժիլ և յառաջիկայ տարուան համար ալ հաւանօրէն բան մը ինչայն 500-ին վրայ :

Շարթի լիաէին տնօրէնը նոր նամակի մը մէջ ևս իր զոհոնակութիւնը կը յայտնէ մեր տղոց վարքէն և աշխատութենէն : Տղոց քեզի գրած նամակը [Սիրորեան] Մուշեղին ուղղած նամակիս մէջ գրած ևս գրեալ է ինչորևո՞վ որ քեզի հասցնէ : Մուշեղին առաջարկեցի որ քանի մը տղու ծախքն ալ իրենք ստանձնեն, քանի որ սկսած են նուէրը պէթ մասամբ զործադրել՝ Սուրբոյ մէջ երկու վարժարան բանալով : Անշուշտ յառաջիկային ուսուցիչներու պէտք պիտի ունենան և լատ է որ իրենք պատրաստեն այդ ուսուցիչները՝ փոխանակ զոյսութիւն ունեցող խեղճ ու կրակներէն տոնելու : Եթէ կրնաս՝ դուն ալ այս մտք խորհուրդ տո՛ւր որո՞ւ որ պէտք է :

Զաւակդիկի և Ազգ[ային] Սրահի 50-ական ոսկիներէն զեւ սեւէ լուր չկայ : [Թորոզմ Գուշակեան] Առաջնորդին գրած երկու նամակներուս պատասխան չեմ տաւ. նոյնպէս՝ Յակոբէն (Փափաղեան) : Այս ի՞նչ անհոգութիւն և ի՞նչ անպարկեշտութիւն է : Եթէ իրենց խոստումին համաձայն ևս տղաք ընկել տուած և՛ ո՞վ է որ պիտի վճարէ անոնց ծախքը, եղածն ու ըլ-

* — Առաջարկս խակ (բրէ.) :

** — փոխանակման սակը (փոմս.) :

լալիքը: Զուգեցի իրենց սպառնալիկները և այս պատճառով դիմեցի Առաջնորդին, քեզի և Յակոբին: Կը խնդրեմ որ զոնք այս խոստովաներուն զործադրութիւնը ապահովէք՝ քանի որ իմ հոգիէ մեկնեցէս վերջ ոչ մէկ զորուշ դռնուեցայ: այլ նպատակին համար:

Եթէ ժամանակ չտեսնա և նամակներուս քիչ մը աւելի երկարօրէն պատասխանես՝ դո՛ւ կ'ըլլամ: Այսուհանդերձ խնդրեմք մի՛ նեղեր:

Սիրալիկ զգացումներով

Քոյդ

Վահան Թէքէեան

34. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԵԱՆՈՒՆ

Բարիկ, 13 Մարտ [1924

9, rue du Boccador

Paris (8e)

Սիրելի Տիգրան,

Քանի մը որ առաջ Սամիկը լուր չըրկեր էր՝ «կարեւոր խնդրի մը համար թող մեր ճաշարանը հրամա՛նք» ըսելով: Յաջորդ օրը դացի, հանեց տուաւ նամակ, որովհետեւ յանձնարարելու ևս եղեր տնձա՛մը յանձնել: Միմիայն քննել ըլլալուն համար էր որ չկրցայ բարկանալ. ապա թէ ոչ՝ հինգ վայրկեանի մէջ գրութիւնը նամակ մը տեսնելու համար ժամէն աւելի կորսնցնել և 70 ասնթիւմ ծախսել՝ ամէն ատեն ուտուիլիք ապուր մը չէ: Գոնէ ինծի կամ քեզի համար չափարէր բան մը ըլլար: Այդ պարագային՝ կրնայի աւելի հեռուն ալ երթալ: Մինչդեռ, եկաւ [ը] տես որ խնդիրը կախային վերաբերող եւ ինչ որ ալ ըլլայ, ծայրը քննելով՝ զոչոք խնդիր մըն է եղեր... է՛հ, այսչափը զուարճալիք. հիմա քիչ մըն ալ լուրջ խօսինք:

Շիրմանդալէն քանի մը օր փնտռեցի և վերջապէս գտայ: Գործը մանրամասնօրէն հետեւեալն է:

Այդ պարտնը Ռուսիոյ մէջ սինէմայի* մեծ տան մը պաշտօնեան եղեր և կարողութիւն մը ձեռք բերել է: Հոս ալ իր հաշուոյն աշխատելու և կորսնցուցել է: Յետոյ Լոնտոնի մէկ ֆիրմային*** նիւթ մը առաջարկելու և այդ նիւթը ընդունուելու է՝ կարելու գումարի մը խոստովանով: Բայց պէտք է որ բլանք, մաքէրները**** ևն, պատրաստէ ու յանձնէ, ու ասիկա քիչ մը գրամի կը կարօտի, քանի մը ամսուան էթիւտի***** և աշխատանքի համար, մանաւանդ այդ միջոցին ապրուելու համար: Հոս գործը մեծ ներկայացուցեր է,

* — Քսակիդ (բրբ.):

** — Շարժապատկերի արտի (ֆրմա.):

*** — Հիմնարկութեան (ֆրմա.):

**** — Նրազիքը, մանրակեքտը (ֆրմա.):

***** — Ուսումնասիրութեան (ֆրմա.):

Հայկական նիւթեր, բրոքաւանտ* եւլն. ըսելով ու Ամերիկա երթալու համար ճանապարհածախս խնդրելով: Համարձուժեանէն 3000 Փր[անք] առեր է, բայց յանկարծ Ամերիկայի տեղ եղիպտոս մեկնէր է՝ յայտնելով թէ հոգ հա-
րուստ բարեկամներ ունի որոնք իսկոյն 20-30,000 Փր[անք] կուտան իրեն: Անկէ ի վեր ձայնը չէ ելեր: Շիրվանդաղէն մտահոգ էր՝ որովհետեւ ինք ներ-
կայացուցեր է շատերուն եւ զիր մըն ալ տուեր է ձեռքը որուն տակ շատեր
(կ'ըսէ թէ ես ալ, բայց չեմ յիշեր) ստորագրած են եղեր: Հիմա կ'ըսէ թէ
մարդը գործէն կը հասկնայ, թէ բարոյականին մասին ալ զէչ բան մը չի զի-
տեր. բայց թէ՝ կողմնակից չէ որ կարեւոր գումարներ իր ձեռքը տրուին,
այլ մաս առ մաս միայն:

Իսկ իմ եղբայրացու թիւնս սա է, հակառակ որ «մնացածը commercial**
է» ըսելով ինձմէ կարծիք չեա ուզած: — Եթէ դործը Ամերիկա պիտի կա-
տարուի, բնաւ մէջը մի՛ մտներ: Եթէ հոգ պիտի ըլլայ՝ տարբեր խնդիր: Յե-
տոյ՝ միմիայն առեւտրական տեսակէտով նկատի ա՛ռ եւ ազգասիրական, բրո-
քականտի եւն. կողմին ականջ մի՛ կախեր: Ատոնցմէ խել*** չիլայ այլ եւս.
Իսկ բանի մը հայկական հանդամանքը զիտցի՛ր որ անոր valeur commer-
ciale**** կ'իջեցնէ հիմա, էթէ չըսեմ կը չքացնէ: Այս այսպէս է Եւրոպայի
մէջ: Մենք պէտք է մեղի համար, մեր մէջը, աշխատինք եւ կրցած զոհողու-
թիւննիս ընենք. ուրիշ՝ ոչինչ:

Անցեալ շաբթու Chartre դայի. տղաքը աղէկ են. քեզմէ պատասխան
չեն ստացեր. կարդ մը պէտքեր ունին՝ նիւթական եւ դպրոցական, որոնց
համար գրած էի. տնօրէնը շատ զոհ է իրենցմէ, Զատիկին շաբաթ մը Բարիդ
պիտի դան: Գրէ ինծի:

Սիրալիր համբոյրներով քոյդ

Վահան

35. — ՎԱՀԱՆ ՓՈՐՓՈՒԳԱԼԵԱՆԻՆ

17 Ապրիլ 1924
52, Rue Gay-Lussac

Սիրելի բարեկամ,

Պ. Խոնդկարեան, կուսակցութեամբ՝ էս-էն եւ զիրքով՝ նախկին անդամ
Հայաստանի Խորհրդարանին եւ նախկին մինիստր***** [Սիմոն] Վրացեան
դաշինքին, Բարիդ կը գտնուի եւ կը փափաքի զրական դատ մը՝ կազմակեր-
պել, ինչպէս ըրած է <Դատէք>, Հալէպ եւն.: Յանձնախումբը, որ պիտի

* — Քարոզչութիւն (ֆրմս.):

** — Առեւտրական (ֆրմս.):

*** — Բարիք, լաւութիւն (քրք.):

**** — Առեւտրական արժէքը (ֆրմս.):

***** — Նախարար (ֆրմս.):

հոլանդացիները, երկրորդը, կը բաղկանայ Պոլ. Վահան փառապանի, Համբարձում Մելիքեանի, Ալեքսանդր Թերզիպաշեանի, Արտուրադ Հանրմեանի, ինձմէ և մէկ-երկու տիկիներէ՝ որոնց առաջարկուած չէ դէռ: Դատը հետեւեալն է.

[Լեւոն] Շանթի վերջին թատերադրութիւնը՝ ինկած Բերդի իշխանուհիին, հիմնուած է գլխաւորաբար իշխանուհիի տիպարին վրայ, որուն ամուսինը և երկու մանչ զաւակները սպաննուած են ու կալուածը դաւաճած է մրցակից ուրիշ Կիլիկիոյ հայ իշխանի մը կողմէ և ինք անոր կողմէ դերի տարուած և անոր հարճը դարձած է: Իշխանուհին, իբրեւ վրէժխնդրութիւն, կը դաւադրէ և կը յաջողի, իրենց հօրը ձեռքով իսկ, իբրեւ զաւադիր սպաննել տալ անոր երկու որդիները:

Պ. Խոնդկարեան պիտի ամբաստանէ իշխանուհին՝ Cour d'assises* մը առջեւ. որուն պիտի նախապահէ հաւանորէն Պ. [Միքայէլ] Պապաջանեան: Երդուեալներ պիտի ըլլան, որոնց վճիռէն զատ ներկաներու հանրաքուէին ալ պիտի դիմուի: Կ'ուզուի երկու պաշտպան-փաստորան, որոնց մէկը յանձն առի ևս ըլլալ, բայց միւսը պէտք է իրական, օրէնսդէտ և պերճախօս փաստաբան մը ըլլայ: Յանձնախումբի տնօրէններուն հաւանութեամբ և խնդրանքով՝ կը զիմեմ Ձեզ որպէսզի հաճիք այլ դերը կատարել և Ձեզի այնքան ընտանի ու սիրելի եզոզ Կիլիկիոյ մէջ (6-700 տարի առաջ ոճիր գործած հայ իշխանուհի մը պատիժէ — դուցէ մահուան պատիժէ — ազատել:

Աւելորդ չէ շեշտել թէ գործին հեղինակը չէ որ պիտի դատուի, ոչ ալ իշխանուհիի տիպարին զբաղան կատուցուածքը, այլ նոյն ինքն իշխանուհին՝ իր արարքին մէջ:

Եւ ևս իմ կողմէս խնդրելով որ ընդունիք Ձեր տաղանդին ու սրտին վստահուած այս մարդասիրական պաշտօնը, կը խնդրեմ միեւնոյն ատեն որ հաճիք, Լթէ համաձայն էք, նշել այն մօտաւոր օրը (առաւօտ կամ կէսօրէ վերջ ժամը 3-ին 4-ին) որ պիտի կրնանք իրարու հանդիպել դուք, Պ. Խոնդկարեանը և ևս, Champs Elisésի վրայ Café Selectի մէջ, օրինակի համար (Metro George Vի դէմք): Պ. Խոնդկարեան Ձեզի աւելի լաւ պիտի բացատրէ գործը քան ևս այս քանի մը տողով և անշուշտ պիտի յանձնէ նաեւ մեր dossier** որ Շանթի թատերադրութիւնը պիտի ըլլայ:

Սպասելով Ձեր պատասխանին

Միւսմ յարգանք և սիրով

Վահան Թէֆէեան

Յ.Գ. Մոսկոյայ ըսելու որ մօտեք վճարեալ պիտի ըլլայ ևս հասոյթը ամբողջովին պիտի ծառայէ Պ. Խոնդկարեանի ապրուստին՝ որ իրապէս պէտք ունի ատոր:

Նայն

* — Բարձրագոյն ատեանի (ֆրնս.):

** — Թղթածրարք (ֆրնս.):

Սիրելի Տիգրան,

Ստացայ 12 Ապրիլի նամակդ ներփակ 70 անդլ[իական] ոսկինոց չէքով
և քօնթրաթի^{*} օրինակով: Ձէքը ծախելու համար 1-2 օր պիտի սպասեմ, ո-
րովհետեւ անդլ[իական]ը ինկած է բայց կ'ըսուի թէ պիտի բարձրանայ. ան-
շուշտ պանքային bordereau^{**} կը զրկեմ քեզի:

Քոնթրաթը հարեանցի մը միայն կարգացի, այնպէս որ պէտք է նորէն
կարգամ դիտնալու համար թէ ի՞նչ են այն պայմանները որոնց լրացումէն ետք
միայն դրամը պիտի յանձնեմ Լաքային՝ երբ դայ եւ ուղէ:

Շնորհակալութիւն՝ իրբեւ զործ այս զործէն ինծի նախատեսած չա-
հարաժինիդ համար: Ձեզայ սակայն 0,75^{'''}ի ծախքս հատուցանելու համար
եղած ըլլայ ատիկա: 0,75^{'''} մըն ալ այս նամակիս բուլն^{***} է ահա, եւ եթէ
իւրաքանչիւր 0,75ի համար շահարաժինս նոյն համեմատութեամբ կրկնես[†]
կարծեմ թէ ուրիշ զործի նայելու պէտք չեմ ունենար եւ շնորհիւ [Լեւոն]
Շանթին, Լաքային եւ քեզի՝ կրնամ մինչեւ կեանքիս վերջը հանգիստ ապրիլ.
քանի որ Շանթը ուրիշ սինէմացու րիէսներ^{****} ալ ունի...:

Տարօրինակ զուգադիպութեամբ մը, արդէն, ուրբաթ դիշեր «Հին
Աստուածներ»-ի ներկայացման դայեր էի (որ կը տրուէր մեծ պատրաստու-
թեամբ, հասոյթը ամբողջովին հեղինակին յատկացուելու նպատակաւ) եւ
յաջորդ օրը՝ նամակդ գտայ: Ուրբաթ դիշեր կատուած էի խաղին դրական եւ
զեղարուեստական խաղքութիւնը անգամ մը եւս տեսնելով, մինչ չարաթ...
անիկա զլուս-զործոց մըն էր այլ եւս՝ քանի որ շահարաժին պիտի ստանայի
անկէ...:

Դալով մեր տղոց, տուած լուրդ թէ յաջորդ երկու տարիներն ալ ա-
պահովուածի պէս են, անշուշտ չափազանց ուրախացուց զիս: Ես արդէն այդ
յոյսը ունէի, պէտք է ըսել, բայց նորէն ամէն զգուշութիւն ձեռք առնելով,
մեծ խնայողութեամբ վարուեցայ թէ՛ տղոց թիւին եւ թէ՛ ծախքերուն մա-
սին: Աւազ, սակայն, որ բոլոր զգուշութիւններս մէկ փարայի արժէք չու-
նեցան՝ քանի որ, անդլ[իական] ոսկիին անկումով, մնացած 250 ոսկին այսօր
այնչափ ֆրանք միայն կը բռնէ որքան երկու ամիս առաջուան 125 ոսկին՝
ճիշդ եւ ճիշդ: Արդարեւ, ոսկին 130 ֆր. եղաւ այդ ատեն եւ այսօր (55 է
միայն: Ձե[†]ս կարծեր որ, եթէ ուրիշ անկում ալ նախատեսելի է, պէտք է
քու 500-իդ մնացեալ 250-ն ալ վերածել ֆրանքի: Իրաւ է թէ դանձապետ Պ.
[Լեւոն] Կիւմիւշկերտանին քով դեռ 10,000 ֆր[անք] մը կայ կարծեմ, բայց
ասոր մէջէն մօտերս 4000 ֆր[անք] մը վճարուելիք կայ իրբեւ այս տարուան

* — Պայմանագրի (փրմս.) :

** — Հաշուեցուցակը (փրմս.) :

*** — Դրոշմաքուղբը (փրմս.) :

**** — Ի տեքնալազեր (փրմս.) :

Վերջին terme*, որմէ յետոյ վաքանսը** կուղայ եւ վաքանսին՝ տղոց ամբողջ ծախքը մեր վրայ է, բնակութիւն եւ սնունդ, որովհետեւ զպրօքը կը դոցուի եւ արդէն տարեթուակը իր մէջ չի պարունակեր արձակուրդի ամիսները։ Մինչեւ այն ատեն՝ պիտի աշխատիմ colonie scolaire*** մը գտնել, այսինքն զիւշ մը ուր զպրօքսկանները խմբովին կը տարուին եւ աժան կերպով կ'ապրուին ամառը։ Ատկէ զատ, տղոց մէկը հաւանօրէն կ'աւարտէ այս տարի lycéeն եւ սկտք պիտի ըլլայ որ դաւ չըջանին համար իր մասնագիտական ուսման խնդիրը որոշենք՝ սկտք եղած տեղեկութիւնները կանխաւ հաւաքելով եւ դիմումները ընկելով։ Ուրիշ մը՝ լիսէն ձգելով կ'ուզէ արհեստից վարժարան մը մտնել, մինչ Երկրագործական Վարժարան՝ զացող տղան այդ վարժարանէն դժուոհ է եւ կ'ուզէ տեղափոխուիլ։

Մեր 8 ազգան ալ (7-ը՝ Ծարթոի եւ 1-ը՝ Ծաթիյոնի) Երկր[ապրօքսկան] վարժ[արան]ի Զատիկը Բարիկ Եկան անցնել եւ մինչեւ շաբաթ դեռ հոս են։ Ծարթոիները նախապէս չպիտի դային, վերջէն՝ զպրօքը պիտի հաւանխոսի եղեր եւ տնօրէնը խնդրած էր որ արտօնեմ, հոս լիսէ մը բնակեցնելու պայմանաւ, որուն համար պիտի վճարենք իւրաքանչիւրին օրական 12 Փր[անք]։ Բայց այս 12-ին վրայ կէսէն աւելին Ծարթոի լիսէն եւ Հանր[աշին] կրթութեան նախարարութիւնը պիտի վճարեն, որով մեր բաժինը ընդամէնը մօտ 300 Փր[անք] է այստեղի լիսէին, վրան աւելցնելով Փր[անք] 150՝ երկաթուղիին եւ 200 Փր[անք] մը՝ պտոյտի եւն։ Համար։ Այսօր՝ իրենցմէ մէկուն հաղուստ պնեցի՝ 195 Փր[անք]ի։ Երբ նոր եկան՝ ամէնքին ալ մէյ մէկ ձեռք նոր հաղուստ եւ ձմրան վերարկու զնած էի. այս մէկը վերարկու ունէր արդէն. ի փոխարէն՝ հին հաղուստը չափազանց հին էր, որ հիմա անգործածելի եղեր է, իսկ լիսէն կը պահանջէ որ իւրաքանչիւր աշակերտ Երկուական հաղուստ ունենայ առ նուազն։ Մոռցայ ըսելու թէ կօշիկ, մուճակ, զլխարկ, չափիկ, թաշկինակ եւն. եւն. ալ զնած էի, բայց չափիկները եւն. քիչ էին, որով սկտք պիտի ըլլայ նորէն գնել։ Լիսէն իմացուցին, բայց աւանջ չկախեցի։

Այս ամէնքը ինծի տաղտուկ չեն, բայց զբաղում եւ յոգնութիւն են՝ բաւականէն աւելի։ Ծարաթը քանի մը նամակ կը գրեմ, Երբեմն Երկար, որովհետեւ իւրաքանչիւրը իր յատուկ տերութեամբ**** եւ խնդիրը ունի, եւ Երբեմն կը մտածեմ թէ արդեօք խնդրութիւն չէ՞ ըրածս։ Ծուրջս, ազգ[ային] դործերու մէջ պաշտօն ունեցող մարդիկ, ամուսական կ'առնեն՝ բան մը չընելու կամ շատ քիչ բան ընելու համար։ Եւ հեղեղական, արհամարհական նայուածք մը կը նետեն վրաս, ըսել ուղեւոր կամ ըսելով նոյն իսկ՝ թէ ինչպէս որ մարդ իր զբօսանքին համար ժամանակ, զրամ եւ յոգնութիւն կուտայ, այնպէս ալ ես իմ զբօսանքս այս դործին մէջ զտած եմ ու բնական է որ ասոր համար սիրտ հատցնեմ եւ աշխատիմ։ Ասոնցմէ դուրս, քիչ մը հեռու գտնուող մար-

* - Մասնավճար (ֆրմս.) :

** - Արձակուրդը (ֆրմս.) :

*** - Աշակերտական գաղութ (ֆրմս.) :

**** - Հոգը (քրք) :

զիկ ապահովարար կը խորհին ևս կ'ըսեն, ու պիտի չզարմանամ **Եթէ** վաղը **Թերթերու** մէջ գրեն ալ, **Թէ** անձնապէս կ'օգտուիմ որբերէն, քանի որ ուրիշ չահաբեր գործ մը չունենալով հանգերձ առոր կ'աշխատիմ: Ասիկա նշանա-
կութիւն պիտի չունենար ևս յոգնութիւնս, մտազբաւումս ու սիրտհասնումս
ալ երբեք պիտի չփնտռէի՝ **եթէ** ևս ինքս չզղայի հիմա **Թէ** այնքան զրաւուած
եմ այս գործով, որ բնաւ լըջօրէն մտածած չունիմ իմ մասիս, իմ վաղը-միւս
օրուան վիճակիս մասին: Մարտէյլի հօրեղբորդիս (ծերը) ամիսէ մը աւելի
հոս էր, հիւանդանոցը ևս քանի մը օր առաջ Մարտէյլ դարձաւ: Վերջին օրը
կը հարցնէր **Թէ** ինչի վրայ յոյս դրած եմ ապրելու ևս մայրս ապրեցնելու
համար: Բան մը ըսած ըլլալու համար պատասխանեցի **Թէ** **Թերթերու** աշխա-
տակցութեանէն քիչ մը դրամ կ'ստանայի բայց կը փափաքէի նորէն առուտորի
մէջ մտնել: — «Ձեռ կրնար, ա'լ անցած ըլլայ» ըսաւ: — «Հանճար ունենալու
պէտք չկայ. **Եթէ** ուղեմ՝ կրնամ ընել, ըսի: Կը փափաքիմ Սոյանիս կամ Ի-
տալիա ևս կամ Մարոք, Ալճերիա, Թունիսի պէս տեղ մը երթալ հաստատուիլ:
Գործով կ'օղնե՞ս ինծի:» — «**Եթէ** դրականութիւնը ևս աղայայինճիւթիւնը
վերջնականապէս մէկ կողմ գնեա ևս միայն գործի նայիս՝ կրնաս յաջողիլ ևս
ևս ալ կ'օղնեմ, բայց վճռո՞՞ծ ևս առնեցմէ հրաժարիլ:» — «Այո՛, վճռած
եմ:» Այսպէս զատուեցանք իրարմէ, ու ես նոյն իրիկունը ևս անկէ ի վեր ամէն
օր տիրութեամբ մտածեցի ևս կը մտածեմ տակաւին:

Առուտոր պիտի ընեմ ևս պիտի սպրիմ, տպրեցնեմ, թերեւս այ քանի
մը փարա պիտի խնայեմ ծեր օրերուս համար: Յետո՞յ: Բաւական հայ չկա՞յ
որ այսպէս կ'ընէ արդէն, կամ՝ այսպէս ընելու միակ իտէալը ևս կարողու-
թիւնը ունի: **Եթէ** քանի մը հոգի մնացեր ենք մեր միլլէթին՝ մէջ, որ տար-
բեր բանի մը կրնանք պէտք ըլլալ, մեհ՞նք այ պէշ աղէկ նոյնը ընենք, ան-
շուշտ աւելի պէշ քան աղէկ, բայց խնդիրը այդ չէ: «Վերջին Լուր՝ տէրը՝
անցեալները ժընէվէն հոս եկաւ քանի մը օր. առաջարկեց որ շարաթաթերթ
մը հիմնէ հոս, խմբագրութիւնը ամբողջ ինծի թողլով: Ընդունեցի, պայմա-
նով որ նախ ամբողջովին ազատ ըլլամ ուղածիս պէս **Թերթը** խմբագրելու,
երկրորդ՝ որ վարչութիւնը ուրիշ մէկը ընէ, ևս երրորդ՝ որ իրեւ աշխա-
տութեանս վարձատրութիւն, Պոլսոյ մէջ ծախուելիք թիւերուն առաւելագոյն
փոխարժէքը, ամսական մօտ 30 օսմ. թղթագրամ ոսկի, հոն մօրս վճարուի:
Ան ալ ա'ս ընդունեց, բայց ժընէվ դարձին զրեց որ առ այժմ կը յետաձգէ
գործը, վարչութիւնը կազմակերպելու գծուարութեանց պատճառաւ: Առա-
ջարկեց Վերջին Լուրի աշխատակցիլ, յօդուածին 5 օսմ[անեան] ոսկի թուղ-
թով: Հատ մը զրեցի ևս զրեցի, բայց բնաւ անորոշակ չունիմ շարունակելու,
որովհետեւ ուղածս չեմ կրնար զրել Պոլսոյ **Թերթի** մը մէջ ևս **Եթէ** զրեմ իսկ՝
աղակցութիւն չունի: Գաղթականի, որբի ևս ընդհ[անուր] ազգ[ային] քա-
ղ[աքական] ուղղութեան համար՝ հիմա դուրսէն միայն կարելի է դործել,
դիրով ևս խօսքով, իսկ առոր համար՝ կա՛մ ապահովուած ըլլալու է, կամ
այդ գործերուն պէտքը զգացող ուրիշներ պէտք է ըլլան որ օղնեն:

Ռամկավարէն հրաժարեցայ՝, դիտեա: Ոչ ոք հարցուց Խղպտոսէն կամ

Ամերիկայէն, թէ ինչո՞ւ: Լա՛ւ. դո՛նկ թո՛ղ առնելիքս տան, 7-800 օտմ[ան-
եան] ոսկի, որ ժող[ովուրդի] Ձայնի խմբադրութեանս ատենէն մնացած է:
Պահանջեցի, չպատասխանեցին անպամ: [Երուանդ] Հրաչը, որ հող է, կը
յուսամ թէ իր ծածուկ աշխատանքին եւ իմ զոհած անդիմադրութեանս շնոր-
հիւ իմ վրաս տարած յաղթանակէն ետք, այդտեղ իրբեւ նոր մարդ կը յա-
ջողի ձեզ հմայել եւ ձեր քսակներն ալ բանալ տալ...: Չմոռնա՛մ, Շահան
Պէրպէրեանը զրած էր որ իրենց վարժարանին հող վերածնութեան համար
դրեմ քեզի եւ [Փափաղեան] Յակոբին՝ որ աջակցիք իրեն: Ահա՛ այդ ալ
կ'ընեմ: Համբոյրով քոյդ

Վահան

Յ.Գ. Այս դրածներս ինչպէս կ'ուզես այնպէս ըմբռնէ՛. tant pis*
եթէ դէ՛ ըլլայ տալիք մեկնութիւնդ. քեզի ալ չբացուիմ՝ ո՞րի կրնամ բաց-
ւիլ, ուրիշ խնդիր՝ թէ քեզմէ անձնապէս բան մը չեմ սպասեր, արդէն ըրածդ
գիտնալով:

Յ.Գ. Հայկ[ական] Սրահի 50 Եղիպտ[ական]ը եւ Ձակադիկի 25-ը
խառնուած է քու միեւնեւ հիմա հաս զրկած 220-իդ. բոլոր չէքերը Կիւմիւշ-
կերտանը վերածած է Փրանքի՝ օրուան գինով: Ձակադիկի մնացեալ 25-ը
միեւնեւ որ զրկեն:

37.— ՏԻԳՐԱՆ, ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Բարից, 5 յունիս [1]924

Սիրելի Տիգրան,

Նամակդ ստանալէ 24 ժամ վերջը ստացայ նաեւ անուանակիցդ եղող
[Տիգրան Նիկողոսեան] տղան, Գահիրէի Բարեկործականը Աղեքսանդրիա-
յինին, Աղեքսանդրիայինը Մարսէյլին[ին] եւ Մարսէյլինը այստեղին[ին]
հէվալէ բրած են** եզեր եւ ահա՛ Բարիցի դործակատար-հաւաքիչ Պ. Հայկ-
Արամ Բիպարեանը, առանց ինծի իմաց տալու եւ առանց ինքնիրենը ուրիշ
բան մը մտածելու՝ Երէկ իրիկուն տղան կայարանէն կ'առնէ ու չիտակ կը
տանի իմ օթէլը*** կը ձգէ իմ բացակայութեանս, Գիշերը օթէլ կը դառնամ
եւ բուսուլայէ**** մը կը հասկնամ որ առժամեայ անկողին մը զրեր են salle
de bainը***** ուր տղան այդ պահուն քնանալու վրայ է: Ինչ եւ է. այս առ-
տու տեսայ դինքը. կըթուած եւ արթուն պատանի մըն է ու անշուշտ իրեն
համար ալ կըրցածս կ'ընեմ: Բայց, սիրելի՛ս, ընդունելէ առաջ մտածեցի՛ր թէ

* — Քարը գլխիդ (ֆրնս.):

** — Փոխանցուած են (քրֆ.):

*** — Պանդոկս (ֆրնս.):

**** — Խրկտողէ (քրֆ.):

***** — Դաղմեմեմեակը (ֆրնս.):

ասիկա ի՞նչ պիտի ընէ Բարիդ: Երաժշտութեան հետեւելու համար պէտք է զուրս բնակի. իսկ միմիայն բնակութեան եւ սնունդի համար ամսական առնուազն 500, տարեկան 6000 Փրանք պէտք է: Հաղուստ-կապուստին եւ ջութակի դասերուն, նոթաներուն ելնի համար ալ՝ պէտք է նուազագոյն 2000 Փր[անք] հաշուել տարեկան: Կ'ընէ 8000 Փր[անք], ինչ որ միւս սաներէն իւրաքանչիւրին համար ծախսուածին 3 անգամէն աւելի է: Ատկէ դատ, զբեթէ բնաւ դաս առած չէ եղբր մինչեւ հիմա ու այս վիճակին մէջ ընդունակութիւն ունենալ կամ չունենալը ոչ ոք կրնայ գիտնալ: Աւելի ճիշդը՝ փափաք ունի բնելու է եւ չեմ գիտեր թէ տոյկա կը բաւէ՞ տարիներով իր վրայ դրամ ծախսելու եւ դուցէ ալ իր ժամանակը վատնել տալով վերջիվերջոյ զինքը անպէտ մարդ մը դարձնելու համար: Մեր տղոց մէջ ալ հաստ մը կայ (Շարթրի տղաքներէն մէկը) որ ասկէ աւելի յառաջացած է եւ շարունակ կը խնդրէ որ զալ տարի միմիայն ջութակի compositionի* զաս առնէ: Մինչեւ հիմա մերժած եմ՝ առարկելով թէ՝ նախ ընդունակութեան մասին ունեցած հաստաքը կրնայ սխալ ըլլալ եւ երկրորդ՝ թէ մեր նիւթական միջոցները թոյլ չեն տար այդպիսի անհաստատ բանի մը համար ուրիշ երեք սրբի իրաւունքը զոհելու: Հիմա չեմ գիտեր ի՞նչ պիտի բռնէ իրեն. կրնա՞մ Պ. Սկրովլը Պէրպլեանի եւ Բարեգործականի ընկերներուդ հասնիլը, մեղքնալն ու յանձնարարելը իբրեւ վիպական դորձածել: — «Արեւ»ին մէջ գրուած է եղբր որ Conservatoire** պիտի մտնէ նորեկը: Ատոր համար թէ՛ աւելի յառաջացած ըլլալ պէտք է եւ թէ՛ ահաւելի զժողովրդութիւններ կան օտարականներու հանդէպ: Ամէն պարազայի մէջ, Եթէ հարկ չզղացիր կանխաւ ինէ խորհուրդ հարցնելու, դոնէ այդտեղ որոշէիր եւ ինծի գրէիր թէ հոս ի՞նչ պիտի ընէ տղեկը ճշդիւ, — մանաւանդ որ հիմա տարւոյն վերջն է եւ բոլոր զպրոցները ամիսէ մը կը փակւին մինչեւ Հոկտ[եմբեր]ի սկիզբը արձակուրդի համար:

Երկրորդ եւ միշտ «մնացածը յաջորդիւ» խոստացող նամակներէդ հաւատա՞ր որ բան չեմ հասկնար կոր: Երանի՜ թէ այս անգամ ճիշդ ըլլար:

Իրաժնիս վերջանալու վրայ է: Քանի մը օր առաջ 4000 Փր[անք] եւս քաշեցի [Լեւոն] Կիւմիւշկերտանէն, որով նոյնքան մը եւս կը մնայ իր քովը: 3000-ի մօտ գումար մը պիտի գրկեմ վաղը Շարթրի 7 տղոց վերջին եռամսեային համար. յետոյ գրած էին թէ մէյ մէկ ամառնային տափառի եւ կօշիկի պէտք ունին. կարծեմ 7-ի համար 1000-ի պէս բան մըն ալ աս կ'ընէ: Իսկ նորեկ տղան կ'ընէ թէ ոչինչ ունի իր հազած հաղուստն, կօշիկէն եւ երկու ձեռք ճերմակեղէնէն դատ: Շուտով դրամ պէտք է՝ վաքանսի ծախքերուն համար:

Լաքային մասին Շիրվանդադէն ըսաւ քանի մը օր առաջ թէ իր լսածին համաձայն՝ չէ մեկներ հոսկէ, այլ Բարիդի մօտերը գիւղ մը քաշուեր կ'ապրի եղբր: Խնդրեցի որ ստուգէ. այսօր նորէն տեսայ եւ հարցուցի, բայց դեռ չէ կրցեր նոր տեղեկութիւն մը առնել: Միայն՝ կը յայտնէ որ չափազանց կը ցաւի փտուահած եւ յանձնարարած բլլալուն: Լաքան ինծի ըսած էր թէ

* — Յօրինումի (փրնս.):

** — Երաժշտամոց (փրնս.):

մաք-բարովի պիտի դայ. մինչդեռ չերևցաւ. կը վախճամ որ ճիշդ ըլլայ Շիրվան[շաղէ]ին լուրը, բայց ես յանցանք չունիմ. կրցածս ըրի՝ նախ քեզ զգուշացնելու յետոյ դրամը յանձնելու համար:

Գոյդ համբոյրներով

Վահան

Յ.Գ. Կը վախճամ զթէ այնչափ դրաղած հս՝ որ այս երկար նամակն ալ չուզես կամ չկրնաս կարդալ: Առաջումները կտրուցա՞ծ ես արդեօք:

Նոյն

Յ.Գ. Անհամբեր եմ գիտնալու թէ դալ տարուան ծախքերը ի՞նչ կերպով ապահովուցած ես: Յետոյ՝ Զակարիկը իր այս տարուան 25-ը չզրկեց զեռ: Անոր եւ Հայկ[ախան] Սրա՛նին դալ տարուանները ապահովուա՞ծ են զոնէ: Գրէ՛:

Նոյն

38.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Բաքիզ, 12 յունիս [1]924

Սիրելի Տիգրան,

Նոր դրկած տղուդ մասին անցեալ շաբթու. գրեցի արդէն. ահաւասիկ լրացուցիչ անդեկնութիւններ այստեղ իր ընկերքին եւ ըլլալիքին մասին. կը խնդրեմ որ լրջօրէն նկատի առնես եւ ինծի շուտով պէտք եղած պատասխանը տաս՝ պէտք եղած կտրուպրութիւնները միասին ընկելով:

Պ. Տիրան Ալիքսանեան տեսաւ եւ լսեց զինք. զիս ուզեր էր խօսելու համար. այս առաւօտ պացի իրեն՝ իր պառտուած Ecole Normale de Musique de Paris կարևոր հաստատութեան մէջ: Մեր խօսակցութիւնը կ'ամփոփեմ հետեւեալ կերպով:

Տիգրան Նիկողոսեանի ջութակի մասնաւոր ընդունակութեան (մեր մէջ կ'ըսեն, անմիջապէս, տաղանդ կամ հանճար) մասին կարելի չէ ու եւ զազափար յայտնել՝ նկատելով որ դեռ բան մը չի գիտեր: Այսուհանդերձ մեծապէս կը սիրէ եւ հասկնալ կը թուի երաժշտութիւնը, ինչ որ դրաւական մըն է: Conservatoireին նոյն իսկ նախապատրաստական կարգը չի կրնար մտնել իր այս պատրաստութեամբը: Conservatoireը ձրի ըլլալու մեծ առաւելութիւնը ունի, բայց, աւագ: Արդ, տղեկը զուրտը պէտք է ուսանի, եւ ոչ միայն ջութակ, այլ solfège, harmonie* նախադասութիւնը եւ երաժշտութեան պատմութիւն: Այս ամէնուն համար կը յանձնարարէ Ecole Normaleը (որ կառավարական վարժարան մը չէ, այլ մասնաւոր հաստատութիւն մը, մեծ արւեստաղէտներու հսկողութեան տակ եւ լաւ ուսուցիչներով, որուն տուած վկայականները արժէք ունին): Schola Contorumը, ուր իմ ճանչցած մէկ-

* — Խաղերգութեան, դաշմուորութի (փրնս.):

երկու հայ տղաքս կը յաճախեն, լաւ չի դռներ Ալիքսանեան: Բայց ան ալ աժան ըլլալու առաւելութիւնը ունի, տարեկան 500 Փր[անք], որուն կէսն ալ կարելի է գեղչել տալ: Ecole Normaleը գեղչ չունի եւ կը պահանջէ 9 ամսուան չրջանին համար 1200 Փր[անք]: Ալիքսանեան կ'ըսէ թէ répétiteur^{*} մըն ալ պէտք ունի, մասնաւորապէս այս Լոսանսեայ արձակուրդին միջոցին: Ինք խօսեր է արդէն ջութակի ուսուցչին եւ կ'ուզէր զիս անմիջապէս ներկայացնել տնօրէնին՝ պայմանները պաշտօնապէս լսելու համար: Նախընտրեցի յետաձգել՝ մինչեւ որ հոնկէ վերջնական պատասխան մը առնեմ: Ռուսահայ ջութակահարի մը հասցէն ալ տուաւ, որուն համար կ'ըսէ թէ չի կրնար վերջնական ուսուցիչը ըլլալ, բայց կրնայ առ այժմ քիչ մը ուղղել տղեկը եւ աշխատեցնել: Արդ, տղեկը ջութակ անպամ չունի. բերածը ուրիշի մըն է եղեր՝ դուր պիտի յանձնէ տիրոջը:

Այսպէս. իր ծախքերը պիտի ըլլան բնակութիւն, սնունդ եւ հագուստ-կապուստ՝ նուազագոյն 500 Փր[անք] ամսական, տարին 6000 Փր[անք]: 'Իսլոպցին' 1200 Փր[անք]: Կ'ընէ, ընդ ամէնը, տարին 8400 Փր[անք] նուազագոյն հաշուով: Այսօրուան շանժով՝ մօտաւորապէս 100 եղիւլտ[ական] ոսկի: Իսկ թէ, դոնէ իր կեանքը չահելու չափ ջութակ սորվելու համար ո՞րքան ժամանակ պէտք է, Ալիքսանեան կ'ըսէ՝ դոնէ 4 տարի:

Այս ամէնը տղուն ըսի, որ չիթթած մնաց, երբ մանաւանդ աւելցուցի թէ նախապէս պէտք է գրեմ Պ. Հաճընլիանին՝ ոհեէ կարգադրութիւն ընել կարենալու համար:

Պէտք է նկատի առնել, նաեւ, որ տղան Փրանսերէն եւ ուրիշ բաներ ալ սորվելու պէտք ունի: Ժամանակ կ'ունենայ. պէտք է հետեւի գիշերային կամ par correspondance** դասերու, վերջէն կրնայ յաճախել նաեւ Սորպոնի պատմութեան դասերը***:

Առ այժմ օրական 10 Փր[անք] կուտամ իրեն՝ միմիայն սնունդին համար: Անեակին պիտի վճարեմ ամիսը 100 Փր[անք]: Ջութակի մը (սովորական)՝ 200 Փր[անք]: Հաղուստի, վերարկուի, ճերմակեղէնի՝ 7-800 Փր[անք], անմիջական: — Այս ամէնուն համար, ուրեմն, պատասխան եւ դրամ: 'Դրամը, արդէն, միւսներուն համար անհրաժեշտ է, ինչպէս գրեցի: Ամառնային արձակուրդին ամիս մը միայն մնաց:

Լաքան հոս է եղեր: Այս՝ ապահով է: Բայց հասցէն դեռ չկրցայ դնել:

Իմ մասիս՝ չեմ ուզեր նոր բան մը գրել, հին գրածներու պատասխանը չառած: Կուսակցութենէն առնելիքս ուղեւու համար նամակ մը գրած եմ հոդ. կրնայ ըլլալ՝ որ առտու ալ պատասխան չառնեմ. հոգ չէ. ալ նորէն խնդր չեմ ընել եւ կը մոռնամ, ինչպէս որ փափաքել կ'երևում. արդէն մոռցուած եմ, ինչ որ մոռնալու պատշաճ հրաւէր մըն է:

Քոյր. սիրով
Վահան

* — Երկրորդ դասաւանդ (ֆրնս.):

** — Բնականութեամբ (ֆրնս.):

*** — Գաւառացիները (ֆրնս.):

Յ.Գ. Եթէ իմ կարծիքս կ'ուղես, պէտք է այս տղուն միջոց տալ Ալիք-
սանեանի յանձնարարած եղանակով իր ջութակը եւ երաժշտութիւնը ուսա-
նելու: Կրցած օգնութիւնս կ'ընծայեմ իրեն, թէ եւ ասիկա քիչ մը շատ եկաւ
այս միջոցիս: Բարեկործականը, որ ինծի կը հակառակէր, թո՛ղ ինքը հոգար
այս տղան՝ հոգ եւ հոս ուրիշ պաշտպաններ գտնելով անոր:

39. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԿԱՆԻՆ

Բարիզ, 16 յուլիս [1]924
9 Rue du Boccador

Սիրելիս Տիգրան,

Ստացած էի 19 յունիսի նամակդ՝ ներփակ 100 ոսկիի չէքով. այսօր
ստացայ նաեւ 10 յուլիս թուակիրդ:

Տոբ. Սերոբեանը մինչեւ այսօր չերեցաւ. կարծեմ (եթէ եկած է)
ստանց Բարիզ մնալու կամ առանց զիս տեսնել փորձելու՝ անցած ու զիւր
դացած է: Տիգրան Նիկողոսեանի համար անհրաժեշտ է, սակայն, վերջնական
որոշում մը տալ: Ինքն ալ անհամբեր ատոր կ'սպասէ: Ալիքսանեանէն դատ՝
ուրիշ հայ ջութակահարի մըն ալ զրկած էի զինք: Այստեղ ուսած՝ իզմիրցի,
լաւ զարնող եւ լաւ ուսուցանող երիտասարդ մըն է՝ Ալապարեան տնուն:
Վերջէն հետը տեսնուեցայ: Կ'ըսէ թէ բացարձակապէս ոչինչ կրնայ գուշա-
կել այս տղուն համար որ զեռ բան մը չի զիտեր եւ զիտնալու համար (մար-
դու առջեւ նուազել կարենալու համար) առ նուազն չորս տարի ուսանելու
պէտք ունի նախ եւ, եթէ այդ միջոցին յայտնուի թէ տաղանդ ունի, ատկէ
վերջ դեռ 3-4 տարի ալ պէտք է աշխատի virtuose* մը ըլլալ սկսելու համար:
Կալով աշտմէն իրեն համար ընելիք ծախքերնուն՝ այս ուսուցիչը, զեղէ մը
ընելով հանդերձ, պիտի առնէ շարաթը 40 Փր[անք] = ամիսը 180 Փր[անք]ի:
Կոնստէնտին**, Թատրոնի, Նոթայի եւն. համար՝ ամիսը 100 Փր[անք] եւս պէտք
է: Սենեակի եւ ճաշի համար միայն՝ 400 Փր[անք]: Եթէ հաղուստ-կապուստի
համար ալ՝ ամսական նուազագոյն 50 Փր[անք] (տարեկան 600, որ անբաւա-
րան է) զնենք, կ'ունենանք ընդ ամէնը ամսական 730 Փր[անք] կամ տարեկան
8700 Փր[անք], զուեմ'որ մը որով կրնանք լայնօրէն 3 տղայ պահել այստեղ
լիսէի մը կամ Շարլըուտ (Պելճիքա) արհեստագիտական վարժարանի մը
մէջ: Բայց ես ինքնիրենս չեմ կրնար եւ չեմ ուզեր այս խնդիրը լուծել, ո-
րովհետեւ դուք այդտեղ զինք ընդունած եւ զրկած էք ու դուք պէտք է բռնէք
հիմա թէ կը փոխէք կամ կը զործադրէք նախկին հասկացողութիւնը: —
Աւելցնեմ որ ինք բաւական չի գտներ ներկայիս իրեն տուած օրական 10
Փր[անք] սնունդի եւ ուրիշ մանր ծախուց յատկացեալ զրամս (սենեակի ամ-
սական 100 եւ լուսացի 30-40 Փր[անք])էն դատ՝ դոր ուղղակի կը վճարեմ պան-

* — Բազանմովո երաժիշտ (ֆրնս.):

** — Նուագահանդէսի (ֆրնս.):

դոկապետին) և զանազան անուններով կ'ուղէ աւելին ստանալ: Քեզի ալ գրած է հղեր այս մասին և անհամբեր կ'սպասէ Տքթ. Սերոբեանին զաւրուս ու իր մասին տրուելիք որոշման: Կը խնդրեմ որ պէտք եղածը ընես՝ այս անստուգութեան վերջ զնկելու համար:

Լաքայի մասին միակ դիտյաձոն այն է՝ որ Ամերիկա չէ գացած: Սա-կայն Թարիզ ալ չէ: Հոս տանտիրուհիին պարտքերն ալ չէ վճարեր: Շիրվան-զատէն ատեն-ատեն կցկտուր բաներ մը կ'ըսէ իր լսածներէն, միշտ բարկանալով և հայհոյելով: Շարաթ մը առաջ այսպէս հալորդեց թէ *décoration*ով* գրադելու համար դաւաճները կը չըլին հղեր: Մէ'դք տուած 120 ոսկիիւ:

Ռամկավարի Շրջ[անային] Վարչութեան նամակը առի և իսկոյն պատասխանեցի: Այնչափ սիրալիկ և բարեկամական եղած էին՝ որ անդալու-թիւն և ամբարտաւանութիւն պիտի ըլլար անոնց ալ նոյն «ոչ կարեմ»ը ըսել՝ զոր ըսած էի այստեղ Պատգ[ամաւորական] ժողովի և Աթէնքէն Կեղր[ոնա-կան] Վարչութեան ձեւական նամակներուն ի պատասխան: Ուստի պաշտօնա-պէս զոհացում տուի իրենց փափաքին բայց աւելցուցի թէ ունէ յարարերու-թիւն չէի ուղեր ունենալ ո'չ Բարիդի և ո'չ Կեղրոնի մարդոց հետ: Ինքզինքս կապուած կը համարեմ, ըսի, եղիպտոսի չըջանալին հետ: Այս նամակս զրկե-ցի նորէն Յակոբ Բաբաղեանին՝ չգիտնալով թէ [Արմենակ] Կամսարականի գործը թողած է և Շրջ[անային] Վարչութեան հասցէն գրուած ըլլալով իր նամակին վրայ- եթէ առած չեն՝ ըսէ որ ինտոնէ և առնեն այդ նամակս: — Ասիկա այսպէս ըլլալով հանգերձ, քեզի կ'ըսեմ, սակայն, որ Ռամկավարէն խեր չկալ այլ ևս: Ուրիշ ոչի ևս առոր համար ուրիշ մարդեր պէտք են գործին գլուխը: Եւ քանի որ ասիկա չկայ, ևս չեմ կրնար կապուիլ ոչ իր անգործու-թեանը ոչ ալ իր անիմաստ արտայայտութիւններուն հետ: — «Ապագայ»ի թմբադրութիւնը յանձնուած է [Աւետիս] Թերզիպաշեանի:

Գալով գործի մասին գրածիդ, երբ *déchets*ի** նմոյշ ստանամ՝ պէտք եղածը կ'ընեմ, ճիշդ հրահանգածիդ պէս: Ես ալ փափաքող եմ ներկայացած ունէ առիթէ օգտուելու՝ որպէսզի կարենամ կեանքս շահիլ:

Gomme arabiqueի*** գործը աւելի կարեւոր և տեսական գործ մը կրնայ ըլլալ, որուն համար նոյնպէս ամէն բան ընելու պատրաստ եմ: Քանի որ այդպիսի գիտաւորութիւն մը ունեցեր ես՝ ժամանակ մի՛ անցըներ ևս առոր ալ նմոյշները զրկէ՝ ու պէտք եղած բոլոր ծանօթութիւնները տո՛ւր որպէսզի գործի սկսիմ:

Յակոբին գործէն ելած ըլլալը երկու օր առաջ միայն լսեցի. մանրա-մասնութիւնները չեմ գիտեր: Պրիւքսէլ պացա՞ծ է՝ թէ պիտի երթայ: Եթէ հոսկէ անցնի՝ անշուշտ կը տեսնուինք:

Երէկ Շարթրը գացած էի՝ տնօրէնին հրաւիրով, մեր տղոց վաքանի և պալ տարուան խնդիրներուն մասին պէտք եղածը կարգադրելու համար: Ինչպէս կարծեմ գրած էի, 2 տղայ Մարկոսեան սան պիտի ըլլան և Պելճիքա

* — Գեղադրաբանական (ֆրմս.):

** — Աւելցուցի (ֆրմս.):

*** — Արաբական խեթի (ֆրմս.):

երթան. Հատ մը՝ անպատճառ Բարիկի մէջ *musique*² (ան ալ ջութակ) սոր-
վել կ'ուզէր, մերժեցի եւ պիտի թողու մեզ՝ 2 ամիս Բարիկ մնալու համար
400-ական Փրանք առնելով. ուրիշ մը՝ նոյնպէս: Ասոնց փոխարէն տղայ մը
կայ Յունաստանի մէջ եւ հատ մը՝ 6 ամիսէ ի վեր կը յանձնարարուի Աղեք-
սանդերոյ [Սիւրունեան] Մամբրէ վարդէն: Եթէ միջոցներ պիտի ունենաք
զաւ տարի՝ այս երկուքը զոնէ կ'առնենք: Այս մասին խոստացեր էի զբւղեւ եւ
չղբեցի դեռ: Իսկ Հայկ[ախան] Սրահի եւ Ջակազիկի 50-ական ոսկիին համար
վաղը պիտի գրեմ [Թորգոմ Գուշտիկեան] Առաջնորդին զոր զսեն ալ տես:
Ջակազիկը դեռ 25 ոսկի պարտք ունի: Այս դումարը թող զրկեն նախ: —
Գանձապետնիս քանի մը օրէն պիտի մեկնի Բարիկէն, որով վաքանսի եւ այլ
հագուստի հետ. ծախուց համար այսօր 10,000 Փր[անք] առի իրմէ: Քովը
մնայ 3000 Փր[անք]ի չափ դումար մը:

Քոյդ համբոյրներով

Վահան

40. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆՆԻՆ

Ժընէվ, 25 Օգոստոս 1924
11, Avenue des Vollandes

Սիրելի Տիգրան,

Ձոր օրէ ի վեր հոս եմ: Նամակդ առի՝ մեկնելէս 2 օր առաջ: Տիգրան
Երկոգոսեանին ըսի ինչ որ որոշած եւ գրած էիր: Յանձնարարեցի որ դասի
եւ ապրուստի համար պէտք եղած տեղեկութիւնները հաւաքէ եւ ինծի հա-
ղորդէ՝ ամսական ծախքի նուազագոյն հաշուով մը միասին: Մինչ այդ՝ սեն-
եակին վարձքը վճարելէս վատ, իրեն ալ 400 Փր[անք] տուի՝ մինչեւ իմ վե-
րադարձս ապրուստին համար: Անշուշտ իր ներկայացնելիք ծրագիրն եւ հա-
շիւը պիտի քննեմ, բայց անգամ մը որոշելէ ետք, ամբողջին համար անհրա-
ժեշտ գումարը ամսէ ամիս պիտի տամ իրեն եւ ուրիշ բանի պիտի չխառնուիմ,
բայց ի հսկողութենէ մը՝ եթէ Բարիկ մնամ: Կարծեմ թէ ամսական 600 Փր[անք]
մը պիտի տանք. առկէ աւելին կրնայ ուղել բայց տալու չէ, Բարիկի մէջ շատ
ուսանողներ կան որոնք այդքանն ալ չեն ստանար իրենց ծնողքէն: Այս տղան,
չեմ գիտեր ինքնիրմէ՞ թէ ուրիշներէ զրդուած, վերջերս պահանջկոտ դառ-
նալ սկսած էր: Մինչեւ հիմա ամիսը 450 Փր[անք]ի չափ ծախսեցի իրեն
համար, բայց դո՛հ չէր. շարունակ բան մը աւելի քաշել կ'ուզէր: Հիմա ալ,
երբ որոշումով հալորդեցի, յանձնարարեց զբւղ քեզի որ ջութակի մը պէտք
ունի: Ես այս տարի անցեալ տարուան պէս պիտի չընեմ. իւրաքանչիւրին պա-
հանջներովը մանրամասնօրէն դբադելով հողիս ելաւ. 10 տղու տառայու-

* — Երաժշտութիւն (ֆրանս.) .

քիւնը* ըրի. այս տարի այդպէս պիտի չընեմ. մանաւանդ Բարիդի մէջ բնակելիք այս տղուն համար բնաւ նոյնը չեմ կրնար ընել, այսինքն ամէն ուր հետը գործ ունենալ: Յուսամ այս մասին դուն ալ ինծի համամիտ ես:

Ի՞նչ պիտի ըլլան յառաջիկայ տարուան համար մեր նիւթական միջոցները. անգամ մը ակնարկութիւն մը ըրած էիր, բայց վերջէն բան մը չդրեցիր: Այստեղ, ժընէվի մէջ, Զուիցերա-Հայ հաստատութիւն մը կայ, ինչպէս գիտես, որ ուսանողներու տուն մըն է միեւնոյն ատեն: Պ. Krafft-Bonnard պատրաստ է ամսական 250 Ֆրանս[ական] Ֆրանքով տղաք ընդունելու, դըպրոցի, հագուստի եւն. ծախքերն ալ հետը հաշուելով: Հոս լաւ collegeներ եւ արհեստագիտական վարժարաններ կան: Մարկոսեան Յանձնաժողովին պիտի առաջարկեմ որ իրենց սաները հոս զրկեն՝ փոխանակ Պէճիֆարյի (Charleroi) ուր արդէն դժուարութիւններ կան: Եթէ մենք ալ մեր Chartres մնացած 3 տղոց եւ Տիզրան Նիկողոսեանի եւ Լերկրադորժական վարժարանի ուսանող Վահրամ Կաքաւեանի (Պոռտոյի մօտ) համար ընկերք ծախքերնէս զատ միջոցներ ունինք, կրնանք քանի մը տղայ հոս զրկել: Ներկայ շանժով ամսական 3 անդլ[իական] ոսկի ըսել է:

Եթէ Ալլ[ային] Սրահի 50 եւ Զակարիկի 75 (25՝ անցելու տարուան եւ 50՝ այս տարուան) ոսկիները ստանանք՝ քեզմէ նոր դրամ չեմ ուզեր հիմակուհիմա. բայց եթէ ատոնք պիտի չգան, անհրաժեշտ է որ Սեպտեմբերի վերջը 100 կամ 50 ոսկի մը զրկես:

Déchets de papiers a cigaretteի** նմոյշ գտնի մը Փապրիքաներու*** ցոյց տուի. ոմանք չուկեցին. ոմանք ալ նմոյշ առին եւ իրենց Փապրիքան զըրկեցին պատասխան մը տալէ առաջ: Թէեւ դուն զրած էիր որ այս Թուղթը լաւ տեսակէ (valdor եւ <.....>) ըլլալուն համար՝ ուղղակի խմորին կ'երթայ եւ քիմիական գործողութեանց պէտք չունի, բայց ամէնքն ալ, տեսնելով որ Թուղթը տպագրուած է եւ յետոյ ծխախոտի փոշի կայ զրեթէ բոլորին ալ հզերքը, նոյն կարծիքէն շեղան: Ամէնէն նպաստաւոր կամ որոշ պատասխանը զոր ստացայ այսօր հոս՝ Բարիդէն ինծի հաղորդուած Papeteries de Malaucueի պատասխանն է որ կ'ըսէ թէ վերոյիշեալ պատճառներով չեն կրնար գնել իրենց տրուած նմոյշին համաձայն rognureները**** (déchets), բայց եթէ հայթայթենք միմիայն կապոյտ կամ սեւ տպուած (առանց ոսկեղօծ կամ արծաթաղօծ գիրի) եւ ծխախոտի փոշի չպարունակող rognureներ. պատրաստ են cif Marseille 100 քիլոն 150 Ֆրանքի գնել, ինչպէս եւ առաջարկած էի, Թուղթին տեսակն ալ տրուած նմոյշներուն տեսակէն ըլլալու պայմանաւ: Զոռնամ ըսել թէ 10-15 թօնօն գնելէ առաջ՝ կ'ուզեն որ նախապէս 100 քիլոյի առաքում մը ըլլայ իրենց՝ փորձի համար, միշտ այն պայմանաւ որ ոսկի եւ արծաթ տպագրութիւն եւ ծխախոտի փոշի պիտի չունենայ վրան: — Ես ալ տեսայ որ Թուղթերուն անկիւնները ծխախոտի կտորուանքով եւ փոշիով լե-

* - Խնամախալութիւնը (քրք.):

** - Նխախտաքուղբի աւելցումի (փրմս.):

*** - Գործատուներու (փրմս.):

**** - Մնացորդները (փրմս.):

ցուն էին: — Եթէ ուրիշ ֆապրիքաներէ տարրեր տոաջարկներ ստանամ՝ իսկոյն կը հաղորդեմ:

Տոքթ. Սերոբեանը չերեւցաւ Բարիդ:

Հոս պալէս ի վեր ամէն օր անձրեւ կայ, թէ՛ հարբուխ եղայ եւ թէ կը մտիմ. բնաւ ախորժեկի չէ:

Սկստ[եմբեր] 1-ին Հայաստաններու լիկային համաժողովը՝ պիտի բացուի հոս. զիս ալ հրաւիրած էին. յայտնի չէ թէ Հայկ[ախան] Համադու-մարն ալ ատոր հետ տեղի պիտի ունենա՞յ թէ ոչ. լիկային նախագահը բա-յատրագիր մը զրկեց թերթերուն՝ զոր միասին պատրաստեցինք: — Կը լսեմ թէ Արեւը հող փոխադրուած է կամ պիտի փոխադրուի²: Յսկորը (Փափաղ-եան) Պրիւքսէլ է. ուղեց որ ես ալ հոն երթամ եւ միասին աշխատինք. կէս մը խոստացայ. ի՞նչ խորհուրդ կուտաս. մի՛ մոռնար եւ պատասխանէ: — Gomme arabequeի նմոյշիդ կ'սպասեմ: — Լաքայէն նոր լուր չկայ, բայց միշտ ֆրանսա է եղեր: Սիրալիը համբոյրներ քեզի. բարեւներ կ'նոջի եւ բա-րեկամներու:

Գոյլ

Վահագ

41. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՅԸՆԴԱԿԱՆՈՒՆ

Ժընեվ, 4 Սեպտ. [1]924

Սիրեկի Տիգրան,

Հոսկէ գրած նամակս կը հաստատեմ:

Կարծեմ ըսած էի թէ Տիգրան Նիկողոսեանին յանձնարարած էի իր պէտք ունեցած ամսական նուազագոյն ծախքերուն գումարը հաղորդել ինձի՝ քեզի իմացներու եւ ըստ այնմ որոշել տալու համար: Երկու օր ատաջ հոս ստացայ իրմէ նամակի մը հետ ներփակեալ ցուցակը, որուն մէջի մատիտով Թուանշանները եւ աւելցուցած եմ՝ ինքը բայց թողուցած ըլլալուն համար: Այս հաշուով ամսական 750 ֆր[անք] կ'ուզէ որ տրուի իրեն: Եթէ կ'ուզես՝ տո՛ւր, բայց նորէն կը յիշեցնեմ որ Թարիդ ուսանողներ կան որոնք եթէ 4-500 ֆր[անք] ունենան եւրջանիկ կը համարեն ինքզինքնին. իսկ Մարկոսեան սո-ներուն ամսական 250 ֆր[անք] որոշած են. մերիններն այլ, անցեալ տարի, ատկէ աւելի չնստան մեր վրայ:

Մեկնած օրս 400 ֆր[անք] տուած էի իրեն. ատկէ ճիշդ 10 օր վերջը գրած նամակին մէջ կ'ըսէ 241 ֆր[անք]ը ծախսուած է արդէն, սովորական ծախսէն զուրս գլխարկ մը (35 ֆր[անք]) առած եւ կօշիկի նորոգութեան 20 ֆր[անք] ծախսած ըլլալով: Արդ, խտր գլխարկ մը ունէր, կօշիկին նորո-գութեան պէտքը չէր ըսած ինձի Բարիդի մէջ (երբ կապիւնի պէտքը անպամ կ'ըսէր), բայց ենթադրելով իսկ որ ատոնք պէտք էին եւ վճարած է, 241-35 = 186 ֆր[անք] ծախսեր է 10 օրուան մէջ իբր ճսովորական ծախք, օրական 18,60, մինչ իր պալէն ի վեր եւ իրեն կուտայի օրական 10 ֆր[անք] միայն: —

Այս տղուն դուն խօսք հասկցուր, ևս միասնորուն տէրտը բաւական քաշեցի եւ կը քաշեմ կոր դեռ, ու բնաւ փափաք չունիմ բարկանալու եւ հետը կոտուելու: Իսկոյն պատասխանէ եւ պէտք եղածը կարգադրէ: Եթէ կ'ուզես ամսական դումարը ստանալու համար միայն թող ինծի գայ. ատկէ դատ չեմ ուզեր իրմով դրողիլ: — Եամակը ստորագրած է խոշոր գիրով «Հաճընլեան Սան» եւ անունը աշխատանքին կ'ընդօրոշէ եւ հաստ գիծերով վերջացուցած է՝ որ կրնաս իր յաւակնութեան չափը ատկէ հասկնալ: Դուն եւ ևս հաղիւ պզտիկ պոչով մը կ'երկնցնենք մեր ստորագրութեան վերջին տառը:

Մեր 5 տղաքը ժէոառումէոէն մեկնիլ կ'ուզեն. այսօր գրեցի եւ նորէն 500 ֆր. շրկելով յանձնարարեցի որ 10 օրուան pension^{*} ալ վճարելէ ետք Խարիզ երթան, թէեւ բաւական մըն ալ չախեցի, որովհետեւ ինքզինքնին աքսոր զրկուած կը նկատեն եղեր եւն.: Իրաւ է չթէ ամէն օր անձրեւ եկեր է եւ զինուորական discipline^{**} տակ կը գտնուին եղեր, բայց ըրածնին քիչ մը չփացածութիւն է: Կը յուսամ որ երբ Բարիդ հասնին՝ Մարկոսեան Յանձնաժողովը իր որոշումը տուած կ'ըլլայ եւ մեր տղաքներէն երկուքը իրենց կ'անցնին: Հոսկէ գրեցի որ Ժրնէվը շատ առատելութիւններ ունի, քանի որ Krafft/ Foyer^{***} կայ եւ մարդը յանձն կ'առնէ ամսական 250-300 ֆրանս [կիսն] ֆրանքով ամէն ծախքերնին հոդալ՝ technique^{****} վարժարաններու ծախքն ալ մէջը ըլլալով: Պէլճիքա չէին յաջողած մտտքի արտօնութիւնը ստանալ. հոս՝ ուսանողներու համար Krafft արտօնութիւն առած է:

Philarménienne¹ ժողովները երկուշ[արթի]էն ի վեր սկսան այստեղ. կարեւոր բաներ մը չկան. Proche Orient^{*****} ալ իր նիւտերը ըրաւ եւ վերջացուց. Near East² մեծ ճաշ մը տուաւ չարաթ գիշեր (Golden Rule³ ճաշ). Hymans կը նախադաճէր, Morgenthau, Politis եւն. նախարարներ եւ ուրիշ ծանօթ անձեր ներկայ էին եւ խօսեցան. մեր Պ. [Գարրիէլ] նորատունկեանը երկու խօսք ըրաւ՝ ամէնեւ իր ներկայ հայերն:

Քոյդ համբոյրներով

Վահան

Սիկանոթի թուղթի մասին պատասխանիկ կ'սպասեմ. կարծեմ չարաթ մը Բարիդ կը գառնամ:

* — վարձ (ֆրանս.):

** — կարգապահութեան (ֆրանս.):

*** — Տունը (ֆրանս.):

**** — Արեւստի (ֆրանս.):

***** — Մերձաւոր Արեւելքը (ֆրանս.):

Բարիդ, 11 Հոկտ. [1]924
 52, rue Gay-Lussac, Paris (5e)
 (այլ ևս 9, rue Boccador հասցէն մի դործածեր,
 Պատուիրակութիւնը հոնկէ ելած է)

Սիրելի Տիգրան,

Ստացայ երկու նամակներդ, վերջինին մէջ 150 ոսկինոց չէքով միասին:

Դեռ չեմ գացած եղիւորտ[ական] հիւպատոսարանը: Անմիջապէս չեմ կրնար դալ. ձեռքս պզտիկ դործեր մը կան՝ բաց ի տղոց դործէն որ կարգադրութեան կարօտ է դեռ: Ասկէ վատ, հաւանօրէն չողենաւն ալ գիւրաւ պիտի չգտնուի, Գառնակը և Միքայէլ Կիւրճեանը հոս են՝ որոնք պիտի վերադառնան և ըսեն թէ յառաջիկայ չողենաւերուն վրայ տեղ չկայ եղեր: Երկուշաբթի պիտի սկսիմ սակայն թէ՛ անցադրով և թէ՛ չողենաւով զրազելու. կը յուսամ թէ 2-3 շաբաթէն կրնամ մեկնիլ:

Իրաւ է թէ շատ բնական չէ այսպէս խօսելու համար այստեղ դալս, բայց քանի որ ուզիր էիր՝ չէ ըսի. և ալ կարենոր ըսելիքներ ունիմ թէ՛ քեզի թէ՛ ուրիշներուն՝ որոնք նամակով պիտի չկրնայի հասկցնել: Թէեւ ճամբորդութիւնը ինծի համար մեծ յոյնութիւն մը սկսած է ըլլալ, բայց բարեկամներ և ձմեռուան սկիզբը տաք տեղ մը գտնուելու յոյսը զիս պիտի խրախուսեն պայտասի կապելու տաժանելի աշխատանքին մէջ:

Տիգրան Նիկոպոլեանը Շարթուր լիսէն ղրկեցի 12 օր առաջ, անցեալ տարուէն չոն գացող 3 տղոց հետ: Երթալէն վերջ՝ դրեց որ կ'ուղէ վերադառնալ, որովհետեւ պզտիկ տղոց դասարան մը դրեր են զինքը: Յետոյ, իմ յորդորիս պատասխանելով, ինծի թողեր էր լաւագոյնը տնօրինել: Միայն թէ Բարեդործականի դիմելը և հոս միւս տղոց ըսելը թէ Սուրբոյ մէջ լաւ է եղեր, դրամ ալ կը մտաւորի եղեր, ու զինք դժբախտ ըրեր են հոս բերելով՝ միտքս աստիճան մըն ալ պզտորեցին: Գրած է որ՝ եթէ Շարթուր պիտի մնայ, ջութակ մը գնենք և ղրկենք ու չոն պարոյցի մասնաւոր ուսուցչէն դաս առնէ: Պիտի պատասխանեմ որ չոն գտնեն պարծիք մը և դասն ալ կրնայ առնել: Վերջին նամակիդ աստջարկին կողմնակից չեմ. 600 Փր[անք] երկու տղու դարձեալ musiqueի հետևող, մէկը՝ մեր անցեալ տարուան սաներէն, որ այդ պատճառաւ lycées թողաց և հիմա բան մը չուէի և միւսը՝ իմ Կեդր[ոնական] աշակերտներէս՝ որ առաջ հօրմէն 400 կ'ստանար բայց հիմա հազար 150-200 կ'ստանայ) յատկացնենք, աւելի աղէկ գործ մը կ'ընենք: Երկրորդ[ործական] վարժ[արան]ի մէջ սորվող որբեր ալ կան որ գիմած են: Նոր մը բնդուենցի երկր[ագործական] վարժ[արան]ի համար (3 տարի) և կը շարունակենք ունենալ անցեալ տարուան երկր[ագործական]ի ուսանողը: 1-2 որբ ալ թրեւս առնենք հոս կամ Ժընէվի համար՝ եթէ Մարկոսեանը մերջապէս որոշում տայ, որովհետեւ գեռ չմերջացուցին ոչորմեկնէ՛րը:

Քոյդ համոյրներով

Վահագն

Սիրելի Տիգրան,

Վճռական քայլը կ'առնեմ, պիտի չգամ Եդիպոսս:

Սենեակիս Congé* տուած էի, վաղը ստիպուած եմ ձգել. երէկ գիշեր մէկ քանի բարեկամներու մնաք-բարով ըսի. բասորոս** վիզէ եղած***, Կրպանս է. այսուհանդերձ հիմա որոշեցի չմեկնիլ, եւ ահաւասիկ պատճառը:

Հող դալով Լթէ պիտի մնամ՝ անպատճառ կուսակցական եւ լրագրական կեանքի մէջ պիտի մտնեմ նորէն, ինչ որ չեմ ուզել. Եթէ պիտի չմնամ՝ ի զուր բաւական խոշոր դրամ մը վատնած պիտի ըլլանք՝ եւ կամ դուն:

Կրնաս հաւատալ ինծի երբ ըսեմ՝ Թէ Փարիզը իր զուարճութիւններուն մէջ խնդրած չէ զիս եւ ատոր համար չէ որ չեմ ուզել հեռանալ: Կեանքիս ուրիշ ունէ մէկ շրջանէն աւելի՝ հանդարտ եւ համեստ կերպով կ'ապրիմ վերջին անգամ հոս դալէս, այն է՝ տարիէ մը ի վեր: Բայց վերջին տարիներու դէպքերը եւ հասած-լրացած տարիքս միասին, ինծի զօրաւորապէս կը թելադրեն որ ուրիշ կերպ կարդաւորեմ մնացեալ կեանքս: Նս վստահ եմ որ այս շրջանին, երբ գրեթէ ամէն ոք չուարումի, յուսաբեկութեան եւ ազդասւան ինքնասիրութեան մը մատնուած է, եւ՝ ընդհակառակը՝ պահած եմ իմ փրկարար լաւատեսութիւնս եւ, ատկէ դատ, աւելի ճիշդ կը տեսնեմ այսօր Թէ՝ մեր կացութիւնը եւ Թէ անոր անհրաժեշտ պայմանները: Յետոյ, այն քիչ մնացած հայերէն եմ՝ որոնք իրենց հաճոյքը կը գտնեն ծառայելու մէջ: Ասոնք պարծնալու համար չէ որ կ'ըսեմ անշուշտ (եւ ուրիշին պիտի չըսէի արդէն) այլ միայն բացատրելու համար բռնած դիրքս եւ քեզի հասկցնելու համար Թէ պէտք է այնպէս շարժիմ ինչպէս կը փափաքիմ, ինչպէս որոշած եմ շարժիլ՝ Եթէ միջոցներն ու պայմաններն ալ ներեն:

Կուսակցութեան, ո՛րեւէ կուսակցութեան վրայ, կուսակցական դործի օգտակարութեան վրայ հաւատք չունիմ այլ եւս: Հաւատք չունիմ բոլոր այն զործներուն վրայ որոնք իրենց մէջ բաժնող եւ ընդդիմադրող (հայութիւնը ինքն իր մէջ բաժնող եւ ընդդիմադրող) էական տարր մը ունին: Ատեն մը, երբ ազգային ոգին մեր մէջ ուժով էր եւ ազատագրական պայքար մը որպէս Թէ կը մղուէր, այդ բաժանումները հանդուրժելի, զուցէ նաեւ անխուսափելի էին: Այսօր, անոնք կը ծառայեն տկարացած ազգային ոգին եւ ազգային ուժը աւելի եւս տկարացնելու: Այսօր, այնպիսի շարժում մը եւ այնպիսի գործեր պէտք է ստեղծել՝ որոնք այդ բաժանումներուն վրայէն նոր հոգեկան կապել, անտեսանելի բայց ապահով կամուրջներ կաղմեն: Ասիկա, ամէնէն առաջ, դիրով եւ խօսքով կը կատարուի, եւ ես կը կարծեմ որ ՎՅՊ տեսակ գիրին ու խօսքին պէտք է յատկացնեմ իմ կորովս, ժամանակս ու պատրաստութիւնս:

* — Արձակուրդ (ֆրմս.):

** — Ամացգիրս (ֆրմս.):

*** — Համբորդութեամբ արտօմագիրը ձշուած (ֆրմս.):

Երբ անցեալ տարի Եղիպոտոս եկայ, զեւ միայն Յունաստանի որբերն ու զաղթականները տեսած էի: Հողիէ Սուրիա անցայ, ինչպէս զիտոս, եւ ամիս մը ամբողջ, հեւ ի հեւ ամէնօրեայ ճամբորդութիւնով, տեսայ նոր զանդուածներ թէ՛ որբերու եւ թէ՛ զաղթականներու: Անկէ ի վեր, Փարիզի մէջ, ամէն օր կը հանգիպիմ արձակուած որբերու, փախստական Լեւիտա-սարդներու, որոնք զործարաններու սպառող, քաղաքին ձուլող մթնոլորտին մէջ՝ մեր հասած աղլին մէկ նոր հատնումը կը պատկերեն անդադար: Ոմանք խոստովանահօր պէս կուզան խօսիլ ինծի, ուրիշներ՝ կը դրեն: Այս ամէնքը իմ մէջս յեղաշրջում մը յառաջ բերած են եւ յեղաշրջումէն ետք՝ հանդարտութիւն մը եւ յատկատեսութիւն մը, որոնց մէջտեղ ցաւէ մը կը տառապիմ սակայն, ամբողջ կրցածս չկրնալ կատարելու, մտքիս եւ սրտիս հաստատօրէն ինծի թելադրածները զործադրել չկրնալու ցաւը:

Երկու օր առաջ այդ աղաքներէն Երկուքը քովս եկած էին ու Երկար խօսեցանք միասին: Այս առտու՝ միաժամտեսակ երեք նամակ առի, Երկուքը Շարթոնէն եւ միւսը՝ ուրիշ տեղէ մը: Ասոնք է որ վարանումիս յաղթեցին եւ ինծի որոշել առիին որ Եղիպոտոս զալու ծրագրէն հրաժարելով այս նամակը քեզի դրեմ:

Հող պալէ հրաժարիլս չի բաւեր՝ որպէսզի կարենամ հոս մնալ եւ աշխատիլ եւ ընել ուղածս: Ասոր համար պէտք է, արդարեւ, որ զիս հասկնաս եւ օգնես ինծի:

Ծրագրիս չարագած, սակայն, ջերմօրէն կը յանձնարարեմ քեզի կար-զալ այն դրբոյկը, «Լոյս Զուարթ», որի մը՝ բանաստեղծութիւնները, իմ մէկ յառաջարանովս, զոր անցեալ շարթու հրատարակեցի այստեղ, 6-700 Քրիստոսի ծախք մը ընելով եւ այդ զուամարը, իրեւ փոխառութիւն, ծախսելով մե՛ր Ֆոնտէն: (6-700 Քրիստոսի 8-9) ոսկի ըսել է եւ զիտեմ որ սա վարկը կ'ընես ինծի խորհելու՝ թէ աւելորդ կամ անտեղի մտնում մը, նպատակի չեղում մը չէ որ ըրած եմ ատով: Բայց պէտք է կարգաս զիրքը՝ իր յառաջաբանէն սկըսելով, որպէսզի քիչ մը աւելի ընտանեկան իմ մտածելու արդի եղանակիս: Այսօրուան ստացած երեք նամակներս ալ — երեք որբի կողմէ գրուած — այդ զրբոյկին մասին են եւ կը պատմեն այն խորին յուզումը, սքանչացումը եւ Երախտադիտութիւնը զոր զգացած են անոր ընթերցումէն: Տարբեր բա-սերով, անոնք եւ ուրիշներ ալ որոնց հետ բերանացի խօսեցայ, կ'ըսեն ինծի. «Ահաւասիկ մեզի պէտք եղած ճիշդ, մաքուր եւ առողջ հայրենասիրութիւնը մեզի ա՛յսպէս օգնեցէք»:

Անհրաժեշտ է ուրեմն, որ հոս՝ ուր տմէն զիրութիւն կայ, աժանու-թիւնն ալ միասին (բաղդատմամբ Եղիպոտոսի եւ ուրիշ շատ մը տեղերու) հոս հրատարակութիւններ ընենք՝ հանդէսի մը եւ մանաւանդ զիրքերու, աւելի ճիշդ՝ զիւրամատչելի գրքոյկներու:

Աշխատակիցներու եւ հեղինակներու (հին ու նոր) ցանկ մը պատրաս-տած եմ՝ որմէ անխնայ զուրս թողած եմ կարգ մը «ծանօթ» բայց ունայնա-բան, անբարոյյացնող զրադէտներ: Յետոյ պատրաստած եմ՝ մտքիս մէջ՝ ծրագրի մը այդ հրատարակութեանց ողիւն, կարգին, նիւթերուն եւ նիւթա-կան պայմաններուն, տարածման եւ արժեւորման մասին: Փարիզի մօտ, ար-

ւարձանի մը մէջ, տարեկան 7-800 ֆրանքով վիլլա մը վարձել, հայ տառեր ունենալ, դրաշար մը եւ որբերէն օգնական մը կամ երկու օգնական բռնել, ֆրանսական տպարանի մը մօտ ըլլալ, հոն բնակիլ եւ աշխատիլ ու պարբերաբար, կանոնաւորաբար, մէջտեղ հանել հանդէսն ու հատորները եւ զանոնք աժան կամ ձրի հասցենէ բոլոր որբանոցներուն, հոս-հոն ցրուած որբերուն, որբուհիներուն, երիտասարդներուն եւ հին ու նոր զաղթականներուն, ինչպէս նաեւ, եթէ կ'ընդունի, Հայաստանի Ժողովուրդին: Մէջը ոչինչ՝ որ հակասովիէթական ըլլայ. բարեացակամ ուշադրութիւն մը, հսկողութիւն մը միայն. մնացեալը՝ նուիրուած որբերու եւ զաղութներու հայութեան մէջ պահպանութեան, զարդացման, միացման նպատակին: Եւրոպական կամ արեւմտեան զբահանութիւնէն՝ միայն ա'յն փոխառութիւնները որոնք կը ծառայեն այս ծրագրին եւ մեզ կը ջօրացնեն՝ ծբագրելը լաւ եւս լուսաւորելով: Այսքան, ուրիշ ոչինչ:

Իրամին զաւով, որ մեծ խնդիրն է, ահա՛ մտածածս: Այս տարի 6 ուսանող ունինք միայն, որոնց ընդհանուր ծախքը տարեկան մօտաւորապէս 12,000 ֆրանք պիտի ընէ, որ ըսել է՝ զարձեալ մօտաւորապէս, 140-150 անգլլիկական] ոսկի: Ասիկա դրեթէ կը զոյուի անցեալ տարիէն մնացորդ եւ քու վերջին զրկած գումարովդ: Ամբողջ այս տարուան համար հաւաքածդ, հաւաքելիքդ եւ վրան աւելցնելիքդ, միւս նպատակին համար կը մնայ:

Ճիշդ է որ իմ ապրուստս ալ, որ միայն ապրուստ եւ աշխատութեան նուազագոյն փոխարժէք մը միայն պիտի ըլլայ, ատկէ պիտի ելլէ, բայց մեր հրատարակութիւնները ձրի պիտի չլրթան ամբողջ եւ մենէ ելած զրամը, դէթ մասամբ, տարուան ընթացքին հետզհետէ պիտի վերադարձնեն մեզի: Ասոր համար ալ՝ կ'ընդունիմ որ կանոնաւոր, մեթոտիք աշխատանք պէտք է, որուն մտածած եմ եւ որուն օգնող մէ'կը գտնէ՝ փոտահարար պիտի ունենամ մօտս:

... Երկարեցի, եւ կը վախնամ որ կարդալու համբերութիւնդ ալ սպառեցի: Կը պահանջեմ սակայն քեռէ, սիրելի Տիգրան, որ բանականութիւնդ ու սիրտդ միանգամայն՝ քանի մը վայրկեան կամ քանի մը ժամ տրամադրես այս խնդրին, որմէ յետոյ շատ յոյս ունիմ թէ ոչ պիտի չըսես, որսվհետեւ քեզ ազէկ ճանչնալով այն խորին համոզումը ունիմ թէ քու բաղձանքներուդ, քու պաշտօններուդ եւ քու զպացումներուդ համապատասխան է ծրագրիս: Եւ որպէսզի ժամանակ չկորսնցնենք ու ես ալ զիտնամ բնելիքս՝ իսկոյն հետագրէ ինծի «Tékéian, Marseille» միակ հասցէով եւ միակ «faites»^{*} բառը գործածելով: Ազդդ պէտք ունի այս գլխաւորագոյն միջոցով եւս քու ծառայութեանդ, քու նուիրումիդ:

Համոյրներ

Վահան

Յ.Գ. Ձրսի թէ հրատարակութեանց հետ միաժամանակ՝ փափաքս է հաւաքութիւններ, դասախօսութիւններ եւ բանախօսութիւններ կազմակերպել՝ նոյն ծրագրով եւ ոգիով ինչպէս հրատարակութիւնները:

* - Ըրէ' (գրես):

Յ.Գ. Տիգրան Նիկողոսեանէն լաւ լուրեր ունիմ. աշխատանքէն եւ վարքէն Lycée-ի տնօրէնը դո՛ւ է եւ մասնաւոր խնամք ցոյց կուտայ իրեն :

Յ.Գ. Եթէ պէտք զգաս՝ կրնաս այս գրածս [Թորգոմ Գուշակեան] Սըր-բաղանին եւ ուրիշ «օգտակար» բարեկամներու հաղորդել, դիտնալով հան-դերձ որ գտն ես, ինչպէս միշտ, պորձին հիմնաքարը :

44. — ԱԼԵԲՍԱՆԳԻ ՄԻԱՍՆԻԿԵԱՆԻՆ ԵՒ ԱՐՏԱՇԷՍ ԿԱՐԻՆԵԱՆԻՆ

Պ. Մխտնիկեան, Խ. Հայաստանի նախկին վարչապետը, քանի մը ամիս տուջ երեւանի մէջ խօսած էր ճառ մը որ հրատարակուած էր «Խորհրդային» Հայաստան» թերթին մէջ, Հոգ Գ. Մխտնիկեան կ'ըսէր վեր ի վերոյ հետեւ-եալը. «[Պօղոս] Նուպար փաշաները ի հարկէ իրենց փողերը [Աւետիս] Ահա-րոնեաններին պիտի չտային՝ այլ Թէքէեաններին»։ Պ. Մխտնիկեան պէտք է ըսէ թէ ե՞րբ եւ ի՞նչպիսի փող է որ Նուպար փաշան տուած է ինձի, որով-հետեւ, ի բաց առեալ իբրեւ առաջին Այդ[ալին] Պատուիրակութեան անդամ ուրիշ չորս անդամներու նման ստացած տմասթուկս (որ կը վճարուէր Այդ[ալին] Պատուիրակութեան հասոյթներէն եւ ոչ թէ Նուպար փաշայի քսակէն) եւ որ տեւեց տարի մը եւ քանի մը ամիս (1919-1920), եւ ունեցած չեմ դրամական ոչ մէկ յարարերութիւն Նուպար փաշայի հետ : Կը սիրեմ յուսալ թէ Պ. Մխտնիկեանի միւս ծանօթութիւնները ասկէ աւելի հիմնաւոր եւ ինք ուրիշ առիթներու մէջ ասկէ աւելի լուրջ է :

Գարձեալ Խ[որհրդային] Հայաստանի կառավարութեան նախկին ան-դամ եւ Պալտոյ ու Ամերիկայի մէջ նախկին ներկայացուցիչ-սպառուիրակ Պ. Ա. Կարինեան, նոյն «Խորհրդային» Հայաստան» թերթին մէջ հրատարակած էր երկու յօդուածներով երկու անճշդութիւն կը սպրդեցնէ իմ մասին :

Ատոնցմէ մին՝ հետեւեալն է... Որպէս թէ 1921-ին, Պալտոյ Ժողովուր-դի Ձայնը «Պօղոս փաշա Նուրարի հրահանգով» սկսած է ելլել Խ. Հայաս-տանի կառավարութեան դէմ «խորամանկ մի պայքար»։ Այդ թերթին խմբ-րապիւրը ժողովրդական գանդուածներին չ'ախտեցնելու համար յայտարարել էր, որ ինքը Խ. Հայաստանի բարեկամն է : Սակայն միաժամանակ դրա հետ տպում էր միեւնոյն փողովուրդի Ձայնը մէջ ամենապարզիւ տեղեկութիւն-ները՝ Խ. Հայաստանի մասին : Այդ թուականին փողովուրդի Ձայնը խմբա-ւերբ զոր Պ. Կարինեան մատնանիւ կ'ընէ՝ եւ չի ու կը հրաւրեմ Պ. Կարինե-անը հաստատելու՝ նախ թէ Պօղոս փաշա Նուպար ունէ հրահանգ տուած ըլլայ մեկի, երկրորդ՝ թէ մեր թերթը «պայքար մղած» եւ «ամենազարեւի լուսնակութիւններ» տպած ըլլայ Խ. Հայաստանի դէմ :

Երկրորդը՝ Պ. Կարինեանի յօդուածին անճշդութիւններէն (քանի որ ուրիշ աւելի ծանր բառ մը չեմ ուզեր դործածել) սա՛՛ է. — Պ. Կարինեան կ'ըսէ թէ կան արտասահմանի ազգային բարեգործական հաստատութիւննե-րուն մէջ տեղաւորուած եւ անոնցմէ ապրող բուրժուա մտաւորականներ՝ ու-րոնց օրինակներն են «Փարիզի մէջ Վահան Թէքէեանը եւ Ամերիկայի մէջ

Վաճան Գիրքճևանը»։ Ի պատասխան՝ Պ. Կորինեանն ալ կը հրաւիրեմ հաստատելու՝ թէ ո՞ր բարեկործական մարմինէն, ե՞րբ եւ ի՞նչպիսի դրամ ստացած եմ, որովհետեւ ուէէ բարեկործական կամ ուրիշ մարմինի մէջ պաշտօն մը ունեցած չըլլալով՝ ուղղակի կամ անուղղակի ոչ մէկ սանթիմ, ոչ մէկ միլիարտ ըստ իմ տրուած է ինծի, որքան եւ գիտեմ։ Եթէ Պ. Կորինեան ինձմէ լաւ գիտէ իմ եկամուտս, ինչպէս կը թուին գիտնալ ինք եւ Պ. Միասնիկեան, պէտք է հանգամանօրէն ու մանրամասնօրէն հրատարակեն իրենց բոլոր տեղեկութիւնները, լուսարանելու համար թէ՛ զիս եւ թէ՛ այսպիսի կենսական ինքեւրով կ'երևի չափ հետաքրքրուող Հայաստանի բանուորութիւնն ու գիւղացիութիւնը։

Այս առթիւ՝ կը փափաքեմ աւելցնել թէ 1920 Յուլիսին Նուպար փաշայի նախագահած առաջին Ազգային Պատուիրակութեան անդամակցութենէ հրաժարելէս վերջ՝ միայն 1923 Մարտին էր որ Աթէնքի մէջ Հրահանգ ստացայ վերջին Ազգային Պատուիրակութեան նախագահ Պ. Գլարելիէլ Նորատունկեանէ՝ այցելել Յունաստանի որբերուն եւ դպրճականներուն։ Այդ պաշտօնին համար ստացայ ընդ ամէնը, իրբեւ ճանապարհածախս՝ 1500 Փրանսական Փրանք. Պ. Նորատունկեանի կողմէ հինգ ամսուան զործի մը ընթացքին ինքնաբերաբար եւ Լըկու անդամէն (1000 եւ 500) զրկուած այս զուամբէն զատ՝ ուրիշ սեւէ անունով սեւէ զրամ ստացած չեմ նոյն Պատուիրակութենէն՝ նոյն կամ ուրիշ զործի մը համար։ Ազգային Պատուիրակութեան վերջէրս հրատարակած զրամական հաշուեկշիւին մէջ «Առաքելութեանց» գլուխին զուամբէն 1500 Փրանք միայն ուրեմն, անցած է իմ ձեռքս։ Այս ալ՝ Պ. Պ. Միասնիկեանի եւ Կորինեանի համար։

Պ. Պ. Միասնիկեան, Կորինեան եւ «Խորհրդային» Հայաստան» թերթին խմբագրութիւնը աղնի պիտի բլլային այս ճշդումները հրատարակելով «Խորհրդային» Հայաստան»ի մէջ, որպէսզի «Խորհրդային» Հայաստան»ի ընթերցողները ուղղեն իմ մասին իրենց կաղմէլ տուած գաղափարը։ Բայց պիտի ըլլա՞ն...

Վահան Թէքէեան

Նախկին Տնօրէն Խմբագիր «Արեւ»ի

45. — ԹՈՐԳՈՄ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆԻՆ

7 Միպո. [1]926

Սիրելի Սրբազան,

Իմ յաւիտեական խորունկ հիացումիս վրայ նոր իրաւունք մը ունենալու համար անշուշտ՝ գիշերանց յոգնութիւնը, որ Ձեզի համար տկարութիւն մըն է միայն, յանձն առեր էիք թարգմանելու եւ արշալոյսին հետ ինծի գրկելու Raoul Guyader ահանաւոր բանաստեղծին պերճաւոր մէկ քերթուածը, երկրորդն որ այդ շնորհը կ'ունենար. «Բարիցի Նոթըր տամը», — Ձեր գե-

զազրութեամբ (քանի որ չեմ կրնար ուղղադրութեամբ ըսել) այս տխուր տխրութիւններս :

Շնորհակալութիւն : Ի՞նչ կ'արժեն հեղինակութիւնները այսպիսի թարգմանութիւններու քով : Ամէն պարագայի, եւս, յետինը հայ տաղաշափներուն, կը խզեմ քնարիս վրայ մնացած վերջին թիւը եւ կ'ուխտեմ, Raoul Guyader-ներու(?) եւ Մուշեղ Սևրորեաններու ուխտէն՝ աւելի հաստատուն ուխտով մը, այլ եւս չհամարձակիլ ձեր ականջները վերաւորելու իմ աստուածապաշտական կարճատեւ խժալուր հոնդիւններով :

Ձերդ ամենախոնարհ եւ միշտ որդիական մեծարանօք

Վ. Թ.

46. — ՅԱԿՈԲ ՕՇԱԿԱՆՆԻՆ

Գահ[իրէ] 5 Ապրիլ 1927

Սիրելի Օշական,

30 մարտ թուականով նամակիդ պատասխանը ընդունէ՛ որ ասկէ չուտէր կրնար դրուիլ :

Տրամադրութիւններս բարձր են թէ ցած՝ չեմ դիտեր. եթէ քիչ մը բարձրացած ալ էին՝ կը վախճամ որ Եղիպտոսը պիտի իջնէ զանոնք, իր տափակութեանը հաւասարեցնելու համար :

«Քեզ խորապէս չահալըդող հարցին շուրջը բան մը չդիւրու» պատճառ ունիմը չե՞ս հասկցած մինչեւ հիմա : Բայց ո՞րն է այդ հարցը, ա'յնքան շատ են նոյն արմատին փակած այդ հարց-ճիւղերը : Ո՛րն ալ ըլլայ սակայն քեզի համար «հարց»ը, չդիւրու առաջին պատճառս է անոնց ամէնքին անորոշութիւնը, զիրքեր լեցնելու չափ առատութիւնը, դրելու անօգուտութիւնը եւ ... փափկութիւնը :

Փութացի քեզի պատասխանել՝ ըսելու համար որ պզտիկներուդ խնդրոյն՝ վրայ իսկոյն խօսեցայ Տքթ. Սևրորեանին : Մերժում կամ ոչ-մերժում՝ անցեալին մէջ, այդ չէ հիմա կարեւորը : Եղածը սա է, կարծեմ, որ Սևրորեան-Ինայէթեան այդտեղ անձնապէս ընդունելու են 3 ամիս տղաքը դպրոց առնել, դուն դրեր եւս պաշտօնապէս 6 ամիս առաջարկելով, եւ խնամակալութիւնը մերժեր է : Հիմա Տքթ.ը կը պնդէ որ Լաոնաքա անդլիական դիչերօթիկ վարժարան մը կա'յ (Էրբէ'ք ազիլ) եւ կ'ըսէ որ իրենց օրէնքը յարգած ըլլալու, յառաջիկային ուրիշներու կողմէ նոյն պահանջին առջեւ չդիմելու համար՝ կը նախընտրէ թոշակդ 2 ոսկի աւելցնել քան տղաքը դպրոց առնել : Լաոնաքայի հաստատութեան հասցէն եթէ դուն չդիմես՝ ինքը պիտի հայթայթէ, որովհետեւ իրեն վստահապէս ըսած են թէ ան դոյութիւն ունի : Ուրիշ կարելիութիւն մը՝ սակայն. եթէ թոշակդ 2 ոսկի աւելցնեն՝ չե՞ս խորհիւր որ լատիւոյն է տղաքը իրենց մօրը հետ Պուլկարիա դրկել, իրենց մեծ-մօրը խնամքին : Վերջապէս քո՛ւ գործդ է. եւ այսքանը կը դրեմ. կը մնայ որոշել եւ. բանի մը կապել :

Պատագիրքի և միւս աշխատութեանդ զործով զբաղելու ժամանակը
չէ գեռ. ինշալլահ* մօտերս կուզայ այդ ժամանակը :

Քոյդ սիրով

Վահան Թէֆէեան

Բարեւնէ՛ր ամէնուն

47. — «ՅՈՒՍԱՐԵՐ» ԻՆ ԽՄԲԱԳՐԱՊԵՏԻՆ

Դահիրէ, 20 Ապրիլ 1927

«Յուսարեր» իր Ապրիլ 14-ի խմբագրականին մէջ կը զբէր տառացիօրէն
հետեւեալը Գահիրէի աղային իշխանութեան մասին .

«Այս մարդոց պարկեշտութիւնը, մինչեւ իսկ դրամական հարցերու
մէջ, հրապարակով կատկածի տակ առնուեցաւ : Իշխանաւորը՝ պահ մը «ա-
րիւթիւնը» ունեցաւ զինք ամբաստանողներու անունները պահանջելու,
սպառնալով իր «պատիւը» պաշտպանել օրէնքի և արդարադատութեան առ-
ջէ : Ու երբ արուեստին իրեն նաեւ այդ անունները, այն ատեն տն իսկ[ը] նորեկ
լիզել այն ամէնը, ինչ նետուած էր իր ճակտին, տոտնց ստիպն դատարան
դիմելու» :

Դարձեալ «Յուսարեր» իր այս օրոտան (Ապրիլ 20) խմբագրականին մէջ
կը զբէ հետեւեալը .

«Երեւեցք այն անպատիւ նահանջը, զոր այնքան «խիղախ» յարձակումէ
հոք կատարեց Գահիրէի այսպէս կոչուած Քաղաքական Ժողովի Ատենապետ
Պ. Վ. Թէքէեան, պարզ գիտակցելով, որ օրէնքն ու արդարութիւնը Գահիրէի
խաղախներուն համար դատապարտութենէ տարբեր դատովճիտ չունին» :

Ձեր թերթը ստիչ առաջ ալ նոյնիմաստ արտայայտութիւններ ունեցաւ
որոնց հարկ չհամարեցի պատասխանել, ինչ որ կ'երեւի քաջալերած է ձեզ
ձեր գիտակցարար զործած սխալը կրկնելու :

Դատ բանալու այն «սպառնալիքը» կամ այն «խիղախ յարձակումը» զոր
ինձի կը վերադրէք, պէտք է զոնուի «Արեւ»ի 1926 Սեպտեմբեր 16-ի թիւով
հրատարակած «Գահիրէի Դիմականորները» վերնագրեալ յօդուածիս մէջ :
Այսօր վերստին կարդացի այդ յօդուածը, որ ամբողջովին կը խօսի «Ժողո-
վըրդական Բանձնախումբ» միակ ստորագրութեամբ մինչեւ այն ատեն երե-
ւան ելած եօթը թուոյցիկներու իրրեւ ստորագրութիւն ունէ մարդու անուն
չկրելուն վրայ և տեղ մը կ'ըսէ՝ խօսքը ուղղելով անոնց անունուն հեղինակ-
ներուն .

«Յետոյ ԵնթԱԴՐԵՆՔ՝ որ ամբաստանուածները ձեր ընդունած ամբաստա-
նութիւններուն զէմ իրենց քաջալիքի պատասխանները ունին և կ'ուզեն ձեզ
իբրեւ զրպարաիշ խարանել դատարանի ԿԱՄ ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԴԱՏԱՍԱՆՆԻ առ-

* - Սքէ Տէրը կամի (քրք.) :

ջեւ : Թուրք Բէլին քերչէմինսէն՝ կ'ըսէ թրքական տառեր : Ստուերի մը հետ
է որ պիտի չափուին : Եւն. »

Զեմ ուղիւ կառչել վերի նախադասութեան մէջ երկուցով « Ենքադրեն-
ք » ինչպէս նաեւ « կամ հանրային դատաստանին առջեւ » բառերուն միայն ,
որոնք սակայն մեծ չափով պիտի թեթեւցնէին դատէ վախճելու , դատարանէ
վախճալու քայլիս « նախադասութիւն » , եթէ իրօք յայտնած ըլլայի թէ ներ-
կայ Բաղլաֆախանի ժողովը կամ եւ անձնապէս՝ մեզի դէմ եղած ամբաստա-
նութիւններու մասին դատի պիտի դիմենք « Ժողովրդական Յանձնախումբ »
դիմակին ներքեւ ծածկուած անձերուն դէմ՝ երբ անոնք այդ դիմակը վար
տունեն : Բայց ըրած չեմ այդպիսի յայտարարութիւն մը :

Ըրած չեմ այն դերադանց պատճառաւ , որ վերոյիշեալ « Ժողովրդական
Յանձնախումբ » իր այդ եօթը թուականներով կ'ամբաստանէր ոչ թէ մեզ այլ
Առաջնորդարանի Կալուածոց Տնօրէնը , եւ զայն կ'ամբաստանէր ամբողջովին
մեր պաշտօնավարութեան օրէն առաջ որպէս թէ գործած ղեղձումի կամ ա-
պիկարութեան յանցանքներուն համար : Եթէ « Յուսարեր » զործին կուգայ
կամաւոր չիտթութիւն մը յառաջ բերել մէկ կողմէ Կալուածոց Տնօրէնին եւ
Քաղաքական Ժողովին ու միւս կողմէ անցեալին ու ներկային միջեւ՝ որպէսզի
կարենայ խորհիլ տալ որ շատ մը մէջտեղ հանուելէ վախճուելիք արարքներ
գործած ենք , կրնամ համարձակ պատասխանել թէ անպատիւ հակառակորդի
անպատիւ միջոց մըն է այս միջոցը :

Եւ զուք զիսէք , Պ . Խմբադրապետ « Յուսարեր » ի , որ երբ « Ժողովրդա-
կան Յանձնախումբ » իմ այդ յօդուածիս վրայ վերջապէս ստիպուեցաւ քանի
մը տնտն հրապարակ հանել (եւ պահէլ ուրիշ քանի մը տնտն) , Առաջնոր-
դարանի Կալուածոց Տնօրէնը նամակով մը զիմեց ներկայ Քաղաքական
Ժողովին՝ որպէսզի կամ զինքը արտօնենք եղիպտական դատարանին առջեւ
կանչելու իր ամբաստանիչները , եւ այդ պարագային իր արտադրութեան
ներքեւ զենքը դատարանի մէջ իր պաշտպանութեանը համար անհրաժեշտ
եղող Առաջնորդարանի տոմարներն ու լիցիաներն , եւ կամ Յանձնա-
Ժողով մը կազմելով անոր միջոցաւ քննել տանք իր մասին կատարուած ամ-
բաստանութիւնները : Դուք զիսէք , Պ . Խմբադրապետ , որ Քաղաքական Ժո-
ղովը առաջարկուած առաջին միջոցը մերժեց ու երկրորդն ընդունեց , թէ եւ
կը հասկնամ կատարելապէս թէ Զեյի աւելի հաճելի պիտի ըլլար Եղիպտոսի
դատական իշխանութիւնները միջամտիլ ընել մեր ներքին վէճերուն հետ՝
նաեւ մեր Առաջնորդարանի գործերուն . . . : Այսպէս է որ զուք կը սիրէք , կը
յարգէք ու կը կիրարկէք մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը . . . :

Կալուածոց Պ . Տնօրէնին դէմ եղած ամբաստանութիւններուն (Բաղ-
մաթիւ եւ ճապաղ) քննութիւնը կատարելու պաշտօնը Քաղաքական Ժողովը
նախ յանձնեց նորընտիր Կալուածոց Հոգարարձութեան , որուն ի վերջոյ մեր-
ժուածին վրայ՝ նոյն գործը կը կատարէ հիմա Քաղաքական Ժողովին մէջէն
խիկ ընտրուած յանձնաժողով մը՝ ըսկացած Պ . Պ . Զիվան Շահմիրեանէ ,
Յակոբ Յովհաննէսեանէ եւ Տոքթ . Ա . Տէմիրճեանէ :

* - Բոնէ՛ հաղատին ցցուցութենէն (քրք .) :

Այս է, ահաւասիկ, դատարան ղեմելու սպառնալիքիս եւ դատէ փախ-
չելու վախիս բովանդակ (!) պատմութիւնը, որ բաւական տարրեր է, կարծեմ,
«Յուսարեւր»ի հաւատացնել փորձած պատմութենէն...

Ժիշդ է թէ այդ նոյն յօդուածիս մէջ, «Գահիրէի Դիմակաւորները»,
ուրիշ տեղ մըն ալ դատարանի խօսք եղած է, եւ այդ հետեւեալն է յօդուածին
էն վերջին տողերուն մէջ.

«Վերջին թուցիկը (Ժողովրդական Յանձնախումբին) իր վերջին բա-
ռերով կը սպառնայ թեմական ժողովին երկրին պաշտօնական ատենաներուն
ղեմելու: Եթէ պէտք է, եթէ պարտական ենք, հոն երթալէ ալ չենք խուսա-
փիր»:

Կը տեսնէք որ դատի սպառնալիքը ինձմէ կամ մենէ չէ որ եկած է, այլ
«Յուսարեւր»ի պաշտպանած, «Յուսարեւր»էն իւրացուած ամբաստանութիւննե-
րու հեղինակ «Ժողովրդական Յանձնախումբ»էն, որուն եւս պատասխանած եմ
միայն թէ՝ չենք խուսափիր, եթէ մեզի պէ՛մ ամբաստանութիւններ ունին ու
կ'ուզեն զանոնք երկրին դատարանին առջեւ հանելու իրենց սպառնալիքը դոր-
ծադրել, ներկայանալու այդ ատենինն եւ անոր տալիք վճիռը ընդունելու:
«Ժողովրդական» կոչուած եւ «Յուսարեւր»էն այնքան ջերմօրէն փայփայուած
«Յանձնախումբ»ը չդործադրեց իր այդ սպառնալիքը, բայց եւ «Յուսարեւր»ի
Պ. Խմբագրապետին պէս չեմ ընէր եւ չեմ պահանջեր իրաւացի կերպով —
մինչ ինքը կամաւ կը սխալի՝ երբ նոյն պահանջը ինձմէ կ'ընէ — որ «Ժող[ո-
վրդական] Յանձնախումբ»ը կ'ընէ [տական] դատարանը բերէ խառնէ մեր
գործերուն...: Այ, ատիկա չեմ պահանջեր, որովհետեւ կիրքով կուրցած չեմ
Պ. Խմբագրապետին նման եւ ազգային պատիւն ու շահը ըմբռնելու իմ եղա-
նակս տարրեր է, գոհութիւն Աստուծոյ, իր եղանակէն, իր այնքան ներդաշ-
նակ (!) եղանակէն...:

Պ. Խմբագրապետը պիտի շարունակէ անշուշտ ըսել՝ թէ մեր «պար-
կեշտութիւնը, մինչեւ իսկ յրամական հարցերու մէջ, հրապարակով կա-
կածի տակ առնուեցաւ», թէ՝ «իշխանաւորը պահ մը արիւթիւնը ունեցաւ
զինք ամբաստանողներու անունները ուղելու... ու երբ տրուեցան իրեն նաեւ
այդ անունները, այն ատեն ան նախ[ը]նտրեց լիզել այն ամէնը, ինչ նկատուած
էր իր ճակտին, առանց սակայն դատարան ղեմելու» եւ թէ՝ «անպատիւ նա-
հանջ մը կատարեց ... պ. Վ. Թէքէեան, պարզ գիտակցելով, որ օրէնքն ու
արդարութիւնը Գահիրէի խորհրդակներուն համար զատապարտութենէն տար-
բեր վատաւճիռ չունին»:

Թող ընէ, ու պիտի զարմանայի եթէ չընէր: Ես իր «անպարկեշտու-
թիւնը», իր «խորհրդակները» ապացուցի ահաւասիկ:

Վահան Թէֆէեան

Բառ մըն ալ, Պ. Խմբադրապետ, եւ կը վերջացնեմ, որովհետեւ...
դատը տեսնուած է արդէն, ձեր դատը:

Ո՛րքան աղնիւ, ո՛րքան ծիծաղելիօրէն աղնիւ կամ աղնուօրէն ծիծաղելի էք՝ երբ կը պահանջէք որ ինծի դէմ չուղղուած ամբաստանութեան մը համար դիմեմ եղիպտական դատարաններուն: Բայց աշխարհի վրայ ոչ մէկ դատարան կայ նախ՝ որ այդպիսի պանդտաղիւր մը ընդունի, չէ՞ք կարծեր:

— «Քեզի բան մը ըրե՞ր ես,» — «Ոչ, բայց կարապետին...» — «Կարապետը քեզի ինչ...» եւ այսպէս՝ պիտի գտնուէի այն դիրքին մէջ ուր դուք այժմ կը գտնուիք՝ երբ, ձեզի բաւական համարելով ձեր ունեցած բազմաթիւ գեղեցիկ առաւելութիւնները, «Ժողովրդական — ո՛հ, չափազանց — Յանձնախումբ»-ին կողմէ վեր կենալ պահանջելու առաւելութիւնն ալ տուած էք ինքզինքնուր:

Յետոյ, դուք չհասկնալ կը ձեւացնէք, Պ. Խմբադրապետ, որ «Գահիրէի դիմակաւորները» յողուածը վերէն վար մէկ բան միայն կ'ըսէ, սա՛ թէ երբ մարդիկ ուրիշ մարդ մը կ'ամբաստանեն, պէտք է իրենց անուններովը մէջտեղ ելլեն եւ ոչ թէ «Յանձնախումբ» — ո՛րմէ ընտրուած, ե՛րբ ընտրուած — դիմակին տակ պահուելուն: Այդ դիմակը, շնորհիւ այդ յողուածին, մասամբ պատեցաւ այն ատեն. մասամբ միայն, որովհետեւ մէկը որ աղտոտ հողին է նոյն Յանձնախումբին բոլոր գործերուն, ինչպէս ուրիշ կարգ մը մոթի եւ կէս-մոթի մէջ կատարուած գործերու ալ, որ «Փութեան Օճախ»-ին մէջջն քանի մը տարի առաջ քերթուելով վար բերուած ու ձանձախարիթն է (խուլու), որ արդէն մեր հասարակութեան ալ չի պատկանիր եւ այդ պատճառաւ իրաւունք չունի մեր ժամուն-մոմին խառնուելու, այդ մէկը միշտ դիմակը երեսին պինդ կապած կը պահէ...: Գոհ չէ՞ք, Պ. Խմբադրապետ, որ դոնէ այնքան մը յաջողեցանք պատասխանատուներ գտնել այն ատեն, դուք որ պատասխանատու կը փնտռէք ամէն տեղ, յոճախ անտեղի կերպով ալ, յանուն հանրային շահու եւ բարոյականի, յանուն այն բանին անշուշտ՝ որ հանրային շահուն եւ հանրային բարոյականին մեծ ծառայութիւններ մատուցած էք ու կը շարունակէք մատուցանել ձեր գործերովն ու ձեր գրութիւններովը...:

Ինչ եւ է: Երթաք-բարով: Ու թող Տէրը ձեզի հետ ըլլայ «ոստիկանատնից ոստիկանատուն», «փաստերու եւ ճշմարտութեան» մէջտեղ, ու իշխանաւորին եւ ենթակային պարտքի-իրաւունքի տարբերութիւններուն վրայ ձեր խորհրդածութիւններուն մէջ...:

Վահան Թէքէեան

Յ.Գ. Նոր հէքեաթով մը, Պ. Խմբադրապետ, կը սկսիք ձեր պատասխանը. Կ'երևայ ունակութիւն մըն է ատիկա ձեզի համար՝ որմէ փրկութիւն կը մաղթեմ... ձեզ յաճախ մօտիկ ընողներուն:

Գալով իմ ձեզի հանդէպ մասն քաղաքավարութեան կերարկած «սխա-
լիք» բառիս՝ զոր Տարասկոնցի Տարտարէնին՝ հետ ձեր մտքի Տարտարոսին մէջ
խառնել չաղուելով «սուտ»ի վերածուած ինծի կը հրամցնէք, — անդամ մը եւս
հիացայ, Պ. Խմբազարայեւ, ձեր սրամտութեան եւ մնացորդները զօրծածելու
ձեր ճարտարութեան վրայ... Գոհ էք հիմա :

Նոյն

49. — «ՅՈՒՍԱՐԵՐ»ԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

<Գահիրէ, 9 փետր. 1928>

«Արեւ»ի ընթերցողները կը վկայեն որ ութ ամիսէ ի վեր ստորագրու-
թեանս ներքեւ ոչ մէկ տող երեւցած է այստեղ՝ բաց ի աշուր նախապէս հրո-
տարակուած ստանաւորէ մը : Անոնք կը վկայեն զարձակ՝ թէ անձնապէս
պատասխանած չեմ զաշակցական թերթերու, մասնաւորաբար «Յուսարե-
ր»ի, ինծի զէմ բրած բազմաթիւ յարձակումներուն՝ ամենքն ալ արդիւնք
«Արեւ»ի ընդհանուր եւ հաւաքական ուղղութեան իրենց պատճառած տաղ-
տուկին :

Ստիպուած եմ այս անգամ բացառութիւն մը ընել, որովհետեւ յար-
ձակուել կը թուի բաներ մը ըսել, որոնք չեմ կրնար անպատասխանի թողուլ :
Երէկուան «Յուսարեր»ի Մամուլին մէջ կը կարգամ :

«Ընդարձակ յօդուածի մը մէջ խօսելով Եղիպտոսայ տաղնապի մասին,
«Հայրենիք» իր Յուն. 13-ի թիւին մէջ կը գրէ :

«Եւ դեռ դրէք այս զանգուածին մէջ երկու անգիր. մէկը՝ «ազգային»
բանաստեղծ՝ Թէֆէեանը, որ երկար քափառելէ ու քաւելելէ ետք, այնքան
պատուազարկ դիրքով մը, վերջապէ՛ս եկաւ ինկաւ Միլիոնեան գործարանը,
որուն հոգեվարքի օրերուն անգամ մը եւս պանծալի դարձաւ իր հերոսակա՛ն
արարքովը : Պոլսէն ետք, երկրորդ անգամն ըլլալով, հեռատեսութիւնն ու-
նեցաւ նամբու դնելու «Արեւ»ի խմբագիր Յովի[աննէ] Յակոբեանը², որ վեր-
ջին պահուն, բացէ բաց «Յուդայի համբոյր» որակեց ողջերբի համար, իր
ընկերներուն կողմէն իսկ իրեն ըսուած կեղծ ու պատիւ խօսքերն ու նա-
ռերը...» :

Տեսայ «Հայրենիք»ի այդ ընդարձակ յօդուածը, որ Գահիրէէն գրուած
թղթակցութիւն մըն է, Գ. Բարգէն ստորագրութեամբ : «Գ.»-ը աւելորդ էր
թղթակցին ինքնութիւնը ինծի ճանչցնելու համար, բայց ի՞նչու «Յուսարեր»
կը ծածկէ յօդուածին թղթակցութիւն մը ըլլալը, գրուած նոյն իսկ իր խրմ-
բաղրատան սեղաններուն վրայէն եւ զայն պարզապէս «ընդարձակ յօդուած
մը» կ'անուանէ. անոր աւելի վա՞րկ տալու համար, ինքն ալ համոզուած թէ
հոսկէ դացածը արժէք պիտի չունենար այստեղի ընթերցողներուն աչքին :

Բայց վերադառնանք Գ. Բարգէնի թղթակցութեան այդ հատուածին. —
Ոչ ոք զիս «ազգային» բանաստեղծ կոչած ըլլալով՝ չեմ հասկնար թէ ի՞նչու
համար է այդ չափերորէ Գալով յաջորդ բռնելուն, Գ. Բարգէն թո՛ղ քա-
ջութիւնը անենայ հոս, իր բուն անունով եւ բաց կերպով ըսելու՝ թէ ի՞նչ

կը հասկնայ իր ինծի համար զործածած սա՛ խօսքով: «...երկար քափառելէ ու քաւալելէ ետք, այնքան պատուազուրկ դիրքով մը, վերջապէ՛ս եկաւ ինկաւ Մեկոննեան գործատունը, որուն հոգեվարքի օրերուն անգամ մը եւս պանծալի դարձաւ իր հերոսակա՛ն արարքովը:» Իմ իրաւունքս է *ստիկա* *զիտնալ՝ բստ աշմ կարենալ պատասխանելու համար:*

Գալով Պ. Յովհ. Յակոբեանի հետ *անշութեամբ* ինծի համար *զրուածին՝* այժմէն կրնամ պատասխանել ևս բո՛ւ, թէ երբ Պոլիս գացի 1920-ի վերջը, Պ. Յակոբեան ամիսներէ ի վեր արդէն զտղրած էր «Ժողովուրդի Զայն[ը]»-ի խմբագրութիւնը ընելէ և թէ իմ միջամտութեամբս կարճ միջոց մը անոր աշխատակցեցաւ: Վերստին: Հոս՝ դարձեալ՝ «Ճամբու չղրուեցաւ» ան ոչ ինձմէ — որ այդ տեսակ իշխանութիւն մը չունէի — և ոչ ուրիշէն, ինչպէ՛ս որ քանի մը օր տալք զրուեցաւ «Այգարար»-ին տրուած «Արև»-ի խմբագրական պատասխանին մէջ: Յետոյ, չկրնալով ներկայ եղած ըլլալ Պ. Յակոբեանի տրուած ողջերթի թէյասեղանին, ոչ ալ կայարանը իրեն յուղարկ գացած ըլլալ, ընական է ինծի չի վերաբերիր իր «Յուդայի համբոյր» խօսքը՝ զոր ըսած ըլլալուն չափ կը տարակուսիմ, քանի որ զայն լսեցինք միմիայն «Յուսարե-ր»էն:

Կ'սպասեմ Գ. Բաբգէնի իմ մասին զրածին բացատրութեան՝ որպէ՛սդ ըստ աշմ անոր հետևութիւն տամ: Այդ խօսքերը չեն կրնար անորոշութեան մէջ թողուիլ:

Վահան Թեփեհան

50. — «ՅՈՒՍԱՐԵՐ»-ԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

<Գահիրէ, 16 փետրուար 1928>

«Յուսարեր»-ի երեքշաբթի օրուան «Մամուլ»ը կը պատասխանէ «Հայ-րենիք»-ի Գահիրէի թղթակցին՝ Գ. Բաբգէնի ուղղած «անձնական բառ»իս:

Գ. Բաբգէն զրած էր ինծի համար. «...երկար թափառելէ ու թաւալելէ ետք աշխատեցաւ պատուազուրկ դիրքով մը, վերջապէ՛ս եկաւ ինկաւ Մեկոննեան զործատունը, որուն հոգեվարքի օրերուն անգամ մը եւս պանծալի դարձաւ իր հերոսակա՛ն արարքովը»: Հարցուցած էի թէ ինչ կ'ուզէր ըսել այս խօսքով: «Յուսարեր» իրբեւ միակ պատասխան, ինծի կը ցուցնէ հասցէն Բիլիմալիոնի, այսինքն՝ կը յիշեցնէ այս ծածկանունով «Վերջին Լուր»-ի մէջ՝ զրած մէկ յօդուածս, ուր Խ[որհրդային] Հայաստանի կառավարութեան հանդէպ այն տառն (չորս տարի առաջ) մէկ երկու ուսմիտվար ազատական զրոյցներու բռնած ուղղութիւնը որակելը եմ «փոքր վրայ պատկած լորձնա-չուրթն փառարանութիւն» բառերով:

Այս փախուստը կը գործացնէ զիս: Ուրիշ կերպ կարելի չէր արդէն ևս ուրիշ բանի չէի սպասեր այս մարդերէն:

Գալով Մեկոննեան զործատան հետ յարաբերութեանս՝ փախուստը աւելի կատարեալ է. ոչ մէկ բացատրութիւն այդ մասին: Եւ հոգ ալ ուրիշ կերպ չէր կրնար ըլլալ, որովհետեւ ևս չէ տարի տալք միայն՝ ութ ամիս

քարտուղարութեան պաշտօն մը վարած եմ այդ պարծառան մէջ², զայն թողած եմ ինքնաբերաբար եւ անկէ ի վեր ոչինչ ունեցած եմ անոր հետ: Միայն անցեալ տարի այս ատեն, երբ Բարեկործականը պիտի ծախէր դործարանը, Պ. Կ[արապետ] Մեղունեան խնդրեց որ յանուն իրեն ընկերանամ Բարեկործականի Ծրջ[անակային] Յանձնաժողովի փոխատենապետ Պ. Հայկ Ինայէթեանի եւ հասկցնեմ Գանի մէջ Փետր[ուար] 18-ին դումարուող Կեդր[ոնական] Վարչութեան³ թէ վաճառման համար առաջարկուած դումարը շատ պակաս էր պարծառան բուն արժէքէն⁴: Կատարեցի այդ պաշտօնը եւ արդիւնքը այն եղաւ որ ՊՊ. Ինայէթեանի, [Տիգրան] Հաճընլեանի եւ իմ ջանքերովս յետաձգուեցաւ այդ դիմով վաճառումը պարծառան, զոր «Յուսարեւ» կ'ուզէր ամէն պնդով ծախուած տեսնել նոյն պահուն: Հինգ ամիս վերջը պարծառանը կը ծախուէր 60,000 ոսկի աւելիով: Ահա իմ «անկումս» եւ կատարած «հերոսական արարքս» — 60,000 ոսկի ազդիւն չահեցնելու օգնել — որուն համար ի հարկ է ոչ մէկ ստնթիմ ստացած եմ ոչ պարծառանէն ոչ Բարեկործականէն: Այլ ալ շնորհակալութիւն մը՝ այս վերջինէն, բան մը որուն համար չեմ կրնար սակայն նեղանալ շատոնց եւ շատերու կողմէ այդ վարժունքին վարժուած ըլլալով:

Թէ ինչպէս Պ. Յովհաննէս Յակոբեանի մասին պատասխանս ալ «Յուսարեւ» հարկադրուած է ներկայացնել, կը հասկցուի սա կէտէն: Ես ըսած էի թէ երբ Պոլիս դադիւ եւ «Ժողովուրդի Չայն»ի խմբադրութիւնը ստանձնեցի, Պ. Յակոբեան ամիսներէ ի վեր դադրած էր արդէն այդ պաշտօնէն, որով դինք «ճամբու գրած» չէի կրնար ըլլալ, եւ թէ «հոս դարձեալ, ան «ճամբու չորուեցաւ» ոչ ինձմէ — որ այդ տեսակ իշխանութիւն մը չունէի — եւ ոչ ուրիշներէն»: — «Յուսարեւ»ի խմբադրութիւնը «այդ տեսակ իշխանութիւն մը չունէի» բառերուս քով փակադիմ մը կը բանայ եւ կը դրէ «Իսկ Պոլիս ունէր, Յուս», ինչ որ, Պոլսոյ մասին քանի մը տող վերը գրած էս ետք՝ պոռապող խեղաթիւրում մը եւ անուղղամտութիւն մըն է միայն:

Ուրիշ բանք չունիմ: «Հայրենիք» պարկէշտ զորք մը պիտի կատարէր՝ եթէ այս երկու անձնական բառերս ներկայացնէր իր ընթերցողներուն, անոնց ցոյց տալու համար թէ ինչ են եղեր իմ «պատուազրկութիւնս» եւ «հերոսական արարքս» բառ Գ. Բարդէնի:

Վահագն Թէֆէեան

51. — «ՅՈՒՍԱՐԵՎ»-ԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

< Դահիրէ, 1 Յուլիս 1928 >

Կր կարծեմ թէ ինծի համար տեսնեն է հոս անձնապէս բացատրուելու, «Յուսարեւ»ի ուրբաթ օրուան խմբադրականէն ետք: Մէկ անգամը սովորութիւն չէ: Խորշանքով բայց ստիպուած, պէտք է «ես» ըսել հոն ուրիշ ետք բացակայ եղած է մինչեւ հիմա եւ բացակայ պիտի ըլլայ նորէն:

Անցեալ տարի Յունիսի սկիզբը Ռամկավար Ազատական Կուսակցութեան ներկայորդի Ծրջանային Վարչութիւնը առաջարկեց ինծի որ մասնակցիմ «Ա-

րեւելի խմբագրութեան՝ իրր իր ներկայացուցիչը: Պ. Յովհաննէս Յակոբեան կը մնար իրրեւ խմբագիր, բայց հրաւէր կ'ստանար՝ որ թերթին ուղղութեան մասին ինծի հետ համախորհուրդ գործէ: Պ. Յակոբեան, յայտարարելով հանդերձ թէ ունէ ատարկութիւն չունի անձնապէս ինծի դէմ, մերժեց առօրեայ հակակշռի մը իր վրայ դնել ուղած այդ սեղմումը եւ յայտնեց թէ կը հրաժարի իր պաշտօնէն: Հարկ եղաւ, որ իսկառաւ փափաքիս եւ կամփիս, ես ստանձնեմ «Արեւելի խմբագրութիւնը, ինք դեռ չմեկնած: Բայց մինչեւ իր մեկնումէն քիչ ատեն առաջ, տն աշխատակցեցաւ թերթին, երբեմն խմբագրականներ ալ դրելով:

Մարդէ մարդ՝ արտայայտութեան եղանակը կը փոխուի անշուշտ: Հասնօրէն, քիչ մը փոխուած էր թերթին ողին ալ, Բայց դրողը «Արեւել» էր միշտ եւ «Արեւ» պէտք տեսած չէր իր խմբագրին փոփոխութիւնը ծանուցանելու՝ քանի որ հաւաքական մարմին մըն էր իր ուղղութեան, իր բոլոր խմբագրական անստորադիր յօդուածներուն պատասխանատուն, երէկ՝ ինչպէս այսօր: Առաջին անգամը չէր որ կուսակցական օրկանի մը մէջ խմբագիր մը ուրիշի մը կը յաջորդէր. այդ առթիւ կրնար տարբերութիւն մը աչքի դարնել երկուքին զրելու եւ մասամբ նաեւ խորհելու կերպերուն միջեւ. ընթերցողին, ինչպէս նաեւ քննադատին կը մնար՝ այդ տարբերութիւնը ի վեր հանել նպատաւոր կամ աննպաստ կերպով, առանց անձերով զբաղելու, որովհետեւ անձի խնդիր չկար այստեղ, որովհետեւ անձերը ոչ միայն կ'ստորադասուին հաւաքականութեան, այլ եւ կը մնան անանուն՝ հաւաքականութեան անունին ներքեւ: Իմ ստեղծած ձեւս չէ այս, ոչ ալ իմ նախընտրածս, բայց ստիպուած էի դառն ընդունիլ այնպէս որ է, ինչպէս որ եւս առ հասարակ կուսակցական թերթերը, մանաւանդ դաշնակցական թերթերը: Այդպէս կը խմբագրուէր «Յուսարեր» թերթն ալ:

Բայց «Յուսարեր» փութաց իսկոյն ծանուցանել աշխարհի՝ թէ «Արեւ» փոխած է իր խմբագիրը, «Արեւ» «Նոր Արեւ» եղած է, եւն. եւն.: Իւրաքանչիւր խմբագրականի մէջլրերում՝ տն կ'ընէր իմ տնտնովս, զիս կը հակադրէր նախորդիս եւ ուրիշ ոամկաւար աղատական զրողներու, քիչ կը մնար՝ որ զիս եւ ինծի հետ «Նոր Արեւ»ը դաշնակցական շինէր... Այն ատեն հասկցուցինք այս արարքին անպատշաճութիւնը՝ բայց օգուտ չըրաւ: Մենք մեր ուղղութիւնը շարունակեցինք, ես՝ իմ գործս եւ «Յուսարեր»՝ զիս իր կողմ քաշելու աշխատանքը, մերթ շոյելով եւ մերթ բռնութեամբ, մին եւ միւսը նոյնքան անախորժ ինծի համար: Բայց զգացումէ չտարուելով՝ պահեցի սկսուած զիծը մինչեւ տյն օրն ուր «Յուսարեր» բացէ ի բաց յայտնեց թէ ինչ էր համերաշխութիւնը իրեն համար, — Դաշնակցութեան գերակշռութիւնը, որուն վրայ մնաք-բարով ըսինք եւ այդ խնդիրը թողուցինք իր եղած ակղը:

Յայտնի է թէ անկէ վերջ ինչ խնդիրներ ծաղկեցան եւ ինչպէս, ամէն անգամ, «Յուսարեր» նորէն իմ անձս մէջտեղ զրաւ «Արեւ»ի վրայ գրած տունն:

Առաջուան փաղաքշանքը հիմա փոխարինուած էր... ճիշդ հակառակովը: Ատիկա նուազ անախորժ էր ինծի՝ քան փաղաքշանքը: Եւ «Արեւ»ի մէջ երբեք զժգոհութիւն չյայտնեցի ատոր համար: Երբ «Յուսարեր», այդ բանը

մեղք համարելով մեղի, զրեց թէ [Աւրազ] Չօպանեան Անիայ եւ Լս Կեսարիոյ մէջ ծնած ենք, քիչ մը զուարճանալ ուղեցի եւ ուղղակի իրեն զրկուած եւ «Յուսարեր»ի մէջ հրատարակութիւնը խնդրուած նամակով մը ըսի՝ թէ երկուքս ալ պոլսեցի ենք եւ Լս Օրթագիրդ ծնած եմ Կեսարացի ծնողքէ։ Նամակս չորրորդ էջին մէջ անկիւն մը հրատարակուեցաւ բայց անկէ ի վեր մինչեւ այսօր Կեսարիան Լս Օրթագիրդ անսպաս ծաղրանքի եւ սրամտութեան նիւթ կը հայթայթեն Խարարազի նրբացած մէկ զաւակին՝ իր չուրջը հաւաքած Կեսարացիներու կազմու եւ իւրտ խոնարհութիւններուն մէջմեկ... Ատկէ դուրս՝ զրեթէ օր չ'անցնիր որ «Յուսարեր» եւ իրեն հետ ուրիշ գաշակեցական թերթեր, «Արեւ»ին մէջ զիս միայն տեսնելու եւ... քաղաքաւարորէն ձեռքս սեղմելու պատիւը ինծի չընեն։ Անգամ մը Լս՝ զժողով հեմ, չնորհակալ եմ եւ... կը յուսամ այդ հաճոյքը զեռ երկար ատեն վայելելու... :

«Յուսարեր»ի ուրբաթ օրուան խմբագրականին ալ պիտի շարունակէի լրութեամբ պատասխանել՝ եթէ ինձմէ զատ ուրիշներ խնդրոյ առարկայ կ'զած ըլլալին անոր մէջ։ Այդ ուրիշները՝ Փարիզի «Յարզգոյ» զրական միութիւնն եւ իր հրատարակելի հանդէսն են՝ :

Գիտեմ թէ ինչու «Արեւ»ի նախնիքաց չարաթ օրուան խմբագրականը ինքնիրմէն դուրս հանած է «Յուսարեր»ը։ Ան ինծի զէմ չէ, այլ «Յարզգոյ»ի տղոյ զէմ, որոնք ամբարշտութիւնը կը դործեն... ինծի չհայհոյելու, չատեր — ոչ ամէնքը՝ ինչպէս կը զրէ «Յուսարեր» — գաշակեցական ըլլալով հանդերձ։ Անոնք, իմ ալ իրենց համար տեսեցած համակրութիւնս գիտնալով, ինծի դրած էին ոչ միայն զիս հրաւիրելով աշխատակցիլ իրենց հանդէսին, այլեւ իրենց Միութեան միայն «Արեւ»ի մէջ զրել խնդրելով, բացի անոր միայն զիր-Յայտարարութիւնը «Արեւ»ի մէջ հրատարակելէ։ Պատահեցաւ որ «Յուսարեր» «Արեւ»էն առաջ հրատարակեց այդ Յայտարարութիւնը, քնջելով անոր այն տողերը որ Լս ալ կայի երկը աշխատակիցներու ցանկին մէջ։ Ինձմէ խնդրուած էր, ինչպէս անշուշտ «Յուսարեր»էն, զէք մէկ անգամ անոր ամբողջական հրատարակութիւնը։ Այդպէս ալ ըրի, եւ «Յուսարեր»ի մկրտունի էլէկամսը* ցոյց տալու համար՝ խմբագրականին մէջ շեշտեցի այդ կէտը, հասկնելով թէ «Արեւ»ի մէջ գաշակեցական Ահարսնեան եւ Շտնթ կրնան յիշուիլ իրբեւ զրադէտ, բայց «Յուսարեր»ի մէջ ուսմակաւար զրոյ մը՝ ո՛չ։ «Յուսարեր»էն «Յարզգոյ»ին ազգարարութիւն մըն էր տոտիկա։

«Յուսարեր» փոշայօրէն կը խորհի՝ թէ «Արեւ» այդ ծանուցումին ճշեղ տուած է անոր համար, որ հանդէսի աշխատակիցներուն ցանկին մէջ կայ նաեւ «պաշտօնաքերթ»ի խմբագրին անունը, — այսպէս Երեւան հանելով իր այդ ցանկը քնջելուն պատճառ... :

Հակառակ որ «Արեւ»ի խմբագրականին մէջ բառ մը չկայ՝ որ խմբագրին մարդ մը եւ զրոյ մը ըլլալին գատ՝ ո՛ր ըլլալը յայտնէ, «Յուսարեր» կը գտնէ որ Լս իմ վրաս խօսած եմ հոն եւ խմբագրական էք իմի**... Լս զատ մը կուտայ ինծի...։ Հոյ չէ թէ ինք տարիէ մը ի վեր անընդհատ զիս կը

* — վայելչութիւնը (փրմս.) :

** — Խառնազգիտութեան (փրմս.) :

տեսնէ — ինչպէս մղձաւանջ մը — «Արեւ»ի սխնականերուն մէջ եւ զիս կը յիշէ «Յուսաբեր»ի մէջ, եւ խոստովանե՛ր եմ՝ այդ խմբադրականով՝ անոնց հետ զինակը բլլալս, երբ դժգոհ մնալով գրած էս — որ սակայն «Յուսաբեր»ի դրածը կ'արժէ՞ թերեւս — ի վերջոյ բոսր եմ թէ իրեն՝ «Յուսաբեր»ի հետ «կուսակցական» կոչուած բայց իրականութեան մէջ փոշայակալմ* խնդիրներով զբաւուած «հայ զրոյ»ին միտքը չէ կրցած այդ օրը ատկէ աղէկը արտադրել...

«Թակարդ»ը որուն կ'անարկուի հոն՝ «Յուսաբեր»ներու հետ գործունէնալն է։ Բայց մենք կամաց-կամաց, յոյնելով եւ նեղուելով, անոր մէջ կը բռնենք զիրենք ու ցոյց կուտանք աշխարհի թէ ինչ... «Երկոտանիներու» հետ կոռուցանք, — իրենց սիրական բառովը։

Ձեմ բոսր՝ թէ «Յուսաբեր»ի խմբադրականները եօթը թէ եօթանասուն անգամ կը նահատակեն հայ լեզուն, թէ անարկուած խմբադրականը ուրիշ ինչ ցաւերով կը զալարուի եւ ս'ըքան, որքան անկեղծ է՝ երբ սրտցաւօրէն ինծի խորհուրդ տալի ետք թողուլ «Արեւ»ը — ինչ որ կը հասկնամ — կ'աւելցնէ ստորագծուած, «Այս տողերը կը գրեմք ամենայն անկեղծութեամբ. առանց նպատակ ունենալու. խմբագրի անձին, իսկ ասոր միջոցով՝ իր պատկանած «կուսակցութեան» յաւելեալ հարուած մը տալ»։

Ի՞նչպէս չհաւատալ թէ իրօք այսպէս է...

Վ. Թ.

52. — ԱՐՏԱՒԱԶԳԻ ՍԻՒՐԱՒԵՆԱՆԻՆ

Գահիրէ, 13 Յուլիս 1928

Սիրելի Հայր... ,

Ձեր նամակին ակումայ ուշ կը պատասխանեմ. պատճառը գուշակած էիք. հիմա որ քանի մը օրէն նւրոպտ պիտի մեկնեմ, կը գրեմ այս քանի մը տողը՝ պարզապէս չպատասխանելու անգաղաքավարութիւնը բրած չըլլալու համար, ինչպէս բրի անցեալ կամ առջի տարի, կարծեմ։

Թէտղիկին վրայ ըսելիքս բոսած եմ «Արեւ»ի մէջ¹. զինք կը ճանչնամ շատ հինէն, Պէրպլեռանէն, ու երբ մտայ 1887-ին, ինք ինձմէ կարգ մը վեր էր։ Չեռապիր հանդէս մը «կը հրատարակէր», «Յոյս» կարծեմ, որ զիս մղեց իմ կարգիս մէջ նոյնը ընելու։ Վերջէն, երբեմն կը հանդիպէինք իրարու, Սկիւտարի մէջ, Բայց Սահմանադրութենէն վերջն էր որ բարեկամացանք եւ քանի մը անգամ սրտոգլեցանք իրարու հետ, միշտ իր Տարեցոյցին առթիւ։ Կարծեմ թէ հաշուուելուն պատճառն ալ Տարեցոյցը կ'ըլլար նորէն. ձեռագիր՝, ահա՛ իր հոգին. 22 հատորներէն էն քիչը 15-ին բան մը փրցուցած է ինէ², լաւապէս վարձքի մը արժանի ճիղերով։ Գիրի մարդ էր եւ զիրին համար, հակառակ դայն շատ դրած եւ շատ ձեռքէն անցուցած ըլլալուն, ժողովուրդի

* — Գնչուակալմ։

մարդոց միամիտ յարդանքը պահած էր միշտ: Իր Լրթալով Թանձրացող հատորները քիչ մըն ալ ատկէ կու գան. շատ դիր, շատ էջ՝ իր շատ յարդանքը կը յայտնէին. դիրին չափ եւ Թերեւս աւելի՝ խնդ կ'ըլլէր պատկերի համար. աս ալ՝ տղայութիւնն էր իր մէջ:

Աշխատող, հայերէն դիրն ու լեզուն սիրող, անշուշտ նաեւ իր վրայ խօսեցնելը սիրող, այսպէս էր մեր բարեկամը՝ որուն սակայն դատողութիւնը (discernement) կը պակսէր, Թէ՛ իրեն եւ Թէ ուրիշին համար: Եթէ այդ սիրով եւ աշխատելու ընդունակութեամբ՝ ըսածս ալ ունենար, մէկ հատիկ պիտի ըլլար եւ մեր զբաղանութեան առաջին վաստակաւորը, զէթ վերջին 30 տարւան մէջ:

Ընկերական էր, զուարթ էր, դիտէր ուրիշները իր գործին ծառայեցնել եւ ծառայել անոնց՝ նորէն ծառայեցնելու համար իրեն. ամէնէն յամառ հետապնդողն էր զոր տեսած եմ կեանքիս մէջ. խանդավառուող էր. աչքին լուսը՝ ինչպէս կ'ըսէր, եւ ճակտին քրտինքը, խնայող չէր. քիփիփ՝ Պոլսեցի եւ Սկիւտարցի էր, շարքելը** ձեւերով գրադէտ մը, զրոտկանութեան համար այն սէրը տածելով զոր Պոլսեցի Լրիտասարդը մերթ իր կնիկին եւ մերթ խանութին համար կը տածէ, անոնց խնդալը, դիրնալը, «փառը*** փառը վառիլը» միայն ուզելով:

Վերջին անգամ Գործու տեսած էի զինք ու քանի մը օր միասին անցուցած: Հետո տարած էի Հայկազնեանէն³ քաղուած զբարար բառերու ցուցակ մը, որոնցմով քիչ ընկեցի զինք՝ ամէն անգամ բառ մը չզրոյտնալուն իր «ղո՛ւրս»ը զարձնելով իրեն, ուրիշ ընկերներու մէջտեղ, Յետոյ զրեց հոնկէ, Կիարոսէն, Բարիդէն, մինչեւ մահէն Լրիտ շարք ճառաջ: Միշտ ձեռագրի խնդրանք: Կը վախճամ որ Վերը, Լթէ Արքայութիւն ալ զնաց՝ ինչպէս կը յուսամ, ան սկսած է ձանձրանալ հիմա, չուրջը զրիչ-կաղամար, տպարան եւ զիրք չդռնելուն համար. բայց վստահ եմ Թէ արդէն իսկ մօտեցած է սուրբերուն եւ կը ծրարդէ մինչեւ Հայր Աստուծոյ մօտենալ, անոնց ճշգրիտ եւ ընդարձակ կենսագրութիւնը ունենալու (վերջին լուսանկարներու հետ միասին...) եւ 1930-ի Տարեցոյցին մէջ՝ զոր Երկինք պիտի հրատարակէ (1929-ինը Բարիդ ելած է) զետեղելու համար...:

Ձերդ սիրով եւ յարգանք
Վահագն Թէֆէեան

53. — «ՅՈՒԱՐԵՐ»-ԻՆ ԽՐԱԿԳՐՈՒԹԵԱՆ

<Գահիթէ, 29 Մայիս 1929>

Ուղղակի իրեն, իր Ֆոնտին մասին գրած իս՝ «Յուսաբեր» կը պատասխանէ Գոնրարի խոհեմ լուրթեամբ: Իսկ Բարեգործականի անդամակցու-

* — Իսկական տիպար իմաստը ունի հոս:

** — Շուկայիկի (քրք):

*** Փայլուն (քրք):

թեանս առթիւ իմ վրաս ըրած իր մեծ յարձակումը՝ երկու օրէ ի վեր վերածած է անդամավճարիս քանակը («որակն ալ մխասի՞ն...») քիչ գտնելու դործին։ Այլ խօսքը չկայ չափերուս որ «ձրի» ծառայութիւններու, «պաշտած»ի, «զոհող»ի եւ այլ նման սմսեղուկ սղորդասացութիւններու, ոչ ալ սա վա՛րձիկ... 15-ին։

Հինգ դրուշը քիչ է. լաւ։ Քիչ է նաեւ Կեսարիոյ Հայրենակցականին (զոր, թող ներուի յիշեցնել, եւ ստեղծեցի՛) 3-4 տարիէ ի վեր վճարած ամսական 10 դրուշս, երբ ա՛յնչափ ուրիշներ դադրած են վճարելէ։ Քիչ էր Շիրակի աղէտեալներուն՝ հարուստ դործատէրի մը չափ եւ շատ վաճառականներէ աւելի՝ 5 ոսկի տաւ², ինչպէս քիչ էր պատերազմի ատեն «Արեւ»ի մէկ ամսաթուղսկս (12 ոսկի) Հայաստանի աղէտեալներուն յատկացնելը, — ներկայէն եւ անցեալէն քանի մը փաստե՛ր՝ հակառակ «հարստութեան» «կծծիւթիւն» սղորդուցանող, որոնք յիշեցի ակամայ...։

Ի փոխարէն, կը հարցնեմ թէ «Յուսարեք»ի ՊՊ. խմբադիրները դէժ ինծի չափ ամսական 15 դր[ու]շ կուտա՞ն հայ որբին, աղքատին եւ հիւանդին (չհաշուելով ցատակցութեան եւ շնորհատրութեան առթիւ տուածներս ա՛նոնց) թէ ոչ՝ ամսական քանի մը հազար դրուշ կը խլեն անոնց բերնէն։

Այս է խնդիրը եւ ասոր պատասխանելն է որ իրենց համար աւելի պատարեր պիտի ըլլար, թէ եւ նուազ զիւրին ու նուազ չահաւոր, եւ ճիշդ այս պատճառաւ ալ՝ չեն կրնար անոր պատասխանել։

Վ. Թ.

54. — ԵՐՈՒՍԱԳԷՄԻ ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԵԶԻՇԷ ԴՈՒՐԾԱՆԻՆ

<Գահիրէ, Յունիս 1929>

[Մագաբիա] Օրմանեան Սրբազան Երուսաղէմի մեր վանքին եւ Պատրիարքութեան գործերուն մէջ իր մասնակցութեան վրայ կը խօսի առաջին անգամ «Քոհնէք եւ Խօսք»ի Գլուխ Կ.ին մէջ։ Ատիկա կը վերաբերի իր Պատրիարքութեան ջրջանին ծաղած հաշտական խնդրոյն։ Հոն պարզուած է իր տեսակէտը, խնդիրը կարգադրելու համար իր կատարած ձեռնարկները եւ Սահմանադրութեան վրայ դաւովը անոնց կրած ընդհատումը։ Այս մասին թէ եւ կրնայ շատ բան ըստիլ բայց միտք չունիմ — Ժամանակ եւ մօտէն ծանօթութիւն ալ չունենալով — դրողի գործին այլ ջրջանովը։

Այնուհետեւ «Քոհնէք եւ Խօսք»ի 2Զ. Գլուխին մէջն է որ Օրմանեան կը վերադառնայ նոյն խնդրոյն՝ ըսելով. «1908-էն 1914 վ.կ. տարւան դործութիւնները ինձմէ օտար մնացած են եւ անոնցմով դրողելու ալ պէտք չէի զգար, Լթէ դարձեալ խնդիրին հետ մասնակցելու չպարտաւորուէի...»։ Կոտակցնէ թէ «իւր գրելիքին համար վաւերական աղբիւրները չունի ձեռքին տակ, եւ միայն յիշողութեամբ պիտի կարենայ համոռօտ բան մը գրել»։ — Հուսաւորմամբ մը որ հակադրական ձեւ մըն է աւելի քան իրականութիւն՝ դատելով իր յիշած բաղմաթիւ մանրամասնութիւններէն եւ թատկաններէն, եւ տեսակ

մը խոհեմ բայց անզոր ապահովագրութիւն ընդդէմ անոնց որ իր դատաւարանները վերաքննութեան պիտի ենթարկէին :

ՀԶ., ՀԷ., ՀԸ., ՀԹ., Զ. և ԶԱ. գլուխները կը վերարերին, ամբողջովին, 1914-էն 1916 երեք տարուան և երեք տասուան այն շրջանին (Պոլսոյ նախապատրաստական գործողութիւններուն նկարագրութենէն և մեկնութեանէն զատ) ուր ինքը՝ Օրմանեան երուսաղէմ եկած և վանքին վարչութեան գլուխը անցած է Պոլսոյ Ազդ[ալին]՝ Վարչութեան եկեղեցական առժամեայ ներկայացուցիչի հանգամանքով : Կարժէր որ այս գլուխները զոնէ՝ կարենայի մանրամասն քննութենէ մը անցնել, մինչդեռ՝ հարկադրուած՝ պիտի դժանամ անոնց ինծի հետ առնչութիւն ունեցող հատուածները միայն նկատի առնելով, և այս՝ Օրմանեանի անոնց մէջ սպրդեցուցած կամաւոր անձը՝ գլուխները ուղղելու միակ նպատակով :

Կանխաւ կը յայտնեմ, սակայն, թէ՛ այս ճշդումով և բողոքով՝ սպառած չեմ նկատեր երուսաղէմի Միաբանութեան և իր պատկառելի նախապահին Ամին. Տ. Եղիշէ [Դուբեան] Պատրիարքի դէմ իմ բողոքի և պահանջի իրաւունքս, զոր կը վերապահեմ ամբողջութեամբ և որոշած եմ շատ մօտ ատենէն գործադրութեան զնել : Արդարեւ, Միաբանութիւն և Պատրիարք, հրատարակելով Օրմանեանի գործը՝ Վանքի ապարանէն, միակ պատասխանատուները կը հանդիսանան անձերու նկատմամբ անոր անուանարկիչ և վերաւորիչ բովանդակութեան, Այդ անձերէն ոմանք մեռած են, ուրիշներ ողջ : Ինծի համար՝ բախտ մըն է այս վերջիններէն ըլլալ և սովորել Միաբանութիւնը որ բարոյապէս դարմանէ իր ինծի հասցուցած վնասը և նիւթապէս հատուցանէ իր ինծի ունեցած պարտքը՝ զոր մինչև հիմա չպահանջելու աղնուութիւնն ունեցած էի և երբեք ալ պիտի չպահանջէի՝ Եթէ, իւրացնելով Օրմանեանի գրուածքը, յայտնած չըլլար թէ պարտք չունի ինծի : Արդ, այնպէս ինչպէս իր ներկայ եւ նախորդ Պատրիարքները, ես ալ օրինաւորապէս Ազգ[ալին] ժողովոյ կողմէ պաշտօնի կոչուած եմ երուսաղէմի Ս. Յակոբեանց վանքին մօտ, ուրիշ պաշտօնէ մը կանչուած եւ դրկուած եմ հոն՝ եւ իրաւունք ունիմ պաշտօնապէս ինծի յատկացուած քոչակը ստանալու, — քանի որ զայն չվճարող Միաբանութիւնը հիմա հրապարակաւ ալ կ'ըսէ, Օրմանեանի գրքով, քէ պարտական չէր վճարելու :

Անցնինք Օրմանեանի պատմածին :

Մինչև, Դանիէլ Վարդ. Յակոբեանի իրրեւ Պատրիարքական Տեղապահ ընտրութիւնը յիշելէ ետք, Օրմանեան կը գրէ .

«Յակոբեան եպիսկոպոսանալու համար էջմիածին կ'ուղեւորէր, Տրդատ Պաշեան եպիսկոպոս կը փոխանորդէր, բայց ան ալ իւր կարգին իւր խաղը կը խաղար, և երուսաղէմի վիճակը չէր բարւոքուէր : [Գեոռգ] Մաքսուտեան ալ ապահովութեամբ իւր ընթացքը կը շարունակէր : Երբ Վեհապետեանը ամբաստանելու դադարաբար ծաղկեցաւ, անուղղակի քեւադրած էի պաշտօնանկ չընել, այլ անոր օգնական մը յղել, եւ երբալու յօժարութիւն իսկ յայտնած էի, բայց այդ ատեն Օրմանեանը լսել և Օրմանեանի գործ յանձնել ներկալէք, նա ամբաստանեալ մ'ընէր, և անվերջանալի գոտափարութեան ենթարկուած կը մնար» :

Այս տողերը արտատպեցի (ստորագծելով քանի մը բառերը), ցոյց տալու համար թէ որքան անկեղծ էր Օրմանեան՝ երբ հազիւ երկու էջ առաջ կը զրէր թէ «պատրիարքութեան հետ մասնակցութիւնս ալ վերջացաւ և այլեւս այդ խնդիրով (Սաղիմական) չզբաղուեցայ մինչեւ 1914-ին պատուիրակութեան պաշտօն ուսանձնելս», և «հետեւորար 1908-էն 1914 վեց սարուան զործողութիւնները ինձմէ օտար մնացած եմ, եւ անոնցմով զբաղելու ալ պէտք չէի զգար...»:

Այս «երկրորդ արարուած»էն վերջ երրորդը, ըստ Օրմանեանի, «կը բացուէր Հայկ Խօճաստրեան ուսուցիչին պատուիրակութեամբ, որ պաշտօն ունէր պատրիարքական ընտրութեան համար Լօթնանուն ցանկը պատրաստել տալ»: Քուէարկուած ցանկը Պոլսոյ մէջ անընդունելի և անյործադրելի նկատուելով, «յառաջ կը կոչուէր համարակալ Պարզեւ Փափաղեան...: Իրմով սկսող չորրորդ արարուածը աւելի դժխեմ տեսարան մը կը բանար, զի այս անգամ կալ և կոլու, խարսզան և զաւաղան հրապարակ կ'իջնէին, Փափաղեան պատուիրակ խարսզանով վանքէն կը հանուէր, և Յակոբեան տեղապահ պարզապէս կ'արտաքսուէր, Յոպպէ կ'ապաւինէր և Երուսաղէմ հաշուեխոյս Ղեւոնդականներու բաց ասպարէզ կը դառնար»:

Ահա այս կացութեան մէջ է որ Պոլսոյ Ազգ[ային] Ժողովը ձեռնարկեց նոր կանոնադիր մը կազմելով պարտադրելու Միաբանութեան: Այդ կանոնադրին և անոր դործողութեան մասին Օրմանեան կ'ըսէ հետեւեալ զգայացունց յայտնութիւնները:

Օրմանեան, որ հասկնալի դիտաւորութեամբ մը, իր պատրիարքութենէ անկումը կը վերադրէր Պոլսոյ Ղեւոնդականներուն, Երուսաղէմի նոր կանոնադրին հայրութիւնն ալ, նոյնպէս դիտումով, կ'ընծայէ զաշնակցականներուն, առանց փաստի և տեսէք ինչ խեղճ ներկայացումով մը. «Դաշնակցական խումբը զործը ձեռք կ'առնէ և արմատաքի դարման պատրաստել կ'ուզէ. ազատական կոչուած խումբը, ինչպէս ուրիշ առիթներու մէջ, այս պարագային ալ ուժ կուտայ Դաշնակցութեան, միւս կուսակցութիւններն ալ հակառակ չեն ըլլար, և արմատաքի դարման կարծուած ծրագիրը, որ է Երուսաղէմի համար նոր կանոնադիր մը, հապճեպ շտապով եւ գործին օտար գործիչներով կը խորհուի, կը կազմուի, կը ներկայացուի, կը քուէարկուի և կը հաստատուի 1913 Ղեկտեմբեր 7/20-ին: Այս ալ կ'ըլլայ սաղիմական եղբերեղութեան վերջին արարուածը» (Ստորագծ[ում]ները ինձմէ):

Արդ, Օրմանեան զիտէ թէ Ազգ[ային] Ժողովոյ մէջ զաշնակցականներն ու ազատականները հետու և մեծամասնութիւնը կազմէին. զիտէ թէ ռամկավարներն ու Կեղրոնի խմբակցութիւնն իրապէս իրենց ձեռքն ունին մեծամասնութիւնը և գրեթէ միշտ կ'ընդհարին միւսներուն հետ, արգելի կ'ըլլան անոնց յայտնուի և անխորհուրդ ձեռնարկներուն. կ'ուզէ, սակայն, որ անոնք կոյրղկուրայն հետեւած և զործիք եղած ըլլան զաշնակցականներուն, որպէսզի քիչ մը վարը կարենայ ըսել թէ նոր կանոնադիրը, զաշնակցականներու գործ ըլլալով, կը ձգտէր «Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը աշխարհականացնել, Աքոռն ալ, վանքն ալ, միաբանութիւնն ալ միանգամայն»:

— Օրմանեանի նուրբ անուղղամտութեան պզտիկ տալացոյցներէն մէկն է ասիկա :

Իրականութիւնը այն է՝ որ Օրմանեանով սկսած եւ կնկնոտած սաղիմական կործանարար վէճը ուրիշ դարման չունէր այլեւս բայց եթէ Պոլսոյ կեդրոնին ուժեղ հակակշիռը վանքին նկարական վարչութեան, եւ միմիայն անոր վրայ : Քանի որ երուսաղէմի վանքը ամբողջ ազդիւնն էր, եւ ոչ թէ պատահաբար հոն հաստատուած քանի մը տասնեակ տղէտ, կուսաղան ու շահամու վարդապետներու . քանի որ վանքը ահագին հարստութիւն մը կը ներկայացընէր՝ որ զէջ մատակարարութեամբ, մսխումով ու զեղծումով, հետզհետէ փճանալ կ'սկսէր . քանի որ այդ պատճառով գոյացած պարտքը պիտի ուզուէր որ ամբողջ ժողովուրդը զոցէ նորէն՝ ինչպէս զոցած էր առաջ . քանի որ, բարոյապէս ալ, ազդային արժանապատուութեան խնդիր մըն էր միաբանութեան անշնորհք փիճակը երուսաղէմի պէս միջնազդային կեդրոնի մը մէջ, ուր մեզի համար բացատարկուած փայլուն զիւրք մը կը զբաւէինք շնորհիւ մեր նախահայրերու հաւատքին, իմաստութեան եւ գոհողութեան ոգիին . քանի որ այդ միաբանութիւնը ալ ոչ իսկ քիչ շատ քնդունելի Պատրիարք մը կրնար տալ իր մէջէն (տալացոյց վերջին եօթնամեայի ցանկը), եւ քանի որ, կ'ըսեմ, վանքին վարչութեան մէջ Պոլսոյ կեդրոնին միջամտութեան իրաւունքը Օրմանեան ինքը, նախ կասկածի տակ զնկէ վերջ, զործադրած էր իր պատրիարքութեան ընթացքին (տես Գլուխ Կ.) — այլեւս ի՞նչ տրամաբանութեամբ եւ ո՞ր տեսական եւ գործնական հիմերով կարելի էր մերժել Ազգ[ային] ժողովոյ իրաւասութիւնը արմատաւ արմատաւ հարմանելու սաղիմական վէրքը, արմատաբիւ եւ մնայուն՝ ու ոչ թէ տաժամեայ կերպով ու միջոցներով զարմանում մը, ինչպէս պիտի ըլլար եթէ կեդրոնը իր տեսական հակակշիռը չհաստատէր վանքին վրայ : Այս է, սակայն, զոր Օրմանեան «աշխարհականացում» կը կոչէ, հետեւելով այդ պահուն զրեթէ բոլոր եկեղեցականներու բերանը դրուած կարգախօսին՝ զոր կրնայ ինք զրած ըլլալ, ըստ որում զազոնիք չէր երուսաղէմի Պատրիարք ըլլալու, եւ իրրեւ իրեն եղած անիրաւութեան պարման՝ «պատրիարքական աթոռի վրայ մեղմելու» իր ցանկութիւնը, որուն իրականացման պարագային՝ իր վրայ դրուած Պոլսոյ հակակշիռը նեղութիւն եւ նուաստացում պիտի ըլլար իրեն :

Այնուհետեւ Օրմանեան իր ուղածին պէս կը պատմէ թէ ինչի մէջ կը կայանար նոր Կոնստանդնուպոլսոյ եւ այս առթիւ ալ դիտումներ որոշեալներ կը գործէ : Այսպէս՝ երբ կ'ըսէ թէ «երուսաղէմի եկեղեցական մարմինը ամբողջապէս, իւր զլխով եւ իւր անգամներով, կը կապուէր ամէն իրաւունքներէ, ըլլան վարչական կամ տնտեսական, ըլլան ներքին կամ արտաքին եւ կը մնար միայն պատարագ մատուցանելու, ժամերգութիւն կատարելու եւ քափօր շրջելու. իրաւունք» . այսպէս՝ երբ կ'ըսէ թէ Պոլսէն ընտրուելիք չորս աշխարհական պաշտօնեաները — կալուածատէր, մատակարար, համարակալ եւ զանձապահ — ու ներկայացուցիչը, «պիտի ունենան իրենց հետ օգնականներ եւ ստորադաս պաշտօնեաներ, ամէն ալ աշխարհականներ եւ անորոշ քիւնով, որչափ որ ուզեն կամ հարկաւոր կարծեն» . այսպէս՝ երբ կը գրէ թէ «բոլոր այդ պաշտօնեաները վճարեալ պիտի ըլլան երուսաղէմի սնուակէն,

ներկայացուցիչին ամսականը յիսուն ոսկի, եւ մնացածները անոր համեմատութեամբ» եւն., եւն. :

Արդ, ոչ օգնականներու աշխարհական ըլլալը պայման էր (ընդհակառակն ըստած էր, եթէ չեմ սխալիր, թէ անոնք կրնան միաբանութենէն առնուել) եւ ոչ ալ ներկայացուցչին ամսականը յիսուն ոսկի էր. Օրմանեան դիտէր թէ ան երեսուն էր միայն, որովհետեւ իրաւ է թէ երբ Աղզ[ային] ժողովը զիս ընտրեց այդ պաշտօնին՝ իմ կեսարկա զտնտած միջոցիս, որոշած էր որ մինչեւ յիսուն ոսկի (նախորդ պատուիրակներուն տրուած ամսաթոշակը) եթէ պահանջեմ յատկացուի ինծի, բայց եւ գոհացայ երեսունով, ու երեսունականէն՝ երկու ամսական (երեսուղէմ մնացած երկու ամիսներս), վաքսուն ոսկին է գոր Օրմանեան եւ միաբանութիւնը մերժեցին ինծի վճարել:

Թէ ինչպէս Օրմանեանի յանձնուած եւ ան ընդունած է նոր կանոնադրը գործադրել տալու պաշտօնը երբ ընդդիմադիր էր անոր, — Օրմանեան բացատրած է այս առեղծուածը «Խոհք եւ Խօսք»ի Հէ. Գլուխին մէջ: Պատմութիւնը այնքան դժբախտացի է իրեն Օրմանեանի եւ, եթէ իր զրածը ճիշդ է, ուրիշներու, մանաւանդ իր նախկին աշակերտ, նախկին պաշտօնաւար Զաւէն Արքեպսկ. Տ. Եղիայեանի համար, որ եւ ամօթով զայն պիտի կրկնեմ այստեղ, ոչ նուազ զարմանալով նաեւ այն անպիտանացութեան համար որ թոյլ տուած է Օրմանեանի բարեկամներուն՝ հրապարակել այդ պատմութիւնը նոյն ինքն Օրմանեանի զրջով եւ անոր անունին տակ: Կ'արտատպեմ այդ հատուածը ամբողջութեամբ, առանց ստորակէտ մը անդամ փոխելու:

«Վարչութեան կողմէ պատուիրակ ընտրուիլս տեղի ունեցաւ Խառն Ժողովոյ 20 ներկաներու 18 ֆուէով 1914 Ապրիլ 21/1 Մայիսին, եւ ուղեւորիլս 26/9-ին: Ընտրութիւնը տեղի կ'ունենար նոր կանոնագիրին հաստատուելէն ետքը. իսկ ես այս կանոնագիրին ընդդիմադիր էի, ուստի առաջին անգամ պէտք է այս առեղծուածը պարզել:

«Այն վարչական Խառն Ժողովը, որուն հովանաւորութեան ներքեւ կազմուեցաւ 1913 Դեկտեմբեր 7/20-ի կանոնագիրը, գործէ քաշուեցաւ 1914 տարւոյն սկիզբները, եւ փետրուար 28/13 Մարտին նոր վարչութիւնը ընտրուեցաւ, որուն ես ալ անդամակից ըլլալ ստիպուեցայ եւ կրօնականի առեմնապետութիւնն ալ ստանձնեցի, ինչպէս յիշած եմ: Նոր վարչութիւնը խոհականագոյն տարրերէ կազմուեցաւ, որ զիւրաւ զգաց նոր կանոնագիրին գործադրութեան անյարմարութիւնը, սակայն Ընդիմադիր Ժողովէ հաստատուած որոշում էր, եւ որոշումը իր ուժն ունէր: Կանոնագիրը փոփոխելու համար երեսփոխանութեան դարձնել ապաժամ էր եւ ելքն ալ յեղակարծ, զանց ընել եւ անգործ քողով զիւրին չէր, զի պաշտպաններ ունէր, գործադրելն ալ նոր վարչութեան համոզման համաձայն չէր: Իբրեւ միջասահման եղանակ մը վարչութիւնը եկաւ երեսփոխանութեան առջեւ յայտարարել, թէ գործադրութիւնը դժուարութեանց կը բաղխի եւ շատ նախապատրաստութեանց պէտք ունի, ուստի ինքն առաջիմ պիտի աշխատի գետինը պատրաստել, որ հնար լինի գործադրութեան անցնիլ: Այդ գաղափարը կոչուեցաւ *գործադրութիւնը հետապնդել*, եւ մէկ կողմ քողուեցաւ *գործադրել* բացատրութիւնը: Երեսփոխանութիւնն ալ քափանցեց գործին ներքինը, եւ զոհ եղաւ որ իր պատիւը

կը օրահուի, և Վարչութիւնը ազատութիւն ստացաւ իւր ծրագրած ձեռով զարծել և պարտաւորութենէ ալ զերծ մնալ, զի հետապնդողը ելքը չ'երաշխատուրք: Այդ բանաձեւին մէջ գլխաւոր դերն ունէի, և ահա յէ ինչո՞ւ զայն իրականացնելու համար իմ վրաս դարձաւ հառն ժողովին միաձայնութիւնը զի երկու պակաս քուէներէն մէկը իմս էր: Այլեւս ինձի անհնար էր խուսափիլ, և յօժարակամ յանձնառութիւնս յայտնեցի: Արդէն երկար տարիներէ ի վեր Սուրբ Տեղեւը և Պաղեստինը տեսնելու փափաք ունէի և ահա՝ առիթը կը ներկայանար. մեծ համարում ունէի երուսաղէմի Աթոռին կարեւորութեան վրայ և ահա այդ նպատակին աշխատելու դուռը կը բացուէր. հաստատուն էր նոր կանոնագիրը վիժեցնելու դիտումս, և ահա անոր քալտը իմ ձեռքս կը յանձնուէր: Ահա առեղծուածին լուծումը: Պատուիրակութեան աշխարհական ընկեր մը աւելցնել պէտք էր. և ընտրուեցաւ Քաղաքական ժողովականներէն Դէռլոյ կիւրեղեան փաստաբանը, որ յանձն առաւ միայն համառօտ ժամանակ մը զործակցիլ, գլխաւորապէս կալուածական վաւերագիրները ստամբասիրելու համար, որոնց մասնագիտութիւնն ունէր: Երեսփոխանութիւնը կանխած էր իրեն ներկայացուցիչը ընտրել վահան Թէֆէեան բանասէրը, վարչական և վաճառական և եկեղեցական մախրընրաց չունեցող մը, որ կը ցուցնէր թէ երեսփոխանութիւնն ալ մեծ կարեւորութիւն չէր տար իւր ներկայացուցիչին գործունէութեան: Անոր ուղեւորութիւնն ալ յետագայ տալ դիւրին չէր, երբայն ալ արդարացնելու համար ըսուեցաւ թէ հետապնդող Պատուիրակութեան կ'ընկերանար սեղմ ու զործք սերտելու և ուսումնասիրելու, որպէսզի կանոնագիրին զործադրութեան ժամանակը հասած ատեն պատրաստ գտնուի:

Ահա անուղղամտութեան, կեղծիքի, սոսկութեան և խաղաշահանքի կատարեալ խոստովանութիւն մը, որուն նմանը զժողով թէ տեսնուած ըլլայ որիչ, անգամ, որիչ ունէ տեղ:

Ու նախ, Օրմանեան խնամով կը լռէ այն իրողութիւնը՝ թէ Վարչութեան կողմէ պատուիրակ ընտրուելէն առաջ (20-ի վրայ 18 քուէով...), Ազգ[ային] Ժողովոյ մէջ քուէարկութիւն կատարուած էր իր անունին վրայ իբրեւ Ազգ[ային] Ժողովոյ ներկայացուցիչ ըստ նոր կանոնագրի, և առաջած էր միայն ուրք քուէ: Տեսնելով որ տարկա չ'աջողեցաւ, վերջէն ուզած էր ըլլալ և եղած էր Վարչութեան եկեղեցական պատուիրակ: Անցնինք:

Ուրեմն, նոր Վարչութիւնը, որուն անգամ էր Օրմանեան իբրեւ Կրօնական Ժողովոյ ատենակալ, դիտելով որ Կանոնադիրը «Ընդհանուր» Ժողովէ հաստատուած որոշում էր և որոշումը իր ոյժն ունէր», գիտնալով թէ Կանոնադիրը փոփոխելու համար երեսփոխանութեան դարձնել ապագամ էր և «եկեմ ալ յեղակարծ» իբրեւ միջաստիճան եղանակ մը» (օ՛րայ օրմանեանական անուշ բառը՝ որ զրուած է «Ջուրը ձգելու տեղ, ինչպէս հասկըցուեցաւ ամբողջ հաստատմին ընթերցումէն») յայտարարած է երեսփոխանական Ժողովին առջև թէ... «առ այժմ պիտի աշխատի գիտինք պատրաստել որ հնար լինի գործադրութեան անցնիլ»։ Եւ այս «պաշտօնաբար» կոչուել է «գործադրութիւնը հետապնդել» և մէկ կողմ թողուել է «գործադրել բացատրութիւնը», և այս «բանաձեւին» մէջ «գլխաւոր դերն ունեցել է, ինքը Օրմանեան, և այս պատճառաւ ալ իր վրայ դարձել է «նաոն ժողովին

միաձայնութիւնը...» :

Արդ, այս ամէնը, որ Արդ[ային] ժողովոյ որոշման հետեւում՝ գայն խաբելու համար կատարուած է ըստ Օրմանեանի խոստովանութեան, կը կադմէ ոչ միայն Սահմանադրութեան բացարձակ սահմանախախտումը՝ անոր հիմը կողողող աղբային ներկայացուցչութեան կամքին ստնակոխումովը, այլ և, կը կրկնեմ, հասարակ խաբեալութիւն մըն է՝ որուն գլխաւոր պատասխանատուն, որուն առաջին յանցաւորը կը մնայ օրտան Պատրիարքը Տ. Զաւէն Արքեպիսկոպոս, այն որ կը նախադաճէր թէ՛ Արդային և թէ՛ Վարչութեան խոսքի ժողովներուն, ընտրուած էր Արդ[ային] ժողովէն և երդուած էր՝ Սահմանադրութեան համաձայն՝ անոր հետ զործակցելու : Այլ չեմ խօսիր զործադրութիւնը հետապնդել և զործադրելին միջև՝ Օրմանեանի մտայնած սովետական (չեմ ըսեր նիգուիքական՝ սրովհետեւ համարուած եմ թէ ճիշդութիւնը տակի պարկեշտ էն) տարբերութեան վրայ. չեմ խօսիր երկապիտանութեան վերագրուած «Քափանցեց զործին ներքինը և զսփ կղաւ» ձրի հաստատմին մասին՝ զոր կը հերքեն միւս բոլոր խօսքերը. չեմ խօսիր Վարչութեան որպէս թէ որտեղ «պարտաւորութենէ զերծ» զործելու ազատութեան և «զի հետապնդողը կիքը չ'երաշխարհեր» խոհմ ախիւմին վրայ (մինչ տեսնուեցաւ թէ հետապնդողը... չհետապնդելու որոշում ունի կղեր), ոչ ալ անշուշտ իմ «վարչական, վանական և եկեղեցական նախընթաց շունհնալուս» և «երթալս արդարացրեցելու համար տեղն ու զործը ստատմանաբերելու» բարուրանքին վրայ որ պղտիկ խնդիր մըն է՝ բաղդատմամբ միւս հիմնական խաղաղութեան և խաղաղութեան խնդրին :

Եւ ըսել թէ Զաւէն Պատրիարք անձամբ ինծի հետադրած էր թողույ Կեսարիոյ մէջ զպրոցական տնօրէնի պաշտօնը և իսկոյն մեկնել, երբ Օրմանեանի հետ արդէն համաձայն է կղեր վիճեցնելու ինծի տառապելուած երեսնաղէմի զործը... : Դիւանադէմներ :

Իր ուղեւորութիւնը և երեսնաղէմ մտաքը կը պատմէ Օրմանեան... օրմանեանական ողիւղ և ռճով՝ ուրիշ բան չըսելու համար. «Շարաթ տարիլ 26/9 մայիսին Կ. Պոլիս մեկնեցայ, կերակի տոտու կէլիպուլուցիներէ պատւասիրութեցայ, երկուշարթի 28/11-ին Չիտիսիա հասայ, հայ և յոյն տառապնողներու և աղայանոց ամէն գոտակարգերու ցուցադիր պատուասիրութեամբ, զիչերեցի մեծամեծներէն Խաւան Աուկասի տունը, հրաւերեցի ունեցայ, կուսակալէն պատուութեցայ, պատյաներ ըրի քարոզեցի, և չորեքշարթի 30/13-ին նոր հասնող Կիրեղեանի և Թէքէանի հետ զարձալ նաւելով մայիս 1/14-ին Պիւրէն և Աթէն չըլեցայ (ուր չորեց սահայն Ակրոպոլիս տեսիլ՝ զոր երբեք տեսած չէր. — Վ.Թ.), 3/16-ին Ալեքսանդրիա հասայ, ուր Պոզոս Նուպար փաշա յատկապէս Դահիթէ եկած էր ճանապարհ ծանօթութիւն ընելու, և 5/18-ին Յոպոլ ու 6/19-ին երեսնաղէմ մտայ փառաւոր հանդիսութեամբ...» : Բրիտանական ողորմածութիւնը — որ կը պակսի Օրմանեանին — ինծի կ'արդիւլ ալլապէս ծանրանալ այս տողերուն վրայ, որոնք սակայն ամբողջ մարդը կը յայտնեն եթէ ըսեմ՝ սխալած չեմ ըլլար... :

Ետոյ Աճէմեան Վարդի անուկներու խնդիրը, Պ. Պարզե փափաղ-

եանը խաբարանոց Հմայեակ Վարդ. Երէցեանը՝ հակառակ Պոլսէն իրեն Լոյս
յատուկ յանձնարարութեան՝ պատժել չուզելուն պատճառները և. Երուսաղէմ
հասնելուն պէս իր բրած աստճին կարգադրութիւնը յիշելէ հաջ (որուն իրա-
ւասութիւնը չունենալն ալ զգալով՝ զայն արգարացնել կը փորձէ), Օրման-
եան իմ մասին կը զրէ հետեւեալները զորս զարձակ ամբողջովին կ'արտա-
տպեմ՝ հետագայ ըսելիքներուն պայծառութեանը համար իմ կողմէս քանի
մը ստորագծումներով :

«Իրբև պաշտօնակից կամ ընկերակից ինծի հետ եկողներ, Կիւրեղեան
և. Թէքէեան, չառ քիչ ատեն մնացին Երուսաղէմ : Կիւրեղեան ամիս մը կամ
քիչ աւելի (միայն ամիս մը. — Վ. Թ.) զրաղեցաւ հին մուրհակները, հրովար-
տակները ու կալուածադիրները սրբաւել, և անոնցմէ ամփոփում մը քաղել,
և. իւր զործը աւարտած սեպելով և. Կ. Պոլսոյ մէջ փաստարանական յանձ-
նատու թիւններ ունենալով՝ մեկնեցաւ Կ. Պոլիս, և. պատուիրակութիւնը իմ
վրաս մնաց ամբողջապէս : Վարչութիւնը խորհեցաւ. Գաղաքական ժողովա-
կաններէն Քարսել Աստիսեան վաճառականը յաջորդ յիշ ստիպին զեռ խոր-
հուրդը չիրադարձած պատերազմներու չափը սկսաւ, և. զործը զժուա-
րացաւ և. մինչև փերջը ատանց զործակիցի մնացի :

«Թէքէեան առջի օրեր բնաւ դիտողութիւն չունէր, եւ հանգիստ կ'ապ-
րէր Զարտախ կոչուած յարկաբաժինին մէջ, որ վանքին տրամադրելիներուն
մէջ ընտրեալագոյն սեպուած է : Արդէն որոշուած էր որ իբրեւ ներկայացուցիչ
գործունէութիւն պիտի չունենար, սակայն հաշուետոյսներ սկսան իրեն մօ-
տենալ. գինքն գրգռել, գործունէութեան յորդորել, անոր ձեռքով զիս չափա-
ւորելու կամ չէզոքացնելու համար : Նոր Կոստնպոլիսի դէմ բողոքողներ նոր
Կոստնպոլիսի պաշտօնական դարձած էին. Թէքէեան ալ միամտաբար, կամ քէ ի-
րեն գործունեայ դիրք մը ստեղծելու մտայնութեամբ, սկսաւ իւր յարկաբա-
ժինէն գանգատիլ, եւ պատրիարքարանի մէջ պաշտօնատեղի ուզել գործերուն
մօտէն հսկելու համար : Հորհարդրուեցայ իրեն զաւուն նպատակը (?) իրեն
յիշեցնել : Գիրքի գլխեց, գիրով ալ պատասխանեցի. չէի կրնար կանոնագիրի
գործադրութեան անցնիլ, քանի որ դեռ հետապնդութեան վրայ էինք (չհաշ-
ուելով իր «հաստատուն դիտումը կանոնագիրը վիժեցնելու» զոր արտատպած
էի անցեալ անգամ... — Վ. Թ.) : Կեդրոնին ալ գլխեց, անկէ եկող նամակ-
ներուն ալ յատկօրէն պատասխանեցի : Բնակութիւնը քաղաքամէջի պանդոկ
մը փոխադրեց (փոխադրած էի ատանցմէ առաջ — Վ. Թ.), այն ալ անհշտակ
թողուցի, և. օրուան մէկը լսեցի որ ատանց լուրի և. ատանց հրաժեշտի եղիպ-
տոս մեկնած է : Ամասթոնակի պահանջման խնդիր յարուց, պաշտօն չունե-
նալով քոչակ պահանջելուն չհամապետեցաւ. Կեդրոնը իրեն ձեռքը գտնուող
Երուսաղիմապական դոմարներէ վճարում մը բրաւ, անոր ալ դիտողութիւն
ըրի. վերջապէս ինքն ալ ստիպուեցաւ լռել, եւ նոր կանոնագիրին գլխաւոր
տրամադրութիւններէն մին փակուեցաւ ու վերջացաւ իւրովի : Այս ամէնը
կատարուած էր մեր զաւուն երկրորդ ամիսը չլրացած» :

Այս է Օրմանեանի արձանագրած խեղաթիւրեալ պատմութիւնը իմ Ե-
րուսաղիմական պաշտօնին և. ալ աւելի խեղաթիւրեալ մեկնութիւնը՝ իմ այն
տեղ ունեցած վէճիս :

Այդ պատմութենէն ու մեկնութենէն ետք, Օրմանեան խօսելով (Գլուխ 2) իր առաջին ամբաստանող կատարած զործերուն վրայ, անպամ մը եւս զիս կը յիշէ՝ երբ կ'ըսէ թէ այդ միջոցին «Հազար թէ Հնար էր տեղը ճանչնալ, պարզաները ուսումնասիրել, տեղեկութիւն հաւաքել, եւ գիտակցութիւն կազմել, հարքելով նաեւ Անէմեան (Վրդ.) Յակոբեան (Դանիէլ Արքեպս.) եւ Թէմեհեան միջադէպերը զորս վերեւ բացատրեցի, եւ որք անհրաժեշտաբար ժամանակի կորուստ պատճառեցին»:

Ատկէ քիչ մը վերը, ստեղծ, ան կը յիշէ Երուսաղէմի մէջ իր ընել ուղածները եւ կը գրէ սա շատ նշանակալից տողերը.

«Այս նպատակին համար պէտք էր կեդրոնէն կատարեալ զօրութիւն ու պաշտպանութիւն ունենալ, եւ ազգէն նիւթական միջոցներու առատութիւն ձեռք ձգել: Թէպէտ կեդրոնէն կատարեալ զօրութեամբ օժտուած չէի, բայց մեծ յոյս ունէի հետզհետէ բնագործակիւ եւ տեղեկիւ, մանաւանդ եթէ շօշափելի բարեօրոյթներ տեսնուիլ սկսէին»:

Օրմանեան կը խոստովանի թէ կեդրոնէն կատարեալ զօրութեամբ օժտուած չէր, բայց չի վարանիր «Խոհարար եւ Խօսք»-ին մէջ քանիցս լիազօր պատշաճ տիրակալ տալու ինքնինքին, ինչպէս չվարանկցաւ լիազօրի պէս գործել Երուսաղէմի մէջ, համաձայն իր իսկ պատմածներուն:

Հիմա եւ կ'ուզեմ պատմել թէ ինձի ինչ պատահեցաւ Երուսաղէմի մէջ. ատկեա կ'ընեմ բազմաթիւ Երմիայի զգուշացումները ըրած պատմութեան եւ յետոյ կը հանեմ անոր եզրակացութիւնը՝ այսինքն բարոյականը այդ ամբողջ աշտոտ պատմութեան:

Երբ Պոլիս եկայ՝ նախ այցելեցի Զաւէն Պատրիարքին, որուն ընտրութեան համար քուէ տուած եւ ոչխտած էի բայց զոր անձամբ չէի ճանչնար տակաւին՝ քանի որ իմ Կատարիա Երթալէս ետքը հասած էր Պոլիս: Աւելորդ չէ ըսել՝ թէ շատերու պէս եւս ալ Զաւէն Եպս.ի մասին նպաստաւոր դադափար կազմած էի նախ քանի մը տարի առաջ իր Վանի առաջնորդութենէն ուր զլուր ընտրած էր դաշնակցականներուն եւ երկրորդ՝ Օրմանեանի անոր մասին անձնապէս ինձի ալ ըրած յանձնարարութենէն:

Արդարեւ, Ազգ[ային] Ժողովոյ առջեւ իր դատաւարութեան ամբողջ շրջանին իրեն այցելել մերժելէս յետոյ, երբ դատը վերջացաւ եւ եւս ալ զտնուեցայ իրեն դէմ եղած ամբաստանութիւններուն համար իր անպարտութիւնը վճռող երեսփոխաններուն մէջ ու վճիռին յաջորդ օրը «Ժամանակի մէջ հրատարակեցի «Զրօսուած ճառ մը» խորագրով յօդուած մը ուր կը յայտնէի, կարգ մը վերադառնալով, թէ ինչու անպարտութեան քուէ պիտի տայի, — ատկէ ետքը, կ'ըսեմ, բարեկամի մը միջնորդութեամբ երկու անգամ տեսեր էի զինքը եւ Արչարունի Ս.ի հրաժարումէն վերջ, նոր Պատրիարքի ընտրութեան համար դացեր էի իրեն հարցնել թէ արմաշակոններէն զո՞վ յարմարաւոր չէր նկատէր, քանի որ հիները մէկիկի ձգելով՝ վաւարքս էր արմաշական մը Պատրիարք տեսնել: — Ըսի թէ առաջին գծի վրայ Զաւէն Եպս.ը յանձնարարած էր ան, յիշելով նաեւ Սմբատ եւ Բարդէն Եպս.ները:

Ինձի թուեցաւ թէ Զաւէն Եպս. — որ սիրազեղ նամակով մը պատասխանած էր իր Պոլիս ժամանած պահուն Կատարիայէն զրկած շնորհաւորագրին

— Հիմա շատ անշանքե՞ք չէ՞ր դիւ իր գիմացը տեսնելով՝ հակառակ որ ինք հետադրած էր անմիջապէս մէկնել։ Այդ միջոցին, Տաքթ. Դաւիթեանի տուն-նապետութեամբ նոր Քաղ. Ժողովը կազմուած էր թէ կազմուելու վրայ՝ լաւ չեմ յիշեր, բայց ատիկա պատճառ բռնելով դիւ կը հրաւիրէր, քմծիծաղով մը, առ այժմ հանդիստ ընել եւ սպասել։ Այսպէս ճիշդ երեք ամիս սպասեցի Պոլսոյ մէջ, առանց որ ելլեմք՝ այդ միջոցին իրեն տուած 3-4 այցելութիւններու ընթացքին՝ ինծի ըսէր քէ Վարչութիւնը (կրօն[ական] եւ Քաղ[աքական] Ժողովներ) ճոր կանոնադիրը անգործադրելի կը գտնէր, կամ գործադրութեանը դէմ դժուարութիւններ ծագած էին եւ ճոր կարգադրութիւններու կը մտածէր...։ Երուսաղէմ նոր հասած էինք՝ երբ Խզմիրի «Դաշինք» (կամ «Արեւ[ել-եան] Մամուլ») թերթին տարածական թղթակցութիւնը կը գրէր, թէ երեք ամիս անընդհատ տմէն օր Պատրիարքարանի սեմը մաշկուցներ էի ու առոր վրայ է որ Վարչութիւնը, ձեռքէս ազատուելու համար (!) դիւ գրկէր էր Երուսաղէմ Օրմանեանի հետ...։ Ասոր պատասխանս, այն ատեն, հրատարակուեցաւ նոյն թերթին մէջ⁹։

Գալով ամսաթուակի հարցին, գրեցի արդէն՝ թէ Ազգային Ժողովը զայն որոշած էր մինչեւ 50 ոսկի, ու ես պահապան 30-ով։ Այս ալ տեղի ունեցաւ։ Հետեւեալ պարագաներուն մէջ։

Երեք ամիսէ ի վեր Պոլսի էի ու մարդիկ չէին խորհար թէ դիւ պաշտօնէ մը հանած (0) ու կանչած ըլլալով՝ պարտաւոր էին նոր պաշտօնին ամսականը հշտել եւ վճարել։

Մէկնումիս մօտերն էր որ Պատրիարք եւ Վարչութիւն վերջապէս հաճեցան հաղորդել Ազգ. Ժողովոյ որոշումը եւ հարցնել թէ ո՞րքան կը պահանջէի։ «Արդարեւ տեսական սլաշտօնի մը համար 50 ոսկին շատ է, քսի, եւ ձեզի կը քողովմ գումարին ճշդումը։ «— 25 ոսկի», պատասխանեց Պատրիարքը, ոսկի անոցին տակէն իր այն տեսակ մը նուրբ ժողովով որուն ներքեւ բաներ մը կ'երևակայէի այն ատեն...։ Տեսայ որ Պատրիարքը միտքը գրած էր սակարկութիւն ընել։ միւս կողմէ՝ այս կէս առ կէս զեղչը վերաւորական գիտում մը ունէր. ուստի կարուկ կերպով պատասխանեցի՝ վերջ տալու համար խօսակցութեան. «30 ոսկի պիտի վճարէք, անշուշտ կեսաւրիայէն մեկնած օրէս սկսեալ»։ Պահանջս ընդունուեցաւ, ստացայ 90 ոսկի, բայց ոչ Պոլսէն Երուսաղէմ (սէ ալ Կեսարիայէն Պոլիս) ճանապարհածախսերս, որոնք ալ վճարւած չեն մինչեւ հիմա...։

Պատերազմ, աքսոր, ջարդ...։ Երբ 1919-ին Փարիզէն Երեւան կ'երթայի՝ Պոլսոյ մէջ բանիցս տեսայ իր պատրիարքական աթոռը վերադարձած Զաւէն Ս. ր.։ 1920 Դեկտեմբերէն 1922 Նոյն[եմբեր], Երկու տարի, նորէն

* — Խամդավառ (փրմս)։

(0) Կեսարիոյ վանքի եւ դպրոցի խնամակալութիւնը դժուարաւ եւ այն պայմանաւ միայն հաւանեցաւ մեկնումիս՝ որ Պոլսէն ճոր տեսուչ մը գտնեմ եւ դրկեմ իրենց։ Առաջարկեցի Գ. Միմաս Գալեանի եւ օւրիշներու՝ որ մերժեցին. ի վերջոյ կրցայ համոզել դաշնակցական ոգրացեալ Սարգիս Միմասեանը՝ որ միայն ճոյն տարեշրջանը լրացուցեր եւ վերադարձեր է Պոլիս, աքսորուելու եւ ցախտակուելու համար։

Պոլսոյ յէջ յաճախ դորձ ունեցոյ իրեն հետ իրրեւ ժողովական եւ իրրեւ խմբադրարկու։ Երբեք չափնարկեցի երուսաղէմի խնդրոյն, ոչ ալ ինք բառ մը ըստ այդ մասին։ Մոռացումս կատարեալ էր...

Ըսեմ դարձեալ՝ թէ երբ Կեսարիայէն Պոլիս Էկայ, Ազգ[ային] ժողովոյ առաջին նիստին խօսեցայ ինծի յանձնուած պաշտօնը ըմբռնելու եղանակիս վրայ, որ շատ չափաւոր եւ խոհեմ էր։ Ժողովը հաւանութիւն յայտնեց ու առիճ Լուքն էր որ դեռ սպասեցի երկու ամիսէ աւելի, մինչեւ որ Վարչութիւնը ծանուցէ՝ թէ արուած ըլլալով տեղւոյն վրայ տեսնուող զփութարութիւնները, որոշած էր, զետիմը յարդարելու համար, ինծի ընկերացնել երկու վարչական պատուիրակներ՝ եկեղեցական մը եւ աշխարհական մը, առժամեայ հանգամանքով։

Հակառակ որ պաշտօնին ընտրուած արահուստ այդ պայմանը զոյգութիւն չունէր, բայց Երեսփոխան բարեկամներ — զիս ընտրողները — խորհուրդ տուին չընդգլխմանս անոր, ըսելով որ հակառակ պարագային Կրնային ինծի դէմ դիմամբը զփութարութիւններ յարուցանել երուսաղէմի մէջ եւ ձախողութեան պատանխանատուութիւնը իմ վրաս թողուլ։ Այսպէս է որ ընդունեցի Օրմանեանի եւ Կիրէղեանի ընկերակցութիւնը։

Պոլսէն մեկնելէ առաջ՝ տեսայ Օրմանեանը Ազգ[ային] ժողովոյ վերջին նիստին։ Թէ՛ հոն, թէ՛ ճամբան չոյեկեալին մէջ եւ թէ՛ երուսաղէմի մէջ առաջին քանի մը շարաթը՝ չափազանց սիրալիր էր հետո ու պէտք է ըսեմ թէ մինչեւ վերջն ալ երբեք երես-երեսի բողբոսմ մը չունեցանք։

Եւֆայի մէջ դռանք Տէղապահ՝ Դանիէլ Արքեպօս. Յակոբեանը, որ պատրաստուած էր միտսին երուսաղէմ դալ, ինչպէս որոշած եւ հրահանգած էր Պոլսոյ Կեդր[ոնական] Վարչութիւնը, Բայց Օրմանեան — կորցապահ, օրինապահ Օրմանեան — այս մասին կը դրէ «Խոհէք եւ Խօսք»ի մէջ։

«Ինչ ալ ըլլար Կեդրոնական Վարչութեան մտադրութիւնը եւ չէի կրնար զինքը միտսին Յոպղէլ երուսաղէմ բերել, եւ երբոր միտտեղ դալու շարժումներու սկստ, հարկ սեպեցի ազդարարել որ համբերէ մինչեւ որ եւրուսաղէմի մէջ կարեւորը կարգադրեմ։ Չմոռնաք յիշել, որ Եթէ եւ իմ ձեռքով տեղապահութիւնը վերականգնէի, շատ ամփոփած պիտի ըլլայի իմ պատիրակութեան գործունէութիւնը»։ Պէտք կա՞յ մեկնարանութեան։

Քանի որ Օրմանեան այս տոթիս կը յիշէ «Արդարութեան եւ Կրօնի» եւ ներքին գործոց նախարարներէն պաշտօնագիրներ» ունենալը, որոնց մէջ ըսեալ է Էղեր «քէ երուսաղէմի հայ պատիրարքութեան գործերը պիտի հոգայ եւ վարէ», եւ ալ յիշեցնեմ՝ թէ մեկնելէ քանի մը օր տոտջ Զաւէն պատիրարք մեղ տարաւ ներկայացոյց Արդարութեան եւ Կրօնի նախարարին՝ որ չեմ զիտեր ինչ պէյ մին էր, եւ ներքին գործոց նախարարին՝ որ թալէաթն էր։ Բացատրելով մեր պաշտօնը, Զաւէն Պատրիարք կառավարութեան օժանդակութիւնը խնդրեց մեզի համար եւ ոչ թէ Օրմանեանի համար միայն։ Կրնայ ըլլալ, սակայն, որ վերջէն Պատրիարքարանի գործակաւորին հրահանգ տուած եւ պաշտօնագիրները մի միայն Օրմանեանի անունին հաստատել տուած ըլլայ։ Չեմ գարմանար, քանի որ կանխաւ համաձայնած են Էղեր Ազգ[ային] ժողովը և զիս խարելու՝ ամէն տեսակէտով։

Այստեղ՝ չեմ կրնար զիմադրել սա սղտիկ միջադէպը պատմելու փորձութեան: Երբ Թալէաթի քովէն կը բաժնուէինք, Օրմանեան նախարարին ձեռքը բռնեց եւ ըստ՝ կարծես կլթիկներով ուռեցած իր ձայնովը, զոր չէր կրնար ցած հանել:

— «Պարտք վնարելու համար ժամանցում կա՞յ: Սահմանադրութեան սկիզբի օրերէն մնացած շնորհակալութեան պարտք մը ունիմ ձեզի վնարելիք...»:

Թալէաթ ժպտեցաւ, ինչ որ ցոյց կուտար թէ հասկցած էր:

Հազիւ սենեակէն դուրս ելած՝ Օրմանեան մեզի բացատրեց թէ Սահմանադրութենէն վերջ իրեն դէմ կատարուած խայտառակ ցոյցին օրը, Ժէօն թիւրք քամիթէին կողմէ զինք պաշտպանողներէն մէկն ալ Թալէաթն էր եղած ու ասոր շնորհակալութիւնն էր որ յայտնած էր նախարարին՝ չեմ զիտեր որչափ պատեհ տրիթով եւ եղանակով...:

Վերջապէս երուստղէմ ենք, Օրմանեան, Կիւրեղեան եւ ես: Ինչպէս ըսի, մեր յարարերու թիւններուն մէջ ոչ մէկ ցրտութիւն կայ, շնորհիւ երկու բանի. ես՝ կ'ուզեմ միջոց տալ Օրմանեանի որ գետինը յարդարէ՝ առանց իմ կողմէ զոյգն արարքի մը որ տրեկա՝ դժուարացնելու եւ զործին վտանգման պատասխանատուութիւնը իմ վրաս ձգելու ծառայէ, ինք՝ կ'ուզէ աշխպէս ցոյց տալ թէ յանուն Ազգային՝ Ժողովոյ, իրեն հետ եմ իր ընկիւք բոլոր ձեռնարկներուն մէջ: Միայն՝ կը դարձանամ բայց չեմ պնդեր, երբ առաջին անգամ ամբողջ Միարանութիւնը Պատրիարքարանի դահլիճին մէջ հաւաքելու եւ ճասով մը մեր պաշտօնը անոր բացատրելու մտադրութիւնը ինծի յայտնելուն՝ զիս կը յորդորէ հրաժարիլ իրմէ վերջ իմ ալ երկու խօսք բսելու առաջարկէս:

— Հիմակուհիմակ ձգէ՛. ես պէտք եղածը քեզի համար ալ կը խօսիմ. պիտի տեսնես որ զո՞հ պիտի ըլլաս:

— Բայց, Սրբազան, ասիկա պէտք է, ճառ պիտի չխօսիմ, միայն քանի մը բառ՝ Ազգային՝ Ժողովին հեղինակութիւնը հաստատելու համար. ես ալ պիտի բսեմ թէ առ այժմ զուք պիտի զործէք, որով ձեզի ալ ուժ տուած կ'ըլլամ:

— Պէտք չկայ. կարելի է խնդիր կը ծագի, զդուշանանք խնդիր ստեղծել...

Եւ տեղի տուի՝ թէ՛ «խնդիր չստեղծելու», եւ թէ՛ Օրմանեանի հետ անհամաձայնութիւն չունենալու համար, մանաւանդ չգիտնալով այն ատեն ինչ որ դիտցայ վերջէն եւ այսօր կատարելապէս գիտեմ շնորհիւ «Խոհք եւ Խօսք»ին, — Կանոնադիրը ու հետեւարար պաշտօնն ալ վիժեցնելու համար Օրմանեան եւ Զաւէն Անեքոս սարքած դատադրութիւնը:

Ահա ան պաշտօնական այցելութիւնները՝ Թուրք կառավարիչին, հիւսիսայիններուն, օտար պատրիարքարաններուն եւն: Նոյնպէս՝ Ս. Տեղերու այցելութիւնները: Մինչեւ մօտաւորապէս ամիս մը՝ Օրմանեան չէր թերանար զանոնք կանխաւ ծանուցանելու եւ ես ալ կ'ընկերանայի իրեն, երբեմն Պ. Կիւրեղեանի հետ երբեմն առանձին՝ որովհետեւ ան քիչ պիտի մնար Երուստղէմ ու կ'աշխատէր Թրքերէն վաւերագիրներու վրայ: Կիւրեղեանի մեկնումէն քանի մը օր առաջ էր որ Օրմանեան, իրարու վրայ, երկու պաշտ[ո-

նական» այցելութիւն տուեր էր, առանց ինծի: Այս պարտզան ալ յայտնեցի
Կիւրեղեանին (որուն նախապէս յայտնած էի արդէն մասնադուլթիւնս) այն
երկար խօսակցութեան մէջ զոր վերջին իրիկունը ունեցայ իրեն հետ և. որուն
մէջ մի առ մի թուելով Օրմանեանի ընթացքէն զոտցած վրդափութիւն պատ-
ճառները՝ խնդրեցի որ Պոլիս դարձին ամէն բան հասկննէ վարչութեան և
դարմանել տայ այս նոր սկսող յար: Պ. Կիւրեղեան, որ բարեբախտաբար
ողջ է, ոչ միայն համամիտ եղաւ ամբողջ ըստմաներուն և խոստացաւ պէտք
եղածը ընել այլ և յաջորդ օրը չմեկնած, ինծի ըսաւ թէ առաւօտուն ինքն
ալ երկար և խիստ կերպով խօսած է Օրմանեանի և զայն վախճուցած է:

— Խոստացաւ ամէն բան քեզի հետ համաձայնութեամբ ընել. ասկէ
վերջը ան բոլորովին քու ձեռքիդ մէջն է... ըսաւ Պ. Կիւրեղեան բառացիօրէն,
որուն պատասխանեցի.

— Երանի թէ ըսածիդ պէս ըլլար, բայց այս մարդը կը խաբէ. ան պիտի
ուզէ զիս իր ձեռքին մէջ առնել...:

Այս միջոցին դու սենեակի կամ գրասենեակի խնդիր ունեցած չէինք,
վանքին մէջ կը բնակէի ու երեսութեայէս շատ լաւ յարաբերութիւններ ունէի
Օրմանեանի և. իր բարեկամ Դաւիթ, Մատթէոս և Մեսրոպ վարդապետնե-
րուն հետ:

«Թէքէեան առջի օրեր բնաւ զխոտուլթիւն չունէք» կը զրէ Օրմանեան
Ս., ինչ որ ճիշդ է, և կ'աւելցնէ. «և հանգիստ կ'ապրէք Չարտախ կոչուած
յարկարաթնին մէջ, որ վանքին տրամադրելիներուն մէջ ընտրեալոյն սեպ-
ւած է» — բան մը որ ճիշդ ըլլայ կամ սխալ՝ նշանակութիւն չունի և այսօր,
15 տարի վերջը, անշուշտ պիտի չգրազննէ զիս:

Նշանակութիւն ունեցող կէտը այն է միայն, որ վանքին մէջ բնակելով,
ստիպուած էի առաւօտ երեկոյ սեղանակից ըլլալ Օրմանեանի, իսկ այդ սե-
ղանակցութեամբ՝ կ'ենթարկուէի յոյժ վախուկ և անախորժ գրութեան մը:

Արդարեւ, ի սկզբանէ կարգաւ բոլոր վարդապետները (երկուսկան կամ
երեքական) ճաշի հրաւիրելէ վերջ, Օրմանեան տօթ՝ զրեթէ ամէն օր հրաւի-
րած կ'ըլլար իր նախնորեալները՝ Դաւիթ, Մատթէոս և Մեսրոպ վարդա-
պետները, որոնց հանդէպ ևս ինքս ալ համակրութիւն միայն ունէի՝ իրենք
հաշուեալահանը միաբաններու զլխաւորներէն և ևս Ղեւսնոյ Երէցեանի հա-
կառակորդ եղած ըլլալով: Դժբախտաբար, սակայն, անոնք հիմա զլխաւոր
ընդդիմադիրներն էին նաև. Ազգ[ային] Ժողովոյ քուէարկած և գործադրու-
թիւնը ինծի վստահուած նոր Կանոնադիրին:

Այս ալ հոյ պիտի չընէի՝ եթէ Օրմանեան, առաջին մէկ երկու շա-
բաթուան պաշտօնակախութենէն վերջ, զրեթէ ամէն ճաշի, կարճէ գրեմամբ,
խօսք չբանար Կանոնադիրն և Ազգ[ային] Ժողովին վրայ, չքննադատէր՝
խիստ կերպով՝ մէկը և միւսը, և առիթ չտար, մասնաւորապէս հանդուցեալ
Դաւիթ վարդապետին, իրեն ձայնակցելու և ըսելու (Երբեմն ընկերակցու-
թեամբ նաև Մատթէոս վարդ. ի) թէ Կանոնադիրն նպատակը վանքին աշ-
խարհականացումն է պարզապէս և թէ Միաբանութիւնը պիտի չհանդուրժէ
առոր: Աւագրութիւնս կը զբաղէր Մեսրոպ վարդ. ի խոհեմ լուծութիւնը, մինչ
կը խոստովանիմ թէ որոշ տպաւորութիւն մը կը կրէի Դաւիթ վարդ. ի առք

չեւոյն, Միայն քիչ անդամ, երբ բացարձակ պէտք ըլլար, կը մասնակցէի այլ խօսակցութեան՝ ըսելով թէ «աշխարհակախոսացում»ը անհեթեթիւն մըն է, թէ արդէն, իմ մասին, յաւիտենական չեմ նկատեր ինծի տրուած պաշտօնը եւ թէ անմիջապէս որ տեսնեմ թէ վանքը խաղաղութեան ու կանոնաւորութեան շրջան մը թւակոխած է՝ պիտի մեկնիմ հոնից, յանձնարարելով Ազգ[ային] Ժողովին թեթեւեղ անոր վրայ հաստատած իր իշխանութիւնը... Բայց ո՛չ Օրմանեան, ոչ ալ Դաւիթ եւ Մատթէոս Վարդ ձեռք կը հանդարտէին այս բացատրութիւններէս։ Այս վերջինները (ինչպէս նաեւ Մեսրոպ Վարդ. եւ Բոլոր մեւս միաբանները) շարունակելով հանդերձ հետոս անձնապէս շատ լաւ վարուիլ՝ ցոյց կուտային թէ զիս հիւր մը կը նկատեն վանքին մէջ, այս մասին քաջալերուած մանաւանդ Օրմանեանի վերաբերումէն։

Տեղն է հոս բնիւ՝ թէ սաստիկ ցաւեցայ երբ քանի մը տարի առաջ ըսեցի Դաւիթ Վարդ.ի եղբրական վախճանը։ Մեր տարախոհութիւնը պատճառ մը չէր որ չըսէի, այն ատեն երեսօղէմի մէջ ալ, թէ Միաբանութեան ամէնէն լուրջ եւ գործունեայ անդամն էր ան, վանքին հետ նոյնացած, անոր անցեալին ու ներկային կատարելապէս տեղեակ, հրամայելու կարող եւ իր ստորադասներէն խիստ կարգադրահոփիւն պաշտանջող՝ ինչ որ անհրաժեշտ էր ներկային եւ նաեւ ամէն Ժամանակի համար, մանաւանդ երեսօղէմի նման քաղաքի մը եւ մեր վանքին ու Պատրիարքարանին նման հաստատութեան մը մէջ։

Միաբաններու ընդդիմութեան կ'սպասէի. ատոր համար չէ՞ր արդէն, որ գետինը յարդարելու բանաձեւով, Վարչութիւնը Ազգ[ային] Ժողովոյ հաւանութեամբ պաշտօն տուած էր իր մէջէն երկու հոգիի, որոնց մէկը նախկին պատրիարք մը՝ յատկապէս եկեղեցականներուն վրայ ազդելու, անոնց ընդդիմութիւնը բանալու նպատակով։ Ձէի սպասեր միայն՝ որ ճիշդ այդ դերը կատարելու համար զրկուած բարձրատեսի եկեղեցականը, նախկին պատրիարք Օրմանեան Արքեպ., ընդդիմացող միաբաններուն քէզը պիտի պաշտպանէր յայտնի-համարձակ, իմ խոյ ներկայութեանս, այսպէսով պիտի քաջալերէր զանոնք տեղի շտալու եւ կարելիութիւն պիտի չթողուր երբ եւ իցէ կանոնադիրը գործողութեան գնելու։

Այս պարտպան էր որ զխառնութեամբ չեւոյն էի Պ. Կիրեղեանի, իր մեկնումէն առաջ, եւ ինք ալ այդ մասին Օրմանեանի խօսելէ դատ՝ ինծի խոստացած էր Պոլիս դարձին Վարչութեան նկատառմանը յանձնել։ Զինպաղարէն վերջ անգամ մը միայն իրեն հանդիպած ըլլալով Պոլսոյ մէջ՝ երկու վայրկեան՝ չեմ գիտեր թէ ան ինչպէս ներկայացուց եւ Վարչութիւնը ինչպէս ըմբռնեց կացութիւնը. պատճառներ ունիմ կարծելու սակայն, թէ ան կատարած է իր պարկեշտ մարդու պարտականութիւնը եւ իմ հետադիւրեւումս ու նամակներուս շնորհիւ իր տեղեկութիւնն ալ դեր ունեցած է Վարչութեան կողմէ Օրմանեանի ուղղուած նամակներուն մէջ, որոնց խօսքը կ'ընէ Օրմանեան «Խոհ» եւ Խոսքին մէջ՝ ատանց պարտականութիւնը յիշելու։

Կիրեղեանի մեկնումէն 1-2 օր վերջն էր, որ բնակութիւնս վանքէն տանդուկ փոխադրեցի (այն ատեն՝ Պատթ այժմ Ալէնայի պանդոկը), անշուշտ ճաշով միասին։

Այսպէս ըլլի, խորհելով որ ուխտաւոր մը չէի վերջապէս՝ այլ վճարած պաշտօնատար մը, եւ առիթ չունենալու համար Օրմանեանի սեղանին շուրջ միաբաններուն հետ վիճարանութեան մտնելու։ Ոչ մէկ տրուունջ յայտնած էի ինծի յատկացումը «Զարտախ կոչումը յարկաբաժինին» համար եւ զոհացած էի պարզապէս ծանուցանելով վանքէն պանդոկ փոխադրութիւնս։ Միւս օրը առաւօտուն վանքն էի նորէն։

Օրմանեանէն չէ, այլ փոխանորդ Սարգիս Վարդ. Աճէմեանէն է որ խնդրեցի Պատրիարքարանի բաժնին մէջ տրամադրելի դրասնեակ մը տալ, ուր կարենայի ցերեկները դալ եւ նստիլ, Աճէմեան Վարդ. երկիցս խոստացաւ եւ չկատարեց՝ «չկայ» ըսելով, մինչ զիտէի թէ կար։ Օրմանեանի դիմեցի՝ որ «եւ չեմ խառնուիր» պատասխանեց, մինչ ուրիշ ամէն բանի կը խառնուէր։ Դրով յայտնեցի պահանջս. խոստովադական պատասխաններ տուաւ։ Պատրիարքարան հեռագրեցի։

Կ. Պոլսէն՝ Պատրիարք Զաւէն Ս. հեռագրով պատասխանեց թէ պէտք եղած հրահանգը տրուած է երեսուպէմ եւ թէ զիս ալ կը յորդորէ համբերատար ըլլալ։ Կրկին հեռագրեցի՝ թէ խնդիրը կը կայանայ Միաբանութեան եւ Օրմանեանի կողմէ պաշտօնս չճանչնալու մէջ եւ թէ երկու ամիսէ ի վեր վանքէն սեւէ թռչակ ալ ստացած չեմ։ Պատասխան. «Հեռագրեցինք Օրմանեան Ս. ի որ ձեր թռչակը վճարէ»։ Թարգման Վահան Վարդ. ի կը հաւորդեմ այս հեռագիրը՝ խնդրելով որ դայն ցոյց տայ Օրմանեանի, Օրմանեան այս անգամ ալ կը պատասխանէ թէ ինք ռեւէ հրահանգ չունի եւ չի կրնար ինծի ամսաթուակ տալ։

Այս միջոցին, վանքին հետ յարաբերութիւն ունեցող աշխարհական մը լուր կը բերէ ինծի՝ թէ «քաղաքացիները» — երուսաղէմի մէջ «քաղաքացի» կը կոչուին այն հայերը որոնք վանքին սեփական՝ անոր չըջակալքը զտնուած տունները կը բնակին ձրիաբար — ցոյց մը պիտի ընեն ինծի դէմ, լսած ըլլալով որ վանքին վկայական եղող ձեռնարկներու մէջ կը գտնուիմ... Ի հարկէ՝ այս «ցոյց»ին հեռադատակերը զիս չէր վախցնէր. ան շատ շատ ցոյց կուտար՝ թէ աշխատատեղեակ մը ունենալու մասին իմ եւ Աճէմեան Վարդ. ի, յետոյ նաեւ Օրմանեան Ս. ի հետ փոխանակած բերանացի եւ զրուար խօսքերս յատկապէս տարածանշուած էին՝ զրդոսութիւն ստեղծելու նպատակաւ։ Խորհեցայ թէ այդպիսի ցոյց մը ի զո՞ւր պիտի կնճռոտէր կացութիւնը, զուցէ Ազգ[ային] Ժողովը պիտի զնէր նոր զփութարութեանց ասջիւ, որոնց վերջ տալու համար կազմուած էր նոր Կանոնադիրը։ Որոշեցի գէթ չարաթ մը հեռանալ եւ րուսաղէմէն, ուր բան մը չէի րնէր տրդէն։ Մտադրեցի Դամասկոս այցելել, եւ այս նպատակով գացի Երկաթուղիներու ժամանակացոյցը քննելու։

Լսելով, սակայն, թէ այդ ուղեւորութիւնը տեղի կ'ունենար բաւական երկար եւ տաժանելի պայմաններու մէջ, վերջին պահուն հրաժարեցայ սոյն գիտումէն եւ Եաֆա իջնելով պատրաստուեցայ Եգիպտոս տնցնիլ։ Եաֆայէն Բօթ—Սայիտ շողեանաւ օր մը եւ գիշեր մը կը զնէր։ Գոքերս պանդոկը թողած էի։ Պոլիս հեռագրած էի Օրմանեանի նոր մերժումն ու Եգիպտոս մեկնումս։

Շոգեկանս կը մոռնէի՝ երբ Եաֆայի տեսուչ Սիմոն Վարդ. Թէլեան ինծի յանձնեց Զաւէն Ս. ի հեռագիրը՝ որ կը հրահանգէր մնալ երուսաղէմ եւ սպա-

սեկ Վարչութեան նոր անուանած քննիչ-պատուիրակ Պ. Բարսեղ Աւետիսեանի պաշտեանն :

Ըստ ամենայն հաւանականութեան՝ Պ. Բ. Աւետիսեան Եղիպտոսէն անցնելով պիտի վար Երուսաղէմ, ինչպէս եկած էինք Օրմանեան, Կիւրեղեան եւ ես, Ուստի հեռադրեցի թէ հոն կ'սպասեմ Աւետիսեանի եւ տոմսակա ալ արդէն անոնուած ըլլալով՝ շողենաւ մտայ : Աւելորդ է ըսել՝ թէ բացի հեռա-
պիւններէն, նամակներով ալ Պատրիարքարան հաղորդած էի այս անցուպար-
ծերը :

Օրմանեան կը գրէ, առանց մեր միջադէպին հետ կապելու եւ անոր յի-
շատակաութենէն առաջ, թէ Կիւրեղեանի փերայարձէն փերջ Վարչութիւնը
խորհած է «Քաղաքական Ժողովականներէն Բարսեղ Աւետիսեան վաճառականը
յաջորդ յղել, սակայն դեռ խորհուրդը չիրադրածուած պատերազմներու շօին-
դը սկսաւ, եւ դորձը ղժուարացաւ, եւ մինչեւ վերջը առանց դորձակիցի մնա-
ցի» : Մինչդեռ իմ գիտցածս այն է՝ որ Աւետիսեանի առաքումը որոշուած էր
Օրմանեանի հետ մեր խնդիրը քննելու համար : Ասիկա կը պատահէր ղէպի
Յուլիս ամսուն կէսերը : Քանի մը օր առաջ տեղի ունեցած էր Սէրայէփոյի
ոճիրը, որուն լուրը առաջին անգամ ինծի հաղորդած էր, ցերեկին, ճաշի ա-
տեն, Երուսաղէմի աստորիական հիւպատոսը, չափազանց յուզուած եւ այ-
լայլած :

Աւետիսեան չեկաւ Լրբեք : Ես Աղեքսանդրիա էի՝ ուր Առաջնորդ Տ.
Թորոզմ [Գուշակեան] Եպիսկոպոս ինծի յանձնեց պատուոյ տուանի մը դոր-
ծը, որ երկարեցաւ : Եւրոպական պատերազմը ծագած էր արդէն՝ Լրբ, Օգոս-
տոսի մէջ տեսնելով որ ատենին դործը չի վերջանար ու Պատրիարքարան
ալ նամակով կրկին հրահանգ տուած է երուսաղէմ վերադառնալու, դացի ի-
տալական շոգենաւային ընկերութեան դրասենեակը յաջորդ օրուան համար
տեղ մը պահել տալու եւ եկայ Առաջնորդարան՝ Թորոզմ Ս. էն Հրաժէշտ առ-
նելու : Բայց ան, Թուրքիոյ դօրակոչի եւ պատերազմի մասնակցութեան լու-
րերը յիշելով, աշխատեցաւ եւ յաջողեցաւ զիս Հրաժարեցնել այդ զիտաւո-
րութենէս, մինչեւ որ, ըսաւ, քաղաքական կացութիւնը աւելի որոշ դառնայ,
աւելցուց՝ խղճահարուսթիւններս հանդարտեցնելու համար՝ թէ չվերադառնա-
լուս պատասխանատուութիւնը ինք կ'ստանձնէ Պատրիարքարանի առջեւ . . . :

Երբ, քանի մը շաբաթ վերջը, տեսայ թէ Թուրքիա դառնալը յիմարու-
թիւն պիտի ըլլար, գրեցի Գալղեան Վարդ. ի որ հաճի զոյգերս Եղիպտոս
գրկել : Ան իսկոյն պահացում տուաւ խնդրանքիս : Ատկէ վերջ, ալ կը պապ-
րէին Եղիպտոսի եւ Թուրքիոյ միջեւ յարաբերութիւնները :

Երուսաղէմէն նամակ մը գրած էի, ի մէջ այլոց, Ալլո[ային] Ժողովոյ
իմ հին հակառակորդիս՝ Յար[ութիւն] Շահրիկեանի, որուն հետ առաջին
անգամ ընկերարար խօսած էինք Կեսարիա չղացած, Բերա, փողոցին մէջ,
Երրորդի մը միջնորդութեամբ, եւ վերջէն, Կեսարիայէն դուրձիս, մէկ երկու
անգամ «Աղատամարտ»ի խմբագրատունը : Ուսուցչական եւ ապա ազգային
վարչական պաշտօնէութիւն մը ստանձնելէս վերջ՝ քաջուած էի կուսակցական
դրժօն դեր մը կատարելէ, ու գիտցողները կը յիշեն անշուշտ՝ թէ ինքը Շահ-

րիկեան ալ 1913-ին եւ այնուհետեւ, մնացած չէր այն խոթոռ եւ անհաշտ կուսակցականը որ էր առաջ:

Արդ, Շահրիկեան ալ պատասխանած էր նամակին (բայց իր պատասխանը ինծի փոխանցուեցաւ Երուսաղէմէն Եդիպոլոս) **Թէ Աղդ[ային] Ժողովը տեղեակ էր Երուսաղէմի կայսութեան բայց «ամէնքս — կ'աւելցնէր — մեր վստահութիւնը դրած ենք ձեր վրայ՝ Օրմանեանի խաղերը ի դերեւ հանելու համար. մնացէք Երուսաղէմ, առ այժմ՝ դիտեցէք, հսկեցէք եւ գրեցէք մեզ. մենք այստեղ կ'աշխատինք ամէն բան կարգի բերել»:** Ասոնք իմաստն են իր նամակին եւ ոչ **Թէ** բնագրին մէջընթացմը, քանի որ՝ ըսի արդէն՝ ոչ մէկ **Թուղթ** մնացած է ջուլս եւ ամէն բան յիշողութեամբ կը գրեմ, որով նաեւ՝ մանրամասնութեանց մէջ ահամայ սխալներով դուցէ:

Այս առթիւ փառաքելի էր որ Երուսաղէմի Միաբանութիւնը որ պատշաճ դատած է տպիլ Օրմանեանի սխալապատում տեղեկութիւնները, անոր հոն **Ժողած Թուղթերուն** մէջէն դոնէ եւ հրատարակութեան տայ («Արեւ»ի մէջ՝ **Եթէ** կ'ուղուի) Պատրիարքարանի եւ ինծի հետ փոխանակած **Թղթակցութիւնը** մեր խնդրոյն վերաբերմամբ: Ատիկա շատ բան սխալ լուսարանէ եւ պիտի հաստատէ ըսածներուս ճշդութիւնը:

Այսպէս, նախ ընդհատուեցաւ եւ յետոյ վերջ դտաւ Երուսաղէմի վանքին մօտ Աղդ[ային] Ժողովոյ ներկայացուցիչի պաշտօնս: Իրականին մէջ՝ զեռ սկսած չէր ան, ինչպէս տեսնուեցաւ: Օրմանեանի յայտնութիւններէն կը հասկցուի՝ **Թէ** սկսելիք չունէր արդէն, չորհրդ. Օրմանեան-Չաւէն խաղին, բացի այն պարագայէն որ Աղդ[ային] Ժողովը վերստին ձեռք առնէր գործը, ինչպէս պիտի ընէր ապահովաբար՝ եթէ պատեբազմ, տարագրութիւն եւ ջարդ վրայ չգային եւ իր անդամներէն շատերն ալ մահացնելով, ամբողջ չորս տարի իր գոյութիւնն իսկ չջնջէին: Կը մնայ մերկ իրողութիւն մը սակայն. սա՝ **Թէ** երկու բարձրատիճան եկեղեցական, մին միւսին հարազատ աշակերտ, մին նախկին եւ միւսը նոյն պահուն պատրիարք, բացարձակապէս արհամարհելով, սոքի տակ առնելով տղոյ ներկայացնող դերազոյն Ժողովին կամքը, կանխամտածութեամբ գործեր են անոր դէմ, Չեմ խօսիր անձ մը — երեսփոխան, ուսուցիչ եւ ... բանասէր (ըստ Օրմանեանի) — գիտակցարար խաբէլու եւ գրիկելու անարդիութեան վրայ:

Օրմանեան կրնայ գրել ինծի համար «վարչական եւ վանական եւ եկեղեցական նախընթաց չունեցող մը», ու աւելցնել, «որ կը ցուցնէր **Թէ** Երեսփոխանութիւնն ալ մեծ կարեւորութիւն չէր տար իւր ներկայացուցչին գործունէութեան»:

Արդարեւ, վստական եւ եկեղեցական նախընթաց չունէի, ու չեմ դիտար **Թէ** աշխարհական մը ինչպէս կրնար ունենալ, գալով վարչականին՝ **Եթէ** ասով administratif բռնէ կ'ուզէ Օրմանեան, ի հարկ է ոչ դրամատան տնօրէն, ոչ նախարար, ոչ գեոպան եւ ոչ ուրիշ այս կարգի վարչական բարձր պաշտօնատար մը եղած էի՝ ալդպիսի վառլուն խոտորսով մը իրմէ գնահատուիլ կարենալու համար. բայց տասը տարուան անուտրական կեանքէ մը վերջ (որ միայն պաշտօնէութիւն եւ պոլիտիկ պաշտօնէութիւն չէր եղած) իմ վարած լրագրական եւ ազգային շրջանակի մէջ ինծի վստահութիւն պաշ-

տօնները որոնք հոս յիշեցի՝ պէտք էր արդիւէին Օրմանեանի այդ հապճեպ զատաստանը ընել, մանաւանդ թէ ինք երբեք առիթ ունեցած չէր եւ չունեցաւ զիս դործի մէջ տեսնելու:

Այսուհանդերձ, եթէ վարչական նախընթաց ունենալը այն է՝ որուն քարոյական պտուղները տուաւ ինքը երուսաղէմի մէջ, Աղղ[ային] Ժողովին եւ ինծի, — ես ունեցած չեմ եւ երբեք ալ պիտի չունենամ այդ վարչականութիւնը՝ իբրեւ ըմբռնում եւ իբրեւ կիրառում:

Հիմա կը հասկնամ, թէ հակառակ իր կարգ մը կարողութիւններուն որոնք իրական էին, ինչու, իր պատրիարքութեան շրջանին մանաւանդ, Օրմանեան չսիրուեցաւ մեր Ժողովուրդէն, ոչ երիտասարդներէն (կուսակցական՝ առանց խորութեան եւ նաեւ ոչ կուսակցական) եւ ոչ ալ Արիկ Ունճեանի պէս հին դուիս ազգասէրէ մը՝ որուն ցմահ հակառակութիւնը հանդէպ պատրիարք Օրմանեանի, չափազանց նշանակալից է ու կ'արժէ որ Օրմանեան տող մըն ալ այդ մասին գրած ըլլար իր բոլոր ազգականներուն, բարեկամներուն եւ ծանօթ ազգայիններու նուիրած բազմաթիւ սնամիտ էջերուն մէջ: Ինչո՞ւ. — որովհետեւ չունէր մտքի պարկեշտութիւնը որ հանրային գործիչինը պէտք է ըլլայ, եւ հոգեւորական գործիչինը՝ ալ աւելի՝ «Գաղանադուստը եւ լարախաղաց», այսպէս պարծենցաւ հրապարակաւ (թերթի մէջ զրեւոյ) թէ եղած էր իր պատրիարքական դերը Ապտուլ Համիտի հանդէպ, ինչ որ չափազանցուած ինքնագովութիւն մըն էր, բայց «լարախաղաց» մտքով, ամէն բանի հանդէպ, — այդ ճիշդ էր եւ ատոր ապացոյցը տուած էր կանուխէն... ինչպէս եւ «դերասան»՝ զոր անհերկի թեթեւութեամբ մը եւ անգիտակցութեամբ մը եւս պահանջեց իբրեւ տիրոջ ոչ միայն իրեն այլ բոլոր եկեղեցականներուն համար՝ դերասան Մնակեանի յորելեանին առթիւ իր գրած յօդուածին մէջ, — այդ ալ ճիշդ էր՝ իրեն համար...:

Նախադասութիւն մը ինծի յատկացուած իր էջին մէջ, մասնաւորապէս վիրատուիչ է, ըլլալով միեւնոյն ատեն ամբողջովին յերիւրուած, ճրի ամբաստանութիւն մը: Այդ ամբաստանութիւնը հետեւեալն է, որուն անշուշտ անդրադարձան արդէն ընթերցողներս եւ կ'սպասեն որ այդ մասին ալ բացատրուիմ:

«Արդէն որոշուած էր որ իբրեւ ներկայացուցիչ գործունէութիւն պիտի չունենար, սակայն հաշուեխոյսներ սկսան իրեմ մօտեմալ, զինք գրգռել, գործունէութեան յորդորել, անսր ձեռքով զիս չափաւորելու կամ չեղբացնելու համար: Նոր կանոնադիրին դէմ բողոքողներ նոր կանոնադիրին պաշտօնական դարձած էին. Թէֆէեան ալ միամտաբար, կամ թէ իրեմ գործունեայ չիրք մը ստեղծելու մտայնութեամբ, սկսաւ...» եւ այլն:

Արդ, Օրմանեան պէտք էր քնէր, բայց քանի որ ինք չկայ այսօր՝ իր այս տողերը գիրքի ձեւով հրատարակող Մատթէոս եւ Մեսրոպ Եպս.ները, որոնք այն ատեն ալ այնքան մօտ էին Օրմանեանի, պէտք է ըսեն՝ թէ ո՞ր էին այն հաշուեխոյսները որոնք մօտեցան ինծի եւ ես լսեցի զիրենք, հետեւեցայ իրենց՝ մօտնալով իմ գերս եւ գիրքս, նաեւ համոզումներս, միամտաբար, կամ թէ ինծի գործունեայ չիրք մը ստեղծելու մտայնութեամբ: Ասոր հետ միասին, պէտք է ըսեն թէ Օրմանեան ինքը — որուն համար այնքան հիացում եւ

պաշտում ունենալ կը թուին — հաշուեխոյսներուն դէմ ի՞նչ ըրաւ, ի՞նչպէս հաշիւ առաւ անոնցմէ, դէ՞թ ի՞նչ ձեռնարկներ կատարեց այդ նպատակաւ՝ Մայիսէն մինչեւ Նոյեմբեր, «պատեհազմներու շօնողը» զեռ չսկսած :

Մեռեալի մը զըջով զիս վարկարկելու փորձը, զոր գիտակցաբար կատարած են անոնք, երբեք չի կրնար արդարանալ դրժին ճակատը իրենց դրած «Երկու խօսք»ին սա տողերովը .

«Ֆայց քէ որչափ իրաւունք ունի իր դատումներուն մէջ անոնց հանդէպ՝ որոնց հետ շփում եւ գործակցութիւն ունեցած է, ընքերցողներուն կը լռողուի վերապահումներ ընել, եթէ ուզեն» :

Ընթերցողներուն՝ վերապահում, եթէ ուղեն : Իսկ ենթականերո՞ւն : Մի՞թէ անոնք արժանի չէին նկատի առնուելու, ողջ ըլլալին թէ մեռած :

Ահա անոնցմէ մէկը, որ մոռցած էր մինչեւ տղամ իր նիւթական սահանջը, որ դիտէ թէ այս յոյնացուցիչ ճշգրտմը բոլորովին անտարբեր կը թուի . դիրքին հրատարակչները եւ թէ, ինչպէս նամակի մը մէջ դրած է Մեռւոյ Յայս . որպէսզի հաղորդուի իրեն, տոյն յօդուածաշարքը գոհունակութիւն կը պատճառէ իրենց՝ որովհետեւ պիտի աւելցնէ «սոսիք եւ խօսք»ին սպասումը եւ զայն շուտով երկրորդ տպագրութեան պիտի հասցնէ : Ան, ենթականերէն մէկը եւ հեղինակը այս բողոք ճշգրտմին, կը դիմէ ուրեմն ուրիշ միջոցի մը՝ իր ամէն կարգի, նիւթական եւ բարոյական իրաւունքները հաստատելու համար :

Եւ այս ալ, նորէն, աւելի հանրային բարոյականի սլաշտղանութեան՝ քան անձնական զոհացումի ի խնդիր :

Վահան Թէքէեան

55. — «ԵՐԿՈՒՆՔ»ԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

Փարիզ, 7 Նոյ [եմբեր] 1929

ԵՐԿՈՒՆՔԻ վերջին թիւին «Անոնք ինչպէս դաստիարակեցին մեզ» վերնագրով յօդուածը կը պարունակէր հետեւեալ տողերը .—

«Դուք ալ դիտէ՞ք արդեօք, որ կտակներու միջոցաւ բարձրագոյն կըլլա՞ն թուիւն ստանալու համար Յունաստանէն փրանսա բերուած որբերը ընտրուած են ընկեր ընկերով միջոցաւ : «Սիրելի Տ ., ընկերներուդ տրամադրութիւնը չօջափէ եւ ինծի դիմէ, Մ . կտակի միջոցաւ դիրենք բարձրագոյն վարժարան պիտի դնեմ» : Եւ ընտրուած են այնպիսի տղաք, որոնք պէտք էր տակաւին նախակրթարան կամ դործարան զրկուէին, եւ անտեսուած են այնպիսի տղաք, որոնք համալսարանի մօտից քննութիւն տալու չափ աշխատած էին : Արդիւնքը, — յաւիտենական ուսանողներու բանակ մը, որ կը դեղերի մեծ քաղաքին մէջ պողոտաներուն վրայ : Մի զարմանաք, եթէ ըսեմ որ այս կարգադրութիւնը ընողը իր բանաստեղծի արդար համբաւէն զատ սխալմամբ տեսուչի տիպոս ալ ստացաւ : Փաստ որ կօչակարի աշխերտներուն համալսարանի դռները յոյս տուաւ : Ո՞րք է տեսնուելու, որ աշակերտներու կաշառք ալ տրուի՞ ի վարձք հոսանքն ի վեր թիափարութեան . . . » :

Քանի որ այս ամբողջ հատուածը կը վերաբերի վեց տարի առաջ (1923, Նոյեմբեր) Յունաստանէն Ֆրանսա իմ միջոցովս բերուած ուսանող որբերուն, կը խնդրեմ որ հրատարակէք յետագայ ճշդումը:

1922-23 դպրոցական շրջանին համար Պոլսոյ Ազգ [ային] Կեդր[ոնական] Վարժարանի տեսչութեան պաշտօնին կը կոչուէի... «սխալմամբ» կամ ոչ: Հոն կը ճանչնայի եռասկան Վարժարանի մէջ եւ այլու պատուարւում 50-ի չափ աշակերտներ: Երեք ամիս յետոյ շատերու պէս կը հեռանայի Պոլսէն եւ կը հեռացուէին այդ որբերը: Յաջորդ դարնան, 1923-ի, Պուլիարիայէն՝ ուր դացեր էի, Յունաստան կ'անցնէի՝ փափաքելով, գլխաւորաբար, Քորֆու այցելել եւ տեսնել Հոն հաւաքուած մեծ թիւով որբերու եւ մասնաւորապէս Կեդրոնականցի որբերու կացութիւնը Նիւ Իսթ Բըլիֆի խնամքին ներքեւ: Դեռ Աթէնք էի, Էրբ Ազգ [ային] Պատուիրակութիւնը (Փարիզ), որուն նախագահն էր այն ատեն Պ. Գլաբրիէլը՝ Նորատունիկեան, ինքնաբերաբար յանձնարարեց ինծի շրջիլ Յունաստանի դաղթականացիներն ու որբանոցները եւ դաղթականներու ու որբերու թիւին եւ վիճակին մասին տեղեկադրել իրեն: Այսպէսով շրջադայութիւնս ունեցաւ նաեւ պաշտօնական հանգամանք մը:

Յունաստանէն անցայ Եգիպտոս, ուր մնացի ամիս մը եւ քանիցս թէ՛ Ժողովներու առջեւ եւ թէ՛ հրապարակային տեղեկատուութիւններով (Գահիրէ, Աղեքսանդրիա եւ Ջակադիկ) յորդորեցի որ որբուհիներ խմբովին Եգիպտոս բերուին եւ հայ ընտանիքներու մէջ ընդունուին, ինչպէս մաս մը ինծի ծանօթ Կեդրոնականցի որբերու ալ ուսումն ու կրթութիւնը շարունակելու համար նիւթական օժանդակութիւն ցոյց տրուի: Այս կոչին, զոր թերթերու միջոցաւ ալ ուզեցի, պատասխանեցին Պ. Տիգրան Հաճընլիան՝ 500. Գահիրէի Հայկ[ական] Սրահը՝ 50 եւ Ջակադիկի դաղութը՝ 25 անդլ. ոսկւոյ խոստումներով՝ որոնք զործադրուեցան:

Եգիպտոսէն ետք, ամիս մըն ալ պտրտեցայ Սուրիոյ չորս մեծ քաղաքները (Պէյրութ, Դամասկոս, Հալէպ, Իսկէնտէրուն), ուր ստուարաթիւ հայ դաղթականներ կային, եւ իկալ Փարիզ՝ Կուլէի, ինծի եղած խոստումներուն ուժով, զոնէ տասը որբի նախ երկրորդական եւ յետոյ բարձրագոյն ուսում տալ:

Եգիպտոսի մէջ, պաշտօնական մարմիններն ու Ժողովուրդը՝ իմ մեկնումէս վերջ, ընդգրկել էին որբուհիներու հոն տեղափոխութեան մասին բրած առաջարկս, որուն հետեանքով եւ Նիւ Իսթ Բըլիֆի աջակցութեամբ, հետըզհետէ Եգիպտոս փոխադրուեցան եւ նախապէս միայն հայ ընտանիքներու մէջ տեղադրուեցան 700-է աւելի հայ որբ աղջիկներ:

Գալով ուսանողացու որբերուն, հոս Փարիզի մէջ, յետ քննութեան՝ առնոց մեծ մասին համար կ'որոշէի Շարթրի լիսէն, դիշերթիկ: Հանրային Կրթութեան նախարարութիւնը, զրաւոր եւ բերանացի դիմումիս վրայ, կը հաճէր թոշակի կարևոր պեղծ մը (զրեթէ կէս առ կէս) ընել անոնց համար: Կազմեցի Կանձնախումբ մը, բաղկացած Վոսաճապուհ վարդապետէն (նախագահ), Պ. Լ[իւոն] Կիւմիւշկերտանէ (պանձապահ), Պ. Հ[այկ] Պէրպէրեանէ, Պ. Ա[սաքել] Ջաքրեանէ եւ ինձմէ (քարտուղար), որ ի սկզբան միայն պէտք ունեցաւ աջակցելու գործին, լացի Պ. Լ. Կիւմիւշկերտանէ, որ մինչեւ

1924-ի վերջին ամիսը, իմ Փարիզէ մեկնումս, շարունակեց վարել դանձադա-
հի պաշտօնը: Աւելորդ է ըսել թէ միւսներուն նման՝ իմ ալ պաշտօնս պատ-
ւակալ պաշտօն մըն էր միայն:

Կը մնայ ըսել թէ ի՛նչպէս կատարեցի տղոց ընտրութիւնը: Այն Լօթը,
որ Շարթրի լիսէն զրուեցան, ամէնքն ալ ինծի ծանօթ էին Կեդրոնականէն,
ամէնքն ալ վերստին ահա՞մ էի Քորֆու՝ Աքիլէոնի պալատ-որդանոցին մէջ,
անոնցմէ ոչ մէկը «հօշակարարի աշկերա» էր եւ ո՛չ մէկին «Համալսարանի
դուռը ցոյց տուի», ինչպէս կը զրէ Երկոմիտի յօդուածագիրը, այլ դրի
ղանոնք ամէնքն ալ զիշերթիկ լիսէ, իրենց մտաւոր զարգացման աստիճանին
Համապատասխան դասարանը: Ջանոնք Ֆրանսա բերելու Համար, ճիշդ է որ
թղթակցեցայ իրենցմէ մէկուն՝ «Տ.»-ի Հետ, զոր Քորֆուէն վերադարձէս եր-
կու ամիս ետքը Աթէնք գտեր էի, ինքն ալ՝ միւսներուն նման՝ իրբեւ չափա-
հաս՝ Աքիլէոնէն Հանուած ըլլալով: «Բնկերներուդ տրամադրութիւնը շօշա-
փէ՛» խօսքը, Լթէ զրած եմ այդ միջոցին, անհրաժեշտ էր՝ դիտնալու Համար
թէ կ'ուզէ՞ն անոնք Ֆրանսա դալ եւ ուսանիլ: Իսկ «Մ. կտակի միջոցաւ (Մար-
կոսեան կտակին կ'ակնարկուի) զիրենք բարձրագոյն վարժարան պիտի դնեմ»
նախադասութիւն երբեք չեմ կրնար դործածած ըլլալ, քանի որ ոչ միայն
ո՛րեւէ առնչութիւն չունէի այդ կտակին հետ այլեւ, Մարկոսեան կտակի
յանձնարումըր ատկէ ճիշդ տարի մը ետքը միայն սկսաւ գործի, ընտրեց եւ
առաւ իր սաները եւ ես այն ատեն միայն, երբ մեր տղաքը տարի մը արդէն
Շարթրի լիսէն յաճախած էին, Հրաւիրուեցայ յիշեալ Յանձնարումըրի մէկ
նիստին՝ արժանաւոր որբ սաներ ներկայացնելու Համար իրեն, Կեդրոնականի
տեսչութեանս եւ տարի մը առաջուան չրջադայութեանս բերմամբ որբերը
բաւական մը ճանչցած Համարուելով:

Այսպէս է, որ տուի վեց անունէ բաղկացած ցանկ մը, ուր զրեր էի նա-
եւ այն երկուքը, որոնք միայն ընդունուեցան իմ ցանկէս, եւ որոնք մեր
Փոնտով Յունաստանէն բերուած եւ տարի մը Շարթրի լիսէին մէջ ուսած որ-
բերէն էին: Ասոնք Շարլըրուա զրկուեցան ուրիշներու հետ եւ երեք տարի
յետոյ արհեստաղէտներ դարձան՝ մինչ տոնուաղն երեք տարուան պէտք ու-
նէին լիսէին մէջ իրենց երկրորդական կրթութիւնը աւարտելով պաքալորէայի
վկայական ստանալու Համար:

Եօթնէն երկուքն ալ, նոյն չրջանին վերջը, իրենց կամքով կը ձգէին
լիսէն: Կը մնար երեք տղայ, որոնցմէ մէկն ալ յաջորդ տարուան վերջը կը
թողուր լիսէն եւ կուգար ուրիշ մը անոր տեղը դրաւել՝ Հ.Բ.Ը.Մ.ի Պէյրուի
Սիսուան-Քէլէկեան որդանոցէն, Երաժշտութիւն ուսանելու գիտումով: Այս
ալ երկու տարի միայն կը մնար Շարթրի լիսէին մէջ, որուն ամբողջ չրջանը
ընելով՝ իրենց պաքալորէայի վկայականը կը ստանային ուրեմն, 1927-ին,
մեր որբ սաներէն երկուքը միայն, մէկը գիտութեանց եւ միւսը զարգացման
պսակաւորի վկայականով: Ասոնք, հիմա, Փարիզի մէջ Համալսարան կը յա-
ճախեն իրբեւ Եղիայեան սաներ (Եղիպտոսի):

Այս Լօթնէն կամ ութէն գատ՝ մեր Փոնտր ունեցաւ նաեւ, 1923-էն 1928,
երկու որբ սան, մէկը՝ Կեդրոնականցի, միւսը՝ (Պէղագեանցի), որոնք երեք
տարի ուսան եւ աւարտեցին Ֆրանսայի մէջ երկրադործական վարժարաններ:

ուրիշ ուր մը (Պէզադեանցի), զոր տարուան մը չափ հոգացինք Պուլոներ-սիւռ-Սէնի Էֆու Բէալ (Տատեան) վարժարանին մէջ՝ մինչև որ կրցաւ արհեստաւոր դառնալ եւ ինքզինքը փրկել։ ուրիշի մը, Վիէննայի մէջ ուսանող Երաժշտութեան, որ հիւանդացած էր, յաւելուածական սնունդի համար ամսական 6 տոլարի առաքում մը ըրինք աւելի քան տարի մը՝ Լթէ չեմ սխալի։ Իսկ, ամսական նախապէս 5, եւ յետոյ 6 անդի։ ոսկի յատկացուցինք, նոյնպէս աւելի քան տարի մը, կարճեմ, ուսանողի մը՝ որ Սորբոնի դպրութեանց փափաքէին մէջ արձանագրուած էր եւ կը հետեւէր դասընթացներուն։

Ասկէ ալ զատ, Եդիպոսս դառնալուս, 1925-ի ամառը, մեր ֆոնտըր յայտարարութիւն մը հրատարակեց Արեւի մէջ եւ հինգ որր սան ընդունեց ու տեղաւորեց Դահլիշի Պէրպէրեան երկրորդական վարժարանը, զիւրօթիկ։ Այս հինգ որրերը եկան Պէյրութէն, Երուսաղէմէն, Դամասկոսէն, Հալէպէն եւ Աղեքսանդրիայէն՝ որրանոցներու, վարժարաններու եւ ծանօթ անձնաւորութիւններու լաւագոյն վկայականներով։ Ասոնցմէ մէկը մեռաւ դժբախտաբար։ Երկրորդ մը, տարիքով չափ փոքր ըլլալուն պատճառաւ, 1926-ին կամ 1927-ին, ընդունիլ սուինք Կիպրոսի Մելիդոնեան հաստատութիւնը։ Միւս երեք որրերը կը շարունակէն ուսանիլ Պէրպէրեանի մէջ, անցաւ շրջանէն սկսեալ իրրեւ վարժարանին ինստիտուտի տեղեկան հայթայթած նպաստներովը պահուող սաներ։

Աւելցնեմ՝ որ առաջին անգամ 1923-ին ինծի խոստացուած 575 անդլ-ոսկիէն զատ մեր ֆոնտըր ունեցաւ, Լաքէն, 5-600 ոսկի օժանդակութիւն մըն ալ՝ որ կը զոյանար Մելիդոնեան դործատան տնօրէն Պ. Տիգրան Հաճընլեանի կողմէ նոյն դործատան մէջ հաստատուած մասնաւոր սնտուկէ մը. դործատան հայթայթիչ յանձնակատարներէն ոմանք (հայ եւ օտար) յօժարած էին, արդարեւ, իրենց քովսիւններուն՝ ընդհանուր գումարէն 2 կամ 1 առ 100-ը թողուլ մեր ֆոնտին։

Վերջացուցի։ Տեսնուեցաւ թէ ո՛րքան սխալներ կան ԵՐԿՈՒՆԻՔի յօդաւածագրին իմ մասին եւ մեր որր ուսանողներուն մասին գրած քանի մը տողին մէջ։ «Կօչկակարի աշկերտ» որրեր ունեցած չենք եւ «յաւիտենական ուսանողներու բանակ մը, որ կը գեղերի մեծ քաղաքին մեծ պողոտաներուն վրայ»՝ երբեք գոյութիւն ունեցած չէ մեր որր սաներէն, ոչ իսկ մէկ հատ։

Դալով «ուր է տեսնուեր, որ աշակերտներու կաշառք ալ տրուի՝ ի վարձ հոսանքն ի վեր թիւթարութեան» խօսքին, կը յուսամ որ տակաւ սխալմամբ կցուած է նախորդ նախադասութիւններուն, որովհետեւ զիտցողները զիտեն՝ թէ ինծի հետ յարաբերութիւն ունեցող որրերու միտքին վրայ ո՛ր-եւէ քաղաքական-կուսակցական ազդեցութիւն գործ զնելու փորձն անգամ ըրած չեմ, հեռուէն կամ մօտէն։

Եթէ ոմանց (հակառակ փափաքիս շատ քիչերու անշուշտ), կրցած եմ քիչ մը օգտակար ըլլալ, եւ եթէ անոնք պիտի կրնան, յառաջիկային, օգտակար ըլլալ իրենց ժողովուրդին, ատիկա իմ գոհացումս է։

ՎԱԿԻԱՆ ԹԷԲԷՍԻԱՆ

* - Ծախարթիմներուն (փրնս)։

Յ.Գ. Կը խնդրեմ ճշդիւ նաեւ Պ. Շ[տաւրշ] Նորդուենիի ԵՐԿՈՒՆՔԻ ՎԵՐՋՆԹԻՐ ԹԻՒՆ մէջ հրատարակած կենսագրական տեղեկութեանց այն տողը՝ «Թէ ևս հիմնած էմ Եղիպտոսի «Ազատ Բեմ» Թերթը: «Ազատ Բեմ»-ի հիմնադիրը եղած է սղբացեալ Երուսնդ Օտեան: Ես, պահ մը, զայն խմբագրած էմ միայն:

Վ. Թ.

56. — ԳՈՒՆԻՒՍ ԱԼԷԲԻՍԻՆ

<Գահիրէ, 1932>

Պարոն ևս սիրելի արուեստակից,

Անհունապէս երախտապարտ եմ Ձեզի, որ բարեհաճեր էք ընտրելու իմ ալ բանաստեղծութիւններէս մէկ քանին՝ մաս կաղմելու համար Ձեր «Հայկական Մուսա» գործին:

Դեռ նոր ստացայ այդ փունջը գոր. բարի եղած էք գրկելու ինծի ևս որուն համար կը փութամ շնորհակալութիւնս յայտնելու:

Կը ջաւիմ որ անձնապէս տնկարող եմ գնահատելու Ձեր աշխատանքը, բայց բոլոր վկայութիւնները կը միանան զայն գտնելու հիանալի գործ, բա՛ն մը, որուն զիւրութեամբ կը հաւատամ, քանի որ գուց տլ իրական բանաստեղծ մըն էք:

Ուրեմն նոր կեանք մը ստրդեալ եմ մեր երկերուն, անոնց ներշնչելով ձեր լեզուին աստուածային հոգին, և ասոր համար է որ աւելի խորապէս յուզուած եմ որքան իմ անձիս այնքան ալ իմ յուշտ անհետացած վարպետներու և բարեկամներու համար, որոնք այսուհետեւ կողք կողքի պիտի ըլլան Հոմերոսի և Բալամասի հետ՝ ձեր զրադարաններուն մէջ:

Քանի մը բանաստեղծութիւններ ունիմ, ներշնչուած ձին Հելլադայէն, ինչպէս «Խօլիկրատի Մատանին», «Անցեալ կեանքը», «Յարեալ Գարեք» և մէկ երկու ուրիշներ, որոնց անարուեստ թարգմանութիւնը պիտի ուղէի զրկել Ձեզի, պարզապէս ցոյց տալու համար թէ ինչքա՛ն կը հաղորդակցիմ Ձեզի հետ Ձեր մեծ նախահայրերու հիացումին մէջ: Դժբախտաբար հիմա շատ զբաղած եմ և ստիկա կը յետաձգեմ աւելի վերջի, երբ յարմար առիթ մը գտնեմ:

Շնորհակալ եմ անգամ մը ևս, և կը խնդրեմ որ հաւատաք, սիրելի պարոն ևս արուեստակից, անկեղծ զգացումներուս:

Վահան Թէֆէեան

Փարիզ, <28 Յունիս 1933>

«Յառաջ» զրաժ էր ինծի համար. «... Ազգային քուրիսքը ... որքերու քննիչը, որ երջանիկ զբօսաշրջիկի մը պէս ժուռ կուգար Պոլիսէն Աքէմք, Աքէմքէն Գահիրէ, եւ այսպէս քաղաքէ քաղաք, երկիրէ երկիր, կամ հայ որքերու ծով արցունքներուն վրայ, առանց երբեք օր մը հրապարակաւ նկարագրելու քէ ի՛նչ «մարդասիրութեամբ» որքանոց կը վարէին Ամերիկացիները»:

Քանի որ «Ապագայ»ի խմբագրութիւնը կը կարծէ թէ այս հաւաստումը ճշդումի մը կը կարօտի՝ կը խնդրեմ որ թոյլ տայ ինծի, եւ ո՛չ ուրիշի մը այդ ճշդումը կատարել:

1922 նոյեմբերի վերջը շատերու նման եւ ալ հեռացայ Պոլսէն եւ երեք ամիս Վառնա մնացի: Պոլիս՝ Ազգ[ային] Կեդր[ոնական] Վարժարանի տեսչութիւնը կը վարէի նոյն տարւոյն սեպտեմբերի սկիզբէն ի վեր: Մեկնումէս քիչ ետքը, Պատրիարքարանը Ամերիկեան Բըրիֆին յանձնեց՝ եւ Յունաստան փոխադրել տուաւ ինձամատարութեան պաշտպանած Հաղարաւոր որբերը:

Կեդրոնականի մէջ ճանչցած էի յիսունի չափ որբեր, որոնց մեծ մասը Իերայի Եսեան վարժարանին մէջ կը պատսպարուէին: Լսեցի թէ տասնք Գորֆու տարուած որբերուն մէջ կը գտնուէին: Թերթերու մէջ զանգատներ եւ սուր քննադատութիւններ կը տեսնուէին որբերու կենցաղին եւ դաստիարակութեան մասին: Անոնց հետ Գորֆու զացեր էին եւ հոն իրբեւ ուսուցիչ կը պաշտօնավարէին Զիֆթէ-Սարաֆ (Յ[ովհաննէս] Ասպետ), Թէոդիկ, Ալպոյաճեան [Արշակ], Թիթիւնեան եւ ուրիշներ:

Մարտի սկիզբը, Վառնայէն Յունաստան զացի, ինքնաքերաքար [առանց] ո եւ է մէկէն ո եւ է պաշտօն ստացած ըլլալու, փափաքելով գլխաւորաբար տեսնել Գորֆուի Կեդրոնականցիները: Միեւնոյն տունը կը կրկնապարտակ երկու բարեկամներու՝ որ այդ սաներուն բաժնէրու համար քիչ մը զրամ զրկեն ինծի: Տ[իգրան] Հաճընիան, որ այդ միջոցին Սուտան զացեր էր, երեսուն ոսկի զրկեց՝ զոր ստացայ Գորֆուէն զարձիս միայն եւ, առանց դորձածելու, աւելցուցի քանի մը ամիս վերջը հիմնուած ուսանողներու ֆոնտին վրայ:

Նոր հասեր էի Աթէնք եւ գետ Գորֆու զացած չէի, երբ Փարիզէն, Ազգ[ային] Պատուիրակութեան նոյն տունի նախագահ Պ. Գ[արբիէլ] Նորատունկեանէն ստացայ նախ հեռագիր մը եւ յետոյ նամակ մը, որոնցմով Պատուիրակութիւնը կը յանձնարարէր ինծի այցելել Յունաստանի զաղթակալաններն ու որբանոցները եւ տեղեկագրել իրեն: Ասոր համար՝ առաջին անգամ հաղար, երկրորդ անգամ 5 հարիւր ֆրանք զրկեց: Ոչ ուղղակի, ոչ անուղղակի՝ այդ առաքելութիւնը խնդրած չէի Պատուիրակութենէն: Հինգ ամիս մնացի Յունաստան եւ փերոյիչեալ դումարէն զատ՝ ո եւ է զրամ ոչ ուղեցի եւ ոչ ալ ստացայ:

Գորֆու մեկնելէ տալով՝ Աթէնքի մէջ եւ չըջակայքը պտտեցայ զաղթակալանները, յարարերեցայ ազգ. իշխանութեանց եւ Ամերիկեան Բըրիֆի

տնօրէնութեան հետ եւ կազմեցի ու գրկեցի զաղթականներու եւ որբերու առաջին ցուցակը, զոր Պատուիրակութիւնը ունեցաւ:

Կարճեմ Ապրիլի վերջերն էր՝ որ կրցայ Աթէնքէն Լութրաքի (ուր որբանոցներ կային եւ ուր շարաթի մը չափ մնացի), հոնիէ Բաթրաս (ուր կային զաղթականներ) եւ հոնիէ ալ Գորֆու երթալ:

Գորֆուի մէջ, ծանօթացայ մերիններու զԺողովութեան հետ՝ Բըլիֆի որոշման 16 տարեկանէն վեր որբերը ցրուելու մասին: 15-20 օր վերջը Աթէնք վերադարձայ եւ այդ կացութիւնը հաղորդեցի թէ՛ Պատուիրակութեան եւ թէ՛ «Արեւ»ի ու «Պայքար»ի մէջ հրատարակուած 3-4 յօդուածներով բովանդակ հայ ժողովուրդին: Այդ յօդուածներէն մէկը կը կրէր «Հնչեցուցէք ահազանդը Յունաստանի որբերուն համար»² խորագիրը: Ան արատապուեցաւ ուրիշ թերթերու մէջ ալ:

Աթէնքի մէջ, Բըլիֆի տնօրէնութեան եւ Առաջնորդարանի հետ նոր խօսակցութիւններէ զատ՝ զբաղեցայ հոն թափած, փողոցները մնացած որբերու վիճակով: Սոսկեցայ եկեղեցւոյ մէջ դաւաբուած միթիւիկի մը, որմէ յետոյ կազմուեցաւ որբապաշտօնան Միութիւն մը: Օղակցի իր ծրարքին խմբադրութեան՝ որ տետրակի ձեւով տպագրուեցաւ:

Աթէնքէն Սուրիա պիտի երթայի՝ մեր կուսակցութեան կեդրոնին որոշումով: Հոն զացի Եղիպտոսէն անցնելով, ուր մնացի ամբողջ ամիս մը:

Գահիրէի, Ալեքսանդրիոյ եւ Զակադիլիի մէջ ներկայ կ'այայ տասնի չափ հրապարակային եւ մասնաւոր ժողովներու (մասնաւորներն են՝ երկու քաղաքներու Քալ[աքական] ժողովոյ նիստերը) ուր խօսեցայ Յունաստանի որբերուն վիճակին մասին՝ կոչ ընելով որպէս զի նախ, հայ ընտանիքները արձակուող որբուհիներն ընդունին իրենց մօտ եւ երկրորդ, Փոնտ մը կազմուի՝ առ նուազն տասը տղու Յրանսայի մէջ երկրորդական եւ բարձրագոյն կրթութիւն տալու համար: Որբուհիներու մասին՝ Առաջնորդ Գեր. Տ. Թորդոմ Եպսկ. [Գուշակեան] ամէն ճիւղ ըրաւ եւ յաջողցուց ձեռնարկը: Գալով Փոնտին՝ Պ. Տ[իգրան] Հաճընլեան 500 ոսկի, Հայկ[ալեան] Ակումբը 50 ոսկի եւ Զակադիլիի զաղութը 25 ոսկի նուիրեցին: Յետագային՝ Մեղրոնեան գործատուներ որուն տնօրէնն էր Հաճընլեան, հայթայթեց 4-500 ոսկի եւս՝ իրեն հետ դորձ ընող յանձնակատարներու բարեհաճութեամբը եւ անոնց զանձած յանձնարարողէքներուն վրայէն երկու առ հարիւրի զեղչ մը (եթէ չեմ սխալիր) ընելով:

Սուրիոյ մէջ, Քէլեւ պաշտօն չունէի, բայց այցելեցի նոյնպէս ամերիկեան եւ հայ բոլոր որբանոցներն ու հաստատութիւնները, Պէյրութ, Դամասկոս, Հալէպ եւ Ալեքսանդրէթ հրապարակային ժողովներու մէջ խօսեցայ զխաւորաբար որբերու եւ որբուհիներու վրայ՝ Յունաստանի եւ Սուրիոյ:

Հոկտեմբերի սկիզբը Փարիզ էի. չուտով կ'կան Էօթը Կեդրոնականցիներ Յունաստանէն եւ մօտան Շարթուր լիսէն. ուրիշ մը Կեդրոնականի բարձրագոյն դասարանէն, որ Փարիզ էր արդէն, զնայ երկրագործական վարժարան. Պէլգալեանցի մը՝ քանի մը ամիս Պուլոնեի էջօլ Բէլալ մնալէ ետք, հետեւեցաւ զերձակութեան. յաջորդ տարին՝ դարձեալ Պէլգալեանցի մը — ամենքն ալ որբեր — երկրագործական վարժարան ընդունուեցաւ: Երբ միւս

տարին Եղիպտոս զացի՝ ընդունեցինք չինդ որը ևս նորահաստատ Պէրպէր-
 Լան Էնլէժը: Այս ամէնէն, իրենց շրջանը աւարտեցին՝ Շարթրէն երկու սան,
 որոնք անցուցին նաև իրենց պալատը իսկ, Երկր[պարծական] վարժարանի
 երկու սաները և Պէրպէրականէն երկու սան: Շարթրի սաներէն ուրիշ երկու
 երիտասարդ Մարկսական սան եղան և ատարտեցին Շարլըրուայի արհեստա-
 դիտական վարժարանը: Չմոռնամ բռնիւ որ երկրորդ տարին Սուրիայէն ու-
 րիշ որ մըն ալ եկաւ և մօտա Շարթրի լիսէն. յետագային լուսանկարչու-
 թեամբ, չիմա սինէմայի դործով կ'ըրազի ան: Երկու պաշտօնէնէրը ընդուն-
 ւեցան Եղիպտոս սան՝ երբ Գահիրէի Քաղ[աքական] Ժողովի ատենապետն էի,
 ու մէկը Սուրպոնէն վիսայուցաւ իրբեւ գալու թեանց իսպանիէ, միւսը՝ Էֆոլ
 Սթէպլսլ տ'Արշիթէթիւրէն իրբեւ ճարտարագետ:

Փարիզի մէջ, 1923-24, Փոնտի Յանձնախումբին վանձապետութիւնը
 հաճեցաւ ստանձնել Պ. Լ[եւոն] Կիւմիւշկերտան. Գահիրէի մէջ՝ Ա. Հաճըն-
 լեան՝ զրազեցաւ նոյն դործով. ևս՝ զրազեցայ դորձակատարութեան և քա-
 տուղարութեան պաշտօնով, որ անշուշտ պատուակալ պաշտօն մըն էր:

Այս է իմ «ազգային թուրիսթի», որբերու քննիչի և երջանիկ զրօսա-
 չըջիլի» հանդամանքով «քաղաքէ քաղաք, երկիրէ երկիր, կամ (?) որբերու
 ծով արցունքներու վրայ» կատարած ուղևորութիւններու պատմութիւնը,
 որ անձանթ չէր, աւագ, «Յատաջ»ի աշխատակցին:

Վահան Թէֆէհան

58. — ՏԻԳՐԱՆ, ՀԱՅՐԱՎ ԵԱՆԻՆ

Փարիզ, 31 Օգոստոս 1933
 22 rue St. Sulpice (6e)

Սիրելի Տիգրան,

Երէկ Պ. Արշամ Տատրեանէն նամակ ստացայ, որմէ ուրախութեամբ
 տեղեկացայ թէ արդէն հասած ևս Եղիպտոս: Ան, իրեն ուղղակի զրկած 15
 օրինակ զիրքերուս՝ վոխարժէքը մասամբ զրկելով՝ կ'ըսէ թէ քեզի հետ զրկած
 25 օրինակ ալ պիտի ջանայ սպառել: Խօսքը չկայ «Արեւ»ին զրկած 20 օրի-
 նակիս, որ զրկուած էր Հրաչ-Երուանդի «Ապագայ»ին զրած այն նամակին
 վրայ՝ թէ 50 օրինակ «Արեւ»ը կրնայ սպառել: 50-ի տեղ 20 զրկեցի միայն.
 «Արեւ» բարի եղաւ յայտարարութիւն մը ղենելու՝ որուն ներքեւ միշտ կ'ըսուի
 թէ ղենել ուղղակի կրնան «Պ. Ա. Տատրեանին, 29 rue Fagalah» զիմէլ:
 Ատիկա լաւ. բայց ի՞նչ եղան 20 օրինակները. ղոնէ ատոնք ալ, եղածին պէս,
 Տատրեանին յանձնէին, ինչպէս պիտի յանձնէս 25-ը: Չմոռնամ «Արեւ»ի ծա-
 նուցումին համար ընտրահալութիւնս յայտնելու՝ քու միջոցաւ, իբրեւ ար-
 տօնատէրի:

Տատրեանի երկկուան նամակէն ուրիշ բան մըն ալ լսեցի սակայն, որ ո՛չ
 զարմացուց, ոչ ալ վշտացուց զիս: Միայն թէ, որպէսզի հասկնանք մեր այդ-
 տեղի պատասխանատու (այդ եղածին պատասխանատու) ընկերներուն՝ թէ

իրենց ենթադրածին չափ տրամար և թոյլ չեմ, կը վաղարժիմ այդ մասին մտածումս յայտնել իրենց, դարձեալ քու միջոցաւ :

Տատրեան կը հաղորդէ թէ նոր հատարիս վրայ յօդուած մը գրեր է, բաւական երկար, զոր «Արև»-ի խմբագրութիւնը նախապէս յանձն առեր է հրատարակել, յետոյ յայտնէր է թէ պատասխանատու ընկերներու որոշման ենթարկած է խնդրել և ի վերջոյ ետ տուեր է՝ ըսելով թէ Տատրեան իր յօդուածին մէջ «մեծ արժանիքներ» տուած է ինծի՝ որոնցմէ և «դուրիկ» եմ :

Դասն գիտես թերեւ, սիրելի Տիգրան, որ եթէ շատ մարդու չեմ հաւնիր՝ ևս ինքզինքիս ալ հաւնող մը չեմ ու «մեծ արժանիքներ»՝ ապահովարար չեմ վերագրեր ինծի: Նաեւ գիտես թերեւ, որ երբեք քէֆլաֆնի* մը չեմ եղած ու չեմ, և Յորելեանի² որուն ձեռնարկեցին հոս քանի մը հօդի՝ ինձմէ անկախ էր բոլորովին. եթէ կարենայի, այսինքն եթէ քիչ մը ի վիճակի ըլլայի, զայն կը մերժէի նոյն իսկ. ընդունած ըլլալս եթէ մեղք մըն է՝ կրնան ատոր համար քննադատել և պատապարտել զիս մեր ընկերները, բան չեմ բռնիր :

«Արև»-ով պարզող մեր ընկերներուն կ'ուզէի, սակայն, բան մը յիշեցնել՝ ոչ թէ իրենց անձնապէս, այլ «Արև»-ին հետ տորնչութեամբ և անոր մէջ՝ դուրսէն, երիտասարդ պրոզի մը կողմէ ինծի համար ըսել ուղուած «արժանիքներուն» ասիթով. — սա՛ թէ՛ «Արև»-ին համար եթէ դրամ տուած չեմ (ակնարկութիւնս քեզի չէ՝ կրնաս հաւատալ), աչք մը տուած եմ³, որուն վերաբացումս վերջն ալ 16 ամիսէ ի վեր կրելու վրայ եմ նորէն⁴. — խօսքը չեմ ընէր անոր տուած ուրիշ անպրծէ՛ր բաներուս, խօսքը չեմ բնէր «Արև»-ին ինձմով հիմնուած, հետևաբար իր գոյութիւնը ինծի պարտական ըլլալուն :

Ասիկա գրելով նպատակս է, ինչպէս ըսի, փարատել մեր ընկերներուն միմիայն այն կարծիքը թէ կրնան, «Արև»-ին վրայ իրենց ունեցած իշխանութեամբը, զիս տրամարի մը տեղ զնէ և հետոյ այդպէս վարորիլ հեռուէն: Իրենց միւս կարծիքները, կ'ըսեմ դարձեալ, զիս չեն հետաքրքրեր :

Եզրակացութիւնս հետեւեալն է .

1° «Արև»-էն կը խնդրեմ, և ի հարկին կը պահանջեմ, այսուհետեւ ոչ չինչ հրատարակել ոչ գիրքիս (ծանուցում, յօդուած)՝ ոչ ալ յորելեանիս վրայ :

2° Մեր այն ընկերները որոնք յիշած որոշումս տուած կամ հաստատած են (և չեմ գիտեր թէ ո՛րոնք են՝ բայց իրենք գիտեն հարկաւ) և միեւնոյն առեն Յորելեանի յանձնախումբին տնկամակցելու համար հրաւեր ստացած են, կը խնդրեմ և ի հարկին կը պնդեմ որ չեղեալ համարեն այդ հրաւիրագիրը, մերժեն զայն և ու եւ է ձեռով զիս պատուելէ ետ կենան :

3° Կը պահանջեմ քննէ իրբեւ արտօնատէր և Շրջ[անային] Վարչութեան իրբեւ տէր «Արև»-ի՝ որ ինծի տեղեկացնեն թէ 1931 Օգ[ո]ս[տոս]ին Գահիրէէն մեկնած պահուս «Արև»-էն ունեցած 30 եզրկալ[ակաւն] ոսկւոյ մնացորդ պահանջք «Արև»-ը ի՞նք մճարած է ինծի՝ թէ ոչ երկու տնկամով ինծի զրկուած 1000 + 1256 (?) ֆր[անք]ը զոյացած է իմ անունով կատար-

* - նրանուցանող (բրբ.) :

ւած Հանդանակութենէ մը . վերջին պալազային՝ որո՞նք են հանդանակութեան մասնակցողները եւ ի՞նչ չափով , որպէսզի զիտնամ թէ ի՞նչ պարտական եմ իւրաքանչիւրին եւ ի՞նչ պահանջող եմ «Արեւ»էն :

4° Կը խնդրեմ որ «Արեւ»ին զրկած 20 օր[ինակ] «Աէր»երս եւ խմբադրատան զգրողին մէջ ունեցած անձնական թուղթերս (նամակ եւն .) անմիջապէս յանձնուին Պ . Ա[րշամ] Տատրեանին :

Քու բարեկամութենէդ կ'սպասեմ այս ամէնուն զործադրութիւնը առանց առարկութեան , յետո՛ւ ըլլալով թէ կը ներես քեզի տուած տաղտուկս .

Քոյդ՝ միշտ եւ շատ սիրով

Վսեհան Թէֆէեան

Յ . Գ . Կը յուսամ որ զործի յոյսերդ իրականացման ճամբու մէջ են :

Նոյն

Յ . Գ . Սիրալիր բարեկներ Տիկ . Արշալոյսին , Եսդրճեան , Տեմիրճեան , Նաւասարդ , Սարուխան ընտանիքներուն եւ այլ բարեկամներու :

Նոյն

Յ . Գ . Խնդրեմ յայտնէ նաեւ որ այլ եւս «Արեւ» , իրե՛նց «Արեւ»ը , չզրկեն ինծի :

Նոյն

59 — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԻՆԵԱՆՆԻՆ

Փարիզ , 29 Սեպտ . [19]33

Սիրելի Տիգրան ,

Ստացած եմ Երկու նամակներդ : Երէկ առի միայն [Արշամ] Տատրեանի նամակը զոր ծանուցած էիր . անոր կ'սպասէի՝ ծանօթ խնդրոյն՝ մասին քեզի պատասխանելու համար :

Անշուշտ մեծ ցաւով լսեցի ամուսնալուծման որոշումդ . Լղածը Լղած է . կը մաղթեմ որ շուտով ձեռք բերես վճիռը եւ ատոր վրայ վերջնականապէս հանդարտութիւնդ գտնես . այսպիսի պարագաներու մէջ է որ պէտք կ'ըլլայ՝ կամքի ուժով՝ անցեալը մոռնալ , անոր զոնադան վնասակար ազդեցութիւններէն զերծ մնալու եւ ազատ մտքով ապրիլ ու զործել կարենալու համար : — Գիրքիս Երկրորդ օրինակը միմիայն քեզի ձօնած էի այն պատճառով որ առաջինը ուղղել եւ վերապարձնել կը խորհէի , կրնայ ըլլալ որ այդ միջոցին անգիտակցաբար զրդում մըն ալ կրած ըլլամ :

Գիրքերուս հաշուոյն 520 Փր[ահք] ստանալու համար՝ նամակէդ Երկու օր վերջ [Վահան] Մալէկեանին դիմեցի . պատասխանեց որ նամակ առած չէ Տքթ . Սերորեանէն . ուրիշ բան չըսաւ . միայն՝ խօսակցութեան ընթացքին տեղեկացուց որ Տոքթորին տունին վարձքերը հօկտեմբերին կը դանձուին Լոկեր . թերեւս այս է պատճառ որ Տոքթորը զրած չէ դեռ . հոգ չէ սակայն .

Թեքեւս այսօր-վաղը Մալկեւեանը կը յայտնէ թէ լուր ունի եւ պատրաստ է վճարելու: Ամէն պարապալի՝ քեզի մեծապէս շնորհակալ եմ հաւաքումի եւ առաքումի աշխատութեանց համար:

Գաղով միւս խնդրին¹, Տատրեանի նամակը կէտ մը միայն կը սրբազրէ, եւ ատոր համար դոհ եմ. սա՛ թէ՛ իմ մասին բաւաժ խօսքերը — որոնք ըսւած են — ժողովի մը, կամ ըսողէն զատ ուրիշ ընկեր-բարեկամներու խօսքերը չեն. իսկ ըսողը այնքան արհամարհելի է ինծի համար՝ որ նկատի իսկ չեմ առներ: Միւս ամէնուն կարծիքին, բարեկամութեան, եւ համակրութեան արժէք կուտայի, ատոր՝ ո՛չ:

Շնորհակալ եմ յանձնարարած ղեղերուդ համար. դեռ չսկսայ՝ բայց պիտի սկսիմ առնել. արդէն դուն չգրած՝ Sel Kruschenի ծանուցումները կարդալով քանիցս փորձուեր էի տառը traitement² ընել. միայն թէ՛ ինքզինք դարձանելու համար ալ պէտք է, դոնէ նուազազոյն չափով, մտքի հանգստութիւն եւ կանոնաւոր կեանք մը ունենալ, ինչ որ չունիմ հիմա: Զորս օրէ ի վեր grippal³ հարբուիս մըն ալ եղած եմ. բացի ստատկացած հաղէս՝ մէջքի ցաւ եւ քիչ մը տաքութիւն ունիմ. պատճառը՝ անցեալ շարթու մէկէն ի մէկ սկսած ցուրտը եւ առտունէ մինչեւ իրիկուն տեսող առատ անձրեւը եղաւ. հովանոցդ օգտակար եղաւ այդ միջոցին, բայց խեղճը չէր կրնար ոտքերս ալ պաշտպանել եւ ոտքերս անպաշտպանելի էին ու դեռ են դժբախտաբար՝ ուրիշ կարգ մը կէտերու նման...:

Խօսքը մէջերնիս՝ այստեղի Յանձնախումբէն⁴ յոյսս կտրածի պէս եմ. bonne volonté⁵ ունեցողները կարող չեն բան մը բնկու. եւ կարողները bonne volonté չունին. [Լեւոն] Կիւմիւշեկերտանը, չեմ գիտեր ի՞նչ ազդեցութիւններով, բողբոլի մէկզի քաշուեր է, միմիայն անուշով մէջն է: Այսօր, առանց իրեն, ժողով պիտի ըլլայ եւ թուականը պիտի որոշուի: Կը կարծե՞ս թէ հոգ կրնայ բան մը ըլլալ: Յանձնախումբին գլխաւոր յոյսը այդտեղի վրայ է կարծեմ:

Ներփակ նամակին վրայ հաճէ ք միլիմ փակցնել (ինծի 1 1/2 ֆը[տնք] խնայել տալու համար) եւ փոսթան ձգէ զայն. 20 գրիքի դրամ կ'ուղեմ Աղեքսանդրիայէն. պէտք ունիմ:

Բարեկամ ընտանիքներու բարեւները շնորհակալութեամբ ստացայ. այս անգամ՝ յիշէ՛ բարեւներս եղբորդ ընտանիքին, Նեվրիկ հանրմ, զաւակները, Պ. Մամաս եւ Պ. Վարդապետ, որոնց մերձաւորութիւնն ու հոգեհաճութիւնը հիմա աւելի պէտք են ու թանկագին են քեզի:

Կը համբուրեմ քեզ սիրով,

Քոյդ Վահագն

Յ.Գ. Ղըկած երկու մարտիլիական վիճակահանութեան տոմսերդ կը քաշուին (ինչպէս ետեւը գրուած է) 1934 Յունվ[ար] 13-ին. ներփակ քեզի կը

* - Գարմանումը (ֆրմս.):

** - Համաճարակային (ֆրմս.):

*** - Բարեացակամութիւն (վրմս.):

վերադարձնեմ. կը յուսամ որ մինչև այն ատեն Ծ միլիոնը չահած կ'ըլլանք (հատ մըն ալ ես ունիմ) և ասոր պէտք չէս ունենար... Ի հարկին նորէն կը զրկես ինծի :

60.— ՀՐԱՁ ԶԱՐԴԱՐԵԱՆԻՆ

Փարիզ, 26 Յունուար 1934

Սիրելի պարոն Հրաչ Զարդարեան,

Փարիզի Գրական Ակումբին վարչութեան կողմէ քիչ առաջ Հաղորդեցիք ինծի՝ թէ վարչութիւնը կ'ուզէր Ձեր միջոցաւ և ինձմէ իսկ լուսաբանուիլ Կորնելեանին՝ բնօրին մասին, գրական թէ միևնոյն ատեն հանրային դործունէութեան յորական, ըստ այնմ անոր հանդէպ իր զիրքը որոշելու համար. այսինքն եթէ դու ա գրական է մասնակցելու և եթէ խառն է ձեռնպահ մնալու համար : Այս մտահոգութեան առիթ տուած է, ըսիք ինծի, Կեղրոնական Յանձնախումբին կողմէ հրատարակուած գրքոյկը :

Բերանացի պատասխանս ստորեւ կը հաստատեմ գրաւորապէս ևս :

ա.— Կը զարմանամ որ Գրական Ակումբի վարչութիւնը այդպիսի տեղեկութեան մը համար պէտք տեսած է ինծի զիմեւում :

բ.— Գրքոյկը, զոր այս նամակիս հետ կը ստանաք ամսագրէս, քանի որ ծանօթ է արդէն վարչութեան, ինքնին բաւական է զինք լուսաբանելու և իր բնեւիթը իրեն որոշել տալու համար :

գ.— Այնչէ կ'ստանամ հանրային գործունէութենէս, բնականապէս կը պահանջեմ պատասխանատուութիւնը անոր ամէն մէկ մասին և ամենայնպէս մանրամասնութեան, աւելցնելով՝ որ երբ որմանք բանաստեղծը տօնելու աւարքին մէջ կը դնեն հանրային գործիչը պարսաւելու զիտաւորութիւն մը, բանաստեղծը որ նոյն մարդն է՝ վճռապէս կը մերժէ այդ ձևով իրեն բնծայած պատիւը :

Թոյլ տուէք որ բռնեմ նաև, սիրելի բարեկամ, որ զարմանքս աւելի մեծ է տեսնելով որ այս մտահոգութիւնը գրական կոչուած Ակումբի մը կողմէ կը յայտնուի : Ձէ՞ որ այդ Ակումբը չէզոք հոգի մը հաստատուած է, ինչպէս իր անունն ալ կ'ըսէ և ինչպէս յայտարարած է միշտ : Այդ տեսակէտէն, արդէն, աւելորդ, չբռնեմ անտեղի էր Պ. [Արշակ] Զամաւեանի կողմէ յանուն Ակումբին ինծի ուղղուած խօսքերուն մէջ գրուած վերապահութիւնը անցեալ երեկոյ, Ակումբի հաւաքոյթին մէջ : Չուզեցի նոյն իրիկունը անդրադառնալ ատոր և զոհացայ միայն շնորհակալութեան բառեր բռնելով :

Հաճեցէք, սրբէսցի ամէն բան պարզ ըլլայ, հաղորդել այս գրութիւնս Գրական Ակումբի վարչութեան և բնօրինեցէք, սիրելի Պ. Զարդարեան, լաւագոյն զպացումներուս հաւաստիքը :

Վահան Թէքէեան

Յ.Գ. Աչքէ անցուցի գրքոյկը և տեսայ որ հանրային գործունէու-

թիւն» խօսքը կը դտնուէր նախարարին մէջ զոր դրած է եւ իմ միջոցաւ տպարան յանձնած է Պ. [ԼԼԼԼ] Բաշալիսոն: Դեռ չկարդացած՝ ըսի իրեն Վէ պէտք է՞ որ Կեդրոնական Յանձնախումբը տեղեկանար անոր բովանդակութեան: Պատասխանեց թէ ոչ, թէ այդ իր պործն է, թէ Յանձնախումբը այդ վստահութիւնը ունեցած է իր վրայ: — Այս յաւելումն ալ անձնապէս Զեղի համար է որ հոս կ'արձանագրեմ եւ ոչ թէ Ակումբին համար:

Նոյն

61. — ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆՆԻՆ

Փարիզ, 8 Մարտ 1934

Սիրելի Տիգրան,

Ստացայ 25 Փետր[ուար] թուակիրդ, ինչպէս ստացած էի Պ. [Թովհանէս] Պողոսեանի հետ միասին ստորագրած հետադիրդ. երկուքին համար ալ խորին շնորհակալութիւն:

Կ'ուզես որ յորեկանի առթիւ հող դամ: Մտածեցի ու որոշումս ոչ եղաւ: Ոչ՝ որովհետեւ ազուր չէ դովենա եւ դրամ ժողովելու համար տեղէ տեղ երթալ, որովհետեւ ժամանակի վատնում է (որմէ շատ չտունիմ այլ եւս) եւ որովհետեւ առողջութիւնս լաւ է: Մարտէյլ դացի հակառակ կամքիս եւ հիւանդացոյ: Դեռ հիւանդ եմ՝ enteriteով եւ sciaticqueով*: Եւ ի՞նչ խեղճ բաներ լսելու, ինչ վէճերու խառնուելու համար: Ու հող դալէ ետք՝ պէտք է նրուսաղէմ եւ Սուրիա ալ երթալ: Հապտ ծախքը, Հոս ամէն ինչ ողբալի եւ կոպիտ կերպով դնաց՝: Ու արդիւնքը ոչ թէ 25,000 այլ 10,000 է միայն, զոր իբրեւ թէ 20,000-ի հասցնելու համար Յանձնախումբը կ'ուզէ 2 ամիս եւս բաց պահել իր ցանկը: Պնդեցի որ զոցեն, վերջացնեն եւ ազատեն զիս այդ շնորհէն: Ըսի՞ թէ 7000-ի չափ ծախք է (զբքոյիկին, տպագրութեամբ ուրիշ բաներու, թղթատարի, հանդէսի եւրն) եւ թէ 5000 ստացած եմ արդէն՝ վերջին 5 ամսուան մէջ, ամիսը 1000 ֆր[անք]: Կր մնա՞յ ուրեմն...: Մարտէյլը հաղիւ թէ 1-2000 թողու, [Արշակ] Զօպանեանի եւ իմ ճանապարհածախսէս հոգ: Ամերիկան յայտնի է. երէկ նամակ առի «Հայաստանի» Կոչնակէն որ կ'ըսէ թէ առ ալժմ ոչ բայց յառաջիկային երբ ինքզինքնին դտնեն բան մը պիտի բնեն: Այստեղի բոլոր ենթադրեալ բարեկամները իբրեւ միութարանք Նիդպտոսը կը յիշեցնեն. «Հոն ապրած ես, հոն աւելի լաւ կը ճանչնան եւ կը դնահատեն քեզ»: Ասոր ալ չեմ հաւատար: Ամէն պարադայի, Ապրիլին բրէք խնդրեմ ինչ որ պիտի բնէք, որպէսզի կարենամ այս ամառ 2-3 ամիս ծովեղբէր կամ լիւ քիչ մը հանդիլի եւ աչնան, եթէ կարելի է, գործի մը ձեռնարկել:

Ուրախ եղայ լսելով որ գործերդ աւելի յաջող ճամբու մէջ են: Ի՞նչ եւ-

* — Աղետապով եւ զստացալով (փրմս.):

ղաւ ընտանեկան խնդիրդ: Կը յուսամ երկուքին մասին ալ նպաստաւոր, եւ վճռական տեղեկութիւն ստանալ:

Սիրալիբ համբոյրներով

Քոյդ
Վահան

Հաճէ՛ մէկ-մէկ փուլ փակցնելով ներփակ երկու քարթերը փոսթան ձգել:

62. — ՄԻՔԱՅԷԼ ՆԱԹԱՆԵԱՆԻՆ

Փարիզ, 21 Մարտ 1934

Սիրելի Նաթանեան,

Թոյլ տուր որ այնպէս դրեմ ինչպէս կը խօսէի հետդ «Արեւ»ի խմբագրատան մէջ — 30 տարուան բարեկամի եւ ընկերոջ նման: Նամակիդ կը մեղադրեմ իր յողնակին միայն. անկէ անդին՝ ազնիւ զգացումի մը, իրական բարեկամութեան մը չափազանցութիւնն է:

Այդ չափազանցութեան ներքեւ, սակայն, շնորհաւորութիւնդ եւ դնահատութիւնդ թանկագին եւ յուզիչ եղան ինձի: Կ'երեւայ թէ, երբ մարդ ծերանայ, աւելի արժէք կուտայ իրեն հետ ծերացողներուն, անոնց որ զինք վաղուց կը ճանչնան եւ ինքն ալ զանոնք վաղուց կը ճանչնայ ու կը դնահատէ՝ բարոյական դատաստանին: Հոգ չէ որ այդ դատաստանին մէջ ժամանակն ու տարիքը իրենց ներողամտութեան բաժինն ունենան. մնացեալը հաճելի ու միսթարիչ է ուրիշ շատ մը նման արտայայտութիւններէ աւելի:

Շնորհակալութիւն ուրեմն, եւ մաղթելով քեզի ալ առողջութիւն, քիչ յողնութիւն, զսհացում եւ յաջողութիւն կեանքիդ ու պաշտօնիդ մէջ:

Մնամ քոյդ սիրով

Վահան ԹԷԴԷՆԱՆ

63. — ԱՐՇԱՄ ՏԱՏՐԵԱՆԻՆ

Բարիզ, 22 Մարտ 1934

Սիրելիս Արշամ,

Առջի օրուան նամակդ այսօր առի, քանի մը ժամ առաջ:

Խնդակցութիւնս երախային մօրը եւ քեզի. «Աստուած բարի դատակ ընէ», ինչպէս կ'ըսէին ու կ'ըսեն մեր մէջ, բարի բառին մէջ հասկնալով ամէն բարիք՝ աղնութիւն, խեղճ, ուժ եւլն.:

Եւ կ'երեւակայեմ, երեւակայած եմ միշտ որ զաւակ մը ծնողքին համար խեղճի, ուժի, աղնութեան եւլն. յաւելում է արդէն՝ Լթթ ծնողքը անոնցմէ ունի նախապէս:

Սհրատարակուած շորրորդ «Ձաւակո»¹ մըն ալ ունիմ. Թերեւս այս նա-
մակին առաքումը վաղուան յետածկեմ՝ զայն ընդօրինակելու եւ զրկելու հա-
մար, ա՛յնքան կը նմանի, Լթէ չեմ սխալիր, նամակիդ այդ մասին մի քանի
խօսքերուն :

Ո՛չ. կասկած, անհամբերութիւն, անհանգստութիւն չղզացի լռութե-
նէդ. կը խորհէի Թէ զրադած, բնականաբար քիչ մըն ալ մտահոգ ես, ու
կ'սպասէի օրէ օր բարի լուրին : Անշուշտ աւելի հանդիստ եմ հիմա :

Համբոյրներ քոյդ

Վահան Թէքէեան

Յ.Գ. Նախընտրեցի զրկել այս Երկտողը, քան ուշացնել քերթուածին
համար որ կրնայ քանի մը օր Լտքն ալ ճամբայ Լլլել : Հոդ մի ըներ Լթէ յօդ-
ածդ շիրնաս իսկոյն զրկել. այս միջոցին ատկէ աւելի կարեւոր դո՛րք եւ հոյ
ունիս, «անուշ հոգ» :

Նոյն

64.— ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻՆ

<Նիկոսիա>, 12 Ապրիլ 1935

Սիրելի ընկեր

Պ. Յ. Պօղոսեան

Գահիրէ

Ստացայ Ձեր 9 Ապրիլ Թուակիրը :

Կեդրոնի՝ Ձեր ընկերներէն «Ռմանյ» հաւանութեամբ կը հարցնէք Թէ
տրամադիր եմ տարուան մը համար «Արեւ»ի խմբագրութիւնը ստանձնելու,
յառաջիկայ Յունիսէն սկսեալ, Երբ դուք Ամերիկա պիտի մեկնիք :

Ձեր ընկերք կարողադրութիւնները չյապաղեցնելու համար կը փութամ
յայտնել որ՝

1° Կ'սպասեմ Երեւանէն նամակի մը : Հայաստան այցելելու հրաւերին
սլափախանա՛ծ էի զրապէս², Եթէ նամակս կորսուած չէ՝ պատասխանը պէտք
է զայ այս օրերու :

2° Ներկայ պաշտօնո՞ք կը շարունակուի յառաջիկայ շրջանին եւս՝ Լթէ
եւ չհրաժարիմ, Թոշակս է 18 ոսկի՝ ամէն ծախք Հոստատութեան : Թէեւ
նկատուցիչ է զորքը ինծի համար, բայց անխեղութիւն պիտի ըլլար զայն
թողուլ եւ ընդունիլ 12 ոսկիով, ամէն ծախք ինծի, առաջարկուած նոր պաշ-
տօնը : Այդ դու՛մարը, նոյնիսկ կանոնաւոր վճարման հաւաստիքով, զիս զը՛-
ւար կ'սպրեցնէ ալդատի :

Ընկերական սիրտի բարեւանքով,

Վահան Թէքէեան

Յ.Գ. Եթէ Հայաստան չերթամ ու ներկայ պաշտօնս թողում ալ՝ ար-

ձախուրդի առաջին ամիսը կ'ուղեմ՝ օղափոխութեան եւ հանդիստի յատկացնել :
— Ձեմ կարծեր որ յորեկանի մասին Ձեր անցողակի դրած երկու բառը ըսցի
Ձերինէն ուրիշներու ալ մտածուծը յայտնէ : Շատերուն՝ անախորժ՝ անակնկալ
մը պիտի ըլլայ ահ :

ՆԱՅՈ

Ռ.Ա.Կ. ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

Նիկոսիա, 17 Մայիս 1935

Կեդրոնական Վարչութիւն
Ռամկ[աւար] Աղատ[ական] Կուսակցութեան
Գահերէ:

Սիրելի ընկերներ,

Ի պատասխան Ձեր 14 Մայիս թուակիր դրութեան, կը փոխթամ յայտ-
նել քէ սկզբունքով կ'ընդունիմ Ձեր առաջարկը մէկ տարուան պայմանաժա-
մով «Արեւ»ի խմբագրապետութիւնը վերստանձնելու, ամսական 15 (տասնը-
հինգ) ոսկիի թոշակով մը :

Գաղով հող դալու եւ դործի սկսելու թուականին, առ այժմ չեմ կրնար
դայն ճշդել, որովհետեւ մեր քննութիւններէն վերջ, որոնք պիտի տեւեն մին-
չեւ Յունիսի վերջերը, պէտք ունիմ հոս կամ Լիրանանի մէջ ամսուան մը
հանդիստի : Կ'ենթադրեմ ուրեմն, որ հաղիւ Օդ[ո]ս[տոս]ի սկիզբը կրնամ հող
դտնուել :

Ընկերական սիրալիր բարեկներով եւ յարգանք

Վահան ԹԷԲԵԱՆ

66. — [ՆՇԱՆ] ՍԱԱԹՃԵԱՆԻՆ

5 Յուլիս 1935

Յարգելի Պրն. Ստաթճեան

Ստացած էի Ձեր անձնական նամակը ժամանակին. չպատասխանեցի ո-
րովհետեւ անձնապէս Ձեզի ըսելիք մը չունէի Ձեր բողոքին կամ պահանջին
մասին :

Ձեր երկրորդ ձեռագրերը, որ առաջինն է քիչ մը կրճատուած եւ փոխ-
ւած, նորէն ես քննեցի ու ահա կը յայտնեմ Ձեզի իր քերութիւնները .

1° Առած էք բազմաթիւ կտորներ որոնք միմիայն լրագրական յօդուած-
ներ են եւ ուրիշներ՝ որոնք արձակ կամ ոտանաւոր, լաւ չեն, մեկնութեան չեն
դիմանար, ճաշակը չեն վարդացներ, անոնց ճաշակը կը խաթարեն փոխանակ
չինելու : (Այս մասին աղաւտ էք ինծի համակարծիք չըլլալու :)

2° Հեղինակներու մասին Ձեր դնահատականները չափազանց մականերևալին եւ < . . . > են, ամէնքն ալ < > «սիրուն», «դողտրիկ» եւ նման որակումներու արժանացուցած էք: Յովհ[աննէս] Թումանեանի մը համար կ'ըսէք. «Քննիչ տաղանդ . . . սիրուն քերթուածներ . . . զոյալուն քնարով մը:»

3° Սխալ տեղեկութիւններ ունիք եւ անճիշդ դնահատումներ կ'ընէք. — [Ռուբէն] Որբերեանի «Ուլասի»-ը կը կարծէք թէ «Յիշատակաց ծաղիկներ»-ու եւ «Ծփանքներ»-ու միացումէն կազմուած հատոր մըն է: Միք[այէլ] Կիւրճեանը, ըստ Ձեզ, «90-ական թուականներէն ի վեր թերթերու մէջ կուտայ իմաստասիրական եւ դաստիարակիչ էջեր:» — Յակոբ Անտոնեանէն աւելի՝ կը խօսիք կնոջը վրայ, որուն դործը սխալ կ'որակէք եւ ծածկանունը կ'ընէք Geanne de Moi, մինչ Geanise May է: Տիկ. Ջ. Գալէմբեարեան «Սիպիլի հետ երկար տարիներ աշխատած է, կ'ըսէք, Ազգանուէր Հայուհեանցի եւ Դպրոցաւէր Տիկնանց»-ի մէջ, ինչ որ սխալ է եւ արդէն Սիպիլ ալ միայն «Ազգանուէր»-ի մէջ եղած է, իսկ «Նուազք Եւտերպեայ»-ն կարծես մէկ հատոր է եւ ոչ թէ երկու, որ Զօղանեան Roseraie Arménienne մը չունի, այլ Roseraie d'Arménie մը. — Արփիարի համար կ'ըսէք. «Իր ետին թողուց անուն մը, իբրեւ վիքթորաններէն մին հայկական լրագրութեան» — «Էջմիածնի դաւաճարարբառ» կ'ըսէք «Երեւանի» ըսելու տեղ:

4° Անխնամ է Ձեր ոճը եւ լեզուն՝ տեղ տեղ քերականական սխալներ պարունակելու չափ. — «Քսան տարի ուսանահայ մտքի(ն) եւ հոգիի(ն) վրայ տիրապետեց», «ինչպէս տեսանք Պոլսոյ մէջ Խեթիւճեան-Տէրոյնց վէճեալու առթիւ խօսելու ատեն», «1932-ին, երբ իր 50-ամեայ յոբելեանը պիտի կատարուէր այս անձնուէր հայ դործիչին, Եղիպտոսի մէջ — ուր հաստատուած էր Սիրանոյշ — տարիներու ծանր բեռան տակ կքելուն հայ իդական սեռի այս պատուարներ դաւակը . . .»: — այն կ'ըսէք < . . . > ան (զերանուն)ի տեղ: — «. . . ատ թափորոնն ալ լծուած էր աշխատանքի, աղնուացնելու համար մարդկային զգացումները, սորվեցնելու համար անոր ընկերային հարցերը դատելու եւ յաւիտենական ճշմարտութիւնները դնահատելու հոգեկան արժէքները:» — < >

Անշուշտ ամբողջ ձեռագիրը ծայրէծայր չկարդացի, բայց կարդացածներուս մէջ ուրիշ այս կարգի բաներ կան զեռ, որոնք ընդօրինակած, երբեմն ալ աստղանիշով մը ցուցուցած եմ լուսանցքին վրայ: Այսքանը բաւ է սակայն՝ յայտնելու համար որ Ձեր դործը չէի կրնար խղճմտօրէն յանձնարարել, հակառակ Ձեր դանաղան նամակներուն, յարուցած բարեկամական միջնորդութիւններու եւ Ձեզի օգտակար ըլլալու փափաքիս:

Այս տողերը գրեցի՝ դարձեալ Ձեզի օգտակար ըլլալու փափաքով:

Ընդունեցէք յարգալից զգացումներս

Ձերդ

Վ. Թ.

Ռամկալար Աղատական Կուսակցութեան
Պատկառելի Կեդր[ոնական] Վարչութեան
Դահլիճ

Սիրելի ընկերներ,

Երուսաղէմէն վերադարձիս գտայ Ձեր նոր նամակը որով կը յայտնէիք թէ ընկ. [Յովհաննէս] Պողոսեան հաւանորէն ըսած չէ ընկ. [Վահան] Մալէղեանի զրած խօսքերը եւ ինծի կը թողուիք սակզծուած կնճիղը՝ լուծել յօդուտ «Արեւ»ին եւ Կուսակցութեան :

Անմիջապէս զրեցի ընկ. Մալէղեանի թէ այս պայմաններուն մէջ կը կրկնեմ նախորդ հրաժարականս² եւ թէ Օգոստոսի վերջը պիտի մեկնիմ Եւրոպայ :

Նոյնը ծանուցանելով նաեւ Ձեզի

Կը մնամ ընկերական սիրայիբ զգացումներով

Վահան Թէֆէեան

Յ.Գ. Կը խնդրեմ որ ներփակ երկու նամակները հաճիք հասցնել մին Տիկ. Ամիրայեանի, Դահլիճ եւ միւսը Տիկ. [Մարի] Սվազլի, Ամերիկա :

Ամէնէն ուշ Օգ[ո]ս[տոս]ի վերջին օրը այդտեղ կ'ըլլամ :

Նոյն

Ազնիւ Տիկին

Ս. Թորիկեան

Նիկոսիա

Պատիւ ունեցայ Ձեր 15 Օգ[ո]ս[տոս] թուականի նամակը առնելու :

Մերժելով միջնորդութեան պաշտօնը զոր բարի եղած էք ինծի յանձնելու եւ պարզապէս իբրեւ անհատ, եթէ կ'ուզէք նաեւ իբրեւ բանաստեղծ, ինչպէս կը զրէք, դատելով ինչորք, օղտակար եւ նոյն իսկ անհրաժեշտ կը նկատեմ որ քաղաքարեակ վաւականները արձակուրդը անցնեն իրենց ծնողքին հետ, իրենց եւ անոնց փոխադարձ օգտին համար, զգացումներու վերաբարձման, կապելու ամրապնդման տեսակէտով : Թէեւ դժուար է ինծի երևակայել ծնողք մը, որ ամէն ճիւղ ինքնաբերաբար չ'ընէր իր բերնին պատուը կրօնով տարին զոնէ երկու-երկուքուէս ամիս իր վաւակը իրեն հետ ապրեցնելու համար, բայց եթէ կան իրապէս այդպիսիներ՝ բոլոր իսկ պէտք չէ քաջալերել զանոնք, պէտք է ազդուօրէն կոչում ընել իրենց մայրական կամ հայրական

ղղացումին եւ թող չտալ որ զաւակը հոս հոն նետուելիք բռն մը նկատեն շարունակ :

Իսկ այն պարագային որ պիտի ուղէիք անոնցմէ ոմանց օղնել, չեմ դիտել ինչո՞ւ այդ բանը վայթակղութիւն պիտի բերէ զաղութին մէջ, ինչո՞ւ Մել-վոնեան Հաստատութիւնը պարտաւոր պիտի նկատուէր անոնց զուրսը բնականօրէն ունենալն ալ վճարելու եւ զաղութը պիտի զրկէր իր մարդասիրական եւ ազգասիրական պարտականութիւնը կատարելու հաճոյքէն :

Իսկ Զեր այն հրամանը, որով կ'ըսէք. «Եթէ խնայողութեան պէտքը զգալի էր, թող հաճէիք ուրիշ ծախքերէն ընել այդ, ոչ թէ Հաստատութեան սաները անօթութեան մատենը», թոյլ տուէք որ չլսեմ զայն այն պարզ պատճառաւ՝ որ ոչ դուք ոչ ալ ես ձեռնհասութիւնն ու իրաւասութիւնը ունինք ռեւէ կերպով Հաստատութեան պիւտճէով զբաղելու :

Յարգանքներով
Վահան Թէքեեան

69. — «ՅՈՒՍԱՐԵՐ»-ԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

<Գահիրէ, 30 Սեպտեմբեր 1935>

Շաքաք օր եւ երեկ «Յուսաբեր» կը գրէր հետեւեալները .

1° «Արդեօք, Աղեքսանդրոյ ընտրութեանց առիթով, լաւ չէ՞ր ըլլար ուրիշ զիականք ալ ողեկողել (ըսել կ'ուզէ՝ Դուրեան [Ղեւոնդ] Արքեպիսկոպոսի, [Միքիլան] Աղազարեանի, Գըյընեանի, [Սարգիս] Տխրումի, [Պետրոս] Վդամեանի եւ այլ նման դիակներէ ետք,— Վ. Թ.) հասնելով մինչեւ Հէ՛դ. Թալէաթներն ու Շաքիրները, որոնք անշուշտ ունին իրենց բարեկամներն ու սրտցաւ «վաթանտաջ»ները* թէ՛ «Վահան էֆ. Թէքեան»-ի ընկերներուն եւ թէ անոնց «բոլորովին չէղոք» պատուաւի՞րն բարեկամներուն մէջ» : («Յուսաբեր», 28 Սեպտ.)

2° «Մեր ցաւին մէջ պիտի միտթարուինք սակայն, եթէ՝ այս բոլոր նկարներուն շարքին՝ փառապաւով զրուէին նաեւ «Վահան էֆէնտի Թէքեան»ները իբրեւ հովանաւոր, եւ միւս ողբացեալ՝ զոհերը, սկսելով Թալէաթներէն ու ձէմալներէն... Պիտի սփոփուէինք, որովհետեւ պիտի պարզուէր իրենց արիւնի խնամութիւնը անոնց հետ...» : (Յուսաբեր, 30 Սեպտ.)

Արդ, կը պահանջեմ որ յստակօրէն ըսուի քէ վրայէ-վրայ երկու անգամ այս կապը հաստատելով Թալէաթի եւ իմ անուններուն միջեւ՝ ինչի՞ կ'ակնարկուի, ի՞նչ ամբաստանութիւն ինծի կ'ուղղուի, ի՞նչ յարաբերութիւն անոր (նոյակէս Շաքիրի ու ձէմալի) եւ իմ միջեւ գոյութիւն ունեցած ըլլալը կ'ուզուի հասկցնել այստեղ :

Ես, նիշդ է, «Մեր Թալէաթը» խորագրով (բառերը այսպէս չափերտուած) յօդուած մը գրած եմ Պոլսոյ «Բիւզանդիոն»ին մէջ՝ երէ չեմ սխալիր 1912-ի ատենները, քայց այդ բառերը փոխ առած էի դաշնակցականներու բեր-

* - Հայրենակիցները (Բրբ.) :

նէն՝ որոնք անհուն վստահութիւն, համակրութիւն եւ սէր ունենալով իրար-
հատական նախարարին հանդէպ՝ զայն կը կոչէին «մեր Թալէաքը» կամ, մին-
չեւ իսկ, «ընկեր Թալէաք», կը պարծենային պատմելով անոր այցելութիւն-
ները «Ազատամարտ»ի խմբագրատունը, եւ այս ամէնը կ'ընէին ի հեռուկս
մեզի, պզտիկ ձգելու համար մեզ՝ որ ոչ մէկ կապ, յարաբերութիւն, գործակ-
ցութիւն ունէինք իրարից հասի՝ եւ իր պետերուն հետ :

Այն ատենուան դաշնակցական պետերէն շատերը իրենց արիւնով —
ինչպէս նաեւ միլիոն մը հայերու արիւնով — փառացին իրենց ահաւոր սխալը,
կ'ըսեմ *սխալը* միայն : Հանգիստ անոնց անիւններուն, եւ այս ալ կ'ըսեմ այն-
քան աւելի անկեղծօրէն՝ որքան ջարդերէն առաջ արդէն, անոնք նանչցած էին
իրենց ըրած սխալը, զայն դարմանելու համար փնտռած ու ստացած էին մեր
գործակցութիւնը, եւ Ազգ[ային] Ժողովի, Ապահովութեան խորհուրդի եւ
ուրիշ մարմիններու մէջ անոնցմէ ոմանք եւ ես անձնապէս կ'ունենայինք, այ-
նուհետեւ, բնականոն, գրեթէ բարեկամական յարաբերութիւններ :

Իրաւամբ կ'սպասեմ ուրեմն լսելու՝ քէ ե՞րբ եւ ի՞նչ առիթով Թալէա-
քի, Շաֆիրի, Ճէմալի եւ *առհասարակ սեւէ թուրքի հետ* ունեցած եմ զաղտնի
կամ յայտնի, ազգին վնասակար կամ սոսկ ինծի օգտակար, դատապարտելի
կամ, փոյթ չէ, ներքի յարաբերութիւն մը :

Այո՛, կ'սպասեմ : Այո՛, կը պահանջեմ եւ կ'սպասեմ :

Վահան Թէֆէեան

70․ — «ՅՈՒՍԱՒԵՐ»-ԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

<Գահիրէ, 3 Հոկտեմբեր 1935>

*Երեւոյթի հարցուցած էի «Յուսարեք»ին թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէ երկու
օր իրարու վրայ Թալէաթի անունին հետ իմ անունս յիշելով :*

*Պատասխանը որ յաջորդ օրը երեւցաւ՝ աճալարաբութեան գլուխ գործող
մըն է :*

«Իր անցեալ կեանքով բնաւ հետաքրքրուած չեմք, պիտի չարժէր մեր
յոգնութիւնը : Ոչի՛նչ «հասկցնել» կ'ուզեմք բայց չեմք հասկցած մինչեւ այսօր
քէ ինչո՞ւ Պալադ քուրք քերքը «Վահան Էֆենտի Թէֆէեան»ի նկարը հրա-
տարակէց ոգեւորութեամբ եւ համակրական տողերով... Կը սպասեմք պա-
տասխանին» :

*Ոչ, պարոններ, դուք չէ՛ որ պատասխանի կը սպասէք այլ եւ, ու պէտք
է որ այդ պատասխանը տաք, յստակ եւ մեկին, առանց պատեպատ դար-
ձուածքներու, առանց մէկ կողմէ նոր սպրդութներ (էմպիւրասիօն) ընելու եւ
միւս կողմէ ըսելու թէ՛ անցեալ կեանքովս հետաքրքրուած չէք ու ոչինչ
«հասկցնել» կ'ուզէք :*

*Ուրեմն ի՞նչ հասկցնել կ'ուզէք ձեր տղերք — եւ ոչ թէ ինծի, ոչ թէ
զիս ճանչցողներուն հարկաւ — երբ կը զրէք թէ Պոլսոյ Թուրք Թերթը «ոգե-
ւորութեամբ ու համակրութեամբ» պատկերս հրատարակեց :*

Կ'ուզէք անոնց «Հասկցնել», աշնայէս չէ՞, թէ կասկածելի յարարերու-
թիւններ ունեցած եմ թուրքերուն հետ եւ թէ այդ պատճառով անոնց համակ-
րութիւնը կը վայելիմ: Այս է որ դարչելի է ձեր կողմէ՝ երբ զիտէք թէ այդ-
պիսի բան դոյութիւն չունի եւ երբ միտքեքնիդ դրած էք, նեղը մնալու պա-
րագային, այս ալ ուրիշ կադապարի մէջ թափելու, ինչպէս կ'ընէք թալէաթի
եւ իմ անունիս միջեւ երկու անգամ անմեղ կապ մը հաստատուիէ ետք:

Թալէաթի մասին հարցումիս պատասխանած էք հետեւեալ կերպով,
«Իսկապէս ի՞նչու ողբալ եւ շահագործել քաուցիկներով ու յօդուածներով
Տխրունիներու, Աղագարեաններու, Դուրեաններու եւ նմաններու յիշատակը
եւ չողբալ ու չշահագործել յիշատակը թալէաքներուն ու ձէմալներուն, քրոնք
ոչ մէկ կերպով վար կը մնան առաջիններուն հակահայ ու հակազգային եռան-
դէն... Ինչո՞ւ այս խտրութիւնը «վահան էֆ. Թէֆեան» չէ՞ որ անոնք ալ
«գոհել» են առաջիններուն նման, ինչպէս կը հաւատաք դուք եւ ինչպէս հա-
մոզուած էք, ի՞նչ տարբերութիւն առաջիններուն ու վերջիններուն չէ՞րաւն
միջեւ... կը սպասեմք պատասխանի»:

Պատասխանս մէկ բառ է .

— Մարդակերներ՝:

Ու հարցնե՞մ նորէն՝ թէ թալէաթը որո՞ւն «ընկեր թալէաթ»ն ու «մեր
թալէաթ»ն էր: Ասոր յիշատակութիւնն անգամ չէք ընել, չէք ըսել թէ սուտ
է, զրպարտութիւն է՝ վախճալով որ նոր տղերքը կը գիտնան թէ ի՞նչ յարա-
բերութիւններ դոյութիւն ունեցած են իրենց «պաշտելի» Դանիալցոյ թեան եւ
լէշի վերածուած թալէաթներուն հետ:

Կրնա՞ք նաեւ պատասխանել այս առթիւ, թէ ի՞նչ են ձեր այսօրուան
յարարերութիւնները թալէաթը լէշի վերածող ձեր հին ընկերներուն հետ: Ձեզի
հետ են թէ ձեզի գէտ: Ոչ թէ ձեզի պէս խօսքով այլ իրապէս իրենց
կեանքը վտանգելով հայրենասիրութիւնին դոյց տուողները ձեզ խարեբաներ
եւ հայաստաններ կը նկատեն այսօր՝ թէ յեղափոխականներ:

Ասոնք միջանկեալ են սակայն, ձեր միջանկեալներուն նման: Ձեր լու-
թեամբը խոստովանեցաք որ թալէաթի հետ կույ ունեցած էք դուք եւ ոչ թէ
ես: Պէտք է յստակօրէն ըսէք հիմա, քանի որ զիտէք, թէ «Ի՞նչու Պոլսոյ թուրք
թերթը» նկարս հրատարակեց «ողելորութեամբ եւ համակրական տողե-
րով...»

Առանց նոր Տիւլէրսիօնի*, «առողջական պատճառներ» եւ Աղեքսան-
դրիաներ խոսնելու:

Եւ զիտէք որ «չատ պարզ հայերէն» մը, ձերի՛նր, պիտի կրնամ
հասկնալ՝ որչափ ալ տաժանելի ըլլայ ատիկա, պայմանաւ որ դիտամք
չմթնցնէք ու չկնճռտէք զայն:

վահան Թէֆեան

* — Խոտորումի (փրմս.):

«Յուսարեր» զրպարտաթերթը ստիպուեցաւ խոստովանել՝ թէ ինչպէս որ Թալէաթի եւ իմ միջեւ կապ մը չկայ եղեր այլ կայ եղեր այդ կապը անոր եւ 'Իսաչնակցութեան միջեւ, այնպէս ալ քանի մը տարի առաջ Պոլսոյ թուրք թերթի մը նկարս հրատարակելը՝ միմիայն առնչութիւն ունի եղեր այն ատեն «Արեւ»ի մէջ հրատարակած, ամէն մէկ տողը եւ բառը, չարժաոյթներն ու զխտումները ամէնքին ծանօթ յօդուածաշարքիս¹։ Այս խոստովանութիւնը կ'ընէ այդ թերթը, ըստ սովորականին հարկաւ շատ մը անճոռնի խօսքերու մէջտեղ եւ չմոռնալով, իբրեւ «էմտիֆասիօն»² տրուած այդ լուսարանութենէն ատեղ, թունաթաթախ նոր նետ մըն ալ արձակել։ «իմք եւ քուրք քերքը միայն կրնան գաղտնիքը գիտնալ»։

Բայց այսչափը շատ չէ մարդկրու կողմէ՝ որոնք քուրթիւնը եւ մատնութիւնը աղղային առաքինութեան աստիճանին բարձրացուցած են եւ անոնցմով կը ջնան սերունդ դաստիարակել։ Գոհ եմ որ այս առիթով ատոր ալ խոստովանութիւնը ակամայ ընել տուած եղայ իրենց։

Վահան Թէքեեան

«Սալօն»ին³ մէջ ինծի պատիւը կ'ըլլայ վրաս խօսելու, ատեն ատեն ու անկիւնէ անկիւն հարցնելով թէ արդեօք ինչու Կիպրոսը ձգած ու եկած եմ Եգիպտոս, արդեօք պատճառը առողջական է թէ ոչ, արդեօք «գոհ եմ թէ դժգոհ» հոս դալէս եւն. եւն.։ Հետաքրքրութիւնը աւելցած է՝ մասնաւորապէս այն խմբադրականէն ի վեր որ երեւցաւ այստեղ Բարեգործականի վերջին ընդհանուր ժողովին ատենադրութեան վրայ։ Մէջըրումնէ՛ր կ'ըլլան այդ յօդուածէն՝ բայց սկիզբը, մէջտեղը եւ վերջը՝ կասկածներ ու ինսիմիւսացիաներ (բառը հայերէն կը գրեմ այս անգամ...) կը յայտնուին անոր շարժառիթին մասին։ Կ'ըլլամ, այս առթիւ, «Բարեգործականի «դոհ»երէն մին, որուն միշտ — այս կամ այն ձեւին տակ — նպաստ կուտան, բայց իր ուղած աթոռը չեն տար», կ'ըլլամ «անիրաւուած արին...» որ կ'ըսէ «այսքանը տակաւին այն ըսելիքներէն, ինչ որ հնարաւոր է ըսել ի լուր ամենեցուն» եւ որուն վերաբերմամբ կը հարցնեն «Սալօն»ին մարդիկը. «Նւ իրաւամբ (միշտ իրաւամբ). ինչո՞ւ այս դատն դանդաղաները եւ այն ալ հրադարակով...»։ «Համոզում»է՞ն կը բխին. բայց ինչո՞ւ այսքան ուշ...։ Անձնական հաշիւներ կը մաքէ. բայց ի՞նչ։ Գոհ է թէ դժգոհ որ V. Malezian et Co.ն զինք Փարիզէն Կիպրոս նետելէ վերջ, առաւ եւ՝ տարին տակաւին չբողորած՝ օր մըն

¹ — Մանօքուքիւմ (Փրմս.)։

ալ Կիպրոսէն զինք նետեց Դահլիճ, ուղղակի «Փողոց»ի² թափուր աթոռին վրայ» :

Սալօնապետը, կամ իր փոխանորդը, կամ փոխանորդին փոխանորդը, եւ Սալօնին բոլոր մեծարդոյ աշցելուները որ «տունէն են» եւ այս տողերը գրելով կամ կարդալով կը յօտան զիս բարկացած տեսնել, մեծապէս յոստախար պիտի ըլլան երբ բռն թէ եւ երկու բան տեսայ հոն. առաջին՝ իրենց պատկերը, երկրորդ՝ իրենց առջնապը :

Իրենց պատկերը արդէն ծանօթ ըլլալով ինծի՝ նոր զղացում մը չուր նեցայ. իսկ իրենց առջնապը կարեկցութիւնս չարժեց եւ պիտի հանդարտեցնեմ զիրենք :

Արդ, քանի որ ինքը «աղնուօրէն» դոհացում տուաւ ինծի Թալէաթի եւ «Վահան Էֆէնտի Թէքէկան»ի խնդրին մէջ, պատրաստ եմ փոխադարձաբար դոհացում տալու Սալօնին եւ պարզելու բոլոր զաղտնիքը, բովանդակ ներքին ծաղիկը — առանց ոչ մէկը մոպթին մէջ ձգելու — Փարիզէն Կիպրոս, Կիպրոսէն Եգիպտոս վերջին ուղևորութիւններուս ու մանաւանդ քանի մը օր առաջ հոս «Արեւ»ի մէջ լոյս տեսած Բարեկործանի ղեւ խմբադրականին ծածուկ շարժառիթներուն... պայմանաւ մը միայն :

Պայմանաւ որ «Յուսաբեր-Սալօն»ը ետ առնէ իր անցեալ շարթուան սաղրածը. «Իր անցեալ կեանքով քնաւ. հետաքրքրուած չեմք. պիտի չարժէր մեր յոգնութիւնը» եւ բռն թէ անցեալ, ներկայ ու ապառնի կեանքովս հետաքրքրուած է ու կը հետաքրքրուի ջերմօրէն, թէ կ'արժէ իր յոյնութիւնը... կամ առնեց մօտ բան մը :

Այո, կը խոստանամ, այդ պտրապոյին, ամէն բան ըսել...

Օ'ն, քաջութիւն, «Սալօն-Յուսաբեր»ի պոփիկ հետաքրքրիներ :

Վահան Թէքէկան

73. — ՇԱԲԱԹԱԹ ԵՐԹԻ ՄԸ

<Գահիրէ, 3 փետրուար 1937>

Տեղական շարաթափերթի մը վերջին թիւին մէջ «սիրուն» բաներ գրուած կան ինծի համար. օրինակ՝ սա՛ :

«Մեր ծոցը սնած, մեծցած ու մեռնելու դատապարտուած օճեր. [Գրիգոր] Նարեկացիի գործածած հրաշափայլ լեզուով այդ քէզը մեզ եմ հրամցուցած «Արեւ»ին մէջ, ջանալով շողախել աղբիմ մէջ անփորձ երիտասարդութեան մը միտքն ու բարբերը» :

Եւ յետոյ՝ սա՛ :

«Իր մտային տրամաբանութիւնը կը մնայ իր անհատական շահերու մակարդակին վրայ, ուրկէ դժբախտաբար իր անձնական զգացումը կարելի չէ վտարել» :

Ինչո՞ւ այս «եւթը» ընդդէմ մէկուն՝ որ բաւական ժամանակ է յեր

ոչինչ ըրած է, շարժած չէ ունէ ճաշիճ, տուած չէ գնդասեղի հարուած մը ունայնամտութեան օղակնդակներուն :

Ինչո՞ւ — բայց անոր համար որ... 1931-ին ան հրատարակելի է «Արեւ»ի մէջ «Թուրքահայ յարաբերութիւնները» յօդուածաշարքը¹, որ, զայն մտուցած, դաշնակցականները Գահիրէի Թեմ[ական] ժողովին վերջին ընտրութիւններուն մասնակցելը են Ռամկալարներուն հետ միասին մէկ ցանկի վրայ, որ դաշնակցականները այդպէսով, լքելը են իրենց երէկի զինակիցները եւ անոնց արդիւնք են «քանի մը իւզոտած եւ կոտորած առաջնորդական աթոռներ» ալ իրենք գրուել... Եւն. Եւն. :

Արդարեւ, դաշնակցականի մը ուղղուած այդ բաց-նամակին մէջ կ'ըսուի. «...դուն եւ քու բնիկներդ անամթաբար, քաղաքադիտական (?) անխոստովանելի ո՞ր տիմար խաղէն տարուած ու վրեժէ, ձեռք կ'երկարէք եւ երկարեցիք — անոնց որ... անոնց որ պղծեցին ձեր դրօշը... արուն համար դուք իսկ դրամ հաւաքեցիք սարէն ու ձորէն զայն պաշտպանելու համար, որուն համար եւ որուն անունին մեր աջակցութիւնը հայցեցիք :

... Դուք զաւաճանեցիք ու ուրացաք ձեր մարտիրոս ազգը. մեզ եւ ձեր ընկերները : Խոչնդէս հաւատալ այլեւս ձեզի» : Մերը եւ մեզ-ը, զոր ստորագծեցի, կը հաստատեն կասկածս՝ թէ «Իւզոտած ու կոտորած առաջնորդական աթոռներու» փախուստին ցաւը զլիաւոր շարժառիթն է դաշնակցականներու վրայ կատարուած՝ զանոնք մարտիրոս ազգին դաւաճան եւ ուրացող (մի միայն...) հռչակող այս յարձակումին :

Գալով իմ գործած «ոճիր»իս, անիկա վեց տարի առաջ «Արեւ»ի մէջ հետեւեալը զրած ըլլալու է եզր (կը վերահաստատեն ճիշդ ընտրիւրը . ստորագծուած բառերը կ'ուղղեն մէջբերումին պոկասն ու սխալները) .

«Բառ մը միայն՝ Պ. Ս[տեփան] Շահպաղի այն պնդումին մասին քէ մենք չգաւադիցեցինք թուրքին դէմ : Մի՞թէ : Ուրիշ խնդիր է՝ թէ ունէինք մեր արդարացումը, ուրիշ խնդիր է՝ թէ դէժ դաւեցինք... Բայց եթէ դաւել չէ յեղափոխական կամ ասոտամբական ձեռնարկներ կատարելն ու քաջալերելը՝ ուրեմն ի՞նչի կ'ըսեն դաւել :

«Վերջացնեմք կրկնելով մենք գմեզ . այդ յարաբերութիւնները (քուրբե-հայ) չեն շտկուիլ մէկ օրէն միւսը, բայց կրնան ժամանակի ընթացքին այնքան մը մեղմանալ որ կարելի ըլլայ զանոնք շտկել... : Վրէժի հարցը, վրէժի կուրցնող գգացման հետ՝ մէջտեղէն վերցնել եւ սեղը դնել դարմանումի հարցը... : Որովհետեւ կայ դարմանումի հարց մը, դարմանումը փոխադարձաբար կրուած վնասներու, զոր կարելի ընելու համար, պէտք է նախ դարմանել յարաբերութիւնները... Բաղաժաւանութիւնը լաւատեսութիւն կը պահանջէ, որով մեզի մեղադրելու չէ քէ յոյս կը դնեմք քուրբ ցեղին ու իր վարիչներուն վրայ... : Ահա այժմ այսքան» :

Այս առիթուն համար է որ շարաթաթերթը կը գրէ .

«Ահա հոգիի չափանիշ մը, մտքի արտայայտութիւն մը իր «փաստերով եւ տրամաբանութիւններով» :

«Դաւադրութիւն է եղեր խռովիլը անոր հանդէպ որ ինչքդ է յափշտակած, դաւադրութիւն է եղեր զայրոյթի արտայայտութիւնը անոր հանդէպ,

որ ընտանիքդ է պղծած, դաւադրութիւն է եղեր նոյնպէս երբ վրէժով լուծելու փորձը կ'ընես անկէ, որ եկեղեցիդ է քանդած, յիշատակներդ է կեղտոտած, սուրբ սպասներդ շուկաներուն մէջ է ծախած»:

Գրող մը կրնայ ա՛յսբան միայն անհասկացող ըլլալ: Երբ էս կը պատահանեմ քննադատի մը «մենք թուրքին դէմ չդաւադրեցինք» խօսքին՝ ըսելով որ դաւադրեցինք եւ ունէինք ատոր համար մեր արդարացումը, դաւադրեցինք բայց զժրատարար դէժ դաւադրեցինք, որովհետեւ յեղափոխութիւնը կամ ապստամբութիւնը դաւադրութիւն է ինքնին, չարաթաթերթին անխեղը կամ չարամիտ աշխատակիցը կը դռնէ՝ որ ատով, այսինքն յեղափոխութիւնը դաւադրութիւն անուանելով միայն, արդարացուցեր եմ թրքական ջարդերը, տարադրութիւնները, կողոպուտը, ամէն բան...:

« Իսկ թէ ինչ էր «Թուրքահայ յարարերութիւնները» յօդուածաշարքին ողին, ինչ նկատումներով եւ ինչ միջոցներով այդ յարարերութիւնները բարեւաւելու փորձ մը կ'ընէի հոն, ինչու կ'ոտաջարկէի վրէժի նշանարանը փոխարինել դարմանումի նշանարանով, ինչպէս կրնային այդ տեսակէտները դադրեցնել հայութեան համար օգուտ մը յառաջ բերել այն ատեն եւ ինչու ձախողեցան, — բաներ են որոնք աւելի լաւ արդէն կ'ըմբոսնուին այսօր՝ եթէ մէկը քիչ մը ուշադրութեամբ կարդայ ոչ միայն այդ յօդուածաշարքը այլ եւ անկէ առաջ, այդ միջոցին եւ անկէ վերջ «Արեւ»ի մէջ լոյս տեսած ուրիշ գրութիւններ:

Պէտք կա՞յ ըսելու որ երբեք զգլացած չեմ այդ պայքարը (campagne) մղած ըլլալուս: Այնքան զգլացած չեմ՝ որ մտածած եմ ու գէտ կը մտածեմ դիքոյի մը մէջ՝ արտատպել այդ յօդուածները՝ եթէ ոչ ուրիշ բանի դռնէ միջոց տալու համար ոմանց որ անոնց մասին իրենց ի լրոյ կամ հարեւանցի ընթերցմամբ մը կազմած դադափարը վերստուգումի մը ենթարկեն եւ յետոյ միայն դիւս դատաւարտեն թեթեւութեան, կամ ինչպէս կ'ըսէ չարաթաթերթը, դաւաճանութեան եւ չահախնդրութեան յանցանքներով...:

Վահան Թէմէեան

74. — Ռ.Ա.Ա. ԿԵՂԻՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

Պէյրութ, 21 Սեպտ. 1937

Թամէկ[ախար] Ազատական Կուսակցութեան

Կեդր[ոնական] Վարչութեան

Գահիրէ

Սիրելի ընկերներ,

Ստացած եմ, ինչպէս Ձեր նախորդ 11 Օգոստ[ոս] Ֆուսիլի նամակը, նոյնպէս այս անգամ 15 Սեպտ[եմբեր]ինը: Յայտնի է թէ տատերը, ծանուցւած օրէն բաւական ուշ թէ եւ, բայց հասան փերջապէս, թէ տպարանական եւ այլ կարգադրութիւնները կատարուած են ու թերթին՝ առաջին թիւը լոյս տի-

տի տեսնել երկու օրէն², լինի՝ Վ[արդգէս] Գարտաշեան հոս է եւ կ'օղնէ մեզի :

Ձեր 15 Սեպտեմբերի նամակը երէկ 20-ին միայն ձեռքս հասաւ . կը ցաւիմ որ «Ջարթօնք»-ի մօտաւորապէս երեւոյժը անկարելի կ'ընէ Ձեր հրաւերին համաձայն 8-10 օրուան համար իմ հոգիս եւ մասնակցիս պատգամաւորական ընդհանուր ժողովին³ : Այս մասին զրեցի աւելի մանրամասնօրէն ընկ . Ծ[աւարչ] Սեպտեմբերին :

Հաճեցէք իմ կողմէս հազարիկ կուսակցութեան զերազոյն ժողովին յարգալի որոշումներն եւ յաջողութեան մարտնչներն . եթէ կրնամ հետեւն ունէ կերպով օգտակար ըլլալ իր աշխատութիւններուն՝ պատրաստ եմ կըրցածս ընկելու :

Ընկերական սիրալիւ բարեկեցութեամբ ,

Վահան Թէքէեան

75 . — Ռ . Ա . Կ . ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

Պէյրուս , 11 Հոկտ . 1937

Ռամկալար Արատ[ական] կուսակցութեան
Կեդր[անական] Վարչութեան
Գահիրէ

Ստացայ սրտոյ լամպարական ժողովոյ՝ երկու նամակները : Ծնորհակալութիւն՝ քաջալերական արտայայտութեանց համար : Ներկայս իրեն կ'ուզուի նաեւ , եթէ վերջացած չէ դեռ :

Հաճեցէք ստիպողաբար նկատի առնել՝ թէ ամսադրէն առաջ անպատճառ պէտք է մեկնիմ հոսից եւ եղիպտոս գտնում² : Ըսած էի՝ թէ վիզաս եւ տոմոսիւս վերադարձի պայմանաւորաբար այդ թուականին կը լրանան : Կայ նաեւ սա՝ Գահիրէի (Հելիոպոլիս) բնակարանս կաշնադիր մը եկած է Սեպտեմբերի 27-ին , որով կը հրաւիրուէի երեք օրուան մէջ Pass. office* ներկայանալ : Գացած է տնցի Պ . Սիմոն Ստեփանեան , հազարացած բացակայութիւնս ու ըսած՝ թէ Ներքին գործոց նախարարութիւնը վերջնականապէս մերժած է հոգաւորութեան դիմումս . Այս ալ , ուրեմն , զիս կ'ստիպէ Հոկտեմբերի 31-ին հոգ ըլլալ՝ եթէ մուտքս արդիւրեւ չէ այժմէն : Այս մասին կը խնդրեմ որ տեղեկանաք եւ ապահովցնէք զիս :

Կը կրկնեմ՝ որ մեկնելէս առաջ պէտք է մէկը զայ հոս անպատճառ : Ապա թէ ոչ՝ թերթը խմբագրական չ'ունենար , յօդուածները չ'են ընտրուիր , չ'են սրբադրուիր եւն . եւն . : Ձերն ձեզի՝ թէ ինչ խեղճութեան մէջ — խմբագրի օգնականի , գրադարի եւ վարիչի — կը հրատարակենք «Ջարթօնք»ը : Հակառակ ամէն բանի՝ մնացած սխալներն ու թերիւնները ցոյց կուտան առիկա : Եթէ ինձմէ վերջ գտնուէն կարող մէկը չ'ըլլայ զլուրէ՝ թերթը կը կասի կամ կ'իյնայ անկողնակիօրէն : Դրամական հարցը տալանադալի կը դառնայ . ընկ .

* — Անցագրային գրասենեակ (փրմս.) :

Վ[արդիւն] Գարտաշեան երկու օր առաջ մեկնեցաւ Պաղեստին, սպասելով
և հաշուելով որ պիտի զբիւն 50 անգլիականը, անհրաժեշտ է որ զուգար
հոնկէ 50 անգլիականը զբիւն իսկոյն: — Ընկ. Շ[աւարշ] Սևոյեան չորս-
տասխանեց նամակիս:

Ընկերական սիրալիր բարեւներով,

Վահան Թեֆէեան

76. — ՀԱՆՐԱԻԹԵԱՆ

<Գահիրէ, 15 Դեկտեմբեր 1937>

«Ազգակ»ի նման, ուրիշ դաշնակցական թերթեր ալ մերթ ընդ մերթ
կ'անդադարեան «Արեւ»ի յօդուածաշարքի՞, որ եօթը տարի առաջ լոյս տե-
սաւ. և որուն վրայ զրեցին այն տառն իրենք և ուրիշ թերթեր, ինչպէս նաև
Պոլսոյ թուրք թերթերէն երկուքը՝ «Վազըթ» և «Ազադ»¹, եթէ չեմ սխալի:

Թէ, թուրք թերթերը այդ առթիւ անունս յիշեր ևն էֆէնտիով մը և
անոնցմէ մկը լուսանկարս ալ դրեր է, ճիշդ է: Յետո՞յ:

Թէ իմ ընկերներէս ոմանք ալ — դուք է նաև շատերը — համամիտ չեն
եղած այդ յօդուածաշարքին ամբողջ կամ մաս մը դադարեցնելուն, նոյնպէս
ճիշդ է:

Կը մնայ սա իրողութիւնը, որ ոչ ոք, այն տառն, ոչ իսկ մէկ հատիկ
դաշնակցական քերք մը, ամենարուտն կ'երպով ինծի ընդդիմանալով և հետս
վիճելով, անշուշտ տգեղ բառեր ալ գործածելով հանդերձ, յետին մտքեր
վերադրեց ինծի, քրֆախիուքիւն որակեց զրոյթիւններուս շարժառիթը, կամ
մինչև անգամ քրֆախիւն օրիանքացեայի* ջատաղովում մը դատաւ անոնց մէջ:

Հիմա որ ժամանակ անցած է, ամէն մարդ կ'ընայ ուղածին ուէս ներ-
կայացնել դանոնք, համառօտելով մէկ կամ երկու սխալ բառի մէջ:

Եւ որովհետեւ կը շարունակեմ հաւատալ թէ այդ յօդուածներուն ոգին
ճիշդ էր այն ատենուան համար, նաև, վերջ տալու համար ոմանց շարամիս
և ուրիշներու անգիտակ մեկնարանութիւններուն, մօտերս տետրակի ձեւով
պիտի արտատպեմ այդ յօդուածաշարքը՝ յառաջարանով մը:

Վ. Թ.

77. — ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊՕԴՈՍԵԱՆԻՆ

Գահիրէ, 24 Օգոստ. 1938

Սիրելի ընկ. Պօդոսեան
Պէյրութ

Ստացած եմ Ձեր երկու նամակները, վերջինը այս առաւօտ: Առանց

* - Արեւելումի (Փրնս.):

տակաւին ժողովին հաղորդած ըլլալու՝ զանոնք զրկեցի ընկ․ [Բարադեան] Էօթէնին :

Հիմա հեռաձայնով իրեն հետ խորհրդակցելէ ետք՝ Ձեզի կը զրկենք, ներկայ chargee* նամակով, տասը Եզիպտ․ ստիկնոց (L. E. 10*) դրամատոմս մը, որուն թիւն է 44994 : Այս կերպով զոհացուած կ'ըլլայ Ձեր պէտքը :

Երբ այստեղ ըլլաք ամսուն վերջը, ինչպէս կը զրէք, կը խորհրդակցինք միւս հարցերուն մասին :

Ամերիկայէն դեռ ունէ նամակ կամ հեռագիր չստացանք :

Ընկերական սիրալիր բարեւներով

Վահան Թէֆէեան

78.— ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Գահիրէ, 21 Յունուար 1939

Մեծ [այսրդ] ընկեր Մ[իհրան] Տամատեան

Նախագահ Ռամկ[ավար] Աղաւ[ական] Կուսակցութեան

Կեդր[ոնական] Վարչութեան

Սիրելի ընկեր Նախագահ,

Պատիւ ունիմ ներկայիս Ձեզ յայտնելու թէ կը հրաժարիմ Կեդր[ոնա-
կան] Վարչութեան տտենապետի պաշտօնէն որուն կոչած էր զիս ընկերներուս
վստահութիւնը :

Առողջութիւնս ինծի անկտրելի կ'ընէ այդ պաշտօնին շարունակութիւնը
եւ հետեւաբար բացարձակ եւ անդառնալի է հրաժարականս¹ :

Ընկերական սիրալիր զգացումներով

Վահան Թէֆէեան

79.— ՍՈԿՐԱՏ ՍԱՐՐԱՖԵԱՆԻՆ

Հինգ[աբրի] 4.1.[19]40

Աղն[ուամեծար] Տ[իար] Սոկրատ Սարրաֆեան

Արդէն կ'ուզէի յայտնել Ձեզի՝ թէ «Իխունադոն» սկսած եմ կարդալ
բայց դեռ չեմ տարտած դժբախտարար, զրադումներուս ծանրութեան պատ-
ճառաւ :

Ամէն պարտադրի, կը կանխեմ Ձեզի բնելու թէ չնորհաւորելի գրական
դործ մըն է ան, որ սակայն չեմ գիտեր թէ ո՛րքան պիտի ծառայէ Ձեր յառ-
կացուցած նպատակին :

* — Ծանրաբեռն (փրնս) :

կը յուսամ քանի մը օրէն աւարտել ընթերցումը եւ իմ համառօտ կարծիքիս հետ ուղարկել Ձեզի :

Յարգանօք

Վահան Թէքէեան

80. — ՇԱՀԱՆ ՇԱՀՆՈՒՐԻՆ

Գաիիրէ, 16 Ապրիլ <1940>

Սիրելի Շահնուր,

Ձեռ գիտեր որչափ ուրախ եմ — շատ տխուր ըլլալէ վերջ — նախ Տիկ. Աբրահամեանի տուած վերջին տեղեկութեան եւ յետոյ քեզի համար ըրած ձեռնարկիս ոչ մեծ բայց անակնկալ յաջողութեանը համար :

Երէկ իրիկուն կարդացի նաեւ Տիկ. Աբրահամեանի նամակը ուղղուած Հրանդ կամ Արշամ Տատրեանի (Երկուքը շիոթած է իրարու հետ) ուր կը յայտնէ Սանա՞ փոխադրութիւնդ, հոն հասնելուդ յուշութենէ կամ յուշումէ նուազուիդ եւ այժմ հանդիստի պէտք ունենալդ : Կ'օգտուիմ Սանայի հաստատուած ըլլալէն այս Երկտողը զրկելու համար, հակառակ որ ես ալ տասնեւըփ օրէ անկողինն էի եւ այժմ դեռ տունէն դուրս չեմ ելլեր :

Դիւանական խնդիր. — Տիկ. Աբրահամեան թէեւ զբաժ էր, քու հաւանութեամբդ, որ զրամբ այսուհետեւ զրկեմ Տիկ. Իսկէնտէրեանի անունին Pau-ի Cr dit Lyonnais-ի վրայ, բայց բարեկամներու խորհուրդով հարկ համարեցի առ այժմ նոր առաքում չընել եւ քեզի գրել հետեւեալը :

1. — Մեր փափաքն է զրամբ զրկել քու անունիդ եւ մաս առ մաս, պէտքին համաձայն : Երբ առողջանաս եւ Սանայէն ելլես՝ մնացածը կ'ստանաս մէկ անդամէն, անմիջապէս որ ուզես : Այդ պահուն պէտք է որ սրամաղբելի դամար մը ունենաս :

2. — Երբ կ'ուզես նոր դամար մը՝ քանակը իմացուր. իսկոյն կը զրկեմ Pau-ի Cr dit Lyonnais-ի վրայ չէքով մը :

3. — Բարի եղիր բռնելու թէ Սանան վճարումով է թէ ոչ. եթէ չէ (ինչպէս կ'ենթադրեմ) նայէ տմիսը 4-500 ֆր[անք]ի վճարումով մը առելի հանդիստ ընել եւ առելի լաւ խնամուիլ, եթէ պէտքը կ'զգտս անչուշտ :

4. — Բարի եղիր բռնելու նաեւ (Երբ ի վիճակի ըլլաս, եւ կը մաղթեմ որ եթէ չես՝ չուտ ըլլաս) թէ ինչ է բժիշկներուդ կարծիքը հիւանդութեանդ տեսակին, արդի վիճակիդ եւ աստիճանն չըջանին մասին, եթէ տեղեկագիր մը կարելի է առնել՝ ա՛յո. եթէ պէտք է Բրոֆ[եսօր]ի մը խորհրդակցութեան գիմել՝ գիմէ ու եթէ տեղեկագիրը առնես զրկէ ինծի :

5. — Արդեօք պարտք չա՞տ ունիս. արդեօք վերջին զրկում 3600 ֆրանքէն բան մը մնացած է քովդ. արդեօք նոր ստանալիք դրամներէդ պարտք պիտի վճարե՞ս եւ որքան... աստեք, սիրելիս, կը զրկեմ ոչ թէ իրա-

* — Առողջարան (ֆրմս.) :

ունքով կամ դործերուդ խառնուելու փափաքով մը, այլ միայն մտածելով որ հիւանդութեանդ միջոցին կրնաս առաջնորդուելու պէտք ունենալ, քանի որ կերպով մը միջամտած եղայ արդէն, փափաքս է որ այլ միջամտութիւնք ի դերեւ չելլէ եւ քեզի համար կարելի ամբողջ օգուտը տայ :

Վերը ակնարկեցի ձեռնարկիս՝ անակնկալ յաջողութեան եւ անկէ զգացած ուրախութեանս : Կը ջաշիմ միայն՝ որ անոր յոյսը չունենալով՝ աւելի կանուխ չըրի զայն : Իրաւ է թէ դուն ալ, զուցէ նոյն պատճառով, թէ՛ առաջին անգամ շատ ուշ դրեցիր ինծի եւ թէ ուշացուցիր (մէյ մէկ ամիսով) երկրորդ եւ երրորդ նամակներդ՝ ի պատասխան 500-ական ֆրանքնոց երկու առաջին չէքերուն : Ինչ եւ է, հիմա պէտք է անցուկը մոռցուի ըսես, բարոյապէս եւ ֆիզիքապէս ջօրանաս, վերադառնես «Սկիւտարցիութիւնդ» եւ «Շահնուրութիւնդ», որոնք աղղկեցիկ դարձաններ եւ քու հիւանդութեանդ համար (աղղեցիկ՝ բայց ոչ երբ առանձին մնաս) եւ չուտ-չուտ լաւ լուրեր տաս ինծի եւ քեզ բոլոր սիրողներուն :

Կարօտով եւ դորովով քոյդ :

Վահան Թէֆէեան

Յ.Գ. «Արեւ»ները այսուհետեւ Սանա պիտի ղրկուին :

81. — ՏԻԿԻՆ ԳԱՌՆԱԿԵՐԵԱՆՆ

Գահիրէ, 28 Օգոստ. 1941

Սիրելի Տիկին Դ[առնակերեան]

Դէիջ առաջ ստացայ Ձեր երեք նամակները մէկ պահարանով, որոնք շատ զժուարաւ կրցայ կարդալ եւ յոգնեցայ :

Ինչպէս որ «Hercule» մը չէի, նոյնպէս բան մը չունիմ որ զիս «sur-homme»-ի* եւ «աստուածային»-ի նմանցնէ : Միայն բաւական ծերացած ըլլալով՝ կ'ուզեմ իմ մտքի հանդիստը պահել եւ կնճռոտութիւններէ հեռու մնալ : Միշտ շնորհակալութեամբ պիտի յիշեմ երկար ժամանակ եւ բազմաթիւ անդամներ Ձեր տան մէջ ինծի Ձեր ըրած աղին ընդունելութիւնները : Բայց կը ջաշիմ որ այլեւս այժմ պիտի չկրնամ դալ Ձեզի, յառաջիկային թողլով Ձեր արտօնութենէն օգտուելու պատեհութիւնը :

Ձերդ խորին յարգանքք եւ բարեկամութեամբ

Վահան Թէֆէեան

Յ.Գ. Յարգանքներս եւ վերստին շնորհակալութիւնս Տիկ. Սլաւտեանին, նոյնպէս յարգանքներ եւ բարեւներ Ձեր ընտանիքին միւս անդամներուն :

* — Գերմարդու (ֆրմս.) :

Պարոն Ս[արգիս] Եափուճեան
Հալէպ

Յարգելի Պարոն,

Կը լուծամ¹ պատասխանել Ձեր 29 Դեկտ[եմբեր] [1]941 թուադրուած նամակին զոր երկու օր առաջ միայն ստացայ:

Գիտէք անշուշտ որ իր բուն անունն է Շահնուր Քերեսթճեան, թէ քե-
սորդին է Թէոդիկի եւ շրջանաւարտ ելած էր Պէրպէրեան վարժ[արան]էն
(Պոլիս) 1921-ին, կարծեմ, եթէ ոչ 1920-ին:

Օգտուած է, Պոլսոյ մէջ, Թէոդիկի ճոխ դրաղարանէն հայերէնի հա-
մար: 1922-ին անցած է Քարիզ, աշխատած է նախ լուսանկարիչի մը քով,
ապա իր սենեակը՝ իբրեւ retoucheur*. այդ միջոցին կարգացած է նաեւ
Ֆրանսական նոր դրականութիւնը, վերջերս սկսած էր Ֆրանսերէն ալ դրել.
իր պատմութեան մէջ հատորը հրատարակութեան համար ընդունուած էր
N.R.F.¹ տունէն, մէկ հատը լոյս տեսաւ նոյն հանդէսին մէջ՝ երբ ծաղեցաւ
պատերազմը եւ ինքն ալ, այդ միջոցին արդէն հիւանդ եւ հիւանդանոց ինկած,
դերմ. արչաւանքին ատեն մեկնելով դնաց Պիրէնեաններու մէջ ղիւղ մը, հայ
բարեկամներու քով, ուրկէ ալ լիտադրուեցաւ, վերջէն, մօտակայ սանա-
թորիմ մը. Հիմա, աւելի քան վեց ամիսէ ի վեր լուր չունիմ իրմէ, ոչ իսկ
իրեն համար հասցրած դրամէն, վերջին անգամ զրկած 20 օսկիիս ստացումը
իմացոյց իր զիրով. այս պատճառաւ իր մասին մտահոգ եմ:

Իր երկու գիրքերէն² մէկ քանիսկան օրինակ դեռ կայ քովս, բայց հոդ
զրկել կարելի չէ, ինչպէս կարելի չէ նոր դրամ զրկել իրեն՝ առանց վերջին
առաքմանս մասին իրմէ տեղեկութիւն ստանալու:

Ձեմ գիտեր թէ «Արեւ»-ի ո՞ր թիւերուն կ'աղնարկէք. ամէն պարագայի՝
դժուար է զանոնք գտնել եւ զրկել Ձեզի:

Յարգանք

Վահան Թէքէեան

ՏՅ. — ՄԱՍՐԻՆ ՍԻՐՈՒՆԵԱՆԻՆ

<Գահիրէ, 27 Մարտ 1942>

Գերապատիւ Տ. Մամբրէ Եպիսկ. Սիրունեան

Առաջն[որդական] Փոխանորդ Եղիպատսի,

Աստ.

«Պատիւ սնեցայ ստանալու Ձեր 24 Մարտ թուականով նամակը՝ որով
կը հաղորդէք թէ Քաղ[աքական] Ժողովը կազմած է Եղիպատհայ Ուսում-

* - վերայարդարող (ֆրմս.).

ն[ախան] Խորհուրդը եւ զիս անոր անդամ նշանակած է՝

Ծնորհակալութիւն յայտնելով այս պատիւին համար կր լիութամ Զեյ ներկայացնել հրաժարականս՝ որ անդատնալի է, հետեւեալ պատճառներով.

1.— Ուսումն[ախան] Խորհուրդը, ըստ Կանոնադրի, զուրկ է ամէն իրաւասութենէ. իր որոշումները, զործադրելի ըլլալու համար, պէտք է ստանան Քաղ[աքական] Ժողովոյ հաւանութիւնը. այս պարագան ունէ հեղինակութիւն չի թողուր իրեն: Ասիկա զատ, ճշդուած չեն իր նոյնիսկ խորհրդակցական զործունէութեան սահմանները եւ յայտնի չէ թէ ինչ կրթական հարցերով կը զբաղի Ուսումն[ախան] Խորհուրդը եւ ինչ հարցերով՝ Հողարարձութիւնները: Դարձեալ, Կանոնադիրը զայն նախատեսած չըլլալով, վարժարաններու ներկայ պիտոճէն վարկ չունի կրթական Քննիչի մը համար, առանց սրու Ուսումն[ախան] Խորհուրդը կարող չէ, սակայն, հսկել վարժարաններու կրթական եւ բարոյական ընթացքին վրայ: — Այս կէտերուն մասին հրապարակաւ յայտնած եմ մտածումս «Արեւ»ի մէջ, ինչ որ կը թուի ծանօթ ըլլալ Պատկ[առելի] Թեմ[ախան] եւ Քաղ[աքական] Ժողովոյ անդամներուն, որոնք, այլապէս, պիտի չընտրէին զիս:

2.— Թէեւ Զեր պաշտօնադիրը կը զլանայ սոյն կարեւոր տեղեկութիւնը ինծի տալ, բայց թերթերուն մէջ կարդացած ըլլալով անունները Խորհուրդին միւս անդամներուն, կը ցաւիմ յայտնելու՝ որ եթէ առաջին պատճառը զոյութիւն չունենար՝ Խորհուրդին կազմը միայն պիտի բաւէր որպէսզի մերժէի անոր անդամակցիլ:

Այս առթիւ պարտք կը զվամ նաեւ յայտնելու՝ թէ իմ «կրթասիրական զղացումներուն» միայն վստահելով զիս այսպիսի կարեւոր պաշտօնի մը հրաւիրելը կը դռնեմ ինծի համար վիրաւորական: Կրթասէր են առ հասարակ բոլոր Հայերը, մինչ եւ վարած եմ, բացի ուսուցչութենէ², Կեսարիոյ Ս. Կարապետ վարժարանի³, Պոլսոյ Աղդ[ային] Կեդր[ոնական] վարժարանի⁴ եւ Կիպրոսի Մելգոնեան Կրթ[ախան] Հաստատութեան⁵ վարժապետանոցի բաժնին Տեսչութեանց պաշտօնները:

Հաճեցէք ընդունիլ, Գերապատիւ Տէր, խորին յարգանայս հաւաստիքը

Վահան Թէֆեւան

Յ.Գ. Ընտրութիւնս վաղուց հրապարակուած ըլլալով՝ ստիպուած եմ հրապարակել նաեւ ներկայ պատճառարանեալ հրաժարականս:

84. — ՀԱՅԿԱՅԻՄՆ ԸՆԹԵՐՑԱՍՐԱՀԻ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

[Գահիրէ] 31 Հոկտ. [19]43

Պատ. Վարչ[ութիւն] Հայկ[ախան] Ընթերց[ասրահի]

ԻԱՍՍ

Յարդ[ելի] Հայրենակիցներ,

Մտայայ Զեր 20 Հոկտ[եմբեր] Վուսկիր հրաւիրագիրը ներկայ ըլլալու

Ձեր կազմակերպած այսօրուան դրական հաաաքոյթին՝

Հաաեցէք ընդունիլ ջերմ շնորհակալութիւնս թէ այդ նախաձեռնութեան եւ թէ զայն յայտնող Ձեր նամակին դնահատական բովանդակութեան համար : Ծնորհակալութիւն նաեւ ամէն անոնց որոնք ու եւ է ձեւով կը մասնակցին այդ հաաաքոյթին , որուն առաջին նպատակը ըլլալու է խրախուսել նոր երիտասարդութիւնը հայ զիւրին եւ հայ հանրային կեանքին ծառայելու :

Յաւելով որ տկարութեան պատճառաւ պիտի չկրնամ անձամբ ներկայ ըլլալ հաաաքոյթին , կը կրկնեմ շնորհակալութիւնս եւ կը մնամ անկեղծ յարգանք

Վ. Թ.

85. — Ռ.Ա.Կ. ԳԱՀԻՐԷԻ ԱԿՈՒՄԲԻ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

<Գահիրէ> , 10 Մարտ 1944

Ռ[ամկալար] Ա[ղատական] Կուսակցութեան

Գահիրէի Ակումբի Վարչութեան

Աստ

Սիրելի ընկերներ ,

Գոհութեամբ ստացայ Ձեր երէկուան թուակիրով նամակը : Հոն ծանօթ պարադաներու բերմամբ կուսակցութեան Կեդրոնական Վարչութեանէն ինչպէս եւ անդամակցութեանէն տուած հրաժարականիս յետս կոչումը նշանակելով , յանուն Ձեր եւ Ռամկալար Աղատական բոլոր ընկերներու բաղձանք կը յայտնէիք որ ըստ առաջնոյն շարունակեմ առաջնորդող ընկերոջ դերս :

Իմ երկարամեայ աշխատանքս կուսակցութեան մէջ ունէ վստասիրական ձգտում ունեցած է : Թեկնածու եղած չեմ , յայտնապէս կամ ծածկապէս , ունէ պաշտօնի : Կատարած եմ , յաճախ ստիպման ներքեւ , ինձի տրուած պաշտօնները , այնպէս ինչպէս կը կարծէի թէ կը պահանջէին կուսակցութեան սկզբունքն ու շահերը : Երբեք անսխալականութեան դաւանանքը ունեցած չըլլալով՝ այն պարադային որ սխալ մը գործած եմ , փութացած եմ զայն ուղղել :

Արդ , թախանձադին կը խնդրեմ Ձեզմէ , ընկերներ , որ յառաջիկային եթէ պատահի Ձեզի որ իմ պարադային մէջ գտնուող ունէ ընկերոջ մը գործունէութիւնը դադարեւ կոչուիք , ունէ առիթով , շտարուիք ոչ-էական հարցերու ազդեցութեանէն եւ , օրինակ , զանազան նկատումներով անոր վէճ բարձրացող ուրիշ քանի մը ընկերոջ գոհացումին համար , այդ ընկերը չվերադարձնէ ա՛յնքան խոր կերպով՝ որ ան չկարենայ այլեւս նախկինը ըլլալ , ինչ ձեւի եւ վիճակի մէջ ալ գտնուի այնուհետեւ : Ծիշդ է որ հաաաքականութիւնները ոչ շատ արդար եւ ոչ ալ չըջահայեաց կ'ըլլան միշտ , բայց մերինին նման փոքրաթիւ հաաաքականութիւն մը որ կ'ուզէ եւ կրնայ մեծ դեր կատարել իր ժողովուրդին մէջ , պարտաւոր է ուրիշներէ աւելի ուղիղ եւ արդար ըլլալ յատկապէս իր առաջնորդող տարրերուն հանդէպ , եթէ կը կարծէ թէ իրեն պէտք են այդպիսի տարրեր եւ թիւի ու աղմուկի զօրութիւնը է որ պիտի վարէ զինքը :

Կան ընկերներ որ այսօր կը կտտարեն եւ ուրիշներ որոնք վաղը պիտի կոչուին կտտարելու այդ նոյն անհրաժեշտ դերերը. անոնք պէտք է վստահ ըլլան՝ որ երբ կ'աշխատին խղճով եւ անձնուիրութեամբ, յանկարծ ինքզինքնին պիտի չզտեն թեթեւօրէն վճռող ընկերներու հաւաքականութեան մը թշնամանքին դիմաց, Կուսակցութեան շահն է որ ձեռք կը պահանջէ ապագային խուսափիլ այսպիսի արարքերէ, մտիկ ընելով ոչ թէ ոմանց կրքոտ գոռումին, այլ Ձեր մտքի եւ սրտի ձայնին :

Անգամ մը եւս շնորհակալութիւն յայտնելով Ձեր նամակին համար, կը խնդրեմ որ ընդունիք եւ Ձեր յիշատակած բոլոր ընկերներուն հաղորդէք ընկերական սիրալիւր զգացումներս :

<Վահան Թեֆէեան>

Թ Է Ք Է Ե Ա Ն – Ն Ա Ր Դ Ո Ի Ն Ի
ՆԱՄՍԿԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱՊԸ

վահան Թեֆեհանն ու Շաւարշ Նարդունին կը բուին իրարու ծանօթացած ըլլալ 1928-ին*։ Այդ տարին է որ նաեւ Թեֆեհանը Նարդունին ի պատասխան յղած է նամակ մը, ինչպէս կը տեսնուի Նարդունին Յունուար 1934 թուակիրէն։

Մեր տրամադրութեան տակ չենք ունեցած փոխանակուած այդ նամակները։ Ինտելեալարի հոս կը բաւարարուինք ներկայացնելով տրամադրելին՝ լուսաբանելու համար Թեֆեհանին եւ Նարդունին յարաբերութիւնը**։ որուն ձգտեալ բնոյթին մէջ իր դրոշմը ունեցած է երկու գրողներուն կուսակցական պատկանելիութիւնը։

Ռամկավար Թեֆեհանը Նարդունին «Մեղեդիներ, մեղեդիներ» հատորին լոյս տեսնելուն առիթով 1933-ի Մայիսին կամ Յունիսին կը գրէ նամակ մը, ուր նաեւ կ'ուզէ երիտասարդ արձակագիրը զգուշացնել թունոտ հրապարակագրութեան չարիքէն, զայն հրաւիրելով զգաստութեան։

Դաշնակցական Նարդունին, յատկապէս այդ հրաւերէն վրդոված, ապահովելէ ետք Թեֆեհանին հաւանութիւնը, «Յաւաջ» օրաքերթին 1933-ի Յունիս 4-ի քիւով համրութեան սեփականութիւնը կը դարձնէ «Բերքողին նամակը» անոր կցելով *Երկու խօսք****։

Ահաասիկ այդ նամակն ու «Երկու խօսքը».—

* — Հոս մեր նպատակէն դուրս է անդրադառնալը առհասարակ Թեֆեհան – Նարդունի կապին, որուն մասին կարելի է գրել ծաւալուն կերպով։ Թեֆեհանը մօտէն հետեւած է Նարդունին եւ անոր գլխաւորած Զափահաս Որբերու Միութեան գործունէութեան։ Նարդունին «Զուարթնոց»ի 1929-ի 6-7 միացեալ քիւով գրած է Թեֆեհանին մասին, եւն.։

** — Այս մասին տե՛ս նաեւ Շահան Շահնուրին նամակը Գեղամ Ֆէնէրեանին. «Հայկազեան հայագիտական հանդէս», Թ. հատոր, 1981, Պէյրութ, էջ 231-234։ Նոյնպէս՝ ՎԹՆ, էջ 68-69, 364-367 եւ 374-375։ Նոյնպէս՝ «Անի» ամսագիր, 1952 փետր., էջ 100, Զարոյեանին յուշագրութիւնը։

*** — Թեֆեհանը Զարոյեան Պետրոսին կը գրէ. «... Նամակս... հրապարակագրութեան հանդէպ պարսաւս կը պարունակէր արդէն...։ Մնաց որ... իր աւելցուցած տողերը... աւելի կը վնասեն, վնասեցին իրեն...» (ՎԹՆ – էջ 365-366)։

Սիրելի Նարգուհի,

Այս առտու միայն՝ բացի եւ սիրիզբէն սկսելով կարգացի մինչեւ այս վայրկեանս, մինչեւ էջ 69, ձեր «Մեղեդիներ»ը: Ինչ որ գիտէի ձեզմէ՝ դիտարկութեամբ էջը այս տպատպութիւնը կրելու: Թերի, այնքան թերի՝ որ բոլորովին սխալ էր իմ գիտութիւնս, եւ ամէնէն առաջ ատիկա խոստովանելու եւ ձեզմէ ներողութիւն խնդրելու պարտքն է որ կը զգամ հիմա:

Քիչ մըն ալ անոր համար արդեօք որ մօտ երկու ամիս վերապրեցայ իմ ոտանաւորներուս հետ, զանոնք կրկին-կրկին կարգացի, սրբագրեցի ձեռագիրն ու տպուածը եւ երկուրէն էլ ի վեր՝ որ զիրքը, հապուած-սքուած, ձեռքիս մէջն է՝ զդուա՛ծ եմ ամէնքէն, ալ դէ՛ կը գտնեմ... քիչ մըն ալ ատոր համար է արդեօք որ «Մեղեդիներ»ը անսահման թարմութիւն, պոպոզա՛ւ եւ պղպկաւում թափեցին վրաս, այնպէս ինչպէս շատոնց որեւէ դիր ու տեսարան — բնութեան, կեանքի — չէին գիտ զրած նման euphonieի* մը մէջ:

Մինչեւ հոս — էջ 69 — ո՛չ մէկ մոլորում գէպի բանաստեղծութիւն ձեր երանաթիւղ արշաւէն եւ անոր խորք ձեր սուղումին մէջ. այսքանք ինծի բաւական է որպէսզի վստահօրէն բռնեմ թէ պիտի չըլլայ նաեւ այսուհետեւ:

Արմաշը, իր վանքէն եւ վարդապետներէն աւելի, անհամեմատօրէն աւելի, դուք է որ գեղեցկութեան մէջ կը պահէք ու կ'անմահացնէք իր լոյսի ու բոյրի flouով**, իր Զուրերու արծաթով, ծառերու դմբութեամբ եւ երկնքի շափելալայով, արշալոյսի ու վերջալոյսի բոցերով, ու մանաւանդ, մանաւանդ իր հայ ժողովուրդին խորունկ ու ճոխ հայկականութեամբը, դոր, կ'ս գոնէ, հեռու էի կասկածելէ: Պոլիսը, իր խոտն ու խճողուն ու ազմիտ կեանքով մեղի՝ իր հայ վաւականութեան, ճիշդ է որ շատ բան կորսնցնել տուած է անկէ եւ միշտ քիչ մը ճիւղով է որ զայն փնտռած ու գտած ենք մեր մէջը, մինչ-դեռ ձեր Արմաշը, ահա՛, քաղաքներուն ալ յնքան մօտ բայց իր բարձրութեան եւ առանձնութեան մէջ մտքուր, ոչ միայն գործարարն ու պահպանիչ է իր հայ հողին, այլ եւ բան մը աւելցուցեր է կարծես անոր վրայ, հայրենաբաղձ յիշողութեան բոլոր նրբացումներն ու խորացումներն է տուել անոր: — ճիշդ ինչպէս դուք ալ ձեր Արմաշաբաղձութեամբը հիմա աւելի եւս նրբացուցեր ու խորացուցեր էք այդ հողին: Ճշմարտապէս — «եւ ոչ կարծեօք» ինչպէս հաւատամքին մէջ կ'ըսուի — Արմաշին, Զեզի եւ մեր դրականութեան համար մեծ յաղթանակ մըն էք տարած «Մեղեդիներ»ով. հայերէն արձակը ա՛յդքան ճիշդ (նախ), յետոյ դունադեղ, յետոյ ներպաշնակ եւ միւսնոյն ասան հայկական համով-հոտով զեղուն, քիչ անգամ հողին երեսը ելած ու թրթռացած, կայծկւապա՛ծ էր օդին մէջ: Շատ շնորհակալութիւն ու շատ մեծ շնորհաւորութիւններ ձեզ:

Եւ որպէսզի բան մը չմնայ սրտիս վրայ, թոյլ տուէք որ աւելցնեմ: —

* — Բաղդաճայնութեան (փրնս.):

** — Նրբութեամբ (փրնս.):

ԼԲԻ՝ դրէք այլ ևս «Երկունք»ի վերջին թիւին մէջ ձեր գրածին պէս էջեր. նոյն խակ ուրացէ՛ք ևս դատադարտեցէ՛ք զանոնք որ գրած էք. այս կը պահանջեն ձենէ ձեր զիւրը իր բնանկարներուն չգեղութիւնով, ձեր գիւղացիները իրենց հայ, սո՛ւրբ հոգիով և ձեր մեծ տաղանդը իր աղբիւրի յուղեալ ևս յուղիչ ժայթքով: Դիչ մը տաւրի փառասէր եղէք, que diable*!

Սիրով Ձերդ
Վահագ Թէֆէեան

ՃՐՐԳՈՒ ԽՕՍԻՐ]

Մեղեգիներու, և բոլոր, ինչպէս կ'ըսեն, «գեղեցիկ» գրականութիւններու հրատարակութիւնը լիւքս^{••} բան մըն է հայ ժողովուրդին համար: Արդարեւ դեռ կանուխ է փնտռել նման պերճանքներ ի պէտս հայ ժողովուրդին, որ թէևէ կը ներէ՝ նման պերճանքներու: Լատադոյն գործը, ամէնէն կարեւորը և արժէքաւորը ներկայ պայմաններուն մէջ, մաքրելն է հրապարակը, աշխատիլ, որ շնչէ՝ հայ ժողովուրդը՝ նւտելով իր կործէին վրայէն ճնշող վնասակար ծանրութիւնները: Իմ մասին խօսելով, ևս հայ ժողովուրդին ներդրութիւնը կը խնդրեմ՝ եթէ երբեմն ներշնչուամբ բռներ է զիս ու կապտեր: Կը կարծեմ թէ, արուեստէն առաջ, ուրիշ աւելի մեծ գործ մը ունին արդի երիտասարդները: Ես, մէկը իրենցմէ, Մեղեգիները գրած ըլլալէս աւելի երջանիկ կը զգամ ինքզինքս՝ յարձակելով կեղծաւորներու, խաբեքներու ևս պորտասէրներու վրայ: Մահաւանդ որ, c'est le siècle de violence^{***}:

Շ. ՆԱՐԴՈՒՆԻ

Վահագ Թէֆէեանը 6 Յունիս 1933-ին՝ այդ «Երկու խօսք»ին ի տես՝ կը հարկադրուի Նարդունիին գրել բաց նամակ մը, որուն պատճէնին հանդիպեցանք Թէֆէեանին արխիւին մէջ (ԳԱԹ), բայց չկրցանք ստուգել թէ նամակը Նարդունիին կամ որեւէ քերթի տրուած է ատենին:

Կ'ենքադրեմք թէ նամակը գրել է եւս Թէֆէեանը որոշած է չերապարակել զայն, որովհետեւ Անդրանիկ Անդրեանեանին ուղղած իր 12 Ապրիլ 1934 թուակիր նամակին մէջ կ'ըսէ. «... նամակս հրատարակելու արտօնութիւն խնդրելով եւ գովեստէն օգտուիլ ուզելով հանդերձ, փաւրացած էր իր յիմար ու կոշտ պատասխանը կցել անոր, ա՛յնքան յիմար՝ որ հարկ չտեսայ զայն վեր առնելու, լսարկեցայ թէ ի՛նք իր դատաւարտութիւնը ստորագրած էր հոն...» (ՎԹՆ, էջ 375):

• – Սա՛տանան տանի (փրմս.):

•• – Շռայլութիւն, պերճամք (փրմս.):

*** – Ասիկա բրտաւքեան դարն է (փրմս.):

Ահա քէ ինչ կ'ըսէ Թէֆէեանը իր 6 Յունիս քուակիրով։—

Սիրելի Նարդուհի,

Նամակիս տակ Զեր աւելցուցած «Երկու խօսք»ը անոր վերջին, և միայն վերջին, տողերուն մասին, իմ վրաս պարտականութիւն կը դնէ ըսելու հետեւեալը։

ա.— Դժբախտութիւն մըն է որ մեր կեանքի պայմանները (անհատական և հասարական) մեզ կը ստիպեն երբեմն զայրանալ և հեծեծել՝ թէ «դեղեցիկ գրականութիւններու հրատարակութիւնը լիւքս բան մըն է հայ ժողովուրդին համար», — մոռնալով դեղեցիկը կազմող (ոչ ասանձին անշուշտ) ճշտութեան և վայելչութեան պահանջները մինչև իսկ ա՛յս ըսելու պահուն։ «Մեղեդիներ»ուն մէջ չէ՛ որ պիտի գրէիք։ «Արդարև դեռ կանուխ է փնտռել նման պերճանքներ ի պէտս հայ ժողովուրդին, որ քէեւ կը ներէ՛ նման պերճանքներ»։ Կամ. «Իմ մասին խօսելով, ևս հայ ժողովուրդին ներողութիւնը կը խնդրեմ՝ եթէ երբեմն ներշնչումը բռներ է զիս ու կապտեր»։

բ.— Եթէ անկեղծ ըլլար հայ ժողովուրդէն Զեր խնդրած ներողութիւնը «Մեղեդիներ»ու հրատարակութեան համար և հրատարակութենէն ա՛յնքան քիչ օր վերջը, ևս ալ, իրբն մէկ անգամը այդ ժողովուրդին, պէտք էր ներողութիւն խնդրէի Զենէ՛ այդ հրատարակութիւնը զնահատած և զնահատական նամակով մը Զեղի յայտնած ըլլալու համար...։ Բայց կը զորմանամ, որ ա՛յդքան քիչ կարևորութիւն տալով Զեր գրական գործին, փափաքեցաք ստիպել հրատարակել Զեղի ուղղած անձնական նամակս, բան մը որուն հաւանեցայ՝ ըսելով. «Եթէ ան կրնայ Զեղի օգտակար ըլլալ, հրատարակեցէ՛ք, բայց առանց յայտատմի»։ Այդպէս ալ բրած էք ևս ատոր համար չնորհակալ եմ Զեղի։

գ.— Կ'ըսէք տակաւին. «Կը կարծեմ թէ, արուեստէն առաջ, ուրիշ աւելի մեծ դործ մը ունին արդի երիտասարդները։ Ես, մէկը իրենցմէ, Մեղեդիները գրած ըլլալէս աւելի երջանիկ կը զգամ ինքզինքս՝ յարձակելով կեղծաւորներու, խաբեւաններու և պորտասէրներու վրայ»։ Ընդունելով հանդերձ որ արուեստագէտ մը կրնայ նաեւ յարձակիլ իր այսպէս նկատած «կեղծաւորներու, խաբեւաններու և պորտասէրներու (?)» վրայ ևս նոյնիսկ «երջանիկ զգալ ինքզինքը», զիտե՛լ կուտամ որ մինչդեռ արուեստի գործ մը կազմելու և նոյնիսկ դատելու համար արուեստագէտի անձնական խառնուածք, ճաշակ և ուրիշ յատկութիւններ անհրաժեշտ են, հանրային գործի մէջ պէտք է երեւան բերել առաւելապէս այնպիսի կարողութիւններ, որոնք արդարութիւնը և ճշմարտութիւնը իրենց հիմ ունին, օգտակարութիւնը իրենց նպատակ և չրջահայեցութիւնը իրենց միջոց։ Ու բարեբախտաբար՝ կան ոչ-ար-

ւետադէտներ ալ, որ ունին այս կարողութիւնները, կամ ունին, առ նուազն, արուեստագէտի մը չափ կամ անկէ աւելի, «յարձակելու» կարողութիւնը եւ կարելի չէ, ուրեմն, ո՛չ ի յառաջագոնէ ոչ ալ վերջէն՝ վերջնական ու ճիշդ կերպով բսել միշտ, թէ արդեօ՞ք կամ ի՞նչ չափով «կեղծաւոր, խաբերայ ու պորտասէր» են այդպէս որակուած մարդերը: Զէ՞ որ մարդոց, մանաւանդ ապրող մարդոց մասին մեր կարծիքը կրնայ մէկ օրէն միւսը փոխուիլ արժանապէս՝ եթէ ոչ ուրիշ գոնէ սո՛ւ պատճառաւ որ կ'ապրին եւ կը վիժուին մարդերը, — թէեւ՝ յաճախ՝ աւելի հաստատուն չեն մնար նաեւ մեռած հանրային մարդոց մասին մեր կազմած կարծիքներն ու արձակած վճիռները...: Ասով ըսել կ'ուզեմ, որ պէտք է թոյլ տաք Ձեր ժամանակակիցներուն նախընտրել Ձեր արուեստը Ձեր առանց արուեստի ըրած «յարձակումներուն», պէտք չէ որ «յարձակողը», Ձեր մէջ, նախանձի «արուեստագէտին» երբ այս վերջինը կը գովուի ու ինք կը պարսաւուի, պէտք է՝ ընդհակառակը՝ «յարձակում» դործելու առեն ան օգտուի իր քովը գտնուող արուեստագէտին ներկայութենէն եւ անկէ փոխ առնէ վայելչութեան, ճշդութեան եւ ժուժկալութեան տարրերը զոր ան ցանած է աստատօրէն իր «Մեղեղիններ»ու մէջ...:

դ.— Գալով Ձեր վերջին նախադասութեան, որ կը կնքէ մէջ-բերուած Ձեր խօսքերը, իր դրոշմը զարնելով անոնց.— «մանաւանդ որ, c'est le siècle de violence»,— կը խնդրեմ որ նորէն ու նորէն մտածէք անոր վրայ՝ զայն ընկէ առաջ Ձեր եւ ուրիշներու հանրային գործունէութեան առաջնորդը: Նախ՝ ճիշդ չէ ան, երբ յիշենք նախկին բոլոր դարերը, մէջը ըլլալով տասնը-իններորդը, որ իր սկիզբին՝ Նաբոլէոնը եւ վերջին Պոէրնիսը պատերազմը տեսաւ...: Երկրորդ՝ եթէ ճիշդ ալ ըլլար, պիտի ըսէի. «Բռնութիւն ի ձեռս բռնապետաց», «Բռնութիւն գործով եւ ոչ թէ խօսքով», «Բռնութիւն յոտակ նպատակի մը համար, իր ուժերը չափելով եւ պարագաներն ու պայմանները հաշուի առնելով. ի հարկին ստեղծելով զանոնք, ստեղծելու միջոցներն ու նենալով...»: Եւ երրորդ՝ թէ նոյնիսկ «զարը բռնութեան դարը ըլլար», ինչպէս կ'ըսէք, եթէ գործով բռնութեան ուժն ու միջոցներն ունենայիք անդամ, եւ նորէն պիտի գոչէի Ձեզի.— «Ո՛չ, բռնութիւնը օգտակար չէ, բարի ալ չէ, գեղեցիկ բնա՛ւ չէ: Մեր ժողովուրդը բաւական ճաշակած է զայն ու ճաշակելու վրայ է դեռ, անգլին ասելն, այս կամ այն կերպարանքով: Թողէ՛ք, որ զոնէ այստեղ, քիչ մը ազատ չնչնք ու շարժինք: Ձեր բռնութիւնը... Ձեր մոմն ու իւղը Ձեզի, մեր ժամը մի՛ վաք...»:

Այսպէս պիտի գրէի Ձեզի, ու բացի զընէ՛ պիտի գիմէի բնական թաղիս Քրանսացի ոստիկանապետին, որպէսզի զիս անձնապէս պաշտպանէ Ձեր բռնութեան ձեռնարկներուն դէմ: Բարեբախտաբար, սակայն, ո՛չ այդ դո՛չութիւն եւ ոչ ալ այդ դիմութիւն պէտքը կը զգամ, քանի որ ի դէպ եւ ի մէջ ալլոց՝ կը յիշեմ թէ գործս «Մեղեղիններ»ու հեղինակին հետ է...:

Ձերդ սիրով միշտ

Վահան Թեֆէեան

կ'անցնի որոշ ժամանակ եւ 1933-ի Դեկտեմբեր 24-ին, Նիւ Եորքի Ս. Խաչ Եկեղեցիին մէջ, պատարագի պահուն, Դաշնակցութեան կարգադրութեամբ կ'ահաբեկուի ամերիկահայոց հայրեմասէր առաջնորդ Ղեւոնդ Արք. Դուրեանը, որ նախապէս խոշտանգումի փորձերու ալ ենթարկուած էր նոյն կուսակցութեան կողմէ՝ Խ. Հայաստանի համակիր իր ընթացքին համար:

Հետաքրքրական է նշել թէ ոնիրէն քանի մը շաբաթ առաջ, 18 Նոյ. 1933-ին, Առաջնորդը պաշտօնական նամակով մը կը շնորհաւորէր Խորհրդային Միութեան արտաքին գործոց ժողովրդական գործակար Մաքսիմ Լիք-վիկնովը՝ Խ. Միութեան Եւ Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներուն միջեւ պիտանագիտական յարաբերութիւններու հաստատման առիթով...:

Մինչ զյխառնաբար ուսմկավար մամուլը կը ձեռնարկէ ռնիրը զատապարտող արշաւի, դաշնակցական մամուլը կը սկսի վարկաբեկել Ղեւոնդ Արք.ն ու արդարացնել ոնիրը: Նարդունին ալ տուրք կու տայ վերջին մարտավարութեան: Եւ, ահա, վահան Թէֆէեանը կը հարկադրուի «Ապագայ» քերքին 2 Յունուար 1934-ի քիւով հետեւեալ բաց նամակը ուղղել Նարդունին. —

Կարդացի «Յառաջ»ի մէջ Ձեր գրած «Կենսագրականը» Ղեւոնդ Արք. Դուրեանի վրայ:

Պարտք եւ միանգամայն ցաւ կ'զգամ Ձեզի յայտնելու՝ թէ ծայրայեղօրէն տղեղ եւ անմարդկային է վատարար սպաննուած հայ եկեղեցականի մը մարմնին վրայ Ձեր թափած նախատինքը՝ փոխան դահին համար կսկիծի եւ ոճիրին զէմ պժղանքի բառերուն, որ միայն կ'սպասուէին հայ զգաղէտէ մը:

Թող տուէք նաեւ Ձեզի ըսելու՝ թէ զուք չէք կրնար յանուն հայ երիտասարդութեան խօսիլ, կարծիքներ յայտնել եւ պահանջներ դնել տնոր կողմէ, ինչպէս կ'ընէք Ձեր այս գրութեան մէջ ալ: Ձեզի չափ եւ ալ կը ճանչնամ մեր երիտասարդութիւնը եւ վստահ եմ որ ան արժանի չէ Ձեր իրեն ըրած այս անդամ տկամայ նախատինքին:

Թուրք հորդաններու կողմէ խժոժօրէն սպաննուած հայ եկեղեցականներու հոռւէն, նոյն կերպով բայց հիմա հայու ձեռքով անհետացուած բարձրաստիճան եկեղեցականի մը կորուստին առթիւնին է՝ որ յանդիմութիւնը կ'ունենաք մեր ամբողջ եկեղեցականութիւնը, անոր պաշտօնն ու զերը խնդրոյ առարկայ ընելու, այնչափ անճաշ որչափ աղէտ բացատրութիւններով:

Յետոյ, ո՞րք առած էք Ձեր երկրորդական կրթութիւնը՝ որպէս զի անկէ դուրկ համարէք Դպրեմանքէն վկայուած, Եզլիչ Արաղան Դուրեանի աշակերտն ու աղակալնը եղող Ղեւոնդ Եզսկ. Դուրեանը:

Եւ խորհի՛ւ թէ Արմաշի այլ սանին գիտլը կ'ստոտող զբաղէտը Արմաշցի մըն է... եւ անոր տաճարին խունկը, երզը, մասն ու նշխարը բաժին ունին իր կաղմութեանը մէջ: Անոր սեղանին վրայ ձեռնադրուած եւ հիմա հեռաւոր պանդուխտ տաճարի մը սեղանին վրայ նահատակուած կրօնականին պատկերը, սակայն, ոչ մէկ սարսուտ կ'ազդէ իրեն, ոչ մէկ յուզում կուտայ իր սրտին:

Ան սիրտ չունի ուրեմն, ինչպէս տարրական բարեկրթութիւն ալ չունի: Ես անոր չեմ կրնար ձեռք երկարել այլ եւս:

Վահան Թէֆէեան

Նարդունին անպատասխանի չի քողար Թէֆէեանին բաց նամակը: «Յա-
ռաջ»ին 6 Յունուար 1934-ի քիւով ան կը պատասխանէ հետեւեալ գրութեամբ:

Կիրակի օրը դուրս չելայ սենեակէս: Հին թուղթերս կը խոռնէի: Մէկ
գրքիս մէջէն վար ինկաւ Պ. Թէքէեանի նամակը: 1928-ին, երբ կը պաշտօնա-
վարէի Ամիէնի յիմարանոցին մէջ, այդ նամակով ինծի կը պատասխանէր ու
կ'ըսէր. «... Ձեզ միշտ սիրալիր տեսած եմ ինծի հետ. երբեք խոժոռ նայած
չենք իրարու. երբեք վիճարանած չենք իրարու հետ»: Կիրակի օր, մինչ ես
այս սոպիլը կը կարգայի, ուրիշներ, — ի՞նչ պուպուկալութիւն, — կը կար-
դային Պ. Թէքէեանի «Բայ նամակը», ինծի ուղղութեամբ, Ապաղայի մէջ: Յա-
ջորդ օրը, կէս օրէն յետոյ, Յառաջի խմբագրատունը գացի:

— Միւճուէ՞, Թէքէեան յարձակեր է վրայ, ըսին պաշտօնակցական ըն-
կերներ:

— Թէքէեան յարձակեր է վրա՞ս, չեմ հաւատար:

Պնդեցին:

— Ձեմ հաւատար: Թէքէեան, իր անունով, չի յարձակիր երբեք վրաս:
Կը յարձակի կեղծ-անունով, բայց երբեք իր անունով:

Յոյց տուին Ապաղան:

Հաղար ափսոս՞ս Թէքէեանի:

Միծաղելի բան մը կայ իր «Բայ նամակ»ին ձեւին մէջ, — ալ ձեռք
պիտի չերկարէ՞ ինծի, (կը լսե՞ս, ՊԱՅՔԱՐ), յետոյ կը գրկէ զիս յանուն Լ-
րիտասարդութեան խօսելու իրաւունքէն, եւ վերջապէս կը դատապարտէ զիս,
սաստի՛կ, տաստի՛կ, «տոգէտ» կ'անուանէ զիս (կը լսե՞ս, ՊԱՅՔԱՐ), եւ ուրիշ
յուզիչ բաներ ալ կ'ըսէ:

Խամկալար Ֆըլֆըշները թող այլեւս չհեղանան Պ. Թէքէեանի, — ահա
կը դատապարտէ զիս:

Արդարեւ Պ. Թէքէեան չատ խօսք լսած է իր «Կասկածելի» բարեկամու-
թիւններուն պատճառով: Մարտիկոյ մէջ երբ Ձ[ափահաս] Ո[րբերու] Միու-
թիւնը թէյասեղան մը տուաւ ի պատիւ իրեն, այդ առթիւ պաշտպանեց նաեւ
հայկական դրօշը: Մենք ալ թղթակցութիւն մը տալեցինք, գրեցինք Պ. Թէքէ-
եանի տեսակէտները: Փոփրեցա՞ւ ՊԱՅՔԱՐ, գրեց Պ. Թէքէեանի հրաւիրելով
որ ետ առնէ իր խօսքերը: Վերջերս դարձեալ խօսք լսեց: Մե՛ղե՛րփնճերու
մասին դնահաստական նամակ մը գրեց, — երբեք չէի սպասեր, — իր հաւանու-

Թեամբ տպուեցաւ ՅԱՌԱՋԻ մէջ, ատոր համար՝ Պայքարի սրիկաներէն մէկը զիս քարկոծած առնէ՝ զօրութեամբ կը մեղադրէր նաեւ Պ. Թէքէկանը, որ զնահատական տողեր կը նուիրէ «Իր կուսակցութիւնը անարդող» երիտասարդի մը: Տեղն է ըսել թէ Պայքարի սրիկաները հայերէն չեն գիտեր, — ահա թէ ինչո՞ւ չհասկցան տպուելուն պատճառը: Յետ գրութեան դրուած քանի մը տողերս շատ Թափանցիկ չէին Պայքարի խմբագիրներուն գոմէշի ուղեղին համար:

Բայց... ալ թող շնեղանան Պ. Թէքէկանի, որ ահա կը յայտարարէ թէ ձեռք պիտի չերկարէ ինծի, — կը լսե՞ս, Թանձրապլուխ Պայքար:

Ե՞րբ բարեկամ է եղեր ինծի Պ. Թէքէկան, որ կը ստիպուի, հրապարակա՞ւ, ետ առնել իր բարեկամութիւնը, հիմա: Ե՞րբ բարեկամ է դարձեր ինծի, կը հարցնեմ ահա: Ի՞նչ ցոյց է այս, — թղթատարով ալ կրնար ընել այդ յայտարարութիւնը: Բայց երբ թերթով, — Ռամկավար Ազատական կուսակցութեան «Ելութ»ն ըլլար կարծես, — կը կատարուի այս ձեւով, կ'ուզեմ հասկնալ թէ ի՞նչ կը նշանակէ այս: Մանաւանդ կ'ուզեմ հասկնալ թէ ե՞րբ բարեկամ եղեր է ինծի, որ չեմ իմացեր ես: Ո՛չ, Պ. Թէքէկանի հետ երեք բարեկամութիւն չեմ ունեցած, սրճարանի եւ ճաշարանի ծանօթներ ենք մենք, ոչ աւելի, կը լսե՞ս Պայքար, զուտ տղմուտ ուղեղով: Պատահական հանդիպումներ, որոնց համար դո՛ւր եմ փորձեր հեղինակել զիս Դաշնակցական ընկերներ: Պ. Թէքէկան երեք ծանօթ չէ ինծի՝ իր բանաստեղծի ազնիւ պատմութեան մերկացած: Բայց բանաստեղծը սրճարանին մէջ չէ, որ ճանչցայ:

Այսուհանդերձ, երբ հիմա, հին բարեկամներու պէս, յուզուած ու սրտնեղած կը կանգնի եւ կը մերժէ այլեւս ձեռք երկարել ինծի, — պարտաւոր եմ պահանջել, որ զրէ Յորեւեանի իր յանձնախումբին թէ կը մերժէ նաեւ իմ անունս այդ յանձնախումբի անդամներուն եւ յորեւեանի հանդէսին առթիւ խօսողներուն շարքին:

Յետոյ ինծի կը մնայ պահանջել, որ ցոյց տայ թէ ո՞ր երիտասարդութիւնը կը ճանչնայ իրեն համախորհուրդ, — Ազաթան պէ՞յր, մեծ-մայրի՞կս: Այս հարցումս կ'ենթադրէ երկու պատասխան, — ի՞նչ կը հասկնայ երիտասարդութիւն ըսելով, եւ ո՞ր անունները կը թուէ իրեն երիտասարդ եւ իրեն համախորհուրդ:

Թշնամի յետադիմութեան, բարեկամ յետադիմութեան, տեսակէտներս էի պարզեր Ահւոնդ եպիսկոպոսանութեան առթիւ: Ապանութեան մասին քանի մը խօսք հարեւանցի, — թէ Ահւոնդ զո՞հ զնայ կղերա-պահ-պանդական ուսմակալար տարբերութեան: Արդարեւ այս յետադիմական մարդիկը լաւ գտեր էին իրենց խաժաճիկը, — դաշտահանողներ կուտան Լպիսկոպոսին հովանաւորութեամբ, օգնաւորով ծագիկներ կը թափեն Լպիսկոպոսին վրայ, դայն կը կանգնեցնեն հայկական դրօշին պէմ ճիւղ Տոն Գիւղթի մը պէս: Եպիսկոպոսը չիւնի թանայ ի՞նչ ըլլայ: Հաւատացեալ Պ. Թէքէկան չի հարցներ թէ Լպիսկոպոսին զո՞րծն է դաշտահանողէս երթալ, զուարճանալ, պարել,

խաղալ, իբրեւ Ամերիկայի հայոց իշխանը՝ օդանաւ թռցնել իր վրայէն, ծա-
ղիկ թափել իր գլխուն:

Փրփրե՛ր է պարոն յորեւարը: Երկար տտենէ ի վեր լուռ կը մնար,
քաշուած բոլոր կտիւններէն, կարծես պարպուած բոլոր կիրքերէն, բայց ա-
հա... արթնցեր է ուսմկաւարը, — մէկը ինծի կ'ըսէ թէ եօթներորդ անգամ
ոսմկաւարանալու փորձն է այս: Եւ, — ո՛վ համարձակութիւն, — քանի մը
թունաւոր տողերու մէջ փոեր է անխոտտօյանելի յետադիմականութիւն մը:
Եղբա՛յր, կարելի է խոտտօյանիլ նոյն իսկ եօթը մահացու մեղքերը: Բայց
կարելի չէ՛, հաւատացէք, կարելի չէ խոտտօյանիլ թէ մարդ կրնայ այս աս-
տիճան յետադիմական ըլլալ: Ո՞վ կրնար ենթադրել թէ հազար ինը հարիւր
երեսուն եւ չորս թուականին, կազմուած հայ մտաւորական մը պիտի գայ
պանծացնելու ժամուն խունկը, չարականը, մա՛սը, նշխա՛րքը:

Այսուհետեւ ինծի համար ոսմկաւար կուսակցութիւնը կը կոչուի «նըշ-
խարք ուտողներու» կուսակցութիւն, «մաս բաժնողներու», «քնոց բռնողնե-
րու», «մոմակալներու» կուսակցութիւն, քանի որ ոսմկաւար վէթէրան մը
այս ձեւով կը բանաձեւէ իրենց հաւատոյ հանդանակը: Կարելի՞ է հարցնել
Պ. Թէքէեանի թէ իր ճանչցած «Երիտասարդութիւնն» ալ մաս կը բաժնէ՞,
նշխարք կ'ուտէ՞, ժամ կ'ընէ՞ վերջապէս:

Որքա՛ն սխալեր եմ, կարծելով թէ Պ. Թէքէեան մէկն է այն հին մտա-
ւորականներէն, որոնք ոչ միայն հաշտ աչքով կը դիտեն Երիտասարդական
չարժուամբ, այլ եւ նոր, յառաջդիմական, յեղափոխական ըմբռնումները: Ընդ-
հակառակն չափազանց եկեղեցատիրութիւն ցոյց կուտայ եւ Մար Շիմունի
ժողովուրդը կ'ուզէ դարձնել մեղ, նոյն իսկ կ'աշխատի փոսովոքէ ընել* հաւա-
տացեալ հաճի-մայրիկները ինծի դէմ: Լա՛ւ, կը դիւրացնեմ իր փոսովօքա-
սիօնը**:

Եթէ չի յիշեր, Յառաջի մէջ, հակակղերական հին պայքարս, հիմա կը
յայտարարեմ, — անելիք չունի՛ հայ կղերապետութիւնը: Եւ ա՛լ կը բաւէ
«բարձրաստիճան» եկեղեցականներու զրպանը հոսեցնել աղլային գումար-
ներ, հայ եկեղեցապետութիւնը դարձած է Բարեկործականի երկրորդ տղապ-
րութիւնը, — ամէն եկեղեցական երբ կը մեռնի, ահագին զրամ կը ձգէ իր
ետեւ: Աղլային զրամներ են ատոնք, որ կը կորսուին: Չեմ յիշեր կտակները,
չեմ յիշեր նաեւ զրամները, որ կը վատնուին փառաշուք եկեղեցիներու շինու-
թեան համար: Ինչո՞ւ այս ամէնը, — որպէսզի մեծափոր եպիսկոպոս մը քթի՞ն
խնդայ այս ժողովուրդին, մինչ թոքախտաւորներ, դորձաղուրդներ, բազ-
մանգամ ընտանիքի հայրեր, թշուառ սրտանիւններ կը մատնուին աներեւա-
կայելի տառապանքներու: Աղլային զործ է միայն օդնութիւն հասցնել այս
վերջիններուն, — իսկ հոգեկան արիօն*** (կրօնք) մատակարարելու համար՝
«բարձրաստիճան» եկեղեցականներու զոյութիւնը ոչ թէ պերճանք, այլ ոճիր
է պարզապէս, պարոն նշխարք ուտող: Կ'ընդունիմ, որ մինչեւ մեր ժողովուր-

* — Յուզաբրգոնի (Փրմս.):

** — Յուզաբրգոնութիւնը (Փրմս.):

*** — Թմրադեղ (Փրմս.):

դին չափահասութիւնը կարելի է դեռ հանդուրժել հայ եկեղեցիին տիրույթ-տուութեան, սպասարկում՝ քահանաներով: Բաւական է քահանայութիւնը առանց աստիճանաւորումի եւ տղէտ վառասիրութեան: Տեղն է յիշել թէ քահանաներու լքուած դասակարգը մեղի տուած է հրաշալի կոտորներ: Քահանաները, ժողովուրդի զաւակ, դեռ աւելին կուտային այս ժողովուրդին, եթէ աշխատանք թափուէր անոնց մտաւորական դարդացման համար: Քահանայական դասակարգին ծանօթ թերութիւնները կը ծաղին նիւթապաշտ եւ փառասէր, ապուշ եւ ամբարտաւան կախկուտներու դռած յաջողութիւններէն: Եթէ ունեցած ենք, թիւով քիչ, հրաշալի վարդապետներ, — անոնք ալ նուիրւածներն են ժողովուրդին եւ ոչ թէ եկեղեցիին, — մեղի ծանօթ է նաեւ որ ունեցած ենք բազմաթիւ մատնիչ վարդապետներ, «բարձրաստիճան» զաւանաններ եւ հայրենադաւնէր: Պ. Թէքէեան այդքան պանծալի կը գտնէ եկեղեցա-Վանի բարձր աստիճանը, — լա՛ւ, լիով վեղար մը քաջէ զլիւտն, լմնցա՛ւ: Անանկ ալ ծոյլ ծոյլ պիտի նստի, ասանկ ալ: Իսկ ինծի համար՝ այդ ասպարէշը infériorité* մըն է, հեռեւարար չի կրնար ունենալ բարձր աստիճաններ:

Ինչպէս կը տեսնուի, իմ պայքարս կապ չունի Ղեւոնդ Եպիսկոփ հետ, — անոր սպանութեան առթիւ ուղեր էի արձարծել պայքարը եւ յեղափոխական երիտասարդութեան տեսակէտները: Պ. Թէքէեան փոխանակ վէճի մտնելու հետս կրօնքի եւ եկեղեցիի մօտին, — ի՞նչ լաւ կ'ըլլար, քիչ մը կը պտուտցնէի իր խելքը մինչեւ հետո տեղեր, — սպանութեան մը առջեւ ինձմէ կը պահանջէ բարեկրթութիւն ցոյց տալ եւ բողոքել:

Նախ իրեն կը վերադարձնեմ «բարեկրթ» բառը, — այս բառը մեր կլիմայի բառ է, սալոնի բառ է: Ես դարու ջիւղն ունիմ եւ ժամանակի աւել: Եւ մաքրուած եմ ձեր բարոյական բոլոր քմբոնումներէն, — սիրահար յեղափոխութեան, առաջին յեղափոխութիւնը նախ կատարել եմ իմ մէջս:

Յետոյ դալով սպանութեան դէմ բողոքելու հարցին, — ի՞նչ, Պ. Թէքէեան այդպիսի մունետիօ կ'կարծեց զիս, «աղղային բողոքողներ» կան, որոնք ծնած են այդ պաշտօնին համար, դիմեցէք անոնց: Իսկ ես մերժելով կը մերժեմ բողոքել մէկու մը համար, որ ինկած է ապահովարար քաղաքական պայքարի մը պատճառով: Արդ, չեմ կրնար բողոքել առանց կարծիքս կադմելու տարուած քաղաքական պայքարին բոլանդակ խորութեան, պայքարի կողմերու ինքնութեան եւ իմ բողոքէն օգտուիլ ուղղուելու մասին:

Այս առթիւ Պ. Թէքէեան, զուք բողոքեցի՞ր երբ Հայաստանի մէջ ձեր սիրելի եկեղեցականները տմարդի վերաբերմունքի հանդիպեցան: Ես չբողոքեցի, որովհետեւ չգայթակղեցայ, բայց դժուար... հաւատացեալ էք:

Վերջացնելու տակն, — կը հարցնէք թէ ո՞ր առած եմ երկրորդական կրթութիւնս, եւ կարծես քանի մը տողերով ալ հասկննել ուղէք թէ կու գամ Արմաշի գպրեմանքէն: Ո՛չ, հարաւ եմ յայտարարելով որ գպրեմանք չեմ ապրած:

Ուսումս ստացած եմ աշխարհիկ երկրորդական վարժարանի մէջ: Ինծի կը թուի թէ դուք կը շփոթէք երկրորդական վարժարանը... գպրեմանքին

* — Ստորակայութիւն (փրմս.) :

հետ, միջնակարգ կրթութիւնը՝ Եղիշէ Լպիսկ. Դուրեանի աշակերտած ըլլալու պարագային հետ Դպրեմանքը կրօնական դպրոց մըն էր միայն, բայց երբեք երկրորդական վարժարան։ Նոյն խոկ պատրիարքարանը շատ աշխատած է դպրեմանքի շրջանաւարտներուն տալ խոտտիխ* շրջանաւարտներու աստիճան ու տոսելութիւնները, — չէ յաջողած։ Ահա թէ ինչո՞ւ կ'ըսեմ ու կը կրկնեմ, որ Ղեւոնդ Լպիսկ. երկրորդական կրթութիւն չէր ստացած եւ հիմնական դարգացում չունէր, (հիմնական կրթութիւն կու տան միայն միջնակարգ վարժարանները եւ ոչ թէ, նոյն խոկ, համալսարանները կամ մասնագիտական բարձրագոյն վարժարանները, — Թուրքիոյ մէջ թէեւ կարելի չէր, ֆէշնտոյ** մը, համալսարան մտնել առանց միջնակարգ վարժարանի վկայականին)։ Կ'ընդունիմ, որ ինքնաշխատութեամբ՝ աւելի խոր դարգացման տիրացած են շատեր։ Ղեւոնդի գործերը չեն կրնար այդ հաստատունն ընել, գրական ու գիտական արժէք չունին։ Տեսէք, Եղիշէ Լպիսկ. Դուրեան տուած է գործեր, որ կը գիմանան։ Ա՛յ, տեսէք, զոք ալ երկրորդական վարժարան չէք յաճախած կանոնաւորաբար, բայց ընդունակութիւն ունիք, շնորհ ունիք, եւ այսօր հասած էք հայ բանաստեղծութեան ամէնէն վաւերական աստիճանին ու տաղանդի նշույլումին։

Միւս կողմէ, Ղեւոնդի արժէքը չի կրնար բարձրանալ ոչ աշակերտած ըլլալով Եղիշէ Լպիսկ. -ի, ոչ ալ վերջինին հետ աղդակնութեան մը զրոյցը բերելով մեզի։ Ղեւոնդ Լպիսկ. -ի կենսագրութիւնը տալու ատեն, ջնջեր էի աղդակնութեան գրոյցը, որ կու տար իմ աղբիւրս։ Վասնզի Ղեւոնդի բուն մականունն ոչ Դուրեան է, ոչ ալ Զըմպոյեան։ Անգլեւամերկեան թերթերը, այդ մականունէն տարուած չփաթեցին Ղեւոնդն ու Եղիշէն, չէ՞։

Անք բարեկիրթ չենք, չենք փորձուիլ օգտուիլ աղդակնական կապէ մը։ Հա՛, մենք բարեկիրթ չենք, զիւղացի, պարկէշտ, համեստ մարդիկ ենք, — կոշտ կը խօսինք, կոպիտ, բիրտ, մեր սիրտն ալ տարբեր է քաղցրիներու սիրտէն, սիրտ ունինք թէ չունինք՝ միայն մենք կը հասկնանք, քաղցրին ի՞նչ կը հասկնայ, մենք մեր քէնը հաստատուելու համար՝ չենք զաղթեր թերթէ թերթ, չենք քաշուիլ տնկիւնները, անկեղծ ենք եւ համարձակ, արտունջ ունինք թէ բոլոր՝ կը յայտնենք, Բարեկործականին երբ չենք հաւնիր՝ կ'ըսենք, չենք ծածկեր, բարեկիրթ չենք, ասոր անոր չենք հաւնիր՝ կ'ըսենք, չենք ծածկեր, բարեկիրթ չենք, եւ յետոյ գիւրդագածութիւնն ալ մեզի մեհաշնոր՝ չենք րրած, կ'ընդունինք, որ գիւղացին ալ — թէ եւ սիրտ չունի — կը խօսուի, կը վիրաւորուի, օգէն ու ամպէն չենք վիրաւորուիլ եւ չենք ելլեր ըսեր՝ ամպը գիւ խօցեց, եւ ալ քիչ կը խօցեմ, թէ եւ մենք բարեկիրթ չենք, ամենեւի՛ն, բնա՛ւ երբեք, մենք գիւղացի տղայ ենք, մեզի ձեռք չեն երկարեր հիմա, Աստուած պապան տիրացուն ու քաղցրին տուել է ձեռքեր որ կ'երկարին, կ'երկարին միջոցին մէջ, պարագայութեան մէջ, մեզի ձեռք ալ չէ տուել, որ բռնենք պարագայութեան մէջ կախ այդ ձեռքերը, սիրտ ալ չէ տուել որ խզանք անոնց վրայ, յանցանքը մե՛քն է հիմա՝ եթէ բարեկիրթ

* — Միջնակարգի (քրթ.)։

** — Ճարպկութեամբ (քրթ.)։

չենք, անոնք իրաւունք ունին թերթերուն առաջին էջին վրայ նախատելու, անարգանք կարգալու, մենք որովհետեւ բարեկիրթ չենք՝ պէտք է որ տա՛նք այդ իրաւունքը, անո՛նց միայն, տնո՛նց բարեկիրթութեան վկայական տալու իշխանութիւնը, մենք, մենք հի՛ հի՛ հի՛, մենք այն տղաքն ենք, որոնց պէտք է տալ երբեմն տիտղոս մը տաղանդաւոր զբաղէտի, երբեմն ալ անբարեկիրթ երիտասարդի, միայն ու միայն զուարճանալու համար, — հոգ չէ՛ սակայն՝ եթէ աղնուական եւ ամիրայական ծագում չունինք, յատաճղիմական ենք, ջաղացպանի տղայ, բայց զրել-կարգալ զիտենք, զիրք կ'առնենք, կ'ուսումնասիրենք, կը պրպտենք, կը վերազնահատենք միշտ լաւին ի խնդիր, մանաւանդ չատ կը սիրենք աշխատանքը, կ'աշխատինք մըջիւնի պէս, օրն ի բուն, առուուն կանուխ ոտքի կը ցատկենք, եւ երբ կէսօրէն վերջ ժամը 2-ին արթննայ կեսարացի միւրդէն*, ամբողջ օրուան մը զործ վերջացուցած կ'ըլլանք մենք :

Շ. Նարդունի

Այս ոչ-վայելուչ նամակին թէժեհամը կը գոհանայ անդրադառնալով քանի մը տողով միայն : Արդարեւ, «Ապագայ»ին 11 Յունուար 1934-ի քիւով եւ Շահնուրին «Յարալեզնեբու դաւանանութիւնը» գիրքին գրախօսականին աւարտին, թէժեհամը կ'աւելցնէ հետեւեալ «Յ.Գ.»ը. —

Հասկնալի չէ՞ր «Բաց նամակ»իս բովանդակութիւնը եւ վերջին տողէն մանաւանդ՝ թէ անոր հասցէատէրին կողմէ՞ ո'ւէ՛ պատիւ այլեւս անպատուութիւն կը համարեմ ինծի : Ծածկանունով՝ ոչի՛նչ իրեն դէմ մինչեւ հիմա . բաց-դէմքով ասիկա, կրկնուած, ճշդուած, հաստատուած :

Կը կարծենք թէ հոս ալ վերջ կը գտնէ հրապարակային-նամակագրական վէճը ընդմէջ թէժեհամին ու Նարդունիին :

Չենք ուզեր մեկնաբանել եւ անդրադառնալ նամակներու ոգիին ու ամոնց հեղինակներուն նկարագրին . անոնք խօսուն եմ ըստ ամենայնի :

* — Կ'ակնարկուի թէժեհամը — Վ.Ղ. :

Q.

ፆ ሚ ኮ ፔ ሊ በ ኮ ሚ ፊ

ԲԱՑԱՏՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ
ԵՐԵՒԱՆԻ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ՎՐԱՅ
ԻՆՁ ՈՒՋԵՑԻՆԻՔ, ԻՆՁ ՍՏԱՑԱՆՔ

Աւելորդ է ըսելով թէ անձնական պիտի չըլլայ այս բացատրութիւնը : Առաքելութիւնը որ Ազգ. Պատուիրակութեան կողմէ Երեւան զրկուեցաւ, երկու անձէ կը բաղկանար : Ազգ. Պատուիրակութիւնը այս պահուստ արդէն ստացած է մեր համարատուութիւնը եւ ինքն է որ ինծի հրահանգ կուտայ ճշգեղութեամբ կատարած բանակցութիւններուն վերաբերմամբ այստեղ տա-
րածուած սխալ լուրերը :

Մեր առաքելութիւնը Երեւան դնաց հետեւեալ պայմաններուն մէջ :

Հ. Հ. կառավարութիւնը իր 1919 Մայիս 28-ի «աքթ»ին երկրորդ մասովը ինքզինք կը հռչակէր միաժամանակ թրքական Հայաստանի ալ կառավարութիւն : Այդ «աքթ»ը կատարած պահուն՝ ան ոչ իսկ տեղեկութիւն տուած էր թրքական Հայաստանի դատը Համաձայնական Պետութեանց առջեւ ներկայացնող Ազգ. Պատուիրակութեան : Այս վերջինը պարտաւոր զգաց թէ՛ իր ոտնակոխուած իրաւասութիւնը պաշտպանելու եւ թէ՛ սրբազրիկ տալու այն քաղաքական սխալը որ դործուած էր այդ «աքթ»ով : Իր բողոքը հետագրաւ Երեւանի կառավարութեան ներկայացուցաւ Հանրապետութեան Փարիզի Պատուիրակութեան նախագահ Պ. Ահարոնեանի կողմէ՝ զրեթէ ճիշտ սա բաներով. «Ամբողջ Թուրքիոյ Հայութիւնը ներկայացնող Ազգ. Համագումարէն ընտրուած Ալլապին Պատուիրակութիւնը կը բողոքէ կառավարութեան ինքզինք թրքական Հայաստանի կառավարութիւնը հռչակելուն դէմ : Կը խնդրեմ հետեւանք չտալ այդ քայլին մինչեւ որ այստեղ մեր սկսած բանակցութիւնները վախճանի մը յանդին՝ եւ Երեւան հասնի Ազգ. Պատուիրակութեան զըրկելիք առաքելութիւնը որ ձեզի պիտի բերէ անոր եւ մեր հրահանգները : Հետագրեցէք ձեր պատասխանը» :

Պատասխանը, ստորագրուած վարչապետ Պ. Խատիսեանէ, հետեւեալն էր .

«Խարի դալուստ կը մաղթենք Ազգ. Պատուիրակութեան կողմէ հոս դալիք առաքելութեան :»

Երկու Պատուիրակութեանց միջեւ սկսած բանակցութիւնները տեւեցին մէկ քանի շարաք եւ համաձայնութիւն յառաջ բերին միայն որոշ կէտերու վրայ : Մնացեալ կէտերուն մասին Պ. Ահարոնեան յայտարարեց թէ ինք իր կողմէ իրաւասութիւն չունի մեր պայմաններն ընդունելու, ինչ որ կը նշանակէ թէ իր ընդունած միւս պայմաններուն մասին այդ իրաւասութիւնը ունէր : Վերապահուած կէտերուն վրայ համաձայնութեան դալու հողը թող-

ւեցաւ կառավարութեան եւ առաքելութեան, իրրեւ զլիսաւոր նիւթ անոնց Երեւանի մէջ կատարելիք բանակցութիւններուն:

Ա. Կազմութիւն առժամեայ կառավարութեան մը, կէս առ կէս նախ-կին Թուրքիոյ եւ նախկին Ռուսիոյ Հայերէ բազկացած:

Բ. Դադար նորընտիր խորհրդարանի նիստերուն՝ մինչեւ անոր լրացումը Թրքական Հայաստանը ներկայացնող երեսփոխաններով: (Ազգ. Պատ.ը կը պահանջէր անոր լուծումը եւ ամբողջովին նոր խորհրդարանի մը ընտրութիւնը, բայց ընդունած էր նաեւ ի հարկին լրացումը՝ եթէ Երեւանի մէջ պնդէին այդ մասին):

Գ. խորհրդարանը նոյնպէս պիտի բազկանար կէս առ կէս Թրքական եւ Ռուսական Հայաստանի ներկայացուցիչներէն. անդամներու ընդհանուր թիւը միշտ պիտի մնար ութսուն, որով արդէն ընտրուած երեսփոխաններուն մէկ մասը (եթէ ամբողջապէս նոր ընտրութիւններ չկատարուէին) որոշուելիք նոր «մեթը»ի հիման վրայ պիտի կորսնցնէին իրենց աթոռները. ասոնք պիտի ըլլային անշուշտ ցուցակին նուազագոյն քուէ ստացողները:

Դ. Առժամեայ կառավարութիւնը պիտի բազկանար չորս Թրքահայ եւ ռուսահայ ղաջնակցական եւ չորս Թրքահայ ու ռուսահայ ոչ-ղաջնակցական անդամներէ. կառավարութեան իններորդ անդամը՝ պատերազմական նախա-բարը՝ պիտի ըլլար անկուսակցական մը, երկու կողմին հաւանութեամբը անուանուած:

Ե. Առժամեայ կառավարութեան վարչապետը պիտի ըլլար Թրքահայ մը:

Զ. Միացման «աքթ»ին մէջ որ պիտի հրապարակուէր, շեշտուած պէտք էր ըլլալ սա՛ պարագան թէ Ռուսական Հայաստանն է որ կը միանայ Թրքական Հայաստանի եւ Երեւան քաղաքը ընդունուած է միայն իրրեւ առ-ժամեայ մայրաքաղաք միացեալ ամբողջական Հայաստանի:

Է. Փարիզի երկու Պատուիրակութիւնները պիտի վերածուէին մէկի: Իսկ Երեւանի բանակցութիւններուն թողուած զլիսաւոր կէտերը հետեւ-եալներն էին.

Ա. Ազգ. Պատուիրակութիւնը կ'առաջարկէր որ առժամեայ կառավարութեան նախադահը ըլլայ միաժամանակ Ամբողջական Հայաստանի Փարիզի Պատուիրակութեան նախադահ:

Բ. Պատուիրակութիւնը ունենայ իր պաշտօնին սահմաններուն մէջ գործելու ընդարձակ իրաւասութիւն:

Գ. Պատուիրակութիւնը ինք նշանակէ Համաձայնական Պետութեանց մօտ Հայաստանի ներկայացուցիչները:

Դ. Պատուիրակութեան հաւանութիւնն առնուի այն պարագային ուր կառավարութիւնը Համաձայնական Պետութեանց մօտ ուղէ մասնաւոր առա-քելութիւններ զրկել:

Ե. Կառավարութեան կողմէ Պատուիրակութեան տրուելիք հրահանգները եւ արտաքին քաղաքականութեան ու ընկերային բարենորոգում-ներու վերաբերող մեծ հարցերը ղահլիճին մէջ որոշուին երկու-երրորդի մե-ծամասնութեամբ:

2. Ըստ որում վարչապետը Փարիզ կը մնայ իբրեւ Պատուիրակութեան նախագահ՝ կ'անուանուի զեր-վարչապետ մը, որ երկրին մէջ կ'ունենայ վարչապետին բոլոր իրաւասութիւնները. զեր-վարչապետը կ'ըլլայ ներկայ կառավարութեան ու խորհրդարանի մեծամասնութեան կողմէ նշանակուելիք անձնաւորութիւնը:

Այս էր երկու կողմերուն դիրքը՝ առաքելութեան Երեւան ժամանելէն առաջ:

Երեւանի մէջ՝ ի սկզբան զտանք վարչապետ Պ. Խատիսեանի, Դահլիճին եւ նոյն իսկ Խորհրդարանի կարեւոր անդամներուն քով լաւ ընդունելութիւն եւ հաշտարար տրամադրութիւններ: Պ. Խատիսեան յայտնեց մեզ թէ, ըստ իրեն, Պատուիրակութեան նախագահին միաժամանակ վարչապետն ըլլալու առաջարկն էր որ խիստ ընդդիմութեան պիտի հանդիպէր, եւ քանի որ, ըսաւ, կ'ուզուի Պ. Պօղոս Նուպարի անձին վրայ՝ իբրեւ Համաձայնական պետութեանց առջեւ հայկական դատը մինչեւ այժմ պաշտպանող եւ մինչեւ լուծումն ալ անհրաժեշտօրէն պաշտպանել կոչուած անձնաւորութիւնը՝ չեղտել երկու Հայաստաններու միացումն ու նաեւ իր հեղինակութիւնը զօրացնել, այդ նոյն նպատակին կարելի է հասնիլ, ըսաւ, իրեն տալով Հանրապետութեան նախագահի կամ գերագոյն ներկայացուցչի տիտղոսը: Խորհրդարանի լուծումը շատերու ալ փափաքն է՝ բայց հաւանօրէն աւելի դժբախտական պիտի դառնայ, կ'ըսէր, մասնակի լուծումն եւ ամբողջացումը՝ Պ. Ահարոնեանի առաջարկած հիման վրայ: Պ. Խատիսեան կ'աւելցնէր, սակայն, որ թէ՛ ինք եւ թէ՛ կառավարութիւնը ըլլալով Դաշնակցական, չեն կրնար բանակցիլ մեզ հետ, թէ ինք կուսակցութեան մէջ նորածին երեսայ մըն է եւ անոր ծառան է միայն, ու կուսակցութիւնն է որ պիտի որոշէ եւ վարէ բանակցութիւնները:

Այս վերջին խօսքերն ընդգծել կարեւոր է, որովհետեւ այստեղ եւ այլուր դրուեցաւ թէ մեր առաքելութիւնը ինք ուզած է բանակցիլ Դաշնակցութեան հետ կուսակցական հանդամանքով, մինչդեռ իրողութիւնն այն է՝ որ մենք մի՞նչու մերժեցինք Պ. Խատիսեանի այդ ըմբռնումը, յայտնեցինք թէ կառավարութիւնն էր մեզ հրաւիրողը ու մենք կառավարութեան հետ էր որ պաշտօն ունէինք համաձայնութիւնը կնքելու: Երբ, վերջէն, Պ. Վարչապետը մեզ ներկայացուց բանադնաց Պ. Պ. Ս. Վրացեանը, Մարտ. Յարութիւնեանն ու Ծ. Միսաքեանը, ոչ մէկ խօսք ըրաւ անոնց Դաշնակցութեան ընդհ. ժողովին կողմէ ընտրուած ըլլալուն մասին եւ արձանագրուեցան, ընդհակառակն, իր սա խօսքերը թէ՝ մեր դոյապնելիք համաձայնութիւնը պարտադիր պիտի ըլլայ կառավարութեան համար, որ մեզ կը վստահեցնէ նաեւ թէ խորհրդարանը պիտի վաւերացնէ զայն:

Իսկ ատկէ առաջ, կառավարութիւնն իր ամբողջական նիստին մէջ մեր բոլոր առաջարկները լսելէ ետք՝ մենէ կարդ մը լուսաբանութիւններ միայն ուղեց եւ հարցուց թէ միացեալ նոր կառավարութեան մէջ Աղլալին Պատուիրակութեան կողմէ ներկայացուելիք նախարարներու ցուցակը պատրաստ ունի՞նք մեզի հետ:

Հ. Հ. կառավարութեան ներկայացուցած երեք բանադնացներուն հետ սկսան բանակցիլ Աղլ. Պատուիրակութեան կողմէ զրկուած առաքելութեան

երկու անգամներն եւ Պ. Սամսոն Յարութիւնեան: Այս վերջնոյն բնորոշութիւնը նոյնպէս Ազգ. Պատուիրակութիւնն ըրած էր, բայց մեր մեկնումէն առաջ իր հասնութիւնն ստացուած չըլլալով մեղի թողւած էր իրեն հետ տեսակցելէ վերջ առաքելութեան լրիւ կազմը կառավարութեան ծանուցանել: Ազգ. Պատուիրակութիւնը հարկ համարեց ժողովրդական կոստակցութեան վարիչներէն Պ. Սամսոն Յարութիւնեանը մասնակից ընել բանակցութիւններուն սա՛ պատճառներով:

Ժողովրդականք մինչեւ Մայիս 28 կը գործակցէին կառավարութեան մէջ Դաշնակցականներուն, անոնց հետ հաւասար թուով. կառավարութենէն քաշուած եւ երևալի. ընտրութիւններուն դէմ պայքօթ ըրած էին Մայիս 28-ի «աքթ»ին ապօրինութիւնը մէջ բերելով. նոր դաշնակցական կառավարութիւնը ընտրութիւններէն ետքն ալ անոնց առաջարկած էր մտնել նախարարութեան մէջ. մեր կնքելիք համաձայնութիւնը, հետեւորար, զիրենք եւս ուղղակի կը շահադուռէր թէ՛ սկզբունքներու եւ թէ՛ կազմուելիք առժ. կառավարութեան մէջ իրենց մասնակցութեան տեսակէտէն: Այս կէտն ալ կարեւոր է շեշտել, որովհետեւ վերջէն դաշնակցական կառավարութեան դաշնակցական բանագնացները ուղեցին Պ. Սամսոն Յարութիւնեանի եւ իմ կոստակցական հանգամանքին վրայ յենուլ՝ ըսելու համար թէ բանակցութիւնները կոստակցութիւններու միջեւ տեղի կ'ունենան եւ ոչ թէ Ազգ. Պատուիրակութեան ու Հ. Հանրապետութեան կառավարութեան միջեւ:

Բանակցութեանց ընթացքին, տեսանք որ Պ. Պօլոս Նուպարի անուանական վարչապետութեանը համար մեր դրած պայմանին կը տրուէր անձնական փառասիրութեան գիտում մը զոր ան բացարձակապէս չունէր: Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահը ինք անոր վրայ պնդելու կողմը եղած չէր արդէն: Պ. Ստախանէն յառ ըլլալով թէ զլիաւոր դժուարութիւնը այդ պիտի ըլլար, մենք, նկատի առինք նաեւ Ժողովուրդին մէջ մեր այդ պայմանին չուրջ կամու տարածուած սխալ մեկնութիւնները եւ իրրեւ գիջում՝ նախ առաջարկեցինք Պատուիրակութեան նախագահին տալ միանգամայն Հանրապետութեան գերագոյն ներկայացուցիչի տիտղոսը եւ ի վերջոյ, երբ այս ալ մերժուեցաւ, արտաքին գործերու նախարարութիւնը՝ պայմանաւ որ Երեւանի գահլիճին մէջ աթոռ ունենալիք արտաքին գործոց գեր-նախարարն ալ ներկայացուի Ազգ. Պատուիրակութեան կողմէ եւ չըլլայ Դաշնակցական մը: Արդ, միակ որոշ պատասխանը որ մինչեւ բանակցութեանց աւարտումը տրուեցաւ այս առաջարկին՝ բանագնացներէն Պ. Մարտիրոս Յարութիւնեանի «Ո՛չ, գեր-նախարարը դաշնակցական մը պիտի ըլլայ» պատասխանն էր, ինչպէս ցոյց կուտան երկուստեք ստորագրուած ատենագրութիւնները նիստերուն: Ի զուր Պ. Վրացեան աւելցնել տուաւ այդ նիստին ատենագրութեան մէջ թէ՛ ինք ըսած էր որ «այդ մասին կարելի է խորհիք». չըսաւ թէ կ'ընդունին այդ պայմանը գէթ՝ երբ գիտէր թէ մերջին խօսքերն էր որ կ'արտասանուէին եւ մենք մեր բոլոր գիջումները ըրած էինք, առանց իրենց կողմէ դոյզն գիջում մը, մեղի մօտենալու ամենափոքր քայլ մը տեսած ըլլալու, ընդհակառակն ընկրկումներ միտին դառնելով:

Երկրորդ խնդիրն էր՝ կազմուելիք առժամեայ դահլիճին մէջ երկու կողմի ներկայացուցիչներու թիւին խնդիրը: Կ'ընդունէին որ Թրքահայերը նոյնքան աջօր ունենան որքան Ռուսահայերը, բայց կը մերժէին ոչ-դաշնակցականներու հաւասար թւով մասնակցութիւնը զաշնակցականներու հետ:

— «Ո՛չ, եթէ Պ. Ահաբաբեան ընդունած ալ է այդ պայմանը, մենք չենք կրնար ատոր հաւանիլ — կ'ըսէին — որովհետեւ վերջին ընտրութիւնները ցոյց տուին թէ Հանրապետութեան սահմաններուն մէջ ժողովուրդին իննըսուն առ հարիւրը Դաշնակցութեան կողմն է, եւ Թուրքիայէն ու արտասահմանէն եկած մեր ընկերները կը հաստատեն թէ մօտաւորապէս նոյն բանն է նաեւ Թրքահայաց մէջ: Հետեւապէս, կառավարութեան ինը անդամներուն վրայ կը պահանջենք որ հինգը ըլլան զաշնակցական, երեքը Ազգ. Պատուիրակութեան կողմէ ներկայացուած ոչ-զաշնակցական եւ մէկը՝ պատերազմական նախարարը՝ անկուսակցական մը, ընտրուած երկու կողմի համաձայնութեամբ»: Մենք, հոս ալ մերձեցման ճիշդ մը ընելով, ատաջարկեցինք Դահլիճը կազմել իննի տեղ ատոր անդամով՝ հինգ զաշնակցական, չորս ոչ-զաշնակցական եւ մին անկուսակցական: Այս ատաջարկը վաւրկեան մը ընդունուած, նոյնպէս մերժուեցաւ եւ կառավարութեան բանադնացիներուն վերջին, վերջնական պայմանը եղաւ իննի վրայ հինգ եւ չորս, իրենց հինգին մէջ մօցնելով նաեւ ազադայ պատերազմական նախարարը՝ որուն ո՛չ անկուսակցական մը եւ ո՛չ ալ բարձրաստիճան զինուորական մը ըլլալու պէտքը կ'ընդունէին ալիւս, բոլորով թէ ան կրնայ «սիփի» մըն ալ ըլլալ: Գիտէինք թէ զաշնակցական հայ զօրավոր զոյսութիւն չունի եւ բանակին ստուար մեծամասնութիւնը նոյնպէս զաշնակցական չէ. անչու չառաջ պատճառաւ էր որ կ'ուզուէր քօ ա լ ի ս ի օ ն ի զահլիճին մէջ պատերազմական նախարարութիւնը յանձնել «սիփի» զաշնակցականի մը, հակառակ բանակը կուսակցական վէճերէ հեռու պահելու անհրաժեշտութեան: — Այս ալ մէկն է այն կէտերէն որոնց մասին համաձայնիլ չկրցանք:

Անցողակի պէտք է աւելցնեմ թէ՛ իրենց պահանջած 5 նախարարութիւններն էին՝ վարչապետութիւնը, ներքինը, արտաքինի փոխանորդութիւնը, պատերազմականն եւ աշխատանքին: «Մնացեալին մասին կրնանք համաձայնիլ», կ'ըսէին՝ երբ արդէն չորս նախարարութիւն միայն կը մնար, ամէնքն ալ քաղաքական նշանակութենէ զուրկ: Պէտք է աւելցնեմ զարձեալ թէ՛ երբ պատահարաւ ատաջարկեցինք նախարարութիւններէն մէկ մասը փոխադարձ համաձայնութեամբ յատկացնել անկուսակցական ձեռնհաս անձնաւորութիւններու, մերժում ստացանք սա՛ նախաձեռնութիւնը պատճառարանութեամբ թէ՛ անկուսակցական կը նշանակէ հակա-զաշնակցական:

Կառավարութեան խնդրէն ետք, որու վրայ չկրցանք համաձայնիլ, Խորհրդարանի խնդրոյն վրայ ալ համաձայնութիւն զոյսացնել կարելի չեղաւ հետեւեալ պատճառներով:

Ինչպէս յիշատակեցի այս բացատրութեան սկիզբը՝ մեր նախկին ատաջարկն էր լուծել ներկայ Խորհրդարանը եւ իսկոյն ձեռնարկել նոր ու ընդհանուր ընտրութիւններու: Ետքէն իբրեւ զիջում կանոյ առինք Պ. Ահաբաբեանի առաջարկին վրայ, այն է այժմու Խորհրդարանի նիստերուն զապա-

րեցումը մինչև եւ թրքահայոց երեսփոխանները զայն լրացնել զան եւ ընեն զայն ամբողջական Հայաստանի Խորհրդարանը: Ք օ ա լ ի ս ի օ ն ի առ-
ժամեայ կառավարութիւնը, ներկայ Խորհրդարանին վստահութիւնը ստանալէ
ետք, անկէ պիտի ստանար նաեւ օրէնսդրական իրաւասութիւններ՝ ինչպէս
եղած էր մայիս 28-ի «աբթ»էն առաջ եւ ինչպէս նոյն իրաւասութիւններով էր
որ նախորդ կառավարութիւնը 15 թրքահայեր հրաւիրած էր նախորդ Խոր-
հրդարանի մայիս 28-ի նիստին եւ կարելի ըրած իր այդ թիւի համառուոր
«աբթ»ին մեծամասնութեամբ վաւերացումը: Նոր տոժ. կառավարութիւնը
պիտի զործէր մինչև լրացած Խորհրդարանին գումարումը: Ներկայ Խոր-
հրդարանը պիտի կրնար ի նիստ գումարուել կարգ մը բացառիկ նախատես-
եալ պարագաներու մէջ:

Պատասխանուեցաւ. թէ կառավարութիւնը չէր կրնար առանց վերա-
հսկողութեան թողուիլ եւ թէ՛ ի մասնաւորի՝ Խորհրդարանը այս տարի առ-
նալին անդամն ըլլալով յունիարին պիտի սկսէր քննել պետութեան ելեւմտա-
ցոյցը, որով անկարելի էր անոր զաղար տալ: Համաձայնութիւնը անդառ-
ճառ դոյացնելու մեր ճիղին մէջ, մեր վերջնական առաջարկն եղաւ հետեւե-
ալը: Ներկայ կառավարութիւնը զործի գլուխ կը մնայ մինչև ելեւմտա-
ցոյցի վաւերացումը. առկէ վերջն է որ Խորհրդարանը ինքզինքին զաղար
կուտայ մինչև իր լրացումը. այդ զաղարի միջոցին, մինչև լրացում, պաշ-
տօն կը վարէ ք օ ա լ ի ս ի օ ն ի նոր կառավարութիւնը: Այս ամենահա-
մեստ առաջարկն ալ, սակայն, ընդունուելու բախտը չունեցաւ:

Զննդունուեցաւ՝ որովհետեւ բանադնացներու գիտաւորութիւնն էր,
ինչպէս յայտնի եղաւ, նոր կառավարութիւնն եւ նոր պատուիրակութիւնը (որ
ու մասին քիչ վերջ պիտի խօսիմ) ամբողջովին ենթարկուած պահել զայնակ-
ցական Խորհրդարանին եւ առնուազն՝ վարկարկել անոնց ոչ-դաշնակցական
անդամները: Արդարեւ մեղի կ'ըսուէր թէ Խորհրդարանը անպայման պիտի
յարգէր մեր զոյացնելիք համաձայնութեան հիմքերը, սա՛ հասկացողու-
թեամբ որ եթէ պաշտօն վարող անձերէն մէկն կամ միւսը զգուհութեան առիթ
տային՝ կը հրաժարեցուէին եւ դիւրեմբ ներկայացնող հոսանքը կը կոչուէր
անոնց յաջորդներ նշանակելու: Այս կերպով, Աղբ. Պատուիրակութիւնը չա-
րունակ նախարար պիտի հայթայթէր եւ Դաշնակցութիւնը շարունակ հա-
ճոյքը պիտի ունենար զանոնք մաշկցնելու եւ մէկ կողմ նետելու:

Բանադնացները պնդեցին եւ մենք բռնադատուած ընդունեցինք նաեւ
որ՝ Խորհրդարանը 82-ի տեղ մօտաւորապէս 150 անդամէ բաղկանայ: Հակա-
ռակ Պ. Ահարոնեանի հաւաստումին՝ նախորդ ութսունէն ոչ ոք կրնայ եղեր
երեսփոխանութեանէ զաղրիլ՝ անգամ մը անոր ճաշակը առնելէ ետք:

Ընդունուեցաւ միայն մեր այն առաջարկը որով կ'ուղէինք որ թրքահայ
երեսփոխաններու թիւը հաւասար ըլլայ Հանրապետութեան սահմաններէն
ընտրուած հայ երեսփոխաններու թիւին եւ ասոր համար պէտք կը ցուցնէինք
որ թրքահայ զաղութներն ալ մասնակցին ընտրութեանց՝ իրրեւ վաղուան
ամբողջական Հայաստանի քաղաքացիներ, քանի որ Հայերը մեծ մասամբ
գուրս կը գտնուին թրքական Հայաստանէն: Ընդունուեցաւ այս պայմանը,
որովհետեւ թ. ղ. Պատուիրակական ժողովին եկած ընկերներ հաւաստած

էին թէ՛ դադութներու մէջ կրնան, դանազան միջոցներով, յաջողցնել դաշնակցական թեկնածուներու ընտրութիւնը :

Փարլիլի երկու Պատուիրակութիւնները մէկի վերածելու մեր առաջարկը ընդունուեցաւ ամենադիւրին կերպով : Պ. Պօղոս Նուպարի նախագահութիւնը կը նկատուէր անվիճելի խնդիր մը : Հոյ չէ, կ'ըսէին, որ դաշնակցականները նոյնիսկ փոքրամասնութիւն ըլլան Պատուիրակութեան մէջ : Միայն թէ, կ'աւելցնէին, որ իր բոլոր հրահանգները պէտք է ստանար կառավարութենէն՝ որ խառն ըլլայ թէ ոչ՝ միշտ պիտի մնար ենթակայ դաշնակցական խորհրդարանի կամքին : Մուղակը չափազանց վրան բաց էր՝ որպէս զի զայն չտեսնելով մէջը խնայինք : Իրենց անկեղծութեան պիտի հաւատայինք միմիայն այն պարագային՝ երբ կառավարութեան կողմին ու խորհրդարանի ղադարին մասին մեր զրամ նուազագոյն պայմաններն ընդունուած ըլլային :

Միացման «աբթ»ին գալով, վերջին պահուն ան ալ շատ տեսնուեցաւ եւ երեք բանադիւրները, որոնց մին թրքահայ մը, բոլոր մեզ թէ՛ պէտք չէին տեսներ թրքական Հայաստանի խնդրոյն քաղաքական կարեւորութիւնը շեշտել, թէ երկու Հայաստանները պէտք էր պարզօրէն միանային իրարու եւ թէ, մինչեւ անդամ, աւելի ամուր կը նկատէին Կովկասեան Հայաստանի քաղաքական դիրքը թրքական Հայաստանի քաղաքական դիրքէն :

Այս պայմաններուն մէջ, մեզի կը մնար խղիւ բանակցութիւնները եւ ենթարկել անոնց արդիւնքը Այդ . Պատուիրակութեան :

Կ'ըզայինք մեր պատասխանատուութեան բովանդակ ծանրութիւնը : Եթէ ազգային շահը չըլլար՝ դէթ անձնական շահը պիտի ըսէր մեզ թէ յաջողելու են այս բանակցութիւնները որոնց յառած են ամբողջ ազգին աչքերը : — Եթէ չյաջողեցան՝ պատճառը այն է որ չուզուեցաւ զանոնք յաջողցնել, ի սկզբան ուղուելէ յետոյ :

Չուզուեցաւ, Երեւանի մէջ եւ այլուր, ինքնախաբէական, անհիմն նկատումներով, կարծելով թէ Հանրապետութիւնը արդէն իսկ ճանչցուած հաստատուած է եւ ա'լ պէտք չկայ Այդ . Պատուիրակութիւնը հաշուի առնելու : Այս մասին մեր բոլոր գիտցածները հոս չեմ կրնար յայտնել :

Պէտք է աւելցնեմ միայն թէ մեր բանակցութիւնները եղան միշտ քաղաքավարի, միշտ քօռէքթ, եւ ասոր համար երախտագարտ ենք մասնաւորապէս առաջին բանադիւր Պ. Սիմէոն Վրացեանի : Հակառակ ատոր՝ թրքահայ դաշնակցական պատուամարտիկներն ալ ինքն ինքիս անոր առաջարկը են . . . մեզ ձերբակալել տալ, եւ ոռուսահայ դաշնակցականներն են որ ընդգրկմացի են այդ չափազանց կտրուկ քայլը առնուելուն : Այս իրողութիւնը յայտնած է Աղեքսանդրապօլի դաշնակցական քաղաքագլուխը իր ռամկավար խօսակիցներուն՝ Ժողովէ մը ետք, վիճարանութեան պահուն :

Այսքան բացատրութիւն առ այժմ բաւական է . կը մաղթեմ որ հայկական խնդրին լուծումը ջնջէ այս բանակցութեանց պէշ յիշատակը, մեր եւ մեզի հետ ազգին մտքէն :

Վահան Թէֆէեան

Թէոդիկ, որուն յանկարծական մահը այս շարթու իմացանք եւ ծանուցինք խոր ցաւով, մեր զրականութեան մէջ ունէր իրեն յատուկ տեղը եւ կը կատարէր աշխարհի դեր մը որ նախդէս յատուկ էր իրեն եւ կարեւոր էր մեղի:

Իր «Ամէնուն Տարեցոյց»ները, — որովհետեւ իր անձնական զրականութենէն աւելի՝ անոնց համար աշխատած եւ անոնցմով ծառայած է հայ մատենագրութեան — իր համբար հասցուցած էին աշխարհի ամէն կողմը ուր որ ընթերցող հայ մը կայ եւ իրենց կազմած քսանէ աւելի պատկառելի հատորներուն միջոցաւ զինք հանդիսացուցած էին հայ գիրին, հայ ընթերցանութեան եւ նաեւ, անուղղակի կերպով, հայ զրականութեան ամէնէն մեծ երախտաւորներէն մին:

Բայց առիէ առաջ եւ առոր հետ միասին՝ զրող մըն էր Թէոդիկ եւ կը վայելէ որ իր այլ հանդամանքովը նախ խօսինք իր վրայ եւ զնահատենք զինք:

Էապէս պոյսեցի հայ մըն էր ան, շենք բոնր պոլսահայ գրողէս մը՝ որ չի կրնար ընդհանուր սրակումն ըլլալ Պէշիկթաշլեանի, Դուբեանի, Թէրզեանի, Տէմիրճիպաշեանի եւ Զօհրապի նման զրողներու: Պոլսեցի տիպար հայ մը, Ժողովրդական — Թէեւ ոչ ամէնէն վար — խաւերէն, որ կ'անձնաւորէր անոր բարձրն ու լեզուն եւ որ ուղղակի զրականութեան մէջ փոխադրելու զամ էր իր միջավայրը, իր բարձրն ու իր լեզուն՝ արուեստի անկատար միջոցներով:

Անշուշտ, բոլորովին զուրկ չէր արուեստի մասնագութենէն: Բնապաշտութիւնը (նաքիւրալիսմ), որ մեր մէջ նոր մուտք կը գործէր իր պատանութեան տակ, իրեն համար զրական պարոց մը չէր. միայն՝ այլ զրականութիւնը: Առանց անոր, ա'յն կոչին զոր ան իրեն կ'ուղղէր իր տեսածն ու գիտցածը զրկու, հաւանական չէ որ Թէոդիկ զրող մը ըլլար: Արփիար, Զօհրապ, Բաշալեան, Կամարալեան եւ մանաւանդ Նր. Սրմաքէշիանիկան՝ որ, իրեն պէս, հասարակ Ժողովուրդին կեանքն ու լեզուն կը պատկերացնէր իր զրականութեան մէջ, կերպով մը համոզած եղան Թէոդիկը Թէ ինքն ալ կրնայ զրկել, քանի որ միեւնոյն նիւթերը՝ նոյնքան եւ աւելի առատ ու հարստ, «առաջին ձեռքէ» կամ «աղբիւրէն»՝ ինչպէս կ'ըստի, ինքն ալ իր մօտը ունէր, կրնար ինքն ալ գործածել...:

Այլ նիւթերուն, ինչպէս եւ պոլսահայ սամիկ եւ աշխարհիկ լեզուին տարբերուն մէջ — լեզու մը զոր ոչ ոք իրեն չափ լաւ գիտէր — ընտրութեան կարողութիւնն է, սակայն, որ շատ անգամ պակսեցաւ իրեն: Երբ մանաւանդ իր հմտութիւնը հեղհեղէ ճոխացաւ զբարարի հմտութեամբ, Թէոդիկի աշխարհարարը դարձաւ եղաւ տարօրինակ կերպով մը՝ ուր հին բեհեղի կտորները կարկանդակէին հասարակ տղամայի խորքի մը վրայ: Իսկ նիւթը, յաճախ, նկարագրութիւն էր սոսի նկարագրութեան համար, որուն մէջ հաղիւ սովորական պայնոտութիւն մը (սակքիւմսակքիւմ) երբեմն իր հասաջը կամ իր արցունքը կը խառնէր: Ո'չ իր կեանքի գիտութիւնը, ոչ ալ կեանքի մասին անձնական մտածում մը՝ կուգան լեցնել իր այլ էջերը, որոնք

բաւական չատ են, բայց որոնք մեծ մասամբ պիտի ունենան բուսանկարչական արժէք մը՝ երբ հեղինակին «գլխակերպ» (Էմիլսոնիօն) հանկնք անոնց մէջէն:

Այս գնահատումը կը վերաբերի առաւելագէտ իր նախապատեւրագման գրականութեան՝ որուն ամենամեծ մասն ալ արտադրուած է 1908-էն առաջ, «Աւրհանգակ»ի եւ «Մանգումէ»ի մէջ:

1915-1918 իր սպրած մօտ երեքուկէս տարուան տարազը ի կանգը, որ ամէնէն ահաւոր դէպքերն եւ զգացումները ճանչցուց իրեն, անշուշտ քիչ մը փոխեցին իր գրականութեան տեսակն ու ուղին, բայց ոչ շատ: Ան նոյնը մնացած էր իր ընդհանուր դիժերուն մէջ, մանրամասնութեանց վրայ կոխող եւ ամբողջին պատկերը, մանաւանդ հոգին տալու թրացող դորձ մը, որ իր արժէքը կը քաղէր աւելի փխայութիւն մը ըլլալէն՝ քան զրոգին խառնուածքէն, որ ինքնին զրոյի խառնուածք մը չէր բնու:

Բայց Թէոդիկի տաղանդն ալ, փասքն ալ՝ եղան իր «Տարեցոյց»ները: Հոյ՝ հայերէն լեզուի, հայ կեանքի — հին եւ նոր — եւ նիւթի — ո՛ր եւ է նիւթի — համար իր սննդած սէրը, զոր հետզհետէ հասցուցած էր մենամոլութեան մը աստիճանին, հոյ, այդ «Տարեցոյց»ներուն մէջ, կուտար իր ամբողջ չափը՝ տ՛յնքան իր քաղած, հաւաքած եւ արտադրած նիւթերուն, որքան զանոնք դասաւորելու, արրագրելու եւ ներկայացնելու կերպին մէջ:

Տարակոյս չկայ՝ թէ իր ճաշակն ու կեանքի գիտութիւնը — շնորհիւ համար կեանքի փրկածփայտութիւնը — պիտի ցլանային եւ ցլացած են այդ հատորներուն մէջ ալ: Աղէկին քով նուազ աղէկն ու երբեմն դէշը, օդառկաւրին քով անօդուտն ու մերթ նաեւ միաստկարը (երբեւ յոռի արուեստ կամ սխալ դաստատան) խոնուած են հոն եւ կը զժուարացնեն գործը անոր՝ որ պիտի փափաքէր այդ տարեկան համայնադատներուն մէջ խտացած գտնել հայ մտքին արտադրութիւնը:

Այսուհանդերձ, շարունակարար երկու տասնեակ եւ աւելի տարիներ քանի մը հազար հայերու կարգացուցած բլլալ գրականութիւն ու գիտութիւն, պատմութիւն եւ լեզուաբանութիւն, եւ ուրիշ շատ մը հրահանդիշ կամ հետաքրքրական գիտելիքներ, միշտ խնամով ներկայացուած եւ պատկերներով զարդարուած, կը կազմէ Թէոդիկի ամենամեծ արժանիքը, արդիւնք համբիւրութեան եւ անդուլ, անոխատ աշխատութեան:

Բաւական միամիտ եւ թերուս գրեթէ ամէն բանի մէջ, աշխատանքի հերոս մըն էր Թէոդիկ եւ իր մահը, այս տեսակէտով ալ հազուադէպ տիպարի մը կորուստն է մեզի համար, մինչ մեր գրականութիւնը մեծ ստատարէ մը, կրնանք ըսել իր բարոյական մեկենասներէն մէկէն է որ կը գրկուի Թէոդիկով...:

Վահան Թեֆեան

Կը վերատպում այսուհի «Թուրքեհայ յարարերութիւնները» խորագրով այն յօդուածաշարքը որ լոյս տեսաւ Գահիրէի «Արև» օրաթերթին մէջ, 1931 Մարտ 6-18, և ա'յնչափ խօսիլ ու գրել տուաւ իր վրայ: Կը վերատպեմ՝ մէկ քանի նկատումներով:

առաջին.— Որովհետեւ օգտակար կը նկատեմ հոն յայտնուած դաղափարներու տարածումը հայ ժողովուրդին մէջ:

Երկրորդ.— Որովհետեւ գրեթէ բոլոր հայերէն թերթերը, արտասահմանի և թուրքիոյ, խօսեցան այդ գրութիւններուն վրայ, դէմ գրեցին կամ թեր, բայց, ի հարկէ, չէին կրնար անոնց ամբողջ բովանդակութիւնը ներկայացնել իրենց ընթերցողներուն...:

Երրորդ.— Որովհետեւ այս յօդուածներուն մէջ քննուած ծանօթ խնդիրը կը կարօտի լուրջ խորհրդածութեան և անդրադարձումի, ինչ որ դժուարաւ կարելի է լրացրի մէջ մաս առ մաս և յաճախ արագօրէն կատարուած ընթերցման մը ընթացքին: Առաջին յօդուածն որ հիմն է միւսներուն, յաճախ չի յիշուի արդէն երբ երկրորդը կ'երևի, ու վեցերորդը անոնցմէ անջատ կը ներկայանայ ընթերցողին մօտքին՝ մինչ սերտօրէն կապուած է անոնց և չի կրնար ճիշդ բմբռնուիլ տոանց ամբողջին տուեալները, հոն ներկայացւած փաստերը և զարգացող տրամաբանութիւնը ի նկատի ունենալու: Վերջապահաբար՝ թերի են առաջինները առանց վերջիններուն և վերջնադէպին:

Այդ յօդուածներուն գրքոյիկ ձևով արտատպման սոյն երեք զլխաւոր պատճառները թուելէ ետք, կը փափաքեմ նաև քանի մը խօսք ըսել ներկայ յառաջարանին մէջ անոնց շարժառիթին, դանձր կազմող ընդհանուր ոգիին և անոնց յարուցած արձագանդին վրայ:

Շարժառիթը

Ճիշդ է որ անոնց գրուելուն և «Արև»ի մէջ հրատարակուելուն անմիջական շարժառիթը եղաւ Գահիրէի դաշնակցական «Յուսարեր» թերթին և թուրք գեապանատան կիսապաշտօն օրական «Մուխատենէթ» թերթին միջև մղուող բանավէճը: «Յուսարեր»ի կատարի յօդուածները ընդդէմ ամբողջ թրքութեան՝ ժողովուրդին և կառավարութեան (յենեւով զլխաւորաբար քիւրտերու պատամբական շարժումին վրայ), «Մուխատենէթ»ին առիթ կուտային հայտնիութիւնը Գաշնակցութիւնոյ մարմնացած փառապաշտ պաշտակեցանքին և անոր վրայ խիստ ուշադրութիւնը հրաւիրելու եղիպտական կառավարութեան, նաև ամբողջ իսլամական աշխարհին: Մինչև իսկ թուրք գեապանատունը պէտք կ'զգար պատասխանելու «Յուսարեր»ի ծայրայեղ արտայայտութիւններուն և սխալ համարուած տեղեկատուութիւններուն: Սուրիոյ արար պղպտիկական մամուլը իր հերթին կ'օգտուէր այդ հրատարակութիւններէն, հայ գաղթականներուն դէմ գրողներու համար տեղական կասկածոտութիւնը: Բաւական չէին «Յուսարեր»ի կրկնուող և իրարմէ աւելի

րուսն յարձակումները, զաշնակցական Եղիշտոսի շրջանակի ընդհանուր ժողովին յայտարարութիւնը... Կուդար թուրքովին իւրացնել այդ թերթին յիմարութիւնները ևւ տալ անոնց հաւաքական հանդամանք մը:

Իայց ասիկա փութացուց միայն առարկայական վերլուծումը թրքահայ ներկայ յարաբերութիւններուն, զոր առանց առոր ալ ժամանակը հասած կը համարէի կատարելու ևւ կատարել կը փափաքէի ոչ թէ յօդուածներով, այլ ղերբով մը: Այդ ղերբը պէտք է պարունակէր, ըստ իս, պատմութիւնը մեր երկու ցեղերու կենակցութեան՝ մասնաւորապէս քննութեամբը ԺԹ. դարու ընթացքին պատահած ղէպքերուն, վեր առնէր անոնց իւրաքանչիւրին յատակ ընդունակութիւններն ու թերութիւնները, ճանչցնէր անոնց հոգեբանութիւնը, անջատէր ևւ ղետկէր տնտեսական զործօնը ընդդէմ քաղաքական զործօնին, որոշէր օտար ազդեցութիւններուն ղերը Թուրքիոյ հանդէպ հայ մտքին խոտորման ու հայ բազուկին շարժման մէջ ևւ հայոց հանդէպ Թուրք պետական մտքին այլախոյսման մէջ, բարենորոգմանց պահանջն մինչև անկախութեան պահանջ (Մեծ պատերազմէն ետք) հայոց պահանջումներուն արդարութիւնը հաստատելով հանդերձ՝ մատնանշէր ղանոնք ձեռք բերելու համար մեր ղործած սխալները, շեշտէր Թուրք պետական մարդոց ամբողջական պատասխանատուութիւնը հայոց տարազրութեան ևւ բնաջնջման ոճիրին մէջ՝ ընդդէմ Թուրք ժողովուրդին յարաբերական անպատասխանատուութեան, նկատի առնէր հայ ներկայ պետութեան իրականութիւնը ինչպէս նաև Թուրքիոյ ներկայ քաղաքական ևւ տնտեսական իրականութիւնը ևւ այդ երկու իրակաթեանց մէջտեղ, անոնց լոյսով տեսնէր հայ ամբողջ ժողովուրդին ապրելու, աճելու ևւ ղարդանալու հարցին լուծումը, ու վերջապէս, ի պատրաստութիւն այդ լուծումին, ջանար խօսքը հասկցնել թէ՛ մեզի ևւ թէ՛ Թուրքերուն, քանի որ երկուստեք շահ ունէինք մեր յարաբերութիւնները կանոնաւորելու մէջ:

Եւ հիմա, կ'ուզեմ ըսել թէ Թուրքերու ևւ հայերու յարաբերութիւնները շտկել կամ խաղաղեցնել ջանալէ անդին՝ ինչի կը ձգտէին այս ղրուածքները խորապէս ևւ ներքնապէս, այնպիսի ձգտումով մը որ ինծի հարկադրուած էր ղերթէ ևւ կը ղործէր եթէ ոչ առանց իմ ղիտակցութեանս, ղոնէ ղիտակցութեամբ մը որ ծածուկ էր ևւ ղորաւոր ևւ միտքս կը բռնէր, կը բարձրացնէր իր վրայ՝ անտեսել ու արհամարհել տալով ղործին բոլոր պղտիկ կողմերը, անոր բոլոր վտանգները...:

Կ'ուզէի, այո՛, կ'ուզէի Հայութիւնը ազատել մղձաւանջէ մը որ հետըզհետէ ստեղծուիր, սաստկացիր ու ծանրացիր է իր վրայ, իրմէ շատ ղորաւոր փշամիտի մը ղիմաց առանձին ղտնուելու, անոր ղէմ կոռիլ ստիպւած ըլլալու, իր ամբողջ ճիւղը այդ նպատակին համար ղարելու ևւ միշտ ձաստողու, ձախողիլ ղիտմալու մղձաւանջը: Այն կէս-բունի ևւ կէս-արթնութեան վիճակը որ մերն է տասնեակ տարիներէ ի վեր, կ'ղղայի ևւ կ'ղղամ որ պէտք է ղադրի վերջապէս ու ան կրնայ ղադրիլ ղերապոյն ճիւղով մը որ կը կայանայ ինքղինք — այսինքն մեղ — հոգեպէս ազատելու մէջ փշամիտին ազդեցութենէն, ինքղինք համոզելով թէ արտաքին ձեւերէն, ղէպքերէն ու շարժումներէն անկախ՝ ինքը ղորաւոր է իր մէջ, ինքը կարող է տէր մնալու:

իր մաքրին, կարող է իրեն համար անմեղա դարձնել այդ թշնամին, մոռենալ, զոյել անոր, զայն նոյն իսկ բարեկամ ընել իրեն՝ եթէ պէտք է. ամէն պարագայի ալ եւս զխախտալ անկէ, չ՛խրհուսանալ անով, ողորմ ըլլալ չմտածելու անոր եւ մտածելու շատ ուրիշ բաներու սրտնք իր մէջն են եւ իրմէ զուրս եւ կ'սպասեն յայանուիլ ու միանալ իրարու :

Ինծի կը թուէր անշուշտ՝ որ Հայերը — աշօտուան Հայաստանէն զուրս ապրող Հայերը մանաւանդ — մոռցած էին իրենց մարդ ըլլալը ու կ'ապրէին միմիայն իրբու հայ, իսկ իրբու հայ ապրելու համար՝ պէտք ունէին անընդհատ թուրքը յիշելու, անկէ իրենց կրած հարստածները, իրենց ունեցած վէճը եւ իրենց պահանջները յիշելու շարունակ՝ եւ այդ յիշատակներով անոնք միշտ կ'ուստէին ինքզինքնին՝ ինչպէս կ'ըստի շատ ճիշդ կերպով, այսինքն կ'ապաստէին ու կը տկարանային: Եւ այն խորին ու անյայտ համոզումը ունէի՝ թէ Հայերը, այսուհետեւ իրբու հայ ապրելու համար, պէտք է զազրէին անցեալի ու ներկայի կապակցութենէն եւ պէտք է զայն զգային վերէն՝ որ մարդկութեան հետ իրենց ունեցած կապն է, մարդկութիւն լատին մէջ ըմբռնելով անոր ամէնէն ընդհանուր անապոյտին կերպով մարմին, միտք եւ հոգի կազմող տարրերը:

Հայերս զապրած իրբու մարդ ապրելէ, մտածելէ եւ զգալէ, փրկութիւնը մարդու ալ ապաստութիւնը դռնէն էր ամէն բանէ տուաջ եւ ասոր համար անհրաժեշտ էր փրկուիլ նախ թուրքերէն, անոնց յաճախանքէն: Փրկելով, անշուշտ, ինչ որ կտրելի էր փրկել, չօգտփելի կամ ոչ, փրկելու պարանքը միայն ունենալ ի հարկին, եւ այս՝ միմիայն աւելի չպակասցնելու համար մեր հոգեկան ուժը, զայն պահելու համար մարդկութիւնը մեր մէջ փրկելու եւ աւելցնելու աւելի մեծ՝ գերազանց զորքին:

Ա.

Չենք պահէր թէ փափուկ է այս նիւթին վրայ գրելը: Լաւագոյն է որ սկիզբէն բռնեք, քիչ մը աւելի աղատութիւն ունենալու համար, թէ հետազոյ կարծիքներուն համար «Արեւ»ի խմբագիրը պատասխանատու է անձնապէս՝ առանց իր պատկանած կուսակցութիւնը իրեն հետ անկաթէ ընելու: Յառաջիկային, եթէ պէտք տեսնէ, կուսակցութիւնը կ'արտայայտուի անոնց մասին, կ'ընդունի, կը բարեփոխէ կամ կը մերժէ ալ կարծիքները: Ըստ մեզ օգտակար է, որ ինչպէս բանադնաց մը երբեմն, այնպէս ալ կուսակցական թերթի մը խմբագիրը պատահարաւ իր վրայ առնէ պատասխանատուութիւնը եւ հրապարակաւ ներկայացնէ զինք կարգացողներուն — սրանց մէջ կան տարախոհներ եւ կրնան օտարներ ալ ըլլալ — այնպիսի պաշտօններ, տեսութիւններ կամ նոյն իսկ ստաճարիներ՝ սրտնք իրենն են միայն: Այն յոյսով՝ անշուշտ՝ որ անոնք պիտի ծառայեն գերազանց նպատակին, որ հայ հանրային շահն է:

Ո՞ր են, կամ ի՞նչ վիճակի մէջ են ներկայիս թուրքեւ հայ յարաբերութիւնները, — ալ է հարցումը զոր կը գնենք եւ սրուն կ'ուզենք պատասխանել, փորձ մը կ'ընենք պատասխանելու:

Մենք կը գտնենք որ այս հարցումը երբեք չի գրուիր մեր մէջ, ո՛չ մեր մամուլին ոչ ալ մեր միաբերուն մէջ: Կարծես աւելորդ կը համարենք զայն:

կարծես ընդունած ենք միանգամ ընդ միշտ՝ թէ հայոց եւ թուրքերու յարաբերութիւնները երբեք չեն փոխուիր ու պիտի չփոխուին, բացի այն պարագայէն ուր բոլորն զէպքեր պատահին: Ժամանակը, խաղաղութեան շրջանը, մտաւորական եւ հոգեբանական ներդրութիւնները, ներքին եւ արտաքին պատահարները կրնան, աշխարհի ամէն կողմը, ամէն ազգերու յարաբերութիւններուն մէջ նոր վիճակներ ստեղծել. մեզի համար ոչ:

Քաղաքական հասկացողութեան բացարձակ պակաս՝ թէ մտքի ծուլութիւն, իրողութիւնը այն է, ամէն պարագայի մէջ, որ մենք երբեք վերաքննութեան չենք ենթարկեր մեր զաղափարները ամենակարեւոր, կենսական, ճակատագրական հարցի մը մէջ անկամ ինչպիսին է թուրքահայ յարաբերութիւններու հարցը: Այդ հարցը տասնակ տարիներ մեզի կ'երեւայ միշտ նոյն ձեւով.— դէ՛չ են յարաբերութիւնները եւ դէ՛չ պիտի մնան. բարեօրո՞ւմը կախուած է միակ միջոցէ մը. այդ միջոցը գտած կամ ընդօրինակած ենք ժամանակին. ուրիշը չկայ, չի՛ կրնար ըլլալ...:

Ասիկա անճիշդ, վնասակար ու պիտի ըսենք՝ մահացու մտայնութիւն մըն է: Ասիկա անքաղաքական, հակաքաղաքական է, եւ վա՛յ այն ժողովուրդներուն որոնք իրենց ճակատադիրը սրբազրել ու վարել կ'աշխատին այսքան խակ կերպով, այսքան անճիշտ մտքով, արտաքոյ քաղաքականութեան վերջապէս՝ աշխարհի մը մէջ ուր տոանց քաղաքական ազդեցութեանց եւ հակազդեցութեանց տերեւ մը իսկ չի շարժիր...:

Աւելի առաջ դացած, յայտարարենք այստեղ՝ թէ հայրենասիրութենէ պիտի չճառենք. դեռ մօտիկ անցեալին մեզի թողած շինծու յիշատակները պիտի պահենք մեր սրտին մէջ, անոնցմէ պիտի ներշնչուինք բայց զանոնք մէջտեղ պիտի չճանենք. մեր զգացումները պիտի չցուցադրենք. վրէժ պիտի չընենք՝ այն գերազանց նկատումով որ ան կուրցնող զգացում մըն է մինչ մենք պէտք ունինք մեր բովանդակ յատկատեսութեան եւ հեռատեսութեան՝ մեր ճամբան քալելու համար՝ հայ ժողովուրդին բարօրութիւնն է եւ ոչ թէ ուրիշ ժողովուրդէ մը իր պոնակի վրէժխնդրական դահացումը.— մէկ իօսքով՝ մենք կը մտածենք հրապարակաւ (սրովհետեւ այդպէս պէտք է, որովհետեւ ուրիշ միջոց չկայ մեզ սթափեցնելու համար) այնպէս ինչպէս պատասխանատու վարիչներ կը մտածեն ատոնձին, հանդարտ ու պաղարիւն եւ ըստ այնմ իրենց հետեւելիք ուղղութիւնը կ'որոշեն. մարդիկ կը տեսնեն անոր դորձադրութիւնը՝ տոանց զայն հարկադրող մտածման շարժառիթներուն. մենք մտածումն է որ կը պարզենք՝ դորձադրութեան հնարաւորութիւնը մեզի տրուած չլլալուն եւ այդ հնարաւորութիւնը բաղմութենէ մը կախում ունենալուն պատճառաւ:

Բացատրութիւն մը եւս: Մենք արիւնի եւ գէնքի քաղաքականութեան կողմնակիցներէն չենք: Զգացման եւ ճաշակի, նոյն իսկ վարդապետութեան խնդիր չէ այս, այլ՝ նորէն՝ ազգային շահու: Յիշուի, հարիւր միլիոննոց ժողովուրդները կ'զգուշանան նոր արիւն թափել եւ իրենց կենսական նկատած խնդիրներուն խաղաղ միջոցով դէշ-ադէկ կարողորութիւնը կը նախընտրեն պատերազմի արիւնահեղութեան: Մենք, որ մեր թիւին կէսը կորսնցուցինք արդէն, պէտք է ջանանք՝ ամէն բանէ առաջ՝ մեր մէկ կաթիլ արիւնն անգամ

խնայելու: Ոչ իսկ խորհինք դայն տալու հաւանականութեան, մեր սխառաստակամութեան. ատով ինքզինքնիս պիտի խարենք, յիմար խօսքեր պիտի ըսենք ու յիմար ձեռնարկներու մէջ պիտի մխրճուինք եւ յուսախաբութիւնը զոր միշտ պիտի կրենք այդպիսի դիրքերէ եւ ձեռնարկներէ վերջ՝ մեզ այլապէս պիտի կորովազրկէ քան այլեւս արեւն չթափելու մեր որոշումը: Խեղճի կորովը միակն է զոր մեր վիճակին մէջ կրնանք ու պարտինք ունենալ՝ ասպրելու, տեւելու եւ զարգանալու կամքին հետ: Մեր անմիջական շահէն դատ, որ այս կը պահանջէ, կայ նաեւ միւս միջոցին նախ բացարձակ ասպարդիւնութեան նկատումը, եւ երկրորդ ալ՝ այն պարտզան որ կուիէ խուսափող, անկէ վախցող, հետզհետէ անոր կռնակ դարձնող աշխարհի մը մէջ՝ մեր ինքնին ճշգրիտ փորձերը մեզի ասպահովապէս պիտի շահեցնէին կատաղած խելագարներու համբաւը...:

Հիմա որ ենթահողը բաւական մը քրքրեցինք եւ ճանչցուցինք, կ'ուզենք անցնիլ անոր վրայի խաւին եւ ըսել թէ ի'նչ պէտք է ընել ու ի'նչ պէտք է ընել որպէսզի թուրքեւհայ յարաբերութեանց արդի վիճակը բարելաւուի, այնպէս որ կարելի ըլլայ այդ հողին վրայ օդատակար բոյսեր մշակել, փոխանակ միշտ փոփոխուող տունկերու...: Մենք հասկցուցինք արդէն, թէ քաղաքականութիւնը լաւատեսութիւն կը պահանջէ, որով մեզի մեղադրելու է թէ յոյս կը դնենք թուրք ցեղին ու իր վարիչներուն վրայ՝ մեր ուղղութիւնը մտածելու ատեն: Մենք այդ յոյսը ունինք, այո՛, եւ եթէ չունենայինք ալ՝ նորէն պիտի չարժէինք, եւ պէտք է չարժինք ազգովին այնպէս՝ որպէս թէ դայն ունեցած ըլլայինք: Այս է պահանջը մեր ներկայ վիճակին ու նաեւ աշխարհի ներկայ վիճակին...:

Կը շարունակենք մեր վաղայաջորդ թիւով:

Բ.

Ի'նչ եղած եմ, ի'նչ եմ եւ ի'նչ կրնամ ըլլալ այս յարաբերութիւնները: Մեր նպատակն է կրնամ ըլլալը գտնել, բայց ատոր համար անհրաժեշտ է նախ անդրադառնալ եմին եւ եղած եմին վրայ: Ատկէ առաջ ալ, սակայն, նորէն պէտք է փակազիծ մը բանանք:

Երբ պատասխանատու պետական գործիչը իր ազգին արտաքին յարաբերութիւններուն վրայ կը խորհի այս կամ այն ուղղութիւնը տալու համար անոնց, նկատի կ'առնէ ժողովրդային զգացումը բայց չի տարուիր անով: Պարտաւոր է նկատի առնել՝ նոյն իսկ յաջողութեանը համար իր ծրագրին. բայց տարուիլը ժխտումն է իր կոշումին. իսկ փայփայել եւ գրգռել այդ զգացումը՝ հաճելի ըլլալու համար ժողովուրդին, անոր մօտ իր դիրքը ամրապնդելու, անկէ պատիւ եւ շահ վայելելու համար, գործն է ամենագէշ եւ ամենափնասակար գործիչին, որ իր սրտականած ժողովուրդին աղէտ մըն է: — Մենք այս կարգի գործիչներ չառ ունեցած ենք եւ ունինք, «անկախ» եւ կուսակցական, եկեղեցական եւ աշխարհական գործիչներ, ամբողջ կուսակցութիւններ՝ որոնք միակ պետական գործիչի մը պէս, վարուած են վերջինին նման, անոր ընթացքով եւ անոր շարժառիթներով: — Այս վայրկեանիս երբ հոս հրապարակաւ կ'ընենք բան մը զոր քաղաքագէտը գաղտնի կ'ընէ, մենք

մեզի առաջնորդ ունինք ժողովրդային զդայումը նկատի առնել բայց անկէ չտարուիլ. չենք խօսիր զայն սխալմանով. և. զըզոնելու մասին :

Թուրքեւհայ ցեղակայ յարաբերութիւնները՝ ո՛չ Հայաստանի եւ ոչ Թուրքիոյ մէջ այժմ ապրող հայոց Թուրքիոյ հետ յարաբերութիւններն են. ասեալնօք Թրքահայաստակ՝ այժմ զաղթական հայոց յարաբերութիւններն են անոնք. նիւթապէս անդոյ, բարոյապէս միշտ գոյութիւն ունեցող յարաբերութիւնն էր. զաղթական հայը՝ զտաւաճող և հաւաքարար՝ ներկայացուցիչ ամբողջ արեւմտահայութեան. այս է խնդրոյն դիրքը՝ որ ասկէ աւելի ճշդում չի վերցընէր. Թուրքը կրնայ զայն շնորհունիլ իրաւապէս. ատով մէջտեղէն չի վերնար խնդիրը, թէ և. դիտենք որ պաշտօնական Թուրքիոյ համար պաշտօնապէս ան վերցած է արդէն. կը մնայ միայն սա՛՛ որ ան... կը մնայ ամբողջ հայութեան համար, կը մնայ անոր մտքին ու սրտին մէջ, կը մնայ իրողապէս՝ իբրեւ բարոյական և նիւթական խնդիր մը :

Այս ըմբռնումով և այս հիման վրայ, Թուրքեւհայ ներկայ յարաբերութիւնները և՛ն ինչ որ էին ասկէ տասը տարի առաջ. ոչ մէկ թեթեւացում, ոչ մէկ բարեփոխում անոնց մէջ. կարելի չէ՞ր արդեօք որ տարբեր ըլլային... :

Ներկայ յարաբերութիւնները ծնունդն են անցեալի յարաբերութիւններուն, պէտք է, ուրեմն, նախ քննութեան առնել այդ անցեալը :

Անկեղծութիւնը և, եթէ պէտք է քաջութիւնն ալ առնենք ըսելու, թէ անցեալին մէջ հայերն ու Թուրքերը միշտ գէշ չեն եղած իրարու հետ : Մինչև 1877 ոռոսթուրք պատերազմը՝ Թուրքը ցեղային ատելութիւն չունէր հայուն դէմ. հայը իր ըստին էր, ճիշդ է, ինչպէս իր միւս ընկերները, բայց անոնցմէ աւելի մօտ էր և. վստահութիւն կը ներշնչէր իրեն. ճիշդ է, հայուն քրիստոնէութիւնը դիմք թէ՛ արհամարհելի և. թէ քիչ մը երկիրդալի կ'ընէր յաջա Թուրքին, երկիրդալի՛ այն պատճառաւ որ իր հողերուն վրայ աչք ունեցող քրիստոնեայ տէրութիւնները կրնային հայն ալ օրին մէկը պատրուակ բռնել և. միջամտել, ինչպէս ըրած էին միւսներուն համար. այսուհանդերձ, հայը անվնաս էր դեռ, և. Թուրքը անոր հանդէպ մասնաւորապէս գէշ կամ խիստ վերաբերում մը չունէր, հարստահարութիւնները (մեծ մասամբ քիւրտերու՝ զորք) հայր չունէին իրենց նշանակէտ՝ այլ անոնց աշխատանքին արդիւնքը. կառավարական անարդարութիւնը՝ մասամբ ապրկարութեան հետեւանք էր և. մասամբ ալ քաղաքականութեան մը, որուն առաջին պատճառը՝ երկրին տնտեսական և վարչական ողորակ սխալքն էր, և. երկրորդ պատճառը՝ կրօնակից քիւրտերը (կիտանկախ, ռազմիկ և. հայերէն աւելի բաղմամբի. ժողովուրդ մը) սերաշահին էր : — Իսկ մեր կողմէ՛ մինչև ոռոսթուրք պատերազմէն մէկ-երկու տասնեակ տարի առաջ, զրեքէ բացարձակ համակերպութիւնն էր Թուրքին հանդէպ մեր դիրքը. այդ թուականներուն էր որ մտաւորական արթնութեան շրջանը թեւակոխեցինք և. սկսանք շատ, քնակամօրէն ու արդարացիօրէն, անհանդուրժելի դռնել բաներ որոնց հանդուրժելի էինք մինչև այն ատեն. եղա՞նք մեր այդ արթնութիւնը շահագործող օտարներ, անդիտակցարար շահագործողեցա՞նք, — կարելի չէ որոշապէս ըսել 1877-էն առաջուան շրջանին համար. տարբեր է անկէ վերջը :

Մանօթ է ոռոսթուրք պատերազմին, Սան Սթեֆանօյի և. Պերլինի

դաշնագիրներուն ճակատագրական դերը մեր կեանքին վրայ: Ատկէ վերջ, փոխուեցան այլ եւս հայեւթուրք յարաբերութիւնները (թէեւ ոչ մէկ օրէն միւսը, ոչ այնքան արագ եւ զգալի կերպով) եւ ստացան՝ հետզհետէ՝ թուրք պետութեան կողմէ հայոց հանդէպ յատուկ քաղաքականութեան մը դրոշմը, զոր թուրք ժողովուրդը տեսաւ եւ վերածեց կրօնականէ դատ ցեղային ատելութեան մը, զոր հայ ժողովուրդն ալ տեսաւ եւ անոր դէմ հանեց իր արդարութեան պահանջը, ատոր համար իր յոյսը դնելով օտար պաշտպանութեան վրայ, դաշնադրով իբր թէ իրեն խոստացուած պաշտպանութեա՛ն վրայ: Բայց ան երբեք չյայտնուեցաւ փճական եղանակով մը եւ իրապէս յօգուտ մեղի. մենք շահագործուեցանք՝ զխտնալով կամ ոչ, ու քանի աւելցաւ մեր յուսախարութիւնը ու աւելցաւ նաեւ թուրքին ատելութիւնը մեր դէմ, մենէ ոմանք՝ մաս մը մեր ժողովուրդէն, փայտակցին սա՛ նոր յոյսը՝ թէ զէնքով պիտի ստիպէինք թուրքը տեղի տալ, պիտի ստիպէինք որ միջամտէ Եւրոպան եւ մեղի արդարութիւն ընէ, արդարութիւն՝ պարզ արդարութեան համար, ի վնաս թուրքին եւ ընդդէմ, թերեւս, իր՝ Եւրոպայի շահերուն:

Դարձեալ չափազանց ծանօթ են 1894-էն մինչեւ 1908 պատահած դէպքերն ու տիրող վիճակը՝ որոնք կը բնորոշէին հայեւթուրք յարաբերութիւնները: 1908 Յուլիս 11/24-էն վերջ, յանկարծ փոխուեցաւ կացութիւնը: Մօտ չորս տարի՝ մեղրալուսինի շրջա՛ն մը, հակառակ Ատանայի աղէտին, որ անցեալի մնացորդ մը կամ ապաղայի համար խրատական դաս մը համարուեցաւ: Յետոյ մօտ երկու տարի (1912-14) քիչ մը քացախ խռոնուեցաւ մեղրին: Յետոյ ունեցանք պատերազմի վերջին երեք տարիներուն արհաւիրքը, ջարդերով եւ տարադրութեամբ...:

Փաստ է, սակայն, որ հայեւթուրք յարաբերութիւնները լաւ եղան չորս տարի: Մասնաւորապէս հայ Դաշնակցութեան եւ թուրք Իթթիհատին յարաբերութիւնները: Ա՛յն ատեն չէիմք ֆանչմար թուրքը՝ թէ անկէ առաջ, թէ անկէ վերջը... Ո՞վ, որո՞նք եղան, եւ եմ չճանչցողները: — Դիտի տեսնենք:

Գ.

Այդ անցեալը կարելի է այսպէս խտացնել.— Մենք չուտ արթնցանք բայց լաւ չարթնցանք: Կէս քուն կէս արթուն, ատանց մեր շրջապատը եւ արտաքին աշխարհը լաւ տեսնելու, վտանգաւոր շարժումներ ըրինք: Շրջապատը զանոնք չէր տաներ, արտաքին աշխարհը մեղի չէր օգներ: Մենք յամառեցանք ու արդիւնքը մեղի համար աղէտ մը եղաւ:

Ասիկա կմախքն է մեր հարցին, քսոմնելի բառ մը՝ կմախք, որ շատ մը հանգիստութիւններ ունի մեր մօտիկ անցեալին ու ներկային հետ... Մենք դիտմամբ անկէ դուրս կը թողունք ինչ որ կրնայ մեր աչքը մթադնել, ինչպէս սա՝ թէ պատիժը համեմատական չեղաւ մեր դործած սխալին. թէ մեր սխալը միջոցին մէջ էր արդէն եւ ոչ նպատակին՝ որ ի սկզբան ուրիշ բան չէր բայց եթէ Թուրքիոյ սահմաններուն մէջ բարենորոգումներ ձեռք բերել մեղի համար. թէ մարդկօրէն աններելի եւ անմոռանալի բաներ կատարուեցան մեղի դէմ՝ առաջին անգամ 1895-96-ին եւ երկրորդ անգամ 1915-էն մինչեւ 1922:

Արդար ըլլալու համար, պէտք է աւելցնենք որ միշտ զոհի դերքին մէջ չմնացինք այս շրջանին. ուղեցինք հարուածել մեր կարդին, եւ երբեմն յաջողեցանք. ուր, երբ եւ ուրքան որ կրցանք՝ վրէժը լուծեցինք խմբական ջարդերուն եւ խժոժութիւններուն: Երբ «մենք» կ'ըսենք, կ'ակնարկենք մենէ անոնց, այն քիչերուն, որոնք կրցան ատկա ընել եւ որոնցմէ՝ եթէ ուղէինք իսկ՝ կարող չենք այսօր մենք զմեզ անջատել: Թուրքերը երբեք իրաւունք պիտի չունենան ատով իրենք զիրենք արդարացնելու, քանի որ մերը իրենց ահաւոր հարուածներուն տրուած նոյնքան ահաւոր պատասխան մըն է միայն, ահաւոր՝ որակով եւ ոչ թէ քանակով: Թուրքերը այդ իրաւունքը պիտի չունենան, այո՛, բայց մենք ալ պէտք չէ որ միայն մեր զոհի հանդամանքը յիշենք եւ յիշեցնենք միշտ, որովհետեւ ճիշդ չէ ան եւ որովհետեւ ան մեզ կը պահէ սխալ հոգեբանութեան եւ սխալ մտայնութեան մը մէջ: Մեր ժողովուրդը մեծ մասամբ կ'անդիտանայ պարսկաւոր եւ եթէ ոմանք զայն քիչ մը զիտեն ալ՝ կը մտածեն թէ մերիններուն հասցուցած չարիքը շատ փոքր է բազմաթիւ մեղի հասցուած չարիքին: — Իսկ մենք ասիկա յիշեցինք՝ որպէսզի օգնենք վրէժի հարցը, վրէժի կուրցնող զգացման հետ, մէջտեղէն վերցնելու եւ տեղը դնելու դարմանումի հարցը:

Որովհետեւ, իրապէս կայ դարմանումի հարց մը, դարմանում փոխադարձաբար կրուած վնասներու, վնասնի՛ր զոր Թուրքերը մեղի կրել տալով իրենք ալ կրեցին եւ կը կրեն:

Բայց այդ դարմանումը կարելի ընելու համար՝ պէտք է նախ դարմանել յարարերութիւնները:

Հոս է որ, դարձեալ, մենք պէտք է առաջնորդուինք միմիայն իրակա-նութենէն, միմիայն մտիկ ընենք մեր բանականութեան ձայնին, միմիայն դրական խորհուրդներ ունենանք:

Մեր կարծիքով, այդ յարարերութիւնները չեն չտկուիր մէկ օրէն միւսը, բայց կրնան ժամանակի ընթացքին այնքան մը մեղմանալ՝ որ կարելի ըլլայ զանոնք չտկել: Ասոր համար տնհրաժեշտ է սակայն՝ որ մեր զաղութները, իրենց մամուլով եւ բեմով, հրաժարին միշտ միեւնոյն բանը ըսելէ, միշտ մեր կսկիծը արծարծելէ եւ միշտ այն պատրանքը ժողովուրդին ներշնչելէ թէ պիտի կրնանք մենք մեր ձեռքով արդարութիւն եւ հատուցում ստանալ:

Թուրքիոյ ներքին խռիւրները — նոր կուսակցութեան մը կազմութիւն, յետաշրջական շարժում, զսպում, կախաղաններ եւն. — մեզ չեն կրնար ուղեւորել: Մեղի համար, ցանկալի է որ Թուրքիոյ մէջ հանրապետական ընթացիկը ամրապնդուի եւ իր վարիչները, ղերծ ուրիշ մտահոգութիւններէ, նուիրուին միմիայն երկիրը տնտեսապէս վերաշինելու զործին, որու միջոցին հաւանօրէն պէտք պիտի զգան նաեւ հայոց եւ պիտի վերաքննեն անոնց հանդէպ իրենց ընդդրկած քաղաքականութիւնը:

Կաղութահայութիւնը պէտք է զաղրի, ըստ մեզ, խօսքով ալ՝ ինչպէս զաղրած է զործով՝ Թուրքիոյ դէմ երկրային պահանջները զնելէ: Իր պահանջները տարբեր են ու կը վերաբերին իրաւունքներու եւ շահերու՝ զորս լսելի ընելու համար պէտք է նախ լռեցնել ժխտը: Այդ ժխտին մէջ, ատե-

լուծեան անգոր կատաղութիւնը միայն կը հնչէ մեր կողմէն, որուն պատասխանն ալ բուռն կ'ըլլայ անշուշտ: Երբեք, այս ձեւով, կարելի չէ որ իրարու հետ յարաբերութիւն կամ խնդիր մը ունեցող ժողովուրդներ հասկացողութեան դան իրարու հետ՝ որքան ալ ժամանակ անցնի նախկին թշնամութիւններուն վրայ եւ փոխուած ըլլան պայմանները:

Երկու ժողովուրդներէն մէկը — մենք — իրաւունքի տեսակէտով զօրաւոր, միջոցներու տեսակէտով տկար ենք բոլորովին: Զկարծենք թէ մեր իրաւունքին ուժը անծանօթ է թուրքերուն: Բայց թուրքերը մեզի ո'ւեւէ զիջում չեն կրնար ընել, ո'ւեւէ զոհացում չեն կրնար տալ այնչափ ատեն՝ որչափ ատեն որ մեզ կը պտնեն միջոցներով ալ զօրաւորի ձեւերով, գրգռիչ եւ սպառնական:

Մինչեւ անգամ եթէ ո'ւեւէ յոյս, ո'ւեւէ ակնկալութիւն չկրնանք դնել հանրապետական թուրքիոյ վրայ, նորէն պէտք է չափաւորենք մեր լեզուն եւ գրիչը, որովհետեւ հակառակը մեր տկարութիւնը շեշտելու միայն կը ծառայէ:

Դ.

Վերջացնելու պահուն կը տեսնենք թէ մեր ուղածէն եւ յայտարարածէն աւելի արդէն տեղ տուեր ենք զղացման՝ առարկայական հիմի մը վրայ մեր կատարել փորձած այս քննութեան ընթացքին: Պէտք է կարծել թէ հայու մը համար զժուար է ասկէ պակասը, մանաւանդ իր աղջին քառասուն տարւան մօտիկ անցկալը ապրած հայո'ւ մը:

Զսպուած բայց դեռ տեսանելի այդ զղացման քով՝ կան սակայն, այս քննութեան արդիւնքին մէջ, դադափարներ, որոնցմէ ոմանք կը կարօտին քիչ մը աւելի պարզուելու, նախ քան անոնց ամէնքին մէկ հակադրութիւնը ուրիշներու դադափարներուն:

Այսպէս, ըսինք կամ հասկցուցինք թէ մենք խաղաղասէր ենք ու պէտք է այսուհետեւ խաղաղասէր ըլլանք ազգովին:

Այս մասին ո'չ մէկ վերապահում ունինք: Կոխն ու արիւնահեղութիւնը — հաւասարապէս մեր եւ հակառակորդի՝ թշնամիի արեան հեղումը — ըլլա'յ կանոնաւոր պատերազմի կամ ըլլայ դաւադրական եղանակով, մեր ապաղայի բոլոր ծրագրերէն զուրս մնալու են խաղառ: Եւ այս՝ ոչ թէ մեր տկարութեան պատճառաւ միայն, ոչ թէ անոր համար որ հայ ցեղը չափողանց նուազած ըլլալով՝ իր արիւնք յոյժ թանկուղին դարձած է հիմա, այլ այնպէ'ս, սկզբունքով, մարդասիրութեան եւ խաղաղասիրութեան պահանջմամբ, խնայելու համար կեանքը առ հասարակ, թէ' մեր եւ թէ օտարներու կեանքը՝ որ նուիրական պէտք է ըլլայ ամէն մէկ մարդու համար:

Թուրքեւհայ յարաբերութեանց հիմը, որ մասնաւոր համաձայնութեան կարօտ չէ եւ այսօրուէն իսկ կրնայ գրուիլ, իրարու հետ չկռուիլն է, մեր կողմէ դաւադրութիւններով եւ թուրքերուն կողմէ ճնշումով, հալածանքով եւ ջարդով տարիներէ ի վեր մղուած ահաւոր կռիւը դադրեցնելն է վերջնականապէս:

Ինքնապաշտպան կռիւը բացառութիւն չի կազմեր այս սկզբունքին դոր-

ծաղրութեան մէջ: Նախ՝ որովհետեւ զժուար է սահմանել թէ ո՛ր կողմն է զուտ յարձակողական եւ ո՛րը՝ զուտ պաշտպանողական (չմոռնանք որ հա-
կառակորդն ալ կրնայ միշտ, առաւել կամ նուազ իրաւամբ, ըսել թէ մեզ
հալածելով ու ջարդելով՝ պաշտպանած է ինքզինքը) եւ յետոյ, որովհետեւ
մեր պարագային, մեր հին ըմբռնումին համաձայն կատարելիք ինքնապաշտ-
պանութիւնն անդամ ուրիշ բան պիտի չհասկնայէր մեզի բայց եթէ մեր կոնս-
կին վրայ ծանրացումը հարուածին:

Անհատարար՝ ո՛վ ինչ կ'ուզէ կ'ընէ, բայց հաւաքարար, բայց ազդո-
վին, չենք կոտլիր ոեւէ ատեն, ոեւէ ձեւով, ոեւէ ժողովուրդի հետ՝ սովիէ-
թական ըլլայ ան թէ քէմալական:

Վատութիւն, վախկոտութիւն է այս: Ո՞վ պիտի որակէ այսպէս.
որակողները անձնապէս կոռւած են անցեալին մէջ, պիտի կոռւի՞ն ատպա-
յին, կը կասկածինք, բայց եթէ իսկ խօսէին իրենց անցեալը իբրեւ երաշխա-
ւորութիւն ցոյց տալով՝ մենք զիտենք ուրիշներ, նոյն հանդամանքը ունեցող,
որոնք ոչ միայն ա'լ չեն ուզեր կոռիլ ատպային՝ այլ եւ կը զղջան անցեա-
լին մէջ կոռւած ըլլալնուն: Եւ մինակ չեն անոնք այսօր՝ այս բնական մտա-
ծումն ունեցող. միլիոնաւորներ մեծ պատերազմին մասնակցողներն, թէ՛
յաղթող եւ թէ՛ յաղթուած ազգերուն մէջ, այսպէս կ'երգնուն հիմա՝ ոչ թէ
յոգնութենէ տարուած այլ սոսկումէ, համոզուա՛ծ թէ այս է միակ միջոցը
արհաւիրքներու կրկնութիւնն արդիւիւր, համոզուա՛ծ թէ այսպէսով միայն
կրնայ հաստատուիլ խաղաղութիւնը ժողովուրդներու միջեւ, եւ համոզուա՛ծ
թէ ատկէ վերջն է որ կրնայ դադարել միջազգային վէճերու արդար կարգադ-
րութեան եղանակ մը...:

Ուրիշ կէտ մը զոր պարզէ կը փափաքինք՝ Հայաստանի (Հայաստանը
առնելով իբրեւ տէրութիւն) մեր տուած դերն է՝ հողային եւ ուրիշ այդպիսի
պետական խնդիրներու լուծման մէջ:

Ունի՞նք այսօր այդպիսի պետութիւն մը թէ չունինք: Եթէ այո՛, այդ
իրաւասութիւնը անորն է եղած այսօր՝ զէպքերու բերմամբ զորս փոխելու
ուժը չունինք հիմա, ո՛չ ալ կ'ուզենք այլ եւս որ փոխուին անոնք: Եթէ բոլոր
նախկին եւ ներկայ թրքահայատակ հայերը որոնք Թուրքիայէն դուրս կ'ապ-
րին՝ հայ տէրութեան քաղաքացիները զարձած ըլլային, մենք յօժարակամ
անոր կառավարութեան պիտի յանձնէինք բոլանդակ հողը հայեւթուրք յա-
րաբերութեանց, ու պիտի զոհանայինք անո՛ր ներկայացնելով առաւելապէս
մեր պահանջները եւ կամ զայն քննադատելով այդ պահանջներուն անտեսու-
մին համար, — ի հարկէ խօսք մըն ալ հասկցնելով թուրքերուն՝ իբրեւ հայ
հանրային կարծիքի թարգման մը:

Դժբախտարար, սակայն, դադութահայութիւնը Հայաստանի քաղաքա-
ցի չէ, ամէն բան է՝ բացի ասկէ, եւ ընդունելով հանդերձ որ պետական խըն-
դիրներու մասին Հայաստանի կառավարութիւնն է (իր մաս կաղմած Խոր-
հրդային Միութեան մէջն) Թուրքիոյ հետ խօսելու իրաւասութիւնն ունե-
ցող իրաւասութիւնը, կը նկատէ որ ինքը ունի ուղղակի ուրիշ ընկերներ՝
Թուրքիոյ հետ իր անկախ զործերուն եւ խնդիրներուն կարգադրութեանը
համար: Ահա՛ այդ տեսակէտով իր զործադրելիք առաջին միջոցն է ստեղծել,

հեռուէն այն խաղաղ մթնոլորտը որ սլիտի թոյլ տայ ոչ շատ հեռաւոր ապա-
դայի մը մէջ չտկել հայկեթուրք յարաբերութիւնները, արտասահմանի հին
թուրքիացի բաւական ստուարաթիւ հայութեան եւ թուրքերու դէմ-դիմաց
յարաբերութիւնները . . . :

Մեղի կը մնայ վերջին դրութեամբ մը հակադրել, ինչպէս ըսինք, մեր
փաստերը միւս կողմին փաստերուն — կամ ինչ որ փաստի տեղ կը բռնէ անոր
արտայայտութիւններուն մէջ — եւ ընթերցողին ներկայացնել այդ ամէնուն
կորակացութիւնը :

Ն .

Ամենօրեայ մարտահրաւէրներէն դատ որոնք ըոյս կը տեսնեն իւրաքան-
չիւր զաշնակցական թերթի մէջ եւ իրենց հեղինակ ունին այդ թերթին խմ-
բագիրն ու զանազան ընկեր աշխատակիցները, մերթ ընդ մերթ կ'երեւան նաեւ
ամբողջ կուսակցութեան կամ անոր այս կամ այն շրջանակին հաւաքական
շիւմքը արտայայտող դրութիւններ, ուր մեծ տեղ կը դրաւն թուրքը եւ
թուրքիան, այնպէս ինչպէս կը տեսնէ զանոնք Դաշնակցութիւնը, կամ տեսնել
կ'ուզէ կամ կ'ուզէ ցուցնել իր շարքերուն եւ հայ ժողովուրդին :

Այդ դրութիւններէն մէկը վերջերս հրատարակուեցաւ անդրոյս օրկա-
նին մէջ (Փետր . 28) : Ան կը կրէ, զինանշանի ներքեւ, չորս սխնակի վրայ
տարածուող սա՛ խոշոր զերթով վերառուութիւնը . «Նդիպտոսի շրջանի ընկեր-
ներուն եւ մարմիններուն» եւ «Հ . Յ . Դ . Եղիպտոսի Կեդր . Կամբոէ» ստորա-
դրութիւնը : Կը ծանուցանեն թէ «Շրջանի Գերագոյն Ժողովը» դումարուեր է
եւ աւարտեր իր տարեկան աշխատութիւնները, որոնց արդիւնքը կը հաղորդէ
«ընկերներուն եւ մարմիններուն», — աւելի շատ՝ ոչ-ընկերներուն :

Առանցքը այս կոչին՝ Թուրքը եւ Թուրքիան են զարձակալ : Չենք խօսիլ
այն մասին թէ խօսքը ո՛րքան առատ է հոն ու դադափարը՝ սակաւ : Ստիպ-
ւած՝ կ'առնենք ինչ որ իրբեւ դադափար կը ներկայանայ անոր մէջ, ցոյց տա-
լու համար թէ հայ ժողովուրդին բախտը սրահ մը վարած եւ նորէն վարել
յաւակնող կաղմակերպութիւն մը ի՛նչպէս կը տեսնէ մեզի համար կենսական
խնդիր մը եւ ի՛նչպէս զոյն սլիտի լուծէ՝ եթէ աւելի ուժ ունենայ :

Ժողովը դուռն է, արդարեւ, որ Դաշնակցութիւնը, վերջին տասնամեա-
կին, «հակառակ իր եւ հայ ժողովուրդի թափառական, ծանր ու հայրենա-
զուրկ վիճակին, իր պարտքը կատարած է», «յաջողած է . . . ամփոփել ցրուած
ուժերը, հեռու վանել մթին յուսահատութիւնը եւ վառ պահել իր շարքերուն
մէջ եւ անկնցմով հայ ժողովուրդի մէջ՝ հաստեղի ու խանդավառութեան ո-
ղին, հայրենիքի հանդէպ սէրը եւ իր ազատագրութեան համար մղուած պայ-
քարին կրակը . պայքար՝ որ դեռ չէ հասած իր վախճանին եւ, կասկած չկայ,
պիտի արդիւնաւորուի ազատասեմն հայութեան միահաղոյն ֆիզերովը :»
(Ստորագծ . մեկնէ) :

Ասիկա մաս մըն է՝ առնուած Կոչին Ա . հատուածէն : Բ . հատուածը ան-
միջապէս կը յայտնէ թէ որո՛նք են այդ պայքարին արդիւնաւորման համար
Դաշնակցութեան տաճած յոյսերը :

«Առաջին հիմնական փոփոխութիւնը՝ որ հայ Դատին համար ստեղ-

ծուեցաւ վերջին տարիներուն՝ թուրք պետութեան քայքայման ընթացքն է՝ քայքայում տնտեսական, քաղաքական, բարոյական ու ընկերային մարզերուն մէջ։»

Ի՞նչ կը նշանակեն այս բառերը. քաղաքական կուսակցութեան մը պատահականաբար մէկ մարմինն է որ կը զբէլ դանոնք՝ թէ դրական աճարար մը. ի՞նչ բանի կ'ըսեն քայքայում. կարելի՞ է թուրքիոյ վերադրել քաղաքական քայքայում վերջին տասնամեակին մէջ՝ երբ ան, ընդհակառակը, այդ շրջանին տասնապատիկ զօրացած է այդ տեսակէտէն, վկայ իր համաձայնութիւնները Խալիօյ եւ Յունաստանի հետ՝ շխտելով միւս գրեթէ բոլոր պետութեանց իր չորսը կատարած դարպասին, Խ. Միութեան եւ Գերմանիոյ հետ իր յայտնի կամ գաղտնի՝ կողմերուն եւ վերջիւ ժընէվի խորհրդաժողովին մասնակցելու համար իրեն ուղղուած հրաւերին վրայ. իր միջադպիսին դիրքը չափազանց ամուր ըլլալու է՝ որ ոչ իսկ բնկերվարական պետեր ըսելիք բան մը կը գտնեն անոր մասին, ամենք զայն կը դժուար անդամ՝ երբ Խ. Միութիւնը, Խալիսան, Լեհաստանը եւն. նշաւակ կը դարձնեն իրենց յարձակումներուն (տե՛ս «Յուսարեր», Մարտ 12-ի խմբագրականը)։ Իսկ «քայքայական եւ ընկերային մարդերու մէջ» քայքայումը իմաստէ զուրկ խօսք մըն է, հակառակ այդ մասին թուրք հրապարակագրութեան «ոգրասացութիւնը» վկայ բռնուած ըլլալուն, ո՞ր մը որուն նմաններուն շատ կը հանդիպինք ուրիշ բոլոր աղգերու. հրապարակագրութեանց մէջ ալ...։

«Քայքայման ընթացքը» այսպէս ցոյց տալէ հոգ, կոչը կ'աւելցնէ խոհմօրէն. «Միամիտ պէտք չէ ըլլալ, անչուտ, հաւատալու. համար թէ մեր արիւննուտ թշնամին արդէն իսկ քայքայուած եւ ուժասպառ է...» Բայց, «անկումի երեւոյթը անհերքելի է, հակառակ փրկութեան ճիգերուն եւ դաշառններուն»։

Ըսելիք, եւ գեո աւելի քիչ, ընկելիք չունեցող մարդոց պատկապտութիւնը, հակառակութիւններու մէջ դարձումին տպացոյցն են այս խօսքերը։

Ի՞նչ արժէք կրնայ ունենալ, այնուհետեւ, սա՛ յորդորը, թէ «այս քայքայման առջեւ» հայութեան կողմակերպուած ուժերը, ի մասնաւորի Գաշնակցութիւնը, պէտք է լարեն իրենց բոլոր ուժերը... կարենալ տեսնելու համար մեր անարդ. ոսոխին մահը, զէթ ուժասպառ վտարո՞ւմը մեր դարաւոր ու հայրենի հողերէն...»։ Ոչ մէկ արժէք, անչուտ, քանի որ հիմը ճիշդ չէ, եւ ճիշդ չէ՝ նպատակաւոր կերպով։

Գ. հատուածը, ինչպէս կ'սպասուէր, կը վերաբերի քրտական հարցին եւ տեսէք թէ ի՞նչպէս կը կապուի երկրորդին.

«Այս քայքայման, եւ հետեւաբար մեր հայրենի հողերէն քուրքին վտարման նպատակով շարժում մըն է ահա քրտական հարցը։» (Մտոր. ը մենէ)։

Եւ հոս՝ զովեստը քուրտին, «հայուն հայրենիքին դրացի, անոր բնակակից, անոր արեւակից, եւ գործակից ապագայ քաղաքական, ընկալին եւ տնտեսական կեանքին մէջ։» (Մտորացումը՝ մենէ) Յետոյ, կոչ մը, «մեր յառաջիկայ շրջանին, մեր բովանդակ մտահոգութեան, մեր զուրկուբանքին եւ հոգածութեան առարկայ թող ըլլայ այս շարժումը, եւ զայն զօրացնելու, զայն ծաւալելու միջոցներու ստեղծումը»։

Աստուծոյ էն, ըստ Դաւնակցութեան, Թուրքիոյ հետ մեր յարաբերութիւնները որոշող ազդակները... :

Զ.

Երբ կը վերլուծենք Թուրքիոյ հանդէպ դեռ ներկայիս Դաւնակցութեան բռնած կողմնու ուղղութիւնը, անոր մէջ երկու շարժառիթ, երկու նկատում կը գտնենք, որոնց մին ազդային է եւ միւսը կուսակցական: Կը սիրենք յուսալ որ առաջնութիւնը կը պատկանի ազդային նկատումին եւ կուսակցականը եւ կած աւելցած է անոր վրայ՝ համաձայն ըլլալուն համար անոր:

Ի՞նչ է այդ ուղղութեան մէջ գտնուող ազդային նկատումը: Ազդովին կուլի՞լ Թուրքիոյ դէմ եւ տէր դառնալ մեր անկէ ունեցած իրաւունքներուն եւ պահանջներուն, ինչպէս անընդհատ կը չեփորեն դաւնակցական թերթերն ու մարմինները: — Չենք կարծեր, որովհետեւ որքան ալ չկարենանք այլեւս մեծ վարկ մը տալ անոնց դատողութեան, այնուամենայնիւ կը զփութարանանք ընդունիլ թէ կան վարկ զաւնակցականներ որոնք իրօք կը հաւատան իրենց այդ քարոզութեան, կը հաւատան թէ առանձին կամ Բիւրսեթու հետ զործակցութեամբ պիտի կարենան թրքական Հայաստանը ազատ ու անկախ դարձնել եւ դայն միացնել ներկայ Հայաստանին՝ դայն եւս ազատ ու անկախ ընծայելով:

Մեզի կը մնայ ենթադրել ուրեմն, թէ ուրիշ ազդային տեսակէտ մը դոյութիւն ունի այս ուղղութեան մէջ, եւ այդ տեսակէտն է՝ Թոյլ չտալ որ հայութիւնը մոռնայ իր իրաւունքները, Թոյլ չտալ որ նախկին թրքահայատակ դադութեան հայը բարոյալքուի բոլորովին, Թոյլ չտալ որ ան կորսնցնէ իր ազդային դաւնումը:

Կուսակցական նկատումը որ ասոր վրայ կ'աժանցուի հետեւեալն է. — Դաւնակցութիւնը անցեալին մէջ կատարած ըլլալով կարգ մը յանդուգն թէեւ մեծ մասամբ անխորհուրդ ու ձախողած գործեր, կրնայ յոյս ներշնչել միամիտներուն թէ այս գործն ալ պիտի կատարէ. այդ յոյսին շնորհիւ՝ իր շարքերը որոնք մէկ կողմէ կը դատարկուին դիտակից անդամներէ, միւս կողմէ պիտի լեցուին նոր տղաքներով եւ ինք պիտի պահէ միշտ իր կողմը, միշտ պիտի ըլլայ Դաւնակցութիւն... :

Ըսելիք պիտի չունենայինք իրար լրացնող այս երկու նկատումներուն մասին՝ եթէ անոնց հետեւանք եզրով մարտաշունչ ուղղութիւնը ընդդէմ Թուրքիոյ՝ վնասակար եւ — կը կրկնենք այս բառը — մեր ցաւին անարժան ուղղութիւն մը չըլլար:

Վնասակար է այն պատճառաւ՝ որ խօսքը մեր շրջանակներուն մէջ միայն չի մնար այլ կը լսուի նաեւ մենէ դուրս, այն ականջներէն որոնք կ'ուզեն լսել եւ գիտնալ մեր ըրածն ու ընկիւքը, մեր խօսածն ու խորհածը՝ եւ ապացոյցը՝ քէ Թուրքիոյ եւ քուրքերուն վերաբերմամբ մեր այս կամ այն կերպ արտայայտութիւնը իր կարեւորութիւնն ունի՝ այն շահագրգռութեան մէջ է որով քուրք քերքերն ու պետական պաշտօնատուներն իսկ կը հետեւին մեր մամուլին, ինչպէս երեւցաւ «Միլլիէթ»ի յօդուածաշարքէն, հոս հրա-

տարակուռոյ Բէմակական «Մուխատէնէք»ի գրութիւններէն եւ դեսպանատան հերքումներէն կամ յայտարարութիւններէն :

Վնասակար է , յետոյ , այն պատճառաւ , որ այսօր դեռ Թուրքիոյ մէջ ապրող քանի մը տասնեակ հազար հայերու գիրքը կը վտանգէ , ըստ որում Թուրք կառավարութիւնը պիտի կասկածի իրաւամբ՝ թէ իրեն դէմ կատարուելիք ունէ ձեռնարկ պիտի չկատարուի առանց անոնց գէշ պզտիկ մէկ թիւին մասնակցութեանը :

Վնասակար է , նաեւ , գաղութահայութեան համար , որուն ստուար մէկ մասը իսլամական երկիրներու մէջ հիւրընկալուած է եւ միւս մասը՝ սովորական ատեններ Թուրքիոյ հետ բարեկամական յարաբերութիւններ մշակող երկիրներու մէջ : Իսլամական երկիրներու — ինչպէս Սուրիա , Պաղեստին , Իրաք , Եգիպտոս — կառավարութիւններն ու ժողովուրդները կրնան անտարբեր ձեւանալ մեր զգացումներուն , մեր բրորականտին . ոչինչ մեզ կ'ապահովցնէ սակայն՝ թէ ներքնապէս անոնք զգո՞ւն չեն ըլլար մեր այդ կարգի արտայայտութիւններէն եւ չեն գրո՞ւիր մեզի դէմ , մանաւանդ թէ շարունակ կ'ուրի խօսք ըսող հայ գաղթականները իրարու մէջ ալ կ'ուրիկէ եւ չեն մնար հարկաւ ու հետեւաբար կը խանդարեն երկրին անդորրութիւնը , — մինչ միւս կողմէ այդ նոյն երկիրներուն մէջ չեն պակսիր անշուշտ Թուրք դործակալներ՝ որոնք իրենց պաշտօնը միայն կը կատարեն մեր բոլոր անխորհուրդ խօսքերն ու շարժումները շահագործելով մեզի դէմ :

Իսկ , անդամ մը եւս , մենք կ'ըսենք թէ այս անգոր սպառնալիքներն ու լեզուապարտութիւնները հետո եւ մեզի տուէ արժանաւոր կեցուածք մը , այնպէս ինչպէս վայել է աշխարհի ամենամեծ տառապանքը կրած ժողովուրդին :

Մենք կ'ըսենք , չոր եւ պարզ կերպով . — եթէ մինչեւ իսկ բացարձակապէս համոզուած ըլլայինք թէ Թուրքիոյ հանդէպ մեր թշնամական անվերջ արտայայտութեանց վերջ տալով ու եւ է բարեկամութեամբ յարաբերութեան հայ յարաբերութիւններուն մէջ , մենք նորէն պիտի պաշտպանէինք այդ փոփոխութիւնը մեր լեզուին , գրչին ու շարժումներուն :

Ազգային զգացումը գաղութահայութեան մէջ վառ պահելու միջոցը՝ երբեք չի կրնար միջոց մը ըլլալ : Ընդհակառակն՝ խորկանքը կը փութացնէ անոր ամէնէն զիտակից մասին ուժացումը : Ազգային զգացումը եւ ցեղին գոյութեան հաւատքը կրնանք պահպանել միմիայն երկու միջոցներով . — նախ , ներկայ Հայաստանի մէջ ժողովուրդին աճումովն ու երկրին չէննալովը . յետոյ , ամենուրեք մեր խելքին ու տաղանդին , մեր կրօնքին , լեզուին ու արվեստներուն հանդէպ մեր կողմէ դործօն պաշտպանութեամբ մը . . . :

Աւելցնենք . — Մենք կը ջատագովենք զուր թշնամանքի դադարումը միայն երէկուան երկու կողմէն — անհաւասար ձեւով եւ զոհերով , բայց վերջապէս կոռուռ — միջեւ : Ասոր անմիջական ու համեստ հետեւանքը՝ մեզի ծանօթ է ու կրնայ լաւ միայն ըլլալ . միւսը՝ կրնայ դոյրութիւն առնել կամ ոչ , չենք գիտեր , բայց եթէ առնէ՝ ոչինչ չենք կորսնցներ , ընդհակառակն կը շահինք անսպասան :

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1.--- ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆՆ

Կը հրատարակուի բնագրին այն լուսապատմէնէն, որ մեզի տրամադրուած է Մեքք Ստեփան Շակապզին կողմէ:

Նամակաբուղը կը կրէ ձիվանեան եղբայրներուն առեւտրական հաստատութեան վերտառութիւնը:

Խանօք է քէ վահան թէ՛ Բէնեանը 1907-ին պաշտօնավարած է յիշեալ հաստատութեան մէջ իբրեւ վարչական մեքիլապուցի:

1.- Կ'ակնարկուի շ. Արսէն Բաղրատունիին «Հայկ դիւցազն» գրաքար չափածոյ ստեղծագործութիւնը:

2.- Վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան մասին է Խօսքը:

2.--- ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ:

Նամակաբուղը կը կրէ «Պոտոսեան-Թէ՛ Բէնեան» առեւտրական տան (Համպուրկ) վերտառութիւնը: Թէ՛ Բէնեանը 1903-ին Համպուրկի մէջ փորձած էր գրադիլ առեւտուրով՝ այդ տան ընդմէջէն:

1.- Խանօք շենք քէ ի՞նչ քերքի կ'ակնարկուի: Որքան տեղեակ ենք, Անդրանիկեանը յիշեալ շրջանին քերք չէ հրատարակած:

2.- Նկատի ունի Պուլկարիոյ Յեղափոխական միութեան եւ վանի Արմենական կազմակերպութեան միաձուլումով յառաջացած Գաղափարակցական միութիւնը (Տես մեր «Արմենական կուսակցութիւնը (ակնարկներ)», Պէյրութ, 1955, աշխատութիւնը):

3.- Խօսքը Գր. Պէօգիկեանին մասին է:

4.- Հաւանաբար մկատի ունի Տոք. Նազարէր Տաղաւարեանը:

3.--- «ԼՈՒՍԱՐԵՐ»ԻՆ ՎԱՐԶՈՒԹԱՆ

Կը հրատարակուի Գահիրէի «Լուսարեր» օրաքերքին 18 Ապրիլ 1908-ի 510-րդ քիւէն:

Թէ՛ Բէնեանը «Լուսարեր»ին սկսած է աշխատակցիլ 4 Յուլիս 1906-ի քիւով. այնուհետեւ, Արփիարեանին սպանութենէն ետք, ձիվանեանին մօտ իր պաշտօնը շարունակելով մէկտեղ, ընդունած է «Լուսարեր»ին խմբագրութիւնը, պայմանաւ որ շաբթուան երեք խմբագրականներէն միայն երկուքը ինք գրէ, երրորդը քողով երախանին: Այսպիսով, 22 փետրուար 1908-ին լոյս տեսած է Թէ՛ Բէնեանին առաջին խմբագրականը (ԳԱԹ-ՎԹՅ, քիւ 63, էջ 247-48): Սակայն լրագրական վէճի մը հետեւանալով Թէ՛ Բէնեանը քաշուած է խմբագրութենէն եւ 8 Մարտ 1908-ին Միք. Կիւրքեանին գրած նամակին մէջ նշած է. «Սրմա՛ Էշխանեանը ԼՈՒՍԱՐԵՐԻ ընդհանուր խմբագիր ըրինք» (ԳԱԹ-ՄԿՅ, քիւ 188):

1.- Տես՝ «Լուսարեր», 18 փետր. 1908, քիւ 484:

4.— ԱՆՇԱՆՕԹԻ ՄԸ

«Բաց պատասխան յարգելի մամակագրին» վերնագրով լոյս տեսած է «Լուսաբեր»ին 1908 Յունիս 2-ի 528-րդ թիւով:

Ռրոշապէս կարելի չեղաւ ճշդել հասցէատէրը, բայց յստակ է թէ նամակն ուղղուած է պոետական-հասկայնականութեան մտայնութեան տէր անձի մը, որ կը լռէի պատասխանատու անդամ ըլլալ Հ.Բ.Բ. միութեան: Այս նամակը կարելի է անով մանաւանդ՝ որ կը պարզէ այն մտայնութիւնը, որուն վրայ բարձրացաւ Հայ Սահմանադրական Ռամկավար կուսակցութեան կառոյցը:

5.— ՏԻԳՐԱՆ ԶԱԻՆԻՆԻՆ

«Բանի մը խօսք» վերտառութեամբ լոյս տեսած է «Լուսաբեր»ին 1908 Յունիս 25-ի 537-րդ թիւով:

1.— Տես՝ «Լուսաբեր», 7 Մայիս 1908, թիւ 517:

2.— Տես՝ «Լուսաբեր», 3 Մարտ 1908, թիւ 490:

3.— Մկրտիչ Խրիմեան կաթողիկոսը:

6.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատճենէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

1.— Կ'սկնարկէ ըստ երեւոյթի մ գոչեանին դատավարութիւնը՝ իբրեւ յանցակից Արփաքեանին սպանութեան:

7.— ԵՐՈՒԱՆԴ. ԶԱԻՆԻՆԻՆ

Կը հրատարակուի «Լուսաբեր» թերթին 1908 Հոկտ. 20-ի 587-րդ թիւէն, ուր «Ակամայ բառ մը» խորագրով արտատպուեր է ան Պոլսոյ հայ մամուլէն:

1.— Նկատուի ունի վեր. Հնչակեան կուսակցութեան Արգուեանական թիւը:

8.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատճենէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

1.— Այսինքն՝ Արգուեանականները:

2.— Տես՝ «Զայն հայրենաց», 13 Նոյ. 1908, թիւ 4: Երկրորդ յօդուածը կը պատկանի երուանդ Մեսիայեանին գրչին:

3.— Այսինքն՝ Հայ Սահմանադրական Ռամկավար կուսակցութեան:

4.— Հանձնելու տնօրէնն էր Մելգոնեան գործատան:

5.— Ինքնութիւնը մեզի համար կը մնայ անյայտ:

6.— Թէ՛քեանը, իբրեւ Եգիպտահայութիւնը ներկայացնող երեսփոխան, Ազգային ժողովին նիստերուն կը սկսի մասնակցել 21 Նոյ. 1908-էն սկսեալ:

9.— ՏԻԳՐ. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԹԻՐԵԱՔԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի «Պայքար» օրաթերթին մէջ լոյս տեսած օրինակէն: Նամակին բնագիրը գրուած է «Շիրակ»ի պաշտօնաթուղթի վրայ:

10.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատճենէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

համար՝ քէ ինք *ամսականի յաւելում հետապնդած է ԱՐԵԻՆՆ ՏԱԿ*, ըսելով. «Փախուստի միջոց չենք թողուր. պատուարժան խմբագրութիւնը կա՛մ կը նշէ՜ր այս խօսքը եւ կա՛մ կ'ընդունի՜ր քէ յեղափոխականի դիմակին տակ ստորին գրպարտիչ մըն է միայն»։ Իսկ 14 Յունիս 1916-ին «Կը հաստատենք» խորագրեալ երկտողով դարձեալ «Արեւշին մէջ նշած էր քէ «Յուսարեք»էն պատասխան չէ ստացած։

16.— ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ։

17.— ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ։

1.— Կը մնայ հրատարակելի՝ այլ առիթով։

2.— Խօսքը կը վերաբերի Հ.Ս.Ռ. կուսակցութեան։

3.— Հոս Թէֆէնանը մկատի ունի Ռամկալար Ազատական կուսակցութեան կազմութեան գծով յառաջ տարուող աշխատանքները։ Հաւաքոյքը, որուն խօսքը կ'ըլլայ, տեղի ունեցած է 1919 Յունիս 5-ին Սալ տէ գ'Ալլիքիւլըիւրի մէջ, ի ներկայութեան Արշակ Զօպանեանին (օրումն մախագահ), Վահան Թէֆէնանին, Աւետիս Թերգիպաշեանին, քժիշկներ՝ Արքինեանին, Նշան Տէր Ստեփանեանին եւ Պօղոս Քոյոլեանին, Լեւոն Կիւմիւշկերտանին, Յ. Խսկեմուէրին, Գառնիկ Ֆնտլեանին, Օ. Գարիպեանին, Պօղոս Էսմերեանին, Ն. Ներսէսեանին, Տիրան Քելեկեանին, Ս. Սվաճեանին, Ճ. Մալխումին, Էտկար Շահինին, Տիրան Ալեքսանեանին, Մ. Նրամին, Ե. Մանուէրեանին, Դ. Մսերեանին եւ Վ. Մեսրոպեանին։

Զօպանեանը, Ֆնտլեանը եւ Տէր Ստեփանեանը իրենց նառերով պարգած են քէ պատմական պայմաններու բերումով անհրաժեշտ դարձած այս համախմբումին հիմնական նպատակը պիտի ըլլայ հայ ազգայնական-ռամկալարական կուսակցութիւններու՝ Հայ Սահմանադրական Ռամկալար կուսակցութեան, վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան եւ Հայ Ժողովրդական կուսակցութեան, միաձուլման իրագործումը։ Իսկ Թէֆէնանը եւ Թերգիպաշեանը իբրեւ հռչակուած սահմանադրական ռամկալարներ, իրենց անհատական համակրութիւնը փոխանցած են հաւաքի մասնակիցներուն։ Շուտով այս շարժման իրենց համակրանքն ու զօրավիճը յայտնած են յայտնի վերակազմեալ հնչակեան Մարտիրոս Անանիկեանն ու Մինաս Զեբազը, որ մաղքած է ազգայնական կուսակցութեան վերածուած տեսնել ՀԱԱՄը։

Խօսուն է «Հայաստան» պաշտօնաթերթին առաջին քիւով լոյս տեսած ծրագրային յօդւածը, ուր «Մեր ծրագիրը» վերտառութեամբ ըսուած է.

«Հայաստանի, հայ ժողովուրդին համար, անոնց առողջ եւ ուժեղ վերականգնումին, զարգացումին եւ զօրացման համար, այո՛ր, մենք ասպարէզ կ'իջնենք...»

«Անվերապահ նուիրում՝ տաղանդով, ազնուութեամբ ու քաջութեամբ դափնեգարդ եւ տառապանքով լուսապսակ Մայր Հայաստանին. գորովագին հետախուզում եւ ուսումնասիրութիւն՝ մեր հայրերուն կերտած քաղաքական քաղաքական, քաղաքական գործին. մախանձախնդիր հոգածութիւն մեր ազգային գոյութեան ամէնէն քանկագին գործիքին՝ մեր նուրբ, նոխ եւ կորովի լեզուին։

«... Նոր առողջ սերունդի պատրաստութիւն...»

«... Համախմբում՝ ազգին վերաշինութեան կեդրոնական սկզբունքին շուրջ՝ ազգին բոլոր ուժերուն...»

«... Յարգամք օրէնքին...»

«... Պայքար սովորաժողովրդեան, հեղափոխական եւ վատասերութեան դէմ...» :

«... Հեռանալով լաւագոյնին՝ զգուշանալով նոր խոշոր ցնցումներէ...» :

«... Պետականութեան առողջ ըմբռնում...» :

«... Ներքին եւ արտաքին խաղաղութեան մէջ նիւթական ու բարայական շինարար աշխատանք...» :

Հիմնադիրները իրենք իսկ կը յայտարարեն որ ՀԱՍՄը կը մերկայացնէ *Ժամանակաւոր կազմակերպութիւն* մը, որուն նպատակը, ինչպէս տեսնուի, ազգային-առավարական կուսակցութիւններու համախմբումն ու միաձուլումն էր: Հիմնադիրները խանդավառ չէին Հայաստանի հանրապետութեան գոյսն անցած դաշնակցական մեծատիրութեամբ եւ *անխոնք* արարքներով...: Բացի այդ, հարկ է նշել քէ այս «լրագրային ծրագիրէն» անկախ, ՀԱՍՄը ունէր իր պաշտօնական ծրագիրը, որ արդէն իրրիւ լուրջ փառաքանական մտածողութեան արտայայտութիւն կը պահանջէր. —

1 — Հայկական բոլոր հողամասերու միացմամբ կազմուած անկախ Հայաստան:

2 — Ռաւակաւարական — խորհրդարանական կառավարութիւն:

3 — Հայերէնը պաշտօնական լեզու հայ պետութեան:

4 — Նոյնի ու դաւանամքի կատարեալ ազատութիւն եւ օրէնքի առջեւ հաւասարութիւն՝

Հայաստանի բոլոր փառաքաններուն համար:

5 — Ձրի եւ պարտադիր նախնական կրթութիւն:

6 — Պետական պարտաւորութիւն անհող եւ սակաւահող երկրագործներու բաւականաչափ հող ապահովելու:

7 — Բնութեան բոլոր անհրաժեշտ բարեմարդումնց ջերմ հոգածութիւն:

8 — Կանանց քաղաքականութեան իրաւունք:

9 — Ժխտում հայրենասիրութիւնը քուլացնող միջազգայնամոլութեան եւ անհատական նախանձնութիւնը խեղդել ձգտող հաւաքատիրական (*բուլկաքիլիսթ*) վարդապետութեանց:

Այս խորապէս ռաւակաւարական եւ ազատական ծրագիրը, անշուշտ, ի վիճակի պիտի ըլլար ի մի բերել հայ իրականութեան մէջ անջատ-անջատ գործող երեք ազգայնական-ռաւակաւարական կուսակցութիւնները:

1919 Յունիս 30-ին, դարձեալ նոյն հաւաքովային մէջ, ՀԱՍՄին անդամակիցները աւելի մեծ քիւնով մէկտեղուած են ընտրելու իրենց գործադիր մարմինն ու անոր ղեկանը: Այդ ստիքով ելոյթներ ունեցած են Զօպանեանը, Թէֆէեանը, Սափրաստեանը եւ Պրիւֆաշէն Ժամանակ Մ. Միւրդատեանը. իսկ Կովկասի Հայ Ժողովրդական կուսակցութեան անունով զեհաստութեան խօսքեր արտասանած են Էմիլիենեանը եւ Պապաջանեանը:

Գործադիր մարմինը կազմուած է հետեւեալներէն. — Թ. Խաֆեմտէր, Տաք. Գոլոյեան, Տաք. Ն. Տէր Ստեփանեան, Է. Շահին, Լ. Կիւմիշլեքտեան, Տաք. Ալլահալեքտի, Գ. Սիմապեան, Պօղոս Մալում, Օ. Գարիպեան, Պ. Էսմէրեան, Նր. Աղաթօն, Զ. Մալում, Փրոֆ. Թումայեան, Գ. Մալում, Մ. Միւրդատեան, Արամ Զեվակիրեան, Վ. Մարաշեան, Ն. Թընկըր, Զ. Պարկիրեան, Վ. Թազուրեան, Կ. Կեվրէկ, Գ. Յետփիւն, Ա. Սափրաստեան, Ն. Զամիշեան, Տ. խան Գեյլեկեան, Ներսէս խան Ներսէսեան, Ս. Սիման, Տ. Կամսարական, Ա. Զօպանեան:

Իսկ ղեկանը բաղկացուած են. — Գր. Սիմապեանը (ատենապետ), Ա. Զօպանեանը (փոխ-ատենապետ), Ն. Տէր Ստեփանեանը եւ Ա. Սափրաստեանը (ատենադպիրներ), Պ. Էսմէրեանը (զամապահ), Վ. Մարաշեանը, Արամ Զեվակիրեանը, Վ. Թազուրեանը եւ Կ. Կեվրէկը (խարքակաւորներ):

: ուղեկոմիտայում բավ փառ:

2.- Ձևը կանգնեցնում են հիմնական իսկապարհերը : , ուղենայված գործով : պլան

8557

Նամակը գրուած է, ըստ երեւոյքիւն, Գ. Ա. Փափագեանին ձեռագրով :

1.- Հ.Ա.Ռ. կուսակցութեան պատգամաւորական ժողովը կ'ակնարկուի :

2.- Խօսքը Աղեքսանդրապոլի դաշնագրին մասին է :

24.— Ռ.Ա.Կ. ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՇՐՋԱՆԱՅԻՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ :

Հրաչ Երուանդին ձեռագրով այս նամակը լոյս տեսած է նախապէս «Պայքար» օրա-
թերթին 10 Սեպտ. 1950-ի թիւով :

25.— ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ :

Հրաչ Երուանդին ձեռագրով այս նամակը լոյս տեսած է նախ «Պայքար» օրաթերթին 10
Սեպտ. 1950-ի թիւով :

26.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՊ :

1.- Կ'ակնարկէ քիմիական շարժման հետեւանքով 1922-ի տարւոյն Պոլսէն հայոց հե-
ռացումը :

27.— ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱՍԷՐ ՀԱՅՈՒՀԵԱՅ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ :

28.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՊ :

1.- Խօսքը Near East Relief Society-ի (Մերձաւոր Արեւելի Նպաստամատոյց
ընկերութիւն) մասին է: Ըստ Հայկական սովետական հանրագիտարանին (հատոր 7, Երե-
ւան, 1981, էջ 495) American Committee for Relief in the Near East հաստա-
տութիւնը ստեղծուած է 1918-ին՝ հայկական եւ սուրիական նպաստամատոյց մարմիններուն
միաւորումով՝ Մերձաւոր Արեւելի երկիրներու պատերազմէն տուժած ու կարիքաւոր բնակ-
չութեան օգնելու նպատակով :

29.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՊ :

30.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՊ :

31.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՊ :

32.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՊ :

1.- Կ'ակնարկուի վիճակագրութիւնը :

33.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

34.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

35.— ՎԱՀԱՆ ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ԳԱԹ:

1.— Դատը տեղի ունեցած է Մայիս 31-ին: Թէ՛հէնանին արխիւին մէջ պահպանուած են այն հիմնական փոքրը, որոնց հիմամբ ան պաշտպանած է իր տեսակէտները:

36.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

1.— Լեւոն Շանքին քատրերգութիւնը:

2.— Հրաշխայ Տէր-Ներսէսեան:

3.— Ռ.Ա.՝ Կուսակցութենէն 1924-ի Յունուարին, Կուսակցութեան ընդհանուր պատգամաւորական ժողովի ընթացքին, Թէ՛հէնանին հրաժարականին պատմութիւնը կը մնայ աղօտ: Խոսյի Կարիկեանը Յովսէփ Գույումրեանին կը գրէ, 29-1-1924-ին, քէ ինք ընդդիմացած է Թէ՛հէնանին ընտրութեան, քանի որ ան Դաշնակցութեան հետ ունեցած է գաղտնի քանակցութիւններ (?), եւ քէ Թէ՛հէնանին հրաժարականը կը վերաբերի Կուսակցութեան բացասական գործունէութեան (ՀՊՊԱ, փոնտ 424, ցուցակ 2, գործ 144). Իսկ Թէ՛հէնանը ժողովին գրած իր նամակով, 25-1-1924 քուակիր, կը յայտնէ քէ ինք կը հրաժարի, քանի որ ընկերներ իր մասին դրական կարծիք չունին, ինք չ'ուզեր որ Կուսակցութիւնը հարուստի մը ենքարկուի եւ չի կրնար ընդունիլ հեղինակութիւնը նոր Կեդրոնական վարչութեան (ՀՊՊԱ, փոնտ 424, ցուցակ 1, գործ 72): Նոյն տարին իսկ, սակայն, Թէ՛հէնանը ետ կ'առնէ իր հրաժարականը, յատկապէս Եգիպտոսի գաղափարակիցներու պնդումով: Տես նաեւ 39-րդ նամակը:

37.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

38.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

39.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

1.— Տես 36-րդ նամակին 3-րդ ծանօթութիւնը:

40.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃԸՆԼԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատնէնէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

1.— Եւրոպայի հայաստէրններու կարգադրութեամբ հայ համագաղութային համագումարը ժընեւի մէջ կայացած է Սեպտ. 1-5, Հայաստէրններու Միջազգային լիկայի նախագահ Էտ. Նավիլին գլխաւորութեամբ: Նիստերու ընթացքին նաո խօսած է նաեւ Թէ՛հէնանը (Տես՝ ՎԹՆ, էջ 269-270):

5381

1912 Կ'երգէի բնստ. էջ 30

Ինքնակենսագրութիւն էջ 387-89

1913 Արեւը գիւղին վրայ բնստ. էջ 40

1914 Գանձատունը բնստ. էջ 92

1916-20 Թէոդիկին ու իր տարեցոյցին կարծիք էջ 68-69

1922 Գալիկական բնստ. էջ 118

1924 Գործու, Մահերը ցահատակաց, Իրիկնային բնստ. էջ 21-22

1925 Հանոյք բնստ. էջ 41

1926 Եկեղեցին հայկական բնստ. էջ 312-13

1927 Նորէն ու միշտ բնստ. էջ 472

1928 Տաղ առ խտալիա բնստ. էջ 305

Ա. Ֆառնսի մահուան մասին էջ 430-31

Դազաղին առջեւ դամբանական [Օտեանի] էջ 456-59

Առ Երուանդ Օտեան բնստ. էջ 467

1929 Պտուկը բնստ. էջ 489

3.- Կ'ակնարկուի «Նոր բառգիրք հայկագենան լեզուի» բառարանը:

53.— «ՅՈՒՍԱՐԵՐ»-ԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

«Բեռինս ծանունս» խորագրով հրատարակուած է «Արեւ» օրաքերթին 30 Մայիս 1929-ի թիւով:

1.— 1925 Հոկտ. 24-ին Գահիրէի մէջ Թէֆէեանին նախաձեռնութեամբ կը հիմնուի Կեսարիոյ Հայրեմնացական միութիւնը, որուն ծրագրին մշակման մէջ ալ բաժին կ'ունենայ Վերքոզը, դառնալով անոր առժամեայ դիւանին ատենապետը:

2.— Ոչ միայն այդ, Թէֆէեանը 1926 Նոյ. 9-ին կը դառնայ ատենադպիրը Հ.Բ.Ը. միութեան նախաձեռնութեամբ կազմուած՝ Հայաստանի Երկրաշարժէն Աղէտնալներու Օգնութեան յանձնախումբի գործադիր մարմինն:

54.— ԵՐՈՒՍԱՂԵՄԻ ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԵՂԻՇԷ ԴՈՒՐԵԱՆԻՆ

«Օրմանեան Ս. եւ Երուսաղէմ — անձնական բողոք մը եւ ճշդում մը» խորագրով լոյս տեսած է «Արեւ» օրաքերթին 4-15 Յունիս 1929-ի յաջորդական թիւերուն մէջ:

Կ'արժէ ընթերցել նաեւ Թէֆէեանին յղած նամակները Զաւէն պատրիարքին, Գաբրիէլ Նորատունկեանին եւ Օրմանեանին (վթ'ն, էջ 492-499):

1.— Մաղափա Արք. Օրմանեան, «Խոհիք եւ խօսք», Երուսաղէմ, 1929: Թէֆէեանին վերաբերող հատուածները՝ գլուխ Հիւ-Զ. կը գրաւեն գիրքին 317-332 էջերը:

2.— Թէֆէեանը 1913 Սեպտ. 2-ին Պոլսէն մեկնած էր Կեսարիա, իբրեւ տնօրէն Ս. Կարապետ վանքի վարժարանին, բայց 1914 Յունուար 31-ին Ազգային ժողովին հրաւերով հեռացած էր Կեսարիայէն դէպի Պոլիս՝ Ընդհանուր ժողովին 1913 Դեկտ. 20-ի կանոնադրին հիմամբ ընտրուած ըլլալով Երուսաղէմի պատրիարքարանին մօտ մնալուն ներկայացուցիչ:

3.— Ակնարկուածը «Դաշինք»ին 30 Մայիս 1914-ի թիւով լոյս տեսած «Երուսաղէմի վարչական պատուիրակը» գրութիւնն է:

4.— Թէֆէեանը նկատի ունի Սարայիւոյի մէջ սպանութիւնը Աւստրիոյ զահածառնոց Ֆերտիմանտ Ֆրանսիսին, 1914 Յունիս 28-ին, ձեռամբ կալիքիօ փրինսիփին: Այդ սպանութիւնը ազդանշանը դարձաւ համաշխարհային Ա. պատերազմին:

55.— «ԵՐԿՈՒՆՔ»-ԻՆ ԽՄՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

«Համարատուրքիւն մը» խորագրով լոյս տեսած է «Երկունք»ին 1929-ի 8-րդ քիւտով, էջ

130-132:

1.— Ահաւասիկ քուսկանները Թէֆէեանին որբապաշտպան քափառումներուն. —

1923

Մարտ 7 — Ելֆ՝ Վառնայէն:

Մարտ 11 — մուտֆ՝ Արէնֆ:

Յուլիս 9 — Ելֆ՝ Արէնֆէն:

Յուլիս 12 — մուտֆ՝ Ազեֆանդրիա:

Յուլիս 28 — անցֆ՝ Գաիլիքէ:

Օգոստ. 21 — Ազեֆանդրիայէն մեկնում դէպի Պէյրութ:

Սեպտ. 2 — Թէֆէեանը Դամասկոս է:

Սեպտ. 7 — մուտֆ՝ Հալէպ:

Սեպտ 16 — Ալեֆանտրէքէն դարձ դէպի Պէյրութ:

Սեպտ. 20 — Պէյրութէն Ելֆ դէպի Ֆրանսա:

Սեպտ. 26 — Թէֆէեանը Մարսէյլ է արդէն:

Հոկտ. 3 — Խանգրուսումի՝ Փարիզ:

56.— ԳՈՒԼԻՍ ԱԼԼԻԲԻՍԻՆ

Կը հրատարակուի «Արեւ» օրաքերքին 23 Դեկտ. 1932-ի քիւէն: Յունարէն բնագիրը լոյս տեսած է յունական «Էլեֆթիքոն վիմա» օրաքերքին մէջ:

1.— «Պողիկրատի մատանին» լոյս տեսած է «Հագքը» հատորին մէջ: «Անցեալ կեսնէն» Եւ «Յարեալ Բարեք» անունով ֆերբուսմաներու յենք հանդիպած. հաւանաբար անոնք «Ինձ կը քուի քէ ապրած եմ» («Հրաշալի Յարութիւն») Եւ «Մուսէն Արէնֆի» («Սէր») բանաստեղծութիւններն են: Ասոնցմէ զատ Թէֆէեանը յունական նիւթերով ունի «Պարիսլլէսի մահը» («Հըշ. Յըք»), «Պարքեմոն» («Կէս գիշերէն մինչեւ արշալոյս»), «Գոլփու որբութեւ» («Կէս...») «Սափիով կ'երգէ» («Ամբողջական Երկեր», հտ. Գ.) Եւ այլ ֆերբուսմանք:

57.— «ՅԱՌԱՋ»-ԻՆ ԱՇԽԱՏԱԿՑԻՆ

Կը հրատարակուի «Ապագայ» քերքին 30 Յունիս 1933-ի քիւէն, ուր լոյս տեսած է «Առանց վերնագրի» խորագրով:

Կ'արժէ նկատի ունենալ նաեւ 55-րդ մասկն ու անոր ծանօթագրութիւնը:

1.— Նկատի ունի Տիգրան Հանընկեանն ու Յակոբ Փափագեանը:

2.— Տես՝ «Արեւ», 8 Յունիս 1923:

3.— Պիտի ըլլայ Տ[իգրան] Հանընկեան:

58.— ՏԻԳՐԱՆ ՀԱՃՆՆԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրին լուսապատմէնէն. ԳԱԹ-ՎԹՊ:

1.— Այսինքն՝ «Սէր» ֆերբողագիրէն:

2.— Թէֆէեանին բառասնամեայ գրական գործունէութեան յարելեանը կը ճշուի 1934 փետր. 10-ին Փարիզի մէջ, Լեւոն Կիւմլիշկերտանին նախագահութեամբ: Յաւելեալ մանրամասնութեանց համար տեսնել «Յարելեան վահան Թէֆէեանի գրական գործունէութեան» զըր-ֆոյլը, Փարիզ, 1933:

3.- Այսինքն՝ Մեկունեան կրքական հաստատութիւնը կ'ապրիլ 1-ին 1935-ի թիւ 1-ով

65.- Ռ.Ա.Կ. ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում կը հրատարակուի բնագրէն, Ռ.Ա.Կ. : միջոցառումներ «միջոցառումներ»-ն ուսում : միջոցառումներ «միջոցառումներ»-ն ուսում

66.- [ՆՇԱՆ] ՍԱՍՏԱՆԻՍ

կը հրատարակուի բնագրէն, ԳԱԹ-ՎԹԶ : Այդ բնագիրը ուրիշ թիւերով կ'ապրիլ 1-ին 1935-ի թիւ 1-ով
1.- Սաստանան պատրաստած եւ Մեկունեան կ'ապրիլ 1-ին 1935-ի թիւ 1-ով
գիրքերու ճշմարիտ յանձնարարական ամփոփումը կ'ապրիլ 1-ին 1935-ի թիւ 1-ով
սագիրքի մը մասին է խոսքը : զմիջոցառումներ 1-ով միջոցառումներ 1-ով

67.- Ռ.Ա.Կ. ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

կը հրատարակուի բնագրէն, Ռ.Ա.Կ. : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում
1.- Թէ՛հեանան մոր պաշտօնին անցնելու խնդիրը : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում
2.- Մեկունեան կրքական հաստատութեան ստուգանքին կ'ապրիլ 1-ին 1935-ի թիւ 1-ով
ծարավը : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում

Հաջորդող վրձնագրերն անհրաժեշտ արտաքին փոխադրումներով : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում

68.- Ս. ԹՈՐԻԿԱՆԻՍ

կը հրատարակուի բնագրէն, ԳԱԹ-ՎԹԶ :

69.- Ռ.Ա.Կ. ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում
կը հրատարակուի «Արեւ» օրաթերքին 1 Հոկտ. 1935-ի թիւէն, ուր լոյս տեսած է հեղինակը
պահանջներ եւ կը սպասեն խորագրով : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում
1.- Իրքիստ վէ Իրքիստ : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում

70.- Ռ.Ա.Կ. ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում
կը հրատարակուի «Արեւ» օրաթերքին 4 Հոկտ. 1935-ի թիւէն, ուր լոյս տեսած է հեղինակը
կ'ապրիլ 1-ին 1935-ի թիւ 1-ով
1.- Նկատի ունի հաւանաբար Շահան Նարալին գլխավորած խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում

71.- Ռ.Ա.Կ. ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում
կը հրատարակուի «Արեւ» օրաթերքին 7 Հոկտ. 1935-ի թիւէն, ուր լոյս տեսած է հեղինակը
եւ «Յուսաբերքներ» խորագրով : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում

72.- Ռ.Ա.Կ. ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում
կը հրատարակուի «Արեւ» օրաթերքին 1935 Մայիս 1-ին 1935-ի թիւէն, ուր լոյս տեսած է հեղինակը
Իր ժամանակին համար է մեծ ազդուի եւ յուզած սիրտը կ'ապրիլ 1-ին 1935-ի թիւ 1-ով
հատ անոր արձագանքները շարունակուած են եւ Թէ՛հեանը մշտնապէս զգում հրատարակել
իւր իրեն առանձին գրքի (ՏԵՄ 73-րդ համար) : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում
կ'ապրիլ 1-ին 1935-ի թիւ 1-ով
ստանք այդ յառաջարկն ու յոգնածաշարք առ ի լուսաբանութիւն : խորհրդով «միջոցառումներ»-ն ուսում

72.— «ՅՈՒՍԱՐԵՐ»ԻՆ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Կը հրատարակուի «Արեւ» օրաքերքին 10 Հոկտ. 1937-ի քիւէն, ուր լոյս տեսած է «Գո-
հացում «Սալօն-Յուսաքերք»ին» խորագրով:

1.- Այսինքն՝ «Յուսաքերք» օրաքերքին:

2.- Այսինքն՝ «Արեւ» օրաքերքին:

73.— ՇԱՐԱԹԱԹԵՐԹԻ ՄՐ

Կը հրատարակուի «Արեւ» օրաքերքին 4 Փետր. 1937-ի քիւէն, ուր լոյս տեսած է
«Դաւաճան»ի մը պատասխանը խորագրով:

1.- Տե՛ս 71-րդ նամակին քիւ 1 ծանօթագրութիւնը:

2.- Տե՛ս 71-րդ նամակին քիւ 1 ծանօթագրութիւնը:

74.— Ռ.Ա.Կ. ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ: Գրուած է «Ջարքօնք» օրաքերքին պաշտօնաբուղ-
քին վրայ:

1.- «Ջարքօնք» օրաքերքին:

2.- «Ջարքօնք»ին առաջին քիւլը լոյս տեսած է 1937 Սեպտ. 26-ին:

3.- Ռ. Ա. Կուսակցութեան է. ընդհանուր պատգամաւորական ժողովը տեղի ունեցած
է 1937 Սեպտ. 19-Հոկտ. 24. Գահիրէ:

75.— Ռ.Ա.Կ. ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ: Գրուած է «Ջարքօնք» օրաքերքին պաշտօնա-
բուղքին վրայ:

1.- Տես նախորդ նամակին քիւ 2 ծանօթագրութիւնը:

2.- Թէէէեանը Գահիրէ վերադարձած է 23 Հոկտ. 1937-ին:

76.— ՀԱՆՐՈՒԹԵԱՆ

Կը հրատարակուի «Արեւ» օրաքերքին 16 Դեկտ. 1937-ի քիւէն, ուր լոյս տեսած է «Եւր-
կու բառ» խորագրով:

1.- Այս նամակը լաւագոյնն հասկնալու համար տեսնել 71-րդ նամակին քիւ 1 ծանո-
թագրութիւնն ու 73-րդ նամակը:

77.— ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ: Գրուած է «Արեւ»ի պաշտօնաբուղքին վրայ:

78.— ՄԻՀՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ՌԱԿ-ԿԱ: Գրուած է «Արեւ»ի պաշտօնաբուղքին վրայ:

1.- Հակառակ իր այս բառերուն՝ Թէէէեանը կը շարունակէ վարել Ռ.Ա.Կ.ի Կեդր-
վարչութեան ասեմապետի պաշտօնը մինչեւ մահ:

79.— ՍՈԿՐԱՏ ՍԱՐԴԱՅԵԱՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ԳԱԹ-ՎԹՅ: Չենք գիտեր քէ նամակը առաւուած է հաս-
ցէատիրոջ:

80.— ԵԱՀԱՆ ԵԱՀՆՈՒՐԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ: Նախապէս լոյս ընծայած ենք նաեւ «Շիրակ» ամսագրին 1983 Յունիս-Յուլիսի քիւով, էջ 105-106:

1.— Այսինքն՝ Եսեմուրին ի նպաստ ձեռնարկած հանգանակութեան:

81.— ՏԻԿԻՆ ԳԱՌՆԱԿԵՐԵԱՆՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ: Բնագիրը ըսելով՝ Սկստի ունիմք Տիկին Գառնակերեանին ուղղեալ մամակին սեւագիր պատմէմը:

82.— ՍԱՐԳԻՍ ԵԱՓՈՒՃԵԱՆՆԻՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն: Լոյս ընծայած ենք նաեւ «Շիրակ» ամսագրին 1983 Յունիս-Յուլիս քիւով, էջ 107:

1.— Nouvelle Revue Française:

2.— «Նահանգը առանց երգի» եւ «Յարսէզներու դաւամանութիւնը»:

83.— ՄԱՄԲՐԻՆ ՍԻՐՈՒՆԵԱՆՆԻՆ

Կը հրատարակուի «Արեւ» օրաքերքին 28 Մարտ 1942-ի քիւէն:

1.— Ահաւասիկ պատմէնք այդ նամակին՝ լոյս տեսած «Արեւ»ի 28 Մարտի քիւով:

... Վահան Թէֆէեան, Աստ.

Հանոյքն ունիմք հաղորդելու ձեր սիրելիութեան քէ Պատկ[առելի] Քաղաքական Ժողովը՝ ընթացք տալով Պատկ[առելի] Թեմական Ժողովի Իշխողութեան՝ իր Մարտ 10-ի նիստին մէջ կազմեց նշանակաւոր Ուսումնական Խորհուրդը, որուն անդամ ըջանակեց նաեւ ձեր սիրելիութիւնը:

Վստահ ըլլալով ձեր կրթասիրական զգացումներուն՝ լիայոյս ենք քէ պիտի բարեհաճիք ընդունիլ սոյն խիստ կարեւոր պաշտօնը եւ ձեր քանկագին խորհուրդներով սատարել կրթական գործի յաջողութեան:

Կարողութիւն եւ յաջողութիւն մաղքելով Ձեզի,

Մնամք աղօթարար

Առաջն[որդական] Փոխանորդ Հայոց եղիպտոսի

Մամբրէ Եպիսկոպոս

2.— 1912-ի Սեպտեմբերին Թէֆէեանը իբրեւ այցելու ուսուցիչ պաշտօնի կաշուած է Յովի. Հիմնադրանքն եւ Գալուստ Մալաքեանին Նոր դպրոցին մէջ, ապա 1913-ի Սեպտ.ին 1 օրուան համար ուսուցիչ եղած է Պէրպէրեան վարժարանին մէջ:

3.— 1913 Սեպտ.—1914 Յունուար 31:

4.— 1922 Սեպտ. 1-1922 Դեկտ.:

5.— 1934-1935 տարեշրջանին:

84.— ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑԱՍՐԱՀԻ ՎԱՐՁՈՒԹԵԱՆ

Կը հրատարակուի բնագրէն, ԳԱԹ-ՎԹՖ:

1.— Ահաւասիկ սլատմէնք ակնարկուած հաւաքոյքին հրաւիրատուին. —

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԸՆԹԵՐՑԱՍՐԱՀ

21, ԵԱՐԱ ԵՈՒՊՐԱՀ, 21

ՅԱՐԳԱՆՔԻ ՇՔԵԼ ԵՐԵՎԱՆԻ

ՆԱՄԱԿՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ՅԻՇՈՒԱԾ ԱՆՋՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՅԱՆԿ

ԱՐԲԱՀԱՄԵԱՆ ՏԻԿ.- ?

ԱԴԱՄԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍ - 1926-ին Սե-
լանիկի մէջ դաշնակցականներու
կողմէ սպաննուած ռաւկավար-ա-
զատական :

ԱԶԱՏԵԱՆ ՏԻԿ.- ?

ԱԹԱՅԵԱՆՅ- ?

ԱԼԵԻՐԻՍ ԳՈՒԼԻՍ - (ծն. 1903) Յոյն
բանաստեղծ եւ քարգմանիչ, հրա-
տարակիչը «Հայկական մուսա» ժո-
ղովածուին (1938) :

ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ ՏՈՔԹ. ԱԻԵՏԻՍ -
(1854-1950) Բժշկապետ. հիմնադի-
րը Հալէպի հանրածանօք «Ալքունե-
եան» հիւանդանոցին. անդամ փա-
րիզի Ազգային համագումարին :

ԱԼԻԲՍԱՆԵԱՆ ՏԻՐԱՆ - (1881-1954)
երաժիշտ եւ քաւջութակահար.
գասալթօս փարիզի Էֆոլ Նորմալի եւ
հեղինակ «Թաւջութակի ուսուցու-
մը» աշխատութեան :

ԱԼՊԱՆ ԱՐԱՄ - (1883-1961) Բուն
մականուանով՝ Անուաուտեան. տա-
ղանդաւոր լուսանկարիչ :

ԱԼՊՅԱՆՅԱՆ ԱՐՇԱԿ - (1879-1962)
Պատմաբան, բանասէր, կրթական եւ
հասարակական գործիչ :

ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ ԱԻԵՏԻՍ - (1866-
1948) Արձակագիր եւ դաշնակցական

գործիչ. նախագահը՝ Հայաստանի
Հանրապետութեան պատուիրակու-
թեան :

ԱՂԱԶԱՐԵԱՆ ՄԻՀՐԱՆ - (1892-
1933) Հնչակեան գործիչ եւ խմբա-
գիր, հեղինակ հասարակական գիր-
քերու. գահ՝ դաշնակ եղբայրասպա-
նութեան :

ԱՂԱԹՈՆ ԵՐՈՒԱՆԴ - (1860-1935)
Գիւղատնտես. հեղինակ գանազան
գրքոյկներու. հիմնադիր Հ.Բ.Ը.
միութեան եւ Հ.Ս.Ռ. կուսակցու-
թեան :

ԱՂԱԻՆՈՒՆԻ ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍԿ. -
(1863-1941) Բանասէր հոգեւորա-
կան, առաջնորդը՝ Եգիպտոսի հա-
յոց քեմիին (1905-1912) :

ԱՃԵՄԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ ՎՐԴ. - Պատ-
րիարքական փոխանորդ Երուսաղէ-
մի :

ԱՄԻՐԱՅԵԱՆ ՏԻԿ.- ?

ԱՆԱՆԻԿԵԱՆ ՓՐՈՖ. ՄԱՐՏԻՐՈՍ -
(1875-1924) Պատմաբան, բանասէր
եւ հնախոյզ. հեղինակ հայերէն եւ
անգլերէն լեզուներով գիրքերու.
ռաւկավար գործիչ :

ԱՆԴՐԱՆԻԿԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ - (1851-
1939) Հ.Բ.Ը. միութեան հիմնադիր.
փարտուղար Պօղոս Նուպարին : ✓

✓ ԱՆՏՈՆԵԱՆ ՅԱԿՈԲ - (1887-1967) Բանաստեղծ, քարգմանիչ եւ հրապարակագիր. անձնական ֆաբտուղար Պոլսոյ ամերիկեան դեսպան Մորկըմքաուրին:

ԱՍՔՈՒԻԹ ՀԵՆՐԻ - (1852-1928) Անգլիացի դիւանագէտ, որ 1920-ին անգլիական խորհրդարանի ազատական երեսփոխան էր:

ԱՐԶԸԵԱՆ ՄԱՆՈՒԿ - Թէֆէեանին մօրեղբայրը:

✓ ԱՐԶՈՒԵԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆ (ՎԱՀԷ) - (1874-1935) Վերակազմեալ Հնչակեան կուսակցութեան արմատական բեւին պարագլուխը:

ԱՐԹԻՆԵԱՆ ՏՈՒԲԹ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ - (1870-1951) Կրթական գործիչ. հեղինակ բանասիրական յօդուածներու, գիրքերու:

ԱՐՇԱԼՈՅՍ ՏԻԿ. - ?

✓ ԱՐՇԱՐՈՒՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՐՔ. - Կատրիարք Կ. Պոլսոյ (1911-1913):

ԱՐՇԱԻՐ - ?

ԱՐԺԻԱՐԵԱՆ ԱՐԺԻԱՐ - (1851-1908) Արձակագիր, հրապարակագիր, խմբագիր եւ վերակազմեալ հնչակեան գործիչ:

ԱՐԺԻԱՐԵԱՆ ՓԻԼԻԿ - Արփիար Արփիարեանին եղբորորդին:

ԱԻԱԳԵԱՆ - ?

✓ ԱԻԵՏԻՍԵԱՆ ԲԱՐՍԵՂ - Վաճառական. Կ. Պոլսոյ Քաղաքական Ժողովի անդամ եւ պատուիրակ յերուսողէմ:

ԲԱԲԱԶԵԱՆ ԷՕԺԷՆ - (1887-1963) Երաժիշտ. դեկավար անդամ Ռամ-

կալար Ազատական կուսակցութեան:

ԲԱԲԱԶԵԱՆ ՅԱԿՈԲ - Տես՝ Փափագեան Յակոբ (2):

ԲԱԲԳԷՆ Գ. - Ծածկանունը «Յուսաբեր»ի մէկ աշխատակցին:

ԲԱԲԳԷՆ ԵՊԻԿ. - Արմաշական եկեղեցական. միաբան Երուսաղէմի պատրիարքութեան:

ԲԱԼԱՄԱՍ ԳՈՍԹԷՍ (1859-1943) Յոյն տաղանդաւոր բանաստեղծ:

ԲԱՇԱԼԵԱՆ ԼԵՒՈՆ - (1868-1943) Արձակագիր, խմբագիր եւ հասարակական գործիչ:

ԲԱՊՈՒՅԵԱՆ - ?

ԲԵՊԻՄԱԿԻՈՆ - Հոս՝ Թէֆէեանին ծածկանունը:

ԳԱԼԷՄԲԵԱՐԵԱՆ ԶԱՐՈՒՀԻ - (1874-1971) Բանաստեղծուհի եւ արձակագրուհի, որ օգտագործած է եւտերպէ ծածկանունը:

ԳԱԼՈՒՍՏԵԱՆ ՏՈՒԲԹ. - ?

ԳԱՅԸԳՅԵԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍ ԵՊՍԿ. - Երուսաղէմի պատրիարքարանի եւ լեւմտական տեսուչ: Մեկեմասը Օրմանեանին «սոսիք եւ խօսք» գիրքին:

ԳԱՅԸԳՅԵԱՆ ՄԵԼՔՈՆ - Եղբայրը Մատթէոսին:

ԳԱՌԱԿԵՐԵԱՆ ՏԻԿ. - ?

ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ ՎԱՐԳԷՍ - (ծն. 1911) Ռամկալար գործիչ եւ վարչական պատասխանատու «Արեւ»ի ապա նաեւ «Զարբօմէ»ի:

ԳԸՅԸՅԵԱՆ - Դաշնակ եղեռնագործութեան զոհ:

ԳՈՁԵԱՆ ԶԱՐԵՋ – Վերակազմեալ
հնչակեան գործիչ. արտօնատէրը
«Ազատ բեմ»ի. նահատակուած տա-
րագրութեան ընթացքին:

✓ ԳՈՒՇԱԿԵԱՆ ԹՈՐԳՈՄ ԱՐՔԵՊՍԿ.
– (1874–1939) Բանասէր հոգեւորա-
կան. առաջնորդ եղիպտոսի հայոց
(1914–1931). պատրիարք Երուսա-
ղէմի (1931–1939):

ԳԱԻԻԹ ԲԵԿ Մ. Ս. – Հնչակեան
գործիչ. բանասէր. անդամ Փարիզի
Ազգային համագումարին:

ԳԱԻԻԹ ԵՊՍԿ. [Տէրտէրեան ?] –
Լուսարարապետ Երուսաղէմի պատ-
րիարքութեան (1914):

ԳԱԻԻԹԵԱՆ ՏՈՒԹ. – Պոլսոյ Բա-
ղաւական ժողովի ատենապետ 1914-
ին:

ԳՈՒՐԵԱՆ ԵՂԻՇԷ ԱՐՔ. – (1860-
1930) Բանաստեղծ եւ բանասէր հո-
գեւորական. պատրիարք Երուսա-
ղէմի (1921–1930):

ԳՈՒՐԵԱՆ ՂԵՒՈՆԻ ԵՊՍԿ. – (1880-
1933) Բանասէր հոգեւորական. ա-
ռաջնորդ Ամերիկայի հայոց քեմի.
զոսի՝ դաշնակ եղեոնագործութեան
Նիւ Եորքի Ս. Խաչ եկեղեցւոյ մէջ:

ԵԱԶԸՃԵԱՆ – ?

ԵԱՐՃԱՆԵԱՆ ԱՏՈՄ (ՍԻԱՄԱՆԹՕ)
– (1878–1915) Նահատակ բանաս-
տեղծ:

ԵԱՓՈՒՃԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ – Կրթական
գործիչ եւ դասագիրքերու հեղի-
նակ:

ԵԱՄՅԵԱՆ ԶԱՊԷԼ – (1878–1943)

Արձակագրուի եւ Երեւանի Պետ.
համալսարանի դասախօսուի:

ԵՐԷՅԵԱՆ ԳԵՈՐԳ ՎՐԴ. – Միաբան
Երուսաղէմի պատրիարքութեան:

ԵՐԷՅԵԱՆ ՕՐ. ?

ԵՐԿԱԹ ՏԻԳՐԱՆ – (1870–1899)
Բուն անունով՝ Պիլեգիկեան Կա-
րապետ. գրող եւ մշակութային-
հասարակական գործիչ:

✓ ԵՐՈՒԱՆԻ ՀՐԱՋ – (1885–1968) Բուն
անունով՝ Նշան Եաղուպեան. հրա-
պարակագիր. վերակազմեալ հըն-
չակեան եւ ասլա ռամկավար ազա-
տական ղեկավար գործիչ:

ԶԱՐԳԱՐԵԱՆ ՀՐԱՋ – (1892–1986)
Ռուբէն Զարդարեանին արձակագիր
որդին:

ԶԱԻԷՆ ԵՊՍԿ. – Արմաշական եկե-
ղեցական. միաբան Երուսաղէմի
պատրիարքութեան:

✓ ԶԱԻԷՆ ՏԻԳՐԱՆ – (1874–1938)
Բուն մականունը՝ Զուգասըգեան.
խմբագիր եւ համայնավար գործիչ:

ԷՆՖԻԷՃԵԱՆ ՏՈՒԹ. ՏԻԳՐԱՆ –
Ռամկավար ազատական գործիչ:

ԷՍԱԵԱՆ ՂՈՒԿԱՍ – Զմիւռնիոյ մե-
ծամեծներէն:

ԷՍՄԷՐԵԱՆ ՊՕՂՈՍ – Հ.Բ.Ը.Մ.ի
ղեկավար ղեմֆերէն, հիմնադիր
Հ.Ա.Ա.Մ.ի:

ԹԱԼԷԱԹ ՄԷՀՄԷՏ – (1872–1921)
Երիտ-քուրք ղեկավար եւ ներքին
գործոց նախարար. կազմակերպիչ

հայկական ցեղասպանութեան :

ԹԱՀՄԱԶ ԵԱՆ – ?

ԹԱՇՃԵԱՆ ՕՆՆԻԿ – Վերակազմեալ
հնչակեան գործիչ :

ԹԱՇՃԵԱՆ – ?

ԹԵՐԶԻՊԱՇԵԱՆ ԱԻԵՏԻՍ – (1873–
1947) Խմբագիր, յուշագիր եւ ռամ-
կավար ազատական գործիչ :

ԹԵՐԼԵՄԷԶԵԱՆ ՓԱՆՈՍ – (1865–
1941) Հայկական Ս.Ս.Հ. ժողովըր-
դական նկարիչ. դպիմեկիր ժիւլիէ-
նի ակադեմիայի գումանկարներու
մրցանակի (1904). երբեմնի արմե-
նական գործիչ :

ԹԷԼԵԱՆ ՍԻՄՈՆ ՎՐԴ. – Յոպպէի
տեսուչ :

ԹԵՈԴՈՒԿ – (1873–1928) Բուն անու-
նով՝ Թեոդորոս Լալմիհնեան : Բա-
նասէր եւ կրթական գործիչ . Խմբա-
գիրը «Ամէնուն տարեցոյցը» տարե-
գիրքեբրում :

ԹԷԲԷԵԱՆ ԳԱԼՈՒՍՏ – (1828–1888)
Հայրը Վահան Թէֆեանին :

ԹԷԲԷԵԱՆ ԳԱԼՈՒՍՏ – Թէֆեանին
եղբորորդին :

ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ ՏՈՔԹ. ՅԱՐՈՒԹԻԻՆ
– (1845–1919) Բանասէր եւ պարս-
կագէտ քարգմանիչ . բժշկապետ շա-
հի կանանցին :

ԹԻԼԹԻԻՆՃԵԱՆ – ?

ԹՈՐԿԵԱՆ ՏԻԿ. Ս. – Մայրը՝ Մել-
գոնեան կոյր. հաստատութեան սու-
նի մը :

ԹՈՒՄԱՆԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ – (1869–
1923) «Ամեմայն հայոց բանաստեղծ :

ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ ՄԱՏԹԵՈՍ – (1845–
1910) Ծանօթ իբրեւ «Երկաթէ պատ-
րիարք». Պալտոյ պատրիարք (1894–
96 եւ 1908–09). Ամեմայն հայոց
կաթողիկոս (1909–10) :

ԻՆԱՅԷԹԵԱՆ ՀԱՅԿ – (1872 – ?)
Հ.Բ.Ը. միութեան եգիպտոսի Շըր-
ջանկային յանձնաժողովին վոյս-
ատեմապետը եւ Թէֆեանին ուղե-
կիցը դէպի Քան 1927-ին. վանառա-
կան :

ԻՆԿԻԼԻԶԵԱՆ ՎԱՐԴԱՆ – (?–1912)
Դրամատան պաշտօնեայ եւ իրաւա-
բանութեան ուսանող :

ԻՍԱԳՈՒԼԵԱՆ – ?

ԻՍԿԷՏԵՐԵԱՆ ՏԻԿ. ՀԻԻԿԷԹ –
Շահնուրին խնամատարը Մոնթոյի
մէջ :

ՎԻԼԹԻԻՃԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ – (1823–
1904) Տէր եւ Խմբագիր «Մասիս»ի .
քարգմանիչ, հասարակական գոր-
ծիչ :

ԼԱՐԵՆՅ ԼԵՒՈՆ – (1882–1915) Բուն
մականունով Քիրիշեան . Խմբագիր
եւ վերակազմեալ հնչակեան գործիչ :

ԼԱԲԱ – ?

ԼՈՅՏ ՃՈՐՃ – (1879–1941) Անգլիա-
ցի քաղաքական գործիչ . Պամպէյի
կառավարիչ (1918–23) :

ԽԱԶԱՏՈՒՐԵԱՆ – Ամերիկահայ
սպայ :

ԽԱՊԱՅԵԱՆ ՍԱՀԱԿ – (1849–1939)
Մեծի Տանն Կիլիկիոյ կաթողիկոս
(1902–1939) :

ԽՐԻՄԵԱՆ ՄԿՐՏԻԶ (ՀԱՅՐԻԿ) – (1820–1907) Պոլսոյ պատրիարք (1869–1873) եւ Ամենայն հայոց կաթողիկոս (1895–1907)։

ԽՈՆԴԿԱՐԵԱՆ ԱՐՇԱՄ – (?–1966) Երեսփոխան եւ նախարար Հայաստանի Հանրապետութեան խմբագիր Քերեմսփիին «Տճի» թերթին։

ԽՕՃԱՍԱՐԵԱՆ ՀԱՅԿ – Ուսուցիչ, հասարակական գործիչ, հեղինակ «Խաբկանք – Մայիս 28–ի անկախութեան եւ եռագոյն դրօշի շուրջ» (1933, Պոսքոն) գրքովին։

ԾԱԼԵԱՆ ՄԻՆԱՍ – (1861–1935) Կըրքական գործիչ։

ԿԱՄՍԱՐԱՎԱՆ ԱՐՇԵՆԱԿ – Հիմնադիրը Եգիպտոսի «Կամսարական» ծխախոտի ընկերութեան. ծանօթ է նաեւ իր նուիրատուութիւններով։

ԿԱՐԱՊԵՏ ԷՖ. – ?

ԿԱՐԻՆԵԱՆ ԱՐՏԱՇԷՍ (1886–1977) Համայնավար պետական գործիչ. գրականագէտ ու պատմաբան. ակադեմիկոս։

ԿԱՔԱԻՆԱՆ ՎԱՀՐԱՄ – (1903–1973) Ֆրանսագիր վիպասան վիճքոր Կորտոն գրչանունով։

ԿԷՅԹՍ – Պոլսոյ Րապըրբ ֆոլէնի տնօրէնը։

ԿԷՊԷՆԵԱՆ ՍԵՂՐԱԿ – (?–1962) Ռամկավար ազատական խմբագիր. կրթական գործիչ։

ԿԻՎՊԷՆԿԱՆ ԳԱԼՈՒՍՏ – (1869–1955) Նաւթատէր. «պարոն 5 առ հարիւր». նախագահ Հ.Բ.Ը.Մ.ի եւ

հիմնադիր Գալուստ Կիւլպէնկեան հիմնարկութեան։

ԿԻՎՊԷՆԿԱՆ ՊԱՏՐԻԿ – (1858–1930) Բարերար. հիմնադիրը Հալէպի վերժին Կիւլպէնկեան մայրամոց–հիւանդանոցին։

ԿԻԻՄԻԻՇԿԵՐՏԱՆ ԼԵՒՈՆ – (1887–1950) հրապարակագիր. ղեկավար Հ.Բ.Ը. միութեան Ֆրանսայի Շըրքանակային յանձնաժողովի։

ԿԻԻՐԵՂԵԱՆ ԳԷՈՐԳ – Իրաւաբան. Կ. Պոլսոյ Քաղաքական ժողովի անդամ։

ԿԻԻՐՃԵԱՆ ՄԻՔԱՅԷԼ – (1878–1965) Արձակագիր, հրապարակագիր ու խմբագիր. Թէֆէեանին մտերիմը։

GUYADER RAOUL – ?

ՀԱԼԱՃԵԱՆ ՊԵՏՐՈՍ – Ռամկավար շարժային. գոհ՝ դաշնակ եղբայրասպանութեան։

ՀԱՃԸՆԵԱՆ ԱՐՇԱԼՈՅՍ – Կողակիցը՝ Տիգրան Հանընկեանին։

ՀԱՃԸՆԵԱՆ ՏԻԳՐԱՆ – (1877–1943) Գահիրէի Մելգոնեան գործատան տնօրէն. արտօնատէր «Արեւ»ի. ռամկավար գործիչ. բարերար։

ՀԱՅԿ – ?

ՀԱՆԸՄԵԱՆ ԱՐՏԱԽԱԶԴ – (1875–1945) Քիմիագէտ. կրթական մշակ. հրապարակագիր. դաշնակցական գործիչ. ֆարտուղար Հայ Ազգային եւ Հայաստանի Հանրապետութեան պատուիրակութիւններուն։

ՀԵՐՔԻԻԼ – Կամ՝ Հերակլէս. յունական դիցաբանութեան մէջ աստուածացեալ հերոս։

ՀՈՄԵՐՈՍ – Հին յոյն բանաստեղծ, որուն կը վերագրուի հեղինակութիւնը «Իլիական»ին եւ «Ոդիսական»ին:

HYMANS PAUL – (1865–1941) Պելնիֆացի պետական գործիչ. Պելնիֆայի ներկայացուցիչը Փարիզի Խաղաղութեան վեհաժողովին եւ Ազգերու լիկային մէջ:

ՂԱԶԱՐՈՍԵԱՆ ՄԻՀՐԱՆ – եգիպտահայ ունեւոր:

ՀԵՄԱԼ ԱՀՄԷՏ (1872–1922) Ծանօթ՝ *արլւնուշտ* մակդիրով. զինուորական կառավարիչ Պալսոյ, ապա նաեւ Սուրիոյ: Ահաբեկուած՝ Թիֆլիսի մէջ:

ՀԵՊԷՃԵԱՆ Յ. – «Լուսաբեր»ի պատասխանատուներէն:

ՀԵՐԱՐՏ ՀԵՅՄՍ ՈՒԱԹՍԸՆ – Ամերիկացի դիւանագէտ. դեսպան Գերմանիոյ (1913–17):

ՀԻՎԼԵՆԵԱՆ ԱՐՏԱՇԷՍ – Ոգելից ըմպելիի վաճառական, որուն մօտ պաշտօնավարած է Թէֆէնանը:

ՄԱԼԷԶԵԱՆ ՎԱՀԱՆ – (1871–1967) Բանաստեղծ. իրաւաբան. յօդուածագիր. յուշագիր. վարիչ տնօրէնը Հ.Բ.Ը. միութեան. ռամկավար գործիչ:

ՄԱՄԱՍ – ?

MAY GEANISE – Անգլիացի արձակագրուհի. կողակիցը Յակոբ Անտոնեանին:

ՄԱՆԿՈՅԵԱՆ ՏՈՒԹ. – Կիլիկեան բժշկական առաքելութեան անդամ:

ՄԱՐԴՈՒԿԷՍԵԱՆ ՂԵՒՈՆԴ. – Կարգալոյձ հոգեւորական. վերակազմեալ հնչակեան գործիչ:

ՄԱՐԿՈՍԵԱՆ – եգիպտահայ ունեւոր (?):

ՄԱՔՍՈՒՏ – ?

ՄԱՔՍՈՒՏԵԱՆ ՂԵՒՈՆԴ ՎՐԴ. – Միաբան երուսաղէմի պատրիարքութեան. ծանօթ՝ իւր ստեղծած տազնապով:

ՄԵԼԳՈՆԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ – (1849–1934) Գործարանատէր. բարերար. հիմնադիրը Մելգոնեան կրթական հաստատութեան:

ՄԵԼԻՔԱՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ – Նաւարդիւնաբերող:

ՄԵՍՐՈՊ ԵՊՍԿ. – Միաբան երուսաղէմի պատրիարքութեան:

ՄԻԱՍԵԻԿԵԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ. – (1886–1925) Համայնավար գործիչ. Հայաստանի Ժողկոմխորհի առաջին նախագահը:

ՄԻՆԱՍԵԱՆ ՍԱՐԳԻՍ – (1873–1915) Դաշնակցական խմբագիր, հրապարակագիր. հասարակական եւ կրթական գործիչ:

ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ ԼԵՒՈՆ (1867–1932) Արտօնատէր «Արեւ»ի. քարտուղար Հայ Ազգային պատուիրակութեան. վերակազմեալ հնչակեան եւ ապա ռամկավար գործիչ. հրապարակագիր:

ՄՆԱԿԵԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ – (1838–1920) Ականաւոր քատերական գործիչ:

ՄՈՂՆԹԱՆԻԻ ԷՏՈՒՆ ՍԱՄՈՒԷԼ – (1879–1924) Անգլիացի դիւանագէտ. պետական քարտուղար Հնդկաստանի (1917–22) :

ՄՈՐԿԸՆԹԱՌԻ ՀԵՆՐԻ – (1856–1916) Ամերիկացի դիւանագէտ. դեսպան Պոլսոյ մէջ (1913–16) :

MORGENTHAU – Նոյն

ՄՈՒՐԱՏ – (1860–1915) Ծածկանունը՝ հնչակեան մահատակ գործիչ Համբարձում Պոյանեանին : Օսմ. խորհրդարանին անդամ. Սասնոյ աւլըստամբութեան ղեկավարներէն :

ՅԱԿՈԲԵԱՆ ԴԱՆԻԷԼ ՎՐԴ. – Պատրիարքական տեղապահ Երուսաղէմի :

ՅԱԿՈԲԵԱՆ ՓՐՈՑԿ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ – (1876–1937) Բանասէր. մանկավարժ. խմբագիր. ռամկավար գործիչ. Երեսնի Պետ. Համալսարանի դասախօս. Երեսնի մէջ Մեղգոնեան փոնտի պատասխանատու քարտուղար :

ՅԱԿՈԲՈՎԻՉ – ?

ՅՈՎԱԿԻՄ – «Շիրակ»ի լրագրավանդ :

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆ ՅԱԿՈԲ – Դահիբէի Քաղաքական ժողովի անդամ :

ՆԱԹԱՆԱՆ ՄԻԲԱՅԷԼ – (1867–1954) Բանասէր. խմբագիր եւ հրապարակագիր. կրթական գործիչ. հիմնադիր Հ.Ս.Ռ. եւ Ռ.Ա. կուսակցութեանց :

ՆԱՐԴՈՒՆԻ ՇԱՒԱՐՇ – (1898–1968) Արձակագիր. խմբագիր. դաշնակ-

ցական գործիչ. հիմնադիրներէն Չափահաս Որբերու միութեան :

ՆԱՐԵԿԱՅԻ ԳՐԻԳՈՐ – (951–1003) «Մատեան ռդրեգութեան»ի հանձնարեղ հեղինակը :

ՆԱԽԱՍԱՐԴ ԸՆՏԱՆԻԲ – Ըստ Երեւոյքին նկարիչ Օ. Աւետիսեանին տիկնոջ ընտանիքը :

ՆԵՎՐԻԿ – ?

ՆԵՎՐՈՒՋ ՏՈՒԲՔ. ՅԱԿՈԲ – Դաշնակցական գործիչ. անդամ Փարիզի Ազգային համալումարին :

ՆԵՎՐՈՍՄԱՆ ՏԻԳՐԱՆ – Զուքականար :

ՆՈՒՊԱՐ ՊՕՂՈՍ – (1851–1930) Հիմնադիրը Հ.Բ.Ը.Մ.ի, մախագահը Հայ Ազգային պատուիրակութեան. քարերար եւ զիտարար :

ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ ԳԱՐԻԷԼ – (1859–1936) Օսմ. կայսրութեան արտաքին գործոց եւ հանրային շինութեանց մախարար. մախագահ Հայ Ազգային պատուիրակութեան :

ՆՈՐԻԿԵԱՆ – ?

ՇԱՀՄԻՐԵԱՆ ՃԻՎԱՆ – Գահիրէի Քաղաքական ժողովի անդամ :

ՇԱՀՆՈՐ ՇԱՀԱՆ – (1903–1974) Բուն անունով՝ Գեղամ Քերեսքէնեան. արձակագիր եւ բանաստեղծ. ունի Արմէն Լիւպէն գրչանունով փրանքերէն ստեղծագործութիւններ :

ՇԱՀՊԱՋ ՍՏԵՓԱՆ (ծն. 1900) Իրաւաբան. արձակագիր. հրապարակագիր. մախագահ Աղեփանդիոյ Ներգաղթի կոմիտէին եւ կազմա-

կերպիչ Հայ Ազգային խորհուրդին :

ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ (ԱՏՈՄ) – (1860–1915) Գաշնակցական գործիչ . հրապարակագիր :

ՇԱՆԹ ԼԵԻՈՆ – (1869–1951) Բուն մականունով՝ Նահապետեան եւ Սեդրոսեան . բանաստեղծ . արձակագիր . քատերագիր . դաշնակցական գործիչ . հիմնադիրներէն Համագային ընկերութեան :

ՇԱՔԻՐ ՊԵՀԱԷՏՏԻՆ – 1921–ին ահաբեկուած երիտ–քուրժ ղեկավար . Հայկական ցեղասպանութեան կազմակերպիչ :

ՇԱՔԼԵԱՆ ԱՂԵՔԱՄԱՆԴԻՐ – (?–1912) Դրազէտ . խմբագիր ու հրապարակագիր :

ՇԻՐՎԱՆԶԱԴԻ – (1858–1935) Բուն անունով՝ Ալեքսանդր Մովսիսեան . վիպասան , քատերագիր , հրապարակագիր :

✓ ՈՒՆՃԵԱՆ ԱՔԻԿ – 1905–ին վերակազմեալ հնչակեաններու կողմէ ահաբեկուած պալսահայ երեսելի :

ՈՐԲՐԵԱՆ ՌՈՒԲԷՆ – (1874–1931) Բանաստեղծ :

ՁԱՄԻՁԵԱՆ ՄԱՐՏԻԿ – Թէճեանցիկ դպրոցական ընկերը :

ՁԱՅԵԱՆ [ՏԻԳՐԱՆ ?] – (?–1952) խմբագիր . Հայաստանի Հանրապետութեան Աքէնքի դեսպան (1920–22) :

ՁԱՆՈՒՇԵԱՆ ԵՐՈՒԱՆԴ – 1915–ին նահատակուած վերակազմեալ հընչակեան գործիչ . խմբագիր եւ ուսուցիչ :

սուցիչ :

ՁԱՔԸՐԵԱՆ ՓՐՈՅ . ԱՌԱՔԵԼ (1885–1954) Քիմիկոս , գիտաբար . գիտական աշխատութիւններու հեղինակ :

ՁԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ ԵՂԻՇԷ ԵՊՍԿ . Երուսաղէմի միաբան :

✓ ՁԻՖԹԷ ՍԱՐԱՅ ՕՆՆԻԿ – (1874–1930) Յովհաննէս Ասպետ գրչանունով ծանօթ արձակագիր . հրապարակագիր եւ քարգմանիչ :

ՁՊՈՒԳ [ԳԱՌՆԻԿ] – Անդամ Աղբասանդրիոյ Գաւառական ժողովին :

ՁՍՊԱՆԵԱՆ ԱՐՇԱԿ – (1872–1954) Բանաստեղծ . բանասէր . գրականագէտ . խմբագիր . ռամկավար ազգային գործիչ . «Հայ մշակոյթի դեսպան» :

ՊԱՊԱՋԱՆԵԱՆ ՄԻՔԱՅԷԼ – (1868–1929) Պետական եւ քաղաքական գործիչ . հիմնադիրներէն Հայ Ժողովրդական կուսակցութեան . անդամ Հ . Բ . Ը . Մ . ի Կեդրոնական վարչական ժողովի :

✓ ՊԱԼԵԱՆ ՏՐԴԱՏ ԵՊՍԿ . (1850–1923) Ազգագրագէտ հոգեւորական :

ՊԱՊԱՋԱՆԵԱՆ ՄԻՔԱՅԷԼ –

✓ ՊԱՐԹԵԻԱՆ ՍՈՒՐԷՆ – (1876–1921) Բուն անունով՝ Սիսակ Պարտիկապետեան . արձակագիր . խմբագիր . վերակազմեալ հնչակեան եւ ասպարանավար գործիչ :

• ՊԱՐՍԱՄԵԱՆ ՄԵՐՈՒԺԱՆ – (1882–1944) Դրող . խմբագիր եւ հրապարակագիր :

ՊԱՐՏԻՋՊԱՆԵԱՆ ՍԻՍԱԿ – Տես՝ Պարթեւեան :

ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՀԱՅԿ - Բանասեր .
փարտուղարը Հայ Ազգ . պատուիրա-
կութեան եւ «Revue des etudes Ar-
menienne» հանդէսին :

✓ ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ - (1865-1943)
Ծանօթ . Շիկահեր մականունով .
հրապարակագիր . կրթական գոր-
ծիչ . հիմնադիր Արմենական , Սահմ .
Ռամկավար եւ Ռամկ . Ազատական
կուսակցութիւններուն :

ՊԵՐՊԵՐԵԱՆ ՏԻԿ . - Տիգրան-Երկա-
ր ին կողակիցը (?) :

✓ ՊՕՂՈՍԵԱՆ ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ - (1889-
1972) Իրաւաբան . խմբագիր . ռա-
կավար գործիչ . հեղինակ հասարա-
կական գիրքերու . ունի արձակ եւ
չափածոյ գործեր :

ՋԱՄԱԼԵԱՆ ԱՐՇԱԿ - Դաշնակցա-
կան գործիչ . նախարար . Հայաս-
տանի Հանրապետութեան :

ՍԱԱԹՃԵԱՆ [ՆՇԱՆ] - Կրթական
գործիչ :

ՍԱՄԻԿ - ?

ՍԱԹԱՊԱԼԵԱՆ ԺԱԳ - (1880-1915)
Արձակագիր . հրապարակագիր .
Խարզման Գոնիայի անգլիական հիւ-
պատոսարանին . ազգային երեսփո-
խան . Ծանօթ . փայլակ գրչանունով :

ՍԱՆՏԱԼԵԱՆ - ?

ՍԱՍՈՒՆԻ Ա . - ?

ՍԱՐՈՒԽԵԱՆ ԱԼԵԿՍԱՆԴՐ - (1898-
1977) Երգիծանկարիչ . քատերա-
գիր . հրապարակագիր :

ՍԱՐՐԱՅԵԱՆ ՍՈԿՐԱՏ - (1883-
1965) Հիմնադիրը «Արգոս» հրատա-

րակչատան . արձակագիր եւ Խարզ-
մանիչ . հեղինակը «Փառանձեմ» վե-
պին (Օսկար Սաֆրօք գրչանու-
նով) :

ՍԵՂՐԱԿ - ?

✓ ՍԵՂՐԱԿԱՆ ՄՈՒՇԵՂ - (1869-1951)
Կարգաթող եկեղեցական , հրապա-
րակագիր եւ հեղինակ հասարակա-
կան-պատմական գիրքերու . ռա-
կավար գործիչ :

ՍԵՂՐԱԿԱՆ ՏՈՒՔԹ . ՊԵՏՐՈՍ - ?

ՍԵՂՐԱԿԱՆ ՇԱԽԱՐՇ - (ծն .
1908) Իրաւաբան . ռաւակավար գոր-
ծիչ . հիմնադիրներէն Հայ Ազգային
հիմնադրամին . հրապարակագիր .
վարիչ Հ . Բ . Լ . Մ . ի Եւրոպայի Կեդր .
գրասենեակին :

ՍԻՊԻԼ - (1863-1934) Բուն անու-
նով . Զապէլ Ասատուր . բանաստեղ-
ծուհի եւ արձակագրուհի . հիմնա-
դիրներէն Ազգային Հայուհեաց ըն-
կերութեան :

ՍԻՐԱՆՈՅՇ - (1857-1932) Բուն ա-
նունով . Մերոպէ Գանքարեան .
տաղանդաւոր դերասանուհի :

ՍԻՐԱՐՓԻԿ - ?

✓ ՍԻՐՈՒՆԵԱՆ ՄԱՄԲՐԷ ԱՐՔ . -
(1891-1966) Առաջնորդ եգիպտոսի ,
Երովպիոյ եւ Սուտանի քեմերուն :

✓ ՍԻՐՄԷԵԱՆ ԱՐՏԱԿԱՋԻ ՎՐԴ . -
(1894-1951) Բանասէր եւ պատմա-
բան հոգեւորական . խմբագիր . ձե-
ռագրագէտ :

✓ ՍՄԲԱՏ ԵՊՍԿ . - Արմաշական եկե-
ղեցական . միաբան Երուսաղէմի
պատրիարքութեան :

ՍՎԱԶԼԸ ՄԱՐԻ - Կողակիցը ՄԻԽ-

րան Սըվազլեանին. ստորագրած է յօդուածներ ռամկավար մամուլի մէջ:

ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ՍԻՄՈՆ – ?

ՎԱՀԱՆ ՎՐԴ. – Երուսաղէմի պատ-
րիարքարանի քարգման:

ՎԱՐԴԱՎԱՌ. – ?

ՎԱՌՎԱՌԵԱՆ ՏՌԲԹ. ՀԱՅԿ – ?

✓ ՎԵՀԱՊԵՏԵԱՆ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ –
(1819 ? –1910) Պատրիարք Պոլսոյ
(1885–88) եւ Երուսաղէմի (1889–
1910):

ՎԻԼՍԸՆ ՎՈՒՏՐՕ – (1856–1924)
28–րդ նախագահը Ամերիկայի
Միացեալ Նահանգներուն (1913–
1921):

ՎՐԱՅԵԱՆ (ԿՐՈՒԶԻՆԵԱՆ) ՍԻՄՈՆ
– (1882–1969) Դաշնակցական գոր-
ծիչ. խմբագիր եւ հեղինակ. վար-
չապետ Հայաստանի Հանրապե-
տութեան:

ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆ ՏՌԲԹ. ՆԱԶԱՐԷԹ –
(1863–1915) Բժշկապետ. նարտա-
րագէտ. երկրագործ–մանրէաբան.
ուսուցիչ. հրապարակագիր. հեղի-
նակ՝ երկասիրութիւններու. հիմ-
նադիրներէն Հ.Բ.Ը.Մ.ի եւ Հ.Ս.
Թ.Կ.ի:

ՏԱՄԱՏԵԱՆ ԶԱՐՈՒՀԻ – Կողակիցը
Միհրան Տամատեանին:

ՏԱՄԱՏԵԱՆ ՄԻՀՐԱՆ – (1864–1945)
Վերակազմեալ հնչակեան եւ ապա
ռամկավար ղեկավար. Կիլիկիոյ մէջ
լիազօր ներկայացուցիչ Հայ Ազգ.
պատուիրակութեան եւ վարչապետ

Կիլիկիոյ ժամանակաւոր կառավա-
րութեան. հրապարակագիր. քարգ-
մանիչ. ունի նաեւ գրական փորձեր:

ՏԱՄԱՏԵԱՆ ՇԱԲԷ – Դուստրը Միհ-
րան Տամատեանին:

ՏԱՏՐԵԱՆ ԱՐՇԱՄ – (1909–1956)
Հողագէտ. բանաստեղծ. կրթական
գործիչ. խմբագիր. արձակագիր.
հիմնադիրներէն Հայ Գիրքի Բարե-
կամներու ընկերակցութեան:

ՏԱՏՐԵԱՆ ՀՐԱՆԴ. – (1913–1985)
Յօդուածագիր եւ քարգմանիչ: Եղ-
բայրը՝ Արշամին:

ՏԵՄԻՐՃԵԱՆ ԸՆՏԱՆԻԲ – ?

ՏԵՄԻՐՃԵԱՆ ՏՌԲԹ. Ա. – Գահիրէի
Քաղաքական ժողովի անդամ:

✓ ՏԵՐ ԵՂԻԱՅԵԱՆ ԶԱԻՆ – Պատ-
րիարք Պոլսոյ (1913–1922):

ՏԵՐ ՄՈՎՍԷՍԵԱՆ ԴԱԽԻԹ – (1864–
?) Ուսուցիչ. իրաւաբան. ազ-
գային երեսփոխան. ռամկավար
գործիչ. հիմնադիրը «Լուսարձակ»
քերքին:

ՏԵՐ ՅԱԿՈԲԵԱՆ – ?

ՏԵՐ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍ –
(1894–1962) Կրթական մշակ. խըմ-
բագիր. ռամկավար ազատական
գործիչ եւ գրող:

ՏԵՐ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ ՆՇԱՆ – Բժիշկ.
անդամ Հայ Ազգային պատուիրա-
կութեան:

ՏԵՐՈՅԵՆՑ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ – (1801–
1888) Բուն մականունով՝ Զամուր-
նեան. արեւմտահայ պահպանողա-
կան շարժման պարագլուխներէն.
լրագրող եւ քարգմանիչ:

ՏԻԳՐԱՆ ԱՂԱ – ?

ՏԻՐԱՆ – ?

ՏԽՐՈՒՆԻ ՍԱՐԳԻՍ – (1898–192)
ԲՈՒՆ մականունով՝ Գեոտերեան.
հնչակեան գործիչ. գոհ՝ դաշնակ-
ցական եղբայրասականութեան :

ՓԱՇԱՅԵԱՆ ՏՈՒԹ. ԿԱՐԱՊԵՏ
(ԽԱՆ) – (1864–1915) Դաշնակցա-
կան գործիչ. հրապարակագիր.
հրատարակիչ–խմբագիր «Հորիզո-
ն»ի :

ՓԱՓԱՋԵԱՆ ԳԱՔՐԻԷԼ Ս. – (1887–
?) Խմբագիր. ուսուցիչ. ուսակա-
վար գործիչ. հեղինակած է զիրք
մը, անգլերէնով, Ղեւոնդ Դուրեան
նպակ.ի սպանութեան շուրջ :

ՓԱՓԱՋԵԱՆ ԿԱՐԱՊԵՏ – ?

ՓԱՓԱՋԵԱՆ ՅԱԿՈԲ ՄՈՒԹԱՖ (1) –
վաղամեռիկ ուսակավար գործիչ.
ազգային երեսփոխան ի Պոլիս :

ՓԱՓԱՋԵԱՆ ՅԱԿՈԲ (2) – (1874–
1954) Միհրան Տամատեանին տիկ-
նոջ եղբայրը. ուսակավար գործիչ.
«Արեւ»ի արտօնատէր եւ խմբագիր :

ՓԱՓԱՋԵԱՆ ՊԱՐԳԵԻ – Համարա-
կալ երուսաղէմի պատրիարքարա-
նին :

POLITIS NIKOLAS SOKRATES
– (1872–1942) Յոյն դիւանագէտ.
գործակիցը վեհիզէլոսին. արտա-
քին գործոց նախարար (1916–20).
պատուիրակ փարիզի հաղաղութեան
խորհրդածողովին :

ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆ ՄԿՐՏԻԶ – (1848–
1921) Արեւմտահայ ազգային ազա-
տագրական պայքարի ռաւիլիրանե-
րէն. խմբագիր եւ կրթական գոր-
ծիչ :

ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆ ՎԱՀԱՆ – Մկրտիչ
Փորքուզպեանին որդին. իրաւա-
բան :

ՔԵՐԵՍԹԷՅԵԱՆ ԳԵՂԱՄ – Տես՝
Շահնուր :

ՔԵՇԻՇԵԱՆ ԳԵՈՐԳ – Ռամկավար
շարքային. գոհ՝ դաշնակ եղբայրաս-
կանութեան :

ՔԸՐՁԸՆ ՃՈՐՃ ՆԱԹԱՆԻԷԼ – (1859–
1925) Անգլիացի դիւանագէտ. ար-
տաքին գործոց նախարար (1912–
20) :

ՔԻՊԵՐԵԱՆ ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՀ – Փա-
րիզաբնակ եկեղեցական գործիչ :

ՔՈԼՁԱՔ ԱԼԵԿՍԱՆԴՐ ՎԱՍԻԼԵ-
ԻԻՉ – (1874–1920) Ռուս սպայ եւ
հաղահական գործիչ. ռուսական
Հոկտեմբերեան յեղափոխութենէն
ետք՝ պարագլուխ ընդդիմադիր
շարժումի :

ՔՈՆՐԱՏ ՎԱԼԷՆԹԻՆ – (1603–1675)
Ֆրանսական ակադեմիային հիմնա-
դիրներէն (1634) եւ անոր առաջին
ցլեանս փարսուղարը :

KRAFFT BONNARD – Զուիցե-
րիացի հայտարար գործիչ :

ՕՋԱՆԵԱՆ ԶՕՐ. ԱՆԴՐԱՆԻԿ –
(1865–1927) Ազգային հերոս :

ՕՀԱՆԵԱՆ ԲԱՐՍԵՂ – (1874–1951)
վերականգնեալ հնչակեան գործիչ.
հրապարակագիր. հիմնադիրը
«Կամֆ» մարզակումբին. ազգական
թէֆէեանին :

ՕՇԱԿԱՆ ՅԱԿՈԲ – (1883–1948)
ԲՈՒՆ մականունով՝ Գիւփէեան .

արձակագիր. գրականագետ. կրթական մշակ. խմբագիր :

ՕՏԵԱՆ ԵՐՈՒԱՆԻ – (1869–1926)
Երգիծաբան. խմբագիր. քարգմանիչ :

ՕՐՄԱՆԵԱՆ ՄԱՂԱՔԻԱ – (1841–1918) Բանասէր հոգեւորական. Պոլ–

սոյ պատրիարք (1896–1908) :

FARRER CLAUDE – (1876–1957)
Ժածկանունը՝ Փրանսացի մաւազ եւ
զրոյ Ֆրետերիք Շարլ Պուրկոնին.
Կոնֆուք մրցանակի դափնեկիր :

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

	Էջ
Համառոտագրության ցանկ	6
Այս ժողովածուն	7
Ա. ԱՌԱՋԻՆ ՓՈՐՁԵՐ	13
Բ. ՄԱՄՈՒԼԻ ՄԷՋ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ ԱՐՁԱԿ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	
- Հարամ	27
- Մեկհատիկը	34
- Մայրապետ մը	28
- Տունը	43
- Գերագույն վայրկեանը	44
- Արձակ ֆերբուածներ	46
- Օրագրի էջեր	50
- Բանաստեղծության եւ արուեստի վրայ	54
- Նդունգները	56
Գ. ԱՆՏԻՊ ԱՐՁԱԿ ԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	
- * (Երէկ...)	59
- ** (Կարապին մահը)	59
- Աղօթքը	60
- * (Մեկնումի...)	61
- Զանազան պատուիրակներ	64
- Վկայարան	67
- «Տաղարան»ին հերոսին...	69
Դ. ՄԱՄՈՒԼԻ ՄԷՋ ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԾ ԶԱՓԱԾՈՅ ԳՈՐԾԵՐ	
- Սօնէ	75
- Անցեալի կարիւրներ	75
- Յիշատակը	76
- Աղուարները կ'անցնին	77
- Սիրերգ	78
- Բաժանում	78
- Աշման իրիկում	80
- Խոստովանանք	81
- Գարուն	81
- Հեքիանոս աէր	82
- Դարձի՛ր, անիւ	82
- Միջօրէն	83
- Ես ու դու	84
- Տաղ Միսկիլի կողմում	84

- Պօսպետրը	85
- Գովք	86
- Թուրիսքները	87
- Ոգիք դիցազանց	88
- Ոտքերը	89
- Խաւարի պահեր II	91
- Երբ որ մենք...	92
- 1913	94
- Հայ հարուստը	95
- Երուսաղէմ	96
- Թրիօղէներ ի պատիւ *** սրբազանին	98
- Թռչուն մը կար	99
- Կուգեմ այսպէս	100
- Սէր	101
- Հսկումի գիշեր	101
- Զատանցանք	102
- Տաղ առ Խալիա	103
- Նորաշէն տուն մը	104
- Գիւտեր	105
- Պերիօղէն	106
- Մեղոյշ և Տարփիկ	106
- Կռուի տենչ	110
- Պատասխան տղու մը	110
- Հայաստան առ Ռուսիա	111
- Աւաղ կեանքս անցաւորի	112
- Զմեռ հիմա	113
- Հնչեակ	113

Ե. ԱՆՏԻՊ ԶԱՓԱԾՈՅ ԴՈՐԾԵՐ

- ** (Բնութիւնը...)	117
- Բուրապատիւնք	117
- ** (Յոգնած...)	118
- Սանդուղ	118
- ** (Միմիայն...)	119
- ** (Մեքենան)	119
- Հայրս	120
- Կտրել-նետել	121
- ** (Սրտիս...)	121
- ** (Ահա...)	122
- Կուգեմ հիմա նշդրակով...	122
- ** (Հիացումով...)	123

- *	(Իմ հայրս...)	123
- **	Զանգան պատանիկներ	124
-	Փոքր կտակ (բ.)	132
-	Վասն երախտեաց...	133
- *	(Տկարուք ինձ...)	134
- **	(Իր ուժին...)	134
- **	(Երէ միայն...)	135
-	Տոփանֆ	135
-	Համապատկեր հայ մոր կողմին	136
- *	(Իրիկուն է...)	137
- **	(Տըզաֆ...)	137
-	Ծեր գայլը	138
-	Գընալը	138
- *	(Այս իրիկուն...)	139
- **	2000-ին	139
-	Զանգան պատանիկներ	140
-	«Տաղարամ»-ին շունչով բանաստեղծութիւններ և փառատողեր	155

Զ. ՄԱՆԿՈՒԹԵԵԱՆ ՊԱՐՏԷՋԷՆ

-	Նախաբան	161
-	Ծնունդ	161
- *	(Ծովեգերեայ...)	162
- **	Մանկութիւն	163
-	Օհանէս	163
-	Զէնֆա	164
- *	(Հինգ տարեկան...)	165
-	Տրդատ	165
-	Բարեկամներ	166
-	Հաւատֆ	166
-	Անմահութիւն	167
-	Հոգիս	168
-	Զամլընան	168
- *	(Ան չորս տարի...)	169
- **	(Մահն երբ...)	169
- **	(Մանուկ եւ կամ...)	170
- **	(Խելօֆ մանուկ...)	171
- **	Հայկական հարցը	171
-	Մօրս երազը	172
-	Մանկութեան գիրքէն	172
-	Մեր կատուն	173
-	Մայիս մէկ	174

- Լեւոն	174
- Կադանդ	175
- * * (Պզտիկ խոհուն...)	176

Է. ՆԱՄԱԿԱՆՆԻ

1 - Արփիար Արփիարեանին	179
2 - Միհրան Տամատեանին	180
3 - «Լուսաբեր»ին վարչութեան	182
4 - Անծանօթի մը	183
5 - Տիգրան Զաւէնին	186
6 - Տիգրան Հանընլեանին	189
7 - Երուանդ Զաւուշեանին	189
8 - Տիգրան Հանընլեանին	189
9 - Տոբթ. Յարութիւն Թիթեաճեանին	191
10 - Տիգրան Հանընլեանին	192
11 - » »	193
12 - » »	194
13 - Սուրէն Պարբեւեանին	194
14 - Արամ Անտոնեանին	198
15 - «Յուսաբեր»ին խմբագրութեան	199
16 - Միհրան Տամատեանին	200
17 - » »	201
18 - » »	202
19 - Հ.Ս.Ռ.Կ. Եղիպտոսի Նահանգային վարչութեան	205
20 - Միհրան Տամատեանին	206
21 - » »	207
22 - » »	210
23 - » »	211
24 - Ռ.Ա.Կ. Եղիպտոսի Շրջանային վարչութեան	214
25 - Միհրան Տամատեանին	214
26 - Տիգրան Հանընլեանին	215
27 - Գեղարուեստասէր Հայուհեաց Միութեան վարչութեան	217
28 - Տիգրան Հանընլեանին	217
29 - » »	218
30 - » »	220
31 - » »	221
32 - » »	222
33 - » »	224
34 - » »	225
35 - Վահան Փոքրուզալեանին	226
36 - Տիգրան Հանընլեանին	228

37 - Տիգրան Հանընլեանին	231
38 - » »	233
39 - » »	235
40 - » »	237
41 - » »	239
42 - » »	241
43 - » »	242
44 - Ալեքսանդր Միասնիկեանին եւ Արտաշէս Կարինեանին	245
45 - Թորգոմ Գուշակեանին	246
46 - Յակոբ Օշականին	247
47 - «Յուսաբեր»ին խմբագրութեան	248
48 - » »	251
49 - «Յուսաբեր»ին խմբագրութեան	252
50 - » »	253
51 - » »	254
52 - Արտաւազդ Սիրմէեանին	257
53 - «Յուսաբեր»ին խմբագրութեան	258
54 - Երուսաղէմի միաբանութեան եւ Եղիշէ Դուրեանին	259
55 - «Երվումք»ին խմբագրութեան	277
56 - Գուլիս Ալեքիսին	281
57 - «Յառաջ»ին աշխատակցին	282
58 - Տիգրան Հանընլեանին	284
59 - » »	286
60 - Հրաչ Զարդարեանին	287
61 - Տիգրան Հանընլեանին	289
62 - Միքայէլ Նաբանեանին	290
63 - Արշամ Տատրեանին	290
64 - Յովհաննէս Պօղոսեանին	291
65 - Ռ.Ա.Կ. Կեդրոնական վարչութեան	292
66 - Նշան Սաաքեանին	292
67 - Ռ.Ա.Կ. Կեդրոնական վարչութեան	294
68 - Ս. Թորիկեանին	294
69 - «Յուսաբեր»ին խմբագրութեան	295
70 - » »	296
71 - » »	298
72 - » »	298
73 - Շաքարաքերիքի մը	299
74 - Ռ.Ա.Կ. Կեդրոնական վարչութեան	301
75 - » » »	302
76 - Հանրութեան	303
77 - Յովհաննէս Պօղոսեանին	303

78 – Միհրան Տամատեանին	304
79 – Սոկրատ Սարափեանին	304
80 – Շահան Շահնուրին	305
81 – Տիկին Գառնակերեանին	306
82 – Սարգիս Եսփունեանին	307
83 – Մամբրէ Սիրունեանին	307
84 – Հայկական Ընթերցասրահի վարչութեան	308
85 – Ռ.Ա.Կ. Գահիրէի ակումբի վարչութեան	309
Թէֆէեան–Նարդունի մամակազրական կապը	311

Ը. ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ

– Բացատրութիւն մը Երեւանի բանակցութիւններուն վրայ ի՞նչ ուզեցիմք, ի՞նչ ստացանք	325
– Թէոդիկ	332
– Թուրքեհայ յարաբերութիւնները	334

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ	351
ՆԱՄԱԿՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ ՅԻՇՈՒԱԾ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐՈՒ ՅԱՆԿ	369
ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ	381

Ներկայ հատորը կազմողը մասնաւոր շնորհաւալութիւն կը յայտնէ

տպարանատէր ՍՄԻՏԻՐՈՍ ՎԱՐԴԱՆԵԱՆԻՆ

եւ յատկապէս գրաշար-էջադրող ՍԵՒՐԱԿ ԳՈՒԼԱՅՃՅԱՆԻՆ :

Տպարան Ալքափրես, Պէյրութ, - Լիբանան

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0333267

Գին:

Լիքանոն 150 Լիք . ոսկի
Արտասահման 15 Տոլար

Ատանալու համար դիմել

TEKEYAN CULTURAL ASSOCIATION

P.O.B. 175-348, BEIRUT, LEBANON